

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
РАДА МОЛОДИХ ВЧЕНИХ
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY
YOUNG SCIENTISTS COUNCIL

ISSN 2308-4855 (Print)
ISSN 2308-4863 (Online)

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК:

**Міжвузівський збірник наукових праць молодих
вчених Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка**

HUMANITIES SCIENCE CURRENT ISSUES:

**Interuniversity collection of Drohobych
Ivan Franko State Pedagogical University
Young Scientists Research Papers**

ВИПУСК 57. ТОМ 1
ISSUE 57. VOLUME 1

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(протокол № 14 від 22.12.2022 р.)*

Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / [редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, В. Ільницький, І. Зимомря]. – Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2022. – Вип. 57. Том 1. – 330 с.

Видання розраховане на тих, хто цікавиться питаннями розвитку педагогіки вищої школи, а також філології, мистецтвознавства, історії.

Редакційна колегія:

Пантюк М.П. – головний редактор, доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Душний А.І.** – співредактор, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Ільницький В.І.** – співредактор, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Дмитрів І.І.** – відповідальний секретар, кандидат філологічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Андрєєв В.М.** – доктор історичних наук, професор (Київський університет імені Бориса Грінченка); **Батюк Т.В.** – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри давньої історії України та спеціальних історичних дисциплін (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Баукова А.Ю.** – кандидат історичних наук, доцент кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки (Львівський національний університет імені Івана Франка); **Бермес І.І.** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Грищенко Л.З.** – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Галів М.Д.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Галик В.М.** – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Гжесяк Ян** – доктор габітований, надзвичайний професор кафедри (Державна вища професійна школа); **Гриченко Г.З.** – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Дутчак В.Г.** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Заєць В.М.** – кандидат мистецтвознавства, заступник декана факультету народних інструментів (Національна музична академія України імені Петра Чайковського); **Зимомря І.М.** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри (Ужгородський національний університет); **Іванишин П.В.** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Корсак Р.В.** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри (Ужгородський національний університет); **Кравчик М.О.** – кандидат філософських наук, доцент (Міжнародний гуманітарний університет); **Маршалек-Кава Джоанна** – доктор наук, доцент (Університет Миколая Коперника в Торуні, Торунь, Польща); **Масненко В.В.** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри (Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького); **Мафтин Н.В.** – доктор філологічних наук, професор (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Мацьків П.В.** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Невмержицька О.В.** – доктор педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Оршанський Л.В.** – доктор педагогічних наук, професор, завідувач (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Пагута М.В.** – кандидат педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Пантюк Т.І.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Петречко О.М.** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Печарський А.Я.** – доктор філологічних наук, професор (Львівський національний університет імені Івана Франка); **Синкевич Н.Т.** – кандидат мистецтвознавства (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Ситник О.М.** – доктор історичних наук, професор, професор кафедри (Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького); **Сташевська І.О.** – доктор педагогічних наук, професор, проректор з навчальної роботи (Харківська державна академія культури), заслужений діяч мистецтв України; **Сташевський А.Я.** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри (Харківська державна академія культури), заслужений діяч мистецтв України; **Стецик Ю.О.** – доктор історичних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Стреначікова Марія** – доктор наук (doc. ScS., PhD.), (Академія мистецтв у Банській Бистриці); **Тиміш Л.І.** – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка; **Тельбак В.П.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Устименко-Косоріч О.А.** – кандидат мистецтвознавства, доктор педагогічних наук, професор, директор навчально-наукового інституту культури і мистецтв (Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка); **Чик Д.Ч.** – доктор філологічних наук, доцент (Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка); **Яворська Г.Х.** – доктор педагогічних наук, професор (Міжнародний гуманітарний університет); **Янишин Б.М.** – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник (Інститут історії України НАН України); **Яремчук В.П.** – доктор історичних наук, професор (Національний університет «Острозька академія»).

Збірник індексується в міжнародній базі даних **Index Copernicus International**.

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 6143 від 28.12.2019 р. (додаток 4) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі педагогічних наук (011 – Освітні, педагогічні науки, 012 – Дошкільна освіта, 013 – Початкова освіта, 014 – Середня освіта (за предметними спеціалізаціями), 015 – Професійна освіта (за спеціалізаціями), 016 – Спеціальна освіта).

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 409 від 17.03.2020 р. (додаток 1) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі філологічних наук (035 – Філологія) та у галузі культури і мистецтва (022 – Дизайн, 023 – Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація, 024 – Хореографія, 025 – Музичне мистецтво, 026 – Сценічне мистецтво, 027 – Музезнавство, пам'яткознавство, 028 – Менеджмент соціокультурної діяльності).

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 1290 від 30.11.2021 р. (додаток 3) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі історичних наук (032 – Історія та археологія).

Свідчення про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації «Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка» Серія КВ № 19906-9706Р від 14.05.2013 р.

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються на офіційному сайті видання www.aphn-journal.in.ua

Редакційна колегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних та посилань.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Засновник і видавець – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, співзасновники Ільницький В.І., Душний А.І., Зимомря І.М.
Адреса редакції: Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, обл. Львівська, 82100. тел.: (03244) 1-04-74, факс: (03244) 3-81-11, e-mail: info@aphn-journal.in.ua

© Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2022
© Пантюк М.П., Душний А.І., Зимомря І.М., 2022

Recommended for publication
by Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Academic Council
(protocol No 13 from 24.11.2022)

Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers / [editors-compilers M. Pantyuk, A. Dushnyi, V. Ilnytskyi, I. Zymomrya]. – Drohobych : Publishing House „Helvetica”, 2022. – Issue 57. Volume 1. – 330 p.

The journal is intended for all interested in high school pedagogy, philology, art, and history.

Editorial board:

M. Pantyuk – Editor-in-Chief, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vice-Rector for Scientific Work (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **A. Dushnyi** – Co-Editor, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **V. Ilnytskyi** – Co-Editor, Doctor of History, Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **I. Dmytriv** – Corresponding Secretary, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **V. Andriev** – Doctor of History, Professor (Kyiv Grinchenko University); **T. Batiuk** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **A. Baukova** – Candidate of Historical Sciences (Ivan Franko Lviv National University); **I. Bermes** – Doctor of Arts, Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **L. Hrytsenko** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **M. Haliv** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Halyk** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **J. Gzhesiak** – Dr. Gab., Associate Professor (Konin Higher Secondary School of Education); **H. Hrytsenko** – Candidate of Historical Sciences (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **V. Dutchak** – Doctor of Arts, Professor, Head of the Department (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **V. Zaiets** – Candidate of Art Studies, Deputy Dean of the Faculty of Folk Instruments (National Music Academy of Ukraine named after Peter Tchaikovsky); **I. Zymomrya** – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department (Uzhgorod National University); **P. Ivanysyn** – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **R. Korsak** – Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department (Uzhgorod National University); **M. Kravchyk** – Ph.D. in Philosophy, Associate Professor (International Humanitarian University); **Marszalek-Kawa Joanna** – Doctor of Science, Associate Professor, (Nicolaus Copernicus University in Torun, Torun, Poland); **V. Masnenko** – Doctor of History, Professor, Head of the Department (Bogdan Khmelnytsky Cherkasy National University); **N. Maftyn** – Doctor of Philology, Professor (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **P. Matskiv** – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Nevmerzhytska** – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (General Pedagogy and Preschool Education of Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **L. Orshanskyi** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department (Ivan Franko State Pedagogical University); **M. Pahuta** – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko State Pedagogical University); **T. Pantiuk** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **O. Petrechko** – Doctor of History, Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **A. Pecharskyi** – Doctor of Philological Sciences, Professor (Lviv National University); **N. Synkevych** – Candidate of Arts (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **O. Sytnyk** – Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor at the Department (Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University); **I. Stashevskya** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vice-Rector (Academic Affairs of Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine; **A. Stashevskiy** – Doctor of Arts, Professor, Head of the Department (Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine; **Y. Stetsyk** – Doctor of Historical Sciences, Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **M. Strenachikova** – Doctor of Science (Doc. CSc., PhD.), (Academy of Arts in Banska Bystrica); **L. Tymish** – PhD (History), Associate Professor, Department of the Ukraine's History and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University; **V. Telvak** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **O. Ustyenko-Kosorich** – Candidate of Art History, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Director of the Educational and Scientific Institute of Culture and Arts (Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko); **D. Chyk** – Doctor of Philology, Associate Professor, (Taras Shevchenko Kremenets Regional Humanities and Pedagogical Academy); **H. Yavorska** – Doctor of Education, Professor (International Humanitarian University); **B. Yanyshyn** – Candidate of Historical Sciences, Senior Research Associate (Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine); **V. Yaremchuk** – Doctor of History, Professor (Ostroh Academy National University).

The collection is included in such international databases as Index Copernicus International.

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 28.12.2019 No 6143 (annex 4), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category "B") on pedagogical sciences (011 – Educational, pedagogical sciences, 012 – Pre-school education, 013 – Primary education, 014 – Secondary education (subject specialization), 015 – Professional education (in the field of specializations), 016 – Special education).

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 17.03.2020 № 409 (annex 1), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category "B") on philological sciences (035 – Philology) and culture and arts (022 – Design, 023 – Fine arts, decorative arts, restoration, 024 – Choreography, 025 – Musical arts, 026 – Performing art, 027 – Museum and monument studies, 028 – Management of socio-cultural activities).

Based on the Order of Ministry of Education and Science of Ukraine No 1290 dated 30.11.2021 (annex 3), the journal is included in the List of professional editions of Ukraine (category "B") in the area of of Historical Sciences (032 - History and Archeology).

Print media registration certificate «Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers» series KV № 19906-9706P dd. 14.05.2013.

All electronic versions of articles in the collection are available on the official website edition
www.aphn-journal.in.ua

Editorial board do not necessarily reflect the position expressed by the authors of articles,
and is not responsible for the accuracy of these data and references.

The articles were checked for plagiarism using the software StrikePlagiarism.com developed by the Polish company Plagiat.pl.

Founder and Publisher – Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University,
co-founders V. Ilnytskyi, A. Dushnyi, I. Zymomrya.

Editorial address: Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Ivana Franka str., 24, Drohobych, Lviv region,
82100. tel.: (03244) 1-04-74, fax: (03244) 3-81-11, e-mail: info@aphn-journal.in.ua

© Drohobych State Ivan Franko
Pedagogical University, 2022
© M. Pantyuk, A. Dushnyi, I. Zymomrya, 2022

ІСТОРІЯ

УДК: 94(477) "1932/1933":364-54-053.2
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/57-1-1>

Ірина БАТЮК,
orcid.org/0000-0003-2381-3269
аспірантка кафедри історії України, етнології та краєзнавства
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
(Київ, Україна) irynabatiuk@ukr.net

СТАНОВИЩЕ ДІТЕЙ В ЗАКЛАДАХ ДЕРЖАВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ОПІКИ УКРАЇНСЬКОЇ СРР В РОКИ ГОЛОДОМОРУ-ГЕНОЦИДУ 1932–1933

Автором аналізується становище сиріт та безпритульних дітей у закладах державної соціальної опіки у роки Голодомору-геноциду. Військові дії у роки Першої світової війни, Української революції й окупації України російським більшовицьким режимом спричинили значні політичні, економічні, а відповідно і соціальні, потрясіння, що негативно відобразилися на становищі українців. Діти України стали першими жертвами злочинної соціальної політики радянського тоталітарного режиму. Колективізація та розкуркулення селян, антилюдська політика хлібозаготівель, стали ґрунтовними факторами погіршення соціального середовища в Україні у 1930–1931 рр., наслідком яких стало збільшення дитячої безпритульності. Для ліквідації даного соціального явища у районних центрах починають виникати дитячі містечка, колонії, комуни і будинки. Не зважаючи на недостатнє матеріальне та продовольче забезпечення, відсутність мінімальних норм харчування, жахливі антисанітарні умови, вони були переповнені дітьми.

У статті доведено, що безпритульні діти, вилонені на вулицях міст і розміщені у сиротинцях, мусли боротися за власне виживання, адже не отримували і мінімальної норми харчування. Виснажені голодом, хворі вони перебували у жахливих антисанітарних умовах дитбудинків, що лише погіршували їхнє становище і збільшували смертність. Через це велика кількість дітей у пошуку порятунку була змушена тікати з установ опіки. Методологія дослідження ґрунтується на комплексі загальнонаукових (аналіз, синтез, метод порівняння), спеціально-історичних (проблемно-хронологічного, історико-системного) методів та принципів науковості й історизму. Наукова новизна дослідження полягає у детальному розгляді, на основі аналізу архівних матеріалів, продовольчих й матеріальних труднощів у функціонуванні дитячих будинків, жахливих санітарно-побутових умов, в яких перебували діти. Матеріали окремих архівних справ станом на листопад 2022 року нами вперше введено у науковий обіг.

Ключові слова: діти, заклади опіки, дитячий будинок, сироти, безпритульні, Голодомор-геноцид, смертність.

Ірина БАТЮК,
orcid.org/0000-0003-2381-3269
Postgraduate student at the Department of History of Ukraine, Ethnology and Local History
National Pedagogical Dragomanov University
(Kyiv, Ukraine) irynabatiuk@ukr.net

THE SITUATION OF CHILDREN IN STATE SOCIAL CUSTODY INSTITUTIONS OF THE UKRAINIAN SSR DURING THE HOLODOMOR-GENOCIDE 1932-1933

The author analyzes the situation of orphans and homeless children in state social custody institutions during the Holodomor-genocide. The hostilities during the First World War, the Ukrainian Revolution, and the occupation of Ukraine by the Russian Bolshevik regime caused significant political, economic and social upheavals that negatively affected the situation of Ukrainians. The children of Ukraine became the first victims of the criminal social policy of the Soviet totalitarian regime. Collectivization, dekulakization, anti-human policy towards the peasants, became fundamental factors in the deterioration of the social situation in Ukraine in 1930–1931, which resulted in an increase in child homelessness. To eliminate this social phenomenon children's towns, colonies, communes and houses are beginning to appear in the district centers. Despite the lack of material and food providing, the lack of minimum food standards, and the terrible unsanitary conditions, they were overcrowded with children.

The article proves that homeless children caught on the streets of cities and placed in orphanages had to fight for their own survival, because they did not receive a minimum rate of nutrition. Exhausted by hunger, sick they were in horrible unsanitary conditions in orphanages, which only worsened their situation and increased mortality. As a result, a large number of children were forced to escape from state social custody institutions. The research methodology is based on a combination of general scientific (analysis, synthesis and comparison method), special and historical (problem-

chronological, historical-systematic) methods and principles of scientificity and historicism. The scientific novelty of the study lies in the detailed consideration, based on the analysis of archival materials, food and material difficulties in the functioning of orphanages, horrible sanitary and living conditions in which there were homeless and orphans. As of November 2022, we have put the materials of separate archival materials into scientific circulation for the first time.

Key words: children, guardianship institutions, orphanage, orphans, homeless, The Holodomor-genocide, mortality.

Постановка проблеми. Становище дітей, як найбільш незахищеної категорії суспільства, цілком залежить від соціальної політики держави. На початку ХХ ст. відбулися значні політичні, економічні, а відповідно і соціальні, потрясіння, що негативно вплинули на становище українського суспільства, а особливо дітей. Російський комуністичний режим репресивними методами спустошував народне господарство України, використовуючи терор голодом як основний засіб поневолення українців. Прояви і наслідки соціальної кризи в суспільстві в першу чергу відчули на собі селянські діти.

Аналіз досліджень. Досліджувана у статті проблема, на жаль, недостатньо мірою висвітлена в українській історіографії. Становище дітей України в роки Голодомору-геноциду побіжно розглянуто у монографії відомого американського історика Т. Снайдера (Снайдер, 2011). Особливо уваги заслуговує наукове дослідження С. Кульчицького та Є. Шаталіної (Кульчицький, Шаталіна, 1989), які одними з перших комплексно розглянули перебіг Голодомору та становище дітей у цей період. Варто виокремити також розділ колективної монографії Інституту історії України НАНУ авторства відомого дослідника історії Голодомору-геноциду В. Марочка, який детально зупинився на висвітленні безпритульного й голодного дитинства (Марочко, 2012). Серед дослідників проблеми дитячої безпритульності й часткового її подолання шляхом розміщення дітей у притулках присвячено статті І. Шугальнової та Р. Молдавського (Шугальова, Молдавський, 2018). Діяльність всеукраїнської громадської організації «Друзі дітей» у подоланні безпритульності й наданні фінансової допомоги дитячим будинкам висвітлено у науковій публікації І. Шугальнової (Шугальова, 2019). Проте питання функціонування закладів державної опіки, їх продовольче, матеріальне забезпечення, санітарний стан не знайшли належного висвітлення і потребують подальшої наукової розробки.

Основою джерельної бази дослідження проблеми продовольчого й матеріального забезпечення державних закладів опіки, а також умов утримання в них дітей є документи і матеріали Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України) та Цен-

трального державного архіву вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України). Саме опрацювання архівних матеріалів дало можливість виявити реальне становище дітей, яких вилучували з вулиць чи підкидали у дитбудинки, а основне – проаналізувати соціально-побутові умови закладів опіки та бездіяльність влади у справі допомоги дітям, які у роки Голодомору опинилися на межі виживання.

Метою статті є висвітлення на основі архівних джерел продовольчого, матеріального забезпечення закладів державної опіки та умов утримання в них дітей у роки Голодомору-геноциду.

Виклад основного матеріалу. На XIV з'їзді ВКП(б) у грудні 1925 р. було проголошено курс на індустріалізацію, але залишалося відкритим питання фінансового забезпечення. Єдино можливим рішенням, яке забезпечувало в умовах диктатури форсовану індустріалізацію, пов'язувалося з реорганізацією сільського господарства (Смолій, 2002: 356). Як влучно зазначає відомий історик Т. Снайдер, селяни не могли не чинити опору політиці, що спрямовувалася на позбавлення їх землі та свободи, тому колективізація поклала початок протистоянню між українськими селянами і радянською владою, що утверджувала свою владу репресивними методами (Снайдер, 2011: 37). Тоталітарний режим почав здійснювати державний терор у формі розкуркулення, фізично та морально знищуючи українських селян. Керівна радянська верхівка використовувала всі фінансові можливості країни для посилення економіки, особливо проведення індустріалізації, але цілком ігнорувала потреби соціальної сфери. Саме недбала соціальна політика стала основним підґрунтям кризових явищ у суспільстві, в першу чергу серед дитячого населення, що посилилися з моменту утвердження комуністичного режиму в Україні, апогей яких стався у роки Голодомору-геноциду.

Не дивлячись на складну соціальну й економічну ситуацію в державі, на початку 1930-х рр. була сталою негативна тенденція до скорочення кількості дитячих закладів опіки. Для порівняння, на початку 1924 р. в Україні діяло 1056 закладів інтернатного типу, на початку 1925 р. – 732, в кінці цього ж року – 584, на початку 1927 р. – 512 з відповідною кількістю дітей: 70 тис., близько

67 тис., понад 58 тис., більш як 51 тис. (Шугальова, 2019: 208). У 1929-1930 рр. на території УРСР функціонували 402 інтернатні установи, що опікувалися 45 860 дітьми, а вже у 1930–1931 рр. їх кількість становила 358 з 38 045 дітьми на утриманні (ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 9. Спр. 1259. Арк. 81). Станом на 1 жовтня 1932 р. в Україні залишилося тільки 274 заклади, у яких перебувало 44 588 дітей (ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 10. Спр. 445. Арк. 175). Таким чином, прослідковуючи відношення кількості установ інтернатного типу та дітей, які перебували у них на утриманні, цілком очевидно, що значне скорочення їх чисельності жодним чином не вплинуло на зменшення контингенту, який залишався практично сталим. Це є прямим свідченням наростання у суспільстві явища масової безпритульності, крім того, стає очевидним складне продовольче та матеріально-технічне забезпечення дитячих будинків. Слід звернути увагу на суперечність кількості дитячих закладів опіки, які згадуються у різних звітах і зверненнях до радянського керівництва. На нашу думку, найбільш правдоподібними є дані про функціонування у радянській Україні лише 163 дитячих закладів державної опіки у 1931 р. (ЦДАВО України. Ф. 264. Оп. 1. Спр. 479. Арк. 83), адже вони є більш реалістичними в порівнянні з даними за жовтень 1932 р. і відображають реальний стан речей, зважаючи на початок голоду, зростання безпритульності і скорочення мережі інтернатних установ.

Напередодні та в роки Голодомору всі дитячі будинки, які до ліквідації округ постачалися окремими кооперативними організаціями або міськими робкомами, були переведені на бюджет райспоживтовариств, які за рахунок залишку бюджету забезпечували їх харчами, одягом та взуттям за затвердженою від 17 травня 1930 р. нормою. За нормативами НКТоргу на одну дитину в інтернатній установі в місяць припадало 12 кг. хліба, 400 г. цукру, 200 г. маргарину, 800 г. круп, 500 г. риби, 833 г. м'яса, 130 г. масла, 2,5 шт. яєць (ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 10. Спр. 444. Арк. 2, 50). Але навіть такі мінімальні норми дитячі будинки не отримували місяцями. У стенограмі наради у справі остаточної ліквідації безпритульності, що відбулася в Наркоматі освіти 20 жовтня 1931 р., наведена узагальнююча цифра: харчування в дитячих будинках не досягає і 50% зазначених фізіологічних норм (ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 10. Спр. 483. Арк. 67). Відсутність матеріального забезпечення інтернатних установ і напівголодне існування в них дітей спонукало їх до втечі. Втікачі з дитячих будинків задля

порятунку від голодної смерті просили милостині чи займалися розбоєм в околицях, а все частіше вирушали до великих міст, тим самим стаючи джерелом збільшення дитячої вуличної безпритульності.

Всі заклади державної опіки потрапили у складну ситуацію, адже їх було виведено з державного централізованого постачання продуктами продовольства та промисловими товарами. Продовжувалася тенденція скорочення державного фінансування соціальної політики. Можемо стверджувати, що держава відмовилася виконувати обов'язки стосовно захисту найбільш вразливої частини населення – дітей. З усієї кількості будинків на держбюджеті для нормальних дітей числилося лише 4, для дітей з обмеженими можливостями – 11 (ЦДАВО України. Ф. 283. Оп. 1. Спр. 797. Арк. 2). Радянська держава пов'язувала утримання дитячих закладів з виконанням непомірних норм хлібозаготівель районами. Наркомос у березні 1931 р. повідомляв, що у 160 районах УСРР, які не виконали плани хлібозаготівель, дитячі заклади знято з постачання. У зверненні до Центральної контрольної комісії Народного комісаріату Робітничо-селянської інспекції та Наркомату постачання заступник наркома освіти Полоцький характеризує критичну ситуацію, що склалася наступним чином: «цим районам заборонено з поточних хлібозаготівок постачати дитячі інтернатні установи, учителів і виділяти продукти для гарячих безкоштовних сніданків. З централізованого фонду для цих районів теж нічого не виділено. Це утворило катастрофічний стан з постачанням, особливо дитячих інтернатних установ, що не мають жодних запасів... Діти цих установ примушені тікати, чим збільшують безпритульність...» (ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 10. Спр. 444. Арк. 20). У зверненні до Г. Петровського Нарком освіти інформує про значне погіршення боротьби по ліквідації безпритульності, а відповідно і про матеріальний стан дитбудинків, у яких знаходяться діти голодні, босі і голі. Він повідомляє, що НКО одержав для дитбудинків з великими труднощами тільки 200 кіп мануфактури, що складає по одному – до півтора метри на одну дитину. Загалом, фінвідділи на місцях тенденційно скорочували кошти на утримання дитбудинків. Хоча Нарком фінансів й визнавав норми харчування, але затвердив на дитбудинки та боротьбу з дитячою безпритульністю 17 млн. 500 тис. крб. на місяць, замість 20 млн. 600 тис. крб. – суми необхідної для мінімальних потреб дитбудинків (ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 10. Спр. 438. Арк. 126). Власними діями Нарком сприяв скоро-

ченню мережі дитбудинків, внаслідок чого збільшував дитячу безпритульність. Адже, якщо аналізувати контингент безпритульних, то їх більший відсоток становили діти, які втекли з дитбудинків через їх поганий матеріальний стан.

Скорочення мережі інтернатних установ, їх перевантаженість примусили керівництво країни звернути увагу на проблему очищення дитячих установ від переростків та працевлаштування підлітків. Радянська влада розглядала цих голодних дітей як трудовий фонд для соціалістичного будівництва. Це стало фактично основною сферою діяльності Центральної комісії допомоги дітям (ЦКДД), якою у 1930 р. було працевлаштовано 6,5 тис. підлітків і профінансовано стипендії для 3 тис. випускників дитячих будинків, які навчалися у профшколах, технікумах, вузах (ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 10. Спр. 884. Арк. 104–105). ЦКДД при ВУЦВКу на засіданні 17 листопада 1931 р. постановила виділити 50 тис. крб. для поліпшення стану дитбудинків, доплату підліткам вилучених з дитбудинків до заробітної платні і загалом на поліпшення їхнього побуту, звернувши особливу увагу на Донбас (ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 10. Спр. 442. Арк. 40). Проте через відсутність гуртожитків, одягу і взуття та за браком початкових професійних навичок у дитячих будинках залишалося ще 10 470 переростків (ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 10. Спр. 412. Арк. 7).

Проблема переростків порушувалася на засіданні президії Запорізької міськради по розгляду питання стану будинку немовлят і зазначено, що «Запорізький будинок немовлят, що розрахований на 40 ліжок не може прийняти всіх дітей... Вважати за ненормальне перевантаження будинку немовлят замість 40 – 120, серед яких чимала кількість переростків, що повинні знаходитися в дитячих будинках Наросвіти» (ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 9. Спр. 136. Арк. 284). Таким чином, влада навіть не намагалася вирішити проблему перевантаженості дитячих установ, а навпаки – навіть не замислюючись, поглиблювала кризові явища у їх функціонуванні.

Державні керівні та партійні органи знали про реальне важке становище дитячих закладів. Інформація про існуючий стан справ протягом першої половини 1931 р. надходили до Наркомосу звідусіль. Вже з 1931 р. надходили листи від керівного персоналу дитячих закладів з проханнями про допомогу. Зокрема керівництво Софіївської дитячої колонії №1 зазначало, що вони залишилися без будь-яких продуктів харчування для вихованців, а всі кооперативні організації Запорізької округи

відмовляються їх постачати, мотивуючи тим, що дитячі колонії зняті з планового постачання. Діти колонії уже довгий час залишилися без гарячої їжі, тому все частіше трапляються випадки, що вони залишають колонію і ідуть по суміжних селах здобувати для себе харч (ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 10. Спр. 444. Арк. 24). У доповідній записці на ім'я М. Скрипника завідуючий Качанівським дитмістечком повідомляє наступне: «стан дитячого містечка щодо харчування, одягу, взуття надзвичайно важкий, бо продуктів харчування від районних кооперативних організацій ми одержуємо в надзвичайно обмеженій кількості – зокрема щодо хліба, то на кожну дитину вдень райно відпускає 280 г. борошна, м'яса та риби ми не одержуємо зовсім. Що стосується жирів, то одержуємо на дитину пересічно 6,7 г., рештою продуктів як картопля, свіжі овочі тощо дитмістечко не забезпечено й кооперативні організації не дають... За офіційними розпорядженнями НКО, що вміщені в бюлетні за 1930 рік на кожного вихованця дитмістечка повинна відпускатися 500 г. житнього та пшеничного борошна та низку інших харчових продуктів, але ні – Райторгвідділ та Райно такої кількості не можуть відпустити за відповідними розпорядженнями Наркомпостачання» (ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 10. Спр. 444. Арк. 30-30 об.).

Листи із проханням про допомогу регулярно надходили до центральних та місцевих органів влади, тому вже у березні 1931 р. Наркомат постачання УСРР дав термінове розпорядження про позачергове постачання дитячих закладів, у тому числі й децентралізовано. У червні 1931 р. за спеціальною рознарядкою Наркомосу України для 42 тис. дітей, які перебували в закладах інтернатного типу було відпущено 36 тис. кг. м'яса, 6 тис. кг. вершкового масла, понад 105 тис. штук яєць, інші продукти, а для санітарно-гігієнічних потреб надіслали 10 тис. кг. господарчого мила (ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 10. Спр. 444. Арк. 50, 60). Навіть для здорових дітей вказана кількість продуктів була абсолютно мізерною, не говорячи вже про виснажених, хворих вихованців дитбудинків. Щомісяця виділялася певна кількість продовольства для дитячих закладів і, не зважаючи на те, що норми споживання продуктів були мінімальними, проте вони давали хоч якусь надію дожити до наступного врожаю.

З урожаю 1931–1932 рр. у план заготівлі за тотальною розкладкою було вилучено майже весь хліб. Тому через антилюдську політику влади взимку 1932–1933 рр. смертність від голоду стала масовим явищем, зокрема серед такої вразливої категорії як діти. Навіть, представники установ

охорони освіти та медичних закладів визнавали, що створені для безпритульних і дітей-підкидьків притулки лише на 14 % забезпечені харчовими та матеріальними ресурсами (Шугальова, Молдавський, 2018: 199). Для прикладу, лише в одному Куп'янському дитячому містечку із загальної кількості дітей, які прибули з травня по липень 1933 р., смертність становила 45,6%. Окрім того, по окремих днях це явище набуло жахливих розмірів: з 17 числа в містечко надійшло 12 осіб, а померло 35; 10 липня надійшло 28, померло 28; 18 липня надійшло 5, померло 12 і 20 липня поступило 6, померло 16. За такою жахливою статистикою стоїть кілька факторів, одним із яких є антисанітарний стан дитмістечка: у корпусі діти сплять на підлозі на соломі і ряднах, більшість з них обідрані, знаходяться у своїй білизні, для їхніх потреб видано по одному відру і рушнику на 50-60 осіб. Проте все ж таки погано організоване, за рахунок централізованих продуктів, харчування відіграло основний і критичний вплив на здоров'я. Як вказано в доповідній записці, перший сніданок вони отримують без хліба і обов'язково готується затірка, що негативно впливає на шлунки навіть здорових дітей (ЦДАГО України. Ф. 7. Оп. 1. Спр. 999. Арк. 76-77).

Загалом очевидно, що хвороби та виснаженість дітей через відсутність продовольчого забезпечення й антисанітарний стан інтернатних установ стали реаліями функціонування системи дитячих будинків. Навіть уповноважені структури в умовах тоталітарного режиму констатували це. У зверненні Наркомздоров'я від 19 січня 1933 р. до облздороввідділів наголошується на зовсім неприпустимому санітарному стані дитячих установ. За наявними в НКОЗ відомостями, серед дитячого населення спостерігається значна завошивленість і вибухи висипного тифу, що спостерігаються в дитбудинках та продукують десятки випадків висипно-тифозних захворювань, що є свідченням неприпустимого ставлення до питань боротьби з паразитизмом серед дітей (ЦДАВО України. Ф. 342. Оп. 14. Спр. 42. Арк. 3). Для прикладу, у матеріалах обстеження дитячої колонії у с. Соколівка Крижопільського району в березні 1933 р. комісія описує жахливий санітарний стан закладу. У матеріалах вказано, що на подвір'ї біля ганку повно сміття, а по кімнатах бруд, тхне відходами. Більшість дітей обідрані й брудні. У приміщеннях холодно і діти звикли ходити у пальтах, шапках та хустках, не лише на вулиці, а й у кімнатах, класах і навіть спати в них. Через відсутність матраців частина ліжок не використовуються, а тому діти сплять по 3-4 на одному ліжку. Про нормальне хар-

чування також говорити не доводиться, адже з продуктів у наявності тільки борошно, цукор, крупа, а жири повністю відсутні. Були випадки, коли хліба не було в колонії декілька днів, їжа варилася несолона, а нестача супу поповнювали некип'яченою водою. Цілком зрозуміло, що за таких умов стан здоров'я вихованців став загрозливим для життя, переважна більшість дітей хворіють на малокрів'я, а всі дошкільники і частина молодших дітей на золотуху. Діти молодшого та середнього шкільного віку сидять по спочивальнях, чекають від сніданку на обід, а потім на вечерю. Діти старшого віку крім цього блукають по селу, переростки хуліганять, займаються крадіжками, відбиранням пайків у молодших. Населення села знає про життя в колонії, тому до дітей ставляться з жалістю, як до засуджених на голодування (ЦДАГО України. Ф. 7. Оп. 1. Спр. 1000. Арк. 7-10).

Схожа ситуація спостерігалася в будинку безпритульних у м. Дружківка Костянтинівської міської ради, де існує помешкання мало лише одну кімнату, що була надзвичайно навантажена: замість 100 осіб, станом на 26 травня 1933 р., проживало 320. Діти у дитбудинку перебували у надзвичайно жахливих умовах, у більшості відсутні ліжка, постільне приладдя та одяг. Через антисанітарний стан приміщення й нерегулярне проведення медичного огляду, серед дітей розповсюдженні епідемії тифу, скарлатини, хори, а відсутність асигнувань ставить будинок в надзвичайно складні умови у справі їх харчування (ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 9. Спр. 142. Арк. 129).

У миргородському притулку одночасно перебувало близько 100 дітей віком від 2 до 17 років, яких щодня по 10-15 осіб возами доправляли в табір, на них же вивозили трупи померлих протягом доби (Скриль, 2017). Така ситуація зовсім не видається дивною, якщо взяти до уваги стан дитбудинку. Адже діти мусили перебувати у холодних кімнатах, що зовсім не опалювалися, спати зігнувшись по кутках, або в ліжках один на одному, тому що ліжка поламані, зовсім без білизни й матраців. Саме помешкання брудне, в стінах пробиті дірки, вночі воно зовсім не освітлюється, двері не закриваються і немає чергового, бо більшість вихователів, яких надсилають до дитбудинку, від праці відмовляються (ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 10. Спр. 449. Арк. 5). Миргородський дитячий будинок із так званого «притулку» перетворився на табір смерті. Вражаючу чисельність дитячої смертності у закладах опіки відображають спогади виховательки О.В. Бачинської: «щоранку, прокидаючись, я бачила поруч мертвих дітей. З деякими з них ще вчора грались.

На наших очах їх загортали в простирадла і відносили в погріб. Що з ними робили далі, ми в той час не задумувалися. Вмираюче село малюкам допомогти не могло» (Петренко, 2003: 303-304).

Окремої уваги заслуговує Юр'ївський міжрайонний дитячий будинок, що був розрахований на 135 дітей, але фактично в ньому перебувало 345. Для його розширення й реорганізації виділили спеціальну будівлю, але через відсутність достатньої кількості постільних речей, ліжок, матраців, не говорячи вже про зміну білизни, будинок знаходився у жахливих умовах. Відсутні баня й ізольатор, а тому здорові і хворі діти вимушені перебувати разом, зрозуміло, що про якісь санітарні умови говорити не доводиться, а смертність стала постійним явищем. Районне керівництво наголошувало на необхідності організації дитбудинку в місті, яке залишалося центром тяжіння для дітей. Адже тільки за два дні було підібрано з вулиці до 65 дітей, для яких гуртожиток не був обладнаний і не було жодних фондів постачання, що фактично ставило під загрозу їхнє життя (ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 6275. Арк. 182-184).

Подібна ситуація з перевантаженням і відсутністю продовольчого забезпечення склалася у Бердичівському дитбудинку. Секретар Бердичівського ГПК, повідомляючи обласний партійний комітет про важке продовольче становище міста станом на січень 1933 р., зазначав, що розташований у місті дитячий будинок розрахований на 60 дітей, але у ньому знаходиться 100, тому, харчування дітей та їх утримання є незадовільними (ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 6274. Арк. 18-19). Уже на початку червня того ж року кількість вихованців у дитбудинку зросла до 905 осіб, хоча бюджетом передбачалося утримання 220 дітей (ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 6276. Арк. 64).

Збільшення реального контингенту дитбудинку більше як у чотири рази від планового цілком унеможливило забезпечення більш-менш нормальних умов перебування дітей у закладі опіки і, на жаль, це явище було звичним у роки Голодомору-геноциду. До прикладу, на терені Дніпропетровської області станом на червень 1933 р. по 13 районах розташовувалося 49 інтернатні установи у яких нараховувалося 11 379 дітей, а бюджетом передбачалося утримання 4100 дітей, у Київській області 1 червня 1933 р. нараховувалося 193 дитбудинки, із них 58 новоорганізованих у період лютого та травня, із загальною кількістю дітей 22 267. Крім того, місцеве керівництво отримувало звинувачення, що вони «пішли по лінії найменшого опору, замість того, щоб організувати допомогу дітям на місцях, утворили цілу мережу

дитбудинків і до цієї роботи не притягли кошти громадськості» (ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 10. Спр. 445. Арк. 120-122).

У зведенні про стан боротьби з дитячою безпритульністю станом на червень 1933 р. прослідковуємо кількість безпритульних дітей та умови їх розподілення у заклади опіки по Харківській області. У документі вказано, що за час проведення кампанії масового підбору безпритульних відкрито 4 нові будинки і прийомники на 7 950 дітей, 4 дитмістечка, 1 ешелон-приймник у Харкові, де на 5 червня знаходилося 9 355 дітей. Старі дитбудинки переповнені й у них налічувалося 4 726 позаштатних дітей, а також у так званих «диких» будинках, що організовувалися безпосередньо сільською радою для сільських сиріт, за далеко неповними даними перебувало 9 350 дітей. Таким чином до 5 червня 1933 р. 33 026 дітей було направлено до дитбудинків. У Харкові крім звичайної мережі існували також установи для безпритульних: Цитовські бараки, що вміщали 3 тис. дітей, Салтівські бараки – до 4 тис., Клуб будівельників – 1 500, 15 школа – 1 500 дітей, у вагоні-приймнику перебувало пересічно від 800 до 1 500 дітей. Харчування по всіх дитмістечках місцева влада називає задовільним, адже на місцях сироти прикріплюються до шкіл та садків. Проте найгірший стан ешелону-приймника, де діти отримують по 150 гр. хліба і гарячу їжу один раз на день (ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 10. Спр. 445. Арк. 128-129). Такі умови були характерними для усіх закладів опіки різного типу по всій території УСРР, що ілюструє реальне ставлення влади до дітей у роки Голодомору-геноциду.

Відвертим блюзнірством виглядали окремі заходи влади, зокрема рекомендації стосовно організації побуту та харчування дітей у закладах державної опіки. Дитячим будинкам, як основному засобу боротьби з дитячою безпритульністю, Наркомздор'я надавав особливо важливого значення і у січні 1933 р. поширив серед всіх облздороввідділів санмінімум для будинків немовлят і дитбудинків для дітей від 2 до 4 років із загальними вимогами щодо їх організації та функціонування. За санмінімумом нові будинки для дітей віком від 2-ох до 4-ох років бажано організувати в приміській або дачній місцевості і всіх вихованців треба розподілити на окремі вікові групи У будинках немовлят повинна бути окрема група годувальниць, а кількість дітей в кожній групі не повинна перевищувати 15-ти. Щодо улаштування дитбудинку та порядку роботи в ньому, то кожна дитина повинна мати окреме ліжко та постільні речі. Діти від 9 місяців

до 4 років повинні мати по 4 зміни натільної білизни, 2 сукні, 6 пар панчіх, 1 парі взуття на рік, для прогулянки тепле пальто і шапочку. Постільна та натільна білизна у старших дітей повинна змінюватися 1 раз на 6 днів, а у малих за потребою. Діти, які вступають до будинку немовлят, повинні три тижні пробути в карантинному відділку, де за цей час їм роблять діагностичні проби, а дітям старшим 3-х місяців роблять щеплення віспи. Після трьох тижневого карантину дитину, яка не хворіє на інфекційні захворювання направляють до загального відділку, а хворих до відповідної лікувальної станова. До кожного дитбудинку прикріплюється лікар, що повинен відвідувати дитбудинки щодня (ЦДАВО України. Ф. 342. Оп. 14. Спр. 58. Арк. 51-54). Звичайно, ці рекомендації залишалися тільки на папері і керівництво дитустанов не могло їх реалізувати через відсутність матеріального і продовольчого забезпечення, а поширення таких документів було відвертим свідченням нищості радянської влади.

На охоплених голодом територіях України у 1932–1933 рр. стрімко зростає кількість дітей, яких підкидали до установ державної соціальної опіки. Про регулярність і масштаби даної ситуації свідчать спогади та робочі записи працівників дитячих установ, зокрема вихователька дитячого притулку №10 Зінов'ївська (нині Кропивницький) вказує у своєму щоденнику, що «...Чергу прийняла о 12 год. Знов було приведено 4 дітей, малих від 4 до 8 років, вошивих, виснажених, з пухлими ногами, про це складено відповідного акта...» (Дмитренко та ін., 2008: 188). За даними місцевих краєзнавців і споминами очевидців у Миргороді сиріт ловили радянські активісти, або дітей приводили до притулку батьки, сподіваючись врятувати їх від голодної смерті (Скриль, 2017).

Через все частіші випадки підкидання дітей, а головне продовольчу та матеріальну неспроможність інтернатних установ розміщувати контингент безпритульних і підкидьків, місцеве керівництво наголошувало на необхідності розширення існуючої мережі дитячих закладів і поліпшення їх матеріального стану. У доповідній записці секретарю Дніпропетровського обкому КП(б)У М. Хатаєвичу від 20 квітня 1933 р. зазначається про стрімке зростання дитячої безпритульності у Павлоградського районі. Вказано, що для допомоги організовано пункти у 7 містах з охопленням 710 дітей, а із фонду продовольчої допомоги відпущено на вказані потреби 700 пуд. борошна, що безумовно є мізерною кількістю для повноцінного харчування дитячого населення, оскільки про жодні інші продукти мова не йде.

Задля «ліквідації масових явищ опухання серед дітей» місцеве керівництво пропонує організувати в селах Межиріччя, Кочерижки, Троєцьке, В'язовка, Вербки постійні дитбудинки мінімум на 1500 дітей (ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 6275. Арк. 183). Але партійна влада навпаки мала плани скорочення мережі інтернатних установ, не замислюючись над долею безпритульних, сиріт, підкидьків, для яких дитячі будинки були примарною надією на виживання у роки геноциду.

У дусі соціальної політики радянської влади скорочень видатків, виникала необхідність розвантажити міські притулки за рахунок районних та колгоспних осередків, що власне і розпочалося влітку 1933 р. Дітей з тимчасових дитбудинків передавали на патронат чи до дитбудинків інших районів, відправляли до батьків. Сільськогосподарські райони неспроможні були утримувати на своєму мізерному бюджеті дитбудинки, тому вони намагалися перевести їх до інших адміністративних одиниць. Ця практика переведення дитбудинків в інші райони, скорочення їх кількості і навіть повне закриття набула масового характеру. Так, наприклад, по 21 району Дніпропетровської області в результаті розвантаження дитячих будинків з серпня по вересень 1933 р. відправлено до батьків 2 155 дітей, до інших районів та областей 1 601, передано на патронат 3 111 (ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 10. Спр. 1211. Арк. 184). Практика передачі дітей на колективний та індивідуальний патронат стала типовою. Політбюро ЦК КП(б)У в своїй Інструкції «Про відправлення дітей на село» від 5 серпня 1933 р. ставить завдання в боротьбі з безпритульністю «передачу дітей-сиріт на патронат як колгоспам, так і окремим колгоспникам з таким розрахунком, щоб усі діти були передані на патронат по Харківській області до 15 вересня 1933 р., по інших областях – до 1 жовтня 1933 р.» (ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 284. Арк. 139). Нагляд і контроль за станом переданих дітей покладалися на Наркомат освіти та Наркомат охорони здоров'я України.

Значну роль у порятунку дітей в голодне лихоліття відіграло Всеукраїнське товариство «Друзі дітей». Вже напередодні голодного 1932 р. ситуація в закладах державної опіки над дітьми набувала загрозливого характеру, тому члени товариства регулярно проводили обстеження дитячих притулків і за підсумками складали акти (ЦДАВО України. Ф. 264. Оп. 1. Спр. 557. 292 арк.). Товариством була проведена у 1933 р. перевірка становища патронованих дітей по Харківській, Київській, Чернігівській, Донецькій та Дніпропетровській областях, у ході якої було

встановлено, що діти, які знаходились на індивідуальному патронаті були у кращому становищі, ніж діти, яких передали на колективний патронат до колгоспів та радгоспів. Колгоспи, які самі не мали засобів існування, здебільшого створювали імпровізовані дитбудинки без вихователів та елементарного матеріально-технічного забезпечення, або ж відправляли дітей до найближчих дитбудинків.

У матеріалах обстеження наводяться жахливі приклади становища цих дітей. Зокрема, у артілі «Червона армія» Соловіцької сільради Харківської області 11 дітей завошивлені, зимою ходять в порваних літніх пальто, школи не відвідують. У колгоспі ім. Шевченка дитина заробила 140 трудоднів, доглядаючи худобу, але спить також з худобою у хліві. В артілі ім. Петровського Преображенської сільради Дніпропетровської області 18 дітей брудні, харчуються один раз на день, хворіють на коросту. В значно гіршому стані перебувають діти на патронаті в радгоспах. Як зазначається в матеріалах перевірки, у радгоспі Хаторга № 1 Харківської області 10 дітей віком від 10 до 13 років живуть в гуртожитку для робітників, брудні, завошивлені, працюють по 10-12 годин на добу, одержуючи зарплатню в 25 крб., з яких 23 крб. вираховують на харчі. У Гніванському радгоспі Вінницької області діти живуть в гуртожитку з робітниками, завошивлені, по три дні не одержують їжі, працюють понад силу. Зрозуміло, що в таких умовах патроновані діти школи не відвідують і через знущання дорослих та жахливі умови тікають у села. Так із скотарських радгоспів Дніпропетровської області, зокрема із радгоспу «Піонер» із 44 дітей втекло 21, з «Лютівки» із 33 втекло 14, з «Реконструктора» із 33 втекло 17 (ЦДАГО України. Ф. 7. Оп. 1. Спр. 1000. Арк. 17–18).

Від початку свого створення товариство «Друзі дітей» відіграло помітну роль у подоланні дитячої безпритульності та наданні матеріальної допомоги дитячим установам, хоча шефство над дитбудинками з боку товариства мало формальний характер. Не зважаючи на промовисті заяви керівництва місцевих осередків «Друзів дітей» щодо планів у подоланні дитячої безпритульності, а також покращення матеріального становища та забезпечення харчування у закладах опіки, актив-

них дій товариство не здійснювало. Зокрема, восени 1932 р., коли дитяча смертність набуває масового і сталого явища, Дніпропетровський виконком обговорював кошторис святкування річниці Жовтневої революції, що в голодні роки набуває першочергового значення для міських чиновників. За відсутності коштів для організації дитячого харчування та медичної допомоги, констатовано, що 10 тис крб. витрачено на жовтневі урочистості й свято з нагоди завершення виконання річного плану. Захід збігався з п'ятирічним ювілеєм дніпропетровського осередку «Друзі дітей», тому «...для закріплення досягнення роботи 1932 г...», а також для преміювання адміністрації та персоналу виділили ще 10 тис. крб. (ЦДАГО України. Ф. 264. Оп. 1. Спр. 536. Арк. 11–12). У розпал Голодомору та пік масової смертності, особливо серед дітей, на з'їзді товариства у березні 1933 р. обговорювалися питання про культурно-масову роботу серед дитинства на II п'ятирічку та перспективи діяльності.

Таким чином, спираючись на масив проаналізованих архівних матеріалів можна переконливо констатувати, що надання радянською владою пріоритетного значення економічній політиці та водночас ігнорування соціальної сфери, поглибило суспільну кризу, яка проявилася з початку утвердження комуністичного режиму в Україні і досягла свого піку в роки Голодомору-геноциду. На її тлі, у період 1932–1933 рр., незважаючи на зростання безпритульності, невпинно скорочувалась мережа існуючих дитячих будинків, а нововідкриті поодинокі заклади опіки не мали мінімального забезпечення, зокрема, постачання продуктів навіть не досягало рівня виживання.

Діяльність громадських товариств, зокрема товариства «Друзі дітей», спрямована на надання допомоги дітям, не завжди відповідала реальним потребам і викликам голодних років. Не заперечуючи його загалом позитивної ролі у процесі подолання дитячої безпритульності та участі у наданні допомоги соціальним установам різних типів, наголошуємо на не раціональному і не на цільовому використанні громадських коштів членами товариства у розпал Голодомору-геноциду, як, наприклад, на численні культурно-масові заходи, коли діти регулярно помирали від голоду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дмитренко, Т., Чвань, Т. & Шустер, Є. (ред. кол.). 2008. *Голодний мор 1932–1933 років на Кіровоградщині: мовою архівних документів. Збірник документів і матеріалів*. Кіровоград: ДАКО.
2. Кульчицький, С. & Шаталіна, Є. 1989. *Становище дітей на Україні у 1931–1933 роках. Документальна розповідь*. Київ: Ін-т історії АН УРСР.
3. Марочко, В. 2012. Повсякденне життя колгоспного села. В: *Українське радянське суспільство 30-х рр. XX ст.: нариси повсякденного життя*. Київ: Інститут історії України НАН України, 239-355.

4. Петренко, С. 2003. Голод 1932-1933 рр. на Полтавщині очима сучасників. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. № 493, 301-306.
5. Скриль, Д. 2017. «Від голоду кишечки у дітвори були тонкі, як плівочка. Від кропиви, калачиків і трави розривало нутроші». *Країна*. 21 листопада. URL: https://gazeta.ua/articles/events-journal/_vid-golodu-kishechki-u-ditvori-buli-tonki-yak-plivochka-vid-kropivi-kalachikov-i-travi-rozrivalo-nutroschi/805024
6. Смолій, В. (відповід. ред.) 2002. *Політичний терор і тероризм в Україні. XIX-XX ст. Історичні нариси*. Київ: Наукова думка.
7. Снайдер, Т. 2011. *Криваві землі: Європа поміж Гітлером та Сталінім*. Київ: Грані-Т.
8. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). Ф.1. Оп.6. Спр.284. 189 арк.
9. ЦДАВО України. Ф.1. Оп.9. Спр.136. 573 арк.
10. ЦДАВО України. Ф.1. Оп.9. Спр.142. 399 арк.
11. ЦДАВО України. Ф.166. Оп.9. Спр.1259. 85 арк.
12. ЦДАВО України. Ф.166. Оп.10. Спр.412. 204 арк.
13. ЦДАВО України. Ф.166. Оп.10. Спр.438. 165 арк.
14. ЦДАВО України. Ф.166. Оп.10. Спр.442. 93 арк.
15. ЦДАВО України. Ф.166. Оп.10. Спр.444. 188 арк.
16. ЦДАВО України. Ф.166. Оп.10. Спр.445. 180 арк.
17. ЦДАВО України. Ф.166. Оп.10. Спр.449. 296 арк.
18. ЦДАВО України. Ф.166. Оп.10. Спр.483. 91 арк.
19. ЦДАВО України. Ф.166. Оп.10. Спр.1211. 187 арк.
20. ЦДАВО України. Ф.264. Оп.1. Спр.479. 204 арк.
21. ЦДАВО України. Ф.264. Оп.1. Спр.536. 98 арк.
22. ЦДАВО України. Ф.264. Оп.1. Спр.557. 292 арк.
23. ЦДАВО України. Ф.283. Оп.1. Спр.797. 277 арк.
24. ЦДАВО України. Ф.283. Оп.1. Спр.884. 157 арк.
25. ЦДАВО України. Ф.283. Оп.1. Спр.886. 87 арк.
26. ЦДАВО України. Ф.342. Оп.14. Спр.42. 175 арк.
27. ЦДАВО України. Ф.342. Оп.14. Спр.58. 318 арк.
28. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). Ф.1. Оп.20. Спр.6274. 201 арк.
29. ЦДАГО України. Ф.1. Оп.20. Спр.6275. 230 арк.
30. ЦДАГО України. Ф.1. Оп.20. Спр.6276. 114 арк.
31. ЦДАГО України. Ф.7. Оп.1. Спр.999. 112 арк.
32. ЦДАГО України. Ф.7. Оп.1. Спр.1000. 60 арк.
33. Шугальова, І. & Молдавський, Р. 2018. «Цветы жизни на асфальте»: діти в закладах опіки в роки Голодомору 1932-1933. *Scriptorium nostrum*. № 1. 188-204.
34. Шугальова, І. 2019. «Друзі» із каменем за пазухою (до історії створення та діяльності в роки Голодомору Всеукраїнського товариства «Друзі дітей»). *Scriptorium nostrum*. № 1. 205-222.

REFERENCES

1. Dmytrenko, T., Chvan, T. & Shuster, Ye. (red. kol.). 2008. *Holodnyi mor 1932-1933 rokov na Kirovohradshchyni: movoiu arkhivnykh dokumentiv. Zbirnyk dokumentiv i materialiv [The famine of 1932-1933 in the Kirovograd region: in the language of archival documents. Collection of documents and materials]*. Kirovohrad: DAKO. [in Ukrainian]
2. Kulchytskyi, S. & Shatalina, Ye. 1989. *Stanovyshche ditei na Ukraini u 1931-1933 rokakh. Dokumentalna rozpovid [The situation of children in Ukraine in 1931-1933. Documentary story]*. Kyiv: In-t istorii AN URSSR. [in Ukrainian]
3. Marochko, V. 2012. *Povsiakdenne zhyttia kolhospnoho sela [Everyday life of the collective farm village]*. V: *Ukrainske radianske suspilstvo 30-ky rr. XX st.: narysy povsiakdennoho zhyttia*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 239-355. [in Ukrainian]
4. Petrenko, S. 2003. *Holod 1932-1933 rr. na Poltavshchyni ochyma suchasnykyv [The famine of 1932-1933 in Poltava region through the eyes of contemporaries]*. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika»*. № 493, 301-306. [in Ukrainian]
5. Skryl, D. 2017. «Vid holodu kyshechky u ditvory byly tonki, yak plivochka. Vid kropyvvy, kalachykyv i travy rozryvalo nutroschi» [«Because of hunger, children's intestines were as thin as a film. From nettles, rolls and grass tore the entrails»]. *Kraina*. 21 lystopada. URL: https://gazeta.ua/articles/events-journal/_vid-golodu-kishechki-u-ditvori-buli-tonki-yak-plivochka-vid-kropivi-kalachikov-i-travi-rozrivalo-nutroschi/805024 [in Ukrainian]
6. Smolii, V. (vidpovid. red.) 2002. *Politychnyi teror i teroryzm v Ukraini. XIX-XX st. Istorychni narysy [Political terror and terrorism in Ukraine. XIX-XX centuries. Historical essays]*. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian]
7. Snaider, T. 2011. *Kryvavi zemli: Yevropa pomizh Hitlerom ta Stalynim [Bloodlands: Europe between Hitler and Stalin]*. Kyiv: Hrani-T. [in Ukrainian]
8. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchyykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (dali – TsDAVO Ukrainy) [Central State Archive of the highest authorities and administration]*. F.1. Op.6. Spr.284. 189 ark. [in Ukrainian]

9. TsDAVO Ukrainy. [Central State Archive of the highest authorities and administration]. F.1. Op.9. Spr.136. 573 ark. [in Ukrainian]
10. TsDAVO Ukrainy. [Central State Archive of the highest authorities and administration]. F.1. Op.9. Spr.142. 399 ark. [in Ukrainian]
11. TsDAVO Ukrainy. [Central State Archive of the highest authorities and administration]. F.166. Op.9. Spr.1259. 85 ark. [in Ukrainian]
12. TsDAVO Ukrainy. [Central State Archive of the highest authorities and administration]. F.166. Op.10. Spr.412. 204 ark. [in Ukrainian]
13. TsDAVO Ukrainy. [Central State Archive of the highest authorities and administration]. F.166. Op.10. Spr.438. 165 ark. [in Ukrainian]
14. TsDAVO Ukrainy. [Central State Archive of the highest authorities and administration]. F.166. Op.10. Spr.442. 93 ark. [in Ukrainian]
15. TsDAVO Ukrainy. [Central State Archive of the highest authorities and administration]. F.166. Op.10. Spr.444. 188 ark. [in Ukrainian]
16. TsDAVO Ukrainy. [Central State Archive of the highest authorities and administration]. F.166. Op.10. Spr.445. 180 ark. [in Ukrainian]
17. TsDAVO Ukrainy. [Central State Archive of the highest authorities and administration]. F.166. Op.10. Spr.449. 296 ark. [in Ukrainian]
18. TsDAVO Ukrainy. [Central State Archive of the highest authorities and administration]. F.166. Op.10. Spr.483. 91 ark. [in Ukrainian]
19. TsDAVO Ukrainy. [Central State Archive of the highest authorities and administration]. F.166. Op.10. Spr.1211. 187 ark. [in Ukrainian]
20. TsDAVO Ukrainy. [Central State Archive of the highest authorities and administration]. F.264. Op.1. Spr.479. 204 ark. [in Ukrainian]
21. TsDAVO Ukrainy. [Central State Archive of the highest authorities and administration]. F.264. Op.1. Spr.536. 98 ark. [in Ukrainian]
22. TsDAVO Ukrainy. [Central State Archive of the highest authorities and administration]. F.264. Op.1. Spr.557. 292 ark. [in Ukrainian]
23. TsDAVO Ukrainy. [Central State Archive of the highest authorities and administration]. F.283. Op.1. Spr.797. 277 ark. [in Ukrainian]
24. TsDAVO Ukrainy. [Central State Archive of the highest authorities and administration]. F.283. Op.1. Spr.884. 157 ark. [in Ukrainian]
25. TsDAVO Ukrainy. [Central State Archive of the highest authorities and administration]. F.283. Op.1. Spr.886. 87 ark. [in Ukrainian]
26. TsDAVO Ukrainy. [Central State Archive of the highest authorities and administration]. F.342. Op.14. Spr.42. 175 ark. [in Ukrainian]
27. TsDAVO Ukrainy. [Central State Archive of the highest authorities and administration]. F.342. Op.14. Spr.58. 318 ark. [in Ukrainian]
28. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy (dali – TsDAHO Ukrainy) [Central State Archives of Public Organizations]. F.1. Op.20. Spr.6274. 201 ark. [in Ukrainian]
29. TsDAHO Ukrainy. [Central State Archive of the highest authorities and administration]. F.1. Op.20. Spr.6275. 230 ark. [in Ukrainian]
30. TsDAHO Ukrainy. [Central State Archive of the highest authorities and administration]. F.1. Op.20. Spr.6276. 114 ark. [in Ukrainian]
31. TsDAHO Ukrainy. [Central State Archive of the highest authorities and administration]. F.7. Op.1. Spr.999. 112 ark. [in Ukrainian]
32. TsDAHO Ukrainy. [Central State Archive of the highest authorities and administration]. F.7. Op.1. Spr.1000. 60 ark. [in Ukrainian]
33. Shuhalova, I. 2019. «Druzi» iz kamenem za pazukhoiu (do istorii stvorennia ta diialnosti v roky Holodomoru Vseukrainskoho tovarystva «Druzi ditei») [«Friends» with a stone in his bosom (To the history of creation and activity during the Holodomor of the All-Ukrainian Society «Friends of Children»)]. *Scriptorium nostrum*. № 1. 205-222. [in Ukrainian]
34. Shuhalova, I. & Moldavskiy, R. 2018. «Tsvetyi zhizni na asfalte»: dity v zakladakh opiky v roky Holodomoru 1932-1933 [«Flowers of life on the asphalt»: children in care facilities during the Holodomor of 1932-1933]. *Scriptorium nostrum*. № 1. 188-204. [in Ukrainian]

УДК 94"1941/1943"

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/57-1-2>**Лідія БІЛЧЕНКО,***orcid.org/0000-0001-5547-9248*

аспірантка кафедри історії

Чорноморського національного університету імені Петра Могили

(Миколаїв, Україна) *bilichenko.lidia@gmail.com*

ПІВНІЧНОАФРИКАНСЬКА КАМПАНІЯ «АФРИКАНСЬКОГО КОРПУСУ» ФЕЛЬДМАРШАЛА Е. РОММЕЛЯ НА СТОРІНКАХ ОКУПАЦІЙНИХ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ РОКІВ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті досліджується висвітлення на шпальтах окупаційних вітчизняних періодичних видань періоду Другої світової війни «Африканського корпусу» - добірних моторизованих частин німецької армії, котрі здійснювали військові операції в Північній Африці протягом 1941-1943 рр. «Африканський корпус» під командуванням Е. Роммеля, який отримав прізвисько «Лис пустелі», висадився в Триполі у лютому 1941 р., викликавши замішання у штабах союзників. Дії «Африканського корпусу» в найскладніших умовах мали феноменальний характер. Військові історики зазвичай сходяться в тому, що якби Роммель в 1941 р. мав три додаткові танкові дивізії, які він вимагав у А. Гітлера і Верховного головнокомандування збройними силами Німеччини, він би досяг Каїра і Суецького каналу вже до початку 1942 р. Союзні війська в Північній Африці були врятовані від розгрому лише завдяки поглиненості А. Гітлера основними наступальними операціями проти СРСР та нездатністю фюрера сприймати Африканську кампанію всерйоз. Як наслідок, «Африканський корпус» був щент розгромлений у травні 1943 р.

Саме з перших перемог німецьких військових частин у Північній Африці про «Африканський корпус» і про самого генерал-фельдмаршала Е. Роммеля почали активно писати окупаційні періодичні видання, які друкувалися на території окупованої нацистами України. Зокрема, преса зображала Е. Роммеля як геніального військового стратега та талановитого полководця, а солдат «Африканського корпусу» дисциплінованими вояками, яким доводилося виживати при екстремально високих денних температурах та дуже холодних ночах. Періодичні видання друкували біографічні відомості про Е. Роммеля, його життєвий та військовий шлях та бойові заслуги. Також, газети того часу, акцентувала увагу на хід воєнних дій в Північній Африці, надавали цінну інформацію про втрати британських військ у битві за Тобрук, робили короткий огляд іноземної преси (зокрема британської та американської) та публікували аналітичні статті стосовно причин, які спонукали Третій Рейх до початку воєнних дій у Північній Африці та чому Північноафриканська кампанія вплинула на подальший хід Другої світової війни.

Ключові слова: «Африканський корпус», Е. Роммель, Північна Африка, Друга світова війна, окупаційна преса.

Lidiia BILICHENKO,*orcid.org/0000-0001-5547-9248*

Graduate student of the Department of History

Petro Mohyla Black Sea National University

(Mykolaiv, Ukraine) *bilichenko.lidia@gmail.com*

THE NORTH AFRICAN CAMPAIGN OF THE "AFRICAN CORPS" OF FIELD MARSHAL E. ROMMEL ON THE PAGES OF THE OCCUPATION PERIODICALS OF THE YEARS OF THE SECOND WORLD WAR

The article examines the coverage in the columns of occupation domestic periodicals during the Second World War of the "African Corps" - selected motorized units of the German army, which carried out military operations in North Africa during 1941-1943. The "African Corps" under the command of E. Rommel, who earned the nickname "Desert Fox", landed in Tripoli in February 1941, causing confusion in the allied headquarters. The actions of the "African Corps" in the most difficult conditions were phenomenal. Military historians usually agree that if Rommel in 1941 had the three additional panzer divisions that he demanded from A. Hitler and the High Command of the German Armed Forces, he would have reached Cairo and the Suez Canal by the beginning of 1942. Allied troops in North Africa were saved from defeat only due to A. Hitler's preoccupation with the main offensive operations against the USSR and the Führer's inability to take the African campaign seriously. As a result, the "African Corps" was completely defeated in May 1943.

It was from the first victories of the German military units in North Africa that the occupation periodicals, which were printed in the territory of Ukraine occupied by the Nazis, began to actively write about the "African Corps" and Field Marshal E. Rommel himself. In particular, the press depicted E. Rommel as a brilliant military strategist and a talented commander, and the soldiers of the "African Corps" as disciplined soldiers who had to survive in extremely high daytime

temperatures and very cold nights. Periodicals published biographical information about E. Rommel, his life and military path and combat merits. Also, the newspapers of that time focused on the course of military operations in North Africa, provided valuable information about the losses of British troops in the battle for Tobruk, made a brief review of the foreign press (in particular, British and American) and published analytical articles about the reasons that prompted the Third Reich before the start of hostilities in North Africa and why the North African campaign influenced the further course of World War II.

Key words: "African Corps", E. Rommel, North Africa, World War II, occupation press.

Постановка проблеми. Битва за Північну Африку була своєрідною «гонкою» для провідних країн та імперій світу, першість в якій означала контроль над Суецьким каналом, доступ до нафтових родовищ Середнього Сходу та сировинних матеріалів з Азії. Нафта внаслідок інтенсивної механізації воюючих армій перетворилася на стратегічний ресурс. Велика Британія, перша у світі країна, яка створила повністю механізовані війська, перебувала у великій залежності від середньосхідної нафти. Суецький канал став для британців ключем до їхніх заморських колоній: частиною життєво важливого шляху через Середземне море. Таким чином, Північноафриканська кампанія та військово-морські операції на Середземномор'ї були гранично взаємопов'язані.

11 червня 1940 р. фашистський диктатор Італії Б. Муссоліні оголосив війну Великій Британії та Франції. Прагнучи розширити свою африканську імперію, 13 вересня італійці вторглися до Єгипту зі своєї колонії Лівії.

А. Гітлер зрозумів, що йому як союзнику Б. Муссоліні доведеться підтримати італійців, і 11 лютого 1941 р. «Африканський корпус» генерал-майора Е. Роммеля висадився у Тріполі. Не дивлячись на те, що раніше британці здобули кілька вражаючих перемог над італійцями, проте у подальшому німці виявилися набагато міцнішими.

Протягом майже двох років «Африканський корпус» генерал-фельдмаршала Е. Роммеля бився в Північній Африці з британськими, а потім і американськими військами, які перевершували його за чисельністю. Талановитий полководець, «лис пустелі», як називали його самі британці, зумів то наступаючи, то вимотуючи супротивника в оборонних боях, крок за кроком дійти від Лівії майже до самої дельти Нілу.

Варто також відзначити, що немає більш зухвалої згадки про Другу світову війну, ніж «Африканський корпус». Назва викликає в уяві унікальний театр бойових дій – порожню територію, де армії могли вільно блукати, звільнені від міст і пагорбів, вузьких місць та блокуючих позицій, і особливо від мирних жителів. Це вимагає майже абсолютної мобільності війни, в якій танки могли б діяти майже так само, як кораблі в морі, плаваючи там, де вони хотіли, вирушаючи в сміливі

плавання на сотні миль у глибоку пустелю. Нарешті, при згадці про «Африканський корпус» у більшості обізнаних людей вимальовується образ сміливого героя, в даному випадку генерал-фельдмаршала Е. Роммеля – шляхетного полководця та командира старого загартування, який ненавидів А. Гітлера і не підтримував нацистську ідеологію. Завдяки Е. Роммелю та його «Африканського корпусу» нам вдається розглядати війну в пустелі як боротьбу з морально гідними супротивниками. Так, це була війна, але майже унікальна у Другій світовій війні «війна без ненависті», де кожен з воюючих сторін шляхетно ставився один до одного. У цьому контексті, варто також згадати наказ Е. Роммеля в якому він наголосив на гуманному відношенні до військовополонених та розпорядився аби полонені британські солдати їли з одного котла разом з німецькими солдатами.

Однак, пустеля навряд чи була раєм краси чи романтики. Це був біль, і боротьба в ній була жахом для обох сторін. Пустеля не дозволяла відповідним танковим з'єднанням вільно переміщатися, а натомість непереборно приковувала їх до ліній постачання, і один-єдиний вийшовший з ладу конвой постачання або ж втрачена колона вантажівок могли зупинити весь наступ. Всупереч ймовірній мобільності війни в пустелі, обидві сторони проводили набагато більше часу на статичних оборонних позиціях, часто досить складних, ніж танкові атаки.

Проте, основні бої все ж таки велися на Східному фронті Другої світової війни, де точилися запеклі та жорстокі битви і де вже не було місця лицарству і милосердного ставлення до свого ворога. Україна, яка була окупована німецько-румунськими військами стала одним з основних театрів воєнних дій. Логічно припустити, що війні на території далекої Африки періодичні видання на теренах окупованих українських землях майже не приділяли уваги. Однак, це хибна думка. У цілях пропаганди та з метою зомбування місцевого населення нацистська пропаганда активно друкувала у пресі повідомлення про хід воєнних дій Північноафриканської кампанії Третього Рейху.

Аналіз досліджень. У сучасній українській історіографії тема «Африканського корпусу» та

постаті генерал-фельдмаршала Е. Роммеля майже не досліджена і не має узагальнюючих робіт з даної тематики. Існує лише дві наукові праці сучасних українських дослідників А. Падалко та Д. Беркуци у яких розглядається роль та значення у Другій світовій війні воєнних дій у Північній Африці, а також аналізується причина поразки генерал-фельдмаршала Е. Роммеля.

Мета статті – аналіз Північноафриканської кампанії «Африканського корпусу» генерал-фельдмаршала Е. Роммеля за матеріалами окупаційної преси.

Виклад основного матеріалу. 11 червня 1940 р. фашистський диктатор Італії Б. Муссоліні оголосив війну Великій Британії та Франції. Прагнучи розширити свою африканську імперію, 13 вересня італійці вторглися до Єгипту зі своєї колонії Лівії.

А. Гітлер зрозумів, що йому як союзнику Б. Муссоліні доведеться підтримати італійців, і 11 лютого 1941 р. «Африканський корпус» генерал-майора Е. Роммеля висадився у Тріполі. Не дивлячись на те, що раніше британці здобули кілька вражаючих перемог над італійцями, проте у подальшому німці виявилися набагато міцнішими.

Логістика була ключовим чинником у війні у пустелі. Протягом усієї кампанії обидві сторони виявляли, що чим далі вони просувалися, тим важче було забезпечувати постачання своїх сил. Обидва страждали від нестачі палива у вирішальні моменти. Швидке просування часто супроводжувалося так само і швидким відступом. Пересічена місцевість та постійне забруднення двигунів піском призводили до поломки техніки.

Військам доводилося виживати при екстремально високих денних температурах та дуже холодних ночах. Новоприбулі чоловіки зазвичай проводили час, акліматизуючись у дельті Нілу, перш ніж вирушити до пустелі. Хвороби також далися взнаки на військах, яких постійно драгували мільйони мух, залучених їжею, людськими екскрементами та трупами. Щоб вирішити ці проблеми, комбатанти намагалися утримувати свої ділянки пустелі у чистоті.

24 березня 1941 р. Е. Роммель атакував, відривавши третю британську бронетанкову бригаду. Сили А. Уейвелла вже були ослаблені перекиданням військ до Греції та Східної Африки. До 13 квітня британці були змушені повернутися до єгипетського кордону, залишивши 9-у австралійську дивізію, осаджену у Тобруці. Вони вистояли, але після того, як дві спроби звільнити Тобрук зазнали невдачі, А. Уейвелл був замінений на

посаді головнокомандувача на Близькому Сході генералом сером К. Окінлеком.

У січні 1942 р. Е. Роммель знову атакував та зміг просунути за межі Бенгазі (The struggle for North Africa, 1940-43). Саме з перших перемог Е. Роммеля та «Африканського корпусу» про Роммеля почали активно писати окупаційні періодичні видання, які друкувалися на території окупованої нацистами України. Зокрема газета «Нова Україна» надала коротку біографічну довідку про Е. Роммеля, про його кар'єрний шлях та військові заслуги: «„Там, де Роммель, там перед” так було ще під час першої світової війни у якій молодий обер-лейтенант дістав за свої сміливі бойові заслуги орден Пур ля Меріі. Сьогодні цей бойовий клич поширився під палючим африканським сонцем у німецькому африканському корпусі. Генерал Е. Роммель належить до тих німецьких полководців, які завдяки своїй відвазі і надхненним поривом завоювали серця вояків і вітчизни. Випромінна сила його волі до перемоги, робить війська під його майстерним керівництвом здатними до подвигів і завжди сповнює противника страхом. Син Вюртемберзького ремісника з Швабських Альп, з Гайденайму, він народився 1891 р. і молодим багато подорожував по німецьких областях, щоб вивчити свою вітчизну. В Данцігу він навчався у військовій школі, а у Вайнгартені уперше став перед фронтом як лейтенант 124 Вюртемберзького піхотного полку.

Відразу ж після початку світової війни Е. Роммель перший з молодих офіцерів свого полку був відзначений Залізним Хрестом 1 ступеня. Багато полів світової війни з боєм пройшов Е. Роммель. Він знав Аргонни і Карпати, і зміцнив на верхів'ї гір біля Ізонцо славу своїх відважних гірських стрільців, які під його захоплюючим керівництвом досягли успіхів воєнно-історичної ваги. В післявоєнний час він належав до складу піхотної школи в Дрездені. У військовій школі в Потсдамі він розкривав лейтенантам таємниці боїв і як офіцер зв'язку Збройних Сил при державному керівникові молоді тримав свою руку на живому пульсі молодого покоління. В Судетській області і в Польщі генерал-майор Е. Роммель був командантом Головної Кватири Фюрера, але вже у Франції він проривається на чолі своєї дивізії через лінію Мажіно і вбиває панцерний кулак далеко вглиб французької землі щоб повністю розбити дві ворожі дивізії. Лицарський Хрест із рук Фюрера генерал Е. Роммель прийняв як подяку і похвалу за свої перемоги» (Генерал Ервін Роммель, 1942: 2).

Газета ж «Український голос» акцентувала увагу на хід воєнних дій в Північній Африці:

«Тепер увесь світ чи хоче чи не хоче, а мусить дивитися на німецького генерала, що в розлогих пустелях Кіренаїки дає англійцям доброго прочухана. Коли 20 листопада війська Британської імперії, після п'ятимісячних приготувань, перейшли у наступ проти німецько-італійської армії, щоб остаточно викинути її з Північної Африки і переможно маршувати до кордонів Туніса, тоді у Лондоні вважали, що вже настав вирішальний поворотний пункт у розвитку воєнних подій.

Генерал Е. Роммель не перелякався, як хотілося б англійцям, а холонокровно розміркував, як йому витягти з британських кліщів свої дивізії, а значно сильніші британські сили зручними маневрами ввігнати у німецько-італійські кліщі. Розвиваючи свій тактичний хист, генерал Е. Роммель намагався переконати світ, що він більший мистець у стратегії, ніж генерал К. Окінлек. Йому швидко пощастило звести нанівець англійські плани і так спантеличити англійців, що вони втратили з очей туніський кордон як кінцеву мету свого походу. Успіхи британців, яких вони досягали, поскільки їм Е. Роммель це дозволяв, не принесли їм утіхи. Навпаки, незабаром їм довелося переконатися, що вони вже більш не спроможні, так як це бувало раніше, відбивати несподівані удари. Е. Роммель, організувавши необхідні підкріплення, несподівано вдарив по британцям з таким розгоном, що прогнав їх знову на 200 кілометрів на схід, а при цьому здобув 250 панцерних автомашин, більш як сто гармат і великі запаси бензину. Ворогам не зіставалося нічого іншого, як з подивом згадувати про генерала Е. Роммеля. А генерала К. Окінлека його земляки суворо критикували» (Генерал-полковник Роммель, 1942: 2).

З початку лютого до кінця травня 1942 р. Е. Роммель був зупинений сильно замінованою британською оборонною лінією, яка проходила від Газали на півночі до Бір-Хахейма на півдні. Наприкінці травня 1942 р. німці почали новий наступ і після двотижневих важких боїв захопили Тобрук і відкинули британців назад до Єгипту. За вдалий військовий прорив 22 червня 1942 р. Е. Роммелю було присвоєно звання генерал-фельдмаршала (The struggle for North Africa, 1940-43). В «Одесській газеті» з'являється замітка про складність ведення воєнної кампанії у Північній Африці через природньо-кліматичні умови пустелі і що німецькі військові роблять неможливе аби просуватися далі і здобувати перемоги: «Висвітленню питань боротьби на північно-африканському театрі військових дій приділяється, як правило, другорядне місце. Не тут вирішиться результат війни. Проте цей театр військових дій викликає інтерес

як своїм бурхливим і мінливим характером подій, так і цілком своєрідними умовами операцій. Місцевість там є суцільною безводною пустелею, в якій при найменшому вітрі виникають піщані бурі. Пісок проникає в усі щілини машини, в ніс, очі та вуха людини, прилипає до вологої шкіри; проста подряпина загрожує зараженням крові. Вода для людей і машин доставляється автоцистернами з прибережних колодязів, причому часто-густо «водний пайок» ледве дорівнює одному літру на людину... Навколо не прохідний пісок. Піщані дюни досягають висоти 300 метрів. Машини вязнуть у піску. Відстань між оазами досягає 800 кілометрів; дороги дуже нечисленні. Найважчий період року триває з березня до жовтня; у цей час спека сягає 55–60°, дме південно-східний вітер, що супроводжується піщаними смерчами. Боротьба за таких умов потребує насамперед спеціально підготовлених людей. Англійці використовують на цьому фронті головним чином війська єгипетські, індійські, південно-африканські та з Родезії» (Война в пустynie, 1942: 2).

Британська та американська преса буквально взірвалася від наступу Е. Роммеля. В опублікованій статті у газеті «Последние новости» дається короткий огляд про що говорила іноземна преса в ті складні для їхніх держав місяці: «У Північній Африці блискавичним наступом генерала Е. Роммеля нанесений новий, вирішальний удар по англійським позиціям у середньоземноморському басейні. У зв'язку з цим цікаво прослідкувати, як англо-американська інформаційна служба показала в своїх повідомленнях справжній розвиток подій у Північній Африці. Як відомо, німецько-італійський наступ розпочався 26 травня. В цей же день У. Черчілль, впевнений у перемозі, заявив: «Це те, чого ми прагнемо». Агентство «Рейтер» вторило йому: «Воєнна колонна держав Осі, підтримувана літаками Штука, почала свій похід на Схід. Це може стати початком очікуваного наступу генерала Е. Роммеля». 30 травня англійське радіо повідомило: «Німецький наступ приречений на невдачу». 31 травня генерал К. Окінлек звернувся з посланням до 8 армії, в якому закликав її не відставати від ворога, не випускати його зі своїх рук. Наскільки керівні крути Англії були впевнені у своїй перемозі, йдеться в повідомленні «Рейтера» від 11 червня: «Німецький африканський корпус бореться тільки за своє існування».

Але англійці, як ударом грома, були уражені взяттям 11 червня Бір-Гахейма, найважливішої фортеці на півдні англійської оборонної лінії. Тепер і англійці, і американці вимагають визнати

талант Е. Роммеля. В Англії зникає безтурботність. Тривога прослідковується і на сторінках газет. «Таймс» з гіркотою констатує, що «важель терезів схилилася на бік ворога». Без сумніву, цей великий поворот у Лівійській битві прискорив від'їзд У. Черчілля у Вашингтон. 16 червня він вилетів з Лондона в Америку, аби у Білому домі обговорити з Ф. Рузвельтом заходи, необхідні для запобігання катастрофи. Але в Північній Африці продовжується нестримане просування Е. Роммеля. 20 червня генерал Е. Роммель штурмом ваял Тобрук. Тільки тепер англійська преса визнала «серйозну, знищуючу катастрофу британської зброї». Однак, Е. Роммель біля Тобрука не залишився. Швидким маршем він відправився по території Єгипту, захопивши 26 червня Бапуццо, Селлум, Халфайя, 29 червня штурмував Матрук і 1 липня прорвал-останню укріплену позицію англійців в Єгипті Ель-Аламейн (в 140 км від Олександрії)» (Английская катастрофа в отражении прессы, 1942: 3).

Газета «Донецкий вестник» надала інформацію про втрати британських військ у битві за Тобрук: «Понад півтора місяці приховував У. Черчілль від англійського народу, які британські військові частини знищені при втраті англійцями Тобрука. Як повідомляє агентство «Рейтер», військово-міністерство в Лондоні тільки тепер опублікувало назви втрачених частин: 20-а гвардійська моторизована бригада, 32-а танкова бригада, штаб 2-ї південно-африканської дивізії, 4-а південно-африканська піхотна бригада, південно-африканська піхотна бригада, 11 індійська піхотна бригада. Серед усіх цих великих військових з'єднань, які становили гарнізон фортеці, були також батальйон королівського танкового полку і наступні піхотні частини: шотландська гвардія, Ворчестерширський полк, шотландські королівські стрілки, королівська легка піхота, Трансваальський шотландський полк, південно-африканський поліцейський батальйон, кафрські стрілецькі частини та Мархаратський полк легкої піхоти. Крім польової та протитанкової артилерії та королівських саперів, у гарнізоні Тобрука знаходилися середнього калібру зенітні знаряддя та з'єднання берегової артилерії, а також загони прожекторів артилерії, корпус зв'язку, персонал польових лазаретів та службовці поштових установ» (Что Англия потеряла в Тобруке, 1942: 2).

За невдале військово командування, у липні 1942 р. К. Окінлека замінив на посаді Головнокомандувача на Близькому Сході генерал-лейтенант сер Г. Александер. У той же час генерал-лейтенант Б. Монтгомері прийняв командування 8-ю

армією. Наприкінці серпня 1942 р. Е. Роммель доклав останніх зусиль, аби прорватися ще далі, однак, через нестачу палива та боєприпасів, був відбитий у Алам-Хальфі.

У ніч на 24 жовтня 1942 р. під прикриттям 600-гарматного обстрілу 8-а армія атакувала позиції країн Осі. Після десяти днів запеклих боїв міцно захищену німецьку лінію було прорвано.

4 листопада 1942 р. бронетранспортер Б. Монтгомері прорвався, і почалося переслідування переможених німців та італійців. Тобрук і Бенгазі незабаром були відвойовані, а 23 листопада британці повернулися в Ель-Агейла. До березня 1943 р. 8-а армія зайняла Тріполі і перейшла в Туніс.

Тим часом, 8 листопада 1942 р. союзники висадилися у французькій Північній Африці (Марокко та Алжир). Силами вторгнення під кодовою назвою «Операція Смолоскип» командував генерал Д. Ейзенхауер. Союзники просунулися до Тунісу, але німці швидко відреагували та зуміли заблокувати шлях до Тунісу в Кассеріні.

Ейзенхауер був змушений консолідувати свої сили та розвивати свої лінії зв'язку, аби вони могли підтримувати велику атаку разом з 8-ю армією. Це було зроблено, незважаючи на триваючий опір Німеччини, і до 20 березня 1943 р. 8-а армія, яка наступала, з'єдналася з Д. Ейзенхауером.

Тиск на периметр Осі навколо Тунісу посилювався, і 7 травня союзники увійшли у місто. Через п'ять днів 250 000 німецьких та італійських військ капітулювали. Битва за Північну Африку закінчилася (The struggle for North Africa, 1940-43).

Генерал-фельдмаршал Е. Роммель був відізнаний у Берлін. Через те, що генерал-фельдмаршал тримався до останнього патрона та довгий залишався без палива і не дивлячись на це, за таких умов ще декотрий час тримав оборону, був нагороджений найвищою військовою нагородою німецької армії – Дубовим Листям з мечами і діамантами до ордена Залізного Хреста. Як зазначалося в оголошенні: «Наймолодший маршал Рейха заслужив як найвищу військову славу, а й безмежну любов всього німецького народу. Його простий, солдатський одяг, скромність, відсутність прагнення популярності зробили його улюбленим воєначальником Німеччини. Стратегічна діяльність маршала талановита та оригінальна. Його своєрідна манера тримати себе і керувати підлеглими солдатами принесли йому перемоги, які будуть записані в історії битв, як приклади військової віртуозності. Дивовижні його відступи та блискучі атаки збивали з пантелику ворога, який претендував на майстерність у битвах у пустелі. На прикладі уславленого маршала доведено ще

раз, що військовий геній діє з однаковим успіхом незалежно від умов місцевості та клімату. «Африканський корпус» і маршал Роммель зруйнували багато військових традицій та забобон» (Маршал Роммель, 1943: 1).

Однак, німецька та підпорядкована їй окупаційна преса замовчували повний розгром «Африканського корпусу» і охарактеризували це як перший успіх британсько-американських військ та наголосили на тому, що головна мета для німців у Північній Африці була досягнута: «У ході військових дій англо-американці вперше досягли дійсного успіху. Цей успіх крутить їм голову. Союзники, які у минулому успіху майже мали, вже з метою пропаганди розвивають свій успіх. Чим більше англо-американська преса займається питанням успіху в Тунісі, тим менше залишається в пресі місця для висвітлення становища на морі чи англо-американських втрат від німецької протиповітряної оборони. Військове становище на Середземному морі таке: укріплена зона держав Осі в Африці залишена після того, як вона зіграла призначену для неї роль. У ході загального формування військових дій операції держав Осі в Тунісі мали велике значення. Англо-американці свого часу розглядали військові операції в Тунісі, як просту військову прогулянку. Проте вона затягнулася на півроку, внаслідок чого англо-американці зазнали колосальних втрат. Успішні дії африканського корпусу, італійських з'єднань, що знаходяться в Африці, перешкоджали з'єднанню східної та західної груп англо-американських військ. Тому було виграно дорогоцінний час, який використовувався для повного забезпечення узбережжя Середземного моря від можливості вторгнення до Європи. Навіть найкращий боєць не може довго триматися, якщо на нього одночасно нападають 10 супротивників. Італійський і німецький народ стали тепер ще міцнішими, ще рішучішими і впевненішими у своїй перемозі» (Туніс сыграл свою роль, 1943: 2).

У 1943 р. виходить друком стаття майора доктора Емера у якій наголошувалося на важливості війни у Північній Африці та її наслідків для всього перебігу Другої світової війни: «Боротьба в Африці добігла кінця. Цим закінчилася глава війни, розпочата два роки тому. Аждаб'я, Бенгазі, Мехілі, Дерна, Тобрук, перевал Халфайл стали поняттями, освітленими блиском подвижництва, випробуваного та безстрашного, як під час переможних наступів, так і завзятого захисту. У тісному союзі німецькі та італійські дивізії чинили опір ворогові протягом двох років. На Сході війна з більшовиками не на життя, а

на смерть, дедалі наполегливішим ставав заклик Москви з вимогою відкриття «Другого фронту». Єдиною відповіддю англійців, а пізніше і американців на цей заклик, стала концентрація сил у Північній Африці. Отже, у поєднанні з успішною боротьбою підводних човнів, німецько-італійські збройні сили перешкодили виникненню «Другого фронту» у Європі, змушуючи ворога концентрувати в Африці велику кількість військ. Цей час було використано для зміцнення всього Атлантичного узбережжя від Кіркеноса до Біскайської затоки та для здійснення інших заходів для захисту континенту. Це є сенсом і успіхом боротьби держав Осі на південному узбережжі Середземного моря» (Майор доктор Эмер, 1943: 2).

Завершуючи аналіз окупаційної преси стосовно бойових дій «Африканського корпусу» у Північній Африці» хочеться висвітлити і подальшу долю його незмінного керівника генерал-фельдмаршала Е. Роммеля. Після поразки «Африканського корпусу» і нетривалого командування військами в Італії, Е. Роммель вирушив до північної Франції, де йому було доручено зміцнити німецьку оборону вздовж узбережжя Ла-Маншу напередодні передбачуваного вторгнення союзників. На відміну від інших німецьких генералів, він виступав за сміливу стратегію контратаки після висадки союзників. Однак, це не допомогло і другий фронт був відкритий 6 червня 1944 р.

До весни 1944 р. Е. Роммель засумнівався у шансах Німеччини на перемогу у війні і критикував керівництво А. Гітлера. Саме в цей період серед вищого офіцерського складу Вермахту активно почалася формуватися антигітлерівська опозиція і підготовка до фізичної ліквідації фюрера. Вважається, що в якийсь момент Е. Роммель розмовляв з генералами, які були залучені до таємної опозиції А. Гітлеру, але більшість істориків припускають, що насправді він, ймовірно, не брав прямої участі у спробі вбивства А. Гітлера 20 липня 1944 р.

Під час битви за Нормандію Е. Роммель був тяжко поранений внаслідок повітряного нападу на його машину британських винищувачів-бомбардувальників 17 липня 1944 р. У серпні він повернувся до Німеччини, аби завершити своє лікування. Дізнавшись про контакти Е. Роммеля з липневими змовниками, А. Гітлер не пробачив своєму колишньому улюбленому генералові таку зраду, однак побоювався влаштувати привселюдний суд над вже національним героєм Е. Роммелем. Натомість А. Гітлер послав двох есесівців до будинку Е. Роммеля, аби запропонувати йому вибір: покінчити життя самогубством, або

ж постати перед публічним судом (з можливими наслідками для його сім'ї). Е. Роммель обрав самогубство і 14 жовтня 1944 р. наклав на себе руки таблетками ціаніду (Erwin Rommel, 7.01.2022).

У зв'язку зі смертю генерал-фельдмаршала Е. Роммеля, фюрер видав цинічний та брехливий за своїм змістом наказ: «14 жовтня 1944 р. генерал-фельдмаршал Е. Роммель, командувач однієї військової групою на Заході, помер внаслідок тяжких поранень, отриманих ним під час автомобільної катастрофи під час фронтової поїздки. В його особі загинув один із найкращих наших полководців. Ім'я Е. Роммеля стало символом справжньої історичної боротьби німецького народу. Дворічна героїчна боротьба «Африканського корпусу» під його майстерним керівництвом проти переважаючих сил противника знайшла своє визнання у нагородженні Е. Роммеля, як першого солдата німецької армії, Дубовим Вінком з мечами та діамантами до Лицарського Ордену Залізного Хреста. Як командувач однієї військової групи на Заході, він до моменту свого важкого поранення досяг значних успіхів у справі посилення нашої оборони. Німецька армія у гордій жалобі схиляє перед цим великим солдатом державний військовий прапор. Ім'я генерал-фельдмаршала Е. Роммеля увійшло в історію німецького народу» (Приказ Фюрера в зв'язі со смертю генерал-фельдмаршала Роммеля, 1944: 1). За особистим розпорядженням А. Гітлера Е. Роммелю призначено державний похорон як національному герою (Скончался фельдмаршал Роммель, 1944: 1).

Висновки. Таким чином, протягом 1941–1943 рр. тривала Північноафриканська кампанія «Африканського корпусу» Е. Роммеля. З перших перемог німецьких військових частин у Північній Африці про «Африканський корпус» і про самого генерал-фельдмаршала Е. Роммеля почали активно писати окупаційні періодичні видання, які друкувалися на території окупованої нацистами України. Зокрема, преса зображала Е. Роммеля як геніального військового стратега та талановитого полководця, а солдат «Африканського корпусу» дисциплінованими вояками, яким доводилося виживати при екстремально високих денних температурах та дуже холодних ночах. Періодичні видання друкували біографічні відомості про Е. Роммеля, його життєвий та військовий шлях та бойові заслуги. Також, газети того часу, акцентувала увагу на хід воєнних дій в Північній Африці, надавали цінну інформацію про втрати британських військ у битві за Тобрук, робили короткий огляд іноземної преси (зокрема британської та американської) та публікували аналітичні статті стосовно причин, які спонукали Третій Рейх до початку воєнних дій у Північній Африці та чому Північноафриканська кампанія вплинула на подальший хід Другої світової війни.

Однак, варто зауважити, що окупаційні періодичні видання висвітлювали лише перемоги «Африканського корпусу» і замовчували його воєнні поразки, наприклад такі як програна битва за Туніс та повний розгром армії Е. Роммеля, яку преса охарактеризувала як перший успіх британсько-американських військ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Английская катастрофа в отражении прессы. *Последние новости* 1941. № 29 (6 июля). С. 3.
2. Беркуца Д. Поразка військ Роммеля в Африці та її вплив на формування антигітлерівських настроїв. *Цивілізаційні проблеми нової та новітньої історії*. 2020. С. 110-114.
3. Война в пустыне. *Одесская газета*. 1942. № 77 (8 мая). С. 2.
4. Генерал Ервин Роммель. *Нова Україна (Харків)*. 1942. №28 (14 февраля). С. 2.
5. Генерал-полковник Роммель. *Український голос (Проскурів)*. 1942. № 23 (19 марта). С. 2.
6. Майор доктор Эмер. Борьба африканского корпуса. *Заря*. 1943. №40 (23 мая). С. 2.
7. Маршал Роммель. *Молва*. 1943. №135 (18 мая). С. 1.
8. Падалко А. Военні дії в Північній Африці (1940-1943 рр.) та роль і значення в Другій світовій війні. *Матеріали Всеукраїнської наукової конференції "Друга світова війна в історичному вимірі"*. 2010. С. 103-106.
9. Приказ Фюрера в зв'язі со смертю генерал-фельдмаршала Роммеля. *Голос правды*. 1944. №72 (21 октября). С. 1.
10. Скончался фельдмаршал Роммель. *Труд*. 1944. № 42 (22 октября). С. 1.
11. Тунис сыграл свою роль. *Одесская газета*. 1943. № 109 (13 мая). С. 2
12. Что Англия потеряла в Тобруке. *Донецкий вестник*. 1942. № 68 (23 августа). С. 2.
13. Erwin Rommel. 2022. Jan 7. URL: <https://www.history.com/topics/world-war-ii/erwin-rommel> (дата звернення: 19.10.2022)
14. The struggle for North Africa, 1940-43. URL: <https://www.nam.ac.uk/explore/struggle-north-africa-1940-43> (дата звернення: 18.10.2022)

REFERENCES

1. Angliyskaya katastrofa v otrazhenii pressy [English disaster in the reflection of the press]. *Poslednie novosti* 1941. Nr 29 (6 iyulya). p. 3. [in Russian]

2. Berkutsa D. Porazka viisk Rommelia v Afrytsi ta yii vplyv na formuvannia antyhitlerivskykh nastroiv [The defeat of Rommel's troops in Africa and its influence on the formation of anti-Hitler attitudes]. Tsyvilizatsiini problemy novoi ta novitnoi istorii. 2020. pp. 110-114. [in Ukrainian]
3. Voyna v pustyne [Desert War]. Odesskaya gazeta. 1942. Nr 77 (8 maya). S. 2. [in Russian]
4. Heneral Ervin Rommel [General Erwin Rommel]. Nova Ukraina (Kharkiv.) 1942. №28 (14 fevralia). p. 2. [in Ukrainian]
5. Heneral-polkovnyk Rommel [Colonel General Rommel]. Ukrainskyi holos (Proskuriv). 1942. Nr 23 (19 marta). p. 2. [in Ukrainian]
6. Mayor doktor Emer. Borba afrikanskogo korpusa [African Corps fight]. Zarya. 1943. Nr 40 (23 maya). p. 2. [in Russian]
7. Marshal Rommel [Marshal Rommel]. Molva. 1943. Nr 135 (18 maya). p. 1. [in Russian]
8. Padalko A. Voienni dii v Pivnichnii Afrytsi (1940-1943 rr.) ta rol i znachennia v Druhii svitovii viini [Hostilities in North Africa (1940-1943) and their role and significance in World War II]. Materialy Vseukrainskoi naukovoï konferentsii "Druha svitova viina v istorychnomu vymiri". 2010. pp. 103-106. [in Ukrainian]
9. Prikaz Fyurera v svyazi so smertyu general-feldmarshala Rommelya [Order of the Führer in connection with the death of Field Marshal Rommel]. Golos pravdyi. 1944. Nr 72 (21 oktyabrya). p. 1. [in Russian]
10. Skonchalsya feldmarshal Rommel [Field Marshal Rommel passed away]. Trud. 1944. Nr 42 (22 oktyabrya). p. 1. [in Russian]
11. Tunis sygral svoyu rol [Tunisia played its part]. Odesskaya gazeta. 1943. Nr 109 (13 maya). p. 2. [in Russian]
12. Chto Angliya poteryala v Tobruke [What England lost in Tobruk]. Donetskiy vestnik. 1942. Nr 68 (23 avgusta). p. 2. [in Russian]

УДК: 94 (477.43/.44):[631]”18”
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/57-1-3>

Світлана БОГАТЧУК,
orcid.org/0000-0003-0684-6106
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії України та філософії
Вінницького національного аграрного університету
(Вінниця, Україна) svetabogatchuk@ukr.net

Василь БОГАТЧУК,
orcid.org/0000-0003-2651-9348
викладач гуманітарно-суспільних дисциплін
Відокремленого структурного підрозділу
«Технологічно-промисловий фаховий коледж»
Вінницького національного аграрного університету
(Вінниця, Україна) bogatchukvasia@ukr.net

РОЗВИТОК АГРАРНОГО СЕКТОРА ПОДІЛЬСЬКОГО КРАЮ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

Дослідженню цієї проблеми присвячено чимало наукових праць. Інтерес до соціально-економічного становища українських земель до та після проведення аграрної реформи 1861 року спостерігається ще у 80-х роках ХІХ ст.

У публікації проаналізовано розвиток аграрного сектора Подільського краю другої половині ХІХ ст. Зосереджено увагу на розвитку основних галузей сільського господарства: цукрової, борошномельної, виноградарства, винокуріння та інших. Наводяться статистичні дані щодо земельної власності на Поділлі після реформи 1861 року, які відзначають, що селянські господарства отримали менше землі, ніж дворяни та інші соціальні групи разом, а сума викупних платежів по Подільській губернії в 2,5 рази перевищувала ринкову ціну землі.

Про важливість сільського господарства в Подільській губернії свідчить те, що в аграрному виробництві було зайнято близько 75% населення.

Капіталізація країни в результаті селянської реформи вплинула й на розвиток аграрного сектора Правобережної України, зокрема, Поділля. Тому в дослідженні надано аналіз основних статистичних даних щодо розвитку виробництва та збуту цукру, технічного забезпечення цукрових заводів, збільшення площ під посіви зернових культур, зокрема, пшениці та жита, які найбільше вирощували на території Подільської губернії, і на кінець ХІХ ст. давали найбільший прибуток. Цукор, вироблений на заводах Поділля, користувався попитом як на місцевому ринку, так й в Києві, Москві, Петербурзі, Сімферополі та інших містах Російської імперії, куди його транспортували, завдячуючи поширенню залізничної мережі, що об'єднала різні регіони. В роботі відзначено, що Подільська губернія займала друге місце в Російській імперії за кількістю площ і збору цукрового буряка, що відповідало 24% з виробленого цукру по всій імперії.

Надано характеристику борошномельній галузі, виноградарству, винокурінню та іншим галузям.

Результати дослідження показують, що збільшенню виробництва аграрної продукції сприяла подальша механізація та використання нових технологій.

Важливу роль у розвитку аграрного сектора відігравали базари, ярмарки, що сприяли формуванню основних та постійних економічних зв'язків між містом і селом, а також збільшенню внутрішніх та зовнішніх торговельних відносин.

Ключові слова: Подільська губернія, цукрова галузь, борошномельна, торгівля, пшениця.

Svetlana BOGATCHUK,

orcid.org/0000-0003-0684-6106

*Candidate of Historical Sciences, Associate Professor;
Associate Professor at the History of Ukraine and Philosophy
Vinnytsia National Agricultural University
(Vinnytsia, Ukraine) svetabogatchuk@ukr.net*

Vasyl BOGATCHUK,

orcid.org/0000-0003-2651-9348

*Lecturer at the Humanities and Social Sciences
Separate Structural Unit "Technological and Industrial Professional College"
of Vinnytsia National Agricultural University
(Vinnytsia, Ukraine) bogatchukvasia@ukr.net*

DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF THE PODIL REGION IN THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY

Many scientific works are devoted to the study of this problem. Interest in the socio-economic situation of Ukrainian lands before and after the agrarian reform of 1861 was observed as early as the 80s of the 19th century.

The publication analyzes the development of the agrarian sector of the Podil region in the second half of the 19th century. Attention is focused on the development of the main branches of agriculture: sugar, flour milling, viticulture, distilling and others. Statistical data on land ownership in Podilsk after the reform of 1861 are provided, which note that peasant farms received less land than nobles and other social groups combined, and the amount of redemption payments for Podilsk province was 2.5 times higher than the market price of land.

About 75% of the population was employed in agricultural production.

Capitalization of the country as a result of the peasant reform also affected the development of the agricultural sector of Right Bank Ukraine, in particular, Podillia. Therefore, the study provides an analysis of the main statistical data on the development of sugar production and sales, technical support of sugar factories, the increase in the area under grain crops, in particular, wheat and rye, which were most grown in the territory of the Podilsk province, and at the end of the 19th century. gave the greatest profit. Sugar produced at Podillia factories was in demand both on the local market and in Kyiv, Moscow, St. Petersburg, Simferopol and other cities of the Russian Empire, where it was transported, thanks to the spread of the railway network that united different regions. It is noted in the work that the Podilsk province ranked second in the Russian Empire in terms of the number of areas and the collection of sugar beet, which corresponded to 24% of the sugar produced throughout the empire.

The characteristics of the flour milling industry, viticulture, distilling and other industries are given.

The results of the study show that further mechanization and the use of new technologies contributed to the increase in the production of agricultural products.

An important role in the development of the agricultural sector was played by bazaars and fairs, which contributed to the formation of basic and permanent economic ties between the city and the countryside, as well as to the increase of internal and external trade relations.

Key words: *Podilsk province, sugar industry, flour mill, trade, wheat.*

Постановка проблеми. Залишається актуальною увага дослідників щодо економічного розвитку українських земель, зокрема, Подільської губернії, внаслідок проведення першої аграрної реформи 1861 року.

Завдячуючи інформаційному та аналітично-синтетичному методів дослідження даної тематики, розглядається розвиток аграрного сектора Подільського краю в другій половині XIX ст.

Історіографічний огляд проблеми свідчить про необхідність подальшого рівномірного висвітлення питань розвитку аграрного сектора Поділля в другій половині XIX ст.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Джерельна база проблеми наведена передусім масивом праць дореволюційної історії України, зокрема збірниками статистичних даних.

Фундаментальне дослідження статистично-довідкового характеру «Памятная книжка Подольской губернии» 1885 року надає описи економічного, соціального, освітянського характеру. (Памятная книжка Подольской губернии на 1885 г., 1885).

Серед праць дослідників зазначеної історіографічної групи слід, насамперед, відмітити В. Гульдмана і його книгу «Подольская губерния. Опыт географическо-статистического описания», у якій автор висвітлює розвиток промисловості та сільського господарства на території Поділля (Гульдман В., 1889).

Дослідження під видавництвом П. Батюшкова «Подолія. Историческое описание: с одной хромо-литографией, 2-мя фототипиями, 46-ю гравюра-ми и 2-мя картами» (1891) розкриває особливості

економічного, соціального, національного та духовного (релігійного) розвитку Подільського краю в кінці XVIII – в першій половині XIX ст. (Подолія, 1891).

Варто відзначити ґрунтовну працю І. Гуржія «Україна в системі всеросійського ринку 60–90-х років XIX ст.». Дослідження базується на значній кількості матеріалів, завдяки яким автор висвітлює місце українських губерній у ринку Російської імперії (Гуржій І., 1954).

Науковець Т. Лазанська в своїй праці «Історія підприємництва в Україні (на матеріалах торгово-промислової статистики XIX ст.)» досліджує промисловий розвиток українських земель, формування підприємців, які прийняли активну участь у формуванні економічного життя України (Лазанська Т., 1989).

Важливим внеском у розкритті даної теми є монографія Реєнта О. та Сердюка О. «Сільське господарство України і світовий продовольчий ринок (1861–1914 рр.)». Опанувавши значний обсяг архівних матеріалів, дослідники висвітлюють особливості розвитку сільського господарства України, його інтеграцію у світовий продовольчий ринок у другій половині XIX – на початку XX ст. (Реєнт О., Сердюк О., 2011).

В монографії науковиці Романюк Н. Сільські підприємці і підприємництво: 1861–1914 рр. (за матеріалами Київської, Подільської і Волинської губерній) висвітлюються особливості розвитку підприємництва в сільському господарстві, промисловості й торгівлі (Романюк Н., 2012).

Розвитку борошномельного виробництва у другій половині XIX ст. на Поділлі присвячена дисертація Столокоса Т., який ґрунтовно розкриває розвиток даної галузі аграрного сектора (Стоколоса Т., 2021).

Дослідженню проблем розвитку внутрішньої торгівлі товарами харчової промисловості в українських губерніях Російської імперії у другій половині XIX – на початку XX ст. присвячена праця Леня А. (Лень, 2012).

Питання транспортування сільськогосподарської продукції досліджувала Богатчук С. (Богатчук С., 2016) та інші.

Мета статті – комплексно проаналізувати розвиток аграрного сектора Подільського краю в другій половині XIX ст. після проведення аграрної реформи 1861 року на прикладі цукрової галузі, борошномельної, виноградарства, винокуріння та ін.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи теоретичні аспекти розвитку Подільської губернії другої половини XIX ст., що входила до складу

Правобережної України, необхідно відмітити, що вона займала особливе становище в Російській імперії. Її історичне минуле, національний склад населення, реформи в економіці вплинули на життя краю.

Скасування кріпосного права в Російській імперії ліквідувало залежність селян від поміщиків, але не надало їм повного права розпоряджатися землею. Звільнені селяни зобов'язані були сплачувати викупні платежі на протязі 49 років. Сума викупних платежів по Подільській губернії склала 101,0 млн. крб., що в 2,5 рази викуп перевищував ринкову ціну землі. Незадоволені селяни вдавалися до масових рухів. На Поділлі селянський рух охопив близько 300 сіл, або 32% загальної кількості населених пунктів України (Богатчук, 2018: 133).

З таблиці 1 можемо прослідкувати розподіл землі, який відбувся після 1861 р. серед земельних власників Подільської губернії.

Таблиця 1

Земельна власність в Подільській губернії

№ п/п	Земельна власність	Кількість десятин	% від загальної кількості
1	Приватна власність дворян	1.650.280	44,3
2	В користуванні селянських товариств	1.771.762	47,6
3	Казенні землі	100.156	2,7
4	Удільні землі	61.239	1,6
5	Церковні землі	80.458	2,1
6	Монастирські землі	1.624	0,04
7	Міські землі	40.458	1,08
8	Приватних товариств та компаній	18.878	0,58
	Разом	3.724.855	100

Гульдман В. Подольская губерния. [Электронная копия] Опыт географическо-статистического описания. Каменец-Подольский : Изд. Подол. губ. стат. ком. 1889. С.103; розрахунки автора.

Отже, необхідно відзначити, що землі, які знаходилися в приватній власності селян, склали 47,6%, дворянських господарств – 44,3%, казенні – 2,7%, удільні – 1,6%, всі інші – 3,8% всієї землі в губернії.

Головна особливість земельних наділів в Подільській губернії в тому, що 644.658 рев'язьким душам належить на правах викупу 1.771.762 десятини землі, тобто, в середньому на рев'язьку душу приходить по 2,7 десятин. Загальна кількість селянських дворів по губернії складала 247.982 (Гульдман, 1889: 103).

Подільська губернія відносилася до тих губерній, де дворянська власність є найбільшою серед земельних власників.

За статистичними даними 80-х років XIX ст. 2090 дворянським сім'ям Подільської губернії належить 1.565.478 десятин землі, в володіннях купців (66) – 43.512 десятин, що й відображено в таблиці 2.

Таблиця 2
Земельні володіння по повітам
Подільської губернії

№ п/п	Повіти	Дворяни	Земля, що належить дворянам (дес.)	купці	Земля, що належить купцям (дес.)
1	Каменецький	200	136.667	2	607
2	Проскурівський	152	112.143	3	1.115
3	Летичевський	255	81.271	6	56
4	Літинський	281	141.711	5	605
5	Вінницький	110	119.758	6	4.196
6	Брацлавський	93	83.228	1	1.039
7	Гайсинський	81	112.161	12	6.551
8	Ольгопольський	64	156.330	3	2.156
9	Балтський	203	260.238	16	21.214
10	Ямпільський	232	141.287	1	159
11	Могилівський	235	112.462	8	4.043
12	Ушицький	184	108.222	3	1.771
	Разом	2090	1.565.478	66	43.512

Джерело: Гульдман В. Подольская губерния. [Электронная копия] Опыт географическо-статистического описания. Каменец-Подольский : Изд. Подол. губ. стат. ком. 1889. С. 105.

Відповідно статистики найбільше володіють землею дворяни Балтського повіту (260.238 дес.), найменшими розмірами землі володіють дворяни Брацлавського та Літинського повітів (83.228 та 81.271).

Прослідкувати розміри земельних наділів, що знаходилися у власності дворян Подільського краю, можна з таблиці 3.

Отже, з таблиці 3 ми бачимо, що з 2090 дворян Подільської губернії лише 434 господарства володіли найбільшими земельними наділами.

Можна вважати, що сільське господарство Поділля мало капіталістичний характер. Тут

Таблиця 3

Земельна власність дворян
Подільської губернії

№ п/п	Розмір землі (тис. дес.)	Кількість дворян-земельних власників	Кількість їхньої землі (тис. дес.)
1	До 10	340	1.250
2	Від 10 до 100	445	19.569
3	100-500	560	149.567
4	500-1000	311	225.255
5	Вище 1000	434	1.169.837
	Разом	2090	1.565.478

Джерела: Гульдман В. Подольская губерния. [Электронная копия] Опыт географическо-статистического описания. Каменец-Подольский : Изд. Подол. губ. стат. ком. 1889. С. 108.

переважало велике землеволодіння із машин і найманої праці, ніж в Полтавській, Чернігівській і Харківській губерніях, де земля переважно знаходилась у дрібних власників.

В другій половині XIX ст. важливим для аграрного сектора став розвиток товарного, підприємницького виробництва. Однією з таких потужних відзначається цукрова галузь.

Подільський край спеціалізувався на бурякосіянні, як і вся Правобережна Україна. Як зазначено у дослідника Гульдмана В.К., найкраще розвивалися ті господарства, які мали свої цукрові заводи. Лише великі землевласники, які мали значні оборотні капітали, могли собі дозволити мати завод (Гульдман В., 1889: 125).

Вирощування цукрових буряків на Поділлі зайняло важливе місце в системі сільськогосподарських культур для потреб харчової промисловості і кормової бази тваринництва.

У 1882 р. цукровими буряками в губернії засівали 56134 десятини землі, на кінець XIX ст. його площа була збільшена до 95 тис. десятин.

Першою в Подільській губернії почала працювати цукроварня Сабвановських (с. П'ятківці Ольгопольського повіту) (1825–1828 рр.). Поміщицькі господарства намагалися збільшити свої прибутки шляхом збільшення виробництва цукру. Заборонивши на певний час ввозити цукор до Росії, царський уряд сприяв розвитку даної галузі. В Подільській губернії з 1842 до 1847 рр. кількість цукрових заводів виросла з 15 до 25, тоді, як по всій Правобережній Україні їх нараховувалося 31 (1842 р.) та 89 (1847 р.).

За архівними даними у 1853 р. на Поділлі працював 31 цукровий завод, які виробляли 184800 пудів цукру (Ф. 442. Оп. 809. Спр. 176. Арк. 1-2 зв.).

До великих заводів губернії відносили Вишнівчицький, Городецький, Тростянецький та ін. Так,

Тростянецький цукровий завод був заснований у 1869 р., Степанівський почав працювати в 1873 р., Кирнасівський – в 1898 р. (Ф. 442. Оп. 1. Спр. 352. Арк. 167–171).

У порівнянні: у 1861 р. на Поділлі діяло 32 цукрових заводи, в 1882 р. – вже 49, а в 1895 р. їх кількість зросла до 52 (Вестник финансов, 1886: 506).

Цукор, вироблений на цих заводах, продавали на місцевому ринку та вивозили в Київ, Москву, Петербург, Сімферополь та інші міста Російської імперії. Лише на Київський цукрово-рафінадний завод було відправлено до 15 тис. пуд. цукру-піску (Ф. 9. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 34).

Виробництво цукру-піску можна проаналізувати з діяльності цукрових заводів Вінницького повіту Подільської губернії в таблиці 4.

Таблиця 4

Виробництво цукру-піску на заводах Вінницького повіту

№ п/п	Заводи Вінницького повіту	Цукор-пісок (пуд.)	Цукровий буряк (пуд.)
1	Гнівани	428.910	374.758
2	Уладівка	160.123	190.970
3	Браїлів	250.000	294.270
4	Заливанщина	323.793	263.217
5	Калинівка	271.514	232.717
6	Корделівка	170.456	130.800
7	Носківці	135.166	113.730
	Всього	1.750	1.510.730

Джерело: Гейден, Д. Ф. Статистическо-экономический очерк Винницкого уезда и желательные меры для поднятия благосостояния населения / Д. Ф. Гейден. [Б. м. : б.и.], 1902. С. 40.

Кожен з цих заводів працював щонайменше 70 днів. І як ми бачимо з таблиці 1 з 1.510.462 пудів цукрового буряку було вироблено 1750 т пудів цукру-піску.

У 1886 році в Подільській губернії працювало 46 цукрових заводів, які переробили 6.078.784 берковців¹ цукрового буряку, виробивши з нього 4.895.021 цукру-піску та 611.287 пуд. рафінаду. В порівнянні з 1883 р., коли працювало 47 заводів, що виробили 3.550.151 цукру-піску та 588.438 пуд. рафінаду (Памятная книжка Подольской губернии на 1885 г., 1885: 59). Цукор-рафінад виробляли на заводах Брацлавського, Гайсинського, Каменецького, Вінницького та Ольгопольського повітів. У таблиці 5 наведена кількість працюючих цукрових заводів у повітах Подільської губернії.

¹ 1 берковець – 10 пуд.)

Таблиця 5

Цукрові заводи Подільської губернії (1886 р.)

№ п/п	Повіти Подільської губернії	Цукрові заводи (кількість)
1	Ямпільський	7
2	Ольгопольський	7
3	Вінницький	6
4	Брацлавський	6
5	Могилівський	4
6	Літинський	4
7	Каменецький	3
8	Гайсинський	3
9	Летичевський	2
10	Ушицький	2
11	Проскурівський	1
12	Балтський	1
	Разом	46

Джерело: Памятная книжка Подольской губернии на 1885 г. Адрес-календарь. Статистическо-справочные сведения. Каменец-Подольский: типография губернского правления. 1885. С. 92.

Необхідно відзначити, що на цих заводах працювало до 15 тис. робітників, що складає 61% загальної кількості працюючих на заводах та фабриках губернії.

А по сумі продуктивності цукрові заводи розподіляються відповідно статистичним даним по повітам, що видно з таблиці 6.

Таблиця 6

Продуктивність цукрових заводів у повітах Подільської губернії (1886 р.)

№ п/п	Назва повіту Подільської губернії	Сума продуктивності (тис. руб.)
1	Ольгопольський	3.298
2	Брацлавський	2.714
3	Вінницький	2.612
4	Ямпільський	2.191
5	Гайсинський	1.533
6	Літинський	1.227
7	Могилівський	951
8	Каменецький	861
9	Ушицький	493
10	Балтський	468
11	Летичівський	467
12	Проскурівський	286

Джерело: Вестник финансов, промышленности и торговли. 1886. Т.3. №27. С.32-33; Гульдман В. Подольская губерния. [Электронная копия] Опыт географическо-статистического описания. Каменец-Подольский : Изд. Подол. губ. стат. ком., 1889. С.166.

Необхідно відзначити, що цукрозаводчики Подільської губернії поступово покращують стан

механізації цукрового виробництва. Це позначилося на збільшенні виробництва цукру. Так, потужний Ялтушковський цукровий завод Могилівського повіту, заснований 1871 р., застосував парові машини потужністю 443 к.с. і 9 котлів Мен'є, що дозволило в 1913 р. виробити 500.000 пуд. цукру-піску і 1.000.000 пуд. рафінаду. Гніванський цукровий завод Вінницького повіту, побудований у 1877 р., станом на 1913 р. маючи 4 парових і 6 електричних двигунів загальною потужністю 1.050 к.с. та 24 котли, виробив 727.456 пуд. цукру (Романюк Н., 2012: 299). На Томашпільському заводі Ямпільського повіту, який був утворений в 1873 році, для збільшення виробництва цукру використовували паровий котел фірми Рімсона № 8124 потужністю 10 парових сил (Ф. 31. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 13).

Відповідно статистичних даних Подільська губернія вивезла 5.447.989 пудів цукру-піску, що склало 24% з усього зібраного цукру в Російській імперії (Вестник финансов, 1886: 32-33).

Також, необхідно відзначити, що в одній тільки Подільській губернії перероблялося близько 150 млн. пудів буряку, з яких залишалося до 120 млн. пудів сирого жому, достатнього для відгодівлі 250 тис. голів великої рогатої худоби (Реєнт О., Сердюк О., 2011: 65).

Законом від 22 листопада 1895 р. було визначено загальну кількість цукру для поставки на внутрішній ринок, також, для кожного заводу встановлювався обсяг виробництва. Цукор, який вироблявся понад цю норму, оподатковувався в розмірі 1 руб. 75 коп. від пуда. Заводи утворювали непорушний фонд, з якого цукор міг надходити на внутрішній ринок лише тоді, коли ціни піднімалися вище визначеного максимуму. В цьому випадку цукор, який додатково виробляли на ринок, акцизом не оподатковувався (Нестеренко О., 1959: 553).

З 1895 р. цукрова галузь в Російській імперії підпорядковувалася жорсткому державномонополістичному регулюванню. Це дозволило на внутрішньому ринку тримати високі ціни на цукор, що забезпечувало гарантоване отримання прибутків власникам цукрових заводів. (Романюк Н., 2012: 292).

На кінець XIX ст. Подільська губернія займала друге місце в Російській імперії за кількістю площ і збору цукрового буряка.

Зернове виробництво. Провідна роль належала й зерновому виробництву. Наступною важливою культурою є культура ярових колосових рослин, а овес, ячмінь, ярова пшениця в цій частині губернії були мало поширені (Отчет о дея-

тельности опытных полей Подольской губернии, 1915: 12).

В Подільському краю хліборобством займається 75% населення. Основний дохід продуктивності губернії складало землеробство. Як визначали дослідники ще у 80-х роках XIX ст., що Подільська губернія займала одне з перших місць по виробництву та забезпеченню хлібом (Гульдман В., 1889: 126).

Необхідно відзначити, що 80% посівних площ губернії було зайнято під зернові культури, а саме пшениця й жито озиме, що складало 21,12% й 21,01% посівної площі (О новейших данных, 1915: 4).

Особливе місце серед зернових культур, що вирощувалися у великих поміщицьких господарствах, посідала пшениця. На території краю успішно вирощувався рідкісний та цінний сорт – сандомирка – в містах Бар і Деражня (Летичівського повіту), а також у деяких місцевостях Ушицького, Проскурівського, Старокостянтинівського (Волинської губернії), Могилівського і Ямпільського повітів.

Саме пшениця, зазвичай, експортувалася за межі губернії. Так, 1857 р. лише з Брацлавського повіту реалізовано 12128 четвертей (одна четверть = 0,209909 куб.м, або 209,912 л сипучих тіл) пшениці в зерні, з Літинського – 4600, Кам'янецького – 48289 і Ушицького – 223848 четвертей. Ціна на зерно коливалася у різних повітах від п'яти до семи рублів за четверть, однак, як зазначалось у звітах повітових справників, вона була досить умовною і залежала від збуту та зручності перевезення (Михайлик, 2017: 6).

У селянських господарствах було більше поширене жито озиме і ярове, ячмінь, кукурудза, гречка і просо.

Посіви озимої пшениці у селян становили 16,91% всієї посівної площі, а в поміщиків – 29,48%; озимого жита 28,67%; вівса – 14,93% і 20,36%; ячменю – 11,69% і 5,63% (О новейших данных, 1915: 6).

У таблиці 7 проаналізовано посіви зернових культур як у поміщицьких, так і селянських господарствах. Найбільш поширені зернові культури – це пшениця, жито, овес.

Запровадження інтенсивних методів господарювання у сільському господарстві правобережного краю дозволило постійно, починаючи з 1860-х рр., збільшувати загальний збір зернових. Упродовж другої половини XIX ст., завдяки ринковим перетворенням, цей український регіон перетворився на справжню житницю Європи. Якщо в 1864-1866 рр. на території Подільської губер-

Таблиця 7

Посіви зернових культур у поміщиків та селян Подільської губернії 80-90-х рр. XIX ст.

№ п/п	Зернова культура	У поміщиків (дес.)	Селян (дес.)	Всього (дес.)
1	Жито	63.050	224.943	287.993
2	Пшениця	229.220	182.113	411.333
3	Пшениця ярова	20.988	25.154	46.142
4	Гречиха	21.713	53.936	75.649
5	Просо	11.181	34.913	46.094
6	Горох	9.110	17.821	26.931
7	Ячмінь	38.974	113.331	152.305
8	овес	127.845	133.986	261.831
9	картопля	2.427	16.155	18.582
10	кукурудза	36.679	66.036	102.715

Джерело: Средний урожай в Европейской России, за пятилетие 1883-1887 гг. СПб, 1886; О новейших данных по сельскохозяйственному производству Подольской губернии // Подольский хозяин. 1916. № 7-8. С. 4.

нії зібрали 5134 тис. четвертей зернового хліба, то у 1870-1872 рр. – 7103, а у 1889–1893 рр. – 8080 тис. четвертей. У 1894 р. цей показник досяг рекордних 11058 тис. четвертей хліба (Михайлик, 2017: 6).

Порівняльний аналіз урожайності зернових культур за 80-ті роки XIX ст., які найбільш розповсюджені в Подільській губернії, показано в таблиці 8.

З таблиці 8 дізнаємося, що найбільший врожай зернових припадає на другу половину 80-х років, серед культур найвищий показник займає пшениця ярова, пшениця озима, ячмінь, жито, горох.

Гуральництво. Не менш важливою галуззю аграрного сектора Поділля було гуральництво (переробка зерна на горілку). Виробництво гарячого вина (горілки) було поширене в усіх містечках та селах Подільської губернії. Горілка займала перше місце в поміщицьких підприємствах губернії за вартістю продукції. У 1837 р. в губернії працювало 535 винокурень, які виробляли до 480 тис.

відер гарячого вина, значна частину якого йшла на продаж в Молдавію, Білорусію, Польщу. У 1860 р. кількість гуралень зменшилася до 251 гуральня. Та не зважаючи на це, гуральництво залишалось основною галуззю поміщицького виробництва Поділля аж до реформи 1861 р. (Ф. 442. Оп. 1. Спр. 1041116. Арк. 18).

З введенням положення «Про питний збір» у 1861 р. на території Російської імперії з 1 січня 1863 р. було скасовано горілчані відкупи та запроваджувалася акцизна система. Тобто, тепер кожна особа, придбавши відповідне свідоцтво, могла заснувати таке підприємство. Це створювало велику конкуренцію дворянству, чий підприємства у переважній більшості залишалися дрібними і середніми з примітивним технічним обладнанням і технологією виробництва. 4 червня 1890 р. уряд ухвалив новий закон, який регулював сільськогосподарське гуральництво. Зберігався привілеї безакцизних відрахувань для дрібних підприємств, розташованих у сільській місцевості,

Таблиця 8

Урожай зернових в Подільській губернії за 1883-1887 рр.

№ п/п	Зернова культура	1883 (%)	1884 (%)	1885 (%)	1886 (%)	1887 (%)
1	Жито	74,5	113,7	109,8	68,6	135,3
2	Пшениця озима	64,0	114,0	118,0	64,0	144,0
3	Пшениця ярова	86,5	97,3	108,0	59,5	151,3
4	Гречка	85,7	111,4	111,4	111,4	85,7
5	Просо	92,1	105,3	86,8	118,4	97,4
6	Горох	90,0	112,5	77,5	66,0	132,5
7	Ячмінь	70,8	100,0	102,1	87,5	139,6
8	Овес	82,9	111,4	88,6	100,0	120,0
9	Кукурудза	96,1	98,0	100,0	111,8	96,1
10	Картопля	95,1	93,4	82,3	110,4	118,1

Джерело: Гульдман В. Подольская губерния. [Электронная копия] Опыт географическо-статистического описания. Каменец-Подольский : Изд. Подол. губ. стат. ком. 1889. С.129.

тобто поміщицьких. Цими діями влада підтримала поміщиків. Надходження від реалізації алкогольних виробів стало одним з найважливіших джерел прибутків не тільки держави, а й багатьох представників дворянського стану, які володіли гуральнями (Романюк Н., 2015: 291).

Борошномельне виробництво. Досить активно розвивалося борошномельне виробництво. На середину XIX ст. за обсягами виробленої продукції воно посідало друге місце в губернії після цукрової галузі.

У 1860 р. у багатьох місцях Подільській губернії були облаштовані крупчаті млини, які приносять значні прибутки власникам. У подальшому підприємці збільшували виробництво борошна і круп, використовуючи потужні парові машини і механізми (Романюк Н., 2015: 313).

У 1867 р. на території Поділля діяло 2693 млини, більшість з яких знаходились у сільській місцевості (Єсюнін С., 2011: 108).

Борошномельну продукцію, яка виготовлялася на млинах Правобережної України, залежно від її вартості та характеристик ділилася на декілька видів.

У продаж надходили три види пшеничної муки: 1. Крупчатка, що використовувалася булочниками та міщанами для власних потреб. 2. Первак – набагато темніша крупчатка, використовувалася, здебільшого, під час виготовлення різного роду хліба та продавалася в провінційні містечка та села для домашнього вжитку. 3. Вибійка (темно-бурого кольору) використовувалася, в основному, під час випікання пряників.

Житня мука поділялася на три сорти: 1. Сіяна мука – пересівається через шовкове сито. 2. Обдирна мука – другий по якості сорт. 3. Звичайна мука – виготовляється напряму із жита і не піддавалася жодному очищенню.

Досить рідко зустрічалася гречана мука.

Серед сільського населення в період посту значним попитом користувалася горохова мука. Серед круп найбільш вживаними були ячмінна, просяна та гречана.

Один із найважливіших продуктів хлібного ринку та найбільш вживана – ячмінна крупа, та й пшона крупа була третьою за поширеністю вид круп.

Поширеним явищем була підробка пшеничної муки найвищого сорту. Оскільки цей продукт цінніший і фальсифікат важче виявити. Здебільшого її змішували із крохмалем та гороховою мукою. В муку нижчих сортів могли додавати білий пісок (до 10%). У фальсифікації муки були зацікавлені, насамперед, ті, хто нею торгував (Стоколоса Т., 2021: 151-152).

Ціна на муку та крупи часто змінювалася та залежала від регіону. Продаж муки також відбувався одразу після її виготовлення, безпосередньо на території млина. В цьому разі, вартість продукції могла бути дещо нижчою. Це обумовлювалось прагненням власника млина якомога швидше продати вироблену муку або крупи. Наприклад, у 1894 р. в Подільській губернії в с. Шустилів знаходився водяний вальцевий млин. Ціна на муку, яка продавалася на території млина становила: пшенична мука I сорту – 90 коп. за пуд, мука II сорту – 70 коп., мука III сорту – 40 коп.; житня мука I сорту – 70 коп. за пуд, мука II сорту – 50 коп., мука III сорту – 40 коп. (Ф. 442. Оп. 1. Спр. 16. Арк. 104–105). Перемелювання зерна також оплачувалось. Плата могла здійснюватися сировиною (1/10 частина) або грошима. В середньому селяни сплачували за перемелювання 1 пуда зерна від 7 до 10 коп. Але ціна могла бути і значно більшою. У 1894 р. в Ольгополі за помел четверті муки на водяному млині брали плату 35 коп. (Ф. 227. Оп. 3. Спр. 4513. Арк. 201–202).

Багато підприємливих людей Подільської губернії намагалися побудувати власні млини. На початку 1902 р. знаходили справи про будівництво млинів М. Красовської біля с. Крушківці Ушицького повіту; В. Кулика біля с. Велика Косниця Ямпільського повіту; В. Клопотовського біля с. Кариткове та П. Захандревича в с. Роскоши Могилівського повіту; О. Тартакської біля міста Тульчин Брацлавського повіту та ін. (Романюк Н., 2015: 326).

Садівництво. Дослідники розвитку Подільського краю відзначали, що на Поділлі садів було дуже багато, особливо, сливових, в прибережній полосі річки Дністер. Сади займали великі площі та утримувалися у взірцевому порядку.

У 80-х роках XIX ст. сади займали майже 1% території всієї губернії, а саме 36.505 десятин (Гульдман В., 1889: 139). Найбільше сади займали території в таких повітах, як Летичевський, Брацлавський, Ольгопольський, Гайсинський, Ушицький.

Отже, необхідно відмітити, поміщики та селяни переважно розводили груші, сливи, рідко зустрічаються персики та абрикоси, айву вирощували лише в Балтському повіті (Гульдман В., 1889: 143).

Велика кількість свіжих та сушених фруктів реалізується на базарах та ярмарках, а також вивозиться за межі губернії в Одесу, Миколаїв, Єлисаветград та столицю.

Великим попитом користувався на той час чорнослив. Лише з Ушицького повіту його

відправляли до 300 тис. пуд., одне містечко Студениця дає більше 10 тис. пудів чорнослива (Гульдман В., 1889: 144). Для сушки сливи збирають протягом серпня – жовтня, а з листопада починали сушити, пізніше складаючи його в 10-ти пудові бочки. Далі транспортували чи залізницею, чи гужовим транспортом (підводами) в Волинську, Київську губернії, а також в Одесу.

Загалом, необхідно відзначити, що все ж таки, садівництво в Подільській губернії має недоліки:

- зміна клімату, коли весняні морози знищують фруктові дерева;
- відсутність певного капіталу, щоб підтримувати фруктові садки;
- відсутність необхідних для транспортування шляхів.

Вирощування тютюну. У Подільській губернії з успіхом вирощувався тютюн не тільки звичайний, але і турецький, вищого ґатунку. Тютюн розводили в усіх повітах Подільського краю.

На Поділлі тютюн був відомий з давніх часів, ще з XVII ст., під назвами «дюбек», «енідж» і «калбанський», розведенню якого сприяли кліматичні та ґрунтові умови (Реєнт О., Сердюк О., 2011: 65).

Необхідно відзначити, що найбільше розведенням тютюну займалися в Балтському, Ольгопольському, Могилівському, Ушицькому та Проскурівському повітах. Відповідно статистичним даним за 1887 рік тютюнові плантації займали 969 десятин 1.200 кв. сажень, зібрано було 24208 пудів тютюну вищого ґатунку, як з американського, так й турецького насіння (Гульдман, 1889: 148). Згідно з даними 1894 р., в Подільській губернії нараховувалося 32864 тютюнових плантації, з яких зібрано

20875 пудів тютюну, в тому числі 5985 пудів лише з Новоушицького повіту (Москалюк М., 2015: 7).

Виробництво тютюну забезпечувало губернії перше місце на Правобережній Україні (28 тис. пудів) (Памятная книжка Подольской губернии, 1885: 35).

Виноробство. Виноград розводили в Подільській губернії здебільшого в прибережних місцях річки Дністер – Каменецький, Могилівський, Ольгопольський, Ушицький повіти. Відповідно статистики за 1887 рік виноградники кількістю до 555 займали територію в 387 десятин 2.166 кв. сажень, було вироблено 27.550 відер вина. До того ж, відомо, що найкраще вино в Подільській губернії виробляли з виноградників в м. Каменка. За це вино платили 18 руб. за відро, в той же час інші вина продавалися від 75 коп. до 4 руб. (Гульдман В., 1889: 153).

Тваринництво. Широкого розмаху в Подільській губернії набуло тваринництво. За архівними даними на 1853 р. в губернії нараховувалося 8 кінних заводів: в Гайсинському, Ольгопольському, Балтському, Проскурівському повітах. Кіньми торгували на ярмарках в Літині, Летичеві, Меджибожі та інших містечках (Ф. 442. Оп. 1. Спр. 104116. Арк. 81).

Відповідно статистичних даних губернського статистичного комітету загальна кількість тварин досягала 2.496.759 голів. Коней було 473,278, рогатої худоби – 675,621, вівці – 803,837, вівці тонкорунні – 42.048, свині – 488,649, кози – 13,326 (Гульдман В., 1889: 133).

Відповідно статистичних даних дізнаємося, скільки тварин знаходилося в кожному повіті Подільської губернії (таблиця 9).

Таблиця 9

Тваринництво в повітах Подільського краю

№ п/п	Повіт	Коні	Рогата худоба	Вівці	Свині
1	Каменецький	38.713	54.189	46.293	25.726
2	Проскурівський	53.957	63.723	42.517	24.932
3	Летичівський	35.066	40.001	30.476	30.321
4	Літинський	42.795	39.401	40.568	35.354
5	Вінницький	40.394	54.772	68.888	49.038
6	Брацлавський	34.602	41.373	70.938	40.276
7	Гайсинський	30.619	47.454	76.579	39.237
8	Ольгопольський	41.055	64.271	77.113	52.200
9	Балтський	59.428	136.661	164.991	60.964
10	Ямпільський	38.741	49.017	79.035	42.815
11	Могилівський	28.778	34.760	61.415	26.673
12	Ушицький	29.130	50.899	87.072	41.113
	Разом	473.278	675.621	845.885	488.649

Джерело: Гульдман В. Подольская губерния. [Электронная копия] Опыт географическо-статистического описания. Каменец-Подольский : Изд. Подол. губ. стат. ком. 1889. С. 134.

Найбільш поширеною серед порід великої рога-тої худоби була українська сіра худоба. Вона була головною в Подільській, Херсонській, Таврійській, Катеринославській, Київській, Полтавській, Харківській губерніях та в південних повітах Волині, Чернігівщини. За підрахунками дослідників, 7 млн. голів цієї породи нараховувалося на цій території (Реєнт О., Сердюк О., 2011: 66).

Також, необхідно підкреслити, що в практично в усіх повітах, крім, Гайсинського, Балтського, Брацлавського, Подільської губернії важливу увагу приділяли розведенню тонкорунних овець, про що можемо прослідкувати з таблиці 10.

Таблиця 10

Розведення тонкорунних овець

№ п/п	Повіти	Кількість тонкорунних овець (шт.)	Приплод (шт.)	Вовна (пуд.)
1	Каменецький	600	120	40
2	Проскурівський	7.000	1.765	640
3	Летичевський	1.496	250	60
4	Літинський	541	295	77
5	Вінницький	4.361	823	336
6	Ольгопольський	12	–	–
7	Ямпільський	11.767	3.188	1384
8	Могилівський	6.593	3.026	766
9	Ушицький	9.672	1.909	698
	Всього	42.048	11.376	4.000

Джерело: Гульдман В. Подольская губерния. [Электронная копия] Опыт географическо-статистического описания. Каменец-Подольский : Изд. Подол. губ. стат. ком. 1889. С.144

У м. Тростянець Брацлавського повіту Подільської губернії третина селян займалася лише відгодівлею худоби. Близько 600 голів одних тільки волів вигідно продавалися щорічно на місцевих і віддалених ринках, зокрема в Одесі (Реєнт О., Сердюк О., 2011: 65).

Зросла роль селян у виробництві продуктів тваринництва. Проте вивіз на світовий ринок у великих обсягах кормів гальмував розвиток тваринницької галузі сільського господарства.

В аграрному секторі України, як у її західних, так і східних регіонах, продовжують зберігатися значні залишки феодальних відносин, обумовлені самим змістом аграрних реформ. Зрозуміло, що вони утруднювали розвиток ринкових відносин, які, незважаючи на це, все-таки поступово завоювали позиції як у поміщицькому, так і селянському господарствах.

Основною причиною такої ситуації можна вважати те, що в цьому регіоні ще з дореформених часів панувало поміщицьке підприємництво.

Внутрішня та зовнішня торгівля. Основними формами внутрішньої торгівлі в Подільській губернії, як в Правобережній Україні в другій половині XIX ст. залишалися ярмарки, базари та постійна стаціонарна торгівля. Важливу роль у внутрішній торгівлі відігравали базари, які формували основні та постійні економічні зв'язки між селом і містом. Відповідно досліджень науковців кількість базарів і базарних днів постійно зростала: у 1860-90-ті рр. із 351 до 897, а базарних днів з 50,8 до 77,3 тис. (Москалюк М., 2007: 66).

Наприкінці XIX ст. щорічний обіг базарів становив понад 80 млн. крб. У 80-90-х рр. XIX ст. базари відкривалися як в містах, так і в селах. Поступово постійно діючі базари ставали формою стаціонарної торгівлі. Ярмарки проходили в усі пори року: взимку, навесні, влітку і восени.

Необхідно відзначити, що на середину XIX ст. внутрішні та зовнішні торгівельні відносини гальмувалися слабким розвитком залізничної мережі, великими відстанями між містами та селами, підвищення витрат чумаків на утримання волів у дорозі (найбільш поширений вид транспортування у першій половині XIX ст.).

Неабияке значення для внутрішньої та зовнішньої торгівлі після реформи 1861 року почав відігравати залізничний транспорт. У 1865 р. була проведена перша в Україні залізнична лінія між Одесою та Балтою. Містечко Балта було важливим торговим центром Подільської губернії з його великими ярмарками та значною кількістю хлібних магазинів. До Одеського морського порту відправляли продукцію, що вироблялася переважно в Правобережній Україні (зерно, бавовна, хліб, сало), яка в подальшому транспортувалася за кордон морським шляхом (Ф. 442. Оп. 41. Спр. 123. Арк. 70-88).

У 1870 р було закінчено будівництво залізничної лінії Київ – Балта, яка проходила через усю Подільську губернію, що дозволило з'єднати центр України з морським портом (Ф. 442. Оп. 44. Спр. 667. Арк. 2,3).

У 80-х роках XIX ст. були відкриті ще декілька залізничних ліній (Жмеринка – Волочинськ, Вірзула – Жмеринка, Козятин – Умань, Вапнівка – Христинівка, Жмеринка – Могилів), які сприяли активізації торгівлі та збуту місцевих виробів для населення Подільської губернії, збуту виробництва на південь й північ. Відкриття цієї залізничної мережі сприяло подальшому розвитку Південно-Західного краю (Богатчук, 2016: 34).

Розширення залізничної мережі сприяло концентрації сільськогосподарських продуктів і сировини на залізничних станціях та вузлах, які в подальшому транспортувалися як для їх внутрішнього споживання, так і на експорт. Взаємодія сільського господарства з усіма видами транспорту посилювалась в міру поглиблення рівня індустріалізації країни.

Основними предметами торгівлі Подільської губернії були: пшениця, жито, овес, борошно, а також – предмети виробництва заводської та фабричної промисловості, а саме: цукор, спирт, шкіра, папір, дерев'яні вироби та інше (Гульдман В., 1889: 179).

Залізниця сприяли транспортуванню в різні райони Російської імперії та за кордон великої кількості цукру. У 1882 р. на Київський цукрово-рафінадний завод було надіслано більше 15 тис. пудів цукру (Ф. 388. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 340).

Відповідно статистики за 1886 рік ми можемо проаналізувати, що виробництво та збут цукру-піску, виробленого в Подільській губернії складало 5.447.989 пудів, що відповідає 24% з виробленого цукру по всій Російській імперії, що видно з таблиці 11.

Таблиця 11
Виробництво та збут цукру по губерніях
Російської імперії (1886 р.)

№ п/п	Губерній	Цукор-пісок	Цукор-рафінад
1	Волинська	1.292.597	565.579
2	Катеринославська	110	149.213
3	Київська	9.084.444	653.845
4	Подільська	5.447.989	768.516
5	Полтавська	258.771	–
6	Харківська	3.415.919	–
7	Чернігівська	608.273	–
8	Бессарабська	103.252	–
9	Воронезька	397.492	–
10	Курська	1.641.421	–
11	Орловська	30.332	–
12	Пензенська	30.087	–
13	Тамбовська	308.040	–
14	Самарська	–	137.887
15	Тульська	114.858	–
	Всього	22.793.585	2.275.040

Джерело: Вестник финансов, промышленности и торговли. 1886. Т.3. № 27. С. 32-33.

Не менш важливе значення у розвитку торгівлі відіграла винокурна промисловість. Горілка і спирт з Правобережної України вивозилися до багатьох міст Центральної Росії, в Білорусію.

Подільська губернія виділялася серед інших в збільшенні вивозу великої кількості зерна на південь.

У 1870-х рр. з Правобережної України середньорічний вивіз зерна залізничної мережі складав 320 тис. т (Ф. 442. Оп. 41. Спр. 32. Арк. 25).

У 1880 р. Південно-Західною залізницею, що проходила через Подільську губернію, було транспортовано 725, 5 тис. т зерна, а в 1902 р. – 3120,6 тис. т зерна (Вестник Юго-Западных железных дорог, 1903: 15).

Подільська губернія постачала на Одеський хлібний ринок найкращі сорти пшениці. В Одесу було вивезено: пшениці – 10190661 пуд., ячменя – 142107 пуд., вівса – 298525, жита – 105.879 пуд. (Гульдман В., 1889: 188). Основний хліб продавали на місцевих і внутрішньому ринках, переробляли на горілку, постачали для армії. Хліб з Подільської губернії вивозили як залізницями, так і водним шляхом (вздовж Дністра). Водним шляхом по Дністру перевозилося до 8–10% усього зерна губернії. Найбільшим торговим пунктом було місто Могилів-Подільський.

У 1887 році відповідно статистичних даних, з Подільської губернії було вивезено 11574374 пудів, з них: пшениці – 10963119 пуд., вівса – 345587 пуд., ячменю – 142107 пуд. та жита – 123561 пуд. т. З цієї кількості залізничним шляхом було відправлено 10702122 пуди (92%) і лише 872252 пуди – водним (Гульдман В., 1889: 188).

На Польщу було вивезено 93276 пуд. пшениці та 1813 пуд. жита. Через західний кордон залізницею з Подільської губернії було вивезено: пшениці – 420414 пуд., вівса – 47062 пуд, жита – 15.869 пуд. (Михайлик, 2017: 6).

Завдяки поширенню залізничної мережі промислові райони були з'єднані з аграрними окраїнами, що сприяло поліпшенню товарного обігу, зміцнюючи внутрішній ринок.

Наприкінці XIX ст. продовжували відігравати велику роль базари і ярмарки. Найголовнішими ярмарками Подільської губернії: Троїцький у м. Балта, Петропавлівський у м. Ярмолинці. З таблиці ми можемо спостерігати, який оборот мали ярмарки в 80-х роках XIX ст. (таблиця 12).

Отже, з таблиці видно, 1886 рік був успішнішим, як для Балтської, так й Ярмолинської ярмарок. Також, необхідно відзначити, що Ярмолинський ярмарок слугував лише для місцевого збуту товарів, а Балтський – більше слугував для зовнішнього обороту товарів.

Основними предметами ярмаркової торгівлі у Подільській губернії були: пшениця, жито, овес і

Таблиця 12
Обороти ярмарок в 1886 р., 1887 р.

№ п/п	Ярмарки	1886 р. (руб.)	1887 р. (руб.)
1.	Ярмолинецький		
	Привезено товару	3.263.005	1.677.300
	Продано	1.547.906	973.100
2.	Балтський		
	Привезено товару	3.238.245	3.049.978
	Продано	2.025.147	2.191.362

Джерело: Гульдман В.К. Подольская губерния. [Электронная копия] Опыт географическо-статистического описания. Каменец-Подольский : Изд. Подол. губ. стат. ком. 1889. С.144.

борошно та фабрично-заводські товари, зокрема, цукор, спирт, шкіра та інше (Лень А. 2012: 114).

Отже, достатньо високий внутрішньої та зовнішньої торгівлі характеризував економічний і промисловий розвиток на території Подільського краю.

Висновки. Підводячи підсумки, слід відзначити, що з середини 60-х рр. XIX ст. відбувається активний розвиток усіх галузей аграрного сектора на території українських земель, зокрема, Подільського краю.

Проведення аграрної реформи в 1861 році відзначено розподілом землі між селянськими господарствами, за яку вони мали сплатити на протязі 49 років.

Необхідно відзначити, що цукрозаводчики Подільської губернії поступово покращують стан механізації цукрового виробництва, що позитивно позначилося на збільшенні виробництва цукру.

Запровадження інтенсивних методів господарювання у сільському господарстві Подільського краю дозволило постійно, починаючи з 60-х рр. XIX ст., збільшувати загальний збір зернових. На кінець XIX ст. цей український регіон перетворився на справжню житницю Європи. Аналізуючи статистичні та архівні джерела, приходимо до висновку, що показник зібраного урожаю зернового хліба на території Подільської губернії виріс з 5134 тис. четвертей в середині 60-х років XIX ст. до рекордних 11058 тис. четвертей хліба у 1894 р.

Важливу роль у формуванні внутрішнього та зовнішнього ринку відігравали ярмарки та базари, що сприяли налагоджуванню економічних зв'язків між різними регіонами України, одночасно позитивно впливаючи на розвиток Подільського краю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Памятная книжка Подольской губернии на 1885 г. Адрес-календарь. Статистическо-справочные сведения. Каменец-Подольский: типография губернського правления. 1885. 266 с.
2. Гульдман В. Подольская губерния. [Электронная копия] Опыт географическо-статистического описания. Каменец-Подольский : Изд. Подол. губ. стат. ком, 1889. 414 с.
3. Подолия. Историческое описание : с одной хромолитографией, 2-мя фототипиями, 46-ю гравюрами и 2-мя картами / [Н. И. Петров] ; изд. П. Н. Батюшков. Санкт-Петербург: Тип. Т-ва "Обществ. польза", 1891. XXXI. 264 с.
4. Гуржій І. Розклад феодально-кріпосницької системи в сільському господарстві України першої половини XIX ст. К.: Держполітвидав, 1954. 450 с.
5. Лазанська Т. Государственные крестьяне Украины в период кризиса феодально-крепостнической системы. К., Наукова думка, 1989. 113 с.
6. Реєнт О., Сердюк О. Сільське господарство України і світовий продовольчий ринок (1861–1914 рр.). К. : Ін-т історії України, 2011. 365 с.
7. Богатчук С. Аграрна реформа 1961 року та її наслідки для економічного розвитку України. *Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2018. № 4(32). С. 29-39.
8. Богатчук С. Внутрішньо-торгівельні відносини на Правобережній Україні в кінці XIX ст. Міжнародна науково-практична конференція «Современный научный потенциал». 2016. Т. 8. С. 33-36.
9. Стоколоса Т. Розвиток борошномельної промисловості на Правобережній Україні у другій половині XIX – на початку XX ст. : дис. д-ра філософії 032 Історія та археологія / Тернопільський нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Тернопіль. 2021. 304 с.
10. Лень А. Внутрішня торгівля товарами харчової промисловості в українських губерніях Російської імперії у другій половині XIX – на початку XX ст. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: Історія. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. Вип. 1. 288 с.
11. Романюк Н.Й. Сільські підприємці і підприємництво: 1861–1914 рр. (за матеріалами Київської, Подільської і Волинської губерній). Житомир: Полісся, 2012. 600 с.
12. Центральний державний історичний архів України. Ф. 442. Оп. 457. Спр. 359. Арк. 7.
13. Центральний державний історичний архів України. Ф. 442. Оп. 1. Спр. 1805 ч. II. Арк.17.
14. Центральний державний історичний архів України. Ф. 442. Оп. 1. Спр. 104116. Арк. 81.
15. Центральний державний історичний архів України. Ф. 442. Оп. 1. Спр. 104116. Арк. 190.
16. Центральний державний історичний архів України. Ф.127. Оп. 875. Спр. 933. Арк. 53.
17. Нестеренко О. О. Розвиток промисловості на Україні: в 2 ч. К.: Вид-во АН УРСР, 1959. Ч. 2. 1962. 580 с.
18. Центральний державний історичний архів України. Ф. 442. Оп. 809. Спр. 176. Арк. 1-2 зв.
19. Статистические сведения Подольской губернии за 1865 и 1866 годы. Каменец-Подольский, 1867. 48 с.

20. Центральний державний історичний архів України. Ф. 442. Оп. 1. Спр. 352. Арк. 167-171.
21. Вестник финансов, промышленности и торговли. 1886. № 46. С. 506.
22. Центральний державний історичний архів України. Ф. 9, Оп. 1. Спр. 2. Арк. 34.
23. Вестник финансов, промышленности и торговли. 1886. № 27. С. 32-33.
24. Отчет о деятельности опытных полей Подольской губернии *Подольский хозяин*. 1915. № 2. С. 12.
25. О новейших данных по сельскохозяйственному производству Подольской губернии. *Подольский хозяин*. 1916. № 7-8. С. 4.
26. Михайлик А. Хлібне Поділля періоду капіталізму. *Подільянин*. 2017. 17 березня. С. 6.
27. Єсюнін С. Боршномельне виробництво у містах Подільської губернії наприкінці XIX – початку XX ст. *Український млинологічний журнал*. 2011. Вип. 1. С. 108–111.
28. Центральний державний історичний архів України. Ф. 442. Оп. 1. Спр. 16. Арк. 104–105.
29. Державний архів Хмельницької області. Ф. 227. Оп. 3. Спр. 4513. Арк. 399.
30. Москалюк М. Внутрішня торгівля в Україні у другій половині XIX – на початку XX ст. *Київська старовина*. 2007. № 4. С. 63–73.
31. Москалюк М. Тютюнова промисловість українських губерній Російської імперії у другій половині XIX – на початку XX ст. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. 2015. № 1–2. С. 6–12.
32. Центральний державний історичний архів України. Ф. 442. Оп. 41. Спр. 123. Арк. 70–88.
33. Центральний державний історичний архів України. Ф. 442. Оп. 44. Спр. 667. Арк. 2,3.
34. Державний архів Вінницької області. Ф. 388. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 34.
35. Центральний державний історичний архів України. Ф. 442. Оп. 41. Спр. 32. Арк. 25.
36. Вестник Юго-Западных железных дорог. 1903. № 27. С. 15.
37. Державний архів Вінницької області. Ф. 31. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 13.

REFERENCES

1. Pamyatnaya knizhka Podolskoy gubernii na 1885 g. Adres-kalendar. Statisticheskoe-spravochnye svedeniya. [Commemorative book of the Podolsk province for 1885. Address-calendar. Statistical reference information]. Kamenets-Podolskiy: tipografiya gubernskogo pravleniya. 1885. 266 p. [in Russian].
2. Guldman V. Podolskaya guberniya. [Elektronnaya kopiya] Opyit geograficheskogo i statisticheskogo opisaniya. [Podolsk province. [Electronic copy] Experience of geographic and statistical description]. Kamenets-Podolskiy : Izd. Podol. gub. stat. kom, 1898. 414 p. [in Russian].
3. Podoliya. Istoricheskoe opisaniye : s odnoy hromolitografiyei, 2-mya fototipyami, 46-yu gravyrurami i 2-mya kartami. [Podolia Historical description: with one chromolithography, 2 phototypes, 46 engravings and 2 maps] / [N. I. Petrov] ; izd. P. N. Batyushkov. Sankt-Peterburg: Tip. T-va "Obschestv. polza"; 1891. XXXI. 264 p. [in Russian].
4. Hurzhii I. Rozklad feodalno-kriposnytskoi systemy v silskomu hospodarstvi Ukrainy pershoi polovyny XIX st. [Schedule of the feudal-serf system in the agriculture of Ukraine in the first half of the 19th century]. K.: Derzhpolitvydav, 1954. 450 p. [in Ukrainian].
5. Lazanska T. Gosudarstvennyie krestryane Ukrainyi v period krizisa feodalno-krepostnicheskoy sistemyi. [State peasants of Ukraine during the crisis of the feudal-serf system]. K., Naukova dumka, 1989. 113p. [in Ukrainian].
6. Reient O., Serdiuk O. Silske hospodarstvo Ukrainy i svitovyi prodovolchyi rynek (1861–1914 rr.). [Agriculture of Ukraine and the world food market (1861–1914)]. K. : In-t istorii Ukrainy, 2011. 365 p. [in Ukrainian].
7. Bohatchuk S. Ahrarna reforma 1961 roku ta yii naslidky dlia ekonomichnoho rozvytku Ukrainy. [Agrarian reform of 1961 and its consequences for the economic development of Ukraine]. Ekonomika, finansy, menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky. 2018. Nr 4. (32). Pp. 29-39. [in Ukrainian].
8. Bohatchuk S. Vnutrishno-torhivnelni vidnosyny na Pravoberezhnii Ukraini v kintsi XIX st. [Domestic trade relations in Right Bank Ukraine at the end of the 19th century]. Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia «Sovremennyyi nauchnyy potentsyal». 2016. T. 8. Pp. 33-36. [in Ukrainian].
9. Stokolosa T. Rozvytok borshnomelnoi promyslovosti na Pravoberezhnii Ukraini u druhi polovyni XIX – na pochatku XX st. [The development of the flour milling industry in Right Bank Ukraine in the second half of the 19th and early 20th centuries].: dys. d-ra filosofii 032 Istorii ta arkhelohiia / Ternopil'skyi nats. ped. un-t im. V. Hnatiuka. Ternopil. 2021. 304 p. [in Ukrainian].
10. Len A. Vnutrishnia torhivlia tovaramy kharchovoi promyslovosti v ukrainskykh huberniiakh Rosiiskoi imperii u druhi polovyni XIX – na pochatku XX st. [Internal trade in food industry goods in the Ukrainian provinces of the Russian Empire in the second half of the 19th - at the beginning of the 20th century]. Naukovi zapysky Ternopil'skoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Seriia: Istorii. Ternopil: Vyd-vo TNPU im. V. Hnatiuka, 2012. Vyp. 1. 288 p. [in Ukrainian].
11. Romaniuk N.I. Silski pidpriiemtsi i pidpriemnytstvo: 1861–1914 rr. (za materialamy Kyivskoi, Podil'skoi i Volynskoi hubernii). [Rural entrepreneurs and entrepreneurship: 1861–1914 (based on materials from the Kyiv, Podil, and Volyn provinces)]. Zhytomyr: Polissia, 2012. 600 p. [in Ukrainian].
12. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy. [Central State Historical Archive of Ukraine]. F. 442. Op. 457. Spr. 359. Ark. 7. [in Ukrainian].
13. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy. [Central State Historical Archive of Ukraine]. F. 442. Op. 1. Spr. 1805 ch. II. Ark. 17. [in Ukrainian].

14. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy. [Central State Historical Archive of Ukraine]. F. 442. Op. 1. Spr. 10411b. Ark. 81. [in Ukrainian].
15. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy. [Central State Historical Archive of Ukraine]. F. 442. Op. 1. Spr. 10411b. Ark. 190. [in Ukrainian].
16. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy. [Central State Historical Archive of Ukraine]. F.127. Op. 875. Spr. 933. Ark. 53. [in Ukrainian].
17. Nesterenko O. O. Rozvytok promyslovosti na Ukraini: v 2 ch. [Development of industry in Ukraine]. K.: Vyd-vo AN URSSR, 1959. Ch. 2. 1962. 580 p. [in Ukrainian].
18. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy. [Central State Historical Archive of Ukraine]. F. 442. Op. 809. Spr. 176. Ark. 1-2 zv. [in Ukrainian].
19. Statisticheskie svedeniya Podolskoy gubernii za 1865 i 1866 godyi. Kamenets-Podolskiy, 1867. 48 p. [in Russian].
20. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy. [Central State Historical Archive of Ukraine]. F. 442. Op. 1. Spr. 352. Ark. 167-171. [in Ukrainian].
21. Vestnik finansov, promyishlennosti i tovgovli. [Herald of finance, industry and trade]. 1886. Nr 46. P. 506. [in Russian].
22. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy. F. 9, Op. 1. Spr. 2. Ark. 34. [in Ukrainian].
23. Vestnik finansov, promyishlennosti i tovgovli. [Herald of finance, industry and trade]. 1886. Nr 27. Pp. 32-33. [in Russian].
24. Otchet o deyatelnosti opyitnyih poley Podolskoy gubernii. [Report on the activity of experimental fields of the Podolsk province]. Podolskiy hozyain. 1915. Nr 2. P. 12. [in Russian].
25. O noveyshyih daniyih po selskohozyaystvennomu proizvodstvu Podolskoy gubernii [About the latest data on agricultural production of the Podolsk province]. Podolskiy hozyain. 1916. Nr 7-8. P. 4. [in Russian].
26. Mykhailyk A. Khlibne Podillia periodu kapitalizmu. [Bread Podillia during the period of capitalism]. Podolianyn. 2017. 17 bereznia. P. 6. [in Ukrainian].
27. Iesiunin S. Boroshnomelne vyrobnytstvo u mistakh Podilskoi hubernii naprykintsi XIX – pochatku XX st. [Flour milling in the cities of the Podilsk province at the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries]. Ukrainyski mlynolohichniy zhurnal. 2011. Vyp. 1. Pp. 108–111. [in Ukrainian].
28. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy. [Central State Historical Archive of Ukraine]. F. 442. Op. 1. Spr.16. Ark. 104–105. [in Ukrainian].
29. Derzhavnyi arkhiv Khmelnytskoi oblasti. [State archive of Khmelnytskyi region]. F. 227. Op. 3. Spr. 4513. Ark. 399. [in Ukrainian].
30. Moskaliuk M. Vnutrishnia torhivlia v Ukraini u druhii polovyni XIX – na pochatku XX st. [Internal trade in Ukraine in the second half of the 19th - at the beginning of the 20th century]. Kyivska starovyna. 2007. Nr 4. Pp. 63-73. [in Ukrainian].
31. Moskaliuk M. Tiutiunova promyslovist ukrainskykh hubernii Rosiiskoi imperii u druhii polovyni XIX – na pochatku XX st. [The tobacco industry of the Ukrainian provinces of the Russian Empire in the second half of the 19th and early 20th centuries]. Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Seria: Istoriiia. 2015. Nr 1-2. Pp. 6-12. [in Ukrainian].
32. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy. [Central State Historical Archive of Ukraine]. F. 442. Op. 41. Spr. 123. Ark. 70-88. [in Ukrainian].
33. Spr. 667. Ark. 2,3. [in Ukrainian].
34. Derzhavnyi arkhiv Vinnytskoi oblasti. [State archive of Vinnytsia region]. F. 388. Op. 1. Spr. 2. Ark. 34. [in Ukrainian].
35. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy. [Central State Historical Archive of Ukraine]. F. 442. Op. 41. Spr. 32. Ark. 25. [in Ukrainian].
36. Vestnik Yugo-Zapadnyih zheleznyih dorog. [Bulletin of the South-Western Railways]. 1903. Nr 27. P.15. [in Russian].
37. Derzhavnyi arkhiv Vinnytskoi oblasti. [State archive of Vinnytsia region]. F. 31. Op.1. Spr. 3. Ark. 13. [in Ukrainian].

УДК: 93/94:33(091)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/57-1-4>**Юрїї ВОЙТЕНКО,***orcid.org/0000-0003-3782-5471*

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри політології

Університету Григорія Сковороди в Переяславі

(Переяслав, Київська область, Україна) *Polistnicht@gmail.com*

РОЗВИТОК УКРАЇНИ ТА КРАЇН БАЛТІЇ ЗА РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ: МАКРОЕКОНОМІЧНІ ПОКАЗНИКИ У ДИНАМІЦІ

У даній статті здійснено порівняльний аналіз базових макроекономічних показників, таких як ріст ВВП та ВВП на душу населення в Україні та країнах Балтії (Латвії, Литві та Естонії) протягом років незалежності. Метою даної статті є аналіз динаміки розвитку макроекономічних показників України та країн Балтії після відновлення ними незалежності і до тепер. У статті вказується, що всі ці країни були під політичним та економічним гнітом Радянського Союзу до виходу з нього і потім почали замінювати планову економіку ринковою. Відповідно, всі ці країни у порівнянні мали схожі стартові можливості для розвитку національних економік і кожна скористалася власними ресурсами для цього по своєму. Якщо у країнах Балтії еліти були зорієнтовані на швидкий хоч і важкий перехід від планової до ринкової економіки одразу (у перше десятиліття) після відновлення ними незалежності, то українські ж еліти відтягували цей процес досить довго (на два десятиліття). Відповідно це відобразилось на економічному розвитку тієї чи іншої країни. Найбільш краці стартові позиції як були, під час розбудови національних економік на початку 90-х рр. ХХ ст., так і досі залишаються за Естонією, потім йде Литва, далі – Латвія і замикає четвірку – Україна. Великий радянський спадок, які отримали ці країни, особливо Україна, мав як позитивні, так і негативні наслідки. Так, успадковані колишні радянські підприємства потрібно було переорієнтувати на світовий ринок, а не лише на внутрішній. Відповідно, потрібно було передавати їх у приватну власність для ефективного управління, модернізації. Для цього потрібне було значне фінансування, якого на початках бракувало у всіх країнах. Тому, кредитна політика міжнародних фінансових інституцій досить пожвавила цей процес переважно у країнах Балтії у яких еліти були налаштовані на приватизацію, ринок, конкуренцію, лібералізацію тощо. Україна ж досить довго вагалася з цим напрямком, що відтягнуло її розвиток на значний строк. Окремі внутрішньополітичні негаразди також негативно позначились на макроекономічних показниках України, що відображено у порівняльних таблицях у даній статті.

Ключові слова: країни Балтії, Україна, макроекономічні показники, динаміка, пострадянські, незалежність, ВВП.

Yurii VOITENKO,*orcid.org/0000-0003-3782-5471*

PhD in History, Associate Professor;

Associate Professor at the Department of Political Science

Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav

(Pereiaslav, Kyiv region, Ukraine) *Polistnicht@gmail.com*

DEVELOPMENT OF UKRAINE AND THE BALTIC COUNTRIES DURING THE YEARS OF INDEPENDENCE: MACROECONOMIC INDICATORS IN DYNAMICS

This article provides a comparative analysis of basic macroeconomic indicators, such as GDP growth and GDP per capita in Ukraine and the Baltic states (Latvia, Lithuania and Estonia) during the years of independence. The purpose of this article is to analyze the dynamics of the development of macroeconomic indicators of Ukraine and the Baltic countries after their restoration of independence until now. The article indicates that all these countries were under the political and economic oppression of the Soviet Union before leaving it and then began to replace the planned economy with a market one. Accordingly, all these countries in comparison had similar starting opportunities for the development of national economies and each used its own resources for this in its own way. If in the Baltic countries the elites were focused on a quick, albeit difficult, transition from a planned to a market economy immediately (in the first decade) after they regained independence, the Ukrainian elites delayed this process for quite a long time (for two decades). Accordingly, this was reflected in the economic development of this or that country. The best starting positions, as they were during the development of national economies in the early 90s of the 20th century, still remain with Estonia, followed by Lithuania, followed by Latvia, and Ukraine closes the top four. The great Soviet legacy that these countries received, especially Ukraine, had both positive and negative consequences. Thus, the inherited former Soviet enterprises had to

be reoriented to the world market, not just the domestic one. Accordingly, it was necessary to transfer them to private ownership for effective management and modernization. This required significant funding, which was initially lacking in all countries. Therefore, the credit policy of international financial institutions has sufficiently revived this process mainly in the Baltic states, whose elites were focused on privatization, the market, competition, liberalization, etc. Ukraine, on the other hand, hesitated for a long time with this direction, which delayed its development for a considerable period. Some internal political turmoil also had a negative impact on Ukraine's macroeconomic indicators, which is reflected in the comparative tables in this article.

Key words: *Baltic countries, Ukraine, macroeconomic indicators, dynamics, post-Soviet, independence, GDP.*

Постановка проблеми. Україна та країни Балтії (Латвія, Литва та Естонія) перебували у складі Радянського Союзу до його розпаду і з відновленням кожен своєї незалежності вийшли на стартові позиції з певними макроекономічними показниками. На основі цих показників, ці держави почали розбудовувати свої держави та національні економіки у нових ринкових умовах і досягати певних успіхів у різних сферах. По суті, ці країни підтверджували те, що вони, до відновлення своєї незалежності, перебували у підрадянській окупації, котра гальмувала їх розвиток протягом останніх десятиліть. Якщо до початку незалежності кожна з цих держав знаходилась у схожому занедбаному становищі через адміністративні важелі управління з боку одного (спільного) центру, то після її відновлення – кожна почала розвиватися самостійно, спираючись на власні сили, ресурси та еліти. Тому, варто розглянути початкові (стартові позиції), які мали ці пострадянські держави після виходу з радянської держави і які мають тепер у динаміці.

Метою статті є аналіз динаміки розвитку макроекономічних показників України та країн Балтії після відновлення ними незалежності і до тепер.

Виклад основного матеріалу. Україна проголосила свою незалежність 24 серпня 1991 року яка набрала свою легітимність під час всенародного референдуму 1 грудня того ж року. Ще 12 вересня 1991 року Верховна Рада України підтримала Закон Про правонаступництво України, який набув чинності 10 жовтня 1991 року (Закон, 1991: 1), а 28 червня 1996 року Верховна Рада України ухвалює Конституцію України (Конституція, 1996) у якій визначає Україну як суверенну, незалежну, демократичну, соціальну та правову державу (Конституція, 1996: 1). Окрім того, ще у 1991 року було запроваджено перші перехідні грошові одиниці – купоно-карбованці, а у вересні 1996 року було введено в обіг нову грошову одиницю – гривню.

Досить схожою була ситуація у країнах Балтії з відновленням їхньої незалежності у 1990 році Литви та у 1991 р. Латвії та Естонії. Ці країни одразу ж розпочали відновлювати свої інститути

державної влади і місцевого самоврядування, оскільки вважали перебування у складі колишнього Радянського Союзу окупаційним. По суті, країни Балтії очікували на послаблення радянського режиму і першими пішли на вихід з нього. Проте, радянська система до цього досить багато зробила, щоб утримати ці країни у своєму складі, у тому числі і в економічному секторі з плановою економікою.

Важливим показником стану та розвитку держави є кількість створених нею матеріальних благ. Такими благами є товари, які створюються в державі і виражені вони у кінцевих цінах за кожен рік, тобто – *Валовий внутрішній продукт* (далі – ВВП). Досить важливо побачити саме динаміку зміни кількісних показників ВВП протягом певного історичного періоду (у даному випадку у пострадянський період). Це буде свідченням ефективності управління національними елітами власними економіками у перехідний до ринку період.

Виходячи з даних Світового банку, ми можемо побачити особливості такої динаміки у рості/падінні ВВП в Україні та країнах Балтії протягом останніх десятиків років (дані щодо країн Балтії починаються з 1996 року).

Дана таблиця показує те, на яких стартових позиціях були країни на початку 90-х рр. ХХ століття (з відновленням своєї незалежності) і як проходили економічні кризи (у тому числі світову кризу 2008–2009 рр). Очевидно, що на це впливали ряд факторів, як історичного характеру (до прикладу, тяглість перебування в радянській окупації України була значно довшою – на понад два десятиліття, ніж країн Балтії, що, безумовно, залишило свій слід на моделі та методах управління), географічного (країни Балтії тісно взаємодіють з розвинутими країнами на півночі, котрі не були у складі Радянського Союзу, передусім це – Фінляндії та Швеції), спадку (на відміни від країн Балтії Україна успадкувала великий адміністративний апарат, котрий умів працювати в планових, а не ринкових умовах і, відповідно, громіздку матеріально-технічну базу, яка орієнтувалась виключно на колишні радянські країни, зокрема на Росію і не бачила реалізацію свого товару через його модернізацію на світовому ринку) тощо.

Таблиця 1

Ріст/падіння ВВП у % (ріст з позначкою + ; падіння з позначкою -)

Рік	Україна	Литва	Латвія	Естонія
1991	-8,7	-	-	-
1992	-9,9	-	-	-
1993	-14,2	-	-	-
1994	-22,9	-	-	-
1995	-12,2	-	-	-
1996	-10	+5,2	+2,6	+4,9
1997	-3	+8,3	+8,8	+13,1
1998	-1,9	+7,5	+6,3	+4,3
1999	-0,2	-1,1	+2,8	-0,4
2000	+5,9	+3,7	+5,7	+10,1
2001	+8,8	+6,5	+6,3	+6
2002	+5,3	+6,8	+7,1	+6,8
2003	+9,5	+10,6	+8,4	+7,6
2004	+11,8	+6,6	+8,3	+6,8
2005	+3,5	+7,7	+10,7	+9,5
2006	+7,6	+7,4	+12	+9,8
2007	+8,2	+11,1	+9,9	+7,6
2008	+2,2	+2,6	-3,2	-5,1
2009	-15,1	-14,8	-14,2	-14,5
2010	+4,1	+1,7	-4,5	+2,4
2011	+5,4	+6	+2,6	+7,3
2012	+0,2	+3,8	+7	+3,2
2013	0	+3,6	+2	+1,5
2014	-10,1	+3,5	+1,9	+3
2015	-9,8	+2	+3,9	+1,9
2016	+2,5	+2,5	+2,4	+3,2
2017	+2,4	+4,3	+3,3	+5,8
2018	+3,5	+3,9	+4	+4,1
2019	+3,2	+4,6	+2,5	+4,1
2020	-3,8	-0,1	-3,8	-3
2021	+3,4	+5	+4,5	+8,3

Дані взято з сайту Світового банку: URL: <https://data.worldbank.org/country/ukraine?locale=uk>

Також, за таблицею можна простежити, як зазначені пострадянські країни проходили світову економічну кризу 2008–2009 рр. Так. Бачимо, що падіння ВВП майже однаково вплинула на переїдені до ринку економіки і склало воно майже 15% у всіх зазначених країнах.

Також, згідно даної таблиці можна побачити вплив внутрішніх політичних потрясінь у вигляді Революції Гідності в Україні і втечі президента Януковича зі своєї посади, що позначилося на стані ВВП у 2014 та 2015 рр. у бік значного падіння.

Окрім динаміки загального ВВП країни, досить вагомим показником розвитку економіки, а отже і роботи менеджменту держави та її еліти є саме ВВП на душу населення. Так, цей показник відображає сумарну вартість кінцевого товару котру виготовляє всередньому один мешканець конкретної країни за рік. Тобто, у даному показ-

нику враховано сумарна кількість наявного населення країни на яку припадає створення усіх товарів протягом року і у такий спосіб визначається скільки припадає такого товару у грошовому вираженні на одного мешканця. Це дає підстави мати чітку пропорцію між кількістю населення і створеного ним товарів.

Якщо порівнювати досліджувані країни за цим показником, то матимемо такі дані:

Як можна побачити з даної порівняльної таблиці ВВП на душу населення в Україні та країнах Балтії (дані яких Світовий Банк надає лише з 1995 року), що цей показник в Україні ще з початку 90-х рр. ХХ століття менший від країн порівняння у 2–3 рази, що дає підстави вважати про відносно неоднакові стартові умови у перші роки відновлення незалежності між країнами у компаративістиці.

Таблиця 2

ВВП на душу населення (у дол. США).

Рік	Україна	Литва	Латвія	Естонія
1991	1487	–	–	–
1992	1417	–	–	–
1993	1257	–	–	–
1994	1012	–	–	–
1995	936	2168	2329	3134
1996	873	2327	2432	3381
1997	991	2830	2683	3683
1998	835	3167	2973	4093
1999	636	3113	3151	4141
2000	658	3293	3361	4070
2001	808	3526	3578	4506
2002	912	4141	4137	5341
2003	1088	5499	5145	7203
2004	1416	6700	6379	8914
2005	1894	7855	7595	10 412
2006	2391	9230	9723	12 639
2007	3198	12 285	14 113	16 744
2008	4066	14 945	16 467	18 205
2009	2639	11 821	12 332	14 711
2010	3078	11 987	11 421	14 663
2011	3705	14 377	13 339	17 488
2012	4005	14 368	13 847	17 403
2013	4188	15 728	15 007	19 056
2014	3104	16 551	15724	20 261
2015	2125	14 264	13 786	17 402
2016	2188	15 008	14 332	18 295
2017	2638	16 885	15 695	20 438
2018	3096	19 186	17 865	23 063
2019	3661	19 576	17 927	23 398
2020	3752	20 232	17 704	23 054
2021	4835	23 433	20 642	27 281

Дані з сайту Світового банку: URL: <https://data.worldbank.org/country/ukraine?locale=uk>

Варто зазначити, що оскільки цей показник (ВВП на душу населення) визначається у доларах США, то курс національної валюти і його зміна у той чи інший бік досить впливає на нього. Так, через падіння національної грошової одиниці гривні в Україні після втечі президента Януковича у 2014 року (внаслідок Революції Гідності) значно знизився показник ВВП на душу населення, а у країнах Балтії зберіг свою позитивну динаміку росту через політичну та економічну стабільність у цих державах.

Вцілому, пропорція показника ВВП на душу населення в Україні становила 2,5 – 3 рази менше від країн Балтії (особливо відносно Естонії у 3,3 рази) у перший порівняльний 1995 рік, то у останній відомий 2021 рік у 5–6 разів (зокрема у 5,6 разів відносно Естонії). Звісно, що це пояснюється рядом як внутрішньополітичних, так і зовнішньополітичних факторів, котрі вже були вище зазначені.

Окрім того, варто враховувати ще й показник т.зв. «тіньової економіки» в Україні, котрий складає всередньому біля 30%, який варто долучити до вищевказаного індексу (ВВП на душу населення) і якого фактично немає у країнах Балтії. Так, згідно даних Міністерства економіки України, у «тіні» знаходиться **31%** економіки країни у останньому досліджуваному році (2021), що становить 1499 дол. на 1 українця в рік (Україна, 2021). Якщо простежити динаміку такої «тіні» по рокам в Україні, то матимемо такі дані: 2020 р. – 30%; 2019 р. – 28%; 2018 р. – 29%; 2017 р. – 32%; 2016 р. – 33%; 2015 р. – 35%; 2014 р. – 36%; 2013 р. – 30%; 2012 р. – 30%; 2011 р. – 32%; 2010 р. – 36%. (Україна, 2021: 2).

Звичайно, що такі показники у розвитку країн Балтії сприяли їх більшій інтеграції до значно більших економічних систем та демократичних політичних режимів, що ще більше стимулювало

їх ріст через широкі ринки збуту своїх товарів без менших митних перепон. Так, усі три балтійські країни одночасно вступили до НАТО (29 березня 2004 р.) і до ЄС (1 травня 2004 р.). Розширення НАТО і ЄС на схід Європи у 2004 році мало не лише позитивні геополітичні наслідки для цих країн, а й економічні (як видно з вище наведеної таблиці 2).

Висновки. Таким чином, базові макроекономічні показники (такі як рівень росту/падіння ВВП, а також ВВП на душу населення) у країнах Балтії були вищими, ніж в Україні ще з моменту відновлення незалежності цими країнами. Найбільш кращі стартові позиції були і досі залишаються за Естонією, потім йде Литва, далі – Латвія і замикає четвірку – Україна. Хоча дані для порівняльного аналізу беруться з 1995 та 1996 років (адже саме

з того часу починає відображати стан цих показників Світовий Банк), проте і цього достатньо, щоб зрозуміти щорічну динаміку у розвитку цих країн протягом останніх 27–28 років. Очевидно, модернізаторські національні еліти у країнах Балтії одразу, ще з початку відновлення незалежності цих країн, провели ряд непопулярних реформ у різних галузях, щоб перевести національні економіки з планових на ринкові рейки, що досить скоро позитивно на них відобразилось і дало свої плоди вже за декілька років (ще у перше десятиліття). Україна ж досить довго не відходила від соціалістичних рейок на ринкові, оскільки представниками політичної еліти з моменту проголошення незалежності були колишні партійні кадри радянської системи, котрі вміли керувати в командно-адміністративними, а не ринковими методами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бумблаускас А., Ейдінтас А., Кулакаускас А., Тамошайтис М. Історія Литви кожному. Балтія-Друк, 2018. 423 с.
2. Загальні тенденції тіньової економіки в Україні у січні-вересні 2021 року URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=fc48bdd5-178c-47af-b64c-c7ee533cb4b0&title=ZagalniTendentsiiTinovoiEkonomikiVUkrainiUIKvartali2021-Roku>
3. Закон України Про правонаступництво України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1543-12#Text>
4. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
5. Рівень ВВП на душу населення (Україна, Латвія, Литва, Естонія). Світовий банк: URL: <https://data.worldbank.org/country/ukraine?locale=uk>
6. Ткачук Анатолій. Латвія: довга дорога реформи / робочі записки. Київ, 2015. 54 с.
7. Auers D. Comparative Politics and Government of the Baltic States: Estonia, Latvia and Lithuania in the 21st Century. Palgrave Macmillan UK, 2015.
8. Kasekamp A. A history of the Baltic States. Palgrave Macmillan, 2010.
9. North M., Kronenberg K. The Baltic: A History. Harvard University Press, 2015.

REFERENCES

1. Bumblauskas A., Eidyntas A., Kulakauskas A., Tamoshaitys M. Istoriiia Lytvy kozhnomu. [History of Lithuania for everyone]. Baltiia-Druk, 2018. 423 s.
2. Zahalni tendentsii tinovoi ekonomiky v Ukraini u sichni-veresni 2021 roku [General trends of the shadow economy in Ukraine in January-September 2021]. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=fc48bdd5-178c-47af-b64c-c7ee533cb4b0&title=ZagalniTendentsiiTinovoiEkonomikiVUkrainiUIKvartali2021-Roku>
3. Zakon Ukrainy Pro pravonastupnytstvo Ukrainy [Law of Ukraine On Legal Succession of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1543-12#Text>
4. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 1996, № 30, st. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text>
5. Riven VVP na dushu naseleennia (Ukraina, Latviia, Lytva, Estoniia) [Level of GDP per capita (Ukraine, Latvia, Lithuania, Estonia)]. Svitovyi bank: URL: <https://data.worldbank.org/country/ukraine?locale=uk>
6. Tkachuk Anatolii. Latviia: dovha doroha reformy / robochi zapysky [Latvia: the long road to reform / working notes]. Kyiv, 2015. 54 s.
7. Auers D. Comparative Politics and Government of the Baltic States: Estonia, Latvia and Lithuania in the 21st Century. Palgrave Macmillan UK, 2015.
8. Kasekamp A. A history of the Baltic States. Palgrave Macmillan, 2010.
9. North M., Kronenberg K. The Baltic: A History. Harvard University Press, 2015.

УДК 069.6(100)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/57-1-5>

Світлана ГАВРИЛЮК,

orcid.org/0000-0002-5142-7464

*доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри музеєзнавства, пам'яткознавства та інформаційно-аналітичної діяльності
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(Луцьк, Україна) romir1991@ukr.net*

Валентина НАДОЛЬСЬКА,

orcid.org/0000-0002-9621-0074

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри музеєзнавства, пам'яткознавства та інформаційно-аналітичної діяльності
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(Луцьк, Україна) nadolsk65@gmail.com*

ТРАНСФОРМАЦІЯ МУЗЕЙНОГО СВІТУ У ХХІ СТ.: МІЖНАРОДНИЙ ТА УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД

Метою дослідження є аналіз процесів трансформації діяльності музеїв світу, України зокрема, у перші десятиріччя ХХІ ст., висвітлення їх ролі і місця у новітньому соціокультурному просторі. Основні тенденції розвитку музейної справи розглядаються у статті на основі інституційного, комунікаційного, комплексного підходів, сукупності загальнонаукових та спеціальних методів. Наукова новизна дослідження полягає у спробі виокремлення та комплексного аналізу новітніх форм роботи зарубіжних і вітчизняних музеїв з різновіковою аудиторією, які засвідчують переосмислення концепції музею, зростання соціального впливу музеїв в інтеграційних процесах розвитку суспільства. Як висновок у статті наголошується, що у досліджуваній період змінилися пріоритети у виконанні музеями їх базових функцій. У сучасному музейному світі однією з головних визнається діяльність з актуалізації історико-культурного ландшафту, налагодження різновекторної взаємодії із відвідувачами та врахування їх потреб. Завдяки практикам музейної інклюзії формується музейний простір без бар'єрів. Зростає вага музеїв у процесах соціальної адаптації та культурної ідентифікації, відбувається їх переорієнтація на запити місцевих спільнот і груп, які їх складають. Широке використання музеями новітніх інформаційних технологій забезпечує поширення інформації про фонди і колекції, комунікацію з інтернет-аудиторією. Сучасні музеї стають простором інтерактивних технологій, креативних інновацій. Застосування рекреаційного і розважального компоненту, впровадження ринкових механізмів у музейний менеджмент і маркетинг дозволяє зарубіжним музеям конкурувати на ринку культурних послуг. Звернуто увагу на новітні музейні практики в Україні; причини повільного розвитку вітчизняної музейної галузі: застаріле законодавство, обмежене фінансування, відсутність змінних та інтерактивних експозицій, тематичних і якісних експонатів, інерційне використання традиційних форм роботи з відвідувачами.

Ключові слова: музей, трансформація, музейний світ, музейний менеджмент і маркетинг, музейна аудиторія, музейні практики, музейна інклюзія.

Svitlana HAVRYLIUK,*orcid.org/0000-0002-5142-7464**Doctor of Historical Sciences, Professor;**Head of the Department of Museum and Monument Studies, and Information-Analytical Activities**Lesya Ukrainka Volyn National University**(Lutsk, Ukraine) romir1991@ukr.net***Valentyna NADOLSKA,***orcid.org/0000-0002-9621-0074**Candidate of Historical Sciences,**Associate Professor at the Department of Museum and Monument Studies,**and Information-Analytical Activities**Lesya Ukrainka Volyn National University**(Lutsk, Ukraine) nadolsk65@gmail.com*

TRANSFORMATION OF THE MUSEUM WORLD IN THE XXI CENTURY: INTERNATIONAL AND UKRAINIAN EXPERIENCE

The purpose of the article is to analyze the processes of transformation of the world museums' activities, Ukraine, in the first decades of the 21st century, highlighting their role and place in the latest socio-cultural space. The authors of the paper view the main trends in the development of the museum business based on institutional, communicative, and complex approaches, as well as a set of general scientific and specific methods. The novelty of the research means to single out and comprehensively analyze the latest forms of work of foreign and domestic museums with different age categories, which testify to the rethinking of the concept of the museum, the growth of the social influence of museums in the integration processes of the society development. As a result, the paper points out that the priorities in the performance of the museums' main functions have changed during the research period. In the modern museum world, such activities as updating historical and cultural landscapes and establishing multi-vector interaction with visitors, and their needs, are considered the main ones. A museum space without barriers is being formed thanks to the practices of museum inclusion. The importance of museums in social adaptation and cultural identification is increasing, and their reorientation to the demands of local communities and groups that make them up is taking place. Wide use of the latest information technologies by museums ensures the dissemination of information about funds and collections and communication with the Internet audience. Modern museums are becoming a space of interactive technologies and creative innovations. Using a recreational and entertainment component and implementing market mechanisms in museum management and marketing allow foreign museums to compete in the market of cultural services. The article draws attention to the latest museum practices in Ukraine and the reasons for the slow development of the domestic museum industry: outdated legislation, limited funding, lack of changing and interactive expositions, thematic and high-quality exhibits, and inertial use of traditional forms of work with visitors.

Key words: *museum, transformation, museum world, museum management and marketing, museum audience, museum practices, museum inclusion.*

Постановка проблеми. Динамічні зміни у сучасному світі постійно породжують нові вимоги до функціонування музейних закладів. Аби залишатися вагомим складником культурного простору суспільства, реалізовувати покладені на них функції осередків збереження й популяризації культурної спадщини, музеї світу гнучко реагують на виклики часу. Транслюючи культурні цінності, музеї застосовують новітні технології і практики роботи з аудиторією, популяризації власного продукту. Відбувається трансформація змісту і форм їх діяльності через запровадження інтерактивних музейних програм, застосування рекреаційного і розважального компоненту, впровадження ринкових механізмів у музейний менеджмент і маркетинг. Сучасні музеї позиціонують себе центрами комунікації, носіями культурної інформації та креативних інновацій. Потреба аналізу міжнародного

та українського досвіду трансформації музейного світу у XXI ст. актуалізують тему дослідження.

Аналіз досліджень з теми. Означена тема знайшла певне висвітлення у науковій літературі. Окремі її аспекти піднімаються у працях Є. Буцикіної (Буцикіна, 2020), С. Гаврилюк (Гаврилюк, 2021), Р. Маньковської (Маньковська, 2013; 2016), В. Надольської (Надольська, 2022), Н. Панас (Панас, 2016), ін. Низка статей торкаються питань музейної комунікації, особливостей роботи установ з різними категоріями відвідувачів, ролі інноваційних технологій у музейній справі (Аартс, 2009; Андрощук, 2020; Ключко, 2018; Мюллер-Штратен, 2006; Хінц, 2022). Разом з тим тема міжнародного та українського досвіду трансформації музейного світу у XXI ст. комплексно не висвітлювалася, а тому й надалі потребує ґрунтовного вивчення.

Мета статті – проаналізувати процеси трансформації діяльності і функцій музеїв світу у XXI ст., висвітлити їх роль і місце у новітньому соціокультурному просторі. Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких завдань, як дослідження провідних тенденцій розвитку музеїв у контексті динамічних змін останнього двадцятиліття; з'ясування напрацювань музейних закладів у реалізації освітніх, наукових, дозвілєвих програм; узагальнення світового досвіду і виокремлення можливостей застосування міжнародних музейних практик в сучасних українських реаліях.

Виклад основного матеріалу. У розвитку соціуму XXI ст. чітко окреслюється домінування культури споживання, що призводить до зміни системи цінностей, інтересів та поведінки людини. Особливо виразно це виявляється в культурному просторі світу, де музейне середовище розглядається не лише як місце зберігання та вивчення предметів, що документують процеси змін природи і суспільства, а й як простір розваг і відпочинку, набуття міжкультурних компетенцій, взаємодії, участі та залучення. Нові реалії виявляють і зміну парадигми поведінки відвідувачів у музеї. Перед викликами XXI ст. музеї змінюють традиційну модель установи культури на ресурс її розвитку, інститут внутрішньокультурної рефлексії.

Поступово розширюється роль музеїв, змінюється їх місія, функції і форми діяльності. Міжнародна рада музеїв (ICOM) визначила музей як неприбуткову постійно діючу інституцію, яка служить суспільству та його розвитку і для цього збирає, зберігає, досліджує, популяризує та експонує матеріальну і нематеріальну спадщину людства, а також об'єкти довкілля з метою вивчення, навчання та для естетичного задоволення (Аартс, 2009: 17). Однак у XXI ст. інтерпретація цієї соціально-культурної інституції та її функцій розширюється. Традиційне розуміння дефініції «музей» відходить у минуле. Такі поняття як «сховище», «науково-дослідницький центр» перестають приваблювати та відповідати потребам суспільства.

Канадський музеолог Дункан Камерон у своїй роботі «Музей: храм чи форум?» стверджував, що «музей – це культурний інститут сьогодення, і хоча його завданням є зберігати пам'ять про минуле, він має бути невід'ємною частиною сьогодення культурної ситуації. І це – сьогоденній виклик для музеїв Європи» (Ключко, 2018: 276). Член правління Європейського Музейного форуму (ЄМФ) Міхаїл Гнедовській важливою функцією музеїв вважає «не тільки зберігати пам'ять, але й пояснювати спадок наступним поколінням. Кожна

нова епоха, нове покоління вимагає іншого підходу, більш інноваційного до інтерпретації колекцій. Застаріла експозиція є морально застарілою. Зникає таке поняття як постійна експозиція...» (Digital museum trends, 2020). Музейні осередки світу трансформуються в сучасний, інноваційний та творчий простір, орієнтовану на публіку інституцію, ефективно інтегровану в урбаністичну та соціальну індустрію.

Особливостями новітнього розвитку музейної галузі є розширення кола об'єктів матеріальної і нематеріальної спадщини, трансформація класичної моделі музею, поява нових видів музейних закладів, розвиток «нової музеології», а також упровадження системного менеджменту і маркетингу. Перед музейними фахівцями постали питання щодо вміння оперативно вирішувати інтеграційні та комунікативні завдання, постійної готовності до змін, інноваційної активності, пошуку нетрадиційних практик вирішення завдань збереження, презентації та інтерпретації музейних колекцій. Критеріями, за якими музейну інституцію визначають найкращою, є те, наскільки музей відкриває перспективу для розвитку музейної галузі загалом та наскільки він ефективно служить суспільству. Найпопулярнішими музеями світу фахівці вважають Британський музей у Лондоні, Музей мистецтва Метрополітен та Музей Соломона Гугенгайма у Нью-Йорку, Національну галерею мистецтв у Вашингтоні (США), Лувр, Музей д'Орсе (Париж, Франція), Музей Оскара Німейєра (Нітерой, Бразилія), Королівський музей Онтаріо (Торонто, Канада), Музеї Ватикану, Рейксмузей (Амстердам, Нідерланди), ін. (12 найкращих онлайн-музеїв, 2019).

Зарубіжні музеї намагаються відповідати запитам суспільства, прагнуть дивувати та захоплювати аудиторію. У той час як в Україні є ще чимало музеїв, що вступають у конфлікт з орієнтованим на майбутнє баченням молодого покоління. Незважаючи на появу сміливих проєктів, відвідуваність вітчизняних музеїв відстає від інших європейських країн. Основними причинами повільного розвитку музейної галузі є не лише застаріле законодавство, обмежене фінансування, відсутність змінних та інтерактивних експозицій, тематичних і якісних експонатів. Екс-керівник міжнародного відділу музею Литви переконана, що все залежить від способу, яким музей демонструє свій потенціал: за допомогою виставок, інноваційних технологій, освітніх програм, залучення до співпраці місцевих громад (Роль музеїв, 2010). Все залежить від уміння стратегічно мислити, впроваджувати цікаві управлінські рішення, усвідомлювати мету

та функції музею. Адже музей сьогодні – це простір для творчості та експериментів, який вимагає втілення найсмівливіших креативних проєктів та ідей, реалізувати які дають змогу наявні у XXI ст. інноваційні можливості.

Однією з визначальних тенденцій розвитку музеїв стала креативність – потужний інструмент, застосування якого засвідчує ефективне реагування на мінливі реалії XXI ст. Музеї світу радикально оновлюють принципи роботи, музейну політику та вкорінені практики. Зокрема, музеї активно впроваджують інтерактивні технології, розвивають комунікативну функцію, інтерпретують нематеріальну культурну спадщину. Музеї XXI ст. стали культурними хабами, які функціонують як платформи, де творчість поєднуються зі знаннями, і відвідувачі також можуть спільно творити, ділитися досвідом та взаємодіяти. Найважливіше в сучасному музеї для відвідувача – бути не просто слухачем і спостерігачем, а активною дійовою особою у творчому пізнанні (Музеї майбутнього).

Музейні інституції шукають інноваційні шляхи вирішення соціальних проблем і конфліктів (Хінц, 2022). На місцевому рівні музеї все більше приділяють увагу глобальним проблемам. Особливої гостроти набувають теми, які жодна країна не може ігнорувати – напруженості між націями, політичними партіями та субкультурними групами, питання приналежності до певного класу, раси, статі та прав і свобод особистості; захисту навколишнього середовища, ін. Прикладом такої реакції музейного світу на гострі проблеми сьогодення є відкриття 23 серпня 2007 р. Міжнародного музею рабства у Ліверпулі. Свою діяльність музей здійснює, висвітлюючи в історичному та соціокультурному контексті проблеми рабства від XVIII ст. до сьогодення. Установа співпрацює з Національним музеєм Ліверпуля, Ліверпульською міською радою, Ліверпульською культурною радою. Музей ставить мету вшанування пам'яті загиблих африканців, які сприяли розвитку Британії, має нагадувати, що трансатлантична работоргівля сприяла появі расизму, дискримінації та експлуатації, обґрунтовувати важливість звільнення від рабства та утвердження демократії, щоб подібне ніколи не трапилося в майбутньому (Роль музеїв, 2010). У цьому полягає головне призначення музею як інституції, яка сприяє формуванню балансу між минулим і майбутнім, збереження пам'яті. Варто підкреслити, що беручи участь у формуванні духовної культури людини і суспільства, музеї стають своєрідними «агентами» громадянського суспільства, а не лише місцями збереження старовини.

Зарубіжні музейні установи використовують новітні форми для актуалізації історичної пам'яті та формування національної ідентичності. При цьому значна увага відводиться подіям XX ст. Зокрема, відкрито низку музеїв Голокосту, з метою висвітлення трагічної долі євреїв оновлюються експозиції військових музеїв. Об'єктом музейного експонування стали злочини комуністичної влади (Музей терору, Угорщина; Меморіальний музей жертв комунізму, Румунія; Музей Штازی, Німеччина) (Роль музеїв, 2010). Кожен з таких музеїв не лише інтерпретує відповідні події, але й створює простір для особистих роздумів відвідувачів.

Музеї світу активно оновлюють наукову й освітню складові діяльності. Так, Грузія має розгалужену мережу музеїв, які орієнтовані не лише на збереження історичної пам'яті, а й на фундаментальні дослідження, що сприяють безперервному навчанню та комунікації із вмотивованою аудиторією (Музейний хештег-маркетинг, 2019). У Музеї мистецтв (Muzeum Sztuki, Варшава, Республіка Польща) діє науково-дослідний центр, що займається організацією лекторіїв, дискусій, кінопоказів, які супроводжують виставки. У музейному закладі функціонує окремий департамент освіти, який проводить наукові конференції та своїми заходами пропагує освітню складову в музейній діяльності (Музейний хештег-маркетинг, 2019). Музей сучасного мистецтва в Стокгольмі (Moderna Museet) діє як відкритий майданчик для освітніх, наукових подій, громадських зустрічей, кінопоказів та концертів.

Позитивний результат у музейній діяльності має переорієнтація на запити місцевих громад та груп, які їх складають. Так за останні роки збільшилася кількість спільних проєктів, організованих музеями у співпраці з етнічними меншинами, корінними народами та їх місцевими організаціями. Музей вуличної культури в Далласі (штат Техас, США) створює виставки, призначені для підтримки вразливих категорій місцевих жителів; реалізує проєкти для залучення громадськості до діалогу з бездомними людьми, для боротьби зі стигматизацією.

Музеї світу відіграють активну роль у мирному розгляді травматичних історій за допомогою посередництва та різних точок зору. Прийняття спільної історії є першим кроком для формування уявлення про спільне майбутнє під прапором примирення. Наприклад, у 2020 р. Оксфордський музей відкрив виставку «Незвичайні шпилі» (Queering Spires), щоб звернути увагу на «приховану історію» ЛГБТКІА+ спільноти Оксфорда (New research shows, 2021). Виставка відбувалася

у той час, коли повідомлялося, що злочини на ґрунті ненависті у Британії та Уельсі подвоїлися. Музей демонструє, що перед обличчям ненависті та невігластва знання та розуміння є найкращою зброєю.

Вдаючись до використання іноді жорстких форм впливу на свідомість відвідувачів та зазначаючи з цього приводу критики, музеї продовжують бути містком порозуміння. У 2017 р. Смітсонівський національний музей історії та культури афроамериканців у Вашингтоні отримав чимало негативних відгуків тих відвідувачів, які не сприйняли один з експонатів. Петля – символ кількох інцидентів на ґрунті ненависті, які сталися після виборів 2016 р. (загалом зафіксовано 1300 випадків ненависті). Привернення у такий спосіб уваги до «екстремального насильства щодо афроамериканців, до насильства білих над чорними – шокуючий засіб музейного впливу на аудиторію, який породжує рефлексію та переоцінку подій» (Digital museum trends, 2020).

Активна взаємодія із музейною аудиторією актуалізує питання її наукового вивчення. Спеціальні дослідження з музейної соціології, які здійснюють сучасні музеї, спрямовані на виявлення особливостей запитів різновікових груп відвідувачів. Музейні фахівці звертають увагу на мотиви та потреби відвідування установи, тематику зацікавленості музейною інформацією, вплив музею на формування світогляду, попит на увесь спектр музейних продуктів та ін. Дослідження з музейної соціології сприяють оновленню та вдосконаленню музейних експозицій, запровадженню технічних новацій та інтерактивних форм діалогу з відвідувачами, розширенню музейної аудиторії. Музеї прагнуть залучити до комунікації не лише «людей музейного типу», але в першу чергу орієнтуються на громаду, осіб різної вікової категорії – на родини з дітьми, молодь, осіб поважного віку. Наприклад, скандинавські музеї орієнтовані на сім'ї з дітьми, що відображає загальну державну політику соціальної й освітньої підтримки батьків та дітей. Сім'ї і діти є однією з найбільших цільових аудиторій й у більшості зарубіжних музеїв, що підтверджується наявністю різноматичних програм, майстер-класів та інноваційних технологій для дітей, функціонуванням музейних дитячих куточків – простору для мистецтва і творчості.

Однією з провідних тенденцій розвитку музеїв у XXI ст. є надання рівного доступу до них усім категоріям населення, у тому числі людям з особливими потребами. Адже інклюзія – це процес збільшення рівня участі у соціальному житті усіх

громадян. У музейній справі такий процес передбачає розробку і застосування тих конкретних рішень, які дозволять мало мобільним громадянам рівноправно брати участь в огляді експозицій, виставок, різноманітних заходах, які проводить музей. Яскравим прикладом упровадження таких практик є діяльність Регіонального музею у містечку Стальова Воля (Республіка Польща). Він обладнаний з урахуванням потреб відвідувачів з інвалідністю Тут наявні підйомники, звукові маячки, тифлографіка, що дає змогу незрячим на дотик сприймати графічні зображення, а також путівники і презентаційні матеріали шрифтом Брайля.

Практики інклюзії та доступності поширені також у музеях країн Північної Європи. Художній музей Атенеум (Гельсінкі, Фінляндія) пропонує тури мовою жестів, послуги для людей із вадами зору й слуху, можливість проведення майстер-класів для відвідувачів із особливими потребами (The 75 Best Virtual Museum, 2022). Музейним простором без бар'єрів є Музей сучасного мистецтва Кіасма (Гельсінкі, Фінляндія). Тут створені відповідні умови для людей з особливими потребами: відсутність сходів при вході, наявність ліфту, оренда візків та ходунків на колесах, ліхтарики та збільшувальні кільця, вільний вхід із собаками, які асистують незрячим і глухим. У Музеї сучасного мистецтва Кіасма для людей із вадами зору доступні гіді, рельєфне зображення та шрифт Брайля, можливість вивчати на дотик окремі об'єкти експозиції (Музейні монстрики). Гідний вивчення і впровадження щодо інклюзивності досвід музею мистецтв Метрополітен. Зокрема, веб-сторінка музею присвячена освітнім програмам для людей з інвалідністю; для людей із порушеннями зору пропонуються майстер-класи з малювання із використанням спеціальних матеріалів, що залишають тактильний слід. Також є аудіогіді, адаптовані для людей із складнощами мовного розвитку, тощо (The 75 Best Virtual Museum, 2022).

В Україні практика залучення людей з особливими потребами до осягнення мистецтва також набуває застосування. Наприклад, у Національному музеї Тараса Шевченка започатковано програму для людей з інвалідністю «Музеї без бар'єрів: від теорії до практики» (Національний музей Тараса Шевченка, 2014). У рамках програми створено інклюзивний музейний простір, де проводяться виставкові проекти, арт-терапевтичні програми, спрямовані на соціальну адаптацію людей, майстер-класи й екскурсії для дітей та дорослих з інвалідністю. Одеський художній музей у 2021 р.

презентував проєкт «Доступний музей на слух і на дотик», до якого увійшли 3D-скульптури, об'ємні картини, аудіогіди та описи картин мовою жестів (Як Одеський художній музей, 2021). У музеї «Чигирин» реалізується проєкт «Історія на дотик: Чигиринська фортеця», що дозволило встановити тактильну модель Чигиринської фортеці 1678 р., промаркувати маршрут для слабо зрячих, надрукувати буклет «Чигиринська фортеця» шрифтом Брайля та книгу «Історія на дотик: Чигиринщина. Путівник» в універсальному дизайні (Заповідник «Чигирин», 2020).

Музеї світу здійснюють ребрендинг, реалізують міждисциплінарні та міжмузейні проєкти, застосовують креативні підходи до адаптації освітніх програм в онлайн-форматі, значно збільшують кількість контенту для дитячої та підліткової аудиторії. Наприклад, Британський музей активно веде роботу з громадськими та благодійними організаціями. Їхні проєкти включають роботу зі школами, студентською молоддю, творчі мистецькі партнерства тощо.

Музеї світу постійно шукають інтерактивні форми комунікації, які сприяють зростанню їх популярності та творчому розвитку відвідувачів. Серед них – проєкти новаторського характеру, які вже є популярними у світі (акції «Ніч музеїв», «День неспішного мистецтва», «Запитай куратора», «Музейне селфі», музейні фестивалі та ін.). Метою міжнародної музейної акції «Запитай куратора» є створення майданчику для зацікавленого діалогу між музеями та відвідувачами. Серед українських музеїв до акції у 2020 р. долучився Національний музей мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків. Акція День неспішного мистецтва (Slow Art Day) допомагає усім зацікавленим більш уважно поглянути на музейні предмети – відвідавши один з музеїв країни за одну годину оглянути лише п'ять експонатів. Українські музеї Києва, Херсона, Львова, Житомира, Полтави та менших міст більш активно долучаються до проєкту «Ніч музеїв». Ініційована Міжнародною радою музеїв ця щорічна акція у Міжнародний день музеїв (18 травня) приваблює сотні тисяч учасників та відвідувачів.

Виразною тенденцією розвитку музейного світу на початку ХХІ ст. є подальше зростання мережі спеціальних музеїв для дітей. Такі музеї функціонують у більшості країн, зокрема у США, Швеції (Дитячий музей Юнібакен), Польщі (Науковий центр Коперника), Австрії (Зум), Нідерландах (Немо), Фінляндії (Еврика), Великій Британії (Лондонський музей науки) та ін. (Гаврилюк, 2021: 7). Головним для таких установ є

можливість навчання та виховання дітей у безпосередньому контакті з предметним світом, орієнтованість на прояв активності та творчості відвідувачів. Унікальні концепції знайомства дітей з мистецтвом розроблено у музеях Німеччини, які впроваджують дитячі програми, екскурсії, спеціальні заходи. Серед них – «Ніч мистецтва для дітей», розважальні квести в супроводі екскурсовода. Інформація про діяльність дитячих музеїв широко представлена у соціальних мережах. Відстежити її можна, зокрема, за допомогою хештегу #ChildrensMuseumsatHome (Музейний хештег-маркетинг, 2019).

Музеї у своїй діяльності широко застосовують новітні цифрові технології. Активне розгортання в останні десятиріччя музейного сайтобудівництва, представлення музеїв за допомогою віртуальних експозицій, екскурсій/турів, промоція музеїв у соціальних мережах та ін. відкривають широкі можливості для комунікації музею з відвідувачами. Оцифрування музейних предметів, створення електронних баз даних про музейні збірки і колекції є важливим й для впровадження електронного обліку фондів. Застосування інтерактивних технологій дозволяє оптимально використовувати музейні площі, надавати співробітникам і дослідникам доступ до архівів та колекцій, які неможливо розташувати в залах (Маньковська, 2016: 192–193).

Розвиток музеїв значною мірою залежить від фінансування. Більшість музеїв США фінансуються приватними особами та корпораціями. У Великій Британії всі музеї фінансуються державою. Уряд Швеції у 2015 р. запровадив безкоштовний вхід до державних музеїв, обґрунтовуючи це тим, що «рівний доступ до спільної культурної спадщини має бути представлений як демократичне право, і важливо, щоби якомога більше людей відчували, що музеї існують також і для них» (The 75 Best Virtual Museum, 2022). Підтримка уряду, сприятливе законодавче поле, преференції та спонсорська допомога служать важливим підґрунтям подальшого зростання ролі музеїв у суспільному розвитку. В Україні більшість музеїв працюють в умовах обмежених коштів. Проте світова музейна практика сформувала позитивний досвід залучення спонсорів, небайдужої громадськості до підтримки музейних закладів, створення опікунських рад, до складу яких входять бізнесмени, підприємці, меценати, авторитетні діячі культури (Маньковська, 2013: 79).

Окрім фінансування, у музейній галузі України існує чимало інших проблемних аспектів розвитку. Для значної частини вітчизняних музеїв

характерні моральна застарілість експозицій, неактуальність представлених у них предметів, неефективність популяризації колекцій, повільне реагування на запити відвідувачів. Музеї зберігають фонди для примарних «майбутніх поколінь», значна їх частина перебуває у запасниках і не може бути актуалізована для відвідувачів. Особливо повільно трансформують свою діяльність обласні, комунальні музеї.

Перед урядом країни та музейними фахівцями стоїть нагальне питання формування нового бачення розвитку галузі та вироблення відповідної політики. Зокрема, вироблення стратегії сталого розвитку галузі, оцифрування колекцій та впровадження електронного обліку музейних предметів, розробка програм для людей з особливими потребами, налагодження взаємодії з аудиторією, організація виставкових, просвітницьких проєктів у музеях для дітей та дорослих, залучення громад, організацій та бізнесу до музейної діяльності. Базуючись на зарубіжному досвіді, музеї України мають переосмислити свою роль і функції, виробити цілі, пріоритети та принципи діяльності, створити нові моделі комунікації (Сучасні тенденції, 2018). Правильно вибудована місія музею, нестандартні форми представлення музейних предметів в експозиціях і на виставках, використання інтерактивних методик сприятиме успішному розвитку музеїв України. Американський експерт із музейної справи, співавтор книги «Креативність в музейній практиці» Лінда Норріс вважає, що саме креативна практика, а також залучення молоді допоможуть музеям вдосконалюватися і ставати більш змістовними і значущими для суспільства (Роль музеїв, 2010).

Незважаючи на проблемні аспекти розвитку музейної галузі, в Україні з'явилися та функці-

онують потужні, сучасні музейні осередки. До таких закладів відносяться, наприклад, відкритий у 2007 р. у Києві Національний культурно-мистецький та музейний комплекс «Мистецький арсенал», Національний художній музей України. Ці осередки руйнують стереотипи про музей як нудне місце (музеї позиціонують себе як простір «розумних розваг»), створивши платформу для обміну досвідом із колегами, знайомства із партнерами зі сфери позашкільної освіти, альтернативного навчання, нових відкриттів та позитивних емоцій для дітей та дорослих.

Висновки. Отже, можемо констатувати, що упродовж XXI ст. діяльність музеїв світу набула нових змісту і форм. З урахуванням викликів часу та запитів відвідувачів змінюються технології актуалізації колекцій, практики музейної комунікації. Провідними тенденціями розвитку галузі стали: трансформація класичної моделі музею, розширення ролі та основних функцій діяльності музейних закладів, поява нових видів музеїв, орієнтованість на аудиторію та надання можливостей для рівного доступу до музейних експозицій різним категоріям відвідувачів, використання інтерактивних форм та методів діяльності для розширення аудиторії тощо. Музейні установи активно впроваджують інформаційно-комунікаційні технології, стаючи конкурентноспроможними суб'єктами розвитку соціокультурного простору, організації дозвілля. Музеї переживають якісні зміни та оновлення, поступово перетворюються на провідні культурні центри із чітко окресленими перспективами. Попри існуючі у галузі проблеми, вітчизняні музеї вивчають і щораз активніше використовують позитивні зарубіжні практики. Загалом прослідковується якісна динаміка розвитку музейної справи світу й України зокрема.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аартс Г. Що таке музей? *Музей: менеджмент і освітня діяльність*. Львів: Літопис, 2009. С. 16–22.
2. Андрощук Г. COVID-19 і музеї: економічний вплив, цифровізація, комунікація, безпека. *Юридична газета online*. 2020. 22 червня. URL: <https://cutt.ly/SnTy8sG> (дата звернення: 29.10.2022).
3. Буцикіна Є. Музеї після локдауну: відкриваючи нові напрямки руху. *Korydor*. Журнал про сучасну культуру. 2020. 6 серпня. URL: <http://www.korydor.in.ua/ua/opinions/museums-after-lock-down.htm> (дата звернення: 23.11.2022).
4. Гаврилюк С. Провідні тенденції розвитку музеїв світу у XXI ст. *Волинський музейний вісник*: Наук. зб.: Вип. 11. Луцьк: ПП «Волинська друкарня», 2021. С. 5–8.
5. 12 найкращих онлайн-музеїв світу. 2019. URL: <https://learning.ua/blog/201904/12-naikrashchykh-onlain-muzeiv-svitu/> (дата звернення: 17.11.2022).
6. Заповідник «Чигирин»: підсумки 2020. URL: <http://prostir.museum/ua/post/43201> (дата звернення: 11.11.2022).
7. Ключко Ю. М. Креативність як складова розвитку музейної комунікації. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*, 2018. (1). С. 276–284.
8. Маньковська Р. В. Музеї України у суспільно-історичних викликах XX – початку XXI століть. Львів: Простір-М, 2016. 408 с.
9. Маньковська Р. В. Сучасні музейні комунікації та перспективи їх розвитку. *Красназнавство*. 2013. Вип. 3. С. 75–84.
10. Музеї майбутнього: сім арт-інституцій, у яких є чого повчитися. URL: <https://www.culturepartnership.eu/ua/article/museums-of-the-future> (дата звернення: 19.10.2022).

11. Музейний хештег-маркетинг в умовах трансмедійного сторітеллінгу. 2019. URL: <http://prostir.museum/ua/post/42373> (дата звернення: 02.10.2022).
12. Музейні монстрики, йога та кінотеатр IMAX. Європейські музеї для всіх. URL: <https://www.culturepartnership.eu/ua/article/european-museums-for-everyone> (дата звернення: 29.10.2022).
13. Мюллер-Штратен К. Маркетинг та PR: 15 смертних гріхів музеїв і як їх потрібно уникати. *Сучасний музей. Між скарбницею та підприємством*. Матеріали Міжнародної конференції 8–10 жовтня 2006 р. в м. Чернівці. Львів : ВНТЛ-Класика, 2008. С. 36–46.
14. Надольська В. Середовищний музей як форма збереження та актуалізації історико-культурного ландшафту. *Волинський музейний вісник*: Наук. зб.: Вип. 12 / упоряд. Є. І. Ковальчук. Луцьк, 2022. С. 25–29.
15. Національний музей Тараса Шевченка відчинив двері для інвалідів. 2014. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/nacionalnij-muzej-tarasa-shevchenka-vidchyniv-dveri/> (дата звернення: 14.11.2022).
16. Панас Н. Б. Музеї XXI століття в умовах глобалізації: нові смисли, виклики та тенденції. *Historical and Cultural Studies*. 2016. Vol 3. Num. 1. P. 93–96.
17. Роль музеїв у культурному та соціально-економічному розвитку країни: зарубіжний досвід. Аналітична записка. 26.01.2010. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/rol-muzeiv-u-kulturnomu-ta-socialno-ekonomichnomu-rozvitku> (дата звернення: 26.10.2022).
18. Сучасні тенденції впровадження музейних інновацій в Україні : оглядова довідка за матеріалами преси, Інтернету та неопублікованими документами за 2016–2018 роки. 2018. URL: https://nlu.org.ua/storage/files/Infocentr/Tematch_oglyadi/2018/vprovadzhennja.pdf (дата звернення: 11.10.2022).
19. Хінц Ганс Мартін. Музей – це інструмент примирення суспільства. *Історична правда*. 2022. 29 листопада. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/514a3df8d8f1f> (дата звернення: 18.10.2022).
20. Як Одеський художній музей вчиться розмовляти іншою мовою: жестами, символами та образами. 2021. URL: <https://suspilne.media/183071-ak-odeskij-hudoznij-muzej-vcitsa-rozmovlati-insou-movou-zestami-simvolami-taobrazami/> (дата звернення: 02.10.2022).
21. Digital museum trends: 2020. URL: <https://trilcenavarrete.com/2020/08/04/digital-museum-trends-2020/amp/> (дата звернення: 19.10.2022).
22. New research shows more museums are using digitisation for audience engagement. 2021. URL: <https://advisor.museumsandheritage.com/supplier-news/new-research-shows-more-museums-are-using-digitisation-for-audience-engagement/> (дата звернення: 05.11.2022).
23. The 75 Best Virtual Museum Tours Around the World [Art, History, Science, and Technology]. 2022. URL: <https://upgradedpoints.com/travel/best-virtual-museum-tours/> (дата звернення: 02.10.2022).

REFERENCES

1. Aarts H. Shcho take muzei? [What is a museum?]. *Muzei: menedzhment i osvitalia diialnist*. Lviv : Litopys, 2009, pp. 16–22 [in Ukrainian].
2. Androshchuk H. COVID-19 i muzei: ekonomichniy vplyv, tsyfrovizatsiia, komunikatsiia, bezpeka [COVID-19 and museums: economic impact, digitalization, communication, security]. *The Legal Newspaper Online*, 22 chervnia 2020. URL: <https://cutt.ly/SnTy8sG> (application date: 29.10.2022) [in Ukrainian].
3. Butsykina Ye. Muzei pislia lokdaunu: vidkryvaiuchy novi napriamky rukhu [Museums after lockdown: opening up new directions]. *Korydor*: Magazine about modern culture, 6 serpnia 2020. URL: <http://www.korydor.in.ua/ua/opinions/museums-after-lock-down.htm> (application date: 23.11.2022) [in Ukrainian].
4. Havryliuk S. Providni tendentsii rozvytku muzeiv svitu u XXI st. [The leading trends in the development of world museums in the 21st century]. *Volynskiy muzeinyi visnyk*: Nauk. zb. 11. Lutsk : PP «Volynska drukarnia», 2021, pp. 5–8 [in Ukrainian].
5. 12 naikrashchykh onlain-muzeiv svitu. 2019 [The 12 best online museums in the world], 2019. URL: <https://learning.ua/blog/201904/12-naikrashchykh-onlain-muzeiv-svitu/> (application date: 17.11.2022) [in Ukrainian].
6. Zapovidnyk «Chyhyryn»: pidsumky 2020 [«Chyhyryn» Nature Reserve: 2020 results]. URL: <http://prostir.museum/ua/post/43201> (application date: 11.11.2022) [in Ukrainian].
7. Kliuchko Yu. M. Kreatyvnist yak skladova rozvytku muzeinoi komunikatsii [Creativity as a component of the development of museum communication]. *International Relations: Theory and Practical Aspects*, 2018, (1), pp. 276–284 [in Ukrainian].
8. Mankovska R. V. Muzei Ukrainy u suspilno-istorychnykh vyklykakh XX – pochatku XXI stolit [Museums of Ukraine in socio-historical challenges of the 20th and early 21st centuries]. Lviv : Prostir-M, 2016. 408 p. [in Ukrainian].
9. Mankovska R. V. Suchasni muzeini komunikatsii ta perspektyvy yikh rozvytku [Modern museum communications and prospects for their development]. *Local History*, 2013, Vypusk 3, pp. 75–84 [in Ukrainian].
10. Muzei maibutnoho: sim art-instytutstii, u yakykh ye choho povchytysia [Museums of the future: seven art institutions that have a lot to learn]. URL: <https://www.culturepartnership.eu/ua/article/museums-of-the-future> (application date: 19.10.2022) [in Ukrainian].
11. Muzeinyi kheshteh-marketynh v umovakh transmediinoho storitellinhu. 2019 [Museum hashtag marketing in the context of transmedia storytelling], 2019. URL: <http://prostir.museum/ua/post/42373> (application date: 02.10.2022) [in Ukrainian].
12. Muzeini monstryky, yoha ta kinoteatr IMAXh. yevropeiski muzei dlia vsikh [Museums of monsters, yoga ta kinoteatr imax. European museum for all]. URL: <https://www.culturepartnership.eu/ua/article/european-museums-for-everyone> (application date: 29.10.2022) [in Ukrainian].

13. Miuller-Shtraten K. Marketynh ta RR: 15 smertnykh hrihiv muzeiv i yak yikh potribno unykaty [Marketing and PR: The 15 deadly sins of museums and how to avoid them]. *Suchasnyi muzei. Mizh skarbnytseiu ta pidpriemstvom*. Materialy Mizhnarodnoi konferentsii 8–10 zhovtnia 2006 r. v m. Chernivtsi. Lviv : VNTL-Klasyka, 2008. pp. 36–46 [in Ukrainian].
14. Nadolska V. Seredovyshchnyi muzei yak forma zberezhennia ta aktualizatsii istoryko-kulturnoho landshaftu [The environmental museum as a form of preservation and actualization of the historical and cultural landscape]. *Volynskyi muzeinyi visnyk: Nauk. zb. 12 / uporiad. Ye. I. Kovalchuk*. Lutsk, 2022. pp. 25–29 [in Ukrainian].
15. Natsionalnyi muzei Tarasa Shevchenka vidchynyv dveri dlia invalidiv. 2014 [The Taras Shevchenko National Museum opened its doors for the disabled], 2014. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/nacionalnij-muzej-tarasa-shevchenka-vid-chyniv-dveri/> (application date: 14.11.2022) [in Ukrainian].
16. Panas N. B. Muzei XXI stolittia v umovakh hlobalizatsii: novi smysly, vyklyky ta tendentsii [XXI century museums in the conditions of globalization: new meanings, challenges and trends]. *Historical and Cultural Studies*. 2016. Vol. 3. Num. 1, pp. 93–96 [in Ukrainian].
17. Rol muzeiv u kulturnomu ta sotsialno-ekonomichnomu rozvytku krainy: zarubizhnyi dosvid. Analitychna zapyska. 2010 [The role of museums in the cultural and socio-economic development of the country: foreign experience. Analytical note], 2010. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/rol-muzeiv-u-kulturnomu-ta-socialno-ekonomichnomu-rozvitku> (application date: 26.10.2022) [in Ukrainian].
18. Suchasni tendentsii vprovadzhennia muzeinykh innovatsii v Ukraini : ohliadova dovidka za materialamy presy, Internetu ta neopublikovanymi dokumentamy za 2016–2018 roky. 2018 [Modern trends in the implementation of museum innovations in Ukraine: an overview based on materials from the press, the Internet, and unpublished documents for 2016–2018], 2018. URL: https://nlu.org.ua/storage/files/Infocentr/Tematich_ogliadi/2018/vprovadzhennja.pdf (application date: 11.10.2022) [in Ukrainian].
19. Khints Hans Martin. Muzei – tse instrument prymyrennia suspilstva. Istorychna pravda [The museum is an instrument of social reconciliation]. *Istorychna Pravda*, 29 lystopada 2022. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/514a3df8d8f1f> (application date: 18.10.2022) [in Ukrainian].
20. Yak Odeskyi khudozhnii muzei vchytisia rozmovliaty inshoiu movoiu: zhestamy, symvolamy ta obrazamy. 2021 [How the Odessa Art Museum learns to speak another language: gestures, symbols and images], 2021. URL: <https://suspilne.media/183071-ak-odeskij-hudoznej-muzej-vcitsa-rozmovlati-insou-movou-zestami-simvolami-ta-obrazami/> (application date: 02.10.2022) [in Ukrainian].
21. Digital museum trends: 2020. URL: <https://trilcenavarrete.com/2020/08/04/digital-museum-trends-2020/amp/> (application date: 19.10.2022) [in English].
22. New research shows more museums are using digitisation for audience engagement. 2021. URL: <https://advisor.museumsandheritage.com/supplier-news/new-research-shows-more-museums-are-using-digitisation-for-audience-engagement/> (application date: 05.11.2022) [in English].
23. The 75 Best Virtual Museum Tours Around the World [Art, History, Science, and Technology]. 2022. URL: <https://upgradedpoints.com/travel/best-virtual-museum-tours/> (application date: 02.10.2022) [in English].

УДК 94

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/57-1-6>**Микола ГЛІБИЩУК,***orcid.org/0000-0002-3829-9736*

кандидат історичних наук,

асистент кафедри всесвітньої історії

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича,

провідний науковий співробітник

Чернівецького обласного краєзнавчого музею

(Чернівці, Україна) *m.hlibischuk@chnu.edu.ua***«ЦИВІЛІЗАЦІЯ ПРОТИ ВАРВАРСТВА»: ПРОПАГАНДА НА СХІДНОМУ ФРОНТІ ПЕРІОДУ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ**

У статті автор аналізує характерні риси пропаганди воюючих держав на Східному фронті у роки Першої світової війни. Зазначимо, що почалася Перша світова війна у той час, коли пропаганда не високо оцінювалася європейськими державами. Питання громадської думки ігнорувалося, оскільки війна вважалася справою професіоналів, генералів, солдатів і дипломатів. Однак пропаганда як інструмент стратегії та політики виявилася дуже успішною в роки Першої світової війни, особливо в Центрально-Східній Європі. Жорстокість мови пропаганди стала одним із довготривалих побічних ефектів війни. Звісно, що кожен реагував на пропаганду по-своєму, залежно від впливу свого класу, свого соціального середовища та політичних переконань, ступеня розчарування у своїй країні, своєї індивідуальної ситуації, а також чинника часу. Проблематику пропаганди в роки світової війни 1914–1918 рр. активно вивчали західні історики минулих десятиліть. Їхній дослідницький фокус в основному був зосереджений на Західній Європі і тільки в останні роки почали з'являтися наукові праці, присвячені пропаганді на Східному фронті. Ця тема отримала назву «Війна духу» чи «Krieg der Geister», як її прийнято називати у німецькомовній науковій літературі. Окреслена тематика набула популярності серед зарубіжних вчених упродовж ХХ століття, а її ключовим складником були французько-німецькі взаємини. Ключова увага приділена текстовим матеріалам діячів, які працювали на пропагандистські структури ворогуючих альянсів у роки Першої світової війни. Звісно, що зважаючи на події сучасної війни Російської Федерації проти України, ми приділили місце й українському аспекту інформаційно-пропагандистського протистояння періоду Великої війни 1914–1918 рр.

Ключові слова: Перша світова війна, Східний фронт, пропаганда, образ ворога, «війна духу».

Mykola HLIBISCHUK,*orcid.org/0000-0002-3829-9736*

PhD in History,

Assistant Professor at the Department of World History

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

Research Associate

Chernivtsi Regional Museum of Local History

(Chernivtsi, Ukraine) *m.hlibischuk@chnu.edu.ua***“CIVILIZATION AGAINST BARBARISM”: PROPAGANDA ON THE EASTERN FRONT DURING THE FIRST WORLD WAR**

In the article, the author analyses the characteristic features of the propaganda of the belligerent states on the Eastern Front during the First World War. The outbreak of the First World War occurred at a time when propaganda was not highly appreciated by the European powers. The question of public opinion was ignored, as war was considered a matter for professionals, generals, soldiers and diplomats. Propaganda as a tool of strategy and policy proved to be very successful in the years of the First World War, especially in East Central Europe. The brutalization of the language of propaganda became one of the long-lasting side-effects of the war. Everybody reacted to propaganda in their own way, depending on the influences of their class, their social milieu and their political convictions, the degree of frustration in their country, their individual situation, and also the factor of time. Considering that for an extended time, the military events of the Great War of 1914–1918 on the territory of Western Europe were the center of attention of most researchers, the areas of Eastern Europe occupied a secondary position. Western historians have actively studied propaganda issues

during the World War 1914–1918 in the past decades. Their research cornerstone was mainly based on Western Europe, and only in recent years scholarly works devoted to propaganda on the Eastern Front have started to appear. This topic was called the «War of the Spirit» or «Krieg der Geister», as it is commonly called in German-language scientific literature. This topic was prevalent among foreign scientists throughout the 20th century, and its crucial component was Franco-German relations. Critical attention is paid to the textual materials of the figures who worked for the propaganda structures of the warring alliances during the First World War. Undoubtedly, taking into account the events of the modern war of the Russian Federation against Ukraine, we paid attention to the Ukrainian aspect of the informational and propaganda confrontation during the period of the Great War of 1914–1918.

Key words: *the First World War, the Eastern Front, propaganda, image of the enemy, «war of the spirit».*

Постановка проблеми. Вже банальним стало твердження про глобальний вплив Першої світової, або як її називають на Заході, Великої війни 1914–1918 рр., на історію людської цивілізації ХХ ст. У кожній царині життя і регіоні світу відчутні наслідки цього світового конфлікту. Як слушно стверджував знаний американський дипломат Джордж Кеннан, «все що сталося у ХХ столітті, бере свої витoki з Першої світової війни». Однак впливовість цього масштабного протиборства тогочасних великих держав була куди більшою. Відомий західний дослідник Пол Фассел вдало підмітив, що світова війна 1914–1918 рр. призвела до «створення нової мови», якою послуговуватимуться для опису майбутніх військових протистоянь (Fussell P., 2013).

Здавалося, що на початку ХХІ ст. повномасштабна війна вже остаточно відійде у минуле. Проте сучасна війна РФ проти України демонструє нам, що має багато схожих рис із Першою світовою: роль артилерії, позиційний характер бойових дій на більшості ділянок російського-українського фронту, злочини російських солдат проти цивільного населення тощо. Інший елемент схожості сучасного протистояння зі світовою війною 1914–1918 рр. у значенні інформаційно-пропагандистської діяльності. Саме Першу світову називаю «першою інформаційною війною в історії», тим паче, що роль пропагандистської роботи у реаліях сьогодення є теж вагомою.

Слід наголосити, що питання пропаганди в роки війни активно вивчали західні історики минулих десятиліть. Їхній дослідницький фокус в основному був зосереджений на Західній Європі і тільки в останні роки почали з'являтися наукові праці, присвячені пропаганді на Східному фронті. Ця тема отримала назву «Війна духу» чи «*Krieg der Geister*», як її прийнято називати у німецькомовній науковій літературі. Тематика залишалася популярною серед зарубіжних вчених упродовж ХХ ст., а її ключовим складником були французько-німецькі взаємини. Також слід наголосити, що окреслена проблематика була і залиша-

ється міждисциплінарною, адже окремі її аспекти раніше цікавили не лише істориків. Останні, утім до певної міри ігнорували аналогічні проблеми країн Центрально-Східної та Південно-Східної Європи. Відтак в історіографії Першої світової війни цілий напрям втратив свою популярність, так і не встигнувши охопити нових географічних територій.

Аналіз досліджень. Необхідно зазначити, що проблематика пропаганди у роки Першої світової є популярною у західній історіографії. Серед зарубіжних авторів, які займалися вивченням цієї теми, можемо згадати Е. Демма (Demm, 1993), А. Крамара (Kramer, 2007), Х. Лассвела (Lasswell, 1927), Д. Монгера (Monger, 2012), А. Рошвальда (Roshwald, 1999), М. Сандерса (Sanders, 1982), Д. Велча (Welch, 2000). Однак західні історики вкрай мало акцентують уваги на пропагандистській діяльності ворогуючих альянсів на Східному фронті впродовж 1914-1918 рр. Лише можемо згадати праці М. Горного (Górny, 2019) і В. Люлявічіуса (Liulevicius, 2005), в яких чимало місця присвячується цьому аспекту.

Тому **мета нашої наукової статті** – проаналізувати характерні риси пропаганди воюючих держав на Східному фронті Першої світової війни. Підкреслимо, що, з одного боку, ми послуговуватимемося роботами написаними науковцями різних ворогуючих країн з пропагандистською метою. Однак, з іншого, приділимо місце українському аспектові окресленого нами питання. Проте, перш ніж перейти до розгляду нашої теми, варто здійснити загальну характеристику пропаганди ворогуючих військово-політичних альянсів Великої війни 1914–1918 рр.

Виклад основного матеріалу. Слід сказати, що Перша світова не стала для європейської інтелектуальної еліти справжнім сюрпризом. Були ті, хто чекав на неї навіть із деякою надією. Як зауважив Вольфганг Моммзен, початок війни дуже швидко мобілізував усі верстви суспільства. 8 серпня 1914 р. Анрі Бергсон виголосив свою першу промову, представляючи війну як

зіткнення цивілізації (яку, на його думку, уособлювали Франція та Англія) з німецьким варварством. 18 вересня 1914 р. в газеті «*Таймс*» постав перший маніфест британських академіків і письменників, який піддав дії кайзерівської Німеччини жорсткій критиці. Автори твору наголосили на агресивності, нібито властивій німецькій культурі, а також на схильності нації до самолюбівання. Німецька відповідь не змусила довго чекати. У вересні 1914 р. 93 професори підписали звернення «*До культурного світу*». Автори німецької прокламації рішуче відхилили закиди в мілітаризмі і, звернувшись до расистської ідеології, висунули своє звинувачення у бік держав Антанти: «Виступати захисниками європейської цивілізації найменше мають право ті, хто об'єднався з росіянами та сербами і виявляють усьому світу ганебне видовище білу расу». У жовтні три тисячі німецьких академіків підписали ще радикальніше звернення під назвою «*Позиція професорів Німецької імперії*». Вони з обуренням відкидали будь-які спроби відокремити «пруський мілітаризм» від німецької культури. У листопаді того ж року Французька академія наук оприлюднила документ, у якому наголошувалося, що всі значні відкриття в математиці та природничих науках за останні триста років були зроблені французькими та англосаксонськими вченими, а німці позбавлені творчих здібностей. У грудні 1914 р. Бергсон виголосив ще одну промову, яка задала тон всій подальшій антинімецькій риториці. Насамперед, – визнавав автор, – німці справді були виразниками поетичної та метафізичної культур. Кінець розвитку Німеччини у цьому напрямі спричинило пруське домінування. Разом з ним прийшла механізована, нелюдська дисципліна, подібна до тієї, що панувала в кайзерівській армії. Згідно з міркуваннями філософа, під впливом муштри – або внаслідок якихось вроджених особливостей прусаків – «при думці про Пруссію завжди виникав образ жорстокості, суворості, автоматизму, ніби там усе, починаючи від жестів їхніх воєначальників і закінчуючи стройовим кроком солдатів, працювало як годинниковий механізм». Відповідаючи на прокламацію німецьких учених, Бергсон заговорив про «наукове варварство». Відповідно до логіки конфлікту німецькі автори відреагували на його промову ще більш різкими звинуваченнями на адресу Франції, Англії, і особливо на адресу «бездумного» Бергсона. Спростовуючи інсинуації про творчу безплідність Німеччини, вони наголошували на тому, що саме Бергсон як учений є навряд чи наслідувачем геніального німецького філософа А. Шопенгауера (Górný, 2019: 48–50).

Що цікаво, до такого ідейного протистояння залучилися й представники Церкви. Скажімо, такі відомі тогочасні німецькі теологи, як Адольф фон Гарнак і Вільгельм Герман, брали участь у пропагандистській роботі. У вересні 1914 р., коли вирував бій на Марні, 29 німецьких церковних діячів і професорів теології підписали «*Звернення до всіх протестантів за кордоном*», у якому закликали всіх євангелістів вмирати гідно, наполягаючи на праві Німеччини захистити себе від «азіатського варварства». Окрім Гарнака та Германа це звернення підтримали такі світові діячі, як Адольф Дісман, Фрідріх Луфс, філософ Рудольф Ейкен, проповідник Ернст Дріндер та інші (Дженкінс, 2019: 110–111).

Цілком природно, що висловлювання всесвітньо відомих діячів науки про війну, що почалася, досі користуються найбільшим інтересом з боку істориків. Значимість таких постатей, як Еміль Дюркгейм, Анрі Бергсон і Томас Манн говорить сама за себе. Безумовно, вони задали тон сотням наступних висловлювань інтелектуалів усіх протиборчих сторін. У кожному зі згаданих вище виступів академіків неофіційна інспірація зніціювалася з боку урядів. Тогочасні політичні режими створювали такі умови, в яких змогла б розігратися європейська «війна духу». Вони ж постачали матеріал для подальшої інформаційної обробки. Судження про культурні особливості та риси національного характеру неминуче ґрунтувалися на інформації, що постачалася з театрів воєнних дій. Ці відомості, у свою чергу, піддавалися обробці цензурою та пропагандою, яка тоді розвивалася надзвичайно динамічно.

Тим паче, що Німеччина, Австро-Угорщина, Великобританія та Франція, а потім і США під час військового конфлікту сформували власні урядові агенції, відповідальні за пропаганду. «Білою вороною» залишалася Російська імперія, де династія і уряд рішуче ігнорували переваги, які могла б принести подібна структура (Lasswell, 1927; Sanders, Taylor P, 1982). Робота фронтових оглядачів організовувалася та оплачувалася державою. Дуже важливу роль відіграло кіно, яке з погляду ідейної та художньої організації багато в чому передбачало розвиток кінематографу міжвоєнної доби. Кількість кінострічок, виготовлених у кайзерівській Німеччині та США, стрімко зростала. Саме під час війни було закладено фундамент повоєнного домінування кіновиробництва цих двох країн. За часів Великої війни з'явилися військові кінохроніки. Знімки ретельно відбиралися так, щоб уявити власні перемоги й уникнути демонстрації смерті своїх солдатів. Популярним

мотивом кінохронік стали кадри з військовополоненими – найкращим доказом успіхів власної армії. Після початкового падіння видавничого ринку виробництво книг почало швидко збільшуватися, великої популярності набули книги, присвячені війні. Незважаючи на загальне зниження матеріального добробуту жителів Європи, продаж книжок неухильно зростає, чому сприяло розмаїття дешевих видань у м'яких палітурках і переважання малих літературних форм (Górny, 2019: 51–52).

Однак швидкий розвиток інструментів пропаганди аж ніяк не означав, що їй завжди і скрізь був притаманний професіоналізм. Пропагандистські методи вироблялися поступово, шляхом спроб і помилок. Саме досвід, набутий у роки Першої світової війни, сприяв появі перших наукових концепцій щодо формування громадської думки. Під час «навчання» часто робилися помилки: деякі гасла і плакати були напрочуд нескладними, інші – всупереч намірам авторів – замість заклику до мобілізації зусиль несли песимістичний посил. Тон, яким держава розмовляла зі своїми громадянами, значною мірою залежав від суспільних настроїв. Дуже цікаво ілюструє це явище історія кіноіндустрії: у царській Росії, як і в інших країнах, війна дуже сприяла її розвитку. Кінопропаганда, що динамічно розвивалася в кайзерівській Німеччині, Франції та Сполучених Штатах, знайшла своє вираження у тематиці картин (Górny, 2019: 53–54). Також в усіх воюючих країнах діяла цензура, яка перевіряла не лише фотографії та зміст газетних публікацій, а й карикатури та гумористичні вірші. Проте таке явище як «інформаційна війна» ще тільки зароджувалося, і було б перебільшенням вважати, що контроль із боку державних інституцій був тотальним. Лише останнім часом дослідники почали звертати увагу на численні прогалини у державному нагляді за публікаціями (Demm, 1999: 166).

Слід підкреслити, що політичний мотив пропагандистської діяльності усіх країн, що воювали, був досить простим. Мета пропаганди полягала в тому, щоб нав'язати огиду до супротивника і підтримати моральний дух армії та цивільного населення власної держави. При цьому правда часто поєднувалася з брехнею, а реалізм — із фантазією. Ворог не мав викликати страху. Саме тому організатори різноманітних військових виставок старанно відбирали для експозицій трофейні експонати застарілої ворожої зброї, на тлі якої вигідно виглядало сучасне озброєння власних регулярних збройних сил. Цікаво, що обов'язковим елементом спорядження солдата Російської імперії на виставках

країн-противників був виготовлений з деревини приклад, з яким через брак гвинтівок його відправили на фронт. Ще одним невід'ємним елементом образу була нагайка. На манекени, що представляли супротивника, одягали брудну і нерідко прострілену форму. Слабкість ворога демонструвалася й іншими способами. Карикатуристи країн Четверного союзу із задоволенням зображували російських та британських військовослужбовців жіночої статі. Як і солдати з французьких і британських колоній, вони мали слугувати доказом безнадійної ситуації противника, змушеного використовувати нібито марні людські ресурси. Центральним об'єктом глузувань пропаганди держав Антанти була постать кайзера Вільгельма II, який заслонило на час війни інші символи Німецької імперії. У невігядливих варшавських віршиках на військові теми він фігурував як «ідіот Віллі» (Górny, 2019: 55).

Однак необхідно наголосити, перераховані вище приклади не означають, що пропагандисти протиборчих військово-політичних альянсів повністю відмовилися від створення образу грізного та кровожерного ворога. Тому ж безжально осміяному Вільгельму II нерідко приписували демонічні риси – як, наприклад, у американському фільмі «Кайзер: берлінське чудовисько», що не зберігся до наших днів. Тут ключовим був мотив жертв ворожого свавілля. Крім того, пропаганда держав Антанти посилено експлуатувала тему жінок та сексуальності. З перших тижнів війни німецьку агресію почали описувати як акт насильства над Бельгією. При цьому журналісти не обмежувалися метафоричним значенням цього слова: у британській та французькій пресі часто з'являлися публікації, які супроводжувалися відповідними знімками, де описувалися жорстокі вбивства на сексуальному ґрунті, нібито вчинені німецькими солдатами щодо бельгійок та французенок. Широкий суспільний резонанс викликала історія британської медсестри Грейс Хьюм. За даними англійської преси, німецькі солдати відрізали захопленій у бельгійському лазареті жінці обидві молочні залози і спостерігали за її передсмертною агонією. І навіть коли стало відомо, що моторошну історію вигадала сестра «вбитої», а сама Грейс не могла загинути в Бельгії, оскільки не виїжджала з Великобританії, пропагандисти держав Антанти не відмовилися від мотиву німецького сексуального насильства (Górny, 2019: 56).

Що цікаво, у німецькій інформаційній політиці та пропаганді жінки відігравали зовсім іншу роль. При описі звірств російської армії у Східній Пруссії, німецька пропаганда не робила такого акценту

на сексуальних злочинах, як у публікаціях країн Антанти. Французькі та британські звинувачення у військових злочинах проти цивільного населення німецькі автори відхиляли, стверджуючи водночас, що саме німецьких солдатів неодноразово вбивали найпідступнішим чином, причому найчастіше саме жінки. Скажімо, у німецькій пресі писали про 17-річну французьку на ім'я Емільєнн, яка під час вуличних боїв вбила пострілами в спину п'ятьох німецьких військовослужбовців. На думку німецьких авторів, саме такі випадки спротиву пояснювали жорстокість німецької армії на окупованих територіях.

Незважаючи на поширення військової пропаганди всіх воюючих держав, вражаючим видається той факт, що в ній була дуже обмежена кількість архетипних мотивів. По-перше, це мотив зради, який активно використовували усі сторони конфлікту; по-друге, варварство, в якому найчастіше звинувачували Центральні держави, ніж їхніх супротивників. Обидва мотиви досягали своєї цільової аудиторії усіма доступними шляхами. Також ці мотиви нерідко виникали й у художній літературі. Схожість викладу та відверта схильність до перебільшення при описі деяких звірств призвела до того, що вже у міжвоєнний період більшість дослідників ставилися до цієї теми з великою недовірою. До 90-х рр. XX ст. у західній історіографії Першої світової війни переважало переконання, що звинувачення у військових злочинах на сексуальному ґрунті були вигадкою пропаганди. Ситуація змінилася завдяки публікаціям Джона Хорна та Алана Крамера, які перевірили достовірність повідомлень про зґвалтування та вбивства цивільного населення за допомогою вивчення щоденників та свідчень німецьких солдатів. Як виявилось, саме в перші місяці конфлікту, в умовах маневреної війни, німецька армія досить часто користувалася принципом колективної відповідальності, який припускав, що кожна людина, яка підозрюється у пособництві противнику, є злочинцем. Швидкі пересування військ, хаос, страх і упередження щодо чужого в мовному плані (а для багатьох німецьких солдатів і з погляду релігії) населення сприяли тому, що німецька армія виявляла до нього жорстокість, абсолютно неадекватну реальній небезпеці (Horne, Kramer, 1994: P. 1–33).

Цікаво, що у перші місяці світового конфлікту досвід війни на обох фронтах був схожим. Сучасність поєднувалася з пережитками далекого минулого. Навесні 1915 р. відома «дика дивізія», що, за свідченнями сучасників, складалася з шести кавказьких племен замість регулярних військових

формувань, сіяла паніку серед місцевого населення в районі Дністра. Через кілька тижнів Варшава випробувала на собі першу німецьку бомбову атаку з повітря, під час якої загинуло майже 400 людей. Згодом відмінність між фронтами стали виразнішою: Західний фронт стабілізувався, тоді як на Сході Європи досі точилася маневрена війна. В результаті ті прояви насильства й жорстокості, які відбувалися на Західному фронті і стали однією з головних тем військової пропаганди, на Сході торкнулися жителів набагато більших територій. Значна частина Східної Пруссії та Галичини були тимчасово окупованими російськими військами. Австро-угорська армія після вкрай запеклих боїв зайняла більшу частину Сербії. Болгарія захопила Македонію. Німецька, австро-угорська та російська армії кілька разів проходили польськими землями. На Балканах висаджувалися французькі та британські війська. Глибокий слід у пам'яті жителів регіону залишила коротка румунська окупація Трансильванії, а австро-угорсько-німецький контрнаступ, що спричинив до окупації територій Королівства Румунії (Gótnu, 2019: 84–85).

Слід підкреслити, що однією з особливостей Східного фронту Великої війни 1914–1918 рр. була не тільки територіальна, але й хронологічна. Адже ні 1914, ні 1918 рр. не стали значним переломним моментом. На Балканах конфлікт розгорівся вже 1912 р., охопивши кілька країн, які згодом долучилися до світового протистояння. Пізніше ситуація ускладнилася, серед іншого, революційними перипетіями на території колишньої Російської імперії, після чого настав період затяжної та хаотичної громадянської війни. Перехід між воєнними діями до і після капітуляції Німеччини був дуже плавним. У цих умовах багато процесів і тенденцій, які на Заході вписалися в часові рамки 1914–1918 рр., на Сході Європи тривали довше і призвели до ще більш руйнівних наслідків.

Скажімо, одним із таких явищ було повсюдне та систематичне насильство щодо мирного населення. Уже в 1913 р. міжнародна комісія «*Carnegie Endowment for International Peace*» (Фонд Карнегі за міжнародний мир) у доповіді про Балканські війни 1912–1913 рр. підкреслювала вкрай скрутне становище жінок. Так само, як згодом німці в Бельгії, болгарські, сербські, чорногорські та грецькі солдати реагували жорстокими репресіями на реальні та уявні акти спротиву з боку мусульман під час Першої Балканської війни. У наступні роки, враховуючи затяжний характер військових дій та часті зміни лінії фронту, сильно постраждали Сербія, східні губернії Королівства

Польського та Східна Галичина. Терор, якому піддавалося місцеве населення, мав тут інші, відмінні від Заходу, форми. Відступаючи з територій Польського Королівства, російська армія застосовувала тактику випаленої землі, змушуючи тисячі людей евакуюватися. Точних даних про руйнування в цьому регіоні, на відміну від Бельгії, так і не було зібрано. Однак за фрагментарними даними лише в Галичині та Буковині було знищено понад 300 тисяч селянських будинків (Górný, 2019: 85-86).

Ще одна тема, на якій слід зосередити увагу, це співпраця з ворогом. Скажімо, відповідно до наказу головнокомандувача, великого князя Миколи Миколайовича, російські війська під час взяття сіл і міст брали заручників, яких у разі опору слід було розстріляти. На території Холмщини під підозру у співпраці з австрійською армією потрапляло насамперед греко-католицьке духовництво, в інших регіонах розстрілювали селян, які сповідували лютеранство. Так само поводитися австро-угорська армія, відвоювавши у росіян Східну Галичину. За підрахунками Антона Хольцера, у перші місяці війни австро-угорські військові суди винесли в ході розглядів, що проводилися у спрощеному порядку, до 36 тисяч смертних вироків, які були виконані.

Звинувачення у зраді торкнулися не лише цивільного населення, а й військовослужбовців. В особливо вразливому становищі опинилися російські німці, чехи та євреї. Перші та останні дуже часто ставали жертвами шпигунства в царській Росії. Євреї до того ж стали постійним об'єктом нападок політиків-антисемітів у Німеччині, які зуміли досягти курйозної та трудомісткої операції з оцінки ефективності у військових діях німців єврейського походження. Очевидно, вся ця статистика мала підтвердити припущення, що євреї, поки інші національності мобілізувалися до армії, відсиджувалися в тилу. В австро-угорській армії, де практично не було антисемітських настроїв, під час війни було розгорнуто безпрецедентну і суперечливу інтересам монархії кампанію проти військовослужбовців чеського походження. Недовіра щодо чехів багато в чому нагадувала німецьку антисемітську кампанію (Górný, 2019: 89-90; Liulevicius, 2005).

Так, два основні мотиви військової пропаганди – варварська жорстокість та зрада – мали міцний фундамент у подіях Східного фронту. З іншого боку, можливості поширення пропагандистської інформації тут були значно скромнішими, ніж у розвинених країнах Заходу. Значна частина, а з часом і переважна більшість селян у цьому регіоні, крім Болгарії та чеських земель,

були неписьменними і не мали громадянських прав. Військова мобілізація населення і поширення ключової інформації відбувалося найчастіше за посередництва духовництва. У Королівства Румунії, яка дотримувалася нейтралітету аж до 1916 р., взагалі не було органів, які займалися пропагандою.

У інших країнах тон цієї пропаганди був надзвичайно різноманітним. Німецькомовна Австрія з великим ентузіазмом славилася свій союз із Німецькою імперією. В Угорщині, де впродовж усієї війни парламент не припиняв своєї роботи, військові дії велися виключно за межами держави, а запаси продовольства були відносно непоганими, участь ЗМІ в ідеологічній війні була досить незначною. У перші два роки війни цензура не втручалася у видавничі процеси, а військові огляди ліберальної преси були напрочуд об'єктивними. Навіть бульварні видання не виділяли тієї ненависті до ворога, характерної для німецької та французької преси (Górný, 2019: 93-94).

Що цікаво, практично до 1918 р. Центральна-Східна Європа була переважно споживачем, ніж виробником військової пропаганди. Причини такого стану справ є очевидними. Хоча всі народності постачали рекрутів у армії, більшість з них не володіла національною державою, здатною вести власну інформаційну політику. Безумовно, мало місце відтворення та копіювання мотивів, вироблених провідними державами, але на околицях ця діяльність ніколи не була такою динамічною, як у центрі. Певна дистанція, яку дотримувався цей регіон щодо «війни духу», не завжди означала негативне ставлення до неї. Звісно ж, частіше вона служила джерелом натхнення, ніж насторожувала.

Зауважимо, що перебіг військових баталій також впливав на пропагандистську діяльність ворогуючих сторін. Згодом увесь регіон виявився зоною німецької чи австро-угорської окупації. Цей факт значною мірою посилював ідеологічну течію, яка виступала на підтримку Центральних держав. Найактивнішими його представниками були українці та поляки. І ті й інші вважали основною рисою образу Росії азіатський деспотизм (Górný, 2019: 97-101). Такі погляди були виявом расового дискурсу, який мав місце у пропаганді ворогуючих альянсів у роки Першої світової. Зазначмо, що у працях представників пропагандистських структур кайзерівської Німеччини і Австро-Угорщини образ Російської імперії та її населення формувався як варварський, азійський, який прагне захопити європейський континент. Такий прийом німці та австрійці запозичували у

своїх противників – Великої Британії і Франції, які застосовували його проти них самих. Цікаво, що одними з найбільш активних прихильників позиції щодо російського народу як окремої азійської, монголоїдної раси, були поляки і українці, які підтримували австро-німецький союз.

Слід зазначити, що українські інтелектуали у своїх працях намагалися сфокусувати увагу на розбіжностях між українцями та росіянами. Стисло ці аргументи можна звести до наступних. По-перше, відмінності між цими народами з'являються ще у добу Київської Русі. Тому кожен народ вже тоді отримав власний шлях розвитку. По-друге, українці, на протигагу росіянам, з одного боку, виконували роль так званого «східного європейського форпосту» проти варварських нападів азійських народів. З іншого, центру об'єднання слов'янських народів, де взаємодіють впливи Заходу та Сходу. Однак апелювання до таких аргументів викликало спротив польських діячів, які теж активно послуговувалися тезою про „бастіон Європи” та слугувала однією з причин ідейних суперечок між поляками та українцями. Одним з найпослідовніших прихильників ідеї расової окремішності українців від інших сусідніх народів, у першу чергу – поляків і росіян, у роки Першої світової був український дослідник Степан Рудницький. У своїх тогочасних працях він намагався за допомогою різних антропологічних даних, у першу чергу, використовуючи інформацію зібрану антропологом Федором Вовком, підтвердити антропологічну особливість українців. Рудницький у одній з робіт писав наступне: «Український народ – це окремих антропологічний тип, чисто слов'янський за своїм походженням, дуже своєрідний своєю старовиною й чистотою від всіляких неарійських домішок. Є український расовий тип, який має багато прикмет» (Rudnyzkyj, 1916: 144).

Однак внесок відомого дослідника С. Рудницького у пропаганду української справи не обмежувався лише цією складовою. Своїми працями у той час він намагався заручитися зовнішньою підтримкою українців у їх національній боротьбі. У праці «*Східний театр воєнних дій*» (*Der östliche Kriegsschauplatz*), виданій 1915 р., автор пропонує німецькомовній аудиторії не лише «географічний аналіз великого театру воєнних дій». Він хоче подати корисну з військово-географічного погляду інформацію, а крім того, розробляє докладні територіальні концепції майбутньої української національної держави, що прагне постати. Інтелектуальне спрямування дослідження однозначне: автор опонує німецьким і російським географам,

які відштовхуються від тези про географічну однорідність європейської Росії, імпліцитно легітимізуючи тим самим свій погляд на територіальний *status quo* царської імперії.

Тож С. Рудницький розмістився, з одного боку, в науковій царині, а з другого – в царині політичної полеміки: коли він пише про «наші армії», то має на увазі армії Центральних держав і водночас вказує на те, що «українська національна свідомість дуже відчутно зросла в народних масах Південної Росії», наголошуючи також історико-культурні відмінності між українцями та росіянами. Його географічні праці підводять до двох важливих висновків: по-перше, конкретних військових пропозицій щодо того, як можна «звільнити» належні до Росії українські території, а, по-друге, означення (похідних із географії) політичних кордонів майбутньої української держави. Водночас, на його думку, слід утвердити поняття України на протигагу таким зовнішнім означенням, як «русини» (офіційно утверджене в Австро-Угорщині до 1918 р.) або ж «малороси», «наповнивши» їх географічно. Україна в жодному разі не є етнографічним поняттям, як цього навчають офіційна та російська націоналістична концепції світу. Це чітко визначене географічне поняття. Україна – це північна низовина Чорного моря, яка на Заході сягає кордонів Центральної Європи, на Півночі – лісо-болотних земель Полісся, а на Сході – каспійської напівпустелі. С. Рудницький визначає географічні кордони майбутньої української держави, які відчутно перевершують її нинішні кордони. На думку автора, до України належать не лише нинішні польські території, а й частини теперішніх білоруських територій Курська та Воронежа, а також північнокавказькі території Кубані. У 1916 р. Рудницький запропонував близьку за спрямуванням, але значно успішнішу й донині використовувану працю: в книжці «*Україна. Земля і народ. Загальнодоступне країнознавство*» він представив політичні й територіальні претензії українського національного руху. Обидві праці С. Рудницького мали вплив. Автор був найважливішим українським географом того часу і своїми працями та мапами наприкінці війни як експерт підтримував українських політиків, які намагалися прихилити міжнародну дипломатію до української національної держави, та ніяк не могли цього досягнути (Гаусман, 2019: 22–29).

Висновки. Підбиваючи підсумки даної статті, ми хочемо закцентувати увагу на двох аспектах. По-перше, характерні риси пропаганди ворогуючих держав Східного фронту Першої світової, проаналізовані нами вище, дають підстави

стверджувати про її спільність з тими тенденціями у пропагандистській роботі, які мали місце на західноєвропейському театрі Великої війни. Ба більше, не буде перебільшенням вважати, що інформаційно-пропагандистський фронт світової війни 1914–1918 рр. на Сході Європи мав реактивний характер, тобто, запозичував і реагував на ті прийоми, які вже використовувалися західними державами. Хоча не слід забувати й про специфіку східноєвропейської арени війни, від-

мінної від західної частини європейського континенту. По-друге, особливості «інформаційного протистояння» на Східному фронті Великої війни демонструють вихід за національні рамки і вписують цей масштабний конфлікт початку ХХ ст. у транснаціональний вимір. Що не менш важливіше, окреслюють необхідність написання колективного дослідження про Східний театр Першої світової, написаного істориками цього регіону крізь призму такого наукового підходу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гаусман Г. Культурна поразка. Перша світова війна в українській пам'яті. Критика. 2019. Вип. 2. С. 22-29.
2. Дженкинс Ф. Великая и священная война, или как Первая мировая война изменила все религии. Москва: Де Либри, 2019. 428 с.
3. Carmichael J. First World War photographers. London; New York 1989: Routledge. 180 p.
4. Cornwall M. The undermining of Austria-Hungary. The battle for hearts and minds, New York 2000: St. Martin's Press. 501 p.
5. Demm E. Propaganda and Caricature in the First World War. Journal of Contemporary History. 1993. Vol. 28. P. 163-192.
6. Farish M. Modern witnesses. Foreign correspondents, geopolitical vision, and the First World War. Transactions of the Institute of British Geographers. 2001. № 26/3 P. 273-287.
7. Fussell P. The Great War and Modern Memory. Oxford University Press, 2013. 414 p.
8. Górný M. Science embattled. Eastern European Intellectuals and the Great War. Brill U Schoningh, 2019. 392 p.
9. Holborn M., Roberts H. The Great War. A photographic narrative, London 2013: Imperial War Museum. 504 p.
10. Horne J., Kramer A. German «Atrocities» and Franco-German Opinion, 1914. The Evidence of German Soldiers' Diaries. Journal of Modern History. 1994. 66. P. 1–33.
11. Jahn H. Patriotic culture in Russia during World War I. Ithaca: Cornell University Press. 1995. 246 p.
12. Kramer A. Dynamic of destruction. Culture and mass killing in the First World War, Oxford: Oxford University Press. 2007. 434 p.
13. Lasswell H. Propaganda Technique in the World War I. London. 1927. 408 p.
14. Liulevicius V. War Land on the Eastern Front: Culture, National Identity, and German Occupation in World War I. Cambridge University Press. 2005. 320 p.
15. Monger D. Patriotism and propaganda in First World War Britain. The National War Aims Committee and civilian morale, Liverpool 2012: Liverpool University Press. 310 p.
16. Roshwald A., Stites R. European culture in the Great War. The arts, entertainment, and propaganda, 1914-1918. Cambridge: Cambridge University Press. 1999. 444 p.
17. Rudnyzkij S. Ukraina. Land und Volk. Wien, 1916. 144 p.
18. Sanders M, Taylor P. British Propaganda During the First World War 1914-1918. London. 1982. 320 p.
19. Watson A. «Unheard-of brutality». Russian atrocities against civilians in East Prussia, 1914-1915. The Journal of Modern History. 2014. № 86/4. P. 780-825.
20. Welch D. Germany, propaganda, and total war, 1914-1918. The sins of omission, New Brunswick 2000: Rutgers University Press. 355 p.

REFERENCES

1. Hausman H. Kulturna porazka. Persha svitova viina v ukrainskii pam'iaty [Cultural defeat. The First World War in Ukrainian memory]. Krytyka. 2019. Vyp. 2. S. 22-29. [in Ukrainian].
2. Dzhenskyns F. Velykaia y sviashchennaia voina, yly kak Pervaia myrovaia voina yzmenyla vse relyhyy [The Great and Holy War, or how the First World War changed all religions]. Moskva: De Lybry, 2019. 428 s. [in Russian].
3. Carmichael J. First World War photographers. London; New York 1989: Routledge. 180 p.
4. Cornwall M. The undermining of Austria-Hungary. The battle for hearts and minds. New York 2000: St. Martin's Press. 501 p.
5. Demm E. Propaganda and Caricature in the First World War. Journal of Contemporary History. 1993. Vol. 28. P. 163-192.
6. Farish M. Modern witnesses. Foreign correspondents, geopolitical vision, and the First World War. Transactions of the Institute of British Geographers. 2001. № 26/3 P. 273-287.
7. Fussell P. The Great War and Modern Memory. Oxford University Press, 2013. 414 p.
8. Górný M. Science embattled. Eastern European Intellectuals and the Great War. Brill U Schoningh, 2019. 392 p.
9. Holborn M., Roberts H. The Great War. A photographic narrative. London 2013: Imperial War Museum. 504 p.
10. Horne J., Kramer A. German «Atrocities» and Franco-German Opinion, 1914. The Evidence of German Soldiers' Diaries. Journal of Modern History. 1994. 66. P. 1–33.

-
11. Jahn H. Patriotic culture in Russia during World War I. Ithaca: Cornell University Press. 1995. 246 p.
 12. Kramer A. Dynamic of destruction. Culture and mass killing in the First World War. Oxford: Oxford University Press. 2007. 434 p.
 13. Lasswell H. Propaganda Technique in the World War I. London. 1927. 408 p.
 14. Liulevicius V. War Land on the Eastern Front: Culture, National Identity, and German Occupation in World War I. Cambridge University Press. 2005. 320 p.
 15. Monger D. Patriotism and propaganda in First World War Britain. The National War Aims Committee and civilian morale. Liverpool: Liverpool University Press, 2012. 310 p.
 16. Roshwald A., Stites R. European culture in the Great War. The arts, entertainment, and propaganda, 1914-1918. Cambridge: Cambridge University Press. 1999. 444 p.
 17. Rudnyzkyj S. Ukraina. Land und Volk. Wien, 1916. 144 p.
 18. Sanders M, Taylor P. British Propaganda During the First World War 1914-1918. London. 1982. 320 p.
 19. Watson A. «Unheard-of brutality». Russian atrocities against civilians in East Prussia, 1914-1915. The Journal of Modern History. 2014. № 86/4. P. 780-825.
 20. Welch D. Germany, propaganda, and total war, 1914-1918. The sins of omission. New Brunswick 2000: Rutgers University Press. 355 p.

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 784.1 (150)+78.087.68(510)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/57-1-7>

А ГУДАМУ,

orcid.org/0000-0002-1337-7128

*аспірант кафедри теорії та історії музики
Харківської державної академії культури
(Харків, Україна) heibaobaob666@gmail.com*

СУЧАСНА РЕГІОНАЛІСТИКА: ВЕКТОРИ РОЗВИТКУ В МУЗИКОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

У статті здійснено аналіз сучасного досвіду музичної регіоналістики як віддзеркалення на рівні наукової рефлексії процесу осмислення специфіки регіональних культур у контексті актуалізації співвідношення тенденцій глобалізації та мультикультуралізму. Метою статті є виявлення особливостей та провідних напрямів сучасної української музичної регіоналістики.

На основі здійсненого аналізу досвіду національної регіоналістики у статті окреслено такі її специфічні риси та визначальні для неї напрями, як: наочно виражена тенденція інституціоналізації, яка має метою її наукову легітимізацію в статусі самодостатнього та самостійного спрямування музикології; активізація дефініційних, методологічних і концептуальних пошуків; концептуальна варіабельність та плюралізм дослідницьких траєкторій; спрямованість на дослідження особливостей музичної культури великих локусів, репрезентованої як системна, структурно окреслена цілісність; формування та посилення тенденції територіальної локалізації досліджень – концентрації уваги науковців на дослідженні музичної культури міста як цілісності; формування тенденції стильової та крос-культурної орієнтованості регіоналістичних досліджень; спрямованість на розширення методологічних настанов шляхом застосування міждисциплінарної методології та синтезу дослідницького інструментарію гуманітаристики; формування тенденції висвітлення проблематики онтології конкретних видів і форм музичного мистецтва в контексті культури певного регіону; тяжіння до територіальної конкретизації проблематики регіоналістики у жанрово-видовому, виконавському, освітньому тощо ракурсах; спрямованість на деталізацію питань феноменології й онтології музичного мистецтва - висвітлення особливостей жанрово-стильової специфіки регіональних композиторських шкіл, хорового мистецтва, інструментального виконавства в регіональному вимірі при периферійності питань академічного вокального мистецтва; актуалізація питань специфіки «малих» культурних локусів, які раніше перебували на периферії дослідницької уваги.

Ключові слова: *регіоналістика, національна культура, культурний локус, дослідницька траєкторія.*

А HUDAMU,

orcid.org/0000-0002-1337-7128

*Postgraduate Student at the Music Theory and History Department
Kharkiv State Academy of Culture
(Kharkiv, Ukraine) heibaobaob666@gmail.com*

MODERN REGIONALISTIC: VECTORS OF DEVELOPMENT IN MUSICAL DISCOURSE

The article analyzes the modern experience of musical regionalism at the level of scientific reflection of the process of understanding the specificity of regional cultures in the context of actualizing the relationships between the trends of globalization and multiculturalism. The purpose of the article is to identify the features and leading directions of modern Ukrainian musical regionalistic. Based on the analysis of the experience of national regionalistic, the article outlines such specific features and defining directions for it as: a clearly expressed tendency of institutionalization, which aims at its scientific legitimization in the status of a self-sufficient and independent direction of musicology; activation of definitional, methodological and conceptual searches; conceptual variability and pluralism of researching the peculiarities of the

musical culture of large loci, represented as a systemic, structural defined integrity; the formation and strengthening of the tendency of territorial localization of research - the concentration of scientist's attention on the study of the musical culture of the city as a whole; formation of the trends of stylistic and cross-cultural orientation of regionalist studies; focus of the expansion of methodological guidelines through the use of interdisciplinary methodology and the synthesis of research tools of humanitarian studies; the formation of a tendency to highlight the problems of the ontology of specific types and forms of musical art in the context of the culture of a certain region; gravitation to the territorial concretization of the problems of regionalistic in genre-species, performing, educational, etc. perspective; focus of detailing issues of phenomenology and ontology of musical art - elucidation of genre-stylistic features of regional composition schools, choral art, instrumental performance in the trigonal dimension with the peripherality of issues of academic vocal art; actualization of specific issues of «small» cultural loci, which were previously on the periphery of research attention.

Key words: regionalistic, national culture, cultural locus, research trajectory.

Постановка проблеми. У сучасному культурному просторі початку III-го тисячоліття концептотворного статусу набуває співвідношення тенденцій глобалізації та мультикультуралізму. Дихотомія їх єдності-відмінності не тільки забарвлює духовне буття певною напругою, обумовленою їх різноспрямованістю, але також слугує тим конструктом, який визначає вектори та логіку культурного процесу не тільки в особистісному, а й в регіональному вимірах. Акцентуація значущості регіонального різноманіття музичного мистецтва, в контексті якого формується аура духовних – стильових, жанрових, тематично-образних пошуків та складаються вектори художньої рефлексії, які увиразнюють художнє світобачення та конструюють сучасний мистецький простір, дозволяє конкретизувати роль і місію національних культур в їх регіональній унікальності не тільки як культуротворних складників епохи постсучасності.

Підкреслена регіональною своєрідністю, національна художня – і ширше – естетична культура, яка «пов'язана з відмінностями в ментальності нації та відтворюється в естетичних смаках, ідеалах того чи іншого народу, у тих уявленнях про ідеал, гармонію, красу, що йому притаманні» (Естетика, 2022: 200) уможливорює позиціонування регіональних художніх проявів як перетину загальнолюдських та особистісних аксіологічних орієнтацій та царини інтеріоризації особистістю вищих духовних цінностей. У сучасній ситуації їх всеохопної ревізії це детермінує особливу актуальність осмислення специфіки регіонально орієнтованого музикологічного дискурсу, що обумовлює **актуальність** статті.

Аналіз досліджень засвідчує наявність тенденції актуалізації питань музикологічної регіоналістики, яка слугує своєрідною сучасною опозицією історично та методологічно усталеним настановам національного музикологічного знання, в яких «стильовий аналіз майже не заторкує історію української музичної культури загалом, а й рішуче не висвітлюється відносно регіональних шкіл» (Кияновська, 2007: 9). У регіонально

орієнтованих розвідках таких науковців, як О. Васюта, О. Кавунник, Л. Кияновська (2007), О. Кононова, А. Кравченко (2015), А. Литвиненко (2012), В. Личковах, О. Майбурова, Т. Мартинюк (2020), В. Осадча, С. Павлишин, К. Палачова, С. Салдан, М. Черепанин (1997), В. Шульгіна та А. Кравченко (2015), В. Щепакін (2017) та ін. закладаються визначальні для наукового дискурсу з питань регіоналістики тенденції концептуальної різновекторності.

Плюралізм дослідницьких траєкторій та загальна спрямованість на висвітлення особливостей регіональних культур у сучасній національній регіоналістиці суголосні не тільки загальнокультурним інтенціям постсучасності. Регіоналістично орієнтовані дослідження формують одну з новаційних сфер світового музикологічного знання, що засвідчують численні розвідки з питань регіональної специфіки тих царин національної художньої рефлексії, які раніше перебували на периферії наукового дискурсу. Це демонструють зокрема розвідки таких науковців, як Ань Ціань, Баджал, Байїн Джиджи, Вей Дзюнь, Ван Дуаньгуй, Ван Гуанзин, Герлету, Ланг Цзе, Лі Мей, Лі Ся, Лі Шисян, Лю І, День Кай Юань, Чжан Хуан, Чжан Цао Шулі та ін. із широкого кола питань китайського вокального мистецтва.

Інтенсифікація регіонально спрямованих досліджень у сучасній українській музикології має результатом формування масштабного корпусу розвідок, концептуальне та методологічне різноманіття яких проблематизує питання щодо узагальнення накопиченого регіоналістичною досвіду та виявлення її провідних модусів на початку XXI ст. Нечисленність прецедентів такого узагальнення (Кавунник, 2021; Литвиненко, 2012; Мартинюк, 2020; Шульгіна, Кравченко, 2015) обумовлює наявність певної лакуни в сучасній українській музикології, загострює потребу у виявленні специфіки регіоналістичного наукового дискурсу та **актуалізує** запропоноване у статті осмислення провідних модусів української регіоналістики.

Мета статті – виявити особливості та провідні напрями сучасної музичної регіоналістики.

Виклад основного матеріалу. Сягаючи своїми джерелами часу активізації процесів націєтворення та національного відродження, регіоналістика як така має своїм фундаментом численні збірки народних пісень різних етносів, етномузикологічно скеровані наукові праці. В українській культурі – це дослідження, зокрема М. Сумцова, П. Чубинського, Хв. Вовка, Ф. Колеси, К. Квітки, Й. Миклашевського, В. Гошовського, М. Загайкевич, С. Павлишин та ін. У китайсько-монгольській – праці Ань Ціань, Лі Шисян тощо. Сучасна актуалізація регіоналістично орієнтованих досліджень, відбиваючи процес осмислення національно неповторного первня як складника світового духовного досвіду (Ань Ціань, 1979), демонструє не тільки різноманіття дослідницьких векторів, а й процес інституціоналізації (Мартинюк, 2020: 26), наукової самоідентифікації означеного модусу музикології як її самодостатнього компонента.

Із таким процесом набуття самодостатності резонує спрямованість науковців на визначення дефініційних рамок та статусу регіоналістики в сучасному науковому музикологічному дискурсі. Порушуючи це питання, дослідники акцентують значущість регіонального підходу як такого, що «ключем» до різноаспектного осмислення буття нації, що охоплює всі матеріальні та духовні здобутки» (Шульгіна, Кравченко, 2015: 9), наголошують на активізації обігу в музикологічному знанні у статусі тотожних таких термінів, як «регіоніка», «регіоналістика», «регіонознавство», «регіологія», «регіоналіка» слугує маркером інтенсифікації дослідницьких зусиль щодо формування та самовизначення регіоналістики в науковому дискурсі (Литвиненко, 2012: 7).

Зазначимо, що певне збереження дефініційного розмаїття в науковому дискурсі щодо питань специфіки музичної культури окремих локусів засвідчує тривалість і перманентність процесу інституціоналізації означеної сфери музикології.

У контексті процесу наукової самоідентифікації слід акцентувати й тенденцію окреслення концептуально-об'єктних рамок регіоналістики. Ця новаційна дослідницька царина культурологічного та музикологічного знання дослідниками позиціонується як така, що «покликана виявити неповторність та самобутність культурного середовища в межах того чи іншого краю і має важливе значення для відтворення картини національної культури у всьому розмаїтті її регіональних аспектів» (Шульгіна, Кравченко, 2015: 3). Актуальною

сферою модусу інституціоналізації регіоналістики в сучасному музикологічному дискурсі є також визначення пріоритетної для неї тенденції міждисциплінарної інтеграції та таких домінуючих методологічних рівнів, як «теоретичний, емпіричний, філософський, загальнонауковий та конкретно науковий» (Мартинюк, 2020: 26).

Особливістю сучасної української регіоналістики видається можливим визнати її концептуальну варіабельність та плюралізм дослідницьких траєкторій. З одного боку, це засвідчують масштабні розвідки, спрямовані на висвітлення особливостей музичної культури регіонів як цілісності та водночас позначені яскравими дослідницькими акцентами. Так, М. Черепанин висвітлює регіональну специфіку пісенно-хорового мистецтва, виконавської практики, фахової освіти та музичного видавництва в джерелознавчому ракурсі, А. Мартиненко (2011) висвітлює специфіку музичної культури Полтавського регіону у зв'язку із домінуючими тенденціями буття культури як універсальної єдності виконавської (зокрема й гастрольно-концертного життя), освітньої та просвітницької царин музичного мистецтва. О. Васюта створює масштабну панораму розвитку музичного мистецтва Чернігівщини Х–ХІХ ст. як цілісного, структурно чітко окресленого феномена, позначеного як атрибутивною єдністю компонентів (аматорська та професійна виконавська практика, фахова освіта у регіональній своєрідності методичних та структурних засад, музична критика, організаційна та творча діяльність культурних та мистецьких об'єднань професійна освіта), так і перманентністю розвитку (Васюта, 2017). Значущість такої універсалізуючої, інтегративної компоненти сучасної національної регіоналістики засвідчує численність дисертаційних розвідок із питань специфіки музичної культури великих регіонів України таких науковців, як М. Антошко, І. Бевська, І. Бермес, В. Бондарчук, Т. Бурдейна-Публіка, І. Глібовицький, П. Даценко, М. Долгіх, Г. Локощенко, В. Мітлицької, М. Ржевської, Т. Росул, І. Рябцева, М. Слабченко, О. Стебельська, О. Ущипівська, П. Шиманський, С. Щітова, О. Якимчук, І. Ян та ін., а також монографічних працях таких дослідників, як К. Демочко, Т. Кіреева тощо.

Проте, в цій універсалізуючій сфері видається можливим виокремити, з одного боку, й притаманну сучасній регіоналістиці територіально локалізуючу спрямованість. Її виявленням стає концентрація уваги науковців на дослідженні музичної культури міста як цілісності. Так, Л. Романюк та М. Черепанин позиціонують

музичне та театральне життя Івано-Франківська (2 пол. XIX – 1 пол. XX ст.) як феномен національної культури, позначений нерозривною цілісністю культурно-просвітницького, виконавського, освітнього та індивідуального творчого компонентів, а також поліетнічністю, різноспрямованістю культурної комунікації (Романюк, Черепанин, 2016).

З іншого боку, масштабні регіоналістичні дослідження, в яких висвітлюється специфіка музичного мистецтва певного конкретного культурного локусу, демонструють посилення тенденції концептуально- та змістотворної акцентуації доміантного дослідницького спрямування. Стильово конкретизуючий варіант регіоналістики репрезентує праця Л. Кияновської (2007) із питань еволюції музичного мистецтва Галичини.

Своєрідний крос-культурний ракурс регіонально орієнтованого осмислення онтології українського музичного мистецтва репрезентований масштабним дослідженням В. Щепакіна. Науковець, окреслюючи специфіку розвитку музичної культури Сходу та Півдня України, пов'язує її із тим, що розвиток й популяризація різних форм музичної діяльності відбувалися «саме в повсякденній творчій взаємодії представників різних музично-культурних традицій – австрійської, німецької, чеської, словацької, польської, італійської, французької, угорської, румунської, єврейської, російської тощо – у другій половині XIX – на початку XX ст. в більшості регіонів сучасної України» (2017: 7). Простежуючи еволюцію «міжнаціональних музичних зв'язків у різних сферах музичної діяльності, яка виявилася через взаємопроникнення музичних традицій різних західно-європейських культур (оперного виконавства від італійців, камерного та оркестрового – від австрійців, німців та чехів, сольного – від яскравих представників практично всіх європейських культур – італійської, французької, бельгійської, польської, чеської, австро-німецької, угорської тощо)» (Щепакін, 2017: 376–377), дослідник відтворює масштабну в синхронно-діахронну панораму кроскультурного полілогу в регіональному ракурсі його функціонування на макро- та мікрорівнях.

Значущим у сучасному науковому регіоналістичному дискурсі є його вектор, пов'язаний із висвітленням проблематики онтології конкретних видів і форм музичного мистецтва в контексті культури певного регіону. Зазначимо, що конкретизуюча спрямованість означеного різновиду регіоналістики часто сполучається із апробацією новачійних дослідницьких спрямувань. Так, А. Кравченко на основі культурологічного та

власне музикологічного інструментарію формує цілісне уявлення щодо специфіки камерно-інструментального мистецтва Одеси в системному вимірі, розкриваючи особливості його складників та детермінант – «історичних, соціокультурних, регіональних, діалогу культур, жанрово-стильових, репертуарного діапазону, особистих інтенцій» (2015: 4). Б. Кіндратюк, звертаючись до специфічного міждисциплінарного ракурсу та синтезу дослідницького інструментарію музикології, культурології та історії держави і права, висвітлює культурні чинники та специфіку музичної культури ЗУНР, уводячи в музикологічний обіг раніше не опановану інформацію та окреслюючи соціокультурні та державно-інституційні обрії регіоналістики.

Сучасна регіоналістика позначена й тенденцією територіальної конкретизації проблематики регіоналістики у жанрово-видовому, виконавському, освітньому тощо ракурсах, виявленою в численних розвідках таких науковців, як В. Богданов, Л. Богданова, Т. Гердова, Н. Говорухіна, Р. Дудик, А. Желан, А. Карп'як, О. Конової, О. Коренюк, Л. Мазепа, В. Миронов, Т. Медведнікова, С. Олійник, Г. Савельєва, В. Сидоренко, Т. Старух, М. Ферендович, Л. Цуркан, Т. Шершова, В. Щепакін та ін.

Характерною ознакою сучасного наукового регіоналістичного дискурсу видається можливим визнати наявну тенденцію зміни універсалізуючих, «структурно всеохопних» досліджень музичного мистецтва певного локусу зосередженням дослідницьких зусиль на деталізуючому висвітленні окремих питань його феноменології й онтології. Так, у полі уваги дослідників перебувають питання жанрово-стильової специфіки регіональних композиторських шкіл, особливостей хорового мистецтва, інструментального виконавства в регіональному вимірі. Зазначимо, що питання специфіки академічного вокального мистецтва перебувають певним чином на периферії сучасної регіоналістики.

Тенденція територіальної конкретизації та деталізації в контексті сучасної української регіоналістики знаходить виявлення в актуалізації питань специфіки «малих» культурних локусів (Ніжин, Стрий, Перемишль, Галич). У розвідках таких дослідників, як Л. Романюк, О. Кавунник, О. Миронова, Т. Голдак, О. Попович, Б. Фільц, І. Кузьмінський, це не тільки виводить такі малі центри з периферії дослідницької уваги, а й стає потужним чинником створення щільної панорами музичної культури України в синхронії та діахронії.

Висновки. Дихотомія єдності-відмінності, яка виявляється в сучасному культурному просторі в збільшенні амплітуди коливання між тенденціями глобалізації та мультикультуралізму, в музикологічному дискурсі одним із виявлень має інтенсифікацію розвитку музичної регіоналістики й актуалізацією питань, що складають її проблемне коло. Узагальнення досвіду, накопиченого сучасною українською регіоналістикою, дозволяє констатувати такі притаманні їй особливості та провідні напрями:

- значущість процесу інституціоналізації, спрямованого на осмислення, позиціонування та ствердження регіоналістики як самодостатнього та самостійного спрямування музикології, що знаходить виявлення в активізації дефініційних, методологічних, концептуально-об'єктних пошуків;
- концептуальна варіабельність та плюралізм дослідницьких траєкторій;
- орієнтованість на висвітлення специфіки музичного мистецтва великих культурних локусів як системної єдності різнорівневих компонентів (жанрово-стильового, виконавського, освітнього, просвітницького тощо);
- посилення значущості тенденції територіальної локалізації досліджень, виявлена в концентрації уваги науковців на дослідженні музичної культури міста як цілісності;

– формування тенденції стильової та крос-культурної орієнтованості регіоналістичних досліджень;

– формування тенденції висвітлення проблематики онтології конкретних видів і форм музичного мистецтва в контексті культури певного регіону;

– значущість тенденції територіальної конкретизації проблематики регіоналістики у жанрово-видовому, виконавському, освітньому тощо ракурсах;

– посилення тенденції зміни універсалізуючої спрямованості досліджень зосередженням дослідницьких зусиль на деталізуючому висвітленні окремих питань феноменології й онтології музичного мистецтва в регіоналістичному ракурсі;

– перевага питань особливостей жанрово-стильової специфіки регіональних композиторських шкіл, хорового мистецтва, піанізму, інструментального виконавства в регіональному вимірі при периферійності питань академічного вокального мистецтва;

– актуалізація питань специфіки «малих» культурних локусів, які раніше перебували на периферії дослідницької уваги.

Подальші перспективи розвідок полягають у виявленні специфіки регіоналістичного дискурсу щодо питань вокального мистецтва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 安谦“中国蒙古歌曲”。北京：“国家音乐出版社”，1979年，第312页
2. Васюта О. Музична культура Чернігівщини Х – початку ХХІ століття: еволюційний вимір. Монографія. Чернігів : Десна Поліграф, 2017. 295 с.
3. Естетика : навчальний посібник / за ред. Л. В. Анучиної, В. М. Пивоварова, О. В. Уманець. Вид. 2-ге, випр. та допов. Харків : Право, 2022. 284 с.
4. Кавунник О. А. З історії та сьогодення музичної регіоналістики України. Україна. Європа. Світ. *Історія та імена в культурно-мистецьких рефлексіях* : матеріали П'ятої міжнародної науково-практичної конференції (4–6 листопада 2021 року, м. Київ). Київ : НМАУ імені П. І. Чайковського, 2021. С. 100–107.
5. Кіндратюк Б. Музична культура Західноукраїнської народної республіки. *Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис «Галичина»*, 2019, № 32. С. 125–142.
6. Кияновська Л. Галицька музична культура ХХ–ХХІ ст. Чернівці: Книги – ХХІ, 2007. 424 с.
7. Кравченко А. Культурологічні виміри камерно-інструментального мистецтва Одеси (кінець ХХ – початок ХХІ століть) : монографія. Київ: НАКККіМ, 2015. 216 с.
8. Литвиненко А. І. Історичні шляхи становлення регіоналістики в українській культурі й музикознавстві. *Студії мистецтвознавчі*, 2012, № 6. С. 7–14.
9. Литвиненко А. Полтавщина: музична культура (ХІХ – початок ХХ століття). Київ : Автограф, 2011. 184 с.
10. Мартинюк Т. Міждисциплінарні методологічні тенденції в українській музичній регіоніці. *Науковий вісник Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського*. 2020. Вип. 129. С. 26–40. <https://doi.org/10.31318/2522-4190.2020.129.219664>
11. Мартинюк Т. Музичний професіоналізм Північного Приазов'я ХІХ–ХХ століть. Мелітополь : Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні, 2003. 608 с.
12. Романюк Л. Б., Черепанін М. В. Музичне і театральне життя Станиславова (друга половина ХІХ - перша половина ХХ ст.) : монографія. Івано-Франківськ: Супрун В. П., 2016. 508 с.
13. Черепанін М. Музична культура Галичини (друга половина ХІХ – перша половина ХХ ст.). Київ : Вежа, 1997. 324 с.
14. Шулєгіна В., Кравченко А. Теоретико-методологічні аспекти культурологічної регіоніки. *Вісник Львівського університету. Серія мист-во*, 2015. Вип. 16. Ч. 1. С. 3–11.

15. Щепакін В. М. Музична культура Сходу і Півдня України другої половини XIX – початку XX століть: європейські виміри : монографія. Харків: ФОП Панов А. М., 2017. 479 с.

REFERENCES

1. An' Qian'. (1979). Zhōngguó ménggǔ gēqǔ. Běijīng: "Guójiā yīnyuè chūbǎn shè" [Chinese-Mongolian song]. Pekin: Folk music publishing house. 312 p. [In China].
2. Vasiuta, O. (2017). Muzychna kul' tura Chernihivshchyny X – pochatku XXI stolittia: evoliutsiinyi vymir. Monohrafiia [Musical culture of Chernihiv region X – the beginning of the XXI century: evolutionary dimension: monograph]. Chernihiv: Desna Polihraf. 295 p. [in Ukrainian].
3. Anychina, L. V., Pyvovarov, V. M. & Umanets, O. V. (2022). Estetyka: navchalnyi posibnyk [Aesthetic: tutorial]. Kharkiv: Pravo. 284 p. [in Ukrainian].
4. Kavunnyk, O. (2021). Z istorii ta sohodennia muzychnoi rehionolohii Ukrainy [From the history and present of musical regionalogy of Ukraine]. *Ukraine. Europe. World. History and names in cultural and artistic reflections: materials of the Fifth International research-to-practice conference (November 4–6, 2021, Kyiv)*. Kyiv: UNTM. pp. 100–107 [in Ukrainian].
5. Kindratiuk, B. (2019). Musychna kultura Zakhidnoukrainskoi narodnoi respubliky [Musical culture of the West Ukrainian People's Republic]. *Naukovyi i kulturno-prosvitnii kraieznavchyi chasopys «Halychyna»*, 3, pp. 125–142 [in Ukrainian].
6. Kyianovska, L. (2007). Halytska muzychna kultura XX–XXI st. [Galician musical culture of XX–XXI centuries]. Chernivtsi: Knyhy – XXI. 424 p. [in Ukrainian].
7. Kravchenko, A. (2015). Kulturolohichni vymiry kamerno-instrumentalnoho mystetstva Odesy (kinets XX – pochatok XXI stolit): monografiia [Cultural dimensions of the chamber and instrumental art of Odessa (late 20th - early 21st centuries) : monograph]. Kyiv. NAKKKiM. 216 p. [in Ukrainian].
8. Lytvynenko, A. (2012). Istorychni shliakhy stanovlennia rehionalistyky v ukrainskii kulturi u muzykoznavstvi [Historical path of the development of regionalism in Ukrainian culture and musicology]. *Research of the Fine Arts*, 6, pp. 7–14 [in Ukrainian].
9. Lytvynenko, A. (2011). Poltavshchyna: muzychna cultura (XIX – pochatok XX stolittia [Poltava region: musical culture (19th – early 20th centuries)]. Kyiv: Avtograph. 184 p. [in Ukrainian].
10. Martyniuk, T. (2020). Mizhdystsyplinarni metodolohichni tendentsii v ukrainskii muzychnii rehionitsi [The interdisciplinary methodological trends in the Ukrainian musical regionalism]. *Scientific herald of Tchaikovsky National Music Academy of Ukraine*. Issue 129, pp. 26–40 [in Ukrainian].
11. Martyniuk, T. (2003). Muzychnyi profesionalizm Pivnichnoho Pryazovia XIX–XX stolit [Musical professionalism of the Northern Azov region of 19th-20th centuries]. Melitopol: Publishing House of the Melitopol City Printing House. 608 p. [in Ukrainian].
12. Romaniuk, L., Cherepanyn M. (2016). Muzychne i teatralne zhyttia Stanislavova (druga polovyna XIX – persha polovyna XX st.) : monografiia [Musical and theatrical life of Stanislavov (second half of the 19th – first half of the 20th century): monograph]. Ivano-Frankivsk : Suprun V. P. 508 p. [in Ukrainian].
13. Cherepanyn, M. (1997). Muzychna kultura Halychyny (druga polovyna XIX – persha polovyna XX st.) [Musical culture of Galicia (second half of the 19th – first half of the 20th centuries)]. Kyiv: Vezha. 324 p. [in Ukrainian].
14. Shulgina V., Kravchenko, A. (2015). Teoretyko-metodolohichni aspekty kulturolohichnoi rehioniky [Theoretical-methodological aspects of cultural regional studies]. *Visnyk of the Lviv University. Series Art Studies*. Issue 16, pp 3–11 [in Ukrainian].
15. Shchepakyn, V. M. (2017). Muzychna kultura Skhodu i Pivdnia Ukrainy druhoi polovyny XIX – pochatku XX stolit: yevropeiski vymiry : monohrafiia [Musical culture of the East and South of Ukraine of the second half of the XIX – the beginning of the XX centuries: European dimensions. Monograph]. Kharkiv: FOP Panov A. M. 479 p. [in Ukrainian].

УДК 378.6:7ХДАК]:[78(477.54-25):94"2022.02.24/2022.11"]
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/57-1-8>

Тетяна БОЛЬШАКОВА,
orcid.org/0000-0001-7107-5083
заслужений діяч мистецтв України, професор,
декан факультету музичного мистецтва
Харківської державної академії культури
(Харків, Україна) bolshakova.tv28@gmail.com

ВИКЛАДАЧІ, СТУДЕНТИ І ВИПУСКНИКИ ФАКУЛЬТЕТУ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА ХДАК ЧАСІВ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ: МИСТЕЦЬКИЙ СПРОТИВ

У статті наведені численні приклади подвизницької концертно-виконавської діяльності багатьох представників факультету музичного мистецтва Харківської державної академії культури, яка перетікає в потужний всеукраїнський мистецький опір за часів повномасштабної російсько-української війни. Презентовані її три основні компоненти цієї діяльності: власне у прифронтовому Харкові, на теренах України, за кордоном. Акцентована волонтерська спрямованість переважної більшості таких творчих акцій. Зроблено спробу узагальнити цей творчий процес, який має багатовекторний характер, охоплюючи сольну та ансамблеву гру, гастролі, створення нових музичних композицій, нових музичних колективів, волонтерських громадських творчих організацій, участь у виставах, онлайн-акціях тощо.

З'ясовано, що за дев'ять місяців російської агресії, що триває, основні формати та змістове наповнення таких концертів і творчих акцій суттєво трансформувалися. Нині переважає камерний характер жанрів і складів виконавців, суттєво змінено змістове наповнення концертів (виключення з репертуару виконавців російських творів і посилення національних), українська складова яскраво представлена музикантами будь-якого напрямку. Переважає акцент на популяризацію українських музичних зразків. Академічні та рок-музиканти активно презентують власні актуальні яскраві твори (аранжування, транскрипції тощо). Відзначаються різні сфери і формати застосування власних здібностей музикантів, мобільність творчих колективів, власна ініціатива учасників концертів в організації та проведенні концертів, добровільна благодійна спрямованість концертної діяльності переважної більшості з них. У надскладних умовах українського сьогодення все це є свідченням їх потужного творчого потенціалу та вагомому морально-матеріальному внеску в допомогу Збройним Силам України, Національній гвардії України, підрозділам Державної служби України з надзвичайних ситуацій та цивільному населенню, патріотизм харків'ян, впевненість у подоланні російської навали, що врешті-решт у результаті яскраво демонструє силу мистецького опору агресору.

Ключові слова: повномасштабна російська агресія, мистецький спротив, музиканти ХДАК, волонтерська концертна діяльність, презентація українського музичного надбання у світі.

Tatyana BOLSHAKOVA,
orcid.org/0000-0001-7107-5083
Honored Artist of Ukraine, Professor,
Dean of the Department of Music
Kharkiv State Academy of Culture
(Kharkiv, Ukraine) bolshakova.tv28@gmail.com

HIGHER SCHOOL TEACHERS, STUDENTS AND GRADUATES OF THE DEPARTMENT OF MUSICAL ART OF THE KHSAC DURING THE TIMES OF RUSSIAN AGGRESSION: ARTISTIC RESISTANCE

The article provides numerous examples of self-motivated concert and performance activities of many representatives of the Faculty of Music of the Kharkiv State Academy of Culture, which flowed into a powerful all-Ukrainian artistic resistance during the full-scale Russian-Ukrainian war. Its three main components of this activity are presented: actually in Kharkiv near the front, on the territory of Ukraine, and abroad. Emphasized volunteer orientation of the vast majority of such creative actions. An attempt was made to generalize this creative process, which has a multi-vector nature, covering solo and ensemble playing, touring, creating new musical compositions, new musical groups, volunteer public creative organizations, participation in performances, online actions, etc.

It was found out that during the nine months of ongoing Russian aggression, the main formats and content of such concerts and creative actions have been significantly transformed. Currently, the chamber nature of the genres and lineups of performers prevails, the content of the concerts has been significantly changed (the exclusion of performers of Russian works from the repertoire and the strengthening of national ones), the Ukrainian component is vividly represented

by musicians of any direction. The emphasis is on the popularization of Ukrainian musical samples. Academic and rock musicians actively present their own up-to-date bright works (arrangements, transcriptions, etc.). Different spheres and formats of application of musicians' own abilities, mobility of creative teams, own initiative of concert participants in organizing and holding concerts, voluntary charitable orientation of concert activities of the vast majority of them are noted. In the extremely difficult conditions of today's Ukraine, all this is evidence of their powerful creative potential and significant moral and material contribution to help the Armed Forces of Ukraine, the National Guard of Ukraine, units of the State Emergency Service of Ukraine and the civilian population, the patriotism of Kharkiv residents, confidence in overcoming the Russian invasion, which in the end as a result vividly demonstrates the power of artistic resistance to the aggressor.

Key words: full-scale Russian aggression, artistic resistance, musicians of KhSAK, volunteer concert activity, presentation of Ukrainian musical heritage in the world.

Чи не з перших днів повномасштабної російської агресії і до сьогодні в Місті-герої Харкові, як і в усій Україні дедалі все активніше, поруч із героїчним воєнним спротивом ворогові, почав набувати різних проявів і форм мистецький спротив, в якому дедалі все ширше, голосніше і, з часом, більш різнопланово стали реалізовуватися численні митці в різних творчих сферах, які не залишили фронтове напівзруйноване місто. Визначення діяльності більшості сучасних українських творчих особистостей як «мистецький спротив», поруч із такими близькими до нього поняттями сьогодення як «культурний спротив», «музика спротиву і надії» тощо, набуває дедалі все більшої актуальності. При вимушеній масовій евакуації сотень тисяч харків'ян в інші, більш безпечні, регіони України і за кордон, чимало яскравих творчих особистостей, водночас, продовжили своє життя в місті, протистоячи на культурному фронті рашистському нашествю. Мистецьке, літературне, театральне і концертне життя міста, попри смертельні виклики регіону і всій країні, продовжилося, поступово винаходячи, відповідно постійним реальним загрозам з боку ворога, нові, нерідко нестандартні, рішення, новаторські форми втілення митцями творчих задумів. У цьому процесі, що дозволив мешканцям Харкова, нехай і в значно обмеженому вигляді, забарвлювати непротий і небезпечний повсякденний побут хвилинами відпочинку і можливістю бути дотичними до мистецьких процесів, відчувати себе повноцінно і гідно, беруть активну участь і представники факультету музичного мистецтва ХДАК. Численні патріотичні творчі акції, об'єднані поняттям «мистецький спротив», що розпочалися в місті з перших днів війни і постійно відбуваються вже дев'ятий місяць, стали підтвердженням незламності духу міської громади і захисників Харкова.

Постановка проблеми. Серед музикантів, які постійно підтримують творчо-мистецьке наповнення спротиву, є і численні представники ХДАК: викладачі, студенти, аспіранти, колишні випускники. Своєю подвижницькою творчою діяльністю – адже всі концертні акції відбува-

ються на добровільних засадах, а кошти, зароблені під час їх проведення, найчастіше спрямовуються на потреби місцевої Територіальної оборони, ЗСУ, підрозділів ДСНС, Національної гвардії, шпиталю тощо – вони щоденно підтверджують тезу про непереможність українського духу, вселяють впевненість у неминучій Перемозі над російськими загарбниками. Проблема осягання цієї діяльності з кожним наступним днем героїчного українського спротиву стає все більш важливою. Отже **актуальною** стає й необхідність розпочати вивчення цього специфічного мистецького процесу, який, попри надзвичайні складнощі, постійно набирає обертів. На прикладі аналізу внеску в цей процес представників лише одного з творчих факультетів ХДАК можна зробити більш широкі узагальнення, адже людські і творчі долі представників ХДАК, з одного боку, є віддзеркаленням тих явищ, які відбуваються в останні місяці в усій країні, а з іншого, є унікальним явищем, адже таких екстремальних умов, в яких перебуває Харків з кінця лютого 2022 року не відчула переважна більшість інших великих культурних центрів України, які навіть географічно знаходяться подалі від неадекватного північного сусіда, що дозволяє говорити про столицю Слобідської України як про культурний і мистецький форпост – Frontier.

Аналіз досліджень. Поруч із воєнними, культурні злочини, скоєні в Україні в 2022 р. північним сусідом на зараз є колосальними, а їхні наслідки ще повною мірою не осягнені, оскільки вони тривають з першого дня повномасштабної російської агресії і триватимуть, на жаль, до останніх її хвилин. Руйнація росіянами в багатьох регіонах України будівель численних навчальних закладів, архітектурних та історичних пам'яток, знищення або викрадення музейних та архівних фондів на окупованих територіях, насильницьке переведення навчання школярів на російську мову були визначені як культурний геноцид і проаналізовані в аналітичній статті головного консультанта відділу гуманітарної політики та розвитку громадянського суспільства центру суспільних

досліджень Національного інституту стратегічних досліджень, кандидата філософських наук В. Бакальчук. Цей геноцид характеризується ученою «...як системні кроки щодо знищення національної культури та ідентичності Українського народу» (Бакальчук, 2022). На культурному геноциді росіян в Україні наголошує й польський дослідник Ярослав Коцішевський (Kociszewski, 2022). За висловом заступниці Міністра культури і соціальної політики України К. Чуєвої, «культурна спадщина є одним із ключових елементів національної безпеки. Це має знайти своє відображення в галузевих стратегіях і щоденних практиках» (Яровенко, 2022). На відміну від наукових розвідок, що з'явилися в останні місяці і стосуються тлумачення й осягнення проблеми сучасного «культурного геноциду» українців з боку росіян, спроба з наукової точки зору осягнути явище культурного (або мистецького) спротиву українців дещо відтермінується. Це пояснюється тим, що фактичні його прояви настільки різнопланові, різновекторні й багатоцільові, а сам цей процес постійно перебуває в розвитку і щоденно поповнюється новими яскравими фактами з усіх сфер сучасного культурного і мистецького буття українців. Отже, на його на всебічне осягнення потрібен певний час. Одною з перших спроб презентувати це явище на міжнародному рівні стали виступи на дискусійній панелі «Україна та її культурний фронт» міжнародного симпозіуму «Чому культура має значення» в румунському місті Тімішоара співробітниць Українського культурного фонду І. Осадчої і Н. Керницької. Як зазначається у звіті про цю подію, «під час презентації діяльності УКФ команда Фонду акцентувала увагу на важливості підтримки української культури та митців, які залишились в Україні. Окремо під час свого виступу представили проекти, що були започатковані у час війни: інформаційний дайджест “Хроніки культурного фронту”, інтерактивну “Мапу культурних втрат”, арт-платформу “Мистецтво перемоги”, платформу “Культурний простір” та партнерський фандрейзинговий проект “Help to save Ukrainian culture now!”» (Спротив війні через культуру та мистецтво, 2022). З найперших спроб осягнення власне сучасних харківських мистецьких подій науковцями поки що на рівні хронікальної публіцистики можна навести хіба що два виступи доктора мистецтвознавства, доцента Харківського національного університету мистецтв імені І. П. Котляревського Ю. Ніколаєвської – на шпальтах німецького Інтернет-журналу VAN (Nikolaevskaya, 2022) та в програмі радіостанції «Накипіло» (Голоси нашого міста, 2022).

Логічним і доцільним є порівняння наших сьогоднішніх реалій з подіями в освітньому, просвітньому, культурному, мистецькому житті України часів національно-визвольних змагань 1917–1921 рр., які висвітлюються в багатьох розвідках українських істориків і культурологів, зокрема в працях А. Жуковського (Жуковский, 2005), В. Шейка та Л. Тишевої (Шейко, Тишевська, 2006), О. Павлової (Історія української культури, 2012), у низці розділів монографії «Історія української музики» (т. 4) (Історія української музики. Т. 4, 1992) та ін., і характеризуються, насамперед, небувалим зростанням усвідомлення українцями своєї національної культурної ідентичності. Подібно до тих процесів, які відбувалися сторіччя тому, саме зростання національної самоідентифікації та ментальне відмежування переважної більшості українців від наративів російської пропаганди, що має прояв у різкому збільшенні україномовних громадян, практичному зникненні в українському побуті останніх місяців російськомовних літературних і музичних творів, російської естради, кіно тощо й органічному заміщенні їх якісними українськими зразками, зокрема новими, які активно продукуються вітчизняними академічними і рок-музикантами, літераторами, поетами, кіно– і телевізійними митцями, художниками тощо в останні місяці, є характерними ознаками різкого розриву української культури з культурою окупанта, яка на фоні російського військового і культурного геноциду стала неприйнятною для переважної більшості українців незалежно від регіону їхнього мешкання і національних корінь. У сфері академічного і народного музичного мистецтва цей процес характеризується збільшенням уваги виконавців до вітчизняних шедеврів, спробою їх переосмислення відповідно до нинішніх екстремальних культурно-історичних умов, що, зокрема, отримало додатковий стимул завдяки різкому – з початку повномасштабної російської агресії – зростанню зацікавленості українською культурою в багатьох демократичних країнах світу, де постійно влаштовуються благодійні концерти на користь України, в яких українськими і місцевими артистами виконуються різноманітні музичні, літературні, театральні твори українських авторів.

Описуючи творчі події, в яких безпосередньо брали участь представники факультету музичного мистецтва ХДАК, ми спиралися на численні публікації в різних Інтернет-чатах самих учасників мистецьких акцій, оприлюднені в Інтернеті відео та афіші концертів, коментарі до них небайдужих слухачів. Поглиблене вивчення

проблеми творчо-волонтерської реалізації українських митців різних напрямків діяльності під час війни, безумовно, спровокує появу найближчим часом низки наукових розвідок. Тож запропонована стаття, присвячена висвітленню в цей період діяльності представників факультету музичного мистецтва ХДАК, є, на наш погляд, важливою цеглиною у спробі вивчення й узагальнення розмаїття форм українського мистецького спротиву останніх місяців.

Метою статті є осягнення засобів реалізації мистецького спротиву російській агресії на прикладі концертної діяльності музикантів із ХДАК.

Виклад основного матеріалу дослідження. Демонстрація незламності харків'ян не лише в умовах бойових дій, а й на культурному фронті, проявилася в організації, нерідко майже спонтанної, ними ще навесні 2022 р. багатьох творчих акцій, що відбувалися за умов постійних обстрілів і бомбардувань міста. Так, ще в травні на руїнах Палацу праці відбулися зйомки потужного музичного відеопроєкту «Kharkiv Is Staying Alive», в яких, у числі інших музикантів, взяли участь аспірант ХДАК Олег Антоха і магістрант ХДАК Володимир Богатирьов. З часу викладення на YouTube цей запис набрав близька 9000 переглядів, а посилання на сторінки благодійних фондів міста, розміщені під цим відео, надали змогу усім небайдужим перераховувати внески на рахунки цих організацій (Kharkiv Is Staying Alive, 2022). Того ж місяця в концерті «Мистецтво на протигагу війні», що відбувся у великому залі ХНУМ імені І. П. Котляревського на честь його 105 річниці, взяла участь лауреат міжнародних конкурсів, старший викладач кафедри народних інструментів Надія Мельник з виконанням власною композиції на пісню С. Вакарчука «Мить». Цю сміливу акцію, крім виконавців і слухачів – викладачів і студентів університету, котрі залишилися в Харкові, відвідали представники місцевої та обласної влади, театральна і музична спільнота. Слова підтримки музикантам звучали і від знакової для міста постаті Сергія Жадана (HNUM. Kotlyarevsky, 2022).

Чи не найбільше волонтерських концертів серед рок-музикантів міста протягом весни-осені у воєнному Харкові зі своєю групою «Папа Карло» проводить колишній випускник ХДАК Василь Рябко, нещодавно нагороджений медаллю «За оборону Міста-Героя Харкова» (Рябко, 2022).

Студент магістратури ХДАК Олексій Ломаченко і нещодавні випускники ХДАК Георгій Шароварський та Іван Єрмоленко у складі добре відомого в місті шанувальниками джазу квінтету

«Stolen Moments» дали 24 липня в Харкові в приміщенні кафе «Kefir-pab 2» концерт на користь ЗСУ, подарувавши усім присутнім маленьке свято в цей непростий час (Афіша концерту, 2022).

13 серпня на сцені підвального кафе «Art Area ДК», яке за нинішніх умов стало потужним культурним осередком, у творчому проєкті «Piano 911», відновленому цього літа, у числі офлайн-виступів низки інших місцевих музикантів, відбувся сольний концерт з онлайн трансляцією кандидата мистецтвознавства, старшого викладача кафедри фортепіано ХДАК Ярослави Сердюк. Піаністка виконала твори багатьох західноєвропейських та українських композиторів XIX–XXI століть, у числі яких – фортепіанні п'єси М. Лисенка, В. Сильвестрова, Б. Сінченка (Сердюк, 2022). Ще 21 квітня Ярослава долучилася до багатогодинного онлайн-стріму на підтримку спецпідрозділу Кракен (Selo i Ludy, 2022), а у вересні як клавішниця й авторка перекладу ірландського тексту взяла участь у запису пісні «Whiskey in the Carpathians» рок-групи «Папа Карло» (Папа Карло & Мишко Адамчак, 2022).

Студент бакалавратури ХДАК Андрій Третяк після перебування в окупації в Ізюмі поділився враженнями від цього складного періоду життя у великому інтерв'ю газеті «Українська правда», а потім розпочав організовувати благодійні літературно-музичні концерти на користь ЗСУ та гуманітарних фондів, виступаючи в них і як гітарист-виконавець (Трянов, 2022 (1)).

Деякі викладачі, студенти і випускники ХДАК, які живуть у Харкові, за період активних воєнних дій мали нагоду взяти участь у волонтерських концертах в інших містах України і за кордоном. Так, доктор мистецтвознавства, доцент кафедри теорії та історії музики Василь Щепакін, перебуваючи навесні деякий час у Полтаві, 5 травня виступив у концерті для волонтерської організації «Оборона Полтави» (Щепакін, 2022). Також у травні в благодійному концерті на користь ЗСУ виступили в Полтаві у складі джазового ансамблю «Stolen Moments» згадані вище О. Ломаченко, Г. Шароварський та І. Єрмоленко (Гомля, 2022).

Студент магістратури Володимир Охріменко в серпні став співзасновником Харківської громадської організації «Час для шоу», метою якої є розвиток української музичної молоді, української культури, популяризація пісень українських виконавців та авторських пісень, допомога ЗСУ та вимушеним переселенцям. Під егідою цієї організації відбуваються концерти в Олександрії та Олександрійському районі Кіровоградської області. Активну участь у концертній діяльності

організації бере й однокурсниця Володимира Ганна Вінницька. Репертуар співаків складають естрадні пісні українських авторів, а їхні театралізовані виступи не залишають байдужими відвідувачів таких акцій (ГО «Час для шоу», 2022).

У серпні випускниця ХДАК Тетяна Богатирьова, керівниця аматорського оркестру ХНУ імені В. Н. Каразіна, і її чоловік, студент магістратури ХДАК, композитор Володимир Богатирьов, у складі струнного тріо «Semplice» (В. Богатирьов (гітара), Т. Богатирьова (домра), І. Бордачов (віолончель) і ведуча-лекторка І. Бордачова) здійснили концертний тур містами Правобережної України. Музиканти з концертами відвідали Кропивницький, Вінницю, Хмельницький, Тернопіль, Львів, Івано-Франківськ, Коломию, Кам'янець-Подільськ, Олександрію. За словами керівника ансамблю В. Богатирьова, така географія пояснювалася проходженням цими містами великих автомобільних трас, що забезпечило швидке пересування між ними власним автомобілем. Фінансове забезпечення туру забезпечували учасники ансамблю, зібрані від концертів коштів йшли на пальне і для передачі ЗСУ. Запланованих концертів було десять – по одному на кожне місто, за винятком двох у Львові. Але вже під час туру в деяких містах надходили запрошення на повторне виконання концертної програми. Зокрема, у Коломиї та Вінниці було зіграно два концерти, у Кропивницькому – три. Отже, тур тривав від 4 до 29 серпня. Останнім пунктом призначення став Харків, оскільки в ньому й народився цей колектив. У Харкові музикантами в Єрмилов-центрі було виконано дві концертних програми в повному обсязі, без варіювання, яке відбувалося в інших містах – залежно від акустичних особливостей приміщень, в яких відбувалися концерти, та контингенту слухачів (Богатирьов, 2022). З багатьох захоплених коментарів до виступів тріо у різних містах наведемо уривок з відгуку доктора мистецтвознавства, професора Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника Ганни Карась: «Сьогодні побувала на вечорі живої музики в музеї мистецтв Прикарпаття, який подарував франківцям чудовий інструментальний колектив (тріо) “Semplice” з Харкова. <...> Програма у двох відділах представляла музику світову і українську – від Й. С. Баха. В. А. Моцарта, К. Сен-Санса до Я. Степового та І. Шамо. Особливе признание хочеться висловити на адресу серцевини колективу – <...> молодого композитора Володимира Богатирьова, який виконав кілька оригінальних аранжувань для тріо, зокрема “Червона калина”, “Червона рута” В. Івасюка, “Плине кача” та інші.

Студентський колектив, вирушивши у турне містами України з благодійними концертами на підтримку ЗСУ, виконує кілька місій: демонструє непохитність духу творчих особистостей, засвідчує українську ідентичність сучасної харківської молоді і тим самим працює на соборність України і на нашу спільну Перемогу над російським ворогом!» (Карась, 2022).

Викладач кафедри народних інструментів і аспірант ХДАК, гітарист Максим Трянов в австрійському Граці мав нагоду виступити в низці концертів у змішаних австро-українських складах ансамблів, а також взяв участь у концерті Штирійського імпровізаційного оркестру (Ukraine meets Styria in Graz, 2022). Свої враження від цієї творчої поїздки Максим висловив у невеличкому дописі: «Подорож в Австрію, фестиваль-резиденція Ukraine meets Styria м. Грац. Концерти та творче спілкування..., все це було немов раптовий бетховенський мотив що вривається у код першої частини Сонати Лео Брауера, немов нагадування про власне призначення» (Трянов, 2022 (2)).

Деякі представники факультету музичного мистецтва, які волею долі вимушено опинилися за кордоном, також зборами від своєї концертної діяльності суттєво підтримують ЗСУ. Так, протягом уже декількох місяців у Франції веде активну концертну діяльність баяніст-концертмейстер і аспірант ХДАК Олександр Мовчан. Як зазначив музикант, «...найгірші мої концерти були перші три, бо я повинен був показати з однієї сторони всі свої можливості, гідно представити Україну <...>, але саме в ці дні були найтяжчі новини, загинула подруга-волонтер, померла близька людина, Харків, Маріуполь, Чернігів, Київ... <...> Мені допомагають з організацією, та я грав і продовжую грати концерти, на підтримку України, біженців, Франції, моєї сім'ї <...>. Там, де вдавалося заробити, та, часом, і з кредитки, завжди щось доначу на армію чи потреби волонтерів. Сумарно <...> віддаємо все, що можемо, а іноді й що не можемо, просто дякуючи Всевишньому, Людям, ЗСУ за те, що ми живі, і можемо їсти, пити, ходити, дихати» (Alex Spielman, 2022 (1)). Музикант веде активну концертну діяльність у Бюї-ле-Баронні, Нарбонні, де, зокрема, грав у День Незалежності України, у Везон-ла-Ромені, в інших містах Півдня Франції.

В числі партнерів Олександра по виступах – його дружина, кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри теорії та історії музики ХДАК Віра Мовчан, з якою баяніст зіграв велику концертну програму (Alex Spielman, 2022 (2)), французькі колеги, зокрема видатний джазовий акордеоніст

і композитор Рішар Гальяно, з яким Олександр виступив у спільному концерті 17 вересня. За висловом О. Мовчана, можливість імпровізувати на одній сцені разом із Гальяно стала для нього незабутнім моментом. «Це був якийсь космос, <...> все, що відбувалося – це просто <була> музична розмова без репетицій, але я відчував, що зі мною говорить дуже інтелігентна, витончена душа майстра» (Alex Spielman, 2022 (3)).

Інша аспірантка ХДАК, Катерина Жук, переїхавши до Гамбурга, створила там з талановитих співочих дівчат з України фольклористичний квартет «Родовід», з яким регулярно бере участь у проукраїнських концертах у цьому місті з виконанням народних пісень Слобідського регіону. Зібрані кошти від цих проукраїнських патріотичних акцій спрямовуються на потреби ЗСУ (Жук, 2022). Дівчата співпрацюють із українською громадською спілкою «Vilni_de_ua», долучаються до її акцій, зокрема до концертів української громади, демонстрацій і перформансів ([Афіша заходів до Дня захисників і захисниць України], 2022). Кожної неділі Катерина також виступає в концертах організації «Free People Voice», де зібралися талановиті співаки з усієї України, які зараз мешкають в Німеччині (Вільні люди у неділю, 2022). Слухачами виступів Катерини Жук та її гурту є не лише представники української громади Гамбурга, а й українські воїни, що лікуються в Німеччині, представники консульства України, численна німецька аудиторія. Всі концерти і перформанси, в яких бере участь співачка, мають дві мети: об'єднання українців за кордоном і збір коштів на ЗСУ та на гуманітарні потреби України.

Випускник ХДАК, лауреат міжнародних конкурсів, співак-соліст ХНАТОБ Микита Маринчак з весни 2022 р. разом із колективом театру бере участь у великому турі «Європейський шлях». Хоча містом постійної дислокації артистів є місто Габчиково в Словацькій республіці, музиканти долучилися до проекту «Схід Опера: долаючи відстань», гастролюючи в різних містах Словаччини, Австрії, Польщі, презентуючи в Європі досягнення української музичної культури. Серед концертів і театральних постанов колективу назвемо концерт «Україна: мелодія незламних» 24 серпня, на День Незалежності України на головній площі Братислави. Серед найбільш зворушливих номерів цього концерту була відома українська пісня «Плине кача» в обробці М. Маринчака (Гастрольний тур «Європейський шлях», 2022).

У різних містах Ізраїлю низку тематичних українських концертів циклу «Україна Terra Incognita: історія в піснях» дала заслужена артистка Укра-

їни, кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри естрадного і народного співу ХДАК Вікторія Осипенко. Перший з них відбувся 6 червня в місті Офакім. У програмі прозвучали давні народні пісні з різних куточків України та знакові твори, що стали пісенними символами незламної і самостійної України. В основу концертної програми було покладено співану поезію Г. Сковороди, І. Мазепи, Т. Шевченка, романс М. Лисенка, Славень січових стрільців, історична пісня з Ізюмщини, малої батьківщини співачки, що в той час була під російською окупацією. Твори в супроводі фортепіано прозвучали завдяки співпраці співачки з місцевою піаністкою Людмилою Давидовою (Українська пісня лунає на ізраїльській землі, 2022).

Другий концерт Вікторії присвячений 300-й річниці Григорія Сковороди, чий музей під Харковом був незадовго до цього знищений російськими загарбниками, відбувся 16 червня в місті Сдерот. У цьому концерті співачка виконала низку творів з поетичної збірки Сковороди «Сад божественних пісень», які виспівувалися в Україні як народні (Осипенко, 2022 (1)).

Своєрідним епіграфом до третього концерту серії, проведеного Вікторією в Галле, 24 вересня, з присвятою українському духовному співу, стала духовна пісня «Через поле широкее» в якій, за словами самої виконавиці, «почуття всеохоплюючої Ніжності та Любові до свого синочка Ісуса, переживання та біль від його страждань, і також розуміння його Долі як Спасіння Людства» дуже перекликалися із сьогоденними почуттями усіх жінок України до своїх синів, чоловіків, батьків, братів, наречених, які нині ціною власних життів і каліцтва боронять нашу країну від підступного ворога (Осипенко, 2022 (2)).

Пропагує українську народну пісенність за кордоном і кандидат мистецтвознавства, заслужений діяч мистецтв України, професор кафедри теорії та історії музики ХДАК Віра Осадча. Так, перебуваючи зараз у Канаді, вона на початку літа взяла участь у благодійному заході на підтримку України української громади міста Оквілл провінції Онтаріо. Зібрані кошти під час цієї акції, що об'єднала вірян різних християнських конфесій, пішли на придбання необхідного обладнання для ЗСУ (Теорія історія музики, 2022).

Наголосимо й на тому, що випускники факультету музичного мистецтва ХДАК, які вже багато років живуть і працюють за кордоном, також не лишаються байдужими до долі Батьківщини. Так, у США на потреби ЗСУ перераховує зароблені гроші колишня випускниця ХДАК, нині солістка-

співачка Цирку Де Солей в Лас-Вегасі Мар'яна Соболев (Кудрич, 2022).

Наведені приклади далеко не вичерпують всіх імен і акцій, в яких взяли представники факультету музичного мистецтва ХДАК, органічно влившись до загальноукраїнського мистецького противу.

Висновки. Волонтерська концертна діяльність музикантів із ХДАК, як і переважної більшості представників української музичної спільноти, часів нинішньої війни має багатовекторний характер, охоплює сольне, ансамблеве виконавство, композиторську і поетичну творчість, гастрольні подорожі, створення нових музичних колективів, заснування волонтерських громадських творчих організацій, участь у перформансах, онлайн акціях тощо. До таких виступів на різних концертних майданчиках Харкова, України, різних країн світу, під час яких виконуються кращі музичні твори вітчизняних композиторів і національні фольклорні зразки, широко долучені викладачі, студенти, аспіранти, колишні випускники ХДАК.

За цей час суттєво трансформувалися основні формати і змістовне наповнення таких концертів і творчих акцій, під час яких нині превалюють:

- камерність жанрів і складів виконавців;
- змістовне наповнення (виключення з репертуару виконавців російських творів і посилення національної складової);
- наголос на пропаганді українських музичних зразків;

– креативність музикантів у сферах і формах застосування власних здібностей (організація нових творчо-волонтерських об'єднань і колективів, виступи за непередбачених задалегідь умов, у неповних складах ансамблів тощо, використання академічними музикантами синтезаторів тощо);

– мобільність творчих колективів;

– власна ініціатива учасників концертів в їхній організації і проведенні;

– добровільна благодійна спрямованість концертної діяльності переважної більшості музикантів.

За надскладних умов сьогодення це є свідченням їхнього потужного творчого потенціалу і значного морального і матеріального внеску в допомогу ЗСУ і цивільному населенню, патріотизму, впевненості в подоланні російської навали, що в кінцевому підсумку наочно демонструє потужність мистецького противу агресору в самому Харкові, інших містах України і за кордоном, який має не менш яскраві й потужні прояви в усіх інших мистецьких сферах – літературній, поетичній, театральній, художній, кіно-фото-діяльності тощо.

Наведені в статті факти підкреслюють важливість можливостей творчої реалізації музикантів за умов сучасних суворих випробувань. Нові факти такої діяльності, що з'являються щодня, надають нові імпульси для подальшого поглибленого вивчення й наукового аналізу мистецького внеску музикантів із ХДАК у загальний против і, в кінцевому рахунку, у Перемогу України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Афіша заходів до Дня захисників і захисниць України. *Facebook* : веб-сайт. URL : https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=pfbid0rnSiNz6sDLCRtT8dLTJzZGzb7GFfd7VuLh2fj2mL3S3XSvDsJd9w3Wk2BJAVKimPl&id=100516242814091 (дата звернення: 20.11.2022).
2. Афіша концерту. *Facebook* : веб-сайт. URL : <https://www.facebook.com/photo/?fbid=1353133691882480&se=a.178709352658259> (дата звернення: 20.11.2022).
3. Бакальчук В. О. Культурний геноцид як складова частина міжнародного злочину РФ в Україні. *Медіацентр Українського інституту стратегічних досліджень* : веб-сайт. URL : <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/kulturnyy-henotsyd-yak-skladova-chastyna-mizhnarodnoho-zlochynu-rf-v> (дата звернення: 20.11.2022).
4. Богатирьов В. Лист до В. Щепакіна. *Facebook* : веб-сайт. URL : <https://www.facebook.com/messages/t/100006591435354> (дата звернення: 20.11.2022).
5. Вільні люди у неділю. *Facebook* : веб-сайт. URL : https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=pfbid0vAautyc6Zg8Yhr1yazbpVzX4n374kDX4DFeNmLti56esyLoNMPcbCPmPGnxJEFqtl&id=100086288077461 (дата звернення: 20.11.2022).
6. Гастрольний тур «Європейський шлях». День 117. *Facebook* : веб-сайт. URL : <https://www.facebook.com/kharkivorega> (дата звернення: 20.11.2022).
7. ГО «Час для шоу». *Instagram* : веб-сайт. URL : https://www.instagram.com/the_show_time_2/?igshid=YmMyMTA2M2Y%3D&fbclid=IwAR1QZeWyF8r2THgsudlUlweCz8bXL8G3tWjF8Ez-aYdhbrdoSTvKĒhOkBk4 (дата звернення: 20.11.2022).
8. Голоси нашого міста №12. Юлія Ніколаєвська. *Накуніло* : веб-сайт. URL : <https://podcasts.google.com/feed/aHR0cHM6Ly9hbmNob3luZm0vcy9iMjY2MmQzYy9wb2RjYXN0L3Jzcw==/episode/MDZkYmU4MTMtMjI0S00N2Y4LTg2OWQtNmE0YTM4YjRlNTI0?fbclid=IwAR272Oh1QgKR5QZm7DzECh1tuyBFZZHRLpzfXBc7A7fwE1BwNT1u2K1iaMg> (дата звернення: 20.11.2022).
9. Гомля Л. Дякую! *Facebook* : веб-сайт. URL : <https://www.facebook.com/gomlyalm/videos/705376410680691> (дата звернення: 20.11.2022).

10. Жук К. У Гамбурзі. 25 жовтня. *Facebook* : веб-сайт. URL : <https://www.facebook.com/jhukate/videos/523740585871870> (дата звернення: 20.11.2022).
11. Жуковський А. І. Визвольні змагання 1917–1921. *Енциклопедія Сучасної України : енциклопедія.* / ред.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2005. Т. 4. URL: <https://esu.com.ua/article-33971> (дата звернення: 20.11.2022).
12. Історія української культури: навч. посіб. / Павлова О., Мельничук Т., Грищенко В. та ін. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 368 с.
13. Історія української музики. Т. 4 : 1917–1941 / АН УРСР, Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського. [авт. тому: М. В. Беляєва, Т. П. Булат, Ю. П. Булка та ін.]; редкол. тому: Л. О. Пархоменко (відп. ред.) [та ін.]. Київ : Наук. думка, 1992. 613, [2] с. : іл.
14. Карась Г. Неочікуване знайомство з харків'янами! *Facebook* : веб-сайт. URL : https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid022cXAcupRJSZoHo9td1PbsMNfZBrS6WvtyjHDDG4UP2fuwUrkPLcwmQBtsvZDCZxl&id=1802113840 (дата звернення: 20.11.2022).
15. Кудрич Л. Наші випускники нас підтримують з далеких місць. *Facebook* : веб-сайт. URL : <https://www.facebook.com/profile.php?id=100017444553655> (дата звернення: 20.11.2022).
16. Осипенко В. «Через поле широкее» [Фрагмент концерту в м. Галле]. *Facebook* : веб-сайт. URL : <https://www.facebook.com/100018555181864/videos/505310730960900> (дата звернення: 20.11.2022).
17. Осипенко В. Надзвичайно приємно. *Facebook* : веб-сайт. URL : https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid0uvVpx4tGeWauJkbhAFSf49ynaKjUu3TQfqKskknP75A5pjCA1B9N3PK7KwFgTjGTI&id=100018555181864 (дата звернення: 20.11.2022).
18. Папа Карло & Мишко Адамчак. Whiskey in the Carpathians. *YouTube* : веб-сайт. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=jQRsJm65jjs> (дата звернення: 20.11.2022).
19. Рябко В. [Профіль на Facebook]. *Facebook* : веб-сайт. URL : <https://www.facebook.com/profile.php?id=100000026737024> (дата звернення: 20.11.2022).
20. Сердюк Я. Прямий ефір від 13 серпня. *Facebook* : веб-сайт. URL : <https://www.facebook.com/yaroslava.serdyuk.5/videos/762993538284610> (дата звернення: 20.11.2022).
21. Спротив війні через культуру та мистецтво: УКФ взяв участь у міжнародному симпозиумі «Чому культура має значення?» *Український культурний фонд* : веб-сайт. URL : <https://ucf.in.ua/news/18102022> (дата звернення: 20.11.2022).
22. Теорія історія музики. 16 червня. *Facebook* : веб-сайт. URL : https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid02vtdKKuAMqjrxTJTtk9RzV24hrJ1eF8eqSWuoGFFD1qgYAKtizTy4LA4VVgxbKZPMI&id=100053999146617 (дата звернення: 20.11.2022).
23. Трянов М. Вдома. Не в Харкові, але на Батьківщині... *Facebook* : веб-сайт. URL : <https://www.facebook.com/maksym.trianov/posts/pfbid0sXN6h6zVjx2vZBAmxDYXvdXPPQa99diUu5v7CSpUHNP3hXYy9sQTW3mK166wgMb4l/> (дата звернення: 20.11.2022).
24. Трянов М. Лист до В. Щепакіна від 12.10.2022. *Facebook* : веб-сайт. URL : <https://www.facebook.com/messages/t/100000656458779> (дата звернення: 20.11.2022).
25. Українська пісня лунає на ізраїльській землі. *Facebook* : веб-сайт. URL : <https://www.facebook.com/www.cultura.kh.ua/posts/pfbid0ZG2U3zRWia8GRbwZgRAPNiVi6PDYQnGsGSqjgGZzFtz9fxWr3FMgeQcTtbcjW7wbl> (дата звернення: 20.11.2022).
26. Шейко В. М., Тишевська Л. Г. Історія української культури : навч. посіб. / наук. ред. В. М. Шейко. Київ: Кондор, 2006. 264 с.
27. Щепакін В. С. Джоплін. Регтайм «Артист естради». Волонтерський центр «Оборона Полтави». *YouTube* : веб-сайт. URL : https://www.youtube.com/shorts/teWqN_2sTTY (дата звернення: 20.11.2022).
28. Яровенко М. Культурний геноцид: Мінкульт підтвердив пошкодження більше ніж 500 об'єктів культурної спадщини. *Дзеркало тижня.* 2022. 27 жовтня. *Дзеркало тижня* : веб-сайт. URL : <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/kulturnij-henotsid-minkult-pidтверdiv-poshkodzhennja-bilshe-nizh-500-objektiv-kulturnoji-spadshchini.html> (дата звернення: 20.11.2022).
29. Alex Spielman. [Незабутній момент]. *Facebook* : веб-сайт. URL : <https://www.facebook.com/bajanistas> (дата звернення: 20.11.2022).
30. Alex Spielman. Роздвоєння особистості... 2 серпня. *Facebook* : веб-сайт. URL : <https://www.facebook.com/bajanistas/posts/pfbid0LWZLzSA6yTR9tLw2W1FP6m92BQ2iiiMNkbyZQXE9bf5c4Y4KZeZTzPQLa9g8751> (дата звернення: 20.11.2022).
31. Alex Spielman. Concert Accordeon Sans Frontieres. Théâtre des 2 Mondes, Vaison-la-Romaine, France. *Facebook* : веб-сайт. URL : <https://www.facebook.com/bajanistas> (дата звернення: 20.11.2022).
32. HNUM. Kotlyarevsky. 3 травня. *Facebook* : веб-сайт. URL : <https://www.facebook.com/profile.php?id=100064183628634> (дата звернення: 20.11.2022).
33. Kociszewski Jarosław. Rosjanie w Ukrainie mogą dopuszczać się ludobójstwa. O winie nie świadczy liczba ofiar. 30.06.2022. *Nowa Europa Wschodnia* : веб-сайт. URL : https://www.new.org.pl/2353,ludobojstwo_w_ukrainie.html (дата звернення: 20.11.2022).
34. Nikolaevskaya J., Welscher H. »Niemand wird uns am Ende des Krieges all diese Zeit zurückgeben, also müssen wir weiterleben.« *VAN. Online-Magazin für klassische Musik* : веб-сайт. URL : <https://van-magazin.de/mag/charkiw-musik-juni2022/> (дата звернення: 20.11.2022).

35. Rescue Now – Kharkiv Is Staying Alive. *YouTube* : веб-сайт. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=d4QImoEkjpU> (дата звернення: 20.11.2022).
36. Selo i Ludy. У прямому ефірі. Збір коштів для підрозділу «KRAKEN» (батальйон «Азов»). *Facebook* : веб-сайт. URL : <https://www.facebook.com/seloiludy/videos/690871892227604> дата звернення: 20.11.2022).
37. Ukraine meets Styria in Graz. September 16 & 17. *Facebook* : веб-сайт. URL : <https://www.facebook.com/events/981003619966842/?ref=newsfeed> дата звернення: 20.11.2022).

REFERENCES

1. Afisha zakhodiv do Dnia zakhysnykiv i zakhysnyts Ukrainy. [Poster of events for the Day of Defenders of Ukraine]]. *Facebook* : website. URL : <https://www.facebook.com/photo/?fbid=1353133691882480&set=a.178709352658259> (application date: 20.11.2022) [in Ukrainian].
2. Afisha kontsertu [The poster of the concert]. *Facebook* : website. URL : <https://www.facebook.com/photo/?fbid=1353133691882480&set=a.178709352658259> (application date: 20.11.2022) [in Ukrainian].
3. Bakalchuk V. O. Kulturnyi henotsyd yak skladova chastyna mizhnarodnoho zlochynu RF v Ukraini. [Cultural genocide as a component of the international crime of the Russian Federation in Ukraine] *Media center of the Ukrainian Institute of Strategic Studies*: website. URL : <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/kulturnyy-henotsyd-yak-skladova-chastyna-mizhnarodnoho-zlochynu-rf-v> (application date: 20.11.2022) [in Ukrainian].
4. Bohatyrov V. Lyst do V. Shchepakina. [Letter to V. Shchepakin]. *Facebook* : website. URL : <https://www.facebook.com/messages/t/100006591435354> (application date: 20.11.2022) [in Ukrainian].
5. Vilni liudy u nediliu. [Free people on Sunday]. *Facebook* : website. URL : https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=pfbid0vAautyc6Zg8Yhr1yazbpVzX4n374kDX4DFeNmLti56esyLoNMPcbCPmPGnxJefQtI&id=100086288077461 (application date: 20.11.2022) [in Ukrainian].
6. Hastrolnyi tur «Yevropeyskyi shliakh». Den 117. [Tour “European Way”. Day 117]. *Facebook* : website. URL : <https://www.facebook.com/kharkivopera> (application date: 20.11.2022) [in Ukrainian].
7. HO «Chas dlia show». [Public association “Time for a show”]. *Instagram* : website. URL : https://www.instagram.com/the_show_time_2/?igshid=YmMyMTA2M2Y%3D&fbclid=IwAR1QZeWyF8r2THgsudlUlwCz8bXL8G3tWjF8Ez-aYdhbrdoSTvKEhOkBk4 (application date: 20.11.2022) [in Ukrainian].
8. Holosy nashoho mista №12. Yuliia Nikolaievskia. [Voices of our city. No. 12. Yulia Nikolaievskia]. *Nakypilo* : website. URL : <https://podcasts.google.com/feed/aHR0cHM6Ly9hbmlNob3IuZm0vcy9iMjY2MmQzYy9wb2RjYXN0L3Jzcw==/episode/MDZkYmU4MTMmMjI4OS00N2Y4LTg2OWQ0NmE0YTMyYjRINTI0?fbclid=IwAR2720h1QgKR5QZm7DzEChtuyBFZZHRLpzfXBc7A7fwE1BwNT1u2K1iaMg> (application date: 20.11.2022) [in Ukrainian].
9. Homlia L. Diakui! [Thank you!]. *Facebook* : website. URL : <https://www.facebook.com/gomlyalm/videos/705376410680691> (application date: 20.11.2022) [in Ukrainian].
10. Zhuk K. U Hamburzi. 25 zhovtnia. [In Hamburg. October 25]. *Facebook* : website. URL : <https://www.facebook.com/jhukate/videos/523740585871870> (application date: 20.11.2022) [in Ukrainian].
11. Zhukovskiy A. I. Vyzvolni zmahannia 1917–1921. [Liberation competitions 1917–1921]. *Encyclopedia of modern Ukraine : encyclopedia* / ed.: I. M. Dziuba, A. I. Zhukovskiy, M. H. Zhelezniak and other; National Academy of Sciences of Ukraine, Shevchenko Scientific Society. Kyiv: Institute of Encyclopedic Research of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2005. Volume 4. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy entsyklopediia* : website. URL : <https://esu.com.ua/article-33971> (application date: 20.11.2022) [in Ukrainian].
12. Istoriiia ukrainskoi kultury: navch. posib. [History of Ukrainian culture: a study guide] / Pavlova O., Melnychuk T., Hryshchenko V. ta inand other. Kyiv : Educational literature center, 2012, 368 p. [in Ukrainian].
13. Istoriiia ukrainskoi muzyky. T. 4 : 1917–1941 [History of Ukrainian music. Volume 4 : 1917–1941] / Academy of Sciences of the USSR, M. T. Rylsky Institute of Art History, Folklore and Ethnology [authors of the volume: M. V. Beliaieva, T. P. Bulat, Yu. P. Bulka and other]; editorial Board of the volume: L. O. Parkhomenko (responsible editor) [and other]. Kyiv : Scientific thought, 1992. 613, [2] p.: il. [in Ukrainian].
14. Karas H. Neochikuvane znaiomstvo z kharkivianamy! [An unexpected acquaintance with Kharkiv residents]. *Facebook* : website. URL : https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid022cXAcupRJSZoHo9td1PbsMNNfZBrS6WvtjHDDG4UP2fuwUrkPLcwmQBtsvZDCZxl&id=1802113840 (application date: 20.11.2022) [in Ukrainian].
15. Kudrych L. Nashi vypuskyky nas pidtrymuiut z dalekykh mist. [Our graduates support us from far away places] *Facebook* : website. URL : <https://www.facebook.com/profile.php?id=100017444553655> (application date: 20.11.2022) [in Ukrainian].
16. Osypenko V. «Cherez pole shyrokeie» [Frahment kontsertu v m. Halle]. [“Across the wide field” [Fragment of a concert in Halle]]. *Facebook* : website. URL : <https://www.facebook.com/100018555181864/videos/505310730960900> (application date: 20.11.2022) [in Ukrainian].
17. Osypenko V. Nadzvychaino pryjemno. [It is extremely pleasant]. *Facebook* : website. URL : https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid0uvVpx4tGeWauJkbhAFSf49ynaKjUu3TQfqKskknP75A5pjCA1B9N3PK7KwFgTjGTI&id=100018555181864 (application date: 20.11.2022) [in Ukrainian].
18. Papa Karlo & Myshko Adamchak. Whiskey in the Carpathians. *YouTube* : website. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=jQRsJm65jjs> (application date: 20.11.2022) [in Ukrainian].
19. Riabko V. [Profil na Facebook]. [[Profile on Facebook]]. *Facebook* : website. URL : <https://www.facebook.com/profile.php?id=100000026737024> (application date: 20.11.2022) [in Ukrainian].

20. Serdiuk Ia. Priamyi efir vid 13 serpnia. [Live broadcast from August 13]. *Facebook* : website. URL : <https://www.facebook.com/yaroslava.serdyuk.5/videos/762993538284610> (application date: 20.11.2022) [in Ukrainian].
21. Sprotyv viini cherez kulturu ta mystetstvo: UKF vziav uchast u mizhnarodnomu sympoziumi «Chomu kultura maie znachennia?» [Opposing war through culture and art: the Ukrainian Cultural Foundation took part in the international symposium “Why Culture Matters”]. *Ukrainskyi kulturnyi fond* : website. URL : <https://ucf.in.ua/news/18102022> (application date: 20.11.2022) [in Ukrainian].
22. Teoriia istoriia muzyky. 16 chervnia. [Theory and history of music. June 16]. *Facebook* : website. URL : https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid02vtdKKuAMqjrxTJTtk9RzV24hrJ1eF8eqSWuoGFFD1qgYAkTizTy4LA4VVgxbKZPMI&id=100053999146617 (application date: 20.11.2022) [in Ukrainian].
23. Trianov M. Vdoma. Ne v Kharkovi, ale na Batkivshchyni... [Home. Not in Kharkiv, but in the Motherland...]. *Facebook* : website. URL : <https://www.facebook.com/maksym.trianov/posts/pfbid0sXN6h6zVjx2vZBAmxDYXvdXPpQa99diUu5v7CSpUHZP3hXYy9sQTW3mK166wgMb4l> (application date: 20.11.2022) [in Ukrainian].
24. Trianov M. Lyst do V. Shchepakina vid 12.10.2022. [Letter to V. Shchepakin dated October 12, 2022]. *Facebook* : website. URL : <https://www.facebook.com/messages/t/100000656458779> (application date: 20.11.2022) [in Ukrainian].
25. Ukrainska pisnia lunaie na izrailskii zemli. [A Ukrainian song is heard on the land of Israel]. *Facebook* : website. URL : <https://www.facebook.com/www.cultura.kh.ua/posts/pfbid0ZG2U3zRWia8GRbwZgRAPNiVi6PDYQnGsGSqjgGZZFtz9fxWr3FMgeQcTtbcjW7wbl> (application date: 20.11.2022) [in Ukrainian].
26. Sheiko V. M., Tyshevska L.M. Istoriia ukrainskoi kultury : navch. posib. [History of Ukrainian culture: a study guide] / scientific ed. V. M. Sheiko. Kyiv: Kondor, 2006. 264 c. [in Ukrainian].
27. Shchepakin V. S. Dzhoplin. Rehtaim «Artyst estrady». Volonterskyi tsentr «Oborona Poltavu». [S. Joplin. Ragtime “Entertainer”. Volunteer Center “Defense of Poltava”]. *YouTube* : website. URL : https://www.youtube.com/shorts/teWqN_2sTTY (application date: 20.11.2022) [in Ukrainian].
28. Yarovenko M. Kulturnyi henotsyd: Minkult pidtverdyyv poshkodzhenia bilsh nizh 500 obektiv kulturnoi spadshchyny. 2022. 27 zhovtnia. [Cultural Genocide: The Ministry of Culture confirmed damage to more than 500 cultural heritage sites. 2022. October 27.]. *Dzherkalo tyzhnia* : website. URL : <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/kulturnij-henotsid-minkult-pidtverdiv-poshkodzhenja-bilsh-nizh-500-obektiv-kulturnoji-spadshchini.html> (application date: 20.11.2022) [in Ukrainian].
29. Alex Spielman. [Nezabutnii moment]. [[An unforgettable moment]]. *Facebook* : website. URL : <https://www.facebook.com/bajanistas> (application date: 20.11.2022) [in Ukrainian].
30. Alex Spielman. Rozdvoiennia osobystosti... 2 serpnia. [Split personality... August 2.]. *Facebook* : website. URL : <https://www.facebook.com/bajanistas/posts/pfbid0LWZLzSA6yTR9tLw2W1FP6m92BQ2iiiMNkjbZQXE9bf5c4Y4KZeZTzPQLaq9g875l> (application date: 20.11.2022) [in Ukrainian].
31. Alex Spielman. Concert Accordeon Sans Frontieres. Théâtre des 2 Mondes, Vaison-la-Romaine, France. *Facebook* : website. URL : <https://www.facebook.com/bajanistas> (application date: 20.11.2022) [in French].
32. HNUM. Kotlyarevsky. 3 travnia. [Kharkiv National University of Arts. Kotlyarevskyi. May 3]. URL : <https://www.facebook.com/profile.php?id=100064183628634> (application date: 20.11.2022) [in Ukrainian].
33. Kociszewski Jarosław. Rosjanie w Ukrainie mogą dopuszczać się ludobójstwa. O winie nie świadczy liczba ofiar. 30.06.2022. *Nowa Europa Wschodnia* : website. URL : https://www.new.org.pl/2353,ludobojstwo_w_ukrainie.html (application date: 20.11.2022) [in Polish].
34. Nikolaevskaya J., Welscher H. »Niemand wird uns am Ende des Krieges all diese Zeit zurückgeben, also müssen wir weiterleben.« *VAN. Online-Magazin für klassische Musik* : website. URL : <https://van-magazin.de/mag/charkiw-musik-juni2022/> (application date: 20.11.2022) [in German].
35. Rescue Now – Kharkiv Is Staying Alive. *YouTube* : website. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=d4QImoEkjpU> (application date: 20.11.2022)
36. Selo i Ludy. U priamomu efiri. Zbir koshtiv dlia pidrozdilu «KRAKEN» (batalion «Azov»). [On the live air. Fundraising for the KRAKEN unit (Azov battalion)]. *Facebook* : website. URL : <https://www.facebook.com/seloiludy/videos/690871892227604> (application date: 20.11.2022) [in Ukrainian].
37. Ukraine meets Styria in Graz. September 16 & 17. *Facebook* : website. URL : <https://www.facebook.com/events/981003619966842/?ref=newsfeed> (application date: 20.11.2022).

УДК 75.03(477):72.012

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/57-1-9>

Лариса БУТКО,

orcid.org/0000-0002-8817-3381

кандидат фiлологiчних наук, доцент,

доцент кафедри гуманiтарних наук, культури i мистецтва

Кременчуцького нацiонального унiверситету iменi Михайла Остроградського

(Кременчук, Полтавська область, Україна) *larysabutko@gmail.com*

Дар'я ВАСИЛЕНКО,

orcid.org/0000-0001-9052-8287

старший викладач кафедри гуманiтарних наук, культури i мистецтва

Кременчуцького нацiонального унiверситету iменi Михайла Остроградського

(Кременчук, Полтавська область, Україна) *dvoloshka05@gmail.com*

Вiктор ОСАДЧИЙ,

orcid.org/0000-0003-1197-7506

доктор фiлософiї з образотворчого мистецтва,

доцент кафедри гуманiтарних наук, культури i мистецтва

Кременчуцького нацiонального унiверситету iменi Михайла Остроградського

(Кременчук, Полтавська область, Україна) *osadchiykrnu3@ukr.net*

СТИЛІСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНСЬКИХ КРАЄВИДІВ МАНЕ-КАЦА ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ СУЧАСНИХ КОНЦЕПЦІЙ ДИЗАЙН-ПРОЄКТУВАННЯ

Сьогодні висуває багато питань до дизайну як художньо-проектної діяльності, що зумовила трансформацію простору в категорію вищого рівня, який поєднує функціонал, корисність з духовністю, естетикою. Дизайн є органічною складовою мистецтва, провідником його функції в усіх сферах життєдіяльності людини, а майстерність дизайнера має бути співзвучною мистецтву.

Сучасна людина вже не задовольняється просто комфортом, зручністю та практичністю: часто в затребуваних на сьогодні дизайн-проектах саме естетика висувається на першій позиції. Це зумовлює необхідність для сучасного дизайнера володіти не лише сучасними технічними засобами та програмами, потрібних для проектування, але й бути естетично обдарованим, обізнаним у сфері образотворчого мистецтва, що, у свою чергу, забезпечується естетичним смаком, сформованим кралицями зразками зображального мистецтва світового рівня. Спостерігаючи за композицією, кольоровим рішенням тощо видатних художників, дизайнер зможе якнайкраще зрозуміти, наскільки його об'єкт буде гармонійно виглядати в навколишньому середовищі, а це дозволяє відточувати майстерність та набувати безцінного практичного досвіду.

У статті пропонується здійснення формування естетичних смаків дизайнерів, їхньої композиційної вправності, відчуття кольору саме на основі найкращих зразків світового мистецтва на прикладі українських краєвидів Мане-Каца, адже творчість цього художника є не лише помітним явищем світового імпресіоністичного художнього напрямку, але й має потужний соціокультурний потенціал в аспекті популяризації української культури.

Метою статті є з'ясування стилістичного потенціалу українських краєвидів Мане-Каца в аспекті формування сучасних концепцій дизайн-проекткування.

Усі картини із зображенням українських сільських краєвидів медитативні, ніби застигли і, на думку дослідників творчості Мане-Каца, трохи примітивістські, чого не можна сказати про картини, написані в ці ж роки, але далекі від спогадів. У цих пейзажах сум, елегійність, поривчастість, що свідчить про тугу за батьківщиною. Проте є й полотно з діаметрально протилежним настроєм: сповнені яскравих соковитих фарб, життя, надії.

Мальовничі поверхні із зображенням українських краєвидів у Мане-Каца кружляють вихором яскравих фарб, у тому числі виразним є й поєднання національних українських кольорів – блакитного та жовтого.

Ключові слова: Мане-Кац, дизайн-проекткування, стилістика, кольорове рішення, естетика.

Larysa BUTKO,
 orcid.org/0000-0002-8817-3381

Associate Professor; PhD,
 Associate Professor at the Department of Humanities, Culture and Art
 Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University
 (Kremenchuk, Poltava region, Ukraine) larysabutko@gmail.com

Daria VASYLENKO,
 orcid.org/0000-0001-9052-8287

Senior Lecturer at the Department of Humanities, Culture and Art
 Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University
 (Kremenchuk, Poltava region, Ukraine) dvoloshka05@gmail.com

Viktor OSADCHIY,
 orcid.org/0000-0003-1197-7506

Doctor of Philosophy in Fine Arts,
 Associate Professor at the Department of Humanities, Culture and Art
 Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University
 (Kremenchuk, Poltava region, Ukraine) osadchiyrnu3@ukr.net

THE STYLISTIC POTENTIAL OF MANE-KATZ'S UKRAINIAN LANDSCAPES AS THE BASIS FOR THE FORMATION OF MODERN DESIGN CONCEPTS

Present day shows many questions to design as an artistic and project activity, which led to the transformation of space into a higher level category that combines functionality, utility with spirituality, aesthetics. Design is an organic component of art, the conductor of its function in all spheres of human activity, and the skill of the designer must be consonant with art.

A modern person is no longer satisfied with just comfort, convenience and practicality: often in today's popular design projects aesthetics comes first. This makes it necessary for a modern designer to possess not only modern technical means and programs necessary for designing, but also to be aesthetically gifted, knowledgeable in the field of fine arts, which, in turn, is ensured by an aesthetic taste formed by the best examples of world-class visual arts. By observing the composition, color scheme, etc. of outstanding artists, the designer will be able to better understand how his object will look harmoniously in the environment, and this allows you to hone your skills and gain invaluable practical experience.

The article proposes the implementation of the formation of the aesthetic tastes of designers, their compositional skill, the sense of color precisely on the basis of the best examples of world art on the example of the Ukrainian landscapes of Mane-Katz, because the work of this artist is not only a notable phenomenon of the world impressionist artistic direction, but also has a powerful socio-cultural potential in the aspect of popularizing Ukrainian culture.

The purpose of the article is to clarify the stylistic potential of Mane-Katz's Ukrainian landscapes in terms of the formation of modern design concepts.

All paintings depicting Ukrainian rural landscapes are meditative, as if frozen and, according to researchers of Mane-Katz's work, a little primitivist, which cannot be said about the paintings painted in the same years, but far from memories. In these landscapes, there is sadness, elegiacism, impetuosity, which indicates a longing for the homeland. However, there are canvases with a diametrically opposite mood: full of bright juicy colors, life, hope.

Picturesque surfaces depicting Ukrainian landscapes in Mane-Katz swirl in a vortex of bright colors, including the combination of the national Ukrainian colors – blue and yellow.

Key words: *Mane-Katz, design-projection, stylistics, color solution, aesthetics.*

Постановка проблеми. Дизайн як засіб естетичного освоєння простору в сучасній палітрі людських потреб посідає одне з чільних місць, адже простір, у якому перебуває людина, повинен забезпечувати не лише її функціональні потреби, але й відповідати її естетичним вимогам та очікуванням. Саме дизайн як художньо-проектна діяльність зумовив трансформацію простору в категорію вищого рівня, що поєднує функціонал, корисність з духовністю, естетикою. Дизайн є органічною складовою мистецтва, провідни-

ком його функції в усіх сферах життєдіяльності людини (Прусак, 2017: 73), а майстерність дизайнера має бути співзвучною мистецтву.

Сучасна людина вже не задовольняється просто комфортом, зручністю та практичністю: часто в затребуваних на сьогодні дизайн-проектах саме естетика висувається на перші позиції. Це зумовлює необхідність для сучасного дизайнера володіти не лише сучасними технічними засобами та програмами, потрібних для проектування, але й бути естетично обдарованим, обізнаним у сфері

образотворчого мистецтва, що, у свою чергу, забезпечується естетичним смаком, сформованим кращими зразками зображального мистецтва свiтового рiвня. Спостерiгаючи за композицiєю, кольоровим рiшенням тощо видатних художникiв, дизайнер зможе якнайкраще зрозумiти, наскiльки його об'єкт буде гармонiйно виглядати в навколишньому середовищi, а це дозволяє вiдточувати майстернiсть та набувати безцiнного практичного досвiду.

Аналіз досліджень. Так iсторично склалося, що дизайн є одним з видiв проєктно-мистецької діяльностi, що репрезентує взаємодiю науково-технiчної та художньої культури i вiдображає iнновацiї в технiцi, iнженернiй та художнiй творчостi. Iнновацiї у сферi дизайну зумовлюють економiчне зростання, є найважлившою складовою промислової конкурентоспроможностi та найважлившою здатнiстю для особистого кар'єрного розвитку (Magen, Lajoie, 2020).

Вивчення того, що стримує чи стимулює креативнiсть дизайнера для розширення можливостей ринкових iнновацiй є невідкладним завданням сучасних наукових розвiдок у сферi дизайну (Wu, Siu, Bühring, Villani, 2022).

У результатi не дивно, що дослідження творчої самоефективностi збiльшилися в дизайн-освiтi та бізнесi. Останнi науковi розвiдки засвiдчують неабиякий iнтерес дослідникiв до формування творчого потенцiалу дизайнерiв. На думку дослідникiв, творча самоефективнiсть, вiра у свою здатнiсть досягати творчих результатiв, необхідна дизайнерам для створення iнновацiйних продуктiв чи iдей (Neng-tang, Chang, and Chou, 2020; Newman, Herman, Schwarz, and Nielsen, 2018; Min, Hu, and Zhang, 2017).

Проте увага науковцiв зосереджується здебiльшого на загальних аспектах розвитку творчого потенцiалу дизайнерiв, у той час як питання формування їхнiх естетичних смакiв саме на основi найкращих зразкiв свiтового мистецтва потребує узагальнень.

Одним з таких художникiв є Мане-Кац. Його творчiсть є не лише помiтним явищем свiтового iмпресiонiстичного художнього напрямку, але має потужний соцiокультурний потенцiал в аспектi популяризацiї української культури. Творчiсть митця досліджувалась як зарубiжними, так i вiтчизняними мистецтвознавцями: В. Антоновим, А. Бенуа, І. Іване, Л. Латт, О. Ханком (Антонов, 1951; Бенуа, 1934; Іване, 1932; Латт, 1993; Ханко, 2022).

На особливу увагу заслуговує наукова розвiдка В. Осадчого, у якому в аспектi аналізу художнього

життя м. Кременчука кiнця ХІХ–ХХ столiття висвiтлено вплив на художню палiтру мiста окресленого iсторичного перiоду художникiв-уродженцiв м. Кременчука, серед яких помiтною постаттю є Мане-Кац (Осадчий, 2022).

Отже, для успiшної реалiзацiї дизайн-проєктiв конче потрібнi розробленi методики, розвинута база емпиричних досліджень з огляду на обмеженiсть теоретико-прикладного горизонту певних наукових розвiдок, їх дискусiйностiсть. Саме це й зумовлює актуальностi теми статтi.

Метою статтi є з'ясування стилiстичного потенцiалу українських краєвидiв Мане-Каца в аспектi формування сучасних концепцiй дизайн-проєктування.

Виклад основного матерiалу. Мане-Кац упродовж усього свого життя мав тiсний зв'язок з Україною.

Цi зв'язки невипадковi i формальнi. Через все життя Мане Каца проходить елегiчна мелодiя українського села. Це картини-спогади iз гiрким присмаком ностальгiї. Срiбно-бiлий снiг контрастує з криваво-червоним сонцем, що заходить, образ, присутнiй у багатьох українських пейзажах («Зимовий пейзаж», «Пейзаж України», 1957) (рис. 1).

Рис. 1. Картина «Зимовий пейзаж»

Усi картини iз зображенням українських сiльських краєвидiв медитативнi, нiби застиглi i, на думку дослідникiв творчостi Мане-Каца, трохи примiтивiстськi, чого не можна сказати про картини, написанi в цi ж роки, але далекi вiд спогадiв: вони вiдрiзняються виручою динамiкою розжарених фарб, киплячою радiстю життя. Такi, насамперед, його натюрморти з квітками («Квiти у вазi», 1950).

У цих пейзажах сум, елегiйнiсть, поривчастiсть, що свiдчить про тугу за батькiвщиною.

Проте є й полотна з дiаметрально протилежним настроєм: сповненi яскравих соковитих фарб, життя, надiї.

Мальовничі поверхні із зображенням українських краєвидів у Мане-Каца кружляють вихором яскравих фарб. Поєднання національних українських кольорів – блакитно-жовтого – зустрічається в нього дуже часто (рис. 2), як в Олександрі Екстер, Соні Делоне, Малевича.

Рис. 2. Картина «Горбистий пейзаж»

Мане-Каца приваблює золотаво-жовтий колір, що є свого роду симфонічним танцем соняшників.

Соняшиково-жовте є основним тоном серед гармонійного різноманіття. Цей колір з усіма своїми відтінками немов квінтесенція не лише квітів з жовтими пелюстками, а й пшеничних полів, як і сонячного світла. Художник вміло застосовує цей прийом для репрезентації влади місяця, його сили, адже тільки його волею все довкола настільки змінилось. Завдяки віртуозному володінню кольором художник знайшов спосіб відобразити в картинах гру відблисків сонячного світла (рис. 3).

Рис. 3. Картина «Краєвид зі снопами сіна» (1950)

Жовтий колір є домінуючим і в картині «Краєвид зі снопами», проте це вже колір, продукований не сонцем, а повним місяцем, який трансформує в золотавий не лише снопи, але й доріжку, пагорби вдалині (рис. 4).

Рис. 4. Картина «Краєвид зі снопами»

Мане-Кац, як і всі імпресіоністи, в українських сільських пейзажах відмовився від зображення форм і кольору такими, якими ті мали бути, заради зображення їх такими, якими вони бачили їх під впливом освітлення. Таким чином, він відмовився від деяких традиційних принципів живопису, замінюючи й уточнюючи форму і дає уявлення про контурний малюнок дрібними роздільними та контрастними мазками.

Художник досяг небувалої звучності колориту, небаченого багатства відтінків. Його мазок став самостійним засобом виразності, наповнюючи поверхню картини живою мерехтливою вібрацією колірних частинок. Полотно уподібнюється дорожнім квітам, мозаїці. У його українських пейзажах фарби яскраво засяяли: зникли всі чорні, сірі, чисті білі та коричневі фарби, всі «землі»; залишилися майже виключно кольори веселки – блакитний, зелений, жовтий, помаранчевий, червоний, фіолетовий. Художник, як і всі імпресіоністи, не застосовує світлотінь передачі об'ємів, він відмовився від темних тіней, тіні у картинах також стали кольоровими. Імпресіоністи загалом широко застосовували додаткові тони (червоні та зелені, жовті та фіолетові), контраст яких підвищував інтенсивність звучання кольору, що й продемонстровано у картині «Український краєвид. Вид на Кременчук» (рис. 5).

Загалом для картин із зображенням українських краєвидів Мане-Каца характерні «незакданість» кадру, децентралізація зображення (відсутність центральної системи образів і статичної, єдиної точки зору), незвичайність ракурсів, що обираються, зміщення композицій, осей, «довільні» зрізи частин композиції, предметів та фігур рамою картини.

Художник відмовляється від складних (змішаних) тонів, розкладання їх на чисті спектральні

Рис. 5. Картина «Український краєвид. Вид на Кременчук»

кольори, що накладаються на полотно окремими мазками, які мають оптично поєднуватися в очах у глядача. Колір у його пейзажних картинах набуває автономії, аж до відокремлення від предмета, і є носієм світлових зарядів, що пронизують все поле зображення. Пленер передбачає велику тонкість градацій світлотіні, колірних відносин та

Рис. 6. Картина «Український краєвид»

переходів, ретельну розробку системи вальорів (рис. 6).

Отже, творчість видатного імпресіоніста світового рівня Мане-Каца репрезентує мистецтво світового рівня, здатного формувати естетичні потенції сучасних дизайнерів, що зумовлює подальші наукові розвідки в цьому аспекті, у тому числі, з метою популяризації творчості видатних культурних діячів України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонов В. Русские художники в Париже. *Русские новости*. 1951. URL: <https://artz.ru/menu/1804645950/1804785180.html> (дата звернення 21.09.2022).
2. Бенуа А. Н. Выставка Мане-Катца. *Последние новости*. 1934, 3 нояб.
3. Іване І. Виставка образів Мане-Каца. *Діло*. 1932. №.108 (13056). С. 4.
4. Латт Л. Мане-Кац, художник из Кременчуга. *Евреи в культуре русского зарубежья*. Вып. 2. Иерусалим. 1993. С. 465–480.
5. Осадчий В. В. Художнє життя м. Кременчука кінця XIX–XX століття : автореферат дис. ... д.філософ : 023 / В. В. Осадчий ; Харківська державна академія дизайну і мистецтв. 2022. URL : <file:///D:/Users/user/Downloads/0822U100438.pdf> (дата звернення 21.09.2022).
6. Прусак В. Становлення та розвиток дизайн-освіти в Україні (кінець XX – початок XXI). *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. 2017. Вип. 31. С. 71–82.
7. Ханко О. В. МАНЕ-КАЦ Мане Лазарович. *Енциклопедія сучасної України*. URL : <https://esu.com.ua/article-65672> (дата звернення 21.09.2022).
8. Huang, Neng-tang, Yu-shan Chang, and Chia-hui Chou. Effects of creative thinking, psychomotor skills, and creative self-efficacy on engineering design creativity. *Thinking Skills and Creativity*. 2020. 37: 100695.
9. Maren, Gube, Susanne, Lajoie. Adaptive expertise and creative thinking: A synthetic review and implications for practice. *Thinking Skills and Creativity*. Volume 35, March 2020.
10. Newman, Alexander, H. M. Herman, Gary Schwarz, and Ingrid Nielsen. The effects of employees' creative self-efficacy on innovative behavior: The role of entrepreneurial leadership. *Journal of Business Research*. 2018. 89: 1–9.
11. Tang, Min, Weiping Hu, and Huan Zhang. Creative self-efficacy from the Chinese perspective: Review of studies in mainland China, Hong Kong, Taiwan, and Singapore. *The Creative Self*. 2017. 237–57.
12. Xiuxiu, Wu, Kin Wai Michael, Siu, Jörn, Bühring, Caterina, Villani. The Relationship between Creative Self-Efficacy, Achievement Motivation, and Job Burnout among Designers in China's e-Market. *Soc. Sci*. 2022. 11, 509.

REFERENCES

1. Antonov V. Russkiye khudozhniki v Parizhe [Russian artists in Paris]. *Russkiye novosti*. 1951. Available: <https://artz.ru/menu/1804645950/1804785180.html> Accessed on: September 21, 2022. [in Russian].
2. Benua A. N. Vystavka Mane-Katsa [Mane-Katz's exhibition]. *Posledniye novosti*. 1934, 3 noyab. [in Russian].
3. Ivane I. Vystavka obraziv Mane-Katsa [Exhibition of images of Mane-Katz]. *Dilo*. 1932. №.108 (13056). P. 4. [in Ukrainian].

4. Latt L. Mane-Kats, khudozhnik iz Kremenchuga [Mane-Katz, artist from Kremenchug]. *Yevrei v kul'ture russkogo zarubezh'ya*. Vyp. 2. Iyerusalim. 1993. Pp. 465–480. [in Russian].
5. Osadchyy V. V. Khudozhnye zhyttya m. Kremenchuka kintsya XIX–XX stolittya [Artistic life of Kremenchuk at the end of the XIX–XX centuries] : avtoreferat dys. ... d.filosof : 023 / V. V. Osadchyy ; Kharkivs'ka derzhavna akademiya dyzaynu i mystetstv. 2022. Available: file:///D:/Users/user/Downloads/0822U100438.pdf Accessed on: September 21, 2022. [in Ukrainian].
6. Prusak V. Stanovlennya ta rozvytok dyzayn-osvity v Ukrayini (kinets' XX–pochatok XXI) [Formation and development of design education in Ukraine (late 20th – early 21st centuries)]. *Visnyk L'vivs'koyi natsional'noyi akademiyi mystetstv*. 2017. V. 31. Pp. 71–82. [in Ukrainian].
7. Khanko O. V. MANE-KATS Mane Lazarovych [MANE-KATS Mane Lazarovych]. *Entsyklopediya suchasnoyi Ukrayiny*. Available: <https://esu.com.ua/article-65672>. Accessed on: September 21, 2022. [in Ukrainian].
8. Huang, Neng-tang, Yu-shan Chang, and Chia-hui Chou. Effects of creative thinking, psychomotor skills, and creative self-efficacy on engineering design creativity. *Thinking Skills and Creativity*. 2020. 37: 100695.
9. Maren, Gube, Susanne, Lajoie. Adaptive expertise and creative thinking: A synthetic review and implications for practice. *Thinking Skills and Creativity*. Volume 35, March 2020.
10. Newman, Alexander, H. M. Herman, Gary Schwarz, and Ingrid Nielsen. The effects of employees' creative self-efficacy on innovative behavior: The role of entrepreneurial leadership. *Journal of Business Research*. 2018. 89: 1–9.
11. Tang, Min, Weiping Hu, and Huan Zhang. Creative self-efficacy from the Chinese perspective: Review of studies in mainland China, Hong Kong, Taiwan, and Singapore. *The Creative Self*. 2017. 237–57.
12. Xiuxiu, Wu, Kin Wai Michael, Siu, Jörn, Bühring, Caterina, Villani. The Relationship between Creative Self-Efficacy, Achievement Motivation, and Job Burnout among Designers in China's e-Market. *Soc. Sci*. 2022. 11, 509.

Гао ЦІНВЕНЬ,

orcid.org/0000-0003-0506-7207

аспірант кафедри теорії музики та композиції

Одеської національної музичної академії імені А.В. Нежданової

(Одеса, Україна) 827504861@qq.com

СОНАТИ ДЛЯ ФОРТЕПІАНО КАРЛА ВЕБЕРА: СПЕЦИФІКА ЦИКЛУ

У статті аналізується специфіка сонатного циклу у фортепіанній творчості К. Вебера; простежується зародження характерних тенденцій музичного романтизму у фортепіанних сонатах, виявляється взаємозв'язок класичного та романтичного стилів. Вебер став справжнім новатором та засновником романтичного концертного стилю. Фортепіанні сонати Вебера – характерні зразки перетворення німецької камерної музики в музику концертну ранньоромантичного періоду. За насиченістю та складністю драматургії вони не лише не поступаються останнім сонатам Л. Бетховена, але, можливо, за певними параметрами перевершують їх. Пластична виразність образів поєднується в сонатах Вебера з блискучим віртуозним стилем, що виявляє величезну різноманітність прийомів фортепіанної техніки. Фортепіанні сонати Вебера зберігають міцні зв'язки з класичними традиціями, для них характерні простота і ясність стилю, рельєфність музичних образів, особлива їх чіткість, точність, чистота емоційного складу. Цикли мають чотиричастинну структуру з характерним "класичним" контрастом: перші частини написані у сонатній формі, зазвичай в темпі *allegro*; другі частини витримані у помірних темпах; треті – жанрові (менуети), четверті – фінал – рондо. Виключення представляє тричастинна композиція Третьої сонати, яка також має у своїй основі принцип класичного темпового контрасту: *allegro* – *andante* – *allegro*.

Вебер інакше, ніж класики, підходить до характеру тематизму, що яскраво виражено його творах. Використовуючи конструктивну сторону класичної сонатної форми, композитор будує її не за рахунок виявлення і розкриття внутрішніх ресурсів, а часто за рахунок зовнішніх прийомів. Риси нового, романтичного, проступають в створенні поетичних картин, настроїв, що наближаються до романтичних фантазій, зміст яких розкривається в зміні виразних, драматичних, напружених епізодів. Відштовхуючись від класичної сонатно-симфонічної форми, у кожній фортепіанній сонаті Вебер ніби наново створює логіку сонатної форми, в певній мірі визначає подальші шляхи розвитку та еволюції тієї ж сонатної форми.

Ключові слова: фортепіанна соната, сонатний цикл, форма, стиль.

Gao JINGWEN,

orcid.org/0000-0003-0506-7207

Postgraduate student at the Department of Music Theory and Composition

The Odessa A.V. Nezhdanova Odessa Music Academy

(Odesa, Ukraine) 827504861@qq.com

PIANO SONATAS OF KARL WEBER: SPECIFICITY OF THE CYCLE

The article analyzes the specificity of the sonata cycle in K. Weber's piano works; the emergence of characteristic tendencies of musical romanticism in piano sonatas is traced, the relationship between classical and romantic styles is revealed. Weber became a true innovator and founder of the romantic concert style. Weber's piano sonatas are characteristic examples of the transformation of German chamber music into concert music of the early romantic period. In terms of richness and complexity of the drama, they are not only not inferior to L. Beethoven's last sonatas, but perhaps in certain parameters they surpass them. The plastic expressiveness of the images is combined in Weber's sonatas with a brilliant virtuoso style, which reveals a huge variety of techniques of piano technique. Weber's piano sonatas maintain strong ties with classical traditions, they are characterized by simplicity and clarity of style, relief of musical images, their particular clarity, precision, purity of emotional composition. The cycles have a four-part structure with a characteristic "classical" contrast: the first parts are written in sonata form, usually in *allegro* tempo; the second parts are held at a moderate pace; the third – genre (minuets), the fourth – the finale – rondo. The exception is the three-part composition of the Third Sonata, which is also based on the principle of classical tempo contrast: *allegro* – *andante* – *allegro*.

Weber approaches the character of thematism, which is clearly expressed in his works, differently than the classics. Using the constructive side of the classical sonata form, the composer builds it not at the expense of identifying and revealing internal resources, but often at the expense of external techniques. Features of the new, romantic appear in the creation of poetic pictures, moods approaching romantic fantasies, the content of which is revealed in the change of expressive, dramatic, tense episodes. Starting from the classical sonata-symphonic form, in each piano sonata Weber seems to create anew the logic of the sonata form, to a certain extent determines the further ways of development and evolution of the same sonata form.

Key words: piano sonata, sonata cycle, form, style.

Постановка проблеми. Карл Марія фон Вебер вважається першим самостійним представником німецького раннього романтизму, засновником німецької романтичної опери. Окрім знаменитих популярних опер, творча спадщина композитора включає симфонічні твори, концерти, пісні, кантати, меси, фортепіанну музику. Фортепіанні соло *Momento capriccioso* (1808), *Блискуче рондо* (1819), *Aufforderung zum Tanz* (1819), "Концертштюк" для фортепіано з оркестром (1821) й досі користуються популярністю серед віртуозів-піаністів. Нагадаємо, що до *Блискучого рондо* і *Aufforderung zum Tanz* виявив підвищену увагу Ференц Ліст, який, починаючи з 1828 року, регулярно включав їх до своїх виступів (з 1841 року – з оркестровою Гектора Берліоза). Зауважимо, що яскраві сонати для фортепіано Вебера, не є досить популярні серед виконавців та критиків.

Аналіз літератури. Основна загальноновизнана світова музикознавча література про життя та творчість Карла Марії Фон Вебера у своїй більшості містить аналіз його оперної творчості. Інформація про фортепіанну творчість і, зокрема, про його фортепіанні сонати, зовсім не значна: іноді зустрічається визначення сонат Вебера як «дуже характерних зразків німецької камерної та концертної музичної літератури ранньоромантичного періоду» (Ферман, 1940: 185–187), часом відомості надаються дуже поверхнево (Коломійцев, 1927: 17–18), або сонати для фортепіано не згадуються взагалі (Кенігсберг, 2006). У ХХІ столітті у вітчизняному музикознавстві стали з'являтися нові наукові розвідки творчості К. Вебера, що висвітлюють різноманітні аспекти творчої діяльності композитора (Карачевцева, 2015; Іванова, Возіянова, 2020; Кутлуєва, 2020). Проте й досі відсутні праці, у яких здійснюється історико-стилістичний, інтонаційно-драматургічний та виконавський аналіз фортепіанних сонат Карла Марії Вебера. Ситуація, що склалася, обумовлює **актуальність** теми представленої статті та формує направлення подальших музикознавчих пошуків.

Мета статті – виявлення специфіки сонатного циклу у фортепіанній творчості К. Вебера.

Виклад основного матеріалу.

Всесвітньо відомий німецький композитор Карл Марія фон Вебер жив у епоху, що відмічена неймовірним багатством і різноманіттям талантів. У Відні водночас творили великий Л. Бетховен, що "уславив у своїй музиці героїчну боротьбу народу за свободу"; романтик Ф. Шуберт, "психолог і лірик, що розкрив світ радощів і прикростей простої людини"; закінчу-

вав свій життєвий та творчий шлях добродушний, врівноважений Й. Гайдн – "засновник віденського класицизму" (Кенігсберг, 2006: 3). У 1809 році народився Ф. Мендельсон, через рік – Р. Вагнер. З багатьма з них Вебер зустрічався упродовж свого недовгого, "але бурхливого життя, схожого на захоплюючий роман" (там же: 3–4). Якщо Людвіг ван Бетховен (1770–1827) представник пізнього класицизму з початковими тенденціями романтизму, то Антоніо Рейха (1770–1836), Карла Марія фон Вебер (1786–1826, прожив лише 40 років) і Франца Шуберта (1719–1828, прожив лише 31 рік) можна віднести до представників раннього романтизму, кожен з яких творив у своїй області і мав свої особливості творчого шляху...

В. Коломійцев підкреслює значення Вебера в історії музики, та відмічає, що «від нього **сприйняли дуже багато** що такі художники звуку, як Шопен, Шуман, Мендельсон, Вагнер, Берліоз... (Виділено нами – Г.Ц.)" (Коломійцев, 1927: 5–6). Отже, можна сказати, що вони є наступниками К. Вебера і Ф. Шуберта, тому дещо суперечливою є традиційна позиція певних музикознавців, які вважають Ф. Мендельсона, Ф. Шопена, Р. Шумана – представниками раннього романтизму.

Рубежі XVIII–XIX століть – час бурхливого розвитку фортепіанного мистецтва. Майстерність фортепіанних віртуозів на початку XIX століття знаходилася на дуже високому рівні. Багато в чому воно ґрунтувалося ще на принципах виконання музичного класицизму, особливо мистецтва Людвіга ван Бетховена: точність найдрібніших деталей, чітка ритміка, глибока пісенна лірика і т. ін.. Разом з тим, фортепіанний стиль цього часу значно оновлюється. Яскравий піаніст, автор ефектних фортепіанних п'єс, Вебер став справжнім новатором та засновником романтичного концертного стилю. Фортепіанні сонати Вебера – характерні зразки перетворення німецької камерної музики в музику концертну ранньоромантичного періоду.

Чотири великі за розміром сонати Карла Марії фон Вебера – № 1 ор. 24, C-dur (1812); № 2 ор. 29, A-dur (1814); № 3 ор. 49, d-moll (1816); № 4 ор. 70, e-moll (1819) – належать "до найцікавіших творів його не занадто великої за об'ємом композиторської фортепіанної творчості. Вебер, що був одним з найзначніших фортепіанних **виконавців свого часу**, – зумів поєднати блискучу фортепіанну техніку з мелодією, ясною для розуміння... (Виділено нами – Г.Ц.)" (Rowohlt, 1985: 43).

Для сонат К. Вебера характерні як класичні, романтичні, так і «змішані» риси. За насиченістю

та складністю драматургії вони не лише не поступаються останнім сонатам Л. Бетховена, але, можливо, за певними параметрами перевершують їх. Фортепіанні сонати К. Вебера дозволяють простежити зародження **характерних тенденцій музичного Романтизму**, демонструють взаємозв'язок класичного та романтичного стилів.

На той час, коли були написані перші дві фортепіанні сонати Карла Марії фон Вебера, його старші сучасники вже побачили багато таких опублікованих творів: сімдесят сонат М. Клементі, тридцять п'ять Я. Дуссека, двадцять сім Л. Бетховена і чотири сонати Й. Гуммеля вже знаходилися виданими у великому тиражі.

Веберу було 26 років, коли він на початку 1812 року написав Сонату для фортепіано № 1 ор. 24, C-dur. Технічні виконавчі вимоги до твору були настільки незвичайними, що, незважаючи на зусилля композитора, його талановита учениця, велика княгиня Марія Павлівна Веймар, не змогла це зіграти (частково проблема полягала у розмірі рук Карла Марії фон Вебера).

Перша соната К. Вебера "містить сюрпризи на кожному кроці. Форми, текстури, кольори і інші елементи збалансовані з віртуозністю молодого майстра, що грає на клавіатурі з майстерністю, мало чим відмінною майстерності від Людвіга ван Бетховена. Особливо видовищним є фінал, названий Вебером *L'infatigable*, але тепер більш відомий під назвою Алкана "*Regretum mobile*". Його вихори ніколи не збивали публіку з ніг. Сп'янілі потенціалом розвитку руху, такі композитори, як **К. Черні, А. Хенсельт, Й. Брамс, П. Чайковський і Л. Годовський, аранжували його** (Виділено нами. – Г. Ц.)" (Соорер, 2011).

До написання Сонати для фортепіано № 2 ор. 29, A♭-dur Вебер приступив у 1814 році. Її створення було розділене між містами Прагою, де Вебер був капельмейстером театру, і Берліном, куди він переїхав зі своєю нареченою, субреттою Кароліною Брандт, для її "зоряних співецьких заручин". Твір, поза сумнівом, призначався для особистого виконання.

Юліус Бенедикт, учень Вебера, зазначав, що композитор був "оповитий любов'ю до свого майбутнього партнера на все життя", коли писав другу сонату. І дійсно, просторий, теплий ліризм другої сонати, інтимні почуття, пісенна атмосфера і плавні модуляції свідчать про творчу зрілість композитора, абсолютно інше його внутрішнє життя, на відміну від екстравертної Сонати № 1. Перша, друга і четверта частини втілюють особливу грацію людської любові; третя частина, Menuetto *capriccioso*, – це демонстрація сили чудової при-

ми, що контрастує з романтичним висловом "серце у руці". Ю. Бенедикт вважав другу фортепіанну сонату Вебера "найбільшим і якнайповнішим твором майстра" із-за "оригінальності форми, глибокого пафосу і поетичного почуття" (Соорер, 2011).

Соната для фортепіано № 3 ор. 49 d-moll написана у 1816 році, але має зовсім інший похмуро-драматичний, бетховенський настрій. Карл Марії фон Вебер написав її всього за двадцять днів гарячкового натхнення. Сприймаючи твір не стільки як композитор-піаніст, скільки як композитор-диригент, він досліджував нові засоби розвитку своїх тем через контрапункт, використовував широкий спектр тональностей і вивчав ресурси свого інструменту більш глибоко, чим раніше. Усі три частини Третьої сонати Вебера здаються пройнятими оркестровою звучністю і оркестровою фактурою. Оригінальність Третьої фортепіанної сонати була настільки дивною, що "каталогізатор Вебера" Ф. В. Янс визнав сонату "демонічною" (Соорер, 2011). Соната присвячена Дж. Ф. Рохліцу – критикові, що високо оцінив дві попередні сонати Вебера.

Соната для фортепіано № 4 ор. 70 e-moll була написана у 1822 році, після трирічного періоду творчого насичення. К. Веберу було вже тридцять шість років, в той час він дуже страждав від невдалого виконання музики до п'єси П. Вольфа "*Preciosa*" для солістів, хору та оркестру. Ю. Бенедикт, стверджував, що: "Перша частина, згідно з власними ідеями Вебера, зображує в сумній напрузі стан людини, що страждає від застиглої меланхолії і смутку, з випадковими проблесками надії, які, проте, завжди затемнюються і пригнічуються". І далі: "Друга частина описує спалах гніву і безумства; *Andante* в C носить утішливий характер і доречно виражає частково успішні благання про дружбу і прихильність, намагаючись заспокоїти пацієнта, хоча є прихована тривога і лихе передчуття. Остання частина, дика, фантастична тарантела, тільки з декількома обривками мелодії, закінчується знемогою і смертю" (цит. по (Соорер, 2011)).

Відповідно до традицій Вебер **відштовхується від класичної сонатно-симфонічної форми**, що отримала гідний розвиток у мистецтві віденських класиків. Про це свідчить чотиричастинна структура сонатного циклу з характерним "класичним" контрастом частин: перші частини написані у сонатній формі, зазвичай в темпі *allegro*; другі частини витримані у помірних темпах; треті – жанрові (менуети), четверті – фінал – рондо. Виключення представляє тричастинна композиція Третьої

сонати, яка також має у своїй основі принцип класичного темпового контрасту: *allegro* – *andante* – *allegro*.

Відзначимо деякі риси, корені яких можна виявити в мистецтві Людвіга ван Бетховена: показова важлива драматургічна **функція вступів до сонат** лірико-драматичного (перша соната) та епічного плану (третя соната). Так, наприклад, чотири-тактовий вступ до **першої** сонати в початковому викладі це – своєрідна театральна "заставка" до дії. Це **теза – епіграф**, різко відокремлений від сонатної форми (сонатного *allegro*) і протиставлений ньому. Вступ представляє собою процес поступового руху від тонально-нестійкої до стійкої сфери: гармонічна основа вступу – зменшений VII7 (у ті часи акорд вважався максимально нестійким), «проголошений» на *ff* з ремаркою *risoluto* та інтонаційним початком з вершини – джерела до поступового виявлення й становлення основної тональності. Таким чином, Вебер упродовж всього трьох тактів, використовуючи бетховенський прийом «становлення» тональності, відразу акцентує увагу слухачів. Рішуче-владний, стверджуючий характер вступу до Першої сонати сприймається як даність, об'єктивне начало. Прикладом аналогічного вступу є сонати для фортепіано В. Моцарта № 6 – К. 284, № 9 – К. 311; соната для фортепіано Л. Бетховена № 8, де безперечно і очевидна є присутність елементів драматизму та театральності.

Сфера впливу вступу в сонатах Вебера, як і бетховенських вступів, поширюється на усю першу частину сонат. Зберігаючи багато в чому традиційну структуру форми, Вебер часто лише зовні спирається на неї, в корені змінюючи внутрішній зміст і втілення основних образів.

Як автор-винахідник, у кожній фортепіанній сонаті Вебер ніби наново створює логіку сонатної форми, що в певній мірі визначає подальші шляхи розвитку та еволюції тієї ж сонатної форми. У даному випадку **композитор виступає в ролі першопрохідця**. Будучи романтиком, Вебер інакше, ніж класики, підходить до **характеру тематизму**, що яскраво виражено у жанровій основі його творів: або тип оперного аріозо (наприклад, головна партія першої сонати), або маршу (вступ до Третьої сонати), або баладно-розповідний (Четверта соната).

До **побічних партій** К. Вебер також ставився новаторські. На відміну від класиків, побічні теми його сонат можна охарактеризувати як «теми-стани» з різними відтінками почуттів. Вони ліричні, із запасом виразних засобів оперно-театральної музики. У просторовому, на перший

погляд, викладі побічних партій, протікає процес поступового зростання основної теми. В перших двох сонатах це здійснюється на гармонічній основі головних партій, в третій і четвертій – з її інтонаційних витоків.

Основним способом розвитку **матеріалу розробок** найчастіше стає варіювання з типовим для романтичних творів переосмисленням образного змісту (соната № 1 і № 3). Часто композитор поєднує варіаційність з основним принципом розвитку сонатного *allegro*. Іноді розробки фортепіанних сонат представляють собою зіставлення ряду епізодів. Їх фактура об'єднується не лише гармонічним планом, але й частим застосуванням домінантової гармонії в усіх видах, особливо у вигляді зм. VII7, D9. Усе це створює відчуття слухового динамічного розвитку основного тематизму.

Використовуючи конструктивну сторону класичної сонатної форми, композитор у своїх творах будує сонатну форму не за рахунок виявлення і розкриття внутрішніх ресурсів, а часто за рахунок зовнішніх прийомів (наприклад, вторгнення нового тематичного матеріалу у сонаті № 2). Іноді композитор в розробках використовує колористичні відступи та досить складні тональні плани. Це яскраво демонструє розробка Другої сонати: I розділ – рух від зм. VII7 до f-moll; II розділ – від f-moll – до es moll – до as-moll – des-moll (cis-moll) – через енгармонічну заміну подвійної домінанти до cis-moll D7 E-dur – E-dur; III розділ – E-dur – g-moll – es-moll – Es-dur (тоніка Es-dur = домінанті As-dur) – As-dur в репризі усєї частини.

Форми викладення головних партій (ГП) надані у різних тональних співвідношеннях у порівнянні до експозиції: або терцовий варіанту (Соната № 1: Es-dur замість C-dur – "хибна реприза"), або тональність однойменного мажору (D-dur замість d-moll в Третій сонаті; E-dur замість e-moll у сонаті № 4). Проте тональне колористичне переосмислення, "оновлення" водночас гальмує рух, призводячи до статички, довгі ноти. Цим пояснюються великі масштаби усіх основних партій, і, навіть, зв'язуючих. Наприклад, у сонаті № 1: розміри зв'язуючої партії досягають 22-х тактів. Згодом цей прийом явно простежується у пізніх романтиків (соната h-moll Ф. Ліста, сонати Р. Шумана).

Різноманіття змісту сонат викликає відособлення і розростання не лише окремих партій, але й інших частин форми. Подібне відособлення, чергування картин – настроїв або побуту поширюється **на другі частини в сонатному циклі** повною мірою (наприклад, в основі *Andante* Першої сонати – дві яскраві теми, з глибоким внутрішнім почуттям, проникливі пісенною лірикою.

Менуети сонат рухливі, повні динамічних контрастів, гострого графічного малюнка, вередливими контрастами гармонійних фарб. Граціозність поєднується з пишнотою звучання, фанфарність – з моментами звукового усунення. **Фінали** – рондо – незвично стрімкі, відносно інших частин сонатного циклу. Це типowo веберовські принципи "вічного руху", швидкі, ніби нескінченні, радісні пошуки життя. Такі фінали сприймаються як підсумок драматургії змісту усього твору.

Зазначимо, Карл Марія Вебер починав писати сонатний цикл у зворотному порядку, з фіналу-рондо. З цього приводу цікавим є спостереження С. Пітіної. Автор обґрунтовує думку, що власне драматургія сонатного *allegro* композитора не цікавила, а основні партії частини – це усього лише "ряд сцен" (Пітіна, 1795: 450). Це твердження дискусійне. Не можна звинуватити Вебера в "несерйозності" задуму. Використовуючи усі можливі способи фактурних, ладогармонічних, технічних, колористичних засобів, композитор виступає як щирий художник, що глибоко відчуває. Мелодизм деяких тем за свіжістю і красою не поступається майбутнім натхненним шопеновським "польотним" темам (наприклад, друга тема з Другої частини Сонати № 1, побічна партія Сонати № 4).

Пластична виразність образів поєднується в сонатах Вебера з блискучим віртуозним стилем, що виявляє величезну різноманітність прийомів фортепіанної техніки. Бурхливі пасажі з використанням дрібної пальцевої і октавної техніки, широкі

скачки, техніка подвійних нот, різноманітні арпеджовані фігури, а також гнучке використання побутових танцювальних ритмів (вальс, мазурка, полонез, болеро і інші) – стали типовими для Вебера. Проте ні у фортепіанних сонатах, ні у варіаціях, ні в інших творах фортепіанної музики композитора, технічна сторона не стає найважливішою самоціллю. Віртуозність завжди обумовлена змістовністю і служить вираженню основної думки. В цьому сенсі багато що у фортепіанних сонатах Карла Марії фон Вебера передбачає фортепіанний стиль Р. Шумана, Ф. Шопена, а також і Ф. Ліста.

Висновки. Фортепіанні сонати Вебера зберігають міцні зв'язки з класичними традиціями. Простота і ясність стилю, рельєфність музичних образів, особлива їх чіткість, точність, чистота емоційного складу – ці риси раціоналістичної естетики сприйняті Карлом Марією фон Вебером від Йозефа Гайдна і особливо від Вольфганга Моцарта. З віденськими класиками Вебера пов'язує й світле, життєрадісне «моцартівське» світосприйняття. Риси ж нового, романтичного, проступають в створенні поетичних картин, настроїв, що наближаються до романтичних фантазій, зміст яких розкривається в зміні виразних, драматичних, напружених епізодів.

Маємо надію, що яскраві, індивідуальні за музичною мовою фортепіанні сонати К. Вебера стануть більш популярними серед виконавців та слухачів та отримають достойне місце поряд з іншими творами композитора.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Иванова И. Л., Возьянова О. В. Специфика пианистичной трактовки темы «Їхав козак за Дунай» у варіаціях К. Вебера та його сучасників – Й. Гуммеля та Л. Бетховена. *Музикознавча думка Дніпропетровщини: Збірник наук. статей*. Дніпро: ГРАНІ, 2020. Вип. 19 (2). С. 148–157.
2. Карачевцева И. Скрипичные сонаты К. Вебера, Ф. Шуберта, Ф. Мендельсона в музыкально-исторической ситуации 1810–1820 годов. (Дис. ... канд. искусствоведения). Харьковский национальный университет искусств им. И. П. Котляревского. Харьков, 2015. 170 с.
3. Кенигсберг А. К. Карл Мария фон Вебер (1786-1826). Учебное пособие. Изд. 3. Санкт-Петербург, 2006. 67 с., илл. 12 с.
4. Коломийцев В. Карл Мария фон-Вебер. К столетию со дня его смерти (1826-1926). Критико-биографический очерк. Ленинград: Кооперативное музыкально-издательское Т-во «ТРИТОН», 1927. 24 с.
5. Кутлюева Д. В. Під знаком гри: Фортепіанний квартет К. М. Вебера. *Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти*, Вип. 56, С. 106–120, 2020 URL : http://num.kharkiv.ua/intermusic/vypusk56/56_probl_7_kutlueva.pdf
6. Питина С. И. Вебер. *Музыка Австрии и Германии XIX века*. Кн. 1. Общ. ред. Цытович Т. Э. Москва: Издательство «Музыка». 1975. С. 408–497.
7. Ферман В. История новой западноевропейской музыки. М.-Л., Гос. музиздат, 1940. 455 с.
8. Rowohlt Michael Leinert. Carl Maria von Weber mit Selbstzeugnissen und Bilddokumente. Lübeck: Verlag Max Schmidt-Römhild, 1985. 155 s.
9. Frank Cooper. Introduction / Carl Maria von Weber. Complete Piano Sonatas. Garrick Ohlsson (piano). URL: https://www.hyperion-records.co.uk/dc.asp?dc=D_CDD22076

REFERENCES

1. Ivanova I. L., Vozyanova O. V. Spetsyfika pianistychnoyi traktovky temy «Yikhav kozak za Dunay» u variatsiyakh K. Vebera ta yoho zuchasnykamy – Y. Hummelya ta L. Betkhovena. [The specificity of the piano interpretation of the

theme "The Cossack rode across the Danube" in the variations of K. Weber and his with the participants – J. Hummel and L. Beethoven]. Musicological opinion of Dnipropetrovsk region: Collection of sciences. articles Dnipro: HRANI, 2020, Issue19 (2).pp. 148–157 [in Ukrainian].

2. Karachevtseva, I. Skripichnye sonaty K. Vebera, F. Shuberta, F. Mendelzona v muzykalno-istoricheskoy situatsii 1810–1820 godov [Violin sonatas by K. Weber, F. Schubert, F. Mendelssohn in the musical and historical situation of 1810–1820]. (Candidate's thesis). Kharkiv National University of Arts named after I. P. Kotliarevskiy. Kharkiv, 2008 [in Russian].

3. Koenigsberg A. K. Karl Mariyafon WEBER (1786–1826). [Carl Maria von WEBER (1786–1826)]. Tutorial. Ed. 3. St. Petersburg, 2006, p. 67, illustration. P. 12 [in Russian].

4. Kolomyitsev V. Karl Mariyafon-Weber. K stoletiyu so dnyayegosmert (1826–1926). [Carl Maria von Weber. On the centenary of his death (1826–1926)]. Critical biographical essay. Leningrad: TRITON Cooperative Music Publishing Company, 1927, p. 24 [in Russian].

5. Kutluyeva D. V. Pidznakomhy: Fortepiannykvartet K. M. Vebera. [Under the Sign of the Game: Piano Quartet by K. M. Weber]. Problems of interaction of art, pedagogy and theory and practice of education, Vol. 56, pp.106–1202020, URL: http://num.kharkiv.ua/intermusic/vypusk56/56_probl_7_kutlueva.pdf [in Ukrainian].

6. Pitina S. I. Veber. [Weber]. Music of Austria and Germany of the 19th century. Book. 1. Common ed. Tsytovich T. E. Moscow: Music Publishing House. 1975, pp. 408–497 [in Russian].

7. Ferman V. Istoriya novoy zapadnoyevropeyskoy muzyki. [History of new Western European music]. M.-L., 1940 [in Russian].

8. Rowohlt Michael Leinert. Carl Maria von Weber mit Selbstzeugnissen und Bilddokumente. [Carl Maria von Weber with self-testimonies and photo documents] Lübeck: Verlag Max Schmidt-Römhild, 1985, p. 155 [in German].

9. Frank Cooper. Introduction / Carl Maria von Weber. Complete Piano Sonatas. Garrick Ohlsson (piano), 2011. URL: https://www.hyperion-records.co.uk/dc.asp?dc=D_CDD22076

УДК 78.087/.03:792.73

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/57-1-11>

Степан ГІГА,

orcid.org/0000-0001-6961-2353

*аспірант кафедри музичної україністики та народно-інструментального мистецтва
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) stevegrecords@gmail.com*

АРАНЖУВАННЯ ЯК ФАКТОР СТИЛЬОВОЇ ДИНАМІКИ ЕСТРАДНО-ВОКАЛЬНОЇ КОМПОЗИЦІЇ ПОСТМОДЕРНОЇ ДОБИ

Стаття присвячена обґрунтуванню креативного потенціалу мистецтва аранжування як фактора стильової трансформації естрадно-вокального твору постмодерної доби. На основі застосування наукового апарату семіотичної методології та міждисциплінарного підходу здійснена проєкція творчих методів постмодернізму на тематичний, інтонаційний та фонічний рівні аранжування поп-рок-композиції «Rendez-Vous» з однойменного кліпу гурту «Океан Ельзи». У результаті виокремлено низку використаних в аранжуванні художніх технік тембрів-емблем інструментальних стилів популярної музики минулого; використання архетипових музично-риторичних фігур підвищеної експресії та інших інтонаційних патернів, що можуть функціонувати і як елементи музичної цитації, і як лейттеми індивідуального композиторського стилю; застосування стилізованих виконавських засобів виразності, типових для гітарного стилю поп-музики 60-х років. Важливим фактором нароцування музичних кодомовних образів у семантичному просторі аранжування естрадно-вокального твору є система культурних кодів, закладена у сценарному та візуальному рядах музичного відео кліпу. Кінематографічний контекст котрого значно розширює можливості декодування як музичної мови аранжування, так і вокально-мовленнєвих засобів виразності індивідуального стилю автора-виконавця власного твору. У висновках узагальнено стильові функції аранжування як оригінального музичного концепту, що забезпечує численні зв'язки з музичними явищами різноманітної історичної, стильової та жанрової приналежності шляхом використання художніх прийомів подвійного кодування, стильової алюзії, ремінісценції, відвертого чи прихованого цитування, переінакшення, інтертекстуальної іронії тощо, завдяки чому естрадно-вокальна композиція набуває типологічних рис яскравого мистецького феномена постмодерної доби.

Ключові слова: аранжування, естрадно-вокальна композиція, відеокліп, стиль, поп-рок, постмодернізм.

Stepan GIGA,

orcid.org/0000-0001-6961-2353

*Graduate student at the Department of Ukrainian Music and Folk Instrumental Art
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) stevegrecords@gmail.com*

ARRANGEMENT AS A FACTOR OF THE STYLISTIC DYNAMICS OF POP-VOCAL COMPOSITION OF THE POSTMODERN AGE

The article is devoted to the substantiation of the creative potential of the art of arranging as a factor in the stylistic transformation of pop-vocal works of the postmodern age. Based on the use of the scientific apparatus of semiotic methodology and an interdisciplinary approach, the projection of the creative methods of postmodernism on the thematic, intonation and phonic levels of the arrangement of the pop-rock composition «Rendez-Vous» from the same name clip of group «Ocean Elsa» was carried out. As a result, a number of artistic techniques of double coding used in the arrangement are singled out, among which are the techniques of including characteristic timbres-emblems of instrumental styles of popular music of the past into the sound palette of modern instruments; the use of archetypal musical and rhetorical figures of heightened expression and other intonation patterns that can function both as elements of musical citation and as leit-theme of an individual compositional style; the use of stylized performance means of expression, typical of the guitar style of pop music of the 60s. An important factor in the increase of musical code-language images in the semantic space of the arrangement of a pop-vocal work is the system of cultural codes embedded in the script and visual series of a music video clip, the cinematic context of which significantly expands the possibilities of decoding both the musical language of the arrangement and the vocal-speech means of expressing the individual style of the author-performer of his own work. The conclusions summarize the stylistic functions of the arrangement as an original musical concept, which provides numerous connections with musical phenomena of various historical, stylistic, and genre affiliations through the use of artistic techniques of double coding, stylistic allusion, reminiscence, overt or covert quoting, paraphrasing, intertextual irony, thanks to which the pop-vocal composition acquires typological features of a bright artistic phenomenon of the postmodern age.

Key words: arrangement, pop-vocal composition, video clip, style, pop rock, postmodernism.

Постановка проблеми. Епоха глобальних викликів базовим гуманістичним цінностям людства з усією очевидністю виявила актуальність українського естрадно-вокального мистецтва як найбільш активної сфери сучасної музичної творчості, покликаної жити незламний дух нації в її героїчній боротьбі за свою незалежність. На хвилі небувалої творчої активності представників різних стильових напрямів сучасної української популярної музики поряд із новотворами з'являється велика кількість кавер-версій відомих пісень, оригінальне звучання котрих увиразнює креативний потенціал аранжування як результату експериментальних пошуків нового стильового обличчя популярного твору пісенного жанру. Такі пошуки стимулюють безпосередні контакти зі слухачами, їх зворотна емоційна реакція, тому аранжування в силу своєї стильової багатомірності виступає водночас індикатором і чинником формування актуальних слухацьких пріоритетів, які загалом визначають шляхи розвитку популярної музичної культури постмодерної доби. З цього погляду феномен аранжування у сфері української естрадно-вокальної творчості підлягає спеціальному науковому розгляду.

Аналіз досліджень. Відсутність в українській мистецтвознавчій науці спеціальних досліджень, присвячених стильовим аспектам аранжування творів естрадно-вокального мистецтва, спонукає звернутись до праць, пов'язаних з розробкою стильової проблематики цієї сфери музичної творчості. Серед таких праць останніх років слід відзначити дисертацію І. Бобула (2018), в якій українська естрада ХХ–ХХІ століття розглядається як відкрита для взаємодії з іншими жанрами музичного мистецтва (оперетою, мюзиклом, рок-оперою) креативна жанрово-стильова сфера; статтю А. Бондаренка (2011), присвячену розробці категоріального апарату сучасної популярної музики та обґрунтуванню терміна «музичний напрям»; у дисертації М. Мозгового (2007) на прикладі творів шлягерного типу простежується генеза української естрадної пісні, що органічно поєднує традиції європейської (диско, рок-н-ролу, різноманітних танцювальних жанрів) та української популярної музики; у дисертації Т. Самаї (2017) осмислюється синтетична природа української естради, що поєднує водночас приналежність до масової та елітарної культури, утверджує високий професіоналізм та естетичні критерії творчості; у монографії В. Тормахової (2017) висвітлюються питання взаємопроникнення та синтезу української естрадної музики і фольклору.

Перелічені праці відрізняє передусім вокальна спрямованість, тому питання стильової трансформації естрадно-вокального твору з точки зору його інструментальної складової залишаються відкритими. У контексті нашого дослідження на особливу увагу заслуговує монографія В. Овсяннікова (2020), в якій крізь призму теорії культурних кодів вирішується завдання розкриття культуротворчого потенціалу українського поп-року як феномена постмодерної доби та унаочнюється значення цього стильового відгалуження для сучасної української музичної культури. Плідні ідеї, викладені у монографії В. Овсяннікова, знаходять свій розвиток у пропонованій розвідці.

Мета статті – виявити характерні ознаки творчих методів постмодернізму у проєкції на засоби музичної виразності аранжування як дієвого чинника стильової динаміки естрадно-вокальної композиції постмодерної епохи.

Виклад основного матеріалу. У сучасному українському музикознавчому дискурсі представлено чимало позицій стосовно постмодернізму, що відображає інтенсивність пошуків «точок відліку» в осмисленні такого багатоликого феномена, яким постає цей панівний світоглядно-мистецький напрям. Найбільш постульованими є визначення постмодернізму як стилю художнього мислення, концептуального творчого методу, світоглядної позиції тощо. Узагальнюючи існуючі різноманітні точки зору, О. Берегова визначає постмодернізм як «певний тип світогляду сучасного митця, унікальна соціокультурна модель, яка не дає єдиної картини світу, спирається на ідею його суперкомунікативності й висуває як головний творчий принцип радикальний плюралізм стилів і художніх програм, світоглядних моделей і мов культури» (Берегова, 2020: 32).

Ілюзорності ідеї прогресу в постіндустріальному суспільстві постмодерне художнє мислення протиставляє свою реальність одночасного співіснування і насиченого спілкування всіх минулих, теперішніх і майбутніх епох у віртуальному просторі твору мистецтва. Тому провідними принципами творення стають свідомо орієнтація на очевидне чи приховане цитування мистецьких творів минулого, використання техніки подвійного кодування, тяжіння до стилізації, переінакшення, ремінісценції, стильової альянсу, зміщення уваги з породження нового на гру з уже створеним.

У останні десятиліття особливу увагу привертають творчі пошуки стильового оновлення і синтезу в аранжуваннях естрадно-вокальних композицій, представлених у руслі українського поп-року – одного з найбільш репрезентативних

напрямів сучасної популярної музичної культури. Як стильове відгалуження рок-музики поп-рок поєднує риси року з характерним для нього «важким» звучанням електрогітар, упізнаваним роковим саундом гітарних рифів та засоби виразності поп-музики з її тяжінням до шлягерності, яскравої мелодики з тематичною повторністю музичних побудов у вокально-інструментальних композиціях. Саме поєднання в поп-року елементів рок- і поп-музики, резюмує дослідник цього музичного напрямку В. Овсянніков, «робить це стильове відгалуження відкритим для трансформаційних процесів, що відбуваються в популярній музичній культурі постмодерної доби, та підсилює його культуротворчий потенціал» (Овсянніков, 2020: 4).

Узагальнюючи у своїй монографічній праці характерні особливості музичної мови українського поп-року, дослідник вказує на органічне поєднання у ньому традицій західної рок-музики та елементів національного інтонаційного словника, головним атрибутом котрого є яскравий мелодизм, звернений до естетики української класичної естрадної пісні, що сягає корінням народного мелосу й пісенно-романсових традицій українського солоспіву ХІХ століття.

Входження поп-року до кола стильових пріоритетів української популярної музики на початку 2000-х років В. Овсянніков пов'язує з творчими досягненнями відомих вітчизняних гуртів, серед яких – «Океан Ельзи», «Скрябін», «Друга ріка», «СКАЙ», «Мотор'ролла», «Антитіла», «Lama», «O.Torvald». Обличчям сьогоденного поп-року дослідник вважає гурт «Океан Ельзи», який став «взірцем для української популярної музики і сприяв актуалізації поп-року як провідного напрямку рок-музики в українському культурному просторі» (Овсянніков, 2020: 94).

Виходячи з цієї оцінки, проаналізуємо стильові параметри деяких аранжувань поп-рок-композицій цього колективу як з точки зору їх музично-виразових засобів у передачі концептуального задуму тієї чи іншої пісні, так і з позиції їхнього креативного потенціалу, що визначає стильовий профіль композиції як оригінального феномена постмодерної доби.

Одним із маркерів плідного взаємозв'язку стильової еволюції «О. Е.» з постмодерними тенденціями розвитку сучасної музичної творчості є креативно-інноваційна мобільність гурту, виражена передусім в експериментальних спробах презентувати власні хіти у новому інструментальному оформленні. Результатом залучення до записів студійних альбомів («Міра» (2007)), реалізації музично-мистецьких проєктів («Вночі» (2008)) та

низки резонансних концертних виступів «О. Е.» запрошених музикантів Київського Філармонічного оркестру, Національного симфонічного оркестру України, співпраці з оркестром «Віртуози Києва», Вільнюським камерним оркестром Святого Христофора та багатьма іншими представниками академічної сфери музичного мистецтва стало створення високопрофесійних зразків аранжувань у реінтерпретаціях популярних композицій «Холодно», «Обійми», «Не твоя війна», «Така, як ти», «Без бою» та ін.

Оркестрові версії цих та багатьох інших знакових композицій «О. Е.» демонструють яскраві приклади якісного художнього синтезу поп-року та сформованого на сьогодні стильового напрямку classical crossover, підтверджуючи таким чином думку про те, що поп-рок «є найбільш придатним для такого синтезу, оскільки яскравий мелодизм, характерний для поп-року, органічно поєднується зі звучанням оркестру, де провідним музичним тембром є скрипка» (Овсянніков, 2020: 90).

Принцип поєднання параметрів популярного пісенного жанру з естетикою академічного музичного виконавства, покладений як стильовий прийом в основу розвитку classical crossover, показово ілюструє типово постмодерну ситуацію зміщення полюсів масової та елітарної сфер музичної культури, стирання кордонів між ними шляхом створення мистецьких продуктів одночасно з ознаками простоти та вишуканості музично-виразових засобів, доступності та складності творчих рішень. У перспективі постмодерного бачення такі поєднання породжують множинність слухацького сприйняття багатьох творів масових жанрів. Подібну ситуацію двозначності інтерпретації створює, зокрема, аранжування пісні «Rendez-Vous (Рандеву)» з восьмого студійного альбому «О. Е.» «Земля» (2013).

Робота над альбомом відбувалась на кіно-студії імені О. Довженка, тому і сама назва платівки і дизайн її оформлення пов'язані з ідеєю вшанування геніального українського кінорежисера, автора всесвітньовідомого фільму. На прес-конференції з нагоди випуску альбому Святослав Вакарчук так пояснив сенс зображення на обкладинці «Землі»: «На обкладинці нашої платівки – не ґрунт, а насіння переважно українського походження, навіть конопля є. Тут 12 насінин, кожна з них відповідає окремій пісні. На нашу думку, земля цінна не сама собою, а тим, що з нею росте. Це, може, дитяча, але, як на мене, цікава ідея» (Григораш, 2013).

Насправді ідея виявилась чи не пророчою, оскільки задум відеокліпу до синглу «Рандеву»,

відзнятого в кінематографічній стилістиці знаменитої бондіани, «проріс», очевидно, з тематичного зерна інструментального супроводу пісні, що містить характерну хроматичну формулу (a-b-h-b-a), аналогічну початковому мотиву лейттеми з музики до кінофільмів про Джеймса Бонда. Тим цікавіше прослідкувати за динамікою семантичних метаморфоз мотиву a-b-h-b-a, який у контексті кліпу виконує роль прямого цитування фрагмента відомого саундтреку, що, з одного боку, закріплює кінематографічні алюзії альбому в цілому, а, з іншого – свідомо чи мимоволі залучає непретензійну за задумом композицію до вишуканого інтелектуального постмодерністського дискурсу.

Не випадково саме на прикладі романів автора бондіани Я. Флемінга найавторитетніший бондіолог, літератор, вчений-теоретик, лінгвіст, філософ, культуролог і масмедіолог Умберто Еко розробляє свою відому семіотичну концепцію закритих та відкритих творів мистецтва, з яких останні передбачають велику кількість різних інтерпретацій, оскільки апелюють до «енциклопедії» читача, що має охоплювати різноманітні знання з царини літератури, мистецтва, музики, філософії, природничих чи точних наук, історії чи кіно. Завдяки цьому «кожне сприйняття твору мистецтва є як його *інтерпретацією*, так і *виконанням*, тому що в кожному сприйнятті твір набуває нової, несподіваної перспективи» (Еко, 2004: 83).

Розглядаючи романи Флемінга як «закриті», тобто однозначно трактовані твори, заповнені ігровими ситуаціями з наперед прогнозованою читачем перемогою Супермена, Еко все ж таки передбачає можливість різних рівнів читання таких текстів залежно від поінформованості та компетентності читачів, яких вчений розділяє на дві категорії – наївних (або семантичних) та критичних (або семіотичних чи естетичних). Отже, наївного читача зазвичай цікавить лише сюжет і те, чим закінчиться історія, яку він прочитує лише один раз. Критичного (або кмітливого) читача цікавить майстерність самої побудови розповіді і для нього одного читання не достатньо, адже він прагне розкодувати якнайбільше значень, прихованих у тексті. Разом із тим, зауважує У. Еко, не можна бути добрим читачем на другому рівні, якщо не бути добрим читачем на першому. Тому ідеальний читач – це той, хто принаймні усвідомлює подвійне спрямування тексту і повністю погоджується з правилами гри, встановленими автором і текстом.

Саме таку згоду передбачає художня фантазія творців однойменного кліпу до пісні «Rendez-Vous», автор якої загалом так охарактеризував

плоди своєї й спільної творчості у зв'язку з випуском «Землі»: «Альбом в якому сенсі вийшов наївний, але разом з тим, ця наївність, простота мені страшенно подобаються. А найбільше – те, що це щось інше» (Григораш, 2013).

Спираючись на авторське бачення продукту реалізації власного задуму, розглянемо відеOVERСІЮ «Rendez-Vous» з позиції загальноприйнятих критеріїв стильової атрибуції мистецьких творів постмодерного напрямку, орієнтованих як на масового (наївного), так і на елітарного (критичного) читача, глядача, слухача. Зближенню полярних естетичних орієнтирів «сприяють художні прийоми «подвійного кодування» в мистецтві, які ґрунтуються на психології сприйняття, а саме візуальності, аудіальності, вербальності, медійності та процесуальності» (Афоніна, 2018: 4). Музичний відеокліп, таким чином, містить усі перелічені типи «подвійного кодування», що несуть різноманітну інформацію та створюють «комфортний і продуктивний художньо-комунікативний процес» (О. Афоніна).

Звернемося до візуально-сюжетної лінії «Rendez-Vous», яка є передісторією (приквелом) подій, що відбуваються з героями у кліпі «Стрільяй». Спроба пов'язати дві музичні композиції єдиним кіносюжетом із не до кінця ясною фаволою є не зовсім переконливою, про що, до речі, говорить в одному з інтерв'ю і сам Вакарчук. Проте взята окремо відеOVERСІЯ «Rendez-Vous» досить влучно, на наш погляд, виконує функцію загальнодоступного коду, що, з одного боку, допомагає глядачеві визначитися з контекстом того, що відбувається на екрані, з іншого – сприяє розширенню віртуального смислового простору естрадно-вокальної композиції, генеруючи пошуки додаткових значень її музичної мови. Адже «будь-яка складова мистецького твору, яким є відеокліп, може мати свої культурні коди, і чим більше їх закладено авторами у творі, тим він є більш глибоким» (Овсянніков, 2020: 55).

Крім того, сюжет у кліпі розгортається паралельно до подієвої історії пісні, що допомагає її виконавцю дещо відсторонитися від зображуваного на екрані та зберігати по відношенню до нього певну естетичну дистанцію. Обраний антураж казино як пряме відсилання до бродячих епізодів бондіани та пригодницька історія, показана в кліпі, передає радше мрії ліричного героя пісні, який ніби асоціює себе з відважним Бондом, тобто героєм, наділеним одночасно рисами лицарства, джентльменства, вишуканості манер і смаку. Формат сновидіння та враження нереальності екранних подій довершують заключні епізоди кліпу, де

за допомогою прийомів анімації зображено казкову перемогу закоханих героїв над підступними лиходіями. Сентиментальний фінал, де закохані обмінюються великими намальованими серцями на знак любові, набуває рис пародійності та створює, як сказав би Еко, ефект «інтертекстуальної іронії», що, у свою чергу, відсилає до ранньої бондіани шістдесятих із Шоном Коннері, для котрого насмішкуватий британський гумор був незмінним атрибутом психологічного портрета його неперевершеного екранного героя.

До ремінісценцій на теми бондіани 60-х років привертають колоритні деталі аранжування «Rendez-Vous», витриманого у стилістиці популярної музики цього періоду. Занурення в музичну атмосферу легендарних часів бітломанії видається цілком органічним для гурту «О. Е.», котрий ще на початку кар'єри обирає своїм пріоритетним стильовим орієнтиром особливо актуальний у 90-і роки бритпоп з його принципами відродження традиційного гітарного стилю, типового для британської музичної поп-культури 60-х – 70-х років. У аранжуванні «Rendez-Vous» інструментальні лекала британської гітарної традиції майстерно накладаються на інтонаційну канву своєрідного мелосу, який у рамках цієї композиції втілює власні національні традиції української естрадно-вокальної творчості. Наприклад, оспівування квінтового тону (а – gis) у характерному ритмі на початку теми куплетів завдяки своїй частковій ідентичності початковому мотиву знаменитої пісні-танго «Гуцулка Ксеня» прочитується як добре впізнаваний код-візитівка українського естрадно-пісенного мистецтва, що зберігає у своєму арсеналі всесвітньовідомі шлягери.

Поряд із цим, саме інструментальна складова естрадно-вокальної композиції загалом найбільш предметно, на наш погляд, втілює ідею міжстильової комунікації різних історичних і культурних епох. Одним із найкоротших шляхів такого втілення є включення у звукову палітру сучасного музичного інструментарію характерних тембрів раритетних інструментів минулого, що свого часу були, так би мовити, звуковими емблемами того чи іншого популярного стильового напрямку, а в новому звуковому контексті беруть на себе роль активних стильових засобів, які своєю незвичністю відразу привертають увагу слухачів. Так, у приспіві «Rendez-Vous» на фоні звучання гітар і ударних з'являються короткі мелодійні репліки органу зі специфічним h-тембром звуку, який відтворювався електроорганами 60-х років і відрізнявся синусоїдальними хвильовими формами, що надавали звучанню особливої теплоти. Органні

підголоски, ледь чутно влітаючись у прозору тканину інструментальної фактури, виразно виконують свою функцію ретро-підтексту у супроводі пісні, однак домінантою тембрового забарвлення звукового образу аранжування «Rendez-Vous» є, безумовно, добре продуманий гітарний саунд. Поданий мінімалістичними засобами він сприймається як відверта стилізація скромної дансингової композиції британського поп-гурту шістдесятих. Інша річ, нюанси гітарного інтонування, які у поєднанні з прийомами тремоловання на інструменті імітують характерне для того часу звучання електрогітар. Повноту образу гітарного стилю шістдесятих довершує в короткій, але вкрай виразній інтродукції соло бас-гітари, котре прочитується як чергова алюзія на ефектне бас-гітарне соло у головній лейттемі кіномузики до бондіани.

Однак апелювання тексту аранжування «Rendez-Vous» до музичних явищ різної стильової і жанрової приналежності не вичерпується зразками півстолітньої давності. У цьому дотепно ускладненому контексті у кращих традиціях постмодерного подвійного кодування постає зазначений вище хроматичний хід (a-b-h-b-a), який насправді є часткою барокової музично-риторичної фігури підвищеної експресії *passus duriusculus* (лат. – жорсткий хід), що має свою історично усталену семантичну програму і асоціюється з афектами скорботи, страждання, болю. Висхідний або низхідний варіанти фігури *passus duriusculus* в аранжуваннях «О. Е.» комунікують не тільки з «уже давно сказаним», але й між собою, з'являючись у різних композиціях гурту як добре знайомий інтонаційний патерн. Так, у пісні «Така, як ти» з проєкту «Вночі» (запис 4.11.2008) низхідний (у вокалі) та висхідний (в оркестрі) півтонові ходи вступають у драматичний діалог, який підхоплюється партією унісону скрипок і декількома динамічними хвилями оркестрового *tutti* завершується грандіозною кульмінацією. Низхідний хід *passus duriusculus* з'являється також у супроводі в пісні «Стіна» з альбому «Земля», а В. Овсянніков звертає увагу на присутність цієї риторичної фігури в одному з перших хітів «О. Е.» «Там, де нас нема». Очевидно, що символ *passus duriusculus*, з'являючись в різних іпостасях у багатьох композиціях, є власне тією «чорною скринькою» (за У. Еко) прихованих сенсів світовідчуття автора, розпізнати які допомагає слухачеві стильовий простір аранжувань його пісень.

Висновки. Таким чином, феномен аранжування у сфері естрадно-вокальної творчості постмодерної доби постає як оригінальний музичний концепт, що забезпечує численні зв'язки з

музичними явищами різноманітної історичної, стильової та жанрової приналежності шляхом використання художньої техніки подвійного кодування, а саме:

– включення у звукову палітру сучасного інструментарію характерних тембрів-емблем інструментальних стилів популярної музики минулого;

– використання архетипових музично-риторичних фігур підвищеної експресії та інших інтонаційних патернів, що можуть функціонувати і як елементи музичної цитації, і як лейттеми індивідуального композиторського стилю;

– застосування стилізованих виконавських засобів виразності, типових для гітарного стилю поп-музики 60-х років.

Важливим фактором нарощування музичних кодомовних образів у семантичному просторі аранжування естрадно-вокального твору є система культурних кодів, закладена у сценарному та візуальному рядях музичного відеокліпу. Заданий відеорядом кліпу кінематографічний контекст суттєво розширює можливості декодування як музичної мови аранжування, так і вокально-мовленнєвих засобів виразності індивідуального стилю автора-виконавця естрадно-пісенної композиції, яка завдяки художнім прийомам подвійного кодування, стильової алюзії, ремінісценції, інтертекстуальної іронії, використаних в інструментальному супроводі, набуває типологічних рис яскравого мистецького феномена постмодерної доби.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Афоніна О. С. Культурний код і «подвійне кодування» в мистецтві: дис. ... д-ра мистецтвознавства: 26.00.01. Київ: НАКККіМ, 2018. 445 с.
2. Берегова О. Діалог культур: образ Іншого в музичному універсумі. К.: Ін-т культурології НАМ України, 2020. 304 с.
3. Бобул І. В. Жанрові форми та стильові конотації вокально-естрадного виконавства в музичній культурі України кінця ХХ – початку ХХІ століття: дис. ... канд. мистецтвознавства: 26.00.01. Київ, 2018. 219 с.
4. Бондаренко А. І. До проблеми термінології у класифікації популярної музики за жанрами, стилями та напрямками. *Мистецтвознавчі записки: Зб. наук. праць*. К., 2011. Вип. 19. С. 70–77.
5. Григораш А. Святослав Вакарчук: Новий альбом трохи наївний, але мені подобається ця простота. Українська правда. Життя. 2013. 16 травня. URL: <http://life.pravda.com.ua/culture/2013/05/16/128596/> (дата звернення: 03.11.2022).
6. Еко У. Роль читача. Дослідження з семіотики текстів. Львів: Літопис, 2004. 384 с.
7. Мозговий М. П. Становлення і тенденції розвитку української естрадної пісні: дис. ... канд. мистецтвознавства: 17.00.01. Київ, 2007. 175 с.
8. Овсянніков В. Поп-рок як репрезентативний напрям сучасної української музичної культури : монографія. Київ : НАКККіМ, 2020. 160 с.
9. Самая Т. В. Вокальне мистецтво естради як чинник культурного життя України другої половини ХХ – початку ХХІ століття: дис. ... канд. мистецтвознавства: 26.00.01 / НАКККіМ. К., 2017. 199 с.
10. Тормахова В. М. Українська естрадна музика і фольклор: взаємопроникнення і синтез: автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства: 17.00.03. К., 2007. 19 с.

REFERENCES

1. Afonina O. S. Kulturnyi kod i «podviine koduvannia» v mystetstvi [Cultural code and «double coding» in art]: dis. ... doctor in arts: 26.00.01. Kyiv: National Academy of Cultural and Arts Management, Ministry of Culture of Ukraine, 2018. 445 p. [in Ukrainian].
2. Berehova O. Dialoh kultur: obraz Inshoho v muzychnomu universumi [Dialogue of cultures: the image of the Other in the musical universe]. K.: Institute of Cultural Studies of the National Academy of of Arts of Ukraine, 2020. 304 p. [in Ukrainian].
3. Bobul I. V. Zhanrovi formy ta stylovi konotatsii vokalno-estradnoho vykonavstva v muzychnii kulturi Ukrainy kintsia XX – pochatku XXI stolittia [Genre forms and stylistic connotations of vocal pop performance in the musical culture of Ukraine at the end of the XXth – beginning of the XXIst century]: dis. ... cand. arts: 26.00.01. Kyiv, 2018. 219 p. [in Ukrainian].
4. Bondarenko A. I. Do problemy terminolohii u klasyfikatsii populiarnoi muzyky za zhanramy, styliamy ta napriamkamy [To the problem of terminology in the classification of popular music by genres, styles and directions]. Art history notes: Collection. of science works. K., 2011. Vol. 19. pp. 70–77 [in Ukrainian].
5. Hryhorash A. Sviatoslav Vakarchuk: Novyi albom trokhy naivnyi, ale meni podobaietsia tsia prostota [Svyatoslav Vakarchuk: The new album is a bit naive, but I like its simplicity]. Ukrainian Pravda. Life. 2013. May 16. URL: <http://life.pravda.com.ua/culture/2013/05/16/128596/> (accessed: 03.11.2022).
6. Eko U. Rol chytacha. Doslidzhennia z semiotyky tekstiv [The role of the reader. Research on the semiotics of texts]. Lviv: Chronicle, 2004. 384 p. [in Ukrainian].
7. Mozghovyi M. P. Stanovlennia i tendentsii rozvytku ukrainskoi estradnoi pisni [Formation and development trends of Ukrainian pop song]: dis. ... cand. arts: 17.00.01. Kyiv, 2007. 175 p. [in Ukrainian].

8. Ovsianikov V. Pop-rock yak reprezentatyvnyi napriam suchasnoi ukrainskoi muzychnoi kultury [Pop-rock as a representative direction of modern Ukrainian musical culture]: monograph. Kyiv: National Academy of Cultural and Arts Management, Ministry of Culture of Ukraine, 2020. 160 p. [in Ukrainian].

9. Samaia T. V. Vokalne mystetstvo estrady yak chynnyk kulturnoho zhyttia Ukrainy druhoi polovyny KhKh – pochatku KhKhI stolittia [Pop vocal art as a factor in the cultural life of Ukraine in the second half of the XXth – beginning of the XXIst century]: dis. ... cand. arts: 26.00.01 / National Academy of Cultural and Arts Management, Ministry of Culture of Ukraine. K., 2017. 199 p. [in Ukrainian].

10. Tormakhova V. M. Ukrainska estradna muzyka i folklor: vzaiemopronyknennia i syntezy [Ukrainian pop music and folklore: interpenetration and synthesis]: thesis ... cand. arts: 17.00.03. K., 2007. 19 p. [in Ukrainian].

УДК 75.03(477) «19» Малишко
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/57-1-12>

Юрій ГОРПИНІЧ,

orcid.org/0000-0003-1039-6427

аспірант кафедри теорії та історії мистецтва
Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури
(Київ, Україна) *yurii.horpunych@naoma.edu.ua*

Марина РУСЯЄВА,

orcid.org/0000-0002-0498-0611

кандидат мистецтвознавства, доцент,
доцент кафедри теорії та історії мистецтва
Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури
(Київ, Україна) *maryna.rusiaieva@naoma.edu.ua*

ВИТОКИ ПЕЙЗАЖНОГО КОЛОРИЗМУ МИКОЛИ МАЛИШКА (ЛІТНІ ПРАКТИКИ: 1962, 1964)

Статтю присвячено аналізу ранніх пейзажних етюдів відомого українського художника Миколи Малишка (нар. 1938), створених упродовж літніх плернерних практик 1962 і 1964 рр. у Каневі та Умані. У ці роки митець звернувся до постімпресіоністичної традиції і вперше свідомо відмовився від стилістики соціалістичного реалізму. Творчі пошуки Миколи Малишка розглянуто в контексті його навчання на факультеті живопису Київського державного художнього інституту, окремих аспектів педагогічної діяльності Іллі Штільмана, Олександра Сиротенка, Платона Білецького, а також впливу Клубу творчої молоді «Сучасник», до складу якого він входить восени 1961 р. Унаслідок цілісного аналізу живописних етюдів 1962 року встановлено, що митець експериментує з різними способами побудови композиції, з простором, кольором, світлом і тінню. Микола Малишко зображує безкрайні панорами канівських гір, кубістичні нагромадження різноманітних будівель та ландшафтів, криволінійні ритмічні вигини стовбурів і гілок дерев, квітучі лани тощо. Молодий художник прагне в своїй уяві і живопису відтворити сиву давнину Канева або зазирнути в глибини земні. У свою чергу, літня плернерна практика 1964 року в Умані та заповіднику Софіївка стала наступним етапом нових образо- і формотворень у пейзажному живопису. Митець піддає природні елементи деформації, які ніби підкоряються динаміці пензля. Миколу Малишка можна назвати художником-експериментатором і новатором, оскільки його етюдом притаманні постійні метаморфози, зміни в стилістиці, пошуки композиційних побудов та форм. Насиченість колірних плям, контрастні кольори не тільки підсилюють декоративне, площинне рішення простору, але дають можливість зробити колір головним елементом художньої виразності. Автори вважають, що ці етюди заклали підвалини колоризму в живопису митця, збагатили пейзажний жанр в українському мистецтві 1960-х років, а також стали основою інших сміливих експериментів у монументальному мистецтві в наступні десятиліття.

Ключові слова: пейзаж, плернерний колоризм, ранні 1960-ті рр., літня практика, Микола Малишко, Ілля Штільман, Платон Білецький.

Yurii HORPUNYCH,

orcid.org/0000-0003-1039-6427

PhD student at the Department of Theory and History of Art
National Academy of Fine Arts and Architecture
(Kyiv, Ukraine) *yurii.horpunych@naoma.edu.ua*

Maryna RUSIAIEVA,

orcid.org/0000-0002-0498-0611

PhD (Art History), Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Theory and History of Art
National Academy of Fine Arts and Architecture
(Kyiv, Ukraine) *maryna.rusiaieva@naoma.edu.ua*

ORIGINS OF MYKOLA MALYSHKO'S PAINTING COLORISM (SUMMER INTERNSHIPS: 1962, 1964)

This article is devoted to the analysis of early landscape sketches of the famous Ukrainian artist Mykola Malyshko (b. 1938), created during the summer plain-air internships of 1962 and 1964 in Kaniv and Uman. These years, the artist

turned to the Post-Impressionism tradition and for the first time did deliberately abandon the Socialist Realism style. The creative pursuits of Mykola Malysenko are considered in the context of his studies at the Kyiv State Art Institute Faculty of Painting, certain aspects of Illia Shtilman's, Oleksandr Syrotenko's, Platon Biletskyi's pedagogical activities, as well as the influence of the Club of Creative Youth «Suchasnyk» that he joined in autumn 1961. At the issue of his painting sketches of 1962 comprehensive analysis it is established that the artist experiments with various approaches to building the image composition, with space, color, light and shadow. Mykola Malysenko renders endless panoramas of the Kaniv mountains, cubist accumulations of various buildings and landscapes, curvilinear rhythmic curves of tree trunks and branches, flowering fields, etc. In his imagination and painting, the young artist seeks to recreate the gray antiquity of Kaniv or to look into the earth depths. In turn, the 1964 summer plein-air internship in Uman and the Sofiyivka Park reserve became the next stage of new imagery and form creation in his landscape painting. The artist exposes natural elements to deformation, which seem to obey his brush motion dynamics. In fact, Mykola Malysenko can be called an experimental artist and innovator, as his sketches are characterized by constant metamorphosis, changes in style, searches for new composition and form. Saturation of spots color and contrasting colors not only strengthen the decorative, planar solution of the space, but also allow making color the main element of artistic expression. The authors believe that these sketches laid the foundations of colorism in the artist's painting, having enriched the landscape genre in Ukrainian art of 1960s, as well as became the basis for other bold experiments in monumental art of the following decades.

Key words: landscape, colorism plein air, early 1960s, Summer internship, Mykola Malysenko, Illia Shtilman, Platon Biletskyi.

*Світлій пам'яті Іллі Нісоновича Штільмана
з нагоди його 120-ліття та
Платона Олександровича Білецького
з нагоди його 100-ліття*

Постановка проблеми¹. Заслужений художник України Микола Малишко (нар. 1938) – є одним з корифеїв вітчизняного мистецтва. Його неповторна, індивідуальна манера скульптора-монументаліста, живописця, графіка щороку привертає увагу глядачів новими проектами, що з успіхом експонуються як на Батьківщині, так і за кордоном. Сміливі експерименти з деревом, камінням, металом та іншими матеріалами, фарбами і кольором, постійні пошуки нових ідей і форм – це основа його творчості, початок якої припав на останні роки хрущовської «відлиги» в далеких 1960-х. Саме тоді було закладено основи його живописної манери, що знайшла вияв у пейзажному жанрі, яким у той час захоплювався М. Малишко. Більшість цих творів не введено до наукового обігу, а джерела з їх вивчення не опубліковано².

Аналіз досліджень. Попри тривале мистецьке життя творчість художника досі не стала предметом ґрунтовного спеціального вивчення. Тільки нещодавно з нагоди ювілею опубліковано книгу «Микола Малишко. Лінія», в якій вперше представлено багатий ілюстративний матеріал, що охоплює всі періоди його творчості. Фотографії

численних скульптур і картин, виставкових проєктів, рідкісні архівні кадри поєднано з біографічним тайм-лайном, інтерв'ю М. Малишка та його дружини художниці Н. Денисової, лаконічними коментарями мистецтвознавців (Малишко, 2018). Автори цього видання не ставили за мету проаналізувати доробок художника або його окремі складові. Більшою мірою їх цікавили біографічні та мистецькі факти, які подекуди не співпадають за датами у різних розділах книги (пор.: Носко, 2018; Пряма мова, 2018; Біографія, 2018).

Пейзаж як окремий жанр також є недослідженим у творчості М. Малишка. Це певною мірою можна пояснити тим, що етюди початку 1960-х рр. є беззаперечним свідченням свідомої відмови митця від стилістики соціалістичного реалізму. Тільки за Незалежності України ці роботи вперше потрапляють в експозиції тих чи інших мистецьких проєктів, у тому числі й персональних виставок. На початку 2000-х художник сам привертає до них увагу, репрезентуючи репродукції одинадцяти робіт у розділі «Галерея “ОМ”» часопису «Образотворче мистецтво» (Малишко, 2002). Пізніше незначна частина абстрактних композицій, у тому числі й пейзажі 1962 р., була виставлена на кількох аукціонах і потрапила до приватних колекцій (наприклад, див.: Аукціон № 15, 2010: лот 93; Аукціон № 16, 2011: лот 149; Аукціон, 2015: лот 32; Аукціон № 34, 2017: лот 35; Аукціон № 38, 2018: лот 13). Однак, етюди, написані М. Малишком 1962 і 1964 рр., поки що не знайшли свого дослідника.

Мета статті. На основі аналізу ранніх етюдів охарактеризувати особливості стилю і своєрідність художньої мови М. Малишка-пейзажиста, виявити джерела впливу на живописну манеру митця на початку 1960-х рр.

¹ Статтю підготовлено за матеріалами доповіді, прочитаної на Міжнародній науковій конференції «Десяті Платонівськї читання пам'яті академіка Платона Білецького (1922–1998)», Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури, Київ, 20 листопада 2022 р. (Горпинич, Русяєва, 2022).

² Автори висловлюють щире подяку подружжю художників М. Малишку та Н. Денисової за сприяння у наданні матеріалів для написання статті.

Виклад основного матеріалу. Микола Малишко народився і виріс у степах Дніпропетровської області поруч з Солоним лиманом, серед безкрайніх просторів, усіяних давніми курганами. Саме там, мріючи стати письменником, маленький хлопчик починає уважно спостерігати за природою, яка зачаровувала його своєю дивовижністю. У п'ятнадцять років М. Малишко їде до свого старшого брата Антона в Калінінград, де той працює художником місцевого драматичного театру і художником-оформлювачем. Саме там він вперше спробував себе у царині пейзажу, оскільки доволі часто разом з Антоном ходив на етюди, готуючись до вступу в художнє училище.

Через пару років, вже будучи студентом живописного відділення Дніпропетровського державного художнього училища (1956–1961), М. Малишко продовжує писати краєвиди, у тому числі вперше спрямувавши увагу на великі за форматами полотна. Упродовж цих років завдяки педагогу Я. Калашнику і книгам відбувається знайомство майбутнього художника з імпресіонізмом, конструктивізмом, кубізмом. У споминах митець зазначає, що доволі часто опинявся в обставинах подібних до імпресіоністів. Невпинна праця й вивчення по книжкових репродукціях французьких художників сприяли тому, що його палітра поступово стала чистішою, прозорішою, вільнішою. Це спричинило захоплення кольором як головним засобом художньої виразності (Горпинич, 2021: 188).

1961 р. М. Малишко став студентом Київського державного художнього інституту (далі – КДХІ), де продовжив опановувати фах живописця. Серед його перших педагогів: І. Штільман, М. Стороженко, О. Сиротенко. Відзначимо, що у ті роки навчальний розклад відрізнявся від сучасного. Зранку студенти писали постановки, відбувалися заняття з рисунку і композиції. Вдень всі мали вільний час для написання пейзажів, натюрмортів, а також різного роду творчої праці, використовуючи денне освітлення. Потім студенти поверталися до навчання в аудиторіях, опановуючи історію мистецтва та різні гуманітарні дисципліни; займалися в майстернях та читальному залі інститутської бібліотеки, яка працювала до 22:00 (Спогади, 2022).

Восени 1961 р., навчаючись на першому курсі живописного факультету, М. Малишко вступає до Клубу творчої молоді «Сучасник» (далі – КТМ), приймає активну участь у роботі художньої секції та виступає разом із Петром Собком представником КДХІ в КТМ (Бесіда, 2020: 1). У складі цієї головної організації шістдесятництва – визначні

художники (А. Горська, В. Зарецький, Л. Семикіна, Г. Севрук, О. Заливаха, В. Кушнір, Г. Зубченко), найкращі поети (В. Симоненко, М. Вінграновський, І. Жиленко, В. Стус, Л. Костенко, М. Холодний), прозаїки (Є. Гуцало, Є. Концевич, В. Шевчук) та літературні критики (І. Світличний, І. Дзюба, Є. Сверстюк, М. Коцюбинська), знакові діячі кіно, філософи і композитори (Білокінь, 2012: 22). КТМ об'єднавав найталановитіших представників повоєнного студентського покоління. Зокрема, завдячуючи знайомству та спілкуванню з Л. Танюком, І. Світличним, В. Зарецьким, А. Горською, О. Заливахою та багатьма іншими, М. Малишко відкрилися різні грані з історії рідної культури та мистецтва. Просвітницька діяльність КТМ, маленькі книжки самвидаву відкрили для нього мистецтво авангарду початку ХХ ст., живопис М. Бойчука. Творчість та громадська позиція членів КТМ, у тому числі його друзів й однодумців, мали безпосередній вплив на його душу і майбутній мистецький шлях (Пряма мова, 2018: 59; Бесіда, 2020).

Майже через півстоліття, поринаючи у спогади в одному з інтерв'ю, М. Малишко зробить наголос на тогочасних методах навчання в КДХІ, де все було спрямоване на подолання суб'єктивного, індивідуалізованого мистецтва. Це спричинило певну двоїстість мислення студента-першокурсника, який у вільний від виконання обов'язкових реалістичних постановок час, починає цікавитися рухом хмар, їх лінійними ритмами, прагне змалювати землю як міцну твердь, що, на його думку, вимагало умовного кольору, лінійного чіткого зображення (Смирна, 2017: 130). Найцікавішою і одночасно незбагненою загадковою стає для студента-першокурсника надзвичайно важлива проблема форми та змісту, яку він прагне розв'язати за допомогою нових знань і візуальних вражень від сміливої та незвичної художньої мови митців початку ХХ ст.

Вже на першому курсі М. Малишко поступово починає експериментувати з формою, лінією, кольором. Ці спроби не вписувалися у вузькі межі соціалістичного реалізму. І на заняттях студент періодично чув від свого педагога проф. О. Сиротенка зауваження не рисувати як Пікассо, Бойчук чи Рибера. Але ці тихі слова і штрикування були радше підтримкою, ніж критикою (Свобода, 2012–2013: 24). Адже на своїх заняттях у КДХІ О. Сиротенко навчав рисунку як головному стрижню всіх інших видів образотворчого мистецтва, часто наголошуючи, що красу навколишнього світу можна передати через настрої, стан і образ, а не сліпе списування з натури.

Не менш добрі згадки збереглися у М. Малишка і щодо професора І. Штільмана, у якого він навчався на першому курсі (Свобода, 2012–2013: 25–26). Буквально напередодні в 1959 р. в КДХІ закрили майстерню пейзажного живопису, яку з 1948 р. очолював І. Штільман з його імпресіоністичним світобаченням. Живописця на початку 1950-х рр. було звинувачено у космополітизмі та низькопоклонстві перед Заходом, пропагування серед студентів творів французьких імпресіоністів (див. з літ.: Мельничук, 2022: 59–60). Врешті решт при викладанні пейзажного живопису було дозволено спиратись на живописну спадщину постімпресіоніста П. Сезанна, в цей час широкого вжитку набуває термін «плернеризм». Отже, прекрасні колористи О. Сиротенко та І. Штільман, пейзажний живопис яких багато в чому спирався на імпресіонізм французьких митців, поблажливо дивилися на перші експерименти свого студента.

Однак вирішальне значення для становлення майбутньої живописної манери М. Малишка мала плернерна літня практика у Каневі 1962 р., якою на той час вже багато років керував І. Штільман. Попри своє чуйне ставлення до студентів, він завжди був достатньо суворим і вимогливим педагогом. Наголошуючи на важливості плернерного живопису у навчальному процесі, І. Штільман вважав, що під час практики потрібно визначити вузьке коло тем і мотивів (не більше 2–3), але дослідити їх ґрунтовно з метою їх перевтілення у картину. Водночас він підкреслював, що сеанси плернерного живопису швидкоплинні. Художник повинен враховувати зміни освітлення в різний час доби, які дають можливість написати етюд або дуже швидко – за 30–40 хвилин (сутінки), або маючи максимум 2–3 години у середині дня. Під час цієї роботи у студента потрібно розвивати творче начало, художній смак і почуття колориту (Межул, 2014: 12, 85).

У спогадах М. Малишка оживають події далекого 1962 р., коли він разом зі своїми однокурсниками приїхав на літню практику до Канева (рис. 1), де в його творчості відбувся «найкрутіший відхід від методу соціалістичного реалізму» (Горпинич, 2021: 189). Митець зазначає, що писав свої «неправильні малюнки» вдень, коли стояла спека, а в гуртожитку, де він мешкав у кімнаті з п'ятьма–шістьма студентами, всі спали три, а то й чотири години. Саме в цей час, щоб ніхто не бачив, Микола йшов писати, часто ховаючись від І. Штільмана, який періодично десь пробігав у тих чи інших справах. «Малюю, а бачу – там І. Штільман йде десь далеко. Присідаю, думаю, не дай Бог побачить, може мене вбити» (Свобода,

Рис. 1. Літня плернерна практика. М. Малишко – стоїть другий праворуч

2012–2013: 26). Отже, М. Малишку доводилося спочатку робити етюди для оцінок, а потім малювати вільно, не списувати краєвиди з натури, як примушували професори.

Перебуваючи 1962 р. у Каневі, він написав кілька десятків етюдів на картоні олією, в яких виділяємо три основні теми³. Передусім молодого митця приваблюють безкрайні панорами канівських гір, що тягнуться пасмом понад Дніпром. Як вільний птах він ширяє над цими просторами, проораними глибокими ярами. Свідомо обираючи високу лінію горизонту, М. Малишко відтворює різні стани природи, де все миттєво змінюється. Його вабить наближення грози з важкими свинцевими хмарами, які контрастують з останніми спалахами спекотного дня на червоно-вохристих схилах гори у Каневі (рис. 2). У «Далечіні» небо також затягнуте дощовими хмарами. Проте десь на горизонті вже пробиваються перші сонячні промені, що віддзеркалюються у стрімкій блакиті річкових хвиль. Складчаста, ніби луската структура канівських ландшафтів надихає на експерименти з кольором і простором («Гора», «Гори і байраки», «Горизонт», «Дніпро», «Хмари») (рис. 3).

Приміська забудова Канева набуває фантастичних геометричних форм і об'ємів, в яких тільки вгадуються максимально спрощені силуети двосхилих споруд («Підніжжя гір», «Хата», «Хати»). М. Малишка цікавлять сутінки з глибокими тінями, що ніби на очах поглинають оточуючий світ. Лише поодинокі гарячі спалахи останніх променів сонця, окреслюють глибокі байраки перед написаним з уяви храмом як унаочненням

³ Всі пейзажі мають майже однаковий вертикальний чи горизонтальний формат розміром 49 × 35 см та 35 × 49 см. Зберігаються у збірці художника і приватних колекціях.

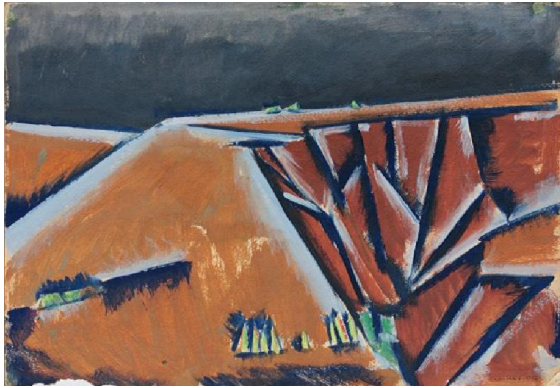

Рис. 2. Малишко М. Гора в Каневі. 1962 р.

Рис. 3. Малишко М. Канів. Дніпро. 1962 р.

сивої давнини Канева («Собор») (рис. 4). Пряміська забудова і навколишні краєвиди стають предметом геологічних зацікавлень, що надихають зазирнути в глибини земні в однойменній композиції (рис. 5).

Ліси та дерева – ще одна тема, для вирішення якої М. Малишко використовує різні засоби художньої виразності. На одних етюдах дерева звиваються спіралями і клубочяться округлими силуетами, піднімаючись вгору. Художник максимально спрощує їх форми за рахунок впевнених широких мазків напівсухим пензлем. Подекуди надаючи деревам певної антропоморфності, він одночасно майже позбавляє їх кольору, обираючи монохромну сіро-блакитну («Верби», «Гаї») (рис. 6) або сіро-вохристу палітру («Дерева»). Перебуваючи під впливом творів Пабло Пікассо, митець починає експериментувати з кубістичними формами в зображеннях як окремих дерев («Коло дерева») (рис. 7), так і лісових хащ («Ліс»). У цих пейзажних мотивах так само превалує монохромія насичених брунатно-зелених відтінків. Тільки де-не-де, звертаючись до образу понівеченого дерева, що височіє на канівській горі, митець наділяє навколишній ландшафт світлими і делікатними тональними сполученнями («Старе дерево»).

Рис. 4. Малишко М. Канів. Собор. 1962 р.

Рис. 5. Малишко М. Канів. Глибини земні. 1962 р.

Враховуючи колорит значної кількості етюдів, можна зробити висновок, що М. Малишко писав їх не тільки у спекотні полуденні години. Ці щоденні спостереження за природою назавжди увійдуть до його творчої практики, що промовисто засвідчують думки художника: «Особливо звучить колір, коли смеркає. Коли вечоріє, тобто вчоріє, поринає в чорне, стає вчорашнім, в чорні пропадає, зникає геть, коли нічого не видно, тобто НІЦ не видно, НІЦ огортає усе...» (Малишко, 2017).

Упродовж літньої канівської практики 1962 р. М. Малишко вивчає природу у всьому її розмаїтті. У своїх спостереженнях він, нарешті, звертається до репрезентації квітів і комах, перетворюючи їх на фантастичні, великі за своїми розмірами об'єкти. Давнє захоплення конструктивізмом стає у нагоді під час побудови композицій. Саме цим етюдам притаманні найбільш яскраві сполучення чистих фарб, сяяння і вібрація кольору, абстрактність, декоративність та орнаментальність («Цвітіння», «Квіти», «Оситняг», «Ромашка», «Сонечко») (рис. 8–9).

Перебуваючи в Каневі, М. Малишко вирішує перервати навчання і повернутися до дружини і маленької дочки в Дніпропетровськ (нині Дніпро) (Бесіда, 2018: 30). Цей вчинок зумовлено кіль-

Рис. 6. Малишко М. Канів. Гаї. 1962 р.

Рис. 7. Малишко М. Канів. Коло дерева. 1962 р.

кома обставинами, серед яких, за словами митця як песимістична атмосфера у стінах КДХІ, так і «...рішуча незгода з тим, що я такий дорослий, але ще й досі не зміг подолати мистецьку інерцію бачити світ по поверхні» (Малишко, 2002: 46).

Наступного 1963 р. М. Малишко за сприяння І. Штільмана поновлюється в КДХІ на другий курс навчання та очолює Науково-творче студентське товариство в Alma mater, яке стало підрозділом КТМ (Горпинич, 2021: 191). Саме в інститутських стінах на виставці-конкурсі «Під девізом», організованій радою цього товариства, він анонімно вперше експонує свої канівські етюди, які викликали неабиякий резонанс і були вилучені з виставки. Лише завдяки заступництву П. Білецького пейзажі не було знищено (Біографія, 2018: 204–205; Спогади, 2022: 2). Їх повертають автору і з того часу більшість з них так і залишається у його колекції, звідки потрапляє на виставки. Спочатку «квартирні», а вже за часів Незалежності України персональні, тощо.

Події, спричинені цією студентською виставкою-конкурсом 1963 р., заклали підвалини довголітніх дружніх стосунків між М. Малишком і П. Білецьким. На той час Платон Олександрович тільки нещодавно почав викладати в КДХІ,

а після захисту кандидатської дисертації «Українська народна картина XVII–XIX ст.» (1961) був призначений проректором з наукової і навчальної роботи (1963–1966). Як педагог П. Білецький на молодших курсах викладав історію мистецтва Стародавнього Сходу та історію мистецтва середньовіччя (Захід і Схід), на старших – зарубіжне мистецтво XIX ст., тощо. Спілкування з молоддю було для нього потребою, а надзвичайне багатство знань, нестандартність викладу і вимогливість у поєднанні з витонченим почуттям гумору та невгасимим оптимізмом вражали студентів. До того ж за фахом П. Білецький був художником станкового живопису (КДХІ, 1949), хоча й з надто критичним ставленням до власних картин. На початок 1960-х рр. він вже завершив свою художню творчість, повністю присвятивши себе науковим дослідженням у царині історії мистецтва. Він був не тільки блискучим науковцем-мистецтвознавцем, що часом обирав зовсім непроторенні шляхи, але й надзвичайно обдарованим педагогом (Русяєва, 1998; 2010).

У спогадах М. Малишка залишилися яскраві враження від артистичних оповідань П. Білецького про мистецтво, коли «оживала давня Візантія з усіма подробицями». У торці навчальної

Рис. 8. Малишко М. Канів. Ромашка. 1962 р. (за Аукціон № 15, 2010: лот 93)

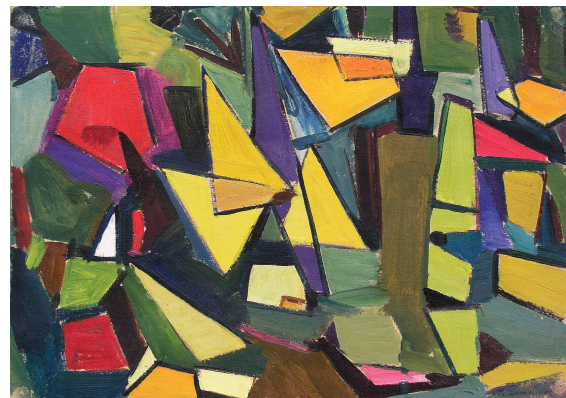

Рис. 9. Малишко М. Канів. Квіти. 1962 р. (за Аукціон № 16, 2011: лот 149)

аудиторії, де відбувалися лекції, стояла велика шафа з «...рідкісними книгами, власністю родини Білецьких... Брав кілька цих фоліантів під пахви і біг в аудиторію, читав, радше гортав, бо часу обмаль, день і ніч, і знову повертаю цей обережок, і знову нову порцію дивлюся, розглядаю ці дивовижні видання з вражаючою якістю друку. Відкриваю мистецтво давнини... Саме тоді у мене виникло твердження: «іконопис – предтеча абстракціонізму» (Спогади, 2022: 1–2).

Досі в бібліотеці М. Малишка зберігається маленька книжечка «"Козак Мамай" – українська народна картина» (Білецький, 1960), яку Платон Олександрович видав з нагоди захисту своєї дисертації українською мовою у Львові. Згодом він дарував її певному колу студентів, до якого увійшов й Микола. Так, він познайомився з ще однією гранню рідного мистецтва.

У свою чергу, літня пленерна практика в Умані та заповіднику Софіївка стала наступним етапом нових образ- і формотворень у пейзажному живопису⁴. Для етюдів написаних 1964 р. притаманне домінування чистих кольорових площин розділених тонкими лініями, використання широких ліній, що перетворюються в площини, які передають неймовірне натхнення та захоплення митця природою. Недаремно у споминах М. Малишко наголошує, що той рік пов'язано з його душевним піднесенням, «коли вся життєва інтенція відкрила мені єдність мене, людини, зі світом через подібність з рослинним живим світом» (Бесіда, 2015–2016: 12, іл. 10–14).

Якщо в канівських етюдах 1962 р. переважали прямолінійні ритми, які утворювали різноманітні поєднання геометричних фігур, то в уманських композиціях 1964 р. переважають округлі лінії та об'єми («Величні дерева», «Умань», «Дерева кольорові», «Гушавина» та ін.) (рис. 10). У дуже рідкісних випадках художник передає майже натуралістичні барви буяння зелені («Софіївка», «Парк в Умані»). Більшою мірою М. Малишка вабить багрянець, що світиться яскравим полум'ям у кронах дерев («Горіння зелені», «Спалахи», «Палахкотять дерева», «Дерево»). Контрастні кольори допомагають художнику створити у цих картинах гострі, експресивні композиції, в яких поєднано реальні мотиви та безпредметні форми. Як і раніше, він часто пише вечорові краєвиди, де сутінки стрімко огортають землю, а небо осяване останніми світло-вохристими променями («Вечір.

Квіти», «Вирощені дерева», «Простори», «Спокій») (рис. 11–12). Попри декоративне начало, подекуди М. Малишко прагне передати глибину простору, змалювати панораму того чи іншого краєвиду, додати йому величі й монументальності («Дерево», «Дорога», «Простори», «Спокій») (рис. 13–14). У кожній композиції виразно розмаїтим є співвідношення ландшафтного мотиву та його стилізації, яке сконструйовано з ритмічно повторюваних кольорових ліній і плям.

Висновки. Відзначимо, що в історичній ретроспективі етюди з літніх студентських практик 1962 та 1964 рр., які М. Малишко вважає знаковими у становленні особистої творчої манери, віддзеркалюють основні естетичні тенденції мис-

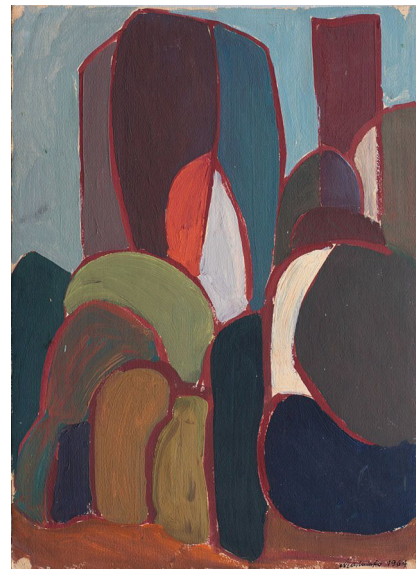

Рис. 10. Малишко М. Умань. Величні дерева. 1964 р.

Рис. 11. Малишко М. Умань. Вечір. Квіти. 1964 р.

⁴ Всі пейзажі мають майже однаковий вертикальний чи горизонтальний формат розміром 49 × 35 см та 35 × 49 см. Зберігаються у збірці художника.

Рис. 12. Малишко М. Умань. Вирощені дерева. 1964 р.

Рис. 13. Малишко М. Умань. Спокій. 1964 р.

Рис. 14. Малишко М. Умань. Простори. 1964 р.

тецьких пошуків того часу, який отримав назву шістдесятництва. Серед головних джерел впливу на молодого художника: захоплення західноєвропейським та українським мистецтвом початку ХХ ст. (особливо, постімпресіонізмом, творчістю В. Кандинського та П. Пікассо), яке він вивчав за репродукціями у книжках, у тому числі самвидаву; просвітницька діяльність Клубу творчої молоді та спілкування з багатьма його членами; окремі аспекти методики викладання рисунку О. Сиротенком та пленерного живопису І. Штільманом; лекції з історії мистецтва, книги та спілкування з П. Білецьким у КДХІ.

У композиціях 1962 р. М. Малишко зводить зображення природних форм до сукупності простих геометричних фігур або округлих біоморфних об'ємів, виділяючи в них найсуттєвіші риси. Пагорби, поля, річки і заплави, міські і сільські споруди, дерева і лісові хащі, квіти та комахи навмисно деформуються. Митець експеримен-

тує з побудовою простору, в якому часто поєднує кілька точок зору. Одночасно його приваблює пошук нового формотворення і варіацій стилістичних прийомів. Не менш важливими є колористичні інспірації. Обмежена колірною гама з різними комбінаціями сіро-блакитних, сіро-вохристих, брунатно-зелених тонів підкреслює мінливість станів природи. Яскраві, подібні до мозаїки різнокольорові площини його етюдів змальовують квіти канівських ландшафтів. Витончені тональні сполучення увиразнюють переплетення гнучких рослинних форм, які, звиваючись вузлами або здіймаючись вгору подібно до скель, тягнуться до сонця. У постійній зміні стилістики цих етюдів вбачаємо не тільки єдину експериментальну програму, але й незадоволення М. Малишка від навчання в КДХІ, неможливість бути поруч зі своєю дружиною і маленькою дочкою. Саме цей душевний неспокій спричинив звернення до композицій, в яких преважують нестійкі, мінливі зображення.

Манера письма 1964 р. дещо змінюється, стає вільнішою і глибшою у вмінні виявляти тонкощі кольорових і тональних зіставлень, посилювати емоційне звучання образів природи Умані та парку Софіївка. Його роботи врівноважені, у них відсутні патетика та драматизм, що, втім, відповідає емоційно-психологічному стану самого художника. Якщо у кубістичних композиціях 1962 р. М. Малишко загострював свою увагу на розкладанні конструктивної складової ландшафту, часто користуючись доволі монохромною палітрою, то в етюдах 1964 р. основним засобом художньої виразності є кольорові площини та лінії. Виразний мазок, щільна фактура, лінійна пластика, потужна кольорова палітра виклика-

ють асоціації з постімпресіонізмом та роботами В. Кандинського.

Своєю чергою, звернення до плернерних етюдів М. Малишка початку 1960-х років відкриває нові

перспективи як для вивчення еволюції стилістичної та жанрової специфіки українського пейзажу, так й для дослідження творчості самого митця другої половини ХХ і початку ХХІ століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аукціон № 15: Авангард. 18 грудня 2010 р., Київ: Аукціонний дім «Золотое сечение». Київ, 2010. 116 с.
2. Аукціон № 16: Український класичний живопис та графіка ХХ ст. 5 березня 2011 р., Київ: Аукціонний дім «Золотое сечение». Київ, 2011. 120 с.
3. Аукціон: Underground. 11 грудня 2015 р., Київ: Аукціонний дім «Золотое сечение». Київ, 2015. 56 с.
4. Аукціон № 34: Classic Underground Contemporary. 12 квітня 2017 р., Київ: Аукціонний дім «Золотое сечение». Київ, 2017. 66 с.
5. Аукціон № 38: Underground Contemporary. 31 травня 2018 р., Київ: Аукціонний дім «Золотое сечение». Київ, 2018. 54 с.
6. Бесіда Ю. Горпинича з художником М. Малишко та його дружиною Н. Денисовою [Рукопис]. с. Малютянка, Київської обл., 2015–2016 рр. Записав Ю. Горпинич. 17 с.
7. Бесіда Ю. Горпинича з художником М. Малишко [Рукопис]. м. Київ, 13.05.2020. Записав Ю. Горпинич. 4 с.
8. Бесіда Ю. Горпинича й К. Носко зі скульптором М. Малишко та його дружиною Н. Денисовою [Рукопис]. с. Малютянка, Київської обл., 06.07.2018 р. Записав Ю. Горпинич. 43 с.
9. Білецький П. «Козак Мамай» – українська народна картина. Львів: Видавництво Львівського університету імені Івана Франка, 1960. 32 с.
10. Білокін С. Клуб творчої молоді «Сучасник» (1960–1965). Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2012. 63 с.
11. Біографія. *Малишко Микола. Лінія*. Київ: Артбук, 2018. С. 198–225.
12. Горпинич Ю. С. Специфіка становлення та розвитку художньої манери Миколи Малишка (1961–1967 рр.). *Культура і сучасність: альманах*. 2021. № 1. С. 187–193.
13. Горпинич Ю. С., Русяєва М. В. Пейзажні етюди Миколи Малишка початку 1960-х років. *Десяті наукові читання пам'яті академіка Платона Білецького (1922–1998)*. Тези Міжнародної наукової конференції, 20 листопада 2022 р., Київ, НАОМА. Київ, 2022 [у друці].
14. Малишко М. 1962, 1964 роки Миколи Малишка. *Образотворче мистецтво*. 2002. № 2. С. 46–47.
15. Малишко Микола. Колір. Виставка живопису. Куратор: Валерій Сахарук. Галерея ІЛБКО, м. Ужгород, 02.06–23.06.2017. URL: <https://ilko.ua/ua/event/mikola-malishko-kolir> (дата звернення: 07.11.2022).
16. Малишко Микола. *Лінія*. Київ: Артбук, 2018. 232 с.: іл.
17. Межур А. Педагогічна та творча діяльність Іллі Штільмана. Магістерська дисертація: спеціальність 8.02020501 – Образотворче мистецтво, Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури. Київ, 2014. 107 с., іл., додатки.
18. Мельничук І. Історія пейзажної майстерні в Київському державному художньому інституті 1946–1959 рр. *Методичні аспекти освітнього процесу. Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2022. Вип. 54. Том 2. С. 57–62. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/54-2-8>
19. Носко К. Передмова. У: *Малишко Микола. Лінія*. Київ: Артбук, 2018. С. 46–51.
20. Пряма мова. Микола Малишко й Ніна Денисова в розмовах із Юрієм Горпиничем, Катериною Носко та Оленою Єгорушкіною. Київська область, село Малютянка, 2013–2018. В: *Малишко Микола. Лінія*. Київ: Артбук, 2018. С. 53–87.
21. Русяєва М. В. Платон Олександрович Білецький. *Записки історико-філологічного товариства Андрія Білецького*. 1998. Вип. II. С. 180–185.
22. Русяєва М. В. Платон Білецький – це звучить гордо. *Українська академія мистецтва. Дослідницькі та науково-методичні праці. Спецвипуск. До 50-річчя факультету теорії та історії мистецтва*. Київ, 2010. С. 263–271.
23. Свобода, як виявляється, – це воля для сваволі...: Бесіда О. Єгорушкіної та П. Гудімова з художником М. Малишко та його дружиною Н. Денисовою [Рукопис]. с. Малютянка, Київської обл., 2012–2013 рр. Записав Ю. Горпинич. 24 с.
24. Смирна Л. В. Століття нонконформізму в українському візуальному мистецтві. Київ: Видавництво Фенікс, 2017. 480 с.: іл.
25. Спогади Миколи Малишка про Платона Білецького [Рукопис]. с. Малютянка, Київської обл., 31.10.2022 р. Записано Н. Денисовою та Ю. Горпиничем. 3 с.

REFERENCES

1. Auktsion Nr 15: Avangard. 18 hrudnia 2010, Kyiv: Auktsionnyi dim «Zolotoe sechenie» [Auction Nr 15: Avant-garde. 18 december 2010, Kyiv: Art Auction House «Golden Section»]. Kyiv, 2010. 116 p. [in Ukrainian].
2. Auktsion Nr 16: Ukrainyskyi klasychnyi zhyvopys ta hrafika XX st. 5 bereznia 2011, Kyiv: Auktsionnyi dim «Zolotoe sechenie» [Auction Nr 16: Ukrainian classical painting and graphics of the 20th century. 05 march 2011, Kyiv: Art Auction House «Golden Section»]. Kyiv, 2011. 120 p. [in Ukrainian].

3. Auktsion: Underground. 11 hrudnia 2015, Kyiv: Auktsionnyi dim «Zolotoe sechenie» [Auction: Underground. 11 december 2015, Kyiv: Art Auction House «Golden Section»]. Kyiv, 2015. 56 p. [in Ukrainian].
4. Auktsion Nr 38: Underground Contemporary. 31 travnia 2018 r., Kyiv: Auktsionnyi dim «Zolotoe sechenie». Kyiv, 2018. 54 s. [Auktsion Nr 34: Classic Underground Contemporary. 12 kvitnia 2017, Kyiv: Auktsionnyi dim «Zolotoe sechenie» [Auction Nr 34: Classic Underground Contemporary. 12 april 2017, Kyiv: Art Auction House «Golden Section»]. Kyiv, 2017. 66 p. [in Ukrainian].
5. Auktsion Nr 38: Underground Contemporary. 31 travnia 2018, Kyiv: Auktsionnyi dim «Zolotoe sechenie» [Auction Nr 38: Underground Contemporary. 31 may 2018, Kyiv: Art Auction House «Golden Section»]. Kyiv, 2018. 54 p. [in Ukrainian].
6. Besida Yu. Horpynycha z khudozhnykom M. Malyshko ta yoho druzhynoiu N. Denysovoiu [Conversation of Yu. Horpynych with the artist M. Malyshko and his wife N. Denysova]. [Manuscript]. s. Maliutianka, Kyivska oblast, 2015–2016. Recorded by Yu. Horpynych. 17 p. [in Ukrainian].
7. Besida Yu. Horpynycha z khudozhnykom M. Malyshko [Conversation of Yu. Horpynych with the artist M. Malyshko]. [Manuscript]. Kyiv, 13.05.2020. Recorded by Yu. Horpynych. 4 p. [in Ukrainian].
8. Besida Yu. Horpynycha y K. Nosko zi skulptorom M. Malyshko ta yoho druzhynoiu N. Denysovoiu [Conversation of Yu. Horpynych and K. Nosko with the sculptor M. Malyshko and his wife N. Denysova]. [Manuscript]. s. Maliutianka, Kyivska oblast, 06.07.2018. Recorded by Yu. Horpynych. 43 p. [in Ukrainian].
9. Biletskyi P. «Kozak Mamai» – ukrainska narodna kartyna [«Cossack Mamai» – Ukrainian folk painting]. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoho universytetu imeni Ivana Franka, 1960. 32 p. [in Ukrainian].
10. Bilokin S. Klub tvorchoi molodi «Suchasnyk» (1960–1965) [Creative Youth Club «Suchasnyk» (1960–1965)]. Kyiv: Kyiv Mohyla University Press, 2012. 63 p. [in Ukrainian].
11. Biohrafiia [Biography]. In: *Malyshko Mykola. Liniia*. Kyiv: Artbook Publishing House, 2018, pp. 198–225 [in Ukrainian].
12. Horpynych Yu. S. Spetsyfika stanovlennia ta rozvytku khudozhnoi manery Mykoly Malyshka (1961–1967) [The specifics of the formation and development of the artistic style of Mykola Malyshko (1961–1967)]. *Culture and Contemporaneity: almanac*, 2021, Nr 1, pp. 187–193 [in Ukrainian].
13. Horpynych Yu. S., Rusiaieva M. V. Peizazhni etiudy Mykoly Malyshka pochatku 1960th rokiu [Mykola Malyshko's landscape etudes of early 1960th]. *Deciati naukovi chytannia pamiati akademika Platona Biletskoho (1922–1998)*. Tezy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii. 20 lystopada 2022, Kyiv, The National Academy of Fine Arts and Architecture. Kyiv, 2022 [u drutsi] [in Ukrainian].
14. Malyshko M. 1962, 1964 roky Mykoly Malyshka [1962, 1964 Mykola Malyshko]. *Obrazotvorche mystetstvo*, 2002, Nr 2, pp. 46–47 [in Ukrainian].
15. Malyshko Mykola. Kolir [Malyshko Mykola. Color]. Vystavka zhyvopysu. Kurator: Valerii Sakharuk. Halereia ILKO, m. Uzhhorod, 02.06–23.06.2017. URL: <https://ilko.ua/ua/event/mikola-malishko-“kolir”> (Accessed 07 november 2022) [in Ukrainian].
16. Malyshko Mykola. Liniia [Malyshko Mykola. Line]. Kyiv: Artbuk, 2018. 232 p.: ill. [in Ukrainian].
17. Mezbul A. Pedahohichna ta tvorcha diialnist Illi Shtilmana [Pedagogical and creative activity of Ilya Shtilman]. Dissertation for Master degree in Art Studies: specialty 8.02020501 – Fine Arts, The National Academy of Fine Arts and Architecture. Kyiv, 2014. 107 p., ill., suppl. [in Ukrainian].
18. Melnychuk I. Istoria peizazhnoi maisteri v Kyivskomu derzhavnomu khudozhnomu instytuti 1946–1959 rr. Metodichni aspekty osvithnoho protsesu [History of the landscape workshop at the Kyiv State Art Institute 1946–1959. Methodological aspects of the educational process]. *Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University. Young Scientists Research Papers*, 2022, Issue 54, Vol. 2, pp. 57–62. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/54-2-8> [in Ukrainian].
19. Nosko K. Peredmova [Preface]. In: *Malyshko Mykola. Liniia*. Kyiv: Artbook Publishing House, 2018, pp. 46–51 [in Ukrainian].
20. Priama mova. Mykola Malyshko y Nina Denysova v rozmovakh iz Yuriiem Horpynychem, Katerynoi Nosko ta Olenoiu Yehorushkinoiu. Kyivska oblast, s. Maliutianka, 2013–2018 [Direct speech. Conversation of Yurii Horpynych, Kateryna Nosko and Olena Yehorushkina with the Mykola Malyshko and Nina Denysova. Kyiv Oblast, Maliutianka, 2013–2018]. In: *Malyshko Mykola. Liniia*. Kyiv: Artbook Publishing House, 2018, pp. 53–87 [in Ukrainian].
21. Rusiaieva M. V. Platon Oleksandrovych Biletskyi [Platon Oleksandrovych Biletskyi]. *Proceedings of Andriy Biletskyi Historical-Philological Society*, 1998, Issue II, pp. 180–185 [in Ukrainian].
22. Rusiaieva M. V. Platon Biletskyi – tse zvuchyt hordo [Platon Biletsky Sounds Proudly]. *Ukrainian Academy of Arts. Research and Scientific Methodological Works. Special issue*. Kyiv, 2010, pp. 263–271 [in Ukrainian].
23. Svoboda, yak vyvialiaetsia, – tse volia dlia svavoli...: Besida O. Yehorushkinoi ta P. Hudimova z khudozhnykom M. Malyshko ta yoho druzhynoiu N. Denysovoiu [Freedom, as it turns out, is a will for arbitrariness...: Conversation of O. Yehorushkina and P. Hudimov with the artist M. Malyshko and his wife N. Denysova] [Manuscript]. s. Maliutianka, Kyivska oblast, 2012–2013. Recorded by Yu. Horpynych. 24 p. [in Ukrainian].
24. Smyrna L. V. Stolittia nonkonformizmu v ukrainskomu vizualnomu mystetstvi [The Centennial of the Nonconformism in the Ukrainian Visual Art]. Kyiv: Feniks, 480 p., ill. [in Ukrainian].
25. Spohady Mykoly Malyshka pro Platona Biletskoho [Mykola Malyshko's memories of Platon Biletskyi] [Manuscript]. s. Maliutianka, Kyivska oblast, 31.10.2022. Recorded by N. Denysova and Yu. Horpynych. 3 p. [in Ukrainian].

УДК 378.6

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/57-1-13>**Алла ДЯЧЕНКО,***orcid.org/0000-0003-4496-5931*

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри промислового дизайну та комп'ютерних технологій,

в. о. декана факультету декоративно-прикладного мистецтва

Київської державної академії декоративно-прикладного мистецтва

і дизайну імені Михайла Бойчука

(Київ, Україна) *pani.alla0107@gmail.com*

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ХУДОЖНЬО-ПРОМИСЛОВОЇ ОСВІТИ У СУЧАСНУ СИСТЕМУ ДИЗАЙН-ОСВІТИ

Метою роботи є виявлення комплексу передумов, що зумовило трансформацію європейської художньо-промислової освіти у дизайн-освіту як принципово нового напрямку діяльності вищої професійної школи і вироблення концептуальних основ її періодизації. Для розкриття мети використано методи теоретичного аналізу, синтезу, систематизації, опису та узагальнення. Сукупність цих методів дала можливість висвітлити трансформаційні процеси європейської художньо-промислової освіти у сучасну систему дизайн-освіти. Висвітлено сутність термінів «художньо-промислова освіта», «дизайн», «дизайн-освіта». Досліджено трансформаційні процеси художньо-промислової освіти в епоху Середньовіччя, Відродження та Просвітництва. Описано основні етапи (на прикладі Великобританії, Франції, Німеччини, Італії) переходу європейської художньо-промислової освіти до дизайн-освіти. Визначено, що одним із головних нововведень перших шкіл дизайну були вступні курси. Виявлено, що в рамках цих курсів не тільки апробовано нові форми навчання, а й закладено наукові основи художнього формотворення. Виділено чинники, що визначають зміст професійної освіти дизайнерів. У ній подано характеристики сучасної європейської системи дизайн-освіти. Виявлено, що гармонійне поєднання художньої та технічної підготовки є найважливішою і неодмінною умовою професіоналізму дизайнерів у процесі навчання. Характер і обсяг інформації, яку він повинен мати в своєму розпорядженні, настільки великий і різноманітний, що ніхто не може з ними впоратися. Тому студентів-дизайнерів потрібно навчати командним навичкам. Наукова новизна дослідження полягає у висвітленні трансформаційних процесів європейської художньо-промислової освіти, які сьогодні втілюються у сучасну систему дизайн-освіти. Результати дослідження можуть бути застосовані в процесі професійної підготовки майбутніх дизайнерів у закладах вищої освіти.

Ключові слова: освіта, дизайн, трансформаційні процеси, художньо-промислова освіта, дизайн-освіта.

Alla DYACHENKO,*orcid.org/0000-0003-4496-5931*

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department of Industrial Design and Computer Technologies,

Acting Dean of the Faculty of Decorative and Applied Arts

Mykhailo Boichuk Kyiv State Academy of Decorative Arts and Design

(Kyiv, Ukraine) *pani.alla0107@gmail.com*

TRANSFORMATION PROCESSES OF EUROPEAN ART AND INDUSTRIAL EDUCATION INTO THE MODERN SYSTEM OF DESIGN EDUCATION

The purpose of the work is to identify the set of prerequisites that led to the transformation of European art and industrial education into design education as a fundamentally new direction of activity of a higher professional school and to develop the conceptual foundations of its periodization. The methods of theoretical analysis, synthesis, systematization, description and generalization were used to reveal the goal. The combination of these methods made it possible to highlight the transformational processes of European art and industrial education into the modern system of design education. The essence of the terms "art and industrial education", "design", "design education" is highlighted. The transformational processes of artistic and industrial education in the Middle Ages, Renaissance and Enlightenment were studied. The main stages (on the example of Great Britain, France, Germany, Italy) of the transition of European artistic and industrial education to design education are described. It was determined that one of the main innovations of the first design schools was introductory courses. It was found that within the framework of these courses, not only new forms of education were tested, but also the scientific foundations of artistic formation were laid. The factors that determine the content of the professional education of designers are highlighted. It presents the characteristics of the modern European system of design education. It was found that a harmonious combination of artistic and technical training is

the most important and indispensable condition for the professionalism of designers in the training process. The nature and volume of information that he must have at his disposal is so large and varied that no one can cope with it. That is why design students need to be taught teamwork skills. The scientific novelty of the study consists in highlighting the transformational processes of European artistic and industrial education, which today are embodied in the modern system of design education. The results of the research can be applied in the process of professional training of future designers in institutions of higher education.

Key words: education, design, transformational processes, artistic and industrial education, design education.

Вступ. У сучасному суспільстві питанню освіти приділяється велика увага. Суть освіти визначається як процес розвитку та саморозвитку особистості, що втілюється в знаннях, уміннях, творчій діяльності та емоційно-ціннісному ставленні до світу. Це необхідна умова збереження розвитку матеріальної і духовної культури. Основні шляхи здобуття освіти – це навчання та самоосвіта. Термін «освіта» тісно пов'язаний із терміном культури суспільства і в кінцевому підсумку описує особливо людський спосіб розвитку та трансформації вроджених талантів і можливостей. Тому він привернув науковий інтерес до розвитку дизайн-освіти шляхом інтеграції суспільства в європейське співтовариство, зміцнення культурно-педагогічних і соціально-економічних відносин між країнами та створення сучасної системи дизайн-освіти у першій половині ХХ ст. З огляду на те необхідно визначити їх характеристики в контексті загальноєвропейських культурних цінностей, розглядаючи процес переходу від художньо-промислової освіти до дизайн-освіти.

Аналіз останніх досліджень. Особливостям становлення і розвитку сучасної дизайн-освіти присвячені праці В. Аронова (Aronov, 1986), О. Боднара, О. Бойчука, Д. Крвавича, Г. Кур'єрової (Kur'erova, 1993), С. Мигаль, М. Селівачова, В. Сидоренка, О. Трошкіна, В. Тягура (Tjaghur, 2013), О. Фурси (Fursa, 2011; Fursa, 2011]. Роботи науковців Л. Волошиної, Д. Козубовського, Г. Максиська, І. Небесника, Л. Синишина (Synyshyn, 2015), П. Татіївського, В. Тименка (Tymenko, 2010), Р. Шмагала присвячені розвитку дизайн-освіти в контексті фундаментальних засад та історичної спадкоємності. Окремі аспекти зазначеної тематики представлено у наукових розвідках О. Волинської, В. Даниленка (Danylenko, 2003), Н. Ковешнікової (Koveshnikova, 2009), В. Медведева (Medvedev, 2004), О. Соломченка, М. Станкевича та ін.

Постановка завдання. Метою даної роботи є виявлення комплексу передумов, що зумовили трансформаційні процеси європейської художньо-промислової освіти в дизайн-освіту в принципово новому напрямі діяльності вищої професійної школи та розробку концептуальної основи періодизації дизайн-освіти. Для досягнення поставле-

них цілей необхідно вирішити наступні завдання: 1) з'ясувати сутність понять художньо-промислової освіти, дизайну, дизайн-освіти; 2) визначити ключові кроки трансформаційних процесів європейської художньо-промислової освіти в дизайн-освіту; 3) охарактеризувати сучасну європейську систему дизайн-освіти.

Результати дослідження. Озираючись на історію, найважливішою серед різноманітних передумов зміни мети, змісту, методу та організаційних характеристик дизайн-освіти є розвиток художньої освіти та промислової освіти в цілому.

Ми розглядаємо художньо-промислову освіту як інтегративне явище, яке є результатом соціального та культурного досвіду людей, набуття ними світогляду, їхнього естетичного та культурного статусу. Характер і ступінь соціального і культурного досвіду залежать від типу середовища і закладу освіти, в якому формуються естетичні та філософські цінності. Зокрема, на практичне та методичне просування художньо-промислової освіти впливають соціально-економічні вимоги, пов'язані з підготовкою молоді до праці (Synyshyn, 2015: 210).

Більшість дослідників під дизайном розуміють трансформаційне поняття «художньо-промислова діяльність», «художнє проектування», «художнє конструювання». Вітчизняні вчені визначають дизайн як творчий спосіб, процес і результат художньо-технологічного створення промислових виробів, їх комплексів і систем для досягнення найбільш повної відповідності створюваного об'єкта навколишньому середовищу в цілому здібностями і потребам людини (Danylenko, 2003 : 20). Дизайн, таким чином, є одним із «останніх» видів дизайнерської діяльності, який мав місце між ХІХ і ХХ століттями, коли художники та архітектори почали завойовувати нові сфери візуальної творчості абсолютно по-іншому, що дозволило проектувати вироби масового виробництва (Medvedev, 2004: 32).

Термін «дизайн-освіта», у свою чергу, укладає в собі теоретичні значення категорій «професійна освіта» та «дизайн», які включають наукове пізнання, педагогіку, методи технічної та художньої діяльності, необмежені сфери діяльності та базові знання, уміння та здібності, високий рівень

компетентності та художньо-естетичного розвитку (Fursa, 2011 : 43).

Тому ми підкреслюємо середньовіччя як нижню межу нашого дослідження, оскільки генетичний зв'язок між сучасною дизайн-освітою та «традиційною художньо-промисловою освітою» очевидний у процесі трансформації художньо-промислової освіти.

Метою середньовічної освіти було підготувати підлітків до майбутніх соціальних ролей. Зміст ремісничої освіти зведено від майстра до учня до передачі «секретів» майстерності, якими необхідно володіти і від яких не відходити протягом усієї професійної діяльності. Домінуючою формою середньовічних навчальних програм було «експериментальне навчання», прояв «знання-здатності», який передавався лише через набуття конкретних практичних навичок. У всіх без винятку верствах середньовічного суспільства універсальним методом навчання було запам'ятовування і відтворення прикладів. Звичайна громадська реміснича діяльність зводилася до виробничої, а не дизайнерської. Талановитий майстер може вдосконалити будь-який предмет (ефективність, надійність, довговічність, дизайн, майстерність), але він завжди спирався на конкретні зразки, вироблені століттями. Тому, якщо існування «стихійного дизайну» в рамках ремісничого виробництва частково простежується, то виявити несвідомий, але «протодизайнерський» метод навчання в методиці ремісничого навчання не тільки важко, але й практично неможливо (Koveshnikova, 2009 : 76).

В епоху Відродження вплив гуманістичної культури помітно змінює зміст і форми професійної освіти митців. Сьогодні основа майстерності розглядається лише як основа подальшої освіти. З XVI століття художники почали навчатися в професійних навчальних закладах – академіях, де метою навчання було формування яскравого та творчого характеру, а замість ремісничого «навчання» учень отримував крім професійних і глибокі теоретичні знання (Danylenko, 2003 : 45).

До настання епохи Просвітництва вузька спеціалізація діяльності розділяла творчість між мистецтвом і технікою. Завдяки поділу професій освіта розглядалася вже не як процес здобуття універсальних знань (що спостерігалось в античні та середні віки), а як система специфічних знань і спеціальних навичок. В результаті декілька дисциплін у навчальних закладах почали викладати окремо одна від одної. Характеристикою освіти цієї епохи була орієнтація на виховання вузько-функціональних учнів (Koveshnikova, 2009 : 81).

Перша половина XIX ст. засвідчила бурхливий розвиток промисловості, стрімке зростання кількості вироблених товарів, а отже, загострення конкуренції розвинутих країн на світовому ринку вимагали для забезпечення фабрично-заводських виробів мистецьки підготовлених фахівців з естетично привабливим зовнішнім виглядом. Англія лідирувала в мистецькій та промисловій освіті. Тогочасна освіта базувалася на вивченні зразків декоративно-прикладного мистецтва минулого (музейна освіта). У програмі Школи дизайну Південно-Кенсінгтонського музею (Лондон), розробленої Г. Земпером, навчання ґрунтується не на ретельному вивченні класики (академічної системи), а на матеріалах, заснованих на виставках у музейних колекціях та сучасному мистецтві (Aronov, 1986 : 16).

В кінці XIX ст. в Англії терміни «мистецтво», «ремесло» і «дизайн» ще були тісно пов'язані між собою. Перші школи дизайну поєднували декоративне, прикладне та промислове мистецтво, щоб розірвати поділ Нового часу на «просунуті» мистецтва та ремесла. Відродженню «вищої» ремісничої традиції заохочували видатні теоретики і митці Д. Рескін, У. Морріс. Водночас розвиваються різні точки зору на еволюційний шлях промислового дизайну. Г. Земпер прагнув «вдрукувати» технологію в традиційну мистецьку ієрархію, щоб знайти межу між технологією та естетикою. У своїй відомій праці «Стиль в технічних і тектонічних мистецтвах або Практична естетика» (1860 р.) він сформулював основну теорему про причини, що визначають форму речей; по-друге, матеріал, з якого він виготовлений; по-третє, характеристику технології виробництва цього продукту. Тому Г. Земпер намагався обґрунтувати закономірності промислового (на відміну від ремісничого) становлення, його специфіку та особливу естетику, на яку не поширюються стандарти художнього ремесла (Medvedev, 2004 : 71).

Нову методику підготовки промислових художників розробив У. Крейн. У 1890-х роках він опублікував кілька робіт, узагальнюючи та описуючи зміст лекцій і стажувань на відділенні дизайну Художньої школи в Манчестері. Ці книги зуться «Основи дизайну» (The Basis of Design, 1898) і «Лінія і форма» (Line and Form, 1900). Крейн наголошував, що при навчанні дизайнерів студенти повинні насамперед зосереджуватися на розв'язанні принципово нових проектних завдань, зумовлених методами промислового виробництва. Тепер освіта має бути спрямована на формування навичок художнього конструювання та розуміння загальних закономірностей формоутворення. Лек-

ції та книги Крейна фактично були вступними курсами для митців у різноманітних галузях, а у 1920-х роках забезпечували курси підготовки для шкіл дизайну (Fursa, 2011 : 46).

Дизайнерська освіта тут знаходиться під прямим контролем держави, а система освіти дизайнерських кадрів складається з того, що найбільше кадрів готують за напрямком «промисловий дизайн», на другому місці – екологічний дизайн, на третьому – графічний дизайн.

Лідером світового ринку за останні кілька десятиліть, який успішно працює і сьогодні, є Королівський коледж мистецтв Великої Британії. Дизайнерська освіта в Королівському коледжі мистецтв керується теорією, згідно з якою дизайн є одночасно галуззю художнього вираження та формою мистецтва. Ця теорія запропонована британським теоретиком дизайну Г. Рідом не для того, щоб узгодити машинне виробництво з естетичними стандартами майстерності, а для того, щоб створити (винайти) нові естетичні стандарти для нових виробничих процесів. Дизайн вважається абстрактним мистецтвом, і в рамках функціональної зручності фабрика повинна підлаштовуватися під художника, а не художник під фабрику (Aronov, 1986 : 13).

Зародження дизайнерської освіти (1920–1930-ті рр.). У період між двома світовими війнами провідні позиції в галузі дизайну займала Німеччина. Етап пов'язаний з діяльністю навчального закладу Баухауза, який заснований у 1919 році. Педагогічні дослідження найбільших представників європейського художнього авангарду, які викладалися в Баухаузе, проходили в атмосфері найсміливіших творчих експериментів, що в кінцевому підсумку претендувало на новий погляд на соціальну роль і практичне призначення митця в мінливу епоху (Tjaghur, 2013 : 10).

Відкинувши систему академічної освіти, викладачі Баухаузу розробили геніальну модель багатопрофільного коледжу мистецтв та інженерії, якому в минулому не було аналогів. Одним із найважливіших нововведень перших шкіл дизайну був вступний курс. В рамках цього курсу не тільки апробовано нові форми навчання студентів, а й закладено наукові основи мистецької підготовки. У школах класичного мистецтва, архітектури та ремесел першокурсники ринули в атмосферу специфічної творчої діяльності, від простих до складніших завдань. Розвиток творчої діяльності в пропедевтичній моделі загалом відбувається шляхом переходу від формалізованих засобів побудови і способів просторового морфогенезу до безперервного наповнення, що веде до конкретних умов і елементів (Fursa, 2011 : 113).

Цікаво, що метод абстрактного композиційного моделювання – універсальний дизайнерський засіб промислового дизайнера – сформувався на Баухаузі у вигляді системи педагогічних завдань і вправ. Одним із головних принципів навчання в перших школах дизайну було «очищення» художнього образу від зайвих декоративних елементів шляхом опанування найпростіших форм, які складають азбуку «композиційної компетентності» дизайнера. Задовго до того, як термін «дизайн» увійшов у повсякденне життя, у Баухаузі вже склалася нова технічна мова, яка, з одного боку, включала в себе всі інноваційні тенденції в мистецтві початку 20-х років, з іншого боку – вимоги промисловості до методів виробництва (Tjaghur, 2013 : 15).

Примітно також, що організаційна структура професійного навчання в школах мистецтв і ремесел у Німеччині включала три рівні: 1) базове навчання («vorlehre», «vorkurs», «Grundlehre», «Grundlagebildung», «Grundstudium») – передбачало оволодіння основами майбутнього предмету, які містить художні, наукові, науково-технічні основи навчання, інтенсивне вивчення законів формоутворення; 2) спеціальна освіта («Hauptlehre») – орієнтована на художньо-виробничу спеціалізацію, але не тільки в рамках навчальних майстерень; кожен студент мав можливість оволодіти не тільки художніми навичками свого фаху, а й суміжних спеціалізацій; передбачалось дотримання принципу поліхудожнього підходу в дизайн-навчанні, реалізації ідеї синтезу образотворчого мистецтва; 4) поглиблене навчання («Baulehrne») – цей напрям спрямований на самостійну роботу студентів над розробкою та виконанням дипломних робіт; цей останній рівень освіти вважався «курсом розвитку таланту» для обдарованих людей (Fursa, 2011 : 117).

Аналіз наукових публікацій останніх років (Tjaghur, 2013; Fursa, 2011; Fursa, 2011) відображає характеристики та умови подальшого розвитку дизайн-освіти в Німеччині, які включають: програмну спрямованість в освіті, що враховує поточні соціально-економічні та виробничі потреби; трирівневу структуру навчання, цикл поділу початкової, спеціальної та поглибленої освіти; науково-аналітичний розгляд проблеми формування; активне використання принципів колективної творчості в дизайнерській освіті; вторинність морфологічних принципів порівняно з теоретичними концепціями формотворення.

Факторами та умовами якісного подальшого розвитку системи дизайн-освіти є: 1) використання та вдосконалення ефективних навчально-

методичних принципів у Баухаузі та інших художньо-промислових школах Німеччини; 2) злагоджена система профорієнтації, навчання та відбору творчих здібностей; 3) централізація організаційної діяльності з матеріальними засобами для стимулювання майбутніх фахівців у сфері дизайну; 4) тісна взаємодія між промисловими компаніями та школами дизайну.

Таким чином, після існування цієї школи почався відлік не тільки дизайну освіти, а й особливого виду дизайну як художньої діяльності в умовах індустріальної технології масового виробництва.

Тим часом у Франції склалися стійкі традиції просування мистецьких архітектурних ідей. Тут у 1920-х роках сформувалася школа Ле Корбюзьє, яка закликала використовувати архітектуру та дизайн для створення гармонійного предметного середовища для всебічного вивчення світу оточуючих. Проте одних лише традицій

недостатньо для успішного розвитку дизайну, натомість потрібні сильні економічні стимули (Koveshnikova, 2009 : 117).

А після закриття Баухауза в Німеччині в 1933 році вся організована діяльність у цій сфері припинилася. Лише в деяких компаніях, зокрема у скляній, керамічній та меблевій промисловості, працювали митці, які закінчили Баухауз (Tjaghur, 2013: 18).

Інституційний етап дизайн-освіти (1950–1960-ті роки) характеризувався щільною професійною підготовкою фахівців, підготовкою випускників до активної промислової діяльності. У зв'язку з цим акцент змісту було зроблено на практичних навичках, а фундаментальні знання з природничих наук подано в навчальній програмі в обсязі, необхідному для загального розвитку учнів. У формуванні змісту професійної підготовки дизайнерів на цьому етапі важливу роль відігравали декілька чинників (рис. 1) (Medvedev, 2004 : 91).

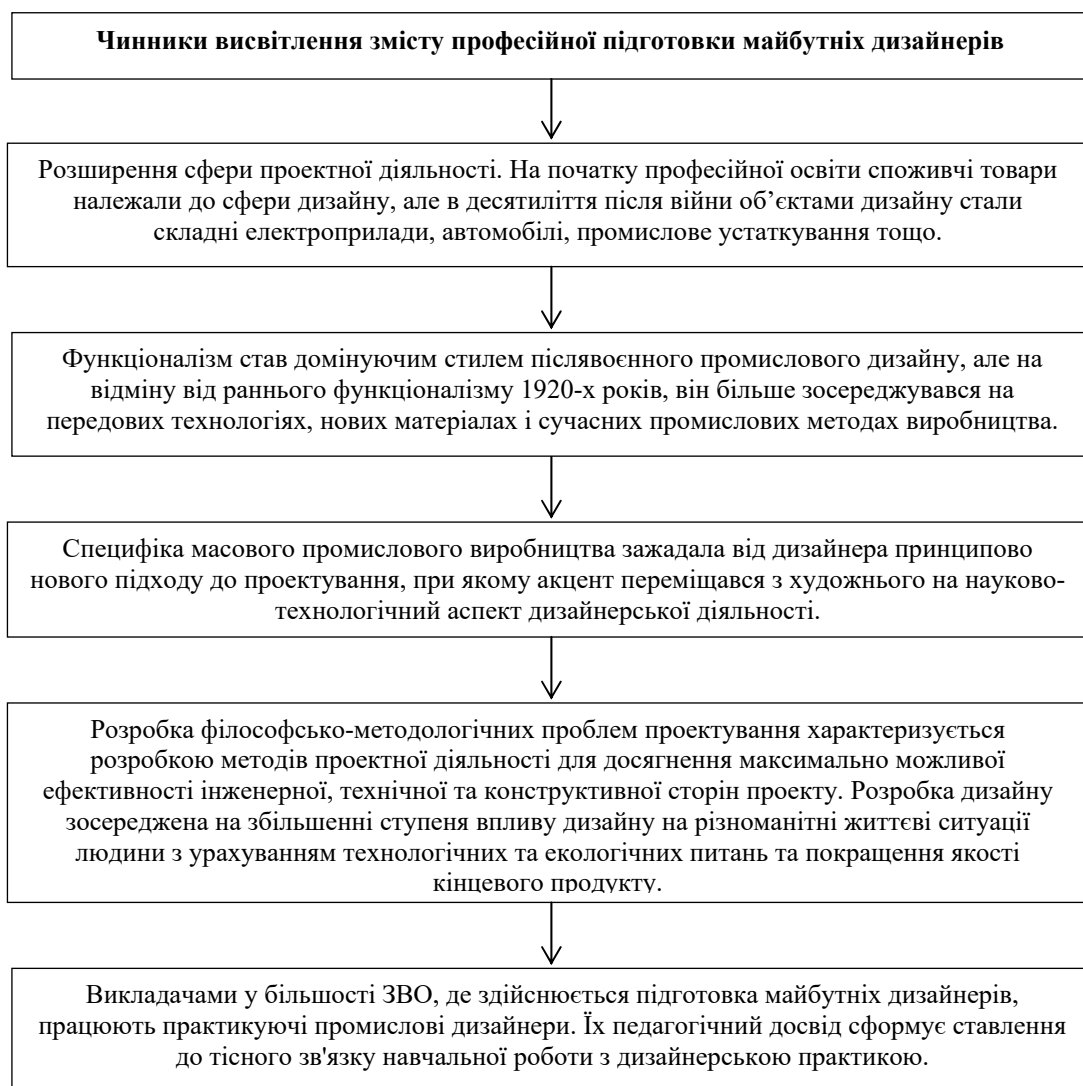

Рис. 1. Фактори визначення змісту професійної підготовки дизайнерів

У 1951 році, після закінчення Другої світової війни, Німеччина вирішила зробити все можливе, щоб зберегти німецьку продукцію у відмінному стані «для конкурентоспроможності промисловості і ремесла». Рекомендувалося створити Раду технічної естетики як неурядову організацію. Згодом для її допомоги було створено Фонд розвитку художнього конструювання (Tjaghur, 2013: 20).

Завдання Ради – пропагувати принципи художнього дизайну, головним чином у промисловості, ремеслі та споживчій торгівлі, сприяти розвитку художнього дизайну, консультувати державні та урядові установи, готувати виставки, конкурси, впливати на професійну підготовку кадрів тощо.

У всіх цих сферах Рада розгорнула широкий спектр діяльності. Одним із його прикладів стала розробка короткої інструкції з оцінки промислових виробів з точки зору дизайну, який став першим у світовій практиці документом такого роду. Зокрема, у цій інструкції зазначено мінімальні вимоги, яким повинні відповідати високоякісні промислові вироби на хорошому технічному та естетичному рівні:

А. Він повинен належним чином функціонувати за призначенням.

Б. Його форма повинна відповідати виду конструйованого матеріалу, з якого він виготовлений.

В. Його форма повинна відповідати особливостям технології виготовлення.

Г. Загальна форма повинна відповідати особливостям технології виробництва.

Д. Для виробів, які особливо тісно пов'язані з людиною, особливо важлива виразна сила форми (Medvedev, 2004 : 104).

Слід зазначити, що кращим зразкам німецького дизайну завжди притаманні такі якості, як завершеність форми, впорядкованість, строгість і лаконічність. Ще одним позитивним моментом є досить широка дизайнерська діяльність. На першому етапі розвитку післявоєнного дизайну в 1940-х роках вони займалися переважно виробництвом предметів побуту, побутової кераміки, скла, посуду, побутових меблів і текстилю. Другий етап, 1950-ті роки – офісні меблі, електроприлади, домашні радіоприймачі, побутові машини. У 1960-х роках при плануванні робіт все ширше використовувалися верстати, важка техніка та дорожньо-будівельна техніка. Значний інтерес викликають роботи німецьких конструкторів у галузі громадського транспорту та дизайну суден (Tjaghur, 2013 : 21).

Французький післявоєнний дизайн тісно пов'язаний з ім'ям дизайнера і світського діяча Жака В'єнна. До початку 1950-х років у країні було неба-

гато професійних дизайнерів. У 1952 році з ініціативи Відня було створено Інститут технічної естетики. Інститут був задуманий як державна установа і мав на меті об'єднати зусилля представників різних дисциплін для розвитку та просування дизайну. Місія інституту була сформульована так: сприяти привабливості французьких товарів, забезпечувати перевагу на світовому ринку та розвивати експорт, сприяти проведенню наукових досліджень з метою гуманізації промислового обладнання та продукції та додання естетичної цінності продуктам промислової цивілізації. Це сприятиме формуванню смаку в кожній людині і підвищуватиме рівень життя. Звичайно, цю багато в чому утопічну програму не вдалося реалізувати в повній мірі, але вона, безсумнівно, мала успіх у роботі лабораторії. У 1963 році інститут створив ярлик «Боте індустрії» для просування дизайну французької промислової продукції та залучення покупців (Koveshnikova, 2009 : 164).

1970-ті – 1990-ті роки - етап концептуалізації дизайн-освіти. Одним із головних завдань підготовки кваліфікованих спеціалістів у цей період було прогнозування, яке б дозволило усунути нові труднощі, пов'язані зі зміною вимог виробництва до особистісних і професійних якостей фахівців. У багатьох сферах сучасних технологій навіть ідея спеціалізації в освіті була поставлена на карту, тому що знання старіють і знецінюються швидше, ніж їх можна отримати за студентською партою.

Але до 1970-х років «італійська модель» освітніх дизайнерів привернула увагу практиків і вчителів. Її вирізняв плюралізм авторських педагогічних концепцій і відсутність загальноприйнятого підходу до розуміння цілей, засобів і методів виховання. Багато італійських дизайнерів поступилися місцем дизайну в умовах повної свободи творчості, звернувшись до сміливих освітніх експериментів, де організована і систематична робота завжди відсувалася на другий план. Показовим в цьому плані є програма відкритого в 1973 р. Інституту промислового дизайну (Istituto Superiore per le Industrie Artistiche). Цей заклад освіти створювався як школа розробки концептуальних моделей проектування. Навчання там базувалося на експериментальних методах, а лекції проводили лише авторитетні дизайнери-практики (Kur'erova, 1993 : 31).

Важливо відзначити, що загальний високий рівень італійського дизайну завжди багато в чому визначається роботою незалежних експертів, що відрізняються універсальністю і широким асортиментом в найрізноманітніших сферах виробництва. Італійські дизайнери вважають, що найефективнішою формою відносин з промисловістю

є постійне консультування клієнтів з різних питань художнього дизайну та періодичне виконання конкретних замовлень.

Перехід від XX століття до XXI століття. Його можна визначити як етап модернізації дизайн-освіти. На попередніх етапах трансформаційний характер суспільного розвитку зумовлював відносну стабільність структури та змісту освіти. Умови переходу до постіндустріального суспільства, темпи оновлення техніки і технологій, усієї сукупності засобів і методів суспільного виробництва випереджають темпи оновлення поколінь і актуалізують цілі і спрямованість усієї системи освіти, особливості праці та професійної підготовки студентів. Здобути під час навчання знання, загальні завдання та спеціальні навички не втратили свого значення протягом усієї професійної діяльності людини. Зараз мобільність, варіативність видів професійної діяльності включає професійну мобільність, гнучкість учасників виробництва, готовність до зміни роботи, безперервно зростаючий рівень поінформованості (Туменко, 2010 : 63).

Глобальні соціокультурні зміни в сучасному суспільстві безпосередньо впливають на зміст і мету дизайн-освіти. Останнім часом дизайн поступово розширює сферу професійної роботи, і він не обмежується проектуванням цільового середовища, а вдосконалюється з точки зору універсального методу проектування, який можна використовувати в будь-якій життєвій ситуації. Людські потреби, естетика, функціональність і доступність, інтерпретації цієї творчої діяльності затьмарюють усталені за останні кілька десятиліть уявлення про зміст і цілі професійної освіти дизайнерів в університетах. Оскільки кожен проєкт є футуристичним, футуристична роль дизайну виходить на перший план. По-перше, через їхню специфіку як пропозиції щодо майбутнього продукту чи ситуації, а по-друге, через (найголовніше) тенденцію розвитку в певному напрямку. У таких галузях, як освіта, технології, економіка, культура тощо, це означає, що фахівці повинні володіти методами наукового аналізу, методами дослідження потреб, методами виявлення перспективних тенденцій і прогнозування проєктів (Synyshyn, 2015 : 211).

Не менш важливою основою теоретичної моделі сучасного професійного дизайнера є уявлення про те, що дизайнер – це, перш за все, винахідник нових форм візуального сприйняття, а отже, художник. Якщо сенс процесу проектування для інженерів полягає у створенні матеріальних структур, то під час реалізації та розвитку проєк-

тних ідей дизайнери створюють імпульси, переходячи від функції до форми, а також від форми до функції. За творчу роботу в галузі формальних якостей предмета. Професійна мова дизайнерів базується на законах форми, композиції та візуального сприйняття. Зі сказаного вище вбачається, що мистецька освіта має бути висунута як базова вимога, яка може сприяти реалізації творчого потенціалу учнів.

Таким чином, перехід від XX століття до XXI століття характеризується поступовою еволюцією традиційних методів навчання в сучасній європейській системі дизайн-освіти та дослідженням нових форм викладання та навчання в університетах дизайну. Одним із легітимних шляхів трансформації системи дизайн-освіти є перенесення акценту змісту з вузьких спеціалізацій на широку освіту. Зміст професійної підготовки має долати вузькоспеціалізовані орієнтації та відкривати нові аспекти привабливості та затребуваності фахівців дизайнерського профілю, а також надавати випускникам цих університетів можливості більш вільного розвитку за різними професійними шляхами (Туменко, 2010 : 82).

Висновки. Таким чином, наприкінці XIX – на початку XX століть спостерігалось постійне зростання інтересу національних, торгово-промислових представників і окремих осіб до розвитку художньо-промислової системи освіти, розбудови навчальних закладів та їх мереж. Через процес трансформації європейське суспільство прийшло до розуміння важливості художньо-промислової освіти у формуванні дизайн-освіти, підвищенні конкурентоспроможності продукції на глобальних економічних ринках і розвитку естетичного смаку населення.

Гармонійне поєднання художньої та технічної підготовки є найважливішою і неодмінною умовою професіоналізму дизайнерів у процесі навчання. Характер і обсяг інформації, яку він повинен мати в своєму розпорядженні, настільки великий і різноманітний, що ніхто не може з ними впоратися. Тому студентів-дизайнерів потрібно навчати командним навичкам. Він повинен вміти використовувати інформацію, отриману від інших експертів, що вимагає певних знань у різних галузях гуманітарних і технічних знань. Тому ми визнаємо важливість базової загальної освіти для професії дизайнера.

Крім того, професіонали з дизайну повинні вміти сформулювати та підкреслити свої цілі дизайну. У цьому контексті актуальним є завдання підготовки митців, здатних формулювати та відстоювати напрямок своєї роботи та конкретні

рішення. Загалом можна з упевненістю стверджувати, що в рамках сучасних моделей навчання особистості розвивається нове, соціально й гуманно ефективне розуміння професійної підготовки. Найважливішим результатом такого навчання є не лише сума знань і умінь сама по собі, а й та

«система координат», яка є в особистому арсеналі спеціалістів і визначає існування та поведінку людини в сучасному суспільстві.

Перспективами подальшого дослідження є питання становлення та розвитку дизайн-освіти в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аронов В. Г. Традиции дизайнерского образования в Великобритании. Подготовка дизайнеров за рубежом. М.: ВНИИТЭ, 1986. № 50. С. 13–28.
2. Даниленко В. Я. Дизайн: підруч. Харків: ХДАДМ, 2003. 320 с.
3. Ковешникова Н. А. Дизайн: история и теория: учеб. пособие для студентов архитектурных и дизайнерских специальностей. 5-е изд., стер. М.: Издательство «Омега-Л», 2009. 224 с.
4. Курьерова Г. Г. Итальянская модель дизайна: проектно-поисковые концепции второй половины XX века. М.: ВНИИТЭ, 1993. 148 с.
5. Медведев В. Ю. Роль дизайна в формировании культуры: учеб. пособие. 2-е изд., испр. СПб.: СПГУТД, 2004. 108 с.
6. Синишин Л. О. Передумови становлення художньо-промислової освіти Галичини в історико-педагогічному контексті кінця XIX століття. Освітологічний дискурс. 2015. № 4 (12). С. 207–217.
7. Тименко В. П. Початкова дизайн-освіта: теорія і практика формування конструктивних умінь особистості: монографія. К.: Педагогічна думка, 2010. 380 с.
8. Тягур В. М. Розвиток професійної художньо-промислової освіти в Німеччині (перша половина XX ст.) автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук. Спеціальність 13.00.02 – теорія та методика навчання (технічні дисципліни), Київ, 2013. 22 с.
9. Фурса О. О. Проблема концепції розвитку дизайн-освіти в сучасному освітньому просторі. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського: зб. наук. праць. Серія: Педагогіка і психологія. Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2011. Вип. 35. С. 41–47.
10. Фурса О. О. Розвиток дизайн-освіти в Україні і зарубіжжі: історико-порівняльний аспект. Порівняльна професійна педагогіка: наук. журнал. Хмельницький: ХНУ, 2011. Вип. 2. С. 112–124.

REFERENCES

1. Aronov, V. G. (1986). Tradicii dizajnerskogo obrazovaniya v Velikobritanii. Podgotovka dizajnerov za rubezhom [Traditions of design education in Great Britain. Training of designers abroad]. M.: VNIITJe, 50, 13–28 [In Russian].
2. Danylenko, V. Ja. (2003). Dyzejn: pidruch [Design: assistant]. Kharkiv: KhDADM, 320 s. [In Ukrainian].
3. Koveshnikova, N. A. (2009). Dizajn: istoriya i teoriya: ucheb. posobie dlja studentov arhitekturnyh i dizajnerskih special'nostej [Design: history and theory: ucheb. a manual for students of architectural and design specialties]. 5-e izd., ster. M.: Izdatel'stvo «Omega-L», 224 s. [In Russian].
4. Kur'erova, G. G. (1993). Ital'janskaja model' dizajna: proektno-poiskovyje koncepcii vtoroj poloviny HH veka [The Italian model of design: design and search concepts of the second half of the XX century]. M.: VNIITJe, 1993. 148 s. [In Russian].
5. Medvedev, V. Ju. (2004). Rol' dizajna v formirovanii kul'tury: ucheb. posobie [The role of design in the formation of culture: studies allowance]. 2-e izd., ispr. SPb.: SPGUTD, 108 s. [In Russian].
6. Synyshyn, L. O. (2015). Peredumovy stanovlennja khudozhnjo-promyslovoji osvity Ghalychyny v istoryko-pedagoghichnomu konteksti kincja KhIKh stolittja [Prerequisites for the formation of artistic and industrial education in Galicia in the historical and pedagogical context of the end of the 19th century]. *Osvitologhichnyj dyskurs – Educational discourse*, 4 (12), 207–217 [In Ukrainian].
7. Tymenko, V. P. (2010). Pochatkova dyzejn-osvita: teoriya i praktyka formuvannja konstruktivnykh uminj osobystosti: monoghrafija [Elementary design education: theory and practice of forming constructive personality skills: monograph]. K.: Pedagoghichna dumka, 380 s. [In Ukrainian].
8. Tjaghur, V. M. (2013). Rozvytok profesijnoji khudozhnjo-promyslovoji osvity v Nimechchyni (persha polovyna KhKh st.) avtoref. dys. ... na zdobuttja nauk. stupenja kand. ped. nauk [The development of professional artistic and industrial education in Germany (first half of the 20th century) autoref. dis... for obtaining sciences. candidate degree ped. of science]. *Spetsialnistj 13.00.02 – teoriya ta metodyka navchannja (tekhnichni dyscypliny)*, Kyjiv, 2013. 22 s. [In Ukrainian].
9. Fursa, O. O. (2011). Problema koncepciji rozvytku dyzejn-osvity v suchasnomu osvitnjomu prostori [The problem of the concept of development of design education in the modern educational space]. *Naukovi zapysky Vinnyc'kogho derzhavnoho pedagoghichnogho universytetu imeni Mykhajla Kocjubynskogho: zb. nauk. pracj. Serija: Pedagoghika i psykholohija – Scientific notes of the Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsyubynskyi: coll. of science works Series: Pedagogy and psychology*. Vinnycja: TOV firma «Planer», 35, 41–47 [In Ukrainian].
10. Fursa, O. O. (2011). Rozvytok dyzejn-osvity v Ukrajini i zarubizhzi: istoryko-porivnjalnij aspekt [Development of design education in Ukraine and abroad: historical and comparative aspect]. *Porivnjalna profesijna pedagoghika: nauk. zhurnal – Comparative professional pedagogy: Science. magazine*. Khmel'nyckyj: KhNU, 2, 112–124 [In Ukrainian].

УДК 793.3:[159.98:793.3]

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/57-1-14>

Світлана ЗАЄЦЬ,

orcid.org/0000-0002-7467-6754

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри хореографії та художньої культури

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

(Умань, Черкаська область, Україна) *svitlana.zayets@udpu.edu.ua*

Ольга БИКОВА,

orcid.org/0000-0001-6470-1840

кандидат педагогічних наук,

завідувачка кафедри хореографії та художньої культури

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

(Умань, Черкаська область, Україна) *blumberry@gmail.com*

ХОРЕОТЕРАПЕВТИЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ В СУЧАСНІЙ ХОРЕОГРАФІЧНІЙ ПРАКТИЦІ

У статті досліджується проблема розвитку танцювальної терапії загалом та хореотерапевтичні методи й технології зокрема. Означено сучасні напрямки методологічних досліджень в сфері танцювальної терапії. Цінним є опис практичного досвіду діяльності Навчально-практичної лабораторії «Консонанс руху і душі» на базі Регіонального науково-творчого центру художньої освіти і майстерності факультету мистецтв Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Новим є визначення успішного педагогічного ведення особистості при умові роботи на всіх рівнях сприйняття за впорядкованою системою: I етап – ознайомлення з методами тілесно-орієнтованої терапії; II етап – використання методів психорухової терапії; III етап – застосування методів танцювальної терапії / LMA.

Актуальним і корисним в роботі хореотерапевта поділ суб'єктів процесу педагогічно-терапевтичної взаємодії на категорії, а саме: 1 категорія «Професійного розвитку»: студенти-хореографи, керівники дитячих хореографічних колективів, викладачі ЗВО спеціальності «Хореографія». 2 категорія «Безбар'єрний рух»: для осіб з особливими потребами (діти, дорослі). 3 категорія «Загального розвитку»: здорові діти, дорослі без спеціальної хореографічної освіти. 4 категорія «Рух до перемоги»: робота з людьми, постраждалими від війни.

Також в статті означено хореотерапію, як систему зі своїми інструментами в роботі, а саме методами, формами, технологіями.

Диференційовано методи та технології в педагогічній діяльності і в сучасній хореотерапевтичній практиці.

Проаналізовано застосування методів тілесно-рухової терапії з власною класифікацією тілесних методів за способом їх використання та за цільовим призначенням.

Розкрито дієвість застосування новітніх технологій у хореотерапевтичній практиці, а саме ПТ-ігор.

Узагальнено умови для реалізації процесу хореотерапії.

Ключові слова: хореотерапевтичні технології, танцювальна терапія, психорухові методи, тілесно-орієнтовані методи.

Svitlana ZAIETS,
orcid.org/0000-0002-7467-6754
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor of Choreography and Art Culture
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University
(Uman, Cherkasy region, Ukraine) svitlana.zayets@udpu.edu.ua

Olha BYKOVA,
orcid.org/0000-0002-7467-6754
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor of Choreography and Art Culture
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University
(Uman, Cherkasy region, Ukraine) blumberry@gmail.com

CHOREOTHERAPEUTIC TECHNOLOGIES IN MODERN CHOREOGRAPHIC PRACTICE

The article explores the problem of the development of dance therapy in general and choreotherapy methods and technologies in particular. Modern directions of methodological research in the field of dance therapy are defined. The description of the practical experience of the Educational and Practical Laboratory "Consonance of Movement and Soul" on the basis of the Regional Scientific and Creative Center of Art Education and Mastery of the Faculty of Arts of Uman State Pedagogical University named after Pavel Tychyna is valuable.

What is new is the definition of successful pedagogical management of an individual under the condition of working at all levels of perception according to an ordered system: Stage I – familiarization with the methods of body-oriented therapy; II stage – use of psychomotor therapy methods; III stage – application of dance therapy methods / LMA.

It is relevant and useful in the work of a choreo therapist to divide the subjects of the process of pedagogical-therapeutic interaction into categories, namely: 1 category of "Professional development": students-choreographers, leaders of children's choreographic groups, teachers of ZVO specialty "Choreography". 2 category "Barrier-free movement": for persons with special needs (children, adults). 3 category "General development": healthy children, adults without special choreographic education. 4 category "Movement to victory": work with people affected by war.

Choreotherapy is also defined in the article as a system with its own tools in work, namely methods, forms, and technologies.

Methods and technologies in pedagogical activities and in modern choreo therapy practice are differentiated.

The application of the methods of physical and motor therapy with its own classification of physical methods according to the method of their use and according to the target purpose is analyzed.

The effectiveness of using the latest technologies in choreotherapy practice, namely PT games, is revealed.

The conditions for implementing the choreotherapy process are summarized.

Key words: choreotherapy technologies, dance therapy, psychomotor methods, body-oriented methods.

Постановка проблеми. Сьогодні українських реалій, в умовах війни, вимагає від вчителя особливих вмінь та повноважень. Роль вчителя, як носія і транслятора знань і вмінь, набуває нового значення «терапевта душі», а вчителя хореографії – як «терапевта душі через танець та рух тіла».

Жахіття війни впливають прямо чи опосередковано на душу дитини і як наслідок виникають психорухові травми різного ступеня: оніміння; неможливість рухатись, частковий рух тіла; часткова/повна втрата кінцівок тіла; труднощі з адаптацією до нового міста/країни; переживання/стрес через втрату дому, рідних, сенсу життя; почуття провини, сорому.

Як працювати хореографу з людьми та дітьми, які постраждали в наслідок війни, частково спробуємо відповісти в даній статті.

Аналіз досліджень. Питаннями танцювальної та рухової терапії, проблемі єдності душі та

тіла присвячені праці вітчизняних та зарубіжних дослідників-практиків. (А. Адлер, Ф. Александер, А. Лоуен, В. Райк, М. Фельденкрайз, З. Фройд, К. Юнг, Еміль Жак-Далькроз, Рудольф фон Лабан)

В науковій праці Г. Ніколаї та О. Медведєва розкрито методологічні орієнтири досліджень у сфері танцювальної терапії вказуючи їх загальнонаукові підходи й аналітичні методи, зокрема: діалектичний (уможливило конкретизацію дихотомії «тіло – душа» у хореотерапевтичній діяльності в їх нерозривній єдності); історикогенетичний (дозволяє простежити використання терапевтичних властивостей танців на всіх етапах цивілізаційного розвитку); проблемно-хронологічний у поєднанні з порівняльним (надає можливість виявити взаємозалежності теоретичних і практичних аспектів танцювальної терапії в різних європейських країнах на різних етапах її становлення й розвитку); соціокультурний у поєднанні зі

структурно-функціональним (допомагає з'ясувати соціально-психологічні функції танцювальної терапії) (Ніколаї, 2017: 23-35).

Опираючись на методологічні дослідження XXI століття, на базі Регіонального науково-творчого центру художньої освіти і майстерності факультету мистецтв Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини діє Навчально-практична лабораторія «Консонанс руху і душі».

Мета статті. Проаналізувати застосування хореотерапевтичних технологій в сучасній хореографічній практиці.

Виклад основного матеріалу. Хореотерапія – це вид терапії, у якій застосовують різні види танцю, руху. Використовують їх для вираження почуттів, емоцій, думок, позбавлення м'язового напруження. Коли відбувається робота з тілом, то виникає невербальна комунікація. Мова тіла дозволяє комунікувати за допомогою руху пальця чи всього тіла, тобто танцювати внутрішньо. Тіло як і мозок людини вчиться завдяки тренуванням. Важливим в цьому аспекті є вибір шляху до поставленої мети (Заєць, 2021:110-117).

Для будь-якої людини важливим є мати можливість і свободу у виборі, у русі, в мріях тощо. Ця проблема можливостей і свободи досить актуальна для людей з травмою війни, з інвалідністю.

Коли людина танцює, вільно рухається – то вона не відчуває себе хворою чи обмеженою. Але танець ми не можемо називати хореотерапією.

Методологія хореотерапії орієнтована на терапевтичний процес, як довготривалий, ціленаправлений і систематичний.

В Європейських країнах широко використовуються профілактичні заходи на попередження психо-рухових захворювань на відміну від України, де акцентується увага на лікувальному процесі. За кордоном існують різноманітні напрями танцювальної терапії (хореотерапії), які відрізняються перевагою певних методик, зокрема, психіатричних, ерготерапевтичних, соціально-психологічних, арттерапевтичних, танцювально-рухових (гуманно-структуральна танцювальна терапія, Лабан-аналіз руху, ритмічно-рухова тілесна терапія Далькроза, танцювально-рухова терапія тощо).

Для сучасної хореотерапії концепція Рудольфа фон Лабана залишається одночасно основною ідеєю й методичним інструментом.

Д-р Ембер Елізабет Л. Грей (Dr. Amber Elizabeth Grey) розглядає танцювально-рухову терапію в поєднанні з психотерапією в застосуванні для людей які пережили війну, тортури та порушення

прав людини в США та за кордоном у зонах активних конфліктів, таборах біженців і зонах стихійного лиха. Вона інтегрувала досвід Соматичної і Танцювально рухової терапії на основі занурення в полівагальну теорію.

В Україні у 2007 році зареєстровано Українську Асоціацію танцювально-рухової терапії групою танцювальних терапевтів (С. Ліпінською, К. Болтушкіною та Ю. Нікітіним, які разом проходили навчання у проекті Британської Ради з танцювально-рухової терапії у 2002–2005 роках) (УАТРТ, 2022). Метою створення та діяльності Асоціації є задоволення та захист законних професійних, творчих, і соціальних, духовних та інших спільних інтересів спеціалістів, які працюють використовують танцювальну-рухову терапію у своїй професійній діяльності, сприяння професійному вдосконаленню, здійсненню освітньої та науково-практичної діяльності, право захист та підтримка членів Асоціації. Світлана Ліпінська, психолог, психотерапевт, має хореографічну освіту, працює в методі «Consonance Therapy», вбачає педагогічне ведення творчого процесу відновлення внутрішньої гармонії у співзвучності з особистістю, тобто з власними думками, почуттями, тілом, духовністю. Внутрішня гармонія допомагає будувати стосунки з людьми і зі світом. Консонанс (від лат. *consonantia* — гармонія, співзвуччя) — звучання, яке сприймається як благозвучне, узгоджене поєднання звуків одночасно – це метафора, яка відображує педагогічне ведення творчого процесу відновлення внутрішньої гармонії у співзвучності з особистістю, тобто з власними думками, почуттями, тілом, духовністю. Внутрішня гармонія допомагає будувати стосунки з людьми і зі світом. Танцівник «вкладає душу» в творчість, надає духовний зміст внутрішньому образу і одночасно відтворює конкретні усвідомлені рухи наповнені почуттями і змістом на рівнях: когнітивно-абстрактному (переконання); емоційному (емоційні реакції, тілесно-емоційні блоки), образно-духовному (екзистенції і смисли) та тілесно-емоційному (відчуття, тілесно-емоційний блок, поведінка, як прояв в тілі особистості). Всі рівні дуже важливі в роботі для покращення здоров'я людини. Такий процес в консонансі руху є інтегрованим. В ньому поєднуються сильні сторони вербальних, тілесних і арт методів.

Людмила Мова (Київський національний університет культури і мистецтв, факультет хореографії) також входила до Асоціації танцювально-рухової психотерапії, досліджувала можливості танцювально-рухової терапії та арт-терапії в роботі практичного психолога та в освіті загалом.

У контексті психосоматичного поля клієнтів, працюючи із психосоматичними запитами останні вісім років, нею вивчалися і досліджувалася роль і цінність арт-терапії як інструменту, який, створює творчий діалог між тілом, мозком і емоціями. Результатом цього творчого діалогу є розуміння природи свого симптому (хвороби), робота з симптомом як системним феноменом, який є частиною інших систем (фізіологічної, емоційно-психологічної, сімейної, родової, міжособистісних стосунків, соціальної тощо) (Мова, 2021: 108).

Януш Шиманський, педагог, театральний інструктор, викладач «Хореотерапії» в аспірантурі Люблінському університеті Марії Кюрі-Скловської. З 1998 по 2008 рік проводив заняття в галузі невербальної комунікації «Експресія тіла» в Університеті підприємництва та адміністрації в Любліні. Постійний, багаторічний співробітник Центру арт-терапії в Любліні та руху «Непротоптана стежина» де ділиться практичним досвідом інклюзивної роботи в напрямку хореотерапії з людьми з особливими потребами.

Януш Шиманський зазначає, що важливу роль в хореотерапевтичному процесі з людьми з особливими потребами відіграє особа, яка здійснює і керує цією роботою: «Хореотерапевт немає права просто сидіти і давати вказівки. Роботу хореотерапевта можемо порівняти з діяльністю балетмейстера чи тренера, вчителя. Результат досягається завдяки дуальній роботі, коли всі учасники хореотерапевтичного процесу знаходяться в русі, комунікації, докладають максимум зусиль, працюють на результат. Танець – як інклюзивне, безбар'єрне бачення світу. Кожен рух, навик, техніка – виступають новим контактом, новою інформацією, новим способом взаємодії, комунікації» (Шиманський, 2021).

Ми підтримуємо позицію важливості педагогічного підходу взаємодії в хореотерапії. Педагогічне ведення особистості буде безпечним, простим, зрозумілим та результативним за умови роботи на всіх рівнях сприйняття за впорядкованою системою: I етап – ознайомлення з методами тілесно-орієнтованої терапії; II етап – використання методів психо-рухової терапії; III етап – застосування методів танцювальної терапії / LMA.

Для правильної побудови хореотерапевтичного процесу ми поділяємо суб'єктів процесу взаємодії на категорії, а саме:

1 категорія «Професійного розвитку»: студенти-хореографи, керівники дитячих хореографічних колективів, викладачі ЗВО спеціальності «Хореографія».

2 категорія «Безбар'єрний рух»: для осіб з особливими потребами (діти, дорослі).

3 категорія «Загального розвитку»: здорові діти, дорослі без спеціальної хореографічної освіти.

4 категорія «Рух до перемоги»: робота з людьми, постраждалими від війни.

Хореотерапія як система має свої інструменти в роботі, а саме методи, форми, технології. В хореотерапевтичній практиці найчастіше застосовують індивідуальну, парну, групову форму роботи, враховуючи проблематику та мету терапевтичного процесу. Також потрібно зважати на розмаїття методів та технологій в педагогічній діяльності і в хореотерапевтичній практиці.

Існують різні класифікації методів роботи в педагогічній діяльності, наведемо деякі з них: традиційна система методів поділяється на *наочні, практичні та словесні*. Інноваційна система методів: *методи формування свідомості*: бесіда, переконання, навіювання, наказ, приклад, самонавіювання, самовиховання, самоаналіз, схвалення, заохочення, осуд, терапія (різні види), психогімнастика, сповідальний метод, біографічне інтерв'ювання; *методи організації діяльності*: ігрові ситуації (психодрама і соціадрама), тренінг, реклама, консультація, інструктаж, кризове втручання, супровід, опіка, патронаж, соціальний менеджмент, PR-менеджмент, метод «рівний-рівному», супервізія, економічна допомога; *методи наукового дослідження*: опитування, анкетування, інтерв'ю, тестування (інтелектуальні, психологічні, малюнкові і проєктивні), соціограма, аналіз документів, спостереження, контент-аналіз, паспортизація даних соціуму (Заєць, 2016: 58).

Дефініція «Технологія» означає сукупність наукових знань, засобів, прийомів, методів та організаційних процедур, спрямованих на оптимізацію процесу впливу.

З огляду на вищевказані категорії суб'єктів та етапи роботи ми виділяємо методи та технології в хореотерапевтичному процесі:

– Тілесні методи I групи: тілесно-орієнтовна терапія / соматика.

– Тілесні методи II групи: психорухова терапія.

– Тілесні методи III групи: танцювальна терапія / LMA.

– Творчі методи: арт-терапія / музикотерапія / медитація / терапія звуком і сміхом / проєктні технології

Вербальні методи: схема-терапія / консультування в руслі Позитум-підходу крос-культурної психотерапії / психологічно-трансформаційна гра «Квітка життя»

Тілесні методи ми поділили на групи за способом їх використання та за цільовим призначенням.

До I групи відносять тілесні терапевтичні методи і технології роботи з тілом, з соматичними порушеннями. Хореотерапія – як елемент тілесно-орієнтованої терапії – це група методів психотерапії, орієнтованих на вивчення тіла, усвідомлення тілесних відчуттів, на дослідження прояву потреб та бажань в різних тілесних станах, на знаходження способів розв'язання дисфункцій у цій сфері. (Інноваційні терапевтичні технології роботи з особливими дітьми, 2021).

До II групи ми включили методи на вияв і розвиток організаторсько-лідерських якостей, вміння контактувати з іншими, висловлювати свою думку, ініціативу.

До III групи тілесних методів ми відносимо танець як забезпечення соціально-психологічної функції танцювальної терапії. Найбільш ефективною є групова танцювальна терапія. Про особливості групової форми ми розглядали в інших публікаціях: «Особливий ефект, коли є лідер-взірець, ведучий особа яка теж має інвалідність. Спрацьовує ефект реальності дії, наочне бачення досягнення конкретних цілей, результат діяльності хореотерапії. Цей метод називається «рівний-рівному»» (Заєць, 2005: 117).

Якщо говорити про використання ПТ-ігор у хореотерапії, то гра допомагає студентам/клієнтам/учням пізнавати себе, вивчати себе і свої якості, стилі поведінки, особливості сприйняття реальності. Це відбувається в процесі дослідження різноманітних персонажів на гральному полі.

Гра дає можливість подумати про те, що зараз турбує, заважає і допомагає, що є важливим, а що другорядним. Всі ігрові події наближені до реального життя та прикладів взаємодії людей у соціумі. Хоч гра і колективна, та розвиває цілком конкретні індивідуальні навички: критичне та творче мислення, вміння співпрацювати та взаємодіяти у соціумі, комунікативні навички, гнучкість та ініціативність, продуктивність, лідерство та фінансову грамотність. З цією метою доцільно пропонувати студентами/клієнтам/учням різні типи ПТ-ігор (Заєць, 2022: 37-42).

В минулих публікаціях ми зазначали про важливість в хореотерапії занять з імпрровізацією: «Такі види роботи будуються на русі як «рухомому діалозі» який визначає психологічні межі, границі особистості. В імпрвовізованому русі відбувається глибока комунікація на рівні відчуттів власного тіла та вираження емоцій, симпатій, почуттів. Це допомагає сформувати практичні навички для соціалізації особистості» (Заєць, 2021: 110-117).

Висновки. Хореотерапія (танцювальна терапія) активно розвивається як в Україні так і за кордоном. Саме практичному аналізу використання прогресивних методів хореотерапії з опорою на загальнонаукові підходи та методологічні дослідження й порівняння будуть присвячені наші подальші наукові дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вступ до спеціальності «Соціальна робота» в схемах і таблицях : навч. посіб.[для студ. вищ. навч. закл.] / Світлана Сергіївна Заєць. Умань, 2016. 58 с., С. 28.
2. Заєць С. С. Адаптація як соціально-психологічний механізм соціалізації особистості. Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : зб. наук. пр. / ред. кол. : Побірченко Н. С. (гол. ред.) [та ін.]. К. : Міленіум, 2005. Випуск 11. С. 117–122.
3. Заєць С. С. Сучасні тенденції використання ПТ-ігор у підготовці хореографа. Стратегії розвитку хореографічної освіти : матеріали VIII Міжнародній науково-практичній конференції, м. Умань, 22 квітня 2022 року / [ред. кол. : І.Г. (Терешко гол.ред.), О.В. Бикова, В.А. Сизоненко (відпов. Ред.) та ін.]. Умань : ВПЦ «Візаві», 2022. 168 с., С. 37–42.
4. Заєць С. Хореотерапія в терапевтичному процесі з людьми з особливими потребами. *Мистецтво та мистецька освіта в сучасному соціокультурному просторі* : матеріали I Всеукр. наук.-практ. конф., (3–4 червня 2021 р., м. Бердянськ) / [упоряд. М. М. Погребняк]. Полтава : Сімон, 2021. 219 с., С. 110–117.
5. Інноваційні терапевтичні технології роботи з особливими дітьми. [Електронний ресурс]. (дата доступу 09.03.2021). URL : <http://journal.osnova.com.ua/article/68516>
6. Мова Л. Простір арттерапії: мистецтво стосунків у танці життя: матеріали XVIII Міжнародної міждисциплінарної науково-практичної конференції (м. Київ, 18–19 червня 2021 р.) / [за наук. ред. Л.А. Найдюнової, О.Л. Вознесенської, О.М. Скар]. – Київ : ФОП Назаренко Т.В., 2021. 108 с., С. 78–80.
7. Ніколаї Г, Медведєв О. Теоретико-методологічні орієнтири танцювально-терапевтичних розвідок: європейський контекст. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 2017, № 8 (72), С. 23–35.
8. Офіційний сайт УАТРТ. Режим доступу: <http://udmta.org.ua>. (Official site of the UARTR. Retrieved from: <http://udmta.org.ua>)
9. Шиманський Януш спікер вебінару «Експресія тіла та елементи хореотерапії в терапевтичному процесі» https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=142180001206891&id=100207315404160&eav=AfYg3eaX1V4bwZc32UtM AST72G987UumKof5Lutn4CUISHkWAubdsLX81FnI9Mbi1pA&m_entstream_source=timeline&paipv=0

REFERENCES

1. Vstup do spetsialnosti «Sotsialna robota» v skhemakh i tablytsiakh : navch. posib. [Introduction to the specialty "Social work" in diagrams and tables: teaching manual]. Uman, 2016. 58 p. [in Ukrainian].
2. Zaiets S. S. Adaptatsiia yak sotsialno-psykholohichniy mekhanizm sotsializatsii osobystosti [Adaptation as a socio-psychological mechanism of personality socialization]. Psychological and pedagogical problems of village school: collection of scientific papers. Kyiv, 2005. Nr 11. pp. 117–122 [in Ukrainian].
3. Zaiets S. S. Suchasni tendentsii vykorystannia PT-ihor u pidhotovtsi khoreohrafa. [Modern trends in the use of PT-games in choreographer training]. Modern strategies for the development of choreographic education: materials of the VIII international scientific and practical conference, Uman, 2022. pp. 37–42 [in Ukrainian].
4. Zaiets S. Khoreoterapiia v terapiychnomu protsesi z liudmy z osoblyvymy potrebamy. [Choreotherapy in the therapeutic process with people with special needs]. Art and art education in the modern socio-cultural space: materials of the I all-Ukrainian scientific and practical conference, Poltava: Simon, 2021. pp. 110–117 [in Ukrainian].
5. Innovatsiini terapiychni tekhnolohii roboty z osoblyvymy ditmy. [Innovative therapeutic technologies for working with special children]. Retrieved from: <http://journal.osnova.com.ua/article/68516-> [in Ukrainian].
6. Mova L. Prostir arterapii: mystetstvo stosunkiv u tantsi zhyttia [Art therapy space: the art of relationships in the dance of life]. Materials of the VIII international scientific and practical conference. Kyiv, 2021. pp. 78–80 [in Ukrainian].
7. Nikolai H, Medvediev O. Teoretyko-metodolohichni oryentyry tantsiuvalno-terapiychnykh rozvidok: yevropeyskyi kontekst. [Theoretical and methodological guidelines of dance-therapeutic research: the European context]. Pedagogical sciences: theory, history, innovation technologies, 2017, Nr. 8 (72), pp. 23–35 [in Ukrainian].
8. Ofitsiinyi sait UATRT [Official site of the UARTR]. Retrieved from: <http://udmta.org.ua> [in Ukrainian].
9. Shymanskyi Yanush spiker vebinaru «Ekspresiiia tila ta elementy khoreoterapii v terapiychnomu protsesi» [Szymansky Janusz, speaker of the webinar "Body expression and elements of choreotherapy in the therapeutic process"] URL: https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=142180001206891&id=100207315404160&eav=AfYg3eaX1V4bwZc32UtMAST72G987UumKof5Lutn4CUISHkWAubdsLX81FnI9Mb1pA&m_entstream_source=timeline&paipv=0 [in Ukrainian].

УДК 008:793.38

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/57-1-15>**Оксана ЗАХАРОВА,**

orcid.org/0000-0002-2143-7020

доктор історичних наук, професор

Національної академії керівних кадрів культури та мистецтв
(Прилуки, Чернігівська область, Україна) irinamak67@ukr.net**ДИПЛОМАТИЧНА КОНТРАКУЛЬТУРА**

Порушення протоколу може відбуватися через його незнання, що відбувається досить рідко серед професійних політиків, або з метою публічної демонстрації неприйняття певної політичної мети.

Під дипломатичною контракультурою ми розуміємо навмисне ігнорування главами держав, урядів, іноземних відомств, громадськими та політичними діячами, дипломатами та членами їхніх сімей, співробітниками посольств та міжнародних організацій загальноприйнятих протокольних норм, традицій та умовностей, а також загальноприйнятих у міжнародній практиці правил шанобливості та ввічливості, яких дотримуються в дипломатичних, службових та міжособистісних відносинах з метою впливу на зовнішньополітичні рішення учасників міжнародного спілкування.

В більшості програм закордонних візитів до СРСР відвідуванню України відводилося особливе місце, що особливо помітно у повоєнні роки. Інтелектуальний потенціал України дозволяв республіці, незважаючи на Голодомор, репресії, втрати під час Другої світової війни бути однією з найрозвиненішою не лише в економічному, а й у культурному відношенні республікою.

Починаючи приблизно з середини 60-х років, у матеріалах фонду Протокольного відділу (переважно) відсутня інформація, що передає атмосферу, своєрідний «настрій» візиту. Необхідні нам матеріали ми можемо знайти у джерелах особистого походження.

Так, у спогадах В. Суходрева містяться цікаві деталі візиту до СРСР прем'єр-міністра Канади П'єра Трюдо, з ім'ям якого пов'язаний період потепління та розвитку дружніх відносин двох країн. В 1971 році Трюдо відвідав Радянський Союз.

Прем'єр-міністр Канади не міг не відвідати Україну, вихідці з якої у значній кількості проживають у Канаді, і в деяких районах країни можуть серйозно вплинути на результати виборів.

За, здавалося б, «сухою» мовою протоколу стоять конкретні особи зі своїми звичними характерами. В окремих випадках порушення протокольних норм не тільки не заважає вирішувати поставлені завдання, а й навіть сприяє їхньому втіленню.

Нова радянська еліта ні психологічно, ні практично не була підготовлена до дипломатичного спілкування з використанням загальноприйнятих європейських норм дипломатичного етикету.

Ключові слова: дипломатичний протокол, міжнародні відносини, мистецтво дипломатії, імідж політика, культура спілкування.

Oksana ZAKHAROVA,

orcid.org/0000-0002-2143-7020

Doctor of Historical Sciences, Professor

Independent researcher

(Pryluky, Cernihiv region, Ukraine) irinamak67@ukr.net

DIPLOMATIC COUNTERCULTURE

The violation of the protocol can occur due to its ignorance, which is rare among professional politicians, or with the purpose of public demonstration of rejection of a certain political goal.

Under diplomatic counterculture we mean intentional ignoring by foreign agencies, public and political figures, diplomats and their families, embassy staff and international organizations, of generally accepted protocol norms, traditions and conventions, as well as the generally accepted in international practice rules of respect and politeness, which are adhered to in diplomatic, official and interpersonal relations, in order to influence foreign policy decisions of international communication participants.

In most programs of foreign visits to the USSR, a special place was given to the USSR, which is especially noticeable in the postwar years. Ukraine's intellectual potential allowed the republic, despite the Holodomor, repression, losses during the Second World War, to be one of the most developed not only in economic but also culturally republic.

Since the mid-1960s, the materials of the Protocol department (predominantly) lack information that describes the atmosphere, a kind of "mood" of the visit. Materials needed we can find in sources of personal origin.

Thus, the memoirs of V. Sukhodrev contain interesting details of the visit to the USSR Prime Minister of Canada Pierre Trudeau, whose name is associated with the period of warming and development of friendly relations of the two countries. In 1971, Trudeau visited the Soviet Union.

The Prime Minister of Canada could not help but visit Ukraine, where a large number of people from Ukraine live in Canada, and in some areas of the country they can seriously affect the results of the elections.

Behind the seemingly "dry" language of the protocol are specific individuals with their usual tempers. In some cases, the violation of protocol norms not only does not interfere with solving the tasks, but also helps their implementation.

The new Soviet elite was neither psychologically nor practically prepared for diplomatic communication using generally accepted European norms of diplomatic etiquette.

Key words: *diplomatic protocol, international relations, art of diplomacy, image of politician, culture of communication.*

Предмет дослідження – місце та роль дипломатичного протоколу в європейській зовнішній політиці.

Історіографія твору представлена одним із фундаментальних досліджень дипломатичного протоколу, а саме книгою Д. Вуда та Ж. Серре (Вуд, Серре, 1974). Джерельна база складається з опублікованих джерел – спогадів В. Карягіна (Карягін, 1994) та В. Суходрева (Суходрев, 2022), а також архівні матеріали.

Мета дослідження: довести, що дипломатичний протокол є одним із засобів побудови міжнародних відносин.

Протокол дозволяє налагодити дружні стосунки з одними особами і водночас уникнути конфлікту з іншими. Слід поважати місцеві традиції та за необхідності міняти прийняті правила, попередньо пояснивши причину змін.

Особисті почуття учасників спілкування також здатні вплинути на розвиток протоколу. «Турецький султан не хотів визнати поділ Польщі між Росією, Австрією та Пруссією. Тому на прийомах за участю дипломатичного корпусу, на яких послі мали по черзі підходити до султана та вітати його, коли черга доходила до польського посла, і ніхто не підходив (хоча він і був присутній), камергер звертався до султана і говорив: "Посол поїхав на прогулянку і затримався через снігопад". Ця заява робилася незалежно від пори року» (Вуд, Серре, 1974:49).

Порушення протоколу може відбуватися або через його незнання, що відбувається досить рідко серед професійних політиків, або з метою публічної демонстрації неприйняття певної політичної мети.

Під дипломатичною контркультурою ми розуміємо навмисне ігнорування главами держав, урядів, іноземних відомств, громадськими та політичними діячами, дипломатами та членами їхніх сімей, співробітниками посольств та міжнародних організацій загальноприйнятих протокольних норм, традицій та умовностей, а також загальноприйнятих у міжнародній практиці правил шанобливості та ввічливості, яких дотримуються в дипломатичних,

службових та міжособистісних відносинах з метою впливу на зовнішньополітичні рішення учасників міжнародного спілкування.

Однією з важливих особливостей дипломатичного етикету є принцип гостинності, який, зокрема, виявляється у церемонії обміну дарами.

При цьому сам дар виступає як елемент дипломатичного спілкування, що володіє певними функціями. У цьому творам мистецтва відводиться особлива роль.

Як дар можуть виступати не тільки твори живописця, скульптора, майстра декоративно-ужиткового мистецтва, а також: запрошення на спектакль, концерт, екскурсію, спортивне змагання. При цьому учасники спілкування повинні дотримуватися як прийнятих у таких випадках правил етикетної поведінки, так і норм дипломатичного протоколу. Наприклад, підводитися під час виконання гімну.

Незважаючи на активну діяльність Протокольного відділу НКЗС, було б надто сміливо заявляти про те, що до середини 30-х років у СРСР спостерігалася тенденція закріплення норм дипломатичного протоколу, які відносяться як до церемонії зустрічей та проводів іноземних делегацій, так і правил поведінки самих дипломатичних працівників, акредитованих у Москві.

У цьому відношенні дуже показовою є зустріч 1 лютого 1935 року польського повіреного у справах із представником НКЗС, який вимагав у польського дипломата пояснення поведінки деяких членів дипломатичного корпусу, які під час проведення одного з офіційних заходів сиділи під час «співу нашого гімну» (Встреча польського повіреного, 1935:1).

У свою чергу, польський дипломат також зауважив, що в СРСР не розроблено відповідного «протокольного церемоніалу», який визначав би, у яких випадках дипломати повинні вставати, тим більше за кордоном він багато разів чув спів «Інтернаціоналу» різними мовами, і всі розуміли, що це революційна пісня.

Радянська сторона продовжувала наполягати, що у цих ситуаціях жодних правил не потрібно,

всім зрозуміло, що коли виконується гімн треба вставати.

Ще однією претензією з боку НКЗС до дипломатичного корпусу було небажання дипломатів, стоячи вітати радянських вождів. Зокрема, коли під час відкриття з'їзду зал оваціями зустрічав К. Є. Ворошилова, то багато дипломатів підвелися зі своїх місць, бо особисто знайомі з Ворошиловим, але коли почалися овації незнайомим їм особам, зокрема Сталіну, то вони не вставали.

За підсумками цієї бесіди НКЗС прийняв рішення не надавати подання відповідним посольствам (при виконанні «Інтернаціоналу» не підвелось приблизно половина дипломатів, у тому числі представники Німеччини та Японії, на що звернена особлива увага в доповідній), сподіваючись, що вони самі зрозуміють «хибність своєї поведінки» (Встреча польського поверненого, 1935:1).

Слід зазначити, що з точки зору дипломатичної ввічливості, дипломати, акредитовані в Москві, не повинні були надавати Сталіну офіційні знаки уваги, тому що той не займав, як зауважив іранський посол, «ніякого офіційного керівного посту в системі радянської держави», тому не отримавши вказівки з боку дуаена дипкорпусу, він не привітав Сталіна з 60-річчям.

Серед радянських політиків одним із найвитонченіших імпровізаторів, який професійно маніпулював нормами дипломатичного протоколу та етикету, був І. В. Сталін.

У серпні 1939 року, після переговорів з І. Ріббентропом, під час вечері він сказав тост про Адольфа Гітлера, як людину, що глибоко шанується ним, а наприкінці прийому дозволив особистому фотографу фюрера зробити кілька знімків (іноземцям було заборонено фотографувати в Кремлі), на яких Сталін та гості були зафіксовані з келихами кримського шампанського в руках.

У 1939 Ріббентроп говорить про вождя як людину надзвичайного масштабу. Сталін зумів буквально приголомшити міністра закордонних справ Німеччини, а в серпні 1942 року прем'єр-міністр Великої Британії У. Черчілль відзначає привітність Сталіна на обіді в Кремлі і пропонує випити за його здоров'я. Наприкінці прийому, після офіційного прощального потиску рук зі Сталіним, Черчілль попрямував до виходу, але вождь наздогнав його і провів до парадних дверей, де вони знову потиснули один одному руки.

Запрошення Сталіним Черчілля до своєї квартири в Кремлі також виходить за межі офіційних протокольних норм. Але, на наш погляд, Сталін припустився помилки, не запросивши свою дочку

до столу, про що Черчілль повідомляє президенту США Рузвельту.

Сталінські застілля – це «чоловічі збори», але вождь запросив до себе джентльмена, у якого ставлення до жінки – еталон моральності у людині. У разі Сталін «не дограв» остаточно роль суворого, але люблячого «батька всіх народів».

Протокол консервативний. Протокольна норма, що застосовується один раз до однієї особи, може не застосовуватися до іншої. «Будь який прецедент для протоколу загрожує тим, що він має стати нормою, а якщо норми скасовуються, то це теж прецедент, який створює нову норму; це азбука кожного дипломата-початківця» (Карягін, 1994:146).

У СРСР до 1 січня 1944 року державним гімном був «Інтернаціонал», тому, коли до Фінляндії прибув перший радянський посол, було вирішено скасувати виконання державного гімну країни дипломата, що приїхав, перед врученням вірчої грамоти.

Відомі випадки, коли прецеденти не стають нормою. У квітні 1941 року в Москві було підписано радянсько-японський пакт про нейтралітет. І. В. Сталін особисто приїхав на вокзал, для того щоб провести японського міністра. У радянському протоколі це стало нормою, але політичне значення цього факту було значним.

У 50-ті – початок 60-х років Радянський Союз починає активно боротися за «нових» друзів, але й не забуває і «старих» акторів світової політики – Велику Британію та США.

У лютому 1959 року СРСР відвідав прем'єр-міністр Великої Британії Г. Макміллан, який розглядав свій візит як відповідь на відвідування Англії М. С. Хрущовим у 1956 році. Мета візиту – обмін думками з керівництвом СРСР з міжнародних проблем.

Програма перебування передбачала переговори, екскурсії, культурні та представницькі заходи, поїздки країною. Але через ускладнення переговорного процесу, програма стала змінюватися у бік скорочення її розважальної частини та розширення переговорного процесу. Першим було скасовано полювання, на якому гостя мали вдягнути в захисного кольору хутряний комбінезон і унти з собачого хутра. Як подарунок була приготовлена тульська рушниця із золотими насічками та перламутровою інкрустацією.

Потім були події, які мають пряме відношення до поняття «дипломатична контркультура».

Перед поїздкою по країні на прийомі в англійському посольстві 24 лютого М. С. Хрущов повідомив, що завтра вирушає з гостем до Києва, але

наступного дня Макміллан замість Києва вирушив у супроводі міністра закордонних справ Селвіна Ллойда та посла сера Патріка Райлі на дачу Хрущова, де знаходилися (крім членів родини радянського лідера) А. І. Мікоян, А. А. Громико та радянський посол у Лондоні Я. А. Малік. Наступного ранку в такому ж складі відбулася бесіда в Кремлі, після чого Макміллан виїхав на аеродром, де дізнався, що старшою особою, що буде їх супроводжувати, було призначено першого заступника міністра закордонних справ В. В. Кузнєцова.

Прем'єр-міністр зволікав із посадкою, постійно перемовляючись із супутниками, але потім члени делегації піднялися в літак.

«Незручність становища відчували всі і, насамперед, Василь Васильович (В. В. Кузнєцов – авт.), який, я думаю, чудово розумів, що йому відведено роль протокольної «колючки» і що при всьому своєму безперечному дипломатичному авторитеті він не може за формальним номіналом замінити члена уряду», – згадував В. В. Карягін (Карягін, 1994:47).

У Києві всі члени англійської делегації вдавали, що нічого не сталося. На офіційному обіді Макміллан навіть обмінювався з Головою Ради міністрів УРСР М. Т. Кальченко «витонченими компліментами», сказавши у своєму тості, що йому «приємно бути гостем прем'єр-міністра, який під час війни був генералом, сам же він, Макміллан, дослужився тільки до чину капітана і то у Першу світову війну». Кальченко не менш витончено дав відповідь, помітивши, що йому приносить задоволення «приймати колишнього піхотного капітана, який став тепер капітаном такого великого корабля» (Карягін, 1994:47).

У столиці України гості відвідали театр опери та балету, у Маріїнському палаці на честь англійської делегації був даний обід.

На обіді прем'єр-міністр висловив захоплення відновлювальними роботами у Києві та в республіці, згадав, що англійці брали участь у будівництві найбільшого у Європі Дніпропетровського шинного заводу. «Якщо світ неподільний, – сказав Макміллан, то також неподільне і взаємне процвітання <...>. Мало бажати миру і говорити про нього, треба наполегливо працювати над його досягненням шляхом подолання труднощів і непорозуміння» (Макміллан, 1959:162).

Відвідування Києва справило на британських гостей сильне враження. Все, починаючи з балету «Лісова пісня» і до виставки народного господарства, удостоїлося найвищої оцінки.

Незважаючи на протокольне непорозуміння Макміллан прийняв із вдячністю штучну інкрус-

товану «рушницю» і обіцяв випробувати її у своїй рідній Шотландії під час полювання на куріпок.

Подарунок у відповідь – старовинної роботи відреставрований столик-конторка в стилі епохи Георга III, який на аукціоні «Сотбі» або «Крісті» коштував би дуже дорого, залишив Хрущова байдужим. Хтось із господарників запитав, куди «прилаштувати» це «старовиння»? (Карягін, 1994:49-50).

Однією з головних якостей джентльмена є постійний самоконтроль. Вміння володіти собою, поважати людську особистість вчать в Англії з дитинства.

Черговим прикладом англійської «джентльменської витриманості» стала поведінка прем'єр-міністра Макміллана в 1960 році в період роботи 15-ої сесії Генеральної Асамблеї ООН, на якій радянський лідер Н. С. Хрущов, спілкуючись з опонентами, використовував методи «черевичної дипломатії».

За допомогою протоколу часто демонструється характер відносин між державами. В. В. Карягін згадував, що, коли він був заступником завідуючого протокольної справи МЗС СРСР, то в 1963 році був делегований для зустрічі А. Гаррімана, який на той час був заступником державного секретаря. Гарріман під час війни був американським послом у СРСР і виконував як посол за особливим дорученням відповідальні завдання Ф. Д. Рузвельта у різних частинах світу. Гарріман користувався в Москві повагою яку заслужив і, мабуть, тому була йому доручена місія вести перемовини у справах південно-східного врегулювання. Але радянську сторону не влаштовував розвиток подій. Мабуть, це була головна причина протокольної демонстрації, коли замість заступника міністра закордонних справ зустрів Гаррімана заступник завідуючого Протокольного відділу.

У день прибуття посол Ф. Д. Коллер приїхав до літака і попередив гостя про ситуацію, що склалася. «Гарріман зійшов по трапу з посмішкою і навіть на прохання американських репортерів запросив мене (В. В. Карягіна – авт.) сфотографуватися», – згадував В. В. Карягін.

У «Нью-Йорк Таймс» з'явилася стаття, в якій повідомлялося, що заступника держсекретаря зустрів заступник завідуючого Протокольним відділом МЗС СРСР, хоча «за рангом» мав зустрічати заступник міністра закордонних справ чи завідуючий американським відділом. Демонстрацію було помічено...» (Карягін, 1994:144).

22 травня 1972 року о четвертій годині за московським часом розпочинався перший офіційний візит президента США до Радянського Союзу.

Біля трапу літака Річарда Ніксона зустрічали Подгорний і Косигін, урядовці, співробітники посольства США, нечисленна група «трудящих». «Захоплені» натовпи москвичів були відсутні і на шляху президентського кортежу до Кремля. Причина – війна у В'єтнамі. Таким чином, норми протоколу, як і раніше, продовжували залежати від зовнішньополітичної ситуації. Резиденція Ніксона знаходилася у Кремлі, над яким уперше майорів прапор США (Суходрев, 2022).

На перемовинах у Катерининській залі Великого Кремлівського палацу тему В'єтнаму оминати не вдалося, але головною проблемою було обговорення питання обмеження стратегічних озброєнь. В один із днів візиту Ніксон мав виступити в прямому ефірі перед телеглядачами. Президент попросив В. М. Суходрева, щоб саме він зачитував за кадром переклад його виступу. Професіоналізм Суходрева був відомий далеко поза Вітчизною.

Під час підготовки перекладу не обійшлося без проблем. «Справа в тому, що в той період американська пропагандистська служба рекомендувала радіостанції «Голос Америки», яка веде мовлення російською мовою, не вживати в ефірі словосполучення «радянський народ». Краще, мовляв, говорити «люди, які живуть у СРСР». Натяк був зрозумілий – народи республік СРСР не з власної волі живуть у складі Радянської держави. Ось і Ніксон в текст свого телезвернення додав фразу: "люди, що живуть у Радянському Союзі". Не втручаючись у високу політику, я почав переконувати американських колег у тому, що російською ця фраза звучить незграбно та незвично. Краще тоді використовувати поєднання «радянські люди». Але американці не погоджувалися. Розгорілася суперечка. Зрештою, довелося звернутися до одного з найвищих чинів Держдепартаменту і той вирішив питання на мою користь», – згадував В.М. Суходрев (Суходрев, 2022).

Виступ у прямому ефірі транслювався із Зеленої вітальні Кремля. Ніксон схвильовано говорив про важкі випробування, що випали радянським людям у роки війни. А коли президент, «приголомшений враженням від відвідування Піскарьовського меморіального комплексу в Ленінграді, згадав знаменитий щоденник школярки Тані Савичової і процитував кілька фраз із нього, я (В. М. Суходрев – авт.) відчув, як у мене самого перехопило горло» (Суходрев, 2022).

З Москви американська делегація на чолі із президентом вилетіла до Києва. Незадовго до посадки Ніксон запросив Суходрева до свого салону. Президент вирішив порадитися з Вікто-

ром Михайловичем, чи варто йому говорити про Київ як про «матір міст росіян», чи не викличе це збентеження у киян? Суходрев запевнив президента, що такої реакції не повинно бути, оскільки цей вислів відображає історичну дійсність (Суходрев, 2022).

У Києві відбувся огляд міста. Президент поклав вінок до Могили Невідомого Солдата та відвідав урочистий бенкет.

На прийомі В. М. Суходрев у розмові з одним із місцевих керівників висловив припущення, що тост буде промовлятися рідною мовою, але той у розпачі замахав руками: «Що ви! Ні в якому разі! Нас звинуватять в націоналізмі... Тільки російською!» (Суходрев, 2022).

В більшості програм закордонних візитів до СРСР відвідуванню України відводилося особливе місце, що особливо помітно у повоєнні роки. Інтелектуальний потенціал України дозволяв республіці, незважаючи на Голодомор, репресії, втрати під час Другої світової війни бути однією з найрозвиненішою не лише в економічному, а й у культурному відношенні республікою.

Починаючи приблизно з середини 60-х років, у матеріалах фонду Протокольного відділу (переважно) відсутня інформація, що передає атмосферу, своєрідний «настрій» візиту. Необхідні нам матеріали ми можемо знайти у джерелах особистого походження.

Так, у спогадах В. Суходрева містяться цікаві деталі візиту до СРСР прем'єр-міністра Канади П'єра Трюдо, з ім'ям якого пов'язаний період потепління та розвитку дружніх відносин двох країн. В 1971 році Трюдо відвідав Радянський Союз.

Трюдо вражав усіх не лише стилем поведінки, територією Кремля він прокотився на одному з мотоциклів ескорту супроводу, а й своєю зовнішністю – ультрамодними широкими яскравими краватками, піджаками з величезними лацканами, черевиками на платформі та брюками.

Можна сперечатися про те, наскільки такий зовнішній вигляд відповідає атмосфері офіційних прийомів, але очевидно, що він доречний на дискотеці, куди Трюдо разом із дружиною побажав вирушити до Києва.

Прем'єр-міністр Канади не міг не відвідати Україну, вихідці з якої у значній кількості проживають у Канаді, і в деяких районах країни можуть серйозно вплинути на результати виборів.

Бажання Трюдо відвідати дискотеку чи нічний клуб без офіційних супровідників Суходрев передав начальнику охорони, який попросив 15–20 хвилин на підготовку. Дискотеку для прем'єр-міністра було організовано на Хрещатику,

неподалік резиденції. Подружжя Трюдо вирушило туди пішки (охорона була, але вона намагалася бути непомітною).

«На Трюдо ніхто не звертав уваги. Ніхто не міг і подумати, що цей модно одягнений піжон з бакенбардами, що обнімав худеньке довговолосе дівчисько (незадовго до візиту Трюдо одружився – авт.) – прем'єр-міністр Канади» (Суходрев, 2022).

У клубі Трюдо підготували столик, накритий на двох. І почалася «шикарна імітація» життя нічного клубу: «гості» танцювали, світло зменшили. Трюдо з дружиною випили шампанського і «пішли танцювати». На думку Суходрева, що знаходився на дискотеці, канадська пара танцювала «дуже жваво та запально» (Суходрев, 2022).

Візит Трюдо запам'ятовується не лише яскравими поїздками країною. Було підписано важливі угоди, прийнято спільну заяву. Один із членів Політбюро запропонував навіть налагодити в СРСР виробництво тканин модних яскравих забарвлень, але його прагнення викликало вельми передбачувану реакцію: «Ні, нам цього не треба. Нехай Трюдо сам такі краватки носить...» (Суходрев, 2022).

У А. П. Косигіна з П. Трюдо після його візиту до СРСР налагодилися добрі відносини, вони, за спостереженнями В. М. Суходрева, із задоволенням спілкувалися один з одним.

За, здавалося б, «сухою» мовою протоколу стоять конкретні особи зі своїми звичними характеристиками. В окремих випадках порушення протокольних норм не тільки не заважає вирішувати поставлені завдання, а й навіть сприяє їхньому втіленню.

У 70-х – на початку 80-х років діяльність співробітників Протокольного відділу МЗС СРСР, як і раніше, як і в попередні роки, отримувала високу оцінку з боку зарубіжних гостей.

Французькі дипломати часто «давали уроки» класичного дипломатичного протоколу своїм

колегам з інших країн. Так, у 1963 році національне свято Франції – 14 липня – припадало на неділю, і радянська сторона запропонувала перенести прийом на інший день тижня, щоб забезпечити високе представництво з радянської сторони, оскільки багато запрошених будуть поза містом. Французький посол М. Дежан був категоричним: «Франція відзначає своє свято 14 липня, і перенести його на другий день неможливо, але він, посол, не буде скривджений, якщо обставини не дозволять будь-кому з радянських запрошених бути присутніми на прийомі. Рівень представництва на прийомі був високим» (Карягин, 1994:179).

Папа Павло VI був людиною, яка сміливо ламала звичні стереотипи. «Його папство означувалося тим, що він покінчив із тривалим з 1870 року сторічним самотництвом пап, відвідав багато країн, виступаючи за мир і мирне існування». Про світські погляди Папи свідчить історія, яку розказав американський дипломат Дж. Вуд. Під час візиту до Ватикану Жаклін Кеннеді Папському двору запропонували на вибір три варіанти звернення до дружини Президента: «пані дружина Президента», «пані Кеннеді», або «пані». Але коли Жаклін Кеннеді прийшла на аудієнцію, Папа простягнув до неї руки і вигукнув: «О, Жаклін!» (Карягин, 1994:187). Порушення протокольних норм зроблене не з метою образити гостя, а з метою підкреслити своє особливе ставлення до нього.

Висновки. Ігнорування протокольних правил радянськими лідерами у більшості випадків негативно позначалося на їхній репутації, як наслідок – іміджі держави.

Нова радянська еліта ні психологічно, ні практично не була підготовлена до дипломатичного спілкування з використанням загальноприйнятих європейських норм дипломатичного етикету.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вуд Д., Серре Ж. Дипломатический церемониал и протокол. Москва: «Прогресс», 1974. 448 с.
2. Встреча польского поверенного в делах с представителями НКВД. Москва. Архив внешней политики РФ (АВПРФ). Ф. 57. Оп. 15. П. 112. Д. 2. 1935.
3. Карягин В.В. Дипломатическая жизнь за кулисами и на сцене. Москва: «Международные отношения», 1994. 320 с.
4. Макмиллан Г. Визит премьер-министра Великобритании в Киев. АВПРФ. Ф. 57. Оп. 46. П. 279. Д. 52. 1959.
5. Суходрев В.М. Язык мой – друг мой. URL: https://royallib.com/book/sohodrev-viktor/yazik_moy_drug_moy.html. Дата обращения 11 октября 2022 года.

REFERENCES

1. Wood D., Serre J. Diplomaticeskij tseremonial i protokol [Diplomatic ceremonial and protocol]. Moscow: Progress, 1974. 448 p. [in Russian].
2. Vstrecha polskogo poverennogo v delakh s predstavatelyami NKID [Meeting of the Polish charge d'affaires with representatives of the People's Commissariat of Foreign Affairs]. Moscow. Archive of Foreign Policy of the Russian Federation (AFPRF). F. 57. I. 15. F. 112. C. 2. 1935. [in Russian].

3. Karyagin V.V. Diplomaticeskaya zhizn za kulisami i na stsene [Diplomatic life behind the scenes and on stage]. Moscow: "International relations", 1994. 320 p. [in Russian].
4. Macmillan G. Vizit premyer-ministra Velikobritanii v Kiyev [Visit of the Prime Minister of Great Britain to Kyiv]. AFPRF. F. 57. I. 46. F. 279. C. 52. 1959. [in Russian].
5. Sukhodrev V.M. Yazyk moy – drug moy [My tongue is my friend]. URL: https://royallib.com/book/sohodrev-viktor/yazik_moy_drug_moy.html. Access date October 11, 2022. [in Russian].

Костянтин КАЛІЄВСЬКИЙ,

orcid.org/0000-0003-4202-4222

аспірант кафедри режисури та хореографії факультету культури і мистецтв

Львівського національного університету імені Івана Франка,

викладач кафедри хореографії

Київського університету імені Бориса Грінченка

(Київ, Україна) k.kaliievskiy@kubg.edu.ua

Kostiantyn.Kaliievskiy@lnu.edu.ua

ТВОРЧИЙ ШЛЯХ АНСАМБЛЮ «ЧОРНОБРИВЕЦЬ» ЯК МОДУС РОЗВИТКУ І ЗБЕРЕЖЕННЯ НАРОДНОЇ ХОРЕОГРАФІЇ НА ТЕРЕНАХ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті представлено основні етапи створення аматорського хореографічного ансамблю. Висвітлений процес становлення української хореографії на теренах Київщини після Жовтневої революції. Розглянуто історичні аспекти формування матеріального підґрунтя задля створення осередка культурного надбання.

Проаналізовано підхід щодо створення самодіяльного хореографічного колективу. Досліджено аспект творчості керівника хореографічної групи колективу Миколи Івановича Кравченка.

В статті представлені фрагменти відтворення національної ідентичності, які є актуальними і сьогодні.

Танцювальне мистецтво Київської області є невід'ємною складовою національної культури, яка чуттєво віддзеркалює її загальний стан з позитивними і негативними імпульсами. Кризові хвилі вирішально оголюють потужний творчий потенціал, що переконливо свідчить про життєстверджуючий характер народного мистецтва.

Патріотичний напрямок діяльності народного аматорського хореографічного колективу проявляється саме в накопиченні, вивченні, переосмисленні та адаптації до нинішніх реалій, перлин народної хореографічної творчості, створення на цьому фундаменті сучасних зразків хореографічного мистецтва.

Метою статті є висвітлення модусу розвитку етнічних коренів задля збереження національної свідомості. В статті окреслені процеси формування творчо-гастрольної діяльності колективу, які стали головними методами пропагування української національної культури на теренах колишнього СРСР та в багатьох зарубіжних країнах.

Обґрунтовується позиція налаштування освітніх ланок навчання задля динаміки розвитку дитячих аматорських колективів, які є пріоритетними в хореографічній освіті. Звертається увага на фестивальний рух, який є рушійною силою процесу вдосконалення творчих здобутків, обміном професійних знахідок та міжрегіональних особливостей народної хореографії.

Українське мистецтво є гордістю нашого народу і одним з найяскравіших виявів його національної свідомості. Тому, стверджуючи своїми творчими доробками ідеї добра та гуманізму, транслиють мовою танцю історичні та сучасні скарби українського народу, його прекрасні традиції, збагачуючи не тільки національну культуру, а й світову.

Ключові слова: *Чорнобривець, народна хореографія, ансамбль, аматорський хореографічний колектив.*

Kostiantyn KALIEVSKYI,

orcid.org/0000-0003-4202-4222

Graduate student at the Department of Directing and Choreography

Ivan Franko Lviv National University

Lecturer of Choreography at the Department of Choreography

Borys Grinchenko Kyiv University

(Kyiv, Ukraine) k.kaliievskiy@kubg.edu.ua

Kostiantyn.Kaliievskiy@lnu.edu.ua

THE CREATIVE PATH OF TEAM “CHORNOBRYVETS” AS A MODUS OF DEVELOPMENT AND PRESERVATION OF FOLK CHOREOGRAPHY IN KYIV REGION

The article presents the main stages of creating an amateur choreographic team. The process of Ukrainian choreography development on the territory of Kyiv oblast after October Revolution is highlighted. The historical aspects of the material background development for the foundation of cultural heritage center are considered.

The approach of amateur choreographic team foundation is analyzed. The aspect of creativity of Mykola Ivanovich Kravchenko, the head of the choreographic team, was studied.

The article presents fragments of national identity reproduction that are still relevant today.

The dance art of Kyiv oblast is an integral part of the national culture, which sensually reflects its general state with positive and negative impulses. Crisis waves decisively reveal powerful creative potential, which convincingly testifies to the life-affirming nature of folk art.

The patriotic trend of folk amateur choreographic team is manifested precisely in the accumulation, study, rethinking and adaptation to current realities, pearls of folk choreographic creativity, creation of modern samples of choreographic art on this background.

The purpose of the article is to highlight the mode of ethnic roots development in order to preserve national consciousness. The article outlines the processes of the team's creative and touring activities foundation, which became the main methods of promoting Ukrainian national culture on the territory of the former USSR and in many foreign countries.

The position of adjusting the educational links of training for the dynamics of the development of children's amateur groups, which are a priority in choreographic education, is substantiated. Attention is drawn to the festival movement, which is the driving force of the process of creative achievements improvement, exchange of professional findings and interregional features of folk choreography.

Ukrainian art is the pride of our people and one of the brightest manifestations of its national consciousness. Therefore, affirming the ideas of goodness and humanism with their creative works, they broadcast historical and modern treasures of the Ukrainian people, their beautiful traditions, enriching not only the national culture, but also the world culture through the language of dance.

Key words: "Chornobryvets", folk choreography, team, amateur choreographic group.

Постановка проблеми. На сьогодні залишається актуальним питання розвитку і збереження українського національного хореографічного мистецтва. Адже на сучасному етапі можна відзначити появу різноманітних нових напрямків і стилів, що в свою чергу є показником руху в європейський та світовий простір. Однак, лише зберігши свою національну культуру, ми зможемо в повній мірі зберегти свою ідентичність та етнічну забарвленість.

Мета статті. Проаналізувати роль Аматорського ансамблю пісні і танцю «Чорнобривець», зокрема його танцювальної групи, задля знаходження основних методів та форм збереження та розвитку народного хореографічного мистецтва.

Аналіз досліджень. Питання розвитку і збереження народної хореографії розглянуто в багатьох роботах науковців, зокрема таких, як А. Кривохижа, І. Гутник, А. Підлипський, О. Квецко, В. Синюк. Однак дана тема все ще залишається недостатньо дослідженою та відкритою.

Виклад основного матеріалу. Глобальні процеси створення промислової цивілізації швидко поглинають природні ресурси, змінюють природне середовище людини. Традиційна культура духовних і природних цінностей невпинно змінюється, втрачаючи природний естетичний закон єдиної справедливості, який охороняв і зберігав національну самосвідомість. Лише традиційна духовна культура в умовах незалежної держави здатна виховати сучасного, розсудливого захисника рідної землі та мови, екологічну людину майбутнього.

Програма розвитку та збереження національної ідентичності шляхом відродження різних самобутніх традицій, фольклорних колективів,

народних хореографічних колективів, запровадження нових програм автентичного напрямку в заклади освіти поступово набирають силу, стають загальноновизнаними і впливають на загальні тенденції розвитку національної культури.

Мистецтво є вершиною національної культури як сфера «художньої творчості» (ВТССУМ, 2012: 374), «одна з форм суспільної свідомості від людської діяльності, що відбиває дійсність у конкретно чуттєвих образах відповідно до певних естетичних ідеалів» (Малахов, 2009: 668), «пізнання та перетворення світу через почуття та переживання» (Шевнюк, 2015: 451).

Хореографічне мистецтво не лише відкриває світ безмежної духовної культури людства, а й забезпечує пізнання орієнтирів особистісного саморозвитку та культурного зростання. Мистецтво танцю гармонійно поєднує музику та пластику руху, мову, яка наповнює загальнолюдську природу, максимально додаючи виразності, краси та довершеності естетичного відчуття.

Хореографічна культура інтегрує в особистісне утворення, обумовлюючи мистецькою ерудованістю знання художніх тенденцій хореографічного напрямку. Формування хореографічної культури передбачає вивчення історії хореографії, особливостей національного характеру танців та відтворення їх у художніх образах. Інформаційний компонент мистецтва танцю супроводжується вивченням витоків хореографічного матеріалу, регіональних особливостей, різновидів костюмів та музичних супроводів. Ґрунтовні мистецькі знання є важливою запорукою професійної досконалості балетмейстера.

Українська хореографічна культура є найціннішою коштовністю нашої нації, яка відображає

всі історико-культурні та соціально-економічні аспекти розвитку. Історія самовідданої боротьби українського народу проти соціального і національного гніту, боротьба за рідну мову, за національну демократичну культуру розвинули і зміцнили український танець. Духовне багатство народу стала святою купіллю відродження національної хореографії.

Стаття ставить собі за мету визначити шлях створення та розвиток Аматорського народного ансамблю пісні і танцю «Чорнобривець» міста Миронівка Київської області, а зокрема його хореографічної групи.

Дослідження діяльності цього творчого колективу свідчать про піднесення української сценічної культури чи не на найвищій щабель у тодішній хореографічній Україні. Народні обряди та ігри, звичаї та традиції, театралізовані фольклорні танці всіх регіонів України кристалізували народну поетичну спадщину в хореографічні твори. Цей колектив увібрав у себе неймовірне багатство народної пісні та танцю, широко розкривши щедре розмаїття національного мистецтва.

Щоби проаналізувати поетапний шлях становлення і розвитку самодіяльного народного ансамблю пісні і танцю «Чорнобривець», потрібно зануритись в історичне минуле Миронівського краю Київської області.

Після Жовтневої революції осередками культури на Київщині стають хати-читальні, при яких організуються гуртки художньої самодіяльності, утворюються хоріві та хореографічні самодіяльні колективи. У 1919 році старшокласники Маслівської п'ятикласної гімназії, де навчались діти з Маслівки, Козина, Ємчихи та інших навколишніх сіл, на базі якої у 1920 році було відкрито Маслівську агрономічну профшколу, організували драматичний і хорівий гуртки. Хором керував викладач математики Д. Ф. Козловський, який після Маслівки довгий час працював у Московській сільськогосподарській академії імені К. А. Тімірязєва, де також керував хором. Гімназія перетворилась в центр культурного життя, концерти та постановки учнів надихали мешканців сіл приєднуватись до творчого процесу.

Згодом при багатьох сільських клубах, зокрема в Потоці, Карапишах, Шандрі, Юхнах, Владиславці, Росаві, Зеленьках, Пустовітах також почали діяти самодіяльні художні колективи. 1929 року співочий гурток утворився в селі Ємчиха, що з давніх давен славилась найкращими голосами в районі. Пережитий голод і холод не змусили забути свою народну пісню. Ємчиський хор слу-

хало багато знаменитих людей, один з них – композитор Платон Майборода.

Життя продовжувалось. У 60-ті роки в місті Миронівка функціонував Будинок культури цукрового заводу, де розміщувався районний Будинок культури, при якому діяли хорівий колектив, духовий оркестр, вокальний квартет, танцювальна група, драматичний колектив, солісти-вокалісти, гумористи, а також агітбригада. Учасники художньої самодіяльності неодноразово брали участь в обласних, республіканських фестивалях самодіяльного мистецтва, нагороджувалися грамотами і дипломами.

Для подальшого розвитку народної творчості та проведення культурно-масових заходів району був конче необхідний Палац культури. Саме з ініціативи О. Г. Бузницького, тодішнього голови колгоспу імені Жданова, у 1967 році розпочалося будівництво Палацу.

Споруджений за індивідуальним проектом, цей заклад був урочисто відкритий 21 квітня 1971 року. Зачаровувала зала для глядачів на 750 місць з просторою ошатною сценою, читальним залом і бібліотекою, кімнатами з сучасним устаткуванням для гурткової роботи. З того часу Плац культури став закладом районного значення, провідним в області.

Ще до його відкриття зайшла мова про створення самодіяльного художнього колективу, а саме ансамблю пісні і танцю, такого жанру тоді на Київщині ще не було. Колектив був створений на основі вже існуючої художньої самодіяльності, а назву отримав завдяки О. Г. Бузницькому, який запропонував її від назви квітки – чорнобривець, яка дійсно співзвучна українській душі.

Перші репетиції хору відбувались в приміщенні Будинку культури цукрозаводу, а танцювальної групи – у Будинку піонерів. Велика заслуга успіху ансамблю «Чорнобривець» належить його першому художньому керівнику, яким у 1970 році став Антон Петрович Гірман. Будучи професіоналом високого гатунку і вимогливим організатором, він підібрав керівників для хоріві (хормейстер Сергій Сушко), оркестрової (музичний керівник Михайло Хомченко) та танцювальної (балетмейстер Віктор Розін) ланок.

До ансамблю прийшли випускники Київського культосвітнього училища: подружжя Олександр та Ніна Чуприна, Ольга та Микола Рябець, Ніна Твердохліб, Петро Матвійчук. Учасниками колективу були люди різних професій, яких об'єднувала любов до української народної пісні і танцю. До хоріві групи «Чорнобривця» прийшли відомі в районі учасники художньої самодіяльності, в

танцювальні групи – школярі, випускники училищ культури. В перші роки своєї діяльності колектив налічував 42 учасника хору, 24 учасника танцювальної групи і 2 баяніста – Михайла Хомченка та Віталія Білошапку. Саме з них розпочав свій творчий шлях оркестр народних інструментів.

Учасники ансамблю вчилися рухатись, артистично триматись на сцені, опановувати культуру співу. Від репетиції до репетиції удосконалювалась майстерність колективу. Кращими художниками столиці (К. Гаккебуш, Г. Нестеровська, Л. Писаренко) для ансамблю були розроблені ескізи костюмів та їх оздоблення: для жінок – декоровані оригінальним яскравим орнаментом довгі шовкові сукні з червоними китицями та зразок старовинного українського національного одягу, для чоловіків – традиційний козацький одяг.

Перший виступ колективу відбувся у новозбудованому районному Палаці культури у листопаді 1971 року. До святкової програми були включені хорові та вокальні твори, танці, хореографічні картинки, українські сюїти. На сцені розцвів барвистий квітник з яскравою гамою хореографічних номерів. Але на прем'єру потрапили не всі бажані, тому згодом відбулося ще кілька концертів.

Районна газета «Червона зірка», випущена 27 листопада 1971 року, писала: «Високий художній рівень виконання, багата палітра декорацій, одягу, цікава програма задовольнили смаки навіть найвимогливішого глядача».

Почався триумфальний, стрімкий злет ансамблю «Чорнобривець». Голова колгоспу імені Жданова О. Г. Бузницький передбачив долю колективу: «Ви будете виступати не тільки на цій сцені, а станете відомими за кордоном». Пророцтво справдилося. Добра пам'ять про засновника ансамблю живе і донині.

Шефом і головним консультантом ансамблю стає заслужений артист УРСР, доцент Київської державної консерваторії імені П. І. Чайковського, композитор С. О. Крапива, який записував пісні і складав музику для вокально-хореографічних композицій. Самобутність ансамблю, його творче обличчя визначали твори і композиції, створені на місцевому фольклорному матеріалі, що стали коліскою збереження етнічного матеріалу.

Зміна через кожні 2 роки концертної програми вимагала постійно працювати над створенням нових хореографічних форм. Незмінним залишався лише «Гопак» – візитівка аматорського народного колективу. Жодного разу цей номер не залишив нікого байдужим. Гарно виконана віртуозна техніка запалювала глядача, а жіноча лірична частина була неначе легкий весняний вітерець, що

грається з косами руської дівчини. В закордонних поїздках гопак виконувався по декілька разів на біс, що свідчило про майстерне виконання найулюбленішого танцю українців.

Ансамбль «Чорнобривець» стає відомим не лише на Київщині, а й в Україні та за її межами. Постійні виступи на урядових концертах в Палаці «Україна», участь в різноманітних фестивалях, конкурсах самодіяльної художньої творчості, участь у Всесоюзному телевізійному фестивалі народних талантів – вся ця творча діяльність була вагомою підставою до отримання почесного звання «Самодіяльний народний ансамбль пісні і танцю» Постановою колегії Міністерства культури УРСР у квітні 1973 року, тобто менше, ніж за два роки з початку існування.

Перша закордонна поїздка відбулася у травні 1974 року до Франції на свято патріотичної пісні, яке влаштував французький молодіжний журнал «Авангард». Саме українські танцювальні композиції відкрили цей фестиваль. За один день ансамбль дав 7 концертів на різних локаціях Парижу. Газета «Комсомольська правда» від 29 травня 1974 року писала: «Міні-фестивалем «За мир та дружбу» назвали учасники свята в парку Монтро те, що зранку до вечора протягом двох днів відбувалося на зеленому майданчику біля радянського павільйону. Українські вокально-хореографічні композиції у виконанні ансамблю «Чорнобривець» за допомогою сотень французів, які постійно збиралися навколо, переростали в «Гімн демократичної молоді»...».

В серпні 1974 року «Чорнобривець» дає спільний концерт з активістами Товариства Шотландії у Миронівському Палаці культури, а у липні 1976 року вирушає на африканський континент – в Алжир, де на фестивалі народної пісні і танцю вражає всіх глядачів своєю виконавською майстерністю.

Газета «Революсьйон афрікен» (Алжир 1976 рік) писала: «У місті Тизи-Узу Алжирської Народної Демократичної Республіки пройшов перший Міжнародний фестиваль народної пісні і танцю. Уперше на фестиваль приїхали фольклорні ансамблі з України, Туреччини, Франції. Гарячі аплодисменти випали на долю українських танцюристів, які полонили глядачів запальними українськими танцями».

Неможливо перерахувати безліч поїздок та концертів, які складають творчий, неймовірно прекрасний шлях уславленого колективу, але хочеться звернути увагу на одного з керівників ансамблю «Чорнобривець», а саме Миколу Івановича Кравченка.

В 1984 році Микола Іванович приїздить до міста Миронівка Київської області, де зустрічається з керівництвом Миронівського району та керівником ансамблю «Чорнобривець» Ю. Ф. Федоровичем. Тепла зустріч молодій сім'ї, керівником ансамблю та всім колективом були гарним початком у танцювальній кар'єрі молодого талановитого танцюриста.

У складі ансамблю Микола Іванович виступав на престижних сценах не лише України, а й Європи, зокрема: 1986 р. – Греція, Естонія, Кіпр, 1987 р. – Білорусь, Великобританія. Працюючи в ансамблі «Чорнобривець», Микола Іванович створює дитячий танцювальний колектив «Мрія» в селі Пустовіти Миронівського району, який невдовзі дарує своє мистецтво, виступаючи в місті Краків (Польща), місті Клуж (Румунія), а також стає учасником фольклорного фестивалю «Лаумбра стежарулуй» і учасником Всесвітнього фольклорного свята – фестивалю Бойківщини «З чистих джерел» місто Турка Львівської області.

В 1992 році Микола Іванович закінчує свою танцювальну кар'єру в ансамблі «Чорнобривець» та продовжує свою педагогічну діяльність. Створений ним колектив «Мрія» в 1993 році отримує звання «Зразковий дитячий колектив» і в цьому ж році бере участь у святкуванні 50-ї річниці Національного заслуженого академічного українського народного хору України імені Григорія Верьовки. Ансамбль «Мрія» демонстрував свою майстерність на Всеукраїнському фестивалі-конкурсі народної хореографії імені Павла Вірського та став переможцем 1-го туру.

В 1997 році при Миронівському центрі дитячої та юнацької творчості Кравченко Микола Іванович створює дитячий танцювальний ансамбль «Джерельце». Здобутками цього колективу є I та II місця, зайняті в різноманітних фестивалях та конкурсах, які були достойно оцінені та стали основою для отримання в 2003 році почесного звання «Зразковий ансамбль танцю». А керівник М. І. Кравченко за досягнення в галузі хореографічного мистецтва був нагороджений Почесною грамотою та Дипломом. В цьому році Микола Іванович передає справу своїй доньці Тригуб Інні Миколаївні, яка гідно продовжує справу батька.

У 2000 році, набувши творчого та педагогічного досвіду, Микола Іванович стає хореографом-постановником Аматорського народного ансамблю пісні і танцю «Чорнобривець». Він докладає максимум часу і зусиль, помножених на талант, щоби не лише зберегти неповторність, популярність ансамблю, а й створити осе-

редок фольклорного джерела Київської області. Його робота по удосконаленню майстерності та самобутності танцівників ансамблю демонструється на великих та малих сценах України та за її межами.

У 2010 році Указом Президента України Миколі Івановичу Кравченку присвоєно почесне звання «Заслужений працівник культури України».

Свого часу у «Чорнобривці» танцювала його дружина Лаура, а нині доньки – Інна (артистка балету ансамблю) та Ольга (студентка). Усі танцюристи династії Кравченків – вихованці хореографічного відділення Київського культосвітнього училища.

Плідна робота протягом 25 років ансамблі «Чорнобривець» дали змогу виховати не одне покоління справжніх носіїв української хореографічної культури, які стали безперервним ланцюгом збереження та передачі національної спадщини Київської області. Чотири десятиліття самодіяльний народний ансамбль пісні і танцю «Чорнобривець» хвилює глядачів своєю творчістю, давши понад дві тисячі концертів, підготувавши 15 програм, з якими виступав не тільки в Україні та інших республіках СРСР, а й багатьох зарубіжних країнах.

Народний колектив був і є посланцем миру, представником високої культури й духовності українського народу. Підсумки творчої роботи колективу вагомі, він є лауреатом міжнародних конкурсів фольклорного мистецтва, всесоюзних та республіканських фестивалів, володарем Республіканської премії імені Миколи Островського.

Висновки. Отже, знайомство з історією створення Аматорського хореографічного колективу «Чорнобривець» з його довгим та плідним шляхом творчого зростання дозволяє розуміти основні тенденції збереження національних набутоків, відродження та популяризації народного хореографічного мистецтва Київської області та України загалом.

Завдяки роботі аматорського колективу виокремились пріоритетні напрямки розвитку всіх народних колективів Київської області. А саме створення фольклорної основи зі зразків народного хореографічного мистецтва, що в першу чергу якісно і поглиблено вивчають місцевий матеріал, накопичують збережені в народній пам'яті перлини етнічного колориту. Займаються створенням сучасних зразків народного танцювального мистецтва, що виховує в молоді культуру танцю, створюючи нові лексичні форми яскравого, видовищного дійства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Укл. О. Єрошенко. Донецьк: ТОВ «Глорія Трейд», 2012. 374 с.
2. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. Велес, 2005. 528 с. ISBN 966-8263-16-2
3. Залевська К. Л. Зоряний шлях «Чорнобривця». Ред. Г. П. Кузьмінська. Біла Церква: КОТО Культура, МП Видавництво Буква, 2010. 56 с.
4. Кривохижа А. М. Гармонія танцю. Навчально-методичний посібник для студентів педагогічних навчальних закладів. Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2006. 90 с. ISBN 966-96-201-2-0
5. Малахов В. А. Мистецтво. Енциклопедія України: у 10 т. Ред. В. А. Смолій. К.: Наукова думка, 2009. Т. 6. 668 с.
6. Шевнюк О. Л. Історія мистецтв: навчальний посібник. Київ: Освіта України, 2015. 451 с.

REFERENCES

1. *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy.* (2012) [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language.] Ukl. O. Yeroshenko. Donetsk: TOV «Hloriia Treid». 374 s. [in Ukrainian].
2. Voropai O. (2005) *Zvychai nashoho narodu. Etnohrafichnyi narys.* [Customs of our people. Ethnographic essay.] Veles. 528 s. ISBN 966-8263-16-2. [in Ukrainian].
3. Zalevska K. L. (2010) *Zoranyi shliakh «Chornobryvtsia».* [Star trek «Chronobrivets»] Red. H. P. Kuzminska. Bila Tserkva: KOTO Kultura, MP Vydavnytstvo Bukva. 56 s. [in Ukrainian].
4. Kryvokhyzha A. M. (2006). *Harmoniiia tantsiu. Navchalno-metodychnyi posibnyk dlia studentiv pedahohichnykh navchalnykh zakladiv.* [Harmony of dance. Educational and methodical manual for students of pedagogical educational institutions.] Kirovohrad: RVTs KDPU im. V. Vynnychenka. 90 s. ISBN 966-96-201-2-0 [in Ukrainian].
5. Malakhov V. A. (2009) *Mystetstvo. Entsyklopediia Ukrainy: u 10 t.* [Art. Encyclopedia of Ukraine: in 10 volumes]. Red. V. A. Smolii. K.: Naukova dumka. V. 6. 668 s. [in Ukrainian].
6. Shevniuk O. L. (2015) *Istoriia mystetstv: navchalnyi posibnyk.* [History of art: a study guide]. Kyiv: Osvita Ukrainy. 451 s. [in Ukrainian].

Тетяна КЛЮКА,
orcid.org/0000-0002-0278-3059

аспірантка
Луганського національного університету імені Тараса Шевченка
(Полтава, Україна) klukochka1987taty@gmail.com

ХОРОВА ТВОРЧІСТЬ ІГОРЯ ГАЙДЕНКА ТА ЮРІЯ АЛЖНЄВА В АСПЕКТІ ЖАНРОВОЇ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ

Стаття присвячена загальному огляду та систематизації хорової музики сучасних українських композиторів Ігоря Гайдєнка та Юрія Алжнєва, творчість яких по-праву займає своє гідне місце в мистецькій галереї краєвих представників харківської композиторської школи. Зазначається, що хорова творчість цих композиторів являє собою яскравий, оригінальний і водночас різноманітний за своєю стилістикою пласт сучасного українського хорового репертуару, який міцно отримав свого звукового втілення через постійне його виконання різноманітними хоровими колективами на різних концертних, фестивальних та інших майданчиках.

Пропонується систематизація основних хорових творів цих композиторів відповідно до визначених жанрових напрямів та з урахуванням стильових особливостей цих творів. Хорова творчість зазначених митців узагальнюється через групування її в таких напрямках, як: монументальні циклічні твори у вигляді хорової симфонії (пісенної симфонії тощо), великі хорові концерти (духовного й неофольклорного спрямування), хорова мініатюра, дитячі хори, хорова обробка народного мелосу, необарокові стилізації на основі канонічних текстів тощо. Підкреслюється, що жанрова систематизація хорових творів І. Гайдєнка та Ю. Алжнєва є важливим кроком до більш обґрунтованого наукового осмислення їх музичної творчості з точки зору комплексного підходу.

Підкреслюється, що жанрово-стильове різноманіття музики І. Гайдєнка віддзеркалює багатство її образно-тематичного й емоційного змісту. Творчість композитора не обмежується використанням окремих стильових, жанрових чи технологічних орієнтирів, а демонструє відкритість автора до різних художніх напрямів і систем. Хорова музика Ю. Алжнєва відзначається масштабністю й неабияким розмахом драматургії, цільними інтонаційними зв'язками з народної пісенністю, з мелосом, глибиною й щирістю почуттів, драматизмом, емоційністю і психологічною напруженістю.

Зазначається, що сучасна хорова творчість харківських композиторів І. Гайдєнка і Ю. Алжнєва являє собою цікавий і поживний музичний матеріал для музикознавчого вивчення та осмислення його під кутом зору жанрово-стильових, музично-мовних і композиційно-технологічних особливостей у контексті розвитку сучасного українського хорового мистецтва. Актуалізується важливість подальшого вивчення хорової творчості цих композиторів через її самобутність і художню значимість.

Ключові слова: Українська хорова музика, композиторська творчість, Ігор Гайдєнко, Юрій Алжнєв, жанрова систематизація, музичний стиль.

Tetiana KLYUKA,
orcid.org/0000-0002-0278-3059

Post-Graduate Student
Taras Shevchenko Luhansk National University
(Poltava, Ukraine) klukochka1987taty@gmail.com

CHORAL WORKS OF IHOR HAYDENKO AND YURI ALZHNEV IN THE ASPECT OF GENRE SYSTEMATIZATION

The article is devoted to a general overview of the choral music of modern Ukrainian composers Ihor Haydenko and Yuriy Alzhnev, whose works rightfully occupy their rightful place in the art gallery of the best representatives of the Kharkiv school of composers. It is noted that the choral work of these composers is a bright, original and at the same time stylistically diverse layer of the modern Ukrainian choral repertoire, which has firmly received its sound embodiment due to its constant performance by various choral groups at various concert, festival and other venues.

It is proposed to systematize the main choral works of these composers in accordance with the defined genre trends and taking into account the stylistic features of these works. The choral work of these artists is summarized by grouping it in such directions as: monumental cyclic works in the form of a choral symphony (song symphony, etc.), large choral concerts (spiritual and neo-folkloric direction), choral miniatures, children's choirs, choral processing of folk melos, neo-baroque stylizations based on canonical texts, etc. It is noted that the genre systematization of the choral works of I. Haydenko and Yu. Alzhnev is an important step towards a more grounded scientific understanding of their musical creativity from the point of view of a comprehensive approach.

It is emphasized that the genre-stylistic diversity of I. Haydenko's music reflects the richness of its figurative, thematic and emotional content. The composer's creativity is not limited to the use of certain stylistic, genre or technological guidelines, but demonstrates the author's openness to various artistic directions and systems. Yu. Alzhnev's choral music is characterized by its scale and dramatic scope, close intonation connections with folk songs, with melody, depth and sincerity of feelings, drama, emotionality and psychological tension.

It is noted that the modern choral work of the Kharkiv composers I. Haydenko and Yu. Alzhnev is an interesting and nutritious musical material for musicological study and understanding of it from the point of view of genre-stylistic, musical-linguistic and compositional-technological features in the context of the development of modern Ukrainian choral art. The importance of further study of the choral work of these composers due to its originality and artistic significance is updated.

Key words: *Ukrainian choir music, composer creativity, Igor Haydenko, Yuriy Alzhnev, genre systematization, musical style.*

Постановка проблеми та її актуальність.

Музична творчість харківських композиторів в контексті української музичної культури займає особливе місце. Адже харківська композиторська школа є одним з найпотужніших творчих осередків з тривалою історією та міцними мистецькими традиціями, а музична творчість багатьох її представників широко відома далеко за межами нашої держави та входить до скарбниці духовного надбання нашого народу.

В галереї мистецьких портретів харківської композиторської школи своє гідне місце по-праву займають постаті відомих українських композиторів Ігоря Гайденка та Юрія Алжнева, вагомий масив творчого доробку яких вміщує значну кількість хорових творів різних жанрів і стильових напрямів. Хорова творчість цих композиторів зазнала широкої популярності як у виконавців, в числі яких значаться найкращі вітчизняні хорові колективи, так і у багатьох слухачів, відвідувачів численних концертів, фестивалів, інших творчих заходів за участю музики цих митців. Усе це, а також самотність музичної творчості згаданих композиторів та її висока художня цінність актуалізують науковий інтерес щодо вивчення художніх надбань цих митців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Не зважаючи на доволі широку популярність музики Ігоря Гайденка, на сучасному музикознавчому ландшафті його творчості присвячено дуже мало публікацій. В основному інформація щодо композиторської творчості митця зосереджена на інформаційних інтернет-ресурсах, а також у деяких довідниково-енциклопедичних виданнях. Усі вони несуть загальну фактологічну інформацію стосовно музичної діяльності композитора. Окремим блоком слід відзначити невеличку кількість робіт наукового спрямування, присвячених деяким творам чи жанровим напрямам композиторської творчості І. Гайденка. Серед таких робіт виділяються статті О. Томаха і Н. Рябухи (Томаха, Рябуха, 2020) та О. Кравченко і А. Єрьоменко (Кравченко, Єрьоменко, 2021). Також певному

музикознавчому аналізу піддавалися й окремі композиторські доробки І. Гайденка, створені в жанрі театральної музики.

Що стосується хорової творчості Юрія Алжнева, то вона зазнала більшої уваги з боку музикознавців. Так, хоровим концертам композитора написаним наприкінці ХХ та в перші роки ХХІ століть присвячена ціла дисертація В. Осипенко (Осипенко, 2005). Автором цього дослідження видано й декілька наукових статей, присвячених різним аспектам хорової творчості Ю. Алжнева. Крім того, в річищі цієї проблематики значиться й робота Л. Шаповалової (Шаповалова, 1999). Разом з тим, значний масив хорових творів композитора, написаних в останні два десятиліття, поки що залишаються в тіні теоретичного музикознавства.

Важливим кроком на шляху більш ґрунтовного наукового осмислення хорової творчості цих двох відомих митців вважається за доцільне здійснення цілісного огляду цієї творчості та систематизація їх хорових творів за жанровими групами.

Мета статті. Висвітлити панораму хорової творчості відомих українських композиторів І. Гайденка і Ю. Алжнева та представити її у систематизованому вигляді за визначеними жанровими напрямками.

Виклад основного матеріалу. Композиторська стежа Ігоря Гайденка веде його у власній творчості вже майже чотири десятиліття. За цей час митець створив величезну кількість музичних творів, різноманітних за жанрами, напрямками й формами. Це, зокрема, твори для симфонічного й камерного оркестрів, оркестру і ансамблів народних інструментів, музика для камерно-інструментальних і камерно-вокальних ансамблів, хорові твори, опера, мюзикли, а також значна кількість театральної музики, серед якої значяться й саундтреки для різноманітних музичних вистав й ін. (Музика).

Крім власне творчої, тобто композиторської, діяльності Ігор Анатолійович Гайденко проводить активну роботу як педагог, науковець, громадський діяч тощо. Він є доцентом та завідувачем

кафедри оркестрових інструментів Харківської державної академії культури, а також викладає на кафедрі композиції та інструментовки в Харківському національному університеті мистецтв імені І. Котляревського. Крім того, митець понад десять років очолював Харківську обласну організацію Національної спілки композиторів України. Як науковець Ігор Гайдєнко досліджує проблему використання комп'ютерних технологій у роботі сучасного композитора.

Потужна творча діяльність композитора та його мистецькі доробки відзначені цілою низкою почесних звань і премій, а також нагородами композиторських конкурсів, зокрема він є лауреатом Харківської муніципальної премії імені І. Слатіна, лауреатом Всеукраїнського конкурсу композиторів імені В. Косенка, лауреатом міжнародного конкурсу музики для бандури імені Г. Китастого в Канаді та ін. (Гайдєнко).

Переважає більшість музичних творів композитора постійно виконується професійними музикантами на різних концертних майданчиках в містах України й за її межами, їх включають до навчальних і концертних програм учнівська молодь і студенти училищ, коледжів, академій, університетів, вони звучать на конкурсних, фестивальних й інших концертних сценах.

Жанрово-стильове різноманіття музики Ігоря Гайдєнка віддзеркалює багатство її образотематичного й емоційного змісту. Сучасні музикознавці музику цього композитора характеризують наступним чином: «Інтенаційне сприйняття музичної мови, його музичне відчуття просторовості, тембровукова образність, відтворена у семантичному змісті творів яскраво відображають сплав кращих досягнень української та європейської музичних культур. <...> Різномісність і плюралістичність діяльності харківського композитора – одна з найпривабливіших рис музичної творчості І. Гайдєнка» (Томаха & Рябуха, 2020: 80).

Творча лабораторія І. Гайдєнка не обмежується використанням окремих стильових, жанрових чи технологічних орієнтирів. Музика композитора демонструє його відкритість до різних художніх напрямів і систем. А це і джаз, і неофольклор, і неobaroko, і авангардні техніки тощо. Головним же творчим принципом митця є «...бажання служити своїм мистецтвом людям, відтворювати життєві враження, думки, почуття й емоційно доносити їх до слухача. Наявність діалогу між автором і слухачською аудиторією є пріоритетним завданням композитора. На першому місці завжди комунікативні та змістові особливості твору. <...> Від-

даючи данину традиції, головним вважає почуття творчої свободи, оригінальність і неповторність задуму» (Кравченко & Єрємєнко, 2021: 101).

В широкому композиторському доробку І. Гайдєнка значне місце посідає також і театральна музика. Ним написано понад 50 музично-театральних робіт, які неодноразово звучали у постановках музично-драматичних театрів багатьох міст України і Росії. І саме творчість у галузі театральної музики автора природно відбилася й на його композиціях, написаних в інших жанрах, зокрема й на хорових опусах. Так, деякі музикознавці знаходять в музичних творах автора суттєвий вплив театральної специфіки: «Оскільки композитор активно співпрацює з театрами, то в його авторській музиці простежується вплив літературної прози, поетичної мови, театральної драматургії та елементів кінодраматургії (ефекту рухомого зображення, часопросторової зміни драматургічних планів, монтажного принципу композиційної побудови тощо)» (Томаха & Рябуха, 2020: 81).

Хорова творчість композитора Ігоря Гайдєнка являє собою порівняно невеликий, але доволі цікавий масив музичних творів, який міцно увійшов у виконавську практику і репертуар багатьох хорових колективів. Підходячи до огляду й жанрової систематизації цієї творчості, можемо виокремити в ній декілька окремих напрямів.

Перша група, це виключно дитячі хори композитора. Вони невеличкі за розмірами, написані з урахуванням виконавських можливостей і засобів саме дитячого хору, а тому ідейно-образний їх зміст природним чином спрямований на віддзеркалення внутрішнього духовного світу дитини, її світовідчуття. Сюди слід віднести такі хорові твори, як «Дощик», «Пісня про мистецтво» та ін.

Друга група хорових творів автора – це хори і кантати, що написані в неокласичній та неobaroko стилістиці та які спираються на використання здебільшого канонічних та інших старовинних текстів. Модерні риси музичної мови в них органічно переплітається із стильовими атрибутами і жанровими формами барокової орієнтації. Тут слід відзначити такі композиції, як «Carol» для мішаного хору у супроводі органу, «Sanctus» (також у варіанті для дитячого хору у супроводі фортепіано) тощо.

Третя група – це хорові композиції, написані в народній стилістиці або ж ті, які можна віднести до неофольклористичного напрямку. В них автор продовжує і розвиває традиції жанру української хорової обробки та створення хорових композицій на народній основі, що активно пропагувалися

українськими композиторами-класиками початку і середини ХХ століття. До цієї групи відносимо такі композиції, як «Зішла зоря» для мішаного хору, «Дивна ніч» для мішаного хору, «Котився горщик через дорогу», «Прощавай, масляна» для жіночого та дитячого хорів у супроводі фортепіано.

До четвертої групи хорових творів у доробку композитора слід віднести ті, в яких найяскравіше проявляється індивідуальний авторський стиль композитора, що вдало поєднує у собі традиційні жанрові і музично-мовні канони з оновленими виражальними засобами і композиційними технологіями. Це невеликі, здебільшого одночастинні хорові твори, написані, насамперед, на основі літературних текстів видатних поетів різного часу – Г. Сковороди («Всякому городу нрав і права» для мішаного хору, «Ой, ти, пташко», «Весна люба», «Ангели, знижайтеся!»), І. Франка («Ой жалю, мій жалю»), О. Мендельштама («Silentium») й ін.

Музична творчість іншого харківського митця – Юрія Алжнева – також є дуже відомою і визнаною на музичному ландшафті України. Він є автором великої кількості великих і малих творів для симфонічного й камерного оркестрів, різноманітних ансамблів, оркестру і ансамблю народних інструментів, великої кількості хорових, вокальних, вокально-симфонічних творів, театральної музики, окремих композицій для різних інструментів тощо. Композитора, за його творчість, відзначено багатьма державними й регіональними відзнаками, зокрема він є заслуженим діячем мистецтв України, лауреатом Премії ім. Миколи Лисенка, муніципальної премії ім. Іллі Слатіна та всеукраїнської премії ім. Івана Огієнка, нагороджений орденом «За заслуги III ступеня» (Алжнев, 2006).

Митець, окрім своєї композиторської діяльності, тривалий час займається викладацькою роботою (з початку в Харківському університеті мистецтв ім. І. Котляревського, згодом – в Харківській державній академії культури), а також понад два десятиліття очолює як художній керівник і диригент Харківський муніципальний театр народної музики України «Обереги». Музичні твори композитора постійно звучать на найпрестижніших концертних майданчиках країни і зарубіжжя, виконуються знаними вітчизняними творчими колективами й симфонічними оркестрами (Ігнатченко, 2001).

Хорова музика Ю. Алжнева відзначається масштабністю й неабияким розмахом драматургії, щільними інтонаційними зв'язками з народної пісенністю, з мелосом, глибиною й щирістю почуттів, драматизмом, емоційністю і психологіч-

ною напруженістю. Композитор залучає максимум виражальних засобів. Окрім хору (здебільшого мішаного), часто використовується симфонічний оркестр, різноманітні солісти-вокалісти, читці, допоміжні інструментальні партії тощо. Саме звідси й виростають в його творчості такі монументальні жанри хорової музики, як хорова симфонія, пісенна симфонія, кантата тощо.

Горизонти хорової творчості композитора є доволі плідними та представляють собою широкий спектр різних жанрів і напрямів. Спробуємо систематизувати харовий доробок митця, об'єднавши основні його твори в окремі групи за принципом їх спільної жанрової приналежності.

Отже, перша група – це, безумовно, твори, написані в жанрі хорового концерту, оскільки вони складають більшість в хоровому доробку композитора та виділяються в цьому доробку ясною жанровою приналежністю. З п'яти хорових концертів, що налічуються в творчому портфолію Ю. Алжнева, можна виділити декілька різновидів і напрямів. Це твори, які написані на основі як народних текстів, так і з використанням авторської поезії; концерти духовного й неофольклорного спрямування; концерти для різних хорових формацій; акапельні концерти та концерти для хору в інструментальному супроводі. До цієї групи віднесемо наступні твори: «Гука душа Господаря...» хоровий концерт без супроводу (Присвячення капелі «Почайна») на поезію Н. Фурси; «Ще треті півні...» Концерт-диптих для мішаного хору та ударних на поезію Т. Шевченка, «Співайте для Господа пісню нову...» Концерт №4 для мішаного хору на канонічні тексти (Псалом 96) в перекладі Івана Огієнка; «Співомовки» Концерт №1 для мішаного хору на народні тексти; «Дівич-сон» Концерт №2 у 3-х частинах для мішаного хору; «Пробудження» Концерт №3 (Концерт-пастораль) для жіночого хору на поезію Л. Глібова, О. Олесья, Т. Шевченка, І. Франка; «Світання Оріанти» Концерт №5, космологічні суголосся в 3-х частинах для жіночого хору тощо). Крім того, до цієї ж групи можна віднести й інші великі циклічні хорові твори, які за жанровими ознаками є наближеними до жанру хорового концерту, зокрема «Рідне около», ліричні суголосся в 3-х частинах на поезію Т. Мельничука, В. Сосюри, В. Самійленка.

До другої групи слід віднести хорові твори малих жанрів. Тобто невеличкі одночастинні хори, різні за тематикою, ідейно-образним змістом, стилістичним наповненням тощо. Це – «Слава тобі, Господи», молитва за долю українського народу на народні тексти; «Многая літа» для мішаного

хору; «О. Лелю!!..» ліричні суголосся для мішаного хору і фольклорного гурту на народні тексти.

Третя група хорових композицій у творчому доробку автора представлена творами для дитячих хорів, відповідно із дитячою тематикою, що висвітлює внутрішнє світосприйняття дитини. Ці твори також є невеликими за розміром: «Дощик, дощику...» пісня-закличка на вірші І. Березюка; «Савурина» космогонічні суголосся на народні тексти.

До четвертої групи хорових доробків композитора можна віднести монументальні циклічні твори для хору, солістів і симфонічного оркестру, більшість з яких представлено жанром хорової симфонії. Це – хорові симфонії «Симфонія ланів» (або «Оваста перва») за мотивами Велесової Книги для великого мішаного хору без слів та великого симфонічного оркестру; пісенна симфонія «За чумацьким шляхом» за народними піснями та на поезію В. Бондаря, В. Бойка, Л. Костенко для солістів, великого хору, великого симфонічного оркестру; сповідальна симфонія «Славлена Дара» латинський гімн, українська молитва для баса великого мішаного хору, органу, великого симфонічного оркестру. Сюди також можна віднести й «Libertas-Свобода» суголосся-кантату для тенора, мішаного хору та симфонічного оркестру на пое-

зію Г. Сковороди та твір «Та не однаково мені...» рідницьке суголосся для баритона, мішаного хору та симфонічного оркестру на поезію Т. Шевченка.

Висновки. Отже, хорова творчість відомих вітчизняних композиторів, представників харківської композиторської школи Ігоря Гайдєнка та Юрія Алжнева являє собою яскравий, оригінальний і, разом з тим, стилістично різноманітний шар сучасного українського хорового репертуару, який давно знайшов своє звукове втілення через постійне виконання його різними хоровими колективами на різних концертних, фестивалних і навчальних майданчиках. В ньому ясно виділяються окремі жанрові групи і напрямки як-от: монументальні циклічні твори у вигляді хорової симфонії (пісенної симфонії тощо), великі хорові концерти (духовного й неофольклорного спрямування), хорова мініатюра, дитячі хори, хорова обробка народного мелосу, необарокові стилізації на основі канонічних текстів тощо.

Хорова творчість І. Гайдєнка і Ю. Алжнева сьогодні представляє собою цікавий і поживний музичний матеріал щодо музикознавчого вивчення і осмислення його з точки зору жанрово-стильових, музично-мовних і композиційно-технологічних особливостей в контексті розвитку сучасного українського хорового мистецтва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алжнев Юрій Борисович. *Українська музична енциклопедія*. Т.1. Київ: Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, 2006. С. 47.
2. Гайдєнко Ігор (композитор) Upl: <https://theatre.com.ua/gajdenko-igor>
3. Ігнатченко Г. І. Алжнев Юрій Борисович. *Енциклопедія сучасної України*. Т.1. Київ: Поліграфкнига, 2001. С. 380–381.
4. Кравченко О., Єрьоменко А. Ігор Гайдєнко: митець і людина. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка* Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Вип. 44, Т.1. С. 100–103.
5. Музика Ігоря Гайдєнка Upl: <http://ihaidenko.inf.ua/>
6. Осипенко В. Структурно-семантичний інваріант хорового концерту (на матеріалі хорової творчості Ю. Алжнева): дис. ... канд. мистецтв.: спец. 17.00.03 «Музичне мистецтво». Харків: ХНУМ ім. І. П. Котляревського. 2005. 253 с.
7. Томах О., Рябуха Н. Специфіка концертмейстерської роботи піаніста над твором для голосу і фортепіано «Дорога» Ігоря Гайдєнка. *Збірник наукових праць ЛОГОС*, Вип. 5. Відень, 2020. С. 79–81.
8. Шаповалова Л. Авторська концепція жанру хорового концерту в творчості Ю. Алжнева. *Актуальні проблеми музичного і театрального мистецтва: Мистецтвознавство, педагогіка та виконавство*. Харків: ГЛАС, 1999. С. 39–43.

REFERENCES

1. Alzhnev Yury Borisovich (2006) [Alzhnev Yury Borisovich]. *Ukrainska muzychna entsyklopediia*. T.1. Kyiv: In-t mystetstvoznavstva, folklorystyky ta etnologii im. M. T. Rylskoho NAN Ukrainy. Pp. 47. [in Ukrainian].
2. Gaidenko Igor (kompozytor). [Gaidenko Igor (composer)]. Upl: <https://theatre.com.ua/gajdenko-igor> [in Ukrainian].
3. Ignatchenko, G. (2001). *Alzhnev Yury Borisovich* [Alzhnev Yury Borisovich]. *Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy*. T.1. Kiev: Polygraph book. Pp. 380–381. [in Ukrainian].
4. Kravchenko, O. & Yryomenko, A. (2021). *Ihor Haidenko: mytets i liudyna* [Igor Gaidenko: artist and people]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka*. Drohobych: Publishing House «Helvetica». Vyp. 44, Vol. 1. Pp. 100–103. [in Ukrainian].
5. Muzyka Igoria Gaidenka [Music by Igor Gaydenko]. Upl: <http://ihaidenko.inf.ua/> [in Ukrainian].

6. Osipenko, V. (2005). Strukturno-semantychnyi invariant khorovoho kontsertu (na materialy khorovoi tvorchosti Yu. Alzhnieva) [Structural-semantic invariant of the choral concert (based on the choral creativity of Y. Alzhnev)]: dys. ... kand. mystetstv.: spets. 17.00.03 «Muzychne mystetstvo». Kharkiv: KhNUM im. I. P. Kotliarevskoho Dissertation. 235 s. [in Ukrainian].
7. Tomakh, O. & Ryabukha, N. (2020). Spetsyfika kontsertmeisterskoi roboty pianista nad tvorom dlia holosu i fortepiano «Doroha» Ihoria Haidenka [The specificity of the accompanist's work of the pianist on the work for voice and piano «Road» by Igor Gaydenko]. *Zbirnyk naukovykh prats LОНОΣ*. Viden. Vyp. 5. Pp. 79–81. [in Ukrainian].
8. Shapovalova, L. (1999). *Avtorska kontsepsiia zhanru khorovoho kontsertu v tvorchosti Yu. Alzhnieva* [The author's concept of the choral concert genre in the work of Y. Alzhnev]. *Aktualni problemy muzychnoho i teatralnoho mystetstva: Mystetstvoznavstvo, pedahohika ta vykonavstvo*. Kharkiv: GLAS. Pp. 39–43. [in Ukrainian].

УДК 510:7.04

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/57-1-18>

Андрій КОРНЄВ,
orcid.org/0000-0002-0016-6954
кандидат мистецтвознавства,
старший викладач кафедри теорії і історії мистецтв
Харківської державної академії дизайну і мистецтв
(Харків, Україна) andriikor66@gmail.com

БАЗОВІ ПРИНЦИПИ КИТАЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕЙЗАЖУ: ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЇ

Не дивлячись на широку базу попередніх досліджень стосовно класичного китайського пейзажу, аналіз новітніх публікацій вказує на актуальність заявленої проблеми. Це витікає з особливості китайського мистецтва і його теоретичної бази, яка не відкидає досвід минулого, а постійно репродукує його у нових творах. У той же час за посиланнями на минуле стоїть новітня дискусія, яка нині продовжується у китайській мистецькій спільноті щодо балансу старого базису і нових експериментів. Плідно працюють темою традиційного пейзажу китайські вчені: Ван Вейке, Джуанюй Цю, Лі Фанпін, Лю Фань, Сунь Ке, Фен Лін'юй, Ши Веймін, Хань Бін, Цзян Десай, Цао Гуан Юй, Чен Жоу. У наукових працях вказаних авторів досліджуються як художники-пейзажисти минулого, так і розвиток пейзажу у сучасному Китаї.

Історіографічний аналіз побудований на порівнянні класики синологічних мистецьких досліджень (Дж. Роулі, Н. Виноградова, Є. Завадська) з новітніми публікаціями українських і китайських дослідників. Він вказав на певну спадкоємність, оскільки мова ведеться саме про базові принципи китайського національного пейзажу. Отже зрозуміло, що вчені різних країн звертаються до основних періодів і постатей у китайській історії мистецтва. Так, стосовно українських досліджень відмічено їхню фрагментарність, націленість на виокремлення певних напрямів, як от архітектурний пейзаж, чи пейзаж на сувоях тощо. Зокрема відмічено наукові праці М. Ковальової, М. Логвин, О. Мельник, Є. Молчанової-Дудченко, С. Рибалко, В. Тарасова.

Особливість китайського мистецтва і зокрема пейзажу полягає в постійних відсилках до базових положень, розроблених митцями-теоретиками минулих поколінь. Однак відсилки до минулого насправді оформлюють сучасну межу в образотворчому китайському мистецтві, яка пролягає між прихильниками консервації давніх прийомів і новаторськими засобами, однак при збереженні не форми, але духу національних традицій.

Ключові слова: образотворче мистецтво Китаю, китайський національний пейзаж, майстри китайського класичного пейзажу, мистецтвознавча дискусія.

Andrii KORNEV,
orcid.org/0000-0002-0016-6954
Candidate of Study of Art (Ph.D),
Senior Lecturer at the Department of Theory and History of Art
Kharkiv State Academy of Design and Fine Arts
(Kharkiv, Ukraine) andriikor66@gmail.com

FUNDAMENTAL PRINCIPLES OF THE CHINESE LANDSCAPE PAINTING: RESEARCH AND DISCUSSION

Despite the comprehensive base of previous studies on the classical Chinese landscape painting, an analysis of the latest publications indicates the urgency of the mentioned problem. This stems from the peculiarity of Chinese art and its theoretical foundation, which does not exclude experience of the past, but constantly reproduces it in new works. At the same time, behind the ascent to the past there is the latest debate that is now continuing in the Chinese art community about the balance of the old basis and new experiments. Chinese scientists work fruitfully with the theme of the traditional landscape: Van Veyke, Dzhuanui Tsyu, Li Fanpin, Liu Fan, Sun Ke, Fen Lin'uy, Shi Veymin, Han Bin, Tszyan Desay, Tsao Guan Uoy, Chzhou Chen.

The works of these authors (J. Rowley, N. Vinogradova, E. Zavadskaya) explore both the landscape painters of the past and the development of the landscape in contemporary China.

The historiographic analysis is built on comparing the classics of sinological art research with the latest results in publications of Ukrainian and Chinese researchers. On the one hand, it pointed to certain continuity, since it refers precisely to the fundamental principles of the Chinese landscape painting that are being discussed. So it is clear that scholars from different countries are turning to the main periods and figures in Chinese art history. As to the attitude of Ukrainian scholars their works was noted for their fragmentariness, focus on highlighting certain areas, such as an

architectural landscape, or landscape on scrolls, and so on. In particular, the scientific publications of M. Koval'ova, M. Logvin, O. Melnik, E. Molchanova-Dudchenko, S. Rybalko, V. Tarasov were noted.

The unique feature of Chinese art, and in particular of the landscape painting, lies in the constant ascent to the fundamental propositions developed by the artists of past generations, who did theoretical groundwork for it. However, references to the past do form the modern border in Chinese fine art, which runs between the supporters of the conservation of ancient techniques and the groundbreakers implementing innovative means, while preserving not the form but the spirit of national traditions.

Key words: *visual arts of China, Chinese landscape painting, masters of traditional Chinese landscape painting, art discussion.*

Постановка проблеми. У Китаї з давніх часів вважалося, що мистецтво є важливою частиною морально-етичних настанов для людини. Воно мислилося у зв'язку з ідеями, які містилися у релігійних і філософських вченнях, наріжних для усього Далекого Сходу, таких як конфуціанство, буддизм, даосизм. І хоча жанри у європейському сенсі, в давньому образотворчому китайському мистецтві відсутні, пейзажу тут відводилося значне місце.

Причина полягає в тому, що пейзаж відображує картини природи, а Природа або Космос є основою життя. Тому, в китайській мистецькій традиції існувала думка, що пейзаж, це не тільки і навіть не стільки замальовки реальних ландшафтів, а зображення вічного і неподільного Космосу. Звідси і високі вимоги, і ті ідеї, які закладалися і трансформувалися саме у пейзажному жанрі. Уже назва пейзажного жанру «шань-шуй» (Гори-Води) вказує на сприйняття цього жанру як вічну дихотомію головних космічних елементів, відомих також під назвою Інь-Ян.

Відповідно ніхто з великих і значних художників Китаю протягом століть не оминав роботи над пейзажем. Важливою особливістю національного мистецького процесу у давньому Китаї було і відношення до художників, як до мислителів, а отже чимало з них дійсно ставали авторами трактатів, де висловлювали власні погляди на мистецтво в цілому і пейзаж зокрема. Згідно ж конфуціанській традиції, ці трактати для наступних поколінь митців вважалися вже настановами, уникати яких було неможливо, можна було тільки розвивати самі ідеї. Так відбувався водночас не тільки практичний але й теоретичний розвиток у китайському образотворчому мистецтві відносно пейзажу. Тому пейзаж завжди користувався особливою увагою і в митців і у поціновувачів мистецтва.

XX століття принесло значні, революційні зміни у китайське мистецтво. Європейські впливи остаточно позначилися і на технологіях (олійний живопис) і на мистецьких принципах (лінійна перспектива), які активно переймали китайські художники. Однак не змінилося магістральне

ставлення до пейзажу, як до важливого елементу національного мислення, більш того, відтепер пейзаж ставав частиною тієї чи іншої ідеологічної програми. Цим, наприклад, пояснюється неоднозначне трактування важливого терміну «го-хуа», у якості означення саме національно орієнтованого мистецтва. Він міг означати і базові підходи і практики у традиційному китайському мистецтві, але при цьому не виключав вже нові європейські тенденції: колір замість монохромного, олійний живопис замість технології туш-папір. А на початку існування КНР пейзаж «го-хуа» взагалі ототожнювався виключно з реалістичним живописом, хоча у традиційному національному живопису ставлення до пейзажу було зовсім іншим. Отже пейзаж, той жанр у китайському образотворчому мистецтві, який відбиває весь спектр змін, які характерні для XX століття і ця традиція залишається актуальною у вже новому XXI столітті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографія проблеми, якщо звертатися до традицій національного пейзажу, досить численна. Тому у базових аспектах звісно звертаються до класики досліджень і відомих імен Дж. Роулі, Н. Віноградової, Н. Ніколаєвої, Є. Завадської. Однак саме останнім часом до проблеми вивчення різноманітних аспектів пейзажу в китайському образотворчому мистецтві долучаються українські дослідники, зокрема М. Логвин, О. Мельник, Є. Молчанова-Дудченко, В. Тарасов. І, звісно, плідно працюють над даною проблематикою сучасні китайські вчені: Ван Вейке, Ван Цзянь, Джуанной Цю, Лі Фанпін, Лю Фань, Сунь Ке, Фен Лін'юй, Ші Веймін, Хань Бін, Цзян Десай, Цао Гуан Юй, Чен Жоу.

Мета статті. Проаналізувати погляди на китайський національний пейзаж в дослідженнях сучасних науковців, означених у огляді сучасних публікацій. Виокремити український компонент досліджень. Означити базові принципи китайського пейзажу, які не втратили актуальності в сучасному образотворчому мистецтві Китаю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розпочинаючи огляд публікацій науковців, які входять до класики синології у галузі образотворчого

мистецтва, звернемося до американського дослідника Дж. Роулі. Він стверджує, що для китайців завжди було притаманним дивитися на життя не тільки через релігію чи філософію, а, навіть в першу чергу, через мистецтво. Учений пояснює подібні настанови тим, що китайці ставили дуже високо мистецтво життя, а раціональність вважалася другорядною у порівнянні з поетичним мисленням і простором уяви (Роулі, 1997: 213).

З епохи Сун, на думку Дж. Роулі, посилюється вплив даосизму на китайський живопис. Давня китайська релігійно-філософська традиція шанувала природний космос, у митців епохи Сун ці давні ідеї стали уособленням загального поняття Дао, яке було для них «живою реальністю». Важливо, що підтримувала ці ідеї й тогочасна еліта. У каталозі імператора Хуейцзуна стверджувалося: «Коли намагаєшся зрозуміти чудесне у світі, не знаєш, чи є мистецтво Дао, чи є Дао – мистецтвом». Про те саме говорить і цинський художник Ван Юй: «Живопис – тільки одне з красних мистецтв, однак він зберігає у собі Дао» (Роулі, 1997: 215).

Щодо пейзажу, то він як і в інших культурах спочатку постає фоном для людини. У Китаї танської епохи пейзаж стає головним жанром, не в останню чергу завдячуючи відомим художникам – Лі Сисюню і Ван Вею, яких нині називають серед «батьків» китайського традиційного живопису. Справжні картини того часу подають пейзаж як поетичний сад природи, в якому гори постають ніби чудесний ансамбль, а дерева нагадують «райські кущі». Проте, Дж. Роулі посилається на інтелектуалів того часу, і робить висновки, що природний світ танського пейзажу існував ніби сам собою і ніяк не співвідносився із світом людських переживань. Зокрема Роулі цитує вислів поета Лі Тайбо: «...це інше небо й інша земля: в них немає нічого людського» (Роулі, 1997: 217).

Робить Дж. Роулі і дещо неочікувані висновки. Він вважає, що такий камерний пейзаж не відміння ідею великого космосу, заміщає, а тільки переводить концепт безкінечного простору в іншу площину. За рахунок нової художньої мови – «точкового пензля» і монохромних розмивів, які ніби розтворювали знайомі форми у Дао (Роулі, 1997: 217).

Класик мистецтвознавчої науки саме у галузі китайської художньої культури Н. Виноградова користується відпрацьованим лінійним хронологічним методом у розгляді розвитку китайського мистецтва, усебічно розглядаючи причини і наслідки змін, що відбуваються у єдності з цивілізаційним розвитком. Саме так, Н. Виноградова аналізує причини появи базових мистецьких

принципів, які формуються у надзвичайно важливих для розвитку пейзажу періодів Тан і Сун. На думку вченої, династія Тан дає приклади витонченої міської цивілізації, як коліски естетичних вподобань. Династія Сун, навпаки, через зовнішні загрози, була схильна до самозаглиблення. Звідси підвищена увага з одного боку до власних традицій, а з іншого до вічних проблем, уособлення яких знаходили у природі. Офіційна ідеологія цього часу також звертається до традицій, поєднуючи конфуціанство з буддизмом і навіть пантеїстичним за суттю даосизмом (Виноградова, 1979: 50-52).

Фахові публікації у питаннях давнього китайського мистецтва належать знаній дослідниці Є. Завадській. Як історик мистецтва і перекладач-китаїст у свій час вона зробила велику роботу із ознайомлення наукового світу з китайськими митцями-мислителями і їх трактатами. Сама ж як науковець вийшла на важливий рівень аналітики і узагальнення щодо основних принципів китайського традиційного живопису. Цьому й присвячено її головна праця «Естетичні проблеми живопису давнього Китаю».

Так зокрема дослідниця стверджувала, що у китайському середньовічному живопису, тобто у дуже важливий період становлення унормованих правил мистецтва, сформувалися основні погляди на мистецький процес. Згідно першому з них, вершиною майстерності є передача реальних речей, як у достовірності форм так і в кольорі, а також з позиції реального часопростору. При цьому при виконанні зображення використовувалася площинність композиції, візуальне обмеження простору, а в ідейному плані мистецтво повинно нести глядачу повчання і дидактизм. У свою чергу від глядача очікувалося знайомство з історією і літературою для правильного розуміння дидактичних настанов.

Стосовно пейзажу, Є. Завадська називає й конкретні імена тих митців в історії китайського живопису, які впливали на формування і розвиток цього жанру. З першопочатків, на її погляд, важливі погляди і трактати Цзун Біна і Ван Вея. Це вони почали утверджувати особливий ефект очищення душі людини під час споглядання пейзажу (Завадська, 1975: 71). У період Тан, як вказує Є. Завадська, формуються основні закони китайської пейзажної перспективи, це так звана «розвіяна перспектива» з принципом розкладки композиції пейзажу на кілька планів.

Сучасні українські науковці як правило досліджують окремі аспекти, пов'язані з китайським живописом. Так сходознавиця й мистецтвознавиця

С. Б. Рибалко у своїх публікаціях проводить паралелі між японським і китайським мистецтвом. Звертаючись до постаті митця у китайській традиції, авторка нагадує про слідування концепції «вітру й потоку», що співвідносилось з ідеями Дао. Важливим елементом цієї концепції були мандри й споглядання пейзажів, це вважалося подорожжю по «горах та водах» власної душі (Рибалко, 2005: 101).

Провідна фахівчиня відділу мистецтва країн Сходу Національного музею мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків, М. Ю. Логвин у своїй статті нагадує про розвинений китайський архітектурний пейзаж. Вона докладно зупиняється на особливостях підходів, продемонстрованих художниками періодів Тан і Сун. У більш ранньому танському періоді переважає абсолютно вигаданий фантазійний пейзаж. Такий підхід обумовлений, по-перше, згадками про великі архітектурні ансамблі попередньої династії Хань, що не збереглися але в традиції затвердилися монументальними і величними. По-друге, зображення палацового комплексу, тобто місця, де знаходиться імператор, отримувало сакральний зміст. Паркові території, водоймища і альтанки, які зображались у палацовому комплексі, бачилися відгомоном божественного саду. Величезні кам'яні брили слугують ніби лаштунками для цієї містерії (Логвин, 2018: 95).

На противагу такому художньому баченню, митці періоду Сун запропонували інші погляди. Вони ніби приземлюють архітектурний пейзаж, багато уваги приділяючи реальним технічним сторонам у зображенні деталей, переводячи їх у площину майже креслення. При цьому сам пейзаж обертається навколо теми людини, без її присутності, навіть уявної, він втратив би сенс, як мистецький твір.

Нарешті династія Мін демонструє ще одну зміну у сприйнятті пейзажу. Тепер це картина відлюдництва, усамітнення, філософської бідності, яка повинна нагадувати про тлінність багатств і пошука справжнього життя (Логвин, 2018: 95). Архітектурний пейзаж знову відкидає надмірну деталізацію, віддаючи перевагу образам.

Я. О. Мельник в оглядовій публікації вказує на те, що середньовічний китайський живопис вплинув на формування відповідної національної культури. Автор починає із зауваження, що традиційно образотворче мистецтво у Китаю не відгороджувалось від глядача кордонами рами. Мінімалізм приміщень, відсутність тяжких стін і конструкцій призвело до технічного мінімалізму у самій формі подачі – сувої. Відповідно сувої розподілялися на

вертикальні, що мали певні обмеження по висоті і горизонтальні, що складалися з кількох частин, і розгорталися, завжди утворюючи цілу панораму, і у вираші тут був пейзаж.

Згідно заявленій меті, автор також розгортає цілу панораму історичного розвитку китайського мистецтва, починаючи від первісних часів. Віддає дослідник належне і жанру пейзажу, розглядаючи його з епохи Сун. Серед видатних митців епохи називає Чи Сисюня, Чжаодао, Чжан Цизяня, чю роботу «Весняна прогулянка» називає одним найбільш відомих пейзажів. Не обходить увагою реформаторську сутність творчості Ван Вея (Мельник, 2006: 226-227).

Є. Молчанова-Дудченко у своїй публікації приділяє увагу проблематиці символу і знаку в китайському живопису, спираючись на світоглядні орієнтири давніх митців. Так вона відмічає, що у Китаї завжди розрізняли речі, які зображували. Усе не живе вважалося і не одухотвореним, а отже при зображенні речей, архітектурних споруд, інтер'єрів, було достатньо відтворення зовнішньої достовірності. Протилежну позицію живописці займали щодо пейзажу. Пейзаж вважався особливим художнім актом, який не повинен триматися формальних об'єктних аспектів, оскільки він є розповіддю про невичерпну сутність світобудови: «...Живопис подоба мікрокосму, що втілює макрокосм...» (Молчанова-Дудченко, 2012: 43, 45).

В. Тарасов і Ван Вейке, оцінюючи набутки у сучасному китайському пейзажі, звісно, не оминають той базис, який зберігається у давніх філософсько-етичних вченнях. Зокрема цитується фраза Кун-Цзи, про те, що «вища людина» заглиблюється в себе, а не чекає зовнішнього поштовху, так званого «Мандату Неба» (Тарасов, 2019: 10). Якщо інтерполювати цю максимуму на мистецький світ, то нею дійсно користувалися китайські митці, які, не конфліктували з минулим, шукали своє творче «я» у мистецтві.

М. Ковальова у спільній публікації з Лю Фаном вказує на особливий ефект пейзажу для китайської культури, де зображення космічної гармонії «шань-шуй» сприймалося й як прихисток. До такого розуміння призводили і природні катаклізми і буремні історичні події, які доволі часто проявлялися протягом тисячолітньої китайської цивілізації (Ковальова, 2020: 70).

Переходячи до публікацій китайських дослідників у галузі мистецтвознавства стосовно пейзажного жанру, зауважимо, що за останні роки цей сегмент досліджень тісно пов'язаний з європейською школою, тими вишами, у яких навчаються, а також отримують наукові ступені грома-

дяни КНР. Саме він переважно представлений у нашому дослідженні.

Ознайомлення з цим доробком вказує, що не дивлячись на те, який період мистецтва розглядається китайськими дослідниками, давній чи сучасний, вони наслідують максими, висловлені сучасним критиком і теоретиком мистецтва Ло Ці, який не бачить принципової різниці між розвитком сучасного китайського і європейського мистецтва, при умові, що нові візуальні системи не будуть намагатися повністю відкидати китайські мистецькі традиції попередніх епох (Чжоу Чен, 2016: 183).

Насправді, як стверджують китайські дослідники, зокрема Цзян Десай, думки на зразок викладених Ло Ці, також є класичними, вони притаманні китайським теоретикам минулого. Митець повинен був показувати не суб'єктивне бачення, а відому усім істину єдності і вічності у формах, що мають своє завершення. Традиція вказувала митцям, що вони також мають виробляти ці форми для прийдешніх поколінь і самі наслідувати попередників. При цьому талановиті митці, виконуючи ці настанови, завжди шукали можливість продемонструвати у своїх творах власну майстерність (Цзян Десай, 2017).

Ілюстрацією до цієї тези може також слугувати дисертація Сунь Ке, захищена у 2019 році в київській Національній академії мистецтва і архітектури. Автор присвятив цілий розділ взаємовпливам китайської класичної образотворчої традиції і новітньої європейської. Як приклад таких взаємовпливів він наводить у тому числі творчість А. Матісса, який «в процесі вивчення східного мистецтва, перетворив свою гонитву за динамічним, продуктивним живописом, нічим не обмеженим в поглядах, на пошук балансу, відчуття чистоти і спокою» (Сунь Ке, 2019: 141).

Видання під авторством Фен Лін'юя і Ші Вейміна покликано широко представити традиційну культуру Китаю для світової спільноти. Звісно автори не обходять тему живопису і зокрема пейзажу. Виходячи з китайських особливостей щодо поглядів на мистецтво, автори нагадують, що на відміну від європейських живописців, китайських митців, які закладали базу традиційного живопису можна вважати скоріше аматорами. Це були вчені люди, інтелектуали, які поєднували благородні заняття, за допомогою яких намагалися досягнути і описати навколишній світ. Каліграфія і малюнки тушшю входили до таких вправ. Цей живопис «інтелектуалів» склався у добу Сун і канонічно затвердився у добу Юань під назвою «се-і» (Фен Лін'юй, 2001: 120-121).

Цао Гуан Юй у розлогій статті подає концентровану історію розвитку теорії мистецтва у трактатах китайських творців. Автор нагадує, що китайські художники винайшли принцип трьох планів: переднього, середнього і далекого, кожен з яких мав самостійну цінність, не поступаючись іншим. Плани розташовувалися ярусами вертикально, а відстань між ними означала глибину. При цьому виникали ніби пустоти при переході між планами, що зовсім не бентежило, оскільки вписувалося у концепцію Інь-Ян. На практиці ці пустоти нерідко заповнювалися зображенням туману, розмитими зображеннями, які підтримували відчуття простору, повітряного середовища. Ідею «пустоти», як божественного прояву, сповідував і славнозвісний Ван Вей стверджуючи, що саме пензель надає пустоті різноманітних форм (Цао Гуан Юй, 2007: 173).

Після того, як в епохи Сун і Тан склалися канони пейзажного жанру і підходи до нього, цілі покоління китайських художників слідували їм, розвиваючи всередині певних усталених матриць.

Навіть сучасні мистецькі процеси з їх тяжінням до індивідуального мистецького висловлювання, за китайською традицією повинні знайти відповідну базу у давнині. Так у дисертації Лі Фанпіна зокрема розглядається період, який історично є переходом Китаю від середньовіччя до Нового часу. Автор зупиняється на творчому спадку митця-мислителя Ші-тао, відомого своїм трактатом «Єдина риса» та іншими працями. Ідеї свободи митця у творчому процесі, висловлені ще у попередній період, у Ші-тао стають головною ідеєю, зокрема висловленою у рядках: «Пензель повинен бути абсолютно вільним і не зв'язаним». «Поезія – головна ідея живопису, вона замінює у живописі зміст» (Лі Фанпін, 2003).

XX сторіччя внесло суттєві зміни у китайське мистецтво, але не змінило викладені тут базові погляди і підходи до живопису, у тому числі пейзажного. Одні дослідники при цьому згадують митця Гао Цзяньфу, який стояв за збереження традиційних технологій китайського живопису, тобто пензля й туші. При цьому він вважав можливим спиратися на ту далекосхідну культуру, яка вже пройшла період адаптації і переосмислення європейського досвіду, не відмовляючись від власних традицій. Таким художник вважав мистецький досвід Японії (Хань Бін, 2012: 243). Прихильники реалізму знаходять підтримку в поглядах Сюй Бейхун, а в мистецтвознавчих розвідках китайських дослідників важливою з точки зору наслідування постулюється твердження: «Експресивна сила реалістичного китайського живопису

будується на спостереженнях природи і життя людини» (Джуанюй Цю, 2019: 189).

Висновки. Окреслена у даній статті проблематика має розлогу історіографію, причому американські, європейські, українські і китайські дослідники з однаковою увагою ставляться до історії китайського мистецтва у всіх його проявах. Це зрозуміло, оскільки китайські митці протягом століть з пієтетом відносилися до своїх попередників, а багатство думок ніколи не відкидало минуле заради нових концепцій, а тільки вбирало досвід поколінь. Так саме значний вплив на суспільство, а отже й мистецтво, мали морально-етичні вчення, такі як даосизм і конфуціанство. Митці-теоретики, так звані інтелектуали, у своїх трактатах активно використовували духовні програми і практики у творчому процесі. Таким чином базові аспекти щодо пейзажного жанру, добре вивчені і відомі, не гублять своєї актуальності.

Звичка спиратися на цю основу у викладі авторитетів минувшини, обумовлює постійне звертання до них у працях сучасних китайських

митців-теоретиків і мистецтвознавців. Однак мистецьке розмаїття, яке прийшло у китайське творче середовище у XX столітті обумовило і ту дискусію, яка продовжується досі. З одного боку це спроба законсервувати розвиток мистецтва у прийнятих «нормах», які на сьогодні поєднують китайські ідеї пейзажу як Космосу з технічними прийомами, характерними для неокласицизму і реалізму. А з іншого, відстоювання право митця на експеримент, власні погляди. При цьому і одна й інша сторона діалогу звично спирається на історію китайського мистецтва і прізвища відомих творців з минувшини.

Динаміка останніх досліджень з проблематики китайського національного пейзажу вказує на необхідність розширювати межі мистецтвознавчих розвідок саме в напрямі сучасного китайського мистецтва на межі XX та XXI століть. Вказана вище дискусія у практичному плані породжує поле для дослідників тих процесів, які нині відбуваються у китайському мистецтві, із залученням нових імен тих митців, які працюють у пейзажному жанрі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ван Вейке, Тарасов В. Західні дослідження проблеми художньої мови китайського живопису в жанрі пейзаж. 1940 – 2010 рр. *Всеукраїнська наукова конференція «Актуальні питання мистецтвознавства: сучасність і перспективи»*: Збірник статей. Харків: ХДАДМ, 2019. С. 9–11.
2. Виноградова Н. А., Николаева Н. С. Искусство стран дальнего Востока. М.: Искусство, 1979. 373 с.
3. Джуанюй Цю Реалістична сюжетно-тематична картина в китайському живопису 20 століття. *Шості Платонівські читання*: Тези доповідей Міжнародної наукової конференції. К. 2019. С. 189–190.
4. Завадская Е. В. Эстетические проблемы живописи старого Китая. М.: Искусство. 1975. 440 с.
5. Ковальова М., Лю Фань. Олійний пейзажний живопис у Китаї XX ст. (Традиційні та інноваційні особливості). *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип 33. т. 1. С. 68–75.
6. Ли Фанпин Китайская пейзажная живопись жанра «горы-воды» («Шаньшуйхуа»): эволюция и некоторые параллели. Кандидатская диссертация на степень кандидата искусствоведения. URL: <http://cheloveknauka.com/kitayskaya-peizazhnaaya-zhivopis-zhanra-gory-vody-shanshuihua-evolyutsiya-i-nekotorye-paralleli> (дата звернення : 22.10.2020).
7. Логвин М. Ю. Палац у горах: китайський архітектурний пейзаж XVIII – початку XX століть. *Україна-Китай*. 2018. № 12. С. 94–97.
8. Мельник О. Я. Середньовічний живопис як складова національної культури Китаю. *Українська орієнталістика*, 2006. Вип. 1. С. 225–228.
9. Молчанова-Дудченко Е. А. Пейзаж – Символ, Знак – Состояние – Украшение – Внешнее подобие. *Культура народов Причерноморья*. 2012. № 253. С. 142–144.
10. Рибалко С. Б. Славнозвісні постаті середньовічної Японії: Ікено Тайга. *Східний світ*. 2005. № 4. С. 99–105.
11. Роули Дж. Принципы китайской живописи. *Книга Прозрений. Восточные арабески*. М.: Наталис. 1997. С. 212–325.
12. Сунь Ке Китайський олійний живопис періоду «шрамів мистецтва» та виникнення неокласицизму. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. 2018. Вип. 37. С. 285–301.
13. Сунь Ке Традиції європейського реалістичного мистецтва у китайському живописі XX – початку XXI століття. URL: http://naoma.edu.ua/ua/academy/spetsalzovan_vchen_radi_akadem/spetsalzovana_vchena_rada_za_spetsalnstyu_obrazotvorche_mistetstvo/disertats_ta_vdguki (дата звернення : 07.11.2020).
14. Фэн Линъюй, Ши Вейминь Очерки про культуру Китая. Пекин: Межконтинентальное издательство Китая. 2001. 198 с.
15. Хань Бин Трансформация культурных функций китайской живописи XX и начала XXI вв.: сравнительный анализ. *Гуманитарный вектор*. 2012. № 3 (31). С. 240–246.
16. Цао Гуан Юй Традиційне китайське мистецтво: питання розвитку та особливості. *Сходознавство*. 2007. № 39–40. С. 164–185.
17. Цзян Дэсай Развитие жанра пейзаж в китайской масляной живописи XX – начала XXI века. URL: <https://www.dissercat.com/content/razvitie-zhanra-peizazh-v-kitaiskoi-maslyanoi-zhivopisi-xx-nachala-xxi-veka> (дата звернення : 24.11. 2019).

18. Чжоу Чен Современная китайская каллиграфия в научных дискуссиях конца XX – начала XXI века. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Мистецтвознавство*. 2016. № 1. С. 181–187.

REFERENCES

1. Van Veike, Tarasov V. Zakhidni doslidzhennia problemy khudozhnoi movy kytaiskoho zhyvopysu v zhanri peizazh. 1940 – 2010 rr. [Western studies of the problem of artistic language in Chinese painting in the landscape genre. 1940 – 2010]. *Vseukrainska naukova konferentsiia «Aktualni pytannia mystetstvoznavstva: suchasnist i perspektyvy»*: Zbirnyk statei, Kharkiv, 2019, pp. 9–11 [In Ukrainian].
2. Vinogradova N., Nikolaeva N. *Iskusstvo stran dalnego Vostoka [Art of the Far East]*. Iskusstvo, 1979, 373 p. [In Russian].
3. Dzhuaniui Tsiu Realistychna siuzhetno-tematychna kartyna v kytaiskomu zhyvopysu 20 stolittia [Realistic narrative thematic painting in Chinese painting of the 20th century]. *Shosti Platonivski chytannia: Tezy dopovidei Mizhnarodnoi naukovi konferentsii*, Kyiv, 2019, pp. 189–190 [In Ukrainian].
4. Zavadskaya E. *Esteticheskie problemy zhivopisi starogo Kitaya [Aesthetic problems of painting in old China]*. Iskusstvo, 1975, 440 p. [In Russian].
5. Kovalova M., Liu Fan Oliinyi peizazhnyi zhyvopys u Kytai XX st. (Tradytysiini ta innovatsiini osoblyvosti) [Landscape oil painting in 20th Century China (Traditional and innovative features)]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, 2020, Nr. 33, T. 1, pp. 68–75 [In Ukrainian].
6. Li Fanpin Kitayskaya peyzazhnaya zhivopis zhanra «goryi-vodyi» («Shanshuihua»): evolyutsiya i nekotoryie paralleli [Chinese landscape painting of the "mountain-water" genre ("Shanshuihua"): evolution and some parallels]. *Kandidatskaya dissertatsiya na stepen kandidata iskusstvovedeniya*. URL: <http://cheloveknauka.com/kitayskaya-peyzazhnaya-zhivopis-zhanra-goryi-vodyi-shanshuihua-evolyutsiya-i-nekotoryie-paralleli> (data zvernennia: 22.10.2020) [In Russian].
7. Lohvyn M. Yu. Palats u horakh: kytaiskyi arkhitekturnyi peizazh XVIII – pochatku XX stolit. *Ukraina-Kytai [Palace in the mountains: Chinese architectural landscape of the 18th - early 20th centuries]*. *Ukraina-Kytai*, 2006, Nr. 12, pp. 94–97 [In Ukrainian].
8. Melnyk O. Ya. Serednovichnyi zhyvopys yak skladova natsionalnoi kultury Kytaiu [Medieval painting as an integral part of the national culture of China]. *Ukrainska oriientalistyka*, 2006, Nr. 1, pp. 225–228 [In Ukrainian].
9. Molchanova-Dudchenko E. A. *Peizazh – Simvol, Znak – Sostoyanie – Ukrashenie – Vneshnee podobie [Landscape – Symbol, Sign - State - Decoration - External similarity]*. *Kultura narodov Prichernomorya*, 2012, Nr. 253, pp. 142–144 [In Ukrainian].
10. Rybalko S. B. *Slavnozvisni postati serednovichnoi Yaponii: Ikeno Taiha [Outstanding Personalities of Medieval Japan: Ikeno Taiga]*. *Skhidnyi svit*, 2005, Nr. 4, pp. 99–105 [In Ukrainian].
11. Rouli Dzh. *Printsipyi kitayskoy zhivopisi [Principles of Chinese painting]*. *Kniga Prozreniy. Vostochnyie arabeski, Natalis*, 1997, pp. 212–325 [In Russian].
12. Sun Ke *Kytaiskyi oliinyi zhyvopys periodu «shramiv mystetstva» ta vynykennia neoklasytsyzmu [Chinese oil painting of the "wounds in art" period and the emergence of neoclassicism]*. *Visnyk Lvivskoi natsionalnoi akademii mystetstv*, 2018, Nr. 37, pp. 285–301 [In Ukrainian].
13. Sun Ke *Tradytisii yevropeiskoho realistychnoho mystetstva u kytaiskomu zhyvopysi 20 – pochatku 21 stolittia [Traditions of European realistic art in Chinese painting of the 20th – early 21st century]*. URL: http://naoma.edu.ua/ua/academy/spetsalzovan_vchen_radi_akadem/spetsalzovana_vchena_rada_za_spetsalnystyu_obrazotvorche_mistetstvo/disertats_ta_vdguiki (data zvernennia: 18. 04. 2021) [In Ukrainian].
14. Fen Lin'yuy, Shi Veymin *Ocherki pro kulturu Kitaya [Essays on the culture of China]*. *Mezhkontinentalnoe izdatelstvo Kitaya*, 2001, 198 p. [In Russian].
15. Han Bin *Transformatsiya kulturnykh funktsiy kitayskoy zhivopisi XX i nachala XXI vv.: sravnitelnyy analiz [Transformation of the cultural functions of Chinese painting in the 20th and early 21st centuries: a comparative analysis]*. *Gumanitarnyyi vektor*, 2012, Nr. 3 (31), pp. 240–246 [In Russian].
16. Tsao Huan Yui *Tradytisiine kytaiske mystetstvo: pytannia rozvytku ta osoblyvosti [Traditional Chinese art: development issues and features]*. *Skhodoznavstvo*, 2007, Nr. 39–40, pp. 164–185 [In Ukrainian].
17. Tszyan Desay *Razvitie zhanra peizazh v kitayskoy maslyanoy zhivopisi 20 – nachala 21 veka [The development of the landscape genre in Chinese oil painting of the 20th – early 21st century]*. URL: Retrieved from <https://www.dissercat.com/content/razvitie-zhanra-peizazh-v-kitaiskoi-maslyanoi-zhivopisi-xx-nachala-xxi-veka> (data zvernennia : 24.11. 2019) [In Russian].
18. Chzhou Chen *Sovremennaya kitayskaya kalligrafiya v nauchnykh diskussiyah kontsa 20 – nachala 21 veka [Modern Chinese calligraphy in scientific discussions of the late 20th - early 21st centuries]*. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnogo pedahohichnogo universytetu im. V. Hnatiuka. Seria: Mystetstvoznavstvo*, 2016, Nr. 1, pp. 181–187 [In Ukrainian].

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК: 82.09(477.83/.86)(092) «19»

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/57-1-19>**Любомира АЙЗЕНБАРТ,***orcid.org/0000-0001-7699-2542*

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри зарубіжної літератури та полоністики

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

(Дрогобич, Львівська область, Україна) *liubomyra.ayzen@ukr.net***КАРТА ТА ЛАНДШАФТ ГАЛИЦЬКОГО ЛІТЕРАТУРНОГО ПОГРАНИЧЧЯ
У ТВОРЧОСТІ М. ЯЦКОВА, Й. РОТА, Б. ШУЛЬЦА**

У статті, з огляду на художній метод, визначено таку особливість літературної картографії, як використання інтермедіального принципу міжмистецької взаємодії шляхом запозичення зображальних засобів одним видом мистецтва з іншого. Доведено, що ідея літературного пограниччя сприяла поширенню різноманітних авторських стратегій візуалізації культурного ландшафту і карти Галичини, які пов'язані з домінуючими видами мистецтва доби кожного з аналізованих письменників. Простежуємо, що відмінності у способах візуалізації були зумовлені часом актуалізації різних візуальних мистецтв. Першим із зазначених письменників, хто звернувся до літературної практики, був М. Яцків. На його малих прозових формах виразно позначилися сліди символістської естетики й ідеї мистецького синтезу. Спосіб літературної візуалізації М. Яцкова наближений власне до образотворчої техніки та її художніх принципів. У текстах малої прози Й. Рота простежуємо власне театральний спосіб візуалізації простору, коли рух авторської думки, згідно із принципами організації нової європейської драми, відбувається від зовнішньої дії до внутрішньої. Для прози Б. Шульца визначаємо два характерні типи візуалізації, пов'язані з технікою фотографії, – статичний кадр, який одночасно презентує певну історію, укладену з багатьох елементів, та колаж, що виникає внаслідок певного укладання багатьох «фотографій» / історій в один сюжет. Показано, що різноманітні способи візуалізації культурного простору приводять не лише до появи різних типів нарації про один і той же простір, а й до надання йому різної національної ідентичності. Нами з'ясовано, що різні підходи до рецепції та презентації простору сприяють появі вже не так культурного, історичного чи етнографічного, як міфологічного ландшафту, базованого не на реальній географії, а на ідеї.

Ключові слова: карта, ландшафт, топос, художній метод, інтермедіальний, фотографія, колаж.

Liubomyra AIZENBART,*orcid.org/0000-0001-7699-2542*

Candidate of Philological Sciences,

Senior Lecturer at the Department of Foreign Literature and Polonistics

Drohobych State Pedagogical University named after Ivan Franko

(Drohobych, Lviv region, Ukraine) *liubomyra.ayzen@ukr.net***THE MAP AND LANDSCAPE OF THE GALICIAN LITERARY BORDERLAND
IN M. YATSKOV'S, J. ROT'S AND B. SCHULZ'S WORKS.**

Taking into account the artistic method, the article focuses on the use of the intermedial principle of inter-artistic interaction. It is underlined that it is typical for a literary cartography, and that is formed by borrowing visual means of one art from another one. It is highlighted that the idea of the literary borderland contributed to various author's strategies for visualizing the cultural landscape and the map of Galicia, and they are related to dominant arts of the epochs, during which each of the mentioned writers lived.

It is shown that the differences in visualization techniques were caused by the time needed for the actualization of various visual arts. M. Yatskov was the first of the mentioned writers, who turned to literary practice. Signs of symbolist aesthetics and the idea of artistic synthesis can be found in his flash fiction works. M. Yatskov's method of literary visualization is closely related to art technique and its artistic principles. In J. Rot's flash fiction works, we can trace the theatrical way of visualizing the space, when the writer's ideas, according to the principles of the new European drama, move from an external act to an internal one. Two types of visualization, related to the photography technique, are used in B. Schultz's prose: a static frame that simultaneously presents some story made up of different elements; and a collage that appears as a result of arranging various 'photos' or stories into one plot. It is proved that different ways of visualizing the cultural space promoted the appearance of various narratives about the same space, but also to assigning it

different national identities. It is shown that approaches applied to the space reception and presentation contributed to the appearance of a mythological landscape, rather than to cultural, historical or ethnographic ones, and it is based not on a real geography, but on an idea.

Key words: *map, landscape, topos, artistic method, intermedia, photography, collage.*

Постановка проблеми та аналіз досліджень.

Важливим компонентом літературної презентації галицького пограниччя у творчості письменників різних національностей є культурний ландшафт. На нашу думку, це поняття доцільно співвідносити з поняття «топос», який вперше ввів Аристотель. Давньогрецький філософ зробив поділ на внутрішні (ті, що здатні через внутрішні зв'язки організувати розповідь) та зовнішні топоси (закономірності введення певного тексту до загального змістового континууму) (Аристотель, 2000: 10). Свого часу до аристотелівського тлумачення поняття топосу звернувся Е. Курціус у дослідженні «Європейська література і латинське середньовіччя». Учений визначав топоси як способи оформлення цілих комплексів, пов'язаних із типовими ситуаціями. Такий підхід дав можливість розгорнути цілий напрям дослідження світової літератури через історію повторюваних мотивів (загальних місць: «золота доба», «книга природи», «утрачений рай»). Звідси Е. Курціус робить висновок про дві функції топосу: 1) внутрішню, формальну (риторичні фігури, що організують виклад текст); 2) зовнішню – метафоричну (стійкі мотиви та фабули в їхніх просторово-часових літературних презентаціях). Це, зі свого боку дало підстави вченому виявити зв'язок топосу з архетипом як явищем колективної свідомості в літературі (Курціус, 2007: 429). Так, дослідник, описуючи становлення народномовних літератур, вказує на використання середньовічними письменниками класичних античних традицій (наприклад, запозичення античної фабули і «вписування» її в геосоціальний простір національної літератури – не лише через зовнішню зміну географічного простору, а й через застосування народної мови, для якої вже були характерні цілком інші тропи й фігури. Унаслідок такого прийому античні герої та персонажі сприймаються у місцевій літературі як типово національні).

Описи природних та культурних ландшафтів, що є «топосами», бачимо ще в античній літературі. Зокрема, у славнозвісній «Одіссей» Гомера знаходимо численні описи островів, далеких країв, карти подорожей, густо насичених особливою міфологічною семантичністю. А в «Енеїді» Вергілія чи не вперше наявний опис метафізичного ландшафту як потойбічного світу, куди спускається Еней за своїм батьком Анхізом.

Після античної доби літературні ландшафт і карта активно функціонують у літературі мандрів, дорожніх щоденників та епістолярії. В епоху сентименталізму ландшафт стає обов'язковим елементом літературного твору, принагідно виконуючи функцію художнього прийому. Наприклад, неодмінною умовою розгортання подій у творах відомого ще з античності жанру буколік є винесення дії на відкритий простір, через що мав би формуватися горизонт очікування читача. Романтизм створює цілу низку містичних ландшафтів, які мають то орієнтальні, то античні обриси. Ба більше, часто саме ландшафт у контексті романтизму виконує функцію прийому очуднення, коли незвичний простір повертає логіку сюжету цілком в інше річище. Модернізм та постмодернізм працюють уже не так із самим простором, як з індивідуальним його прочитанням; набувають значення давні простори та їхнє специфічне емоційне забарвлення (Assmann, 2015: 221).

Поняття літературного ландшафту тісно пов'язане з ідеєю карти, на якій письменник у своїх творах, почергово актуалізуючи ті чи ті місця, а часом і конструюючи вигадані світи, розбудовує власний географічний простір. Літературні карти стають відображенням культурного ландшафту й водночас своєрідно «модернізують» певну територію. За дослідницею О. Галетою, на будь-якій карті «існують різні способи опису території, засновані на означуванні меж, установленні центру, пошукові зовнішніх та внутрішніх розрізень, визначенні сусідів і ворогів, описові фізичного, мовного, етнографічного, релігійного, звичаєвого «ландшафту», а також на складних та різнорівневих зв'язках між цими компонентами» (Галета, 2015: 306).

Мета статті – охарактеризувати типи і принципи літературної візуалізації географічних і культурних ландшафтів у творчості М. Яцкова, Й. Рота та Б. Шульца під кутом зору художньої взаємодії мистецтв.

Виклад основного матеріалу. Стосовно художнього методу особливість літературної картографії полягає у використанні інтермедіального принципу міжмистецької взаємодії через запозичення художніх засобів одним видом мистецтва з іншого.

Насичені описи певних територій спонукують інакше сприймати простір, реагувати на його

ідентичність, шукати нових значень, переводячи його з реальної в уявну авторську територію. У сфері інтермедіальності художній простір є одним із важливих чинників, що увиразнює переваги літератури як найбільш універсального виду мистецтва, здатного конвертувати у слові інші його види, зокрема візуальні (Мочернюк, 2013: 219). Візуалізація культурних ландшафтів абсолютно по-новому розкриває особливості літературних презентацій культурного пограниччя, зокрема шляхом запозичення жанрів інших мистецтв.

Важливим фактором розуміння принципів візуалізації культурних ландшафтів у літературі постає її зв'язок із провідними видами візуального мистецтва. Тому коли йдеться про літературну презентацію культурного ландшафту галицького пограниччя у творчості письменників трьох національних літератур – М. Яцкова, Й. Рота і Б. Шульца, слід урахувати й аспект популярності візуального виду тогочасного мистецтва.

Художня концепція М. Яцкова сформувалася в естетичній парадигмі символізму. Центральним візуальним мистецтвом цього напрямку був живопис із його принципами багатоколористичності, переплетення контурів, емоційної чутливості, розмаїття ліній. Численні картини вражають яскравою метафоричністю, цікавою сюжетністю, активним звертанням художників до традиційних літературних мотивів. Характерним художнім прийомом символістів була алегоризація. Аналогічно літературні твори у руслі цього напрямку позначені схильністю до психологізації й метафоризації сюжету, алегорій, активного використання кольорів, звуків, символів та емблематики. З огляду на це символізм виявився чи не найпліднішим естетичним напрямом, у межах якого відбувався активний синтез мистецтв, що позначився не лише на формальній, а й на жанровій палітрі.

Як наслідок синтезу мистецтв, у літературі стали переважати жанри етюду, пейзажу, музичної новели, портрета тощо. Відповідно – в художніх текстах символічного напрямку простір постає у вигляді багатоколірних картин з алегоричними постатями, нечіткістю сюжетних ліній, психологічною насиченістю образів. У центрі – жанрові сцени в художньому обрамленні естетизованого простору. Особливо яскраво живописний принцип візуалізації проявився у творчості М. Яцкова, який у молодості захоплювався рисунком, фотографією, творами Леонардо да Вінчі, Рембрандта, Мікеланджело (Горинь, 2006). Як зазначає дослідниця О. Мельник, «...бажання візуалізувати таємниці буття спонукало Яцкова-літератора явно чи приховано апелювати до малярських чи

скульптурних творів. Велике значення мав для нього живописний жанр портрета [...]» (Мельник, 2016: 15).

У своїх творах М. Яцків вдається до портретування як людей, так і цілих просторових комплексів, що включали не лише природний ландшафт, а й інші елементи цього простору – села, містечка, дороги, будівлі, людей, тварин тощо. Багато оповідань письменника також мають назви, де зафіксовано портретування простору, – «Смерека», «Біла квітка», «Сонце западає», «Похила вежа» та ін. Водночас є в автора й символічні назви – «Лісовий дзвін», «Поєма долин», «Тихий світ». Живописні образи М. Яцкова постають не лише внаслідок опису, а й застосування при цьому мовних засобів, стилізації під мову українських селян із характерним використанням фольклорної оповіді, що на рівні слухового сприймання ще більше підсилюють враження від авторських картин: «Росте в гурті струнких, пишних ровесниць, росте, покривлена, вже тридцять літ. Якби всохла, були б зрубали, а так призначена мучитися. Старий дубовий пень станув на заваді, але підняла свої коріння понад нього, сп'ялася на тім корінні, як на ногах, і росла помалу вгору» (Яцків, 2016: 25). Примітно, що шляхом використання оповіді, наближеної до типу нарації української народної казки, описаний простір смереки набуває в М. Яцкова виразно української ідентичності. Опис сприяє присвоєнню автором простору і трансформації його до національного культурного ландшафту.

До зовсім іншого типу візуалізації культурного ландшафту звертається Й. Рот. Напередодні та відразу після Першої світової війни особливої популярності набуває театральне мистецтво. Це було пов'язано з активним становленням і розвитком нової європейської драми, покликаної зображати внутрішні колізії й катаклізми особистості на тлі глобальних історично-соціальних потрясінь. Художні твори Й. Рота дуже часто нагадують театральні постановки з характерним розмежуванням переднього й заднього планів, фокусуванням світла, інтер'єром, живими сценами, діалогами, жестами. У тканині його прози літературна презентація культурного ландшафту за допомогою прийому театралізації робить простір важливим елементом дії, що дуже часто стає передумовою наступних подій, структурує розвиток сюжету, наголошує на тих чи тих ідеях.

З огляду на це авторська наративна стратегія нагадує рух від зовнішньої статичності, фіксації видимого у середину дії, думки, емоції, коли зовнішній простір спонукує героїв відповідно діяти й таким чином розкривати свої внутрішні таємниці

і душевні драми. Дослідниця поетики Й. Рота Г. Петросаняк услід за Г. Кестеном (Kesten) вважає схильність до візуалізації однією з найхарактерніших домінант першого: «Як письменник, Рот тяжіє до візуального. Передовсім він бачить [...]. Прагнучи описати людину, цивілізацію ... він спочатку дає зовнішню картину, форму, те, що знаходиться на поверхні. На свій об'єкт він дивиться з усіх боків до того часу, поки не проникне поглядом усередину» (Петросаняк, 2001: 6). Звернімо увагу на такі оповідання письменника, як «Квітень. Історія одного кохання», «Начальник станції Фальмераєр», «Бюст імператора». У всіх трьох творах події відбуваються в якомусь малесенькому містечку або ж селі, загублених у просторі Галичини. Ці місця описуються як типові, з однаковими пейзажами, картами, ритмом життя, схожими людьми й уявленнями. Однак у кожному оповіданні пересування простором унаслідок розгортання сюжету нагадує зміну театральних картин, оскільки за кожним місцем у просторі чітко закріплені відповідні персонажі, мотиви та вчинки. Навіть власна структура тексту, поділена на невеличкі розділи, створює ефект театральної завіси.

Із розвитком візуальних мистецтв змінюється і спосіб літературної візуалізації простору. В час виходу на літературну арену Б. Шульца у центрі уваги тогочасного мистецького світу перебували фотографія і колаж. Відповідно твори Б. Шульца за способом візуалізації можна класифікувати на два типи – одиничні фото й фотоколажі. В одних, як, наприклад, «Вулиця Крокодилів», «Осінь», «Республіка мрій», ми бачимо чіткі, з багатьма деталями, з ефектом застиглої миті фотографії. В інших – «Манекени», «Віхола», «Пан Кароль» – перед нами постають різнокольорові, часто відірвані одна від одної картини, укладені в полотно одного тексту. Якщо для першого типу візуалізації автор звертається до відкритого простору, екстер'єру, де всі речі об'єднано в одну історію,

то у другому – в об'єктиві переважає інтер'єр, де кожен предмет має власну історію. З однієї історії «народжується» фотографія, а з багатьох постає колаж. Щоразу за кожного іншого погляду / прочитання тексту виникає інша колажована історія. Тож коли фотографічні тексти зазвичай зберігають свою статичність, колаж створює враження динамічної структури.

Інколи в художніх текстах Б. Шульца простежуємо поєднання двох типів візуалізації, де статичні фотографії почергово, згідно з певною авторською логікою, змінюються за принципом «чарівної» лампи, коли у той чи той момент невідомо, яка фотографія з'явиться наступною, – й відповідно виникає враження певного хаосу, можливості укладання фотографій у довільному порядку. Однак, як твердить Ю. Андрухович, це оманливе враження, бо, «[...] перекладаючи ці начебто довільні сцени й описи, розбираючи їх на частинки [...], починаєш раптом бачити їхню строгу конструкцію та внутрішній лад» (Андрухович, 2014: 380).

Висновки. Таким чином, можемо говорити про індивідуальні прийоми картографування різними письменниками як особливу характеристику їхньої художньої творчості. Карти М. Яцкова нагадують живописні полотна з розлогим змалюванням деталей, створенням відповідного настрою, психологічного переживання. Для Й. Рота карти – це певні театральні інсталяції, відмінною рисою яких є зображення кількох об'єктів, пов'язаних спільною ідеєю. Врешті, у Б. Шульца карти асоціюються з фотографіями, де в центрі уваги опиняється частина застиглого простору з усіма його елементами, рухами, жестами.

Отже, аналізуючи способи візуалізації культурного ландшафту Галичини в літературній творчості М. Яцкова, Й. Рота і Б. Шульца, помічаємо еволюцію формальних засобів художнього зображення у зв'язку з поступом візуальних мистецтв.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрухович Ю. Останній з Атлантиди. Б. Шульц. Цинамонові крамниці та всі інші оповідання / пер. з пол. Ю. Андрухович. К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2014. С. 377–382.
2. Аристотель. Поэтика. Риторика / пер. с древнегреч. О. Цибенко. М. : Лабиринт, 2000. 224 с.
3. Галета О. Від антології до онтології : антологія як спосіб репрезентації української літератури кінця ХІХ–початку ХХІ століття. К. : Смолоскип, 2015. 640 с.
4. Горинь Б. Не тільки про себе : драма молодомузівця Михайла Яцкова. Дзвін. 2006. № 3. С. 109–124.
5. Курціус Е. Європейська література і латинське середньовіччя / пер. з нім. А. Онишко. Львів : Літопис, 2007. 752 с.
6. Мельник О. Символізм як випробовування меж : між казкою і смертю. М. Яцків. Чорні крила та інші твори / упоряд. В. Габор. Львів : Піраміда, 2016. С. 7–17.
7. Мочернюк Н. Художній простір у контексті інтермедіальності (поезія та образотворче мистецтво). Питання літературознавства. 2013. № 87. С. 219–227.
8. Петросаняк Г. Поетика художньої прози Йозефа Рота : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.04 «Література зарубіжних країн». Львів, 2001. 18 с.

9. Яцків М. Чорні крила та інші твори / упоряд. В. Габор. Львів : Піраміда, 2016. 192 с.
10. Assmann A. Wprowadzenie do kulturoznawstwa. Podstawowy terminy, problemy, pytania. Poznań : Wydawnictwo «Nauka i Innowacje», 2015. 362 s.
11. Kesten H. Vorwort zur Ausgabe von 1956. *Joseph Roth. Hrsg. von H. Kesten*. Köln : Kippenheuer&Witsch, 1976. S. 26.

REFERENCES

1. Andruhovich Yu. Ostanniy z Atlantydy. B. Shul'ts. Tsynamonovi kramnytsi ta vsi inshi opovidannya [The Last of Atlantis. B. Shultz. Cinnamon shops and all other stories] per. z pol. YU. Andrukhovych. K. : A-BA-BA-BA-LA-MA-BA, 2014. S. 377–382. [in Ukrainian].
2. Arystotel. Поэтика. Риторика [Poetics. Rhetoric] trans. from ancient Greek O. Tsibenko. M. : Labyrinth, 2000. 224 p.
3. Haleta O. Vid antolohii do ontolohii : antolohiia yak sposib reprezentatsii ukrainskoi literatury kintsia XIX – pochatku XXI stolittia. [From anthology to ontology: anthology as a way of representing Ukrainian literature of the late 19th and early 21st centuries]. K.: Smoloskip, 2015. 640 p. [in Ukrainian].
4. Horyn B. Ne tilky pro sebe : drama molodomuzivtsia Mykhaila Yatskova. [Not only about himself: the drama of young musician Mykhailo Yatskov]. Dzvin. 2006. № 3. S. 109–124. [in Ukrainian].
5. Kurtsius E. Yevropeys'ka literatura i latyns'ke seredn'ovichchya [European literature and the Latin Middle Ages] per. z nim. A. Onyshko. L'viv : Litopys, 2007. 752 s. [in Ukrainian].
6. Mel'nyk O. Symvolizm yak ' mezh : mizh kazkoyu i smertyu. M. Yatskiv. Chorni kryla ta inshi tvory [Symbolism as testing the limits: between a fairy tale and death. M. Yatskiv. Black wings and other works] uporiad. V. Habor. L'viv : Piramida, 2016. S. 7–17. [in Ukrainian].
7. Mochernyuk N. Khudozhniy prostir u konteksti intermedial'nosti (poeziya ta obrazotvorche mystetstvo).[Artistic space in the context of intermediality (poetry and visual arts)]. Pytannya literaturoznavstva. 2013. № 87. S. 219–227. [in Ukrainian].
8. Petrosanyak H. Poetyka khudozhnoyi prozy Yozhefa Rota [Poetics of artistic prose by Joseph Roth] avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : spets. 10.01.04 «Literatura zarubizhnykh krayin». Lviv, 2001. 18 s. [in Ukrainian].
9. Iatskiv M. Chorni kryla ta inshi tvory [Black wings and other works] uporiad. V. Habor. Lviv Pyramid, 2016. 192 p. [in Ukrainian].
10. Assmann A. Wprowadzenie do kulturoznawstwa. Podstawowy terminy, problemy, pytania. [Introduction to cultural studies. Basic terms, problems, questions.] Poznań : Wydawnictwo «Nauka i Innowacje», 2015. 362 s. [in Polish].
11. Kesten H. Vorwort zur Ausgabe von 1956. [Foreword to the 1956 edition.] *Joseph Roth. Hrsg. von H. Kesten*. Köln : Kippenheuer&Witsch, 1976. S. 26. [in German].

Нуну АКОП'ЯНЦ,

orcid.org/0000-0002-0709-9926

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри ділової іноземної мови та перекладу

Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

(Харків, Україна) *nunikaosip@gmail.com*

МЕТАФОРИЗАЦІЯ АНГЛОМОВНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕРМІНОСИСТЕМИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ПЕРЕКЛАДУ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

У статті розглянуто стилістичний прийом метафоризації як продуктивне джерело термінотворення економічної лексики в англійській мові та специфіку перекладу метафоричного терміну українською мовою, проаналізовано семантичний потенціал стилістично нейтральних слів в англійській мові на матеріалі термінів економічної сфери. Узагальнено досвід українських та зарубіжних вчених щодо дослідження української та англійської термінології в економічній сфері. Здійснено аналіз семантичних груп, що формують концептуальну картину в економічній термінології української та англійської мов. За допомогою компаративного аналізу показано стилістично нейтральні лексико-семантичні групи слів в англійській мові, які мають потенціал у термінотворенні в економічній галузі. Серед способів поповнення економічної терміносистеми було виділено потужний метафоричний потенціал зооморфних, антропоцентричних, казково-міфологічних, релігійних, побутових, архітектурних доменів лексики. Методом суцільної вибірки та на основі кількісного аналізу було виявлено, що зооморфічні метафори є найбільш продуктивними у термінотворенні, за ними йдуть антропоморфічні та казково-міфологічні метафори. В дослідженні також було розглянуто лексико-семантичні характеристики нейтральної лексики, описано полісемантичні властивості стилістично нейтральних слів та їх контекстне подання в англійській мові, проаналізовано семантико-функціональні особливості стилістично нейтральної лексики. В статті подано аналіз закономірностей і процесів термінотворення в економічній сфері, досліджено склад термінів з огляду на їхнє походження від стилістично нейтральних слів загальної лексики. За результатами наукових розвідок виявлено, що метафоризація англомовних економічних термінів є ефективним механізмом термінотворення у даній галузі, що, в свою чергу, збагачує і оновлює українську економічну терміносистему через переклад. До найбільш широко використовуваних способів перекладу економічних термінів-метафор належать такі: описовий переклад, транслітерація та переклад за допомогою еквівалента на цільовій мові.

Ключові слова: економічна терміносистема, метафоризація, антропоморфічний термін-метафора, зооморфічний термін-метафора, домен, семантичний потенціал, стилістично нейтральні слова.

Nunu AKOPIANTS,

orcid.org/0000-0002-0709-9926

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professors at the Business Foreign Language and Translation Department

National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"

(Kharkiv, Ukraine) *nunikaosip@gmail.com*

METAPHORIZATION OF ENGLISH ECONOMIC TERMINOLOGY SYSTEM AND PECULIARITIES OF ITS TRANSLATION INTO UKRAINIAN

The article examines the stylistic technique of metaphorization as a productive source of term formation of economic vocabulary in English and the specifics of the translation of a metaphorical term into Ukrainian, analyzes the semantic potential of stylistically neutral words in English based on the material of economic terms. The contribution of Ukrainian and foreign scientists in the study of Ukrainian and English terminology in the economic sphere is summarized. The analysis of semantic groups forming a conceptual picture in the economic terminology of the Ukrainian and English languages is carried out. With the help of comparative analysis, stylistically neutral lexical-semantic groups of words in the English language, which have the potential in term formation in the economic field, are shown. The powerful potential of zoomorphic, anthropocentric, fairy-tale-mythological, religious, household, and architectural vocabulary domains was highlighted among the ways of replenishing the economic terminology system. Using the continuous sampling method and based on quantitative analysis, it was found that zoomorphic metaphors are the most productive in term creation, followed by anthropomorphic and fairy-tale-mythological metaphors. In the study there were also considered the lexical-semantic characteristics of neutral vocabulary, described the polysemantic properties of stylistically neutral words and their contextual presentation in the English language, and analyzed the semantic-functional features of stylistically

neutral vocabulary. The article presents an analysis of term formation in the economic sphere, the composition of terms is investigated in view of their origin from stylistically neutral words of the general vocabulary. According to the results of scientific investigations, it was found that the metaphorization of English-language economic terms is an effective mechanism of term creation in this field, which, in turn, enriches and updates the Ukrainian economic term system during translation. The most widely used methods of translating economic terms-metaphors include: descriptive translation, transliteration and translation using the equivalent in the target language.

Key words: *economic term system, metaphorization, anthropomorphic term-metaphor, zoomorphic term-metaphor, domain, semantic potential, stylistically neutral words.*

Постановка проблеми. В останні десятиліття потреба у вираженні нових понять спонукала лінгвістів звернути увагу на проблему галузевих терміносистем, що є наслідком зростаючого потоку технічної та наукової інформації. Дедалі більше ми стаємо свідками великих змін у політичному, економічному та культурному житті українського суспільства. Україна переходить на ринкові відносини, зміцнює економічні зв'язки з іншими країнами, бере активну участь у міжнародних конференціях, симпозіумах і самітах. Щороку підписується незліченна кількість угод, конвенцій, контрактів з іноземними партнерами.

Незліченна кількість лексики, пов'язаної з економічною та фінансовою справою, входить у повсякденне життя. Серед основних складнощів при перекладі англійських термінів українською мовою є невідповідність термінологічної та лексико-граматичної, морфологічної структури цих мов, при цьому економічні терміни вважаються однією з найдинамічніших частин лексико-семантичної системи мови. Зважаючи на те, що існують суттєві відмінності в структурі економічних систем різних держав, економічні терміни вимагають детального розуміння в рамках однієї мови та подальшого порівняння в рамках двох та більше мов. При цьому метафоричність мови та метафоризація термінів і їхній переклад представляє собою окрему лінгвістичну проблему. Адже, як слушно зазначає Дж. Лакофф, «метафоричність не є перевагою чи недоліком мислення; це просто неминучість. При використанні метафор краще сприймаються абстрактні поняття і надзвичайно складні ситуації» (Лакофф, 1980: 95).

Таким чином, актуальність даної статті обумовлена розвитком економічної галузі, що означає трансформацію її лексичних одиниць, зокрема через відтворення метафоризації термінів, тим самим задовольняючи потребу в якісному перекладі економічних термінів через пошук еквівалентних відповідників між мовою оригіналу та мовою перекладу текстів на економічну тематику.

Аналіз досліджень. Теоретико-методологічну базу нашого дослідження складають висновки видатних теоретиків перекладу І. В. Корунця, В. І. Карабана, Т. Р. Кияка, Дж. Лакоффа, Д. Рітчі та ін.

Саме економічну термінологію досліджували Д. В. Фурт, Т. А. Крисанова, С. А. Коршунова, А. С. Д'яков, Т. М. Агібалова, В. М. Мирошниченко, Н. В. Плотнікова та інші. Однак метафоризація англійської економічної терміносистеми та особливості її перекладу ще не були об'єктом окремого дослідження у зіставному аспекті в українській та англійській мовах.

Метою статті є розглянути економічні англійські терміни-метафори, проаналізувати їх семантичні групи, запропонувати варіанти перекладу англійських економічних термінів українською мовою, виявити та дослідити особливості перекладу економічних термінів українською мовою, а також порівняти засоби відображення метафоричності економічних термінів в англійській та українській мовах.

Виклад основного матеріалу. Сучасне мовознавство зацікавлене в осягненні взаємодії мови та соціуму. В основі цієї інтеракції лежить цілий спектр культурно-історичних та лінгвокогнітивних факторів. У лексиці, зокрема, у системі термінології відбиваються всі процеси соціального поліпшення та науково-технічного прогресу, що свідчить про нерозривний і безперервний зв'язок мови з життям і діяльністю соціуму. Термінологія економіки, яку ми обрали як об'єкт нашого дослідження, зазнає змін у соціальних та економічних обставинах, світогляді та розвитку суспільства. Збагачення словникового складу будь-якої мови залежить від екстралінгвістичних умов, у яких він працює та прогресує.

Розвиток мови безперервно вдосконалюється, слова піддаються семантичним видозмінам та видозмінам значення слів, заміна слів на іншу лексико-граматичну категорію призводять до зміни функції слова, до реалізації нових слів за допомогою наявних у мові словотвірних засобів (Селіванова, 2006: 3).

Термін – це стійке слово чи фраза, яка використовується для опису речі або для вираження поняття, особливо в певному виді мови чи галузі дослідження. Термін, в першу чергу, відноситься до загального класу лексичних одиниць, а його приналежність до спеціальної лексики є другою, особливою рисою. Постійно існує певна

кількість лексичних одиниць, які «утворюють складності» при відокремленні лексики та термінів з лексичного запасу мови. Якщо простежити походження словникової одиниці, яка виникає в мові одразу як термін, ми можемо одразу зрозуміти, що в розмовній мові спочатку вона була розповсюдженою мовною одиницею.

Основними властивостями терміна є його конкретність, однозначність і стислість. Також терміни мають такі ознаки, як недостатня експресивність, можливість використання терміна ізольовано, поза контекстом, обмеженість терміна. Вони позначають не предмети, а поняття, зміст яких однозначний. Терміни є природними складовими певного професійного, наукового процесу. При цьому, існує постійний обмін між термінологією та загальнозживаними словами. Таким чином, можливе запозичення термінів з однієї професійної галузі до іншої.

Перш за все, термін повинен бути точним, лаконічним і мати такий сенс, який розкривається логічним визначенням. Слово, яке є терміном в одній вузькій області, не може бути правильно зрозуміле в іншій. Наприклад, слово «миша» має одне значення в електронній техніці, інше в зоології і т.д. (Коптілов, 2003: 199).

Термінологія постійно поповнюється. Джерелом термінології можуть бути запозичення з інших мов. Крім того, до спеціальної лексики входять елементи розмовної мови, а також жаргонізми та професіоналізми. У наш час питання продуктивного словотвору є вимогливим, оскільки дослідження факторів, що впливають на словотворчий розвиток, їх сукупності дає можливість передбачати сам процес появи цих слів. Термінологія не існує і не функціонує ізольовано, а оточена звичайними, загальнозрозумілими словами, і майже завжди можна відрізнити звичайні слова від спеціальних слів у будь-якому спеціальному тексті. Основою такого розрізнення є співвіднесення термінів і звичайних слів з різними поняттями. Терміни завжди пов'язані зі спеціальними сферами, на відміну від загальнозживаних слів, які пов'язані з неспеціальними термінами. Терміни утворюються шляхом зміни значень слів загальнолітературної мови та слів, запозичених з інших галузей технічних та наукових дисциплін (Коваленко, 232: 50).

Відштовхуючись від раніше досліджених понять «термін» та «терміносистема» можна вивести поняття «економічний термін» та «економічна терміносистема».

Економічні терміни широко застосовуються за межами економічної галузі знань, у повсякден-

ному житті людей, у тому числі в засобах масової інформації, що пов'язано, перш за все, з тим, що економічна сфера життєдіяльності людей інтегрується до інших сфер і тісно із ними пов'язана. Економічні терміни часто вживаються в спілкуванні поза професійним середовищем, що є необхідним фактором включення людей у найважливіші соціально-економічні процеси. Всі ці зрушення є необхідними умовами формування економічно незалежної освіченої людини, комерційний успіх якої та її економічні досягнення визнаються важливими соціальними здобутками. В цьому розрізі стає зрозуміло, чому економічні терміни отримали широке поширення поза своїм термінологічним полем і професійним середовищем, в якому вони зароджувалися.

Розглянемо найважливіші особливості економічних термінів. Економічні терміни, як правило, позбавлені емоційних та оціночних компонентів, що є необхідною умовою для визначення їх як термінів. Ядром економічної терміносистеми є моносемічні, лаконічні, позбавлені емоційного забарвлення терміни. Таких термінів, прийнятих у економічну терміносистему, більшість. До периферії можна зарахувати такі терміни та термінополучення, що мають деякі відхилення від основних правил їхнього зародження. Появу таких мовних одиниць можна пояснити кількома причинами.

По-перше, вони є складовими компонентами лексичної системи мови економістів, яка містить як стандартні, так і нестандартні мовні елементи, мають безпосереднє відношення до системи національної мови через конкретну термінологічну систему, як невід'ємну його частину (Горелікова, 2002: 130).

По-друге, до економічних термінів відносяться багато власних назв: найменування економічних спільнот, організацій, прийнятих важливих декларацій, підписаних угод, найменування економічних показників, коефіцієнтів, індексів, що відбивають економічну дійсність, ефективність функціонування підприємств, організованих об'єднань та економічних заходів тощо, що часто може містити оціночні компоненти.

По-третє, стрімкий розвиток деяких областей економічного знання іноді супроводжується хаотичними правилами утворення мовних одиниць, які, однак, найбільш повно відбивають сутність економічних реалій.

Особливу роль в економічній терміносистемі відіграє стилістичний прийом метафоризації, детальне вивчення якої становить предмет нашого дослідження. Відповідно до теорії концептуальної

метафори перенесенню піддається не ізольована назва (із властивим їй прямим номінантним значенням), а цілісна концептуальна структура (схема, фрейм, модель, сценарій), що активується певним словом (фокусом метафори) у свідомості носія мови завдяки конвенційному зв'язку цього слова із цією концептуальною структурою (Кравченко, 2017: 87).

Досліджуючи метафоризацію в економічній термінології, ми виявили 6 основних семантичних груп слів (доменів), на основі яких були утворені економічні терміни-метафори. Загалом було проаналізовано близько 300 економічних термінів.

Як показує дослідження, домен «Тварини» є одним з найпотужніших джерел терміноутворення в англійській економічній термінології і займає 52,3% від усієї метафоризованої економічної концептосфери. Зооморфічність економічних термінів особливо яскраво проявляється при описі поведінки учасників економічних і фінансових процесів, наприклад: dolphins – «дельфіни», клієнти, що здійснюють регулярні платежі за помірну плату; whales – 1) «кити», клієнти, що здійснюють регулярні платежі на значні суми і створюють основну частку прибутку для компанії; 2) інституціональні інвестори, які повільно діють, але мають потенціал змінити тенденцію на ринку завдяки своїм величезним транзакціям; minnows – «пескарі»/«креветки», клієнти, які здійснюють платежі дуже рідко і на малі суми; bears – «ведмеді», трейдери на біржі, що грають на пониженні цін; bulls – «бики», трейдери на біржі, що грають на підвищенні цін; «sheep» – «вівці», гравці на біржі, що мають «стадний інстинкт» і слідуєть більше модним тенденціям, не розбираючись, чи принесуть інвестиції їм користь, вони останніми заходять на бичачий ринок і занадто пізно виходять з ведмежого ринку; «snails» – «равлики», інвестори, яких влаштовує незначний зиск від їхніх депозитів і рахунків, на яких гроші втрачають цінність через інфляцію; «rabbits» – «кролики», інвестори, які купують акції на короткий проміжок часу і швидко продають; «tortoises» – «черепахи», на відміну від «кроликів», ці гравці на біржі інвестують повільно і стабільно; «chickens» – «курчата», інвестори, які швидко лякаються через зміни на ринку, і вкладають гроші, керуючись панікою, ніж аналізом, через це вони більше втрачають, ніж виграють; «pigs» – «свині», інвестори, яким на початку вдалося заробити і вони стали жадібними гравцями з нереалістичними очікуваннями; «ostriches» – «страуси», інвестори, які ховаються від негативної інформації, яка не відповідає їхнім очікуванням; «sharks» – «акули»,

шахраї на ринку інвесторів; «stags» – «олени», трейдери, що грають на короточасних зрушеннях на біржовому ринку, швидко лишаючи і займаючи позиції; «cash cow» – «дійна корова», стабільний бізнес, що забезпечує компанію надійним джерелом прибутку.

Від назв тварин утворилися похідні метафори-словосполучення, що позначають економічні феномени. Розглянемо приклади функціонування даних економічних метафор в мікроконтекстах і особливості їх перекладу українською мовою:

– «a dead cat bounce» – «стрибок/відскок дохлої кішки», феномен тимчасового зростання акційної ціни, яка до цього стрімко падала або була на ведмежому ринку (Приклади. Hence, the recovery could turn out to be «a dead cat bounce» – a temporary recovery in a bear market that is followed by a resumption of the downtrend. – Таким чином, підйом може виявитися так званим «стрибком дохлої кішки» – короточасним поліпшенням в умовах медвежого ринку, за яким слідує нове падіння; If you own a stock that has been sliding and you haven't been able to find a way out, then you can sell on «a dead cat bounce». – При наявності акцій, які втрачають в ціні і за умови, що Ви не змогли знайти інше вирішення, Ви можете їх продати в період «відскоку дохлої кішки»);

– «Black swan event» – «чорний лебідь» в економіці, не передбачувана подія, що вважалася експертами неможливою або малоімовірною, з подальшим продукуванням значних наслідків; поняття ввів Нассім Ніколас Талеб у книзі «Чорний лебідь: вплив надто неймовірного» (Приклад. There are many of circumstances, dark swan and otherwise wherever Bitcoins can become a dominant force in the economic industry. – Є багато сценаріїв, чорний лебідь та інші, за яких біткойн може стати домінуючою силою в економіці);

– «The snake in the tunnel» – «змія в тунелі», система узгоджених валютних курсів між європейськими державами, введена в дію у 1972 р., з метою обмежити амплітуди коливання валют серед країн, що входили у Співтовариство, по відношенню один до одного (Приклад. An attempt to limit the fluctuations of European currencies, using a snake in the tunnel, failed. – Спроба обмежити коливання європейських валют, використовуючи «змю в тунелі», провалилася);

– «Animal spirits» – «тваринні інстинкти», «стадний інстинкт», поняття, винайдене Джоном Мейнардом Кейнсом в 1936 р., що відноситься до базових інстинктів людей слідувати за натовпом без раціоналістичного аналізу, що проявляється на біржовому ринку також (Приклад. Keynes

said it was the animal spirits of investors. – Кейнз вважав, що винуваті в цьому тваринні інстинкти);

– «Dogs of the Dow» – «Собаки Доу», інвестиційна стратегія покупки акцій слабких компаній «dogs» і отримання прибутків від дивідендів, була винайдена Майклом О'Хігінсом (Приклад. Mutual funds that hold «Dogs of the Dow» stocks can be used as a part of a diversified portfolio. – Суть в тому, що спільні фонди, які утримують «собак Доу», можуть використовуватися як частина диверсифікованого портфеля);

– «dragonfly Doji» – «стрекоза Доджі», це тип свічного візерунка, який може сигналізувати про можливий розворот ціни в бік зниження або вгору, залежно від минулих цінових дій (Приклад. One such parameter is the «dragonfly Doji», a Japanese candlestick pattern which hints at the possibility of a trend reversal. – Одним з таких параметрів є «стрекоза Доджі», японський візерунок свічника, який вказує на можливість зворотної тенденції).

Існують також економічні метафоричні терміни, запозичені з інших сфер людської діяльності, при цьому вони зберегли основну конотацію. Зокрема, терміни «war hawk»/ «воєнний яструб» і «doves»/ «голуби миру», які фігурують у воєнній сфері, були запозичені в економічну сферу і позначають відношення центральних банків, що встановлюють процентні стави та контролюють інфляцію. «Яструби» виступають за більш сувору економічну політику утримання відсоткових ставок на високому рівні, щоб уникнути зросту інфляції, що відбувається за рахунок дефіциту економічного зросту і працевлаштування. «Голуби» ж менш зважають на інфляцію і надають перевагу тому, щоб утримувати відсоткові ставки на низькому рівні, тим самим стимулюючи економічний зріст і працевлаштування.

Значне місце також посідає казково-міфологічна семантична група метафоричного терміноутворення в економічному глосарії (11,4%): *unicorn* – компанія-стартап, яка отримала ринкову оцінку вартості в розмірі понад 1 млрд доларів США (India has produced few startup unicorns – firms valued at \$1 billion or more – that don't face competition from American companies. – В Індії не так багато стартапів-єдинорогів (компаній с оцінкою в \$1 млрд і вище), які не стикаються з конкуренцією зі сторони американських компаній); *gnomes of Zurich* – цюрихські гноми, сленговий термін, що позначає швейцарських банкірів, які асоціюються з політикою секретності, що метафорично уподібнює їх з казковими гномами, що у підземеллі таємно рахують свої багатства, сам же

Цюрих вважається комерційним центром Швейцарії (Приклад. Meanwhile financial speculators, back then called the Gnomes of Zurich, were making large profits at Britain's expense. – Тим часом фінансові спекулянти, цюрихські гноми, отримували великий прибуток за рахунок Британії); *Quadruple (Quad) Witching* – година відьом, чаклунська година відбувається, коли два (подвійні) або три (потрійні) класи опціонів або ф'ючерсів закінчуються в той же день. Потрійна година відьом (яку також можна вважати чотириразовою відьмою) є найрідкіснішою, що відбувається лише чотири рази на рік: у третю п'ятницю березня, червня, вересня та грудня (Is the quadruple witching hour bullish or bearish? – Чотирьохразова година відьом відбувається на бичачому чи ведмежому ринку?); *Midas touch* – підприємницький хист, в честь міфологічного персонажа, здатного обертати все, чого торкався на золото; *zombies* – зомбі, компанії, які заробляють рівно стільки грошей, щоб продовжувати працювати та обслуговувати борг, але не можуть його погасити.

Антропоморфна група термінів-метафор займає таку ж частку як і казково-міфологічна в усій економічній метафоризованій концептосфері (11,4%), зокрема її складають такі економічні метафоричні терміни: «Black Body» – «чорне тіло», варіант діаграми, коли акційна ціна на початку вище ціни в кінці, вважається сигналом ведмежої тенденції на ринку; «White Body» – «біле тіло», варіант діаграми, коли акційна ціна в кінці вище ціни на початку, вважається сигналом бичачої тенденції на ринку; «Long-Legged Doji» – «довгоногий Доджі», варіант діаграми, при якому присутні верхня і нижні тіні, що вказує на невизначеність на ринку, а також на те, що можливим є збільшення активності трейдерів і швидкі зміни в ціні активів; «Hanging man» – «висячий чоловік», білий або чорний свічник, який складається з малого тіла в верхній частині з ледь помітною або відсутньою тінню і довгим хвостом внизу, який має бути вдвічі чи втричі більше тіла, що є ведмежим патерном під час тренду підвищення; «shaven head» – «брита голова», чорний або білий свічник без тіні зверху.

До домена «Предмети побуту» було віднесено такі економічні терміни-метафори (6,8%): «price umbrella» – «парасолька цін», утримання цін на рівні, встановленому компанією-лідером в певній галузі виробництва або торгівлі; «candlestick» – «свічник», тип діаграми цін, що використовується в економічному аналізі, що відображає високі, низькі, відкриті та закриваючі ціни цінного паперу на певний період; «hammer» – «молоток», білий

або чорний свічник, що складається з малого тіла зверху з малопомітною або відсутньою верхньою тінню і довгим хвостом вниз, вважається бичачим патерном під час низхідного тренду.

Особливе місце в економічній метафоричній термінології займає релігійна семантична група (9,1%): «business angels» – «янгони бізнесу»; «banking paradise» – «банківський рай/ податковий рай», «Judas Candle Pattern» – «свічник Іуди Іскаріота», діаграма, яка складається з великої червоної ведмежої свічки, за якою слідує довга бичача свічка у зворотному напрямку з довгим хвостом вниз, який за розміром такий же як і ведмежа свічка, вважається значним бичачим індикатором, коли з'являється після низхідної тенденції на біржовому ринку.

Архітектурна семантична група також займає певне місце в економічній метафоричній термінології (9,1%): «falling window» – «ведмеже вікно», «rising window» – «бичаче вікно», «fortress candlestick pattern» – «свічник фортеця», «bridge financing» – «проміжне фінансування», «тимчасове фінансування» і т.д.

Отже, в ході дослідження було виділено 6 основних видів економічних термінів-метафор: зооморфна, антропоморфна, казково-міфологічна,

релігійна, архітектурна, побутова семантичні групи (див. рис. 1).

Власний аналіз перекладу економічних англійських термінів-метафор у мікроконтекстах українською мовою дав можливість виявити найуживаніші способи перекладу, а саме: описовий переклад, транслітерація та переклад за допомогою еквівалента на цільовій мові.

Висновки. Отже, в результаті нашого дослідження ми прийшли до висновку, що стилістичний прийом метафоризації є потужним і ефективним механізмом термінотворення економічної лексики в англійській мові. Серед способів поповнення економічної терміносистеми було виділено продуктивний метафоричний потенціал зооморфних, антропоцентричних, казково-міфологічних, релігійних, побутових, архітектурних доменів англійської лексики. Методом суцільної вибірки та на основі кількісного аналізу було виявлено, що зооморфічні метафори є найбільш продуктивними у термінотворенні, за ними йдуть антропоморфічні та казково-міфологічні метафори. До найбільш широко використовуваних способів перекладу економічних термінів-метафор нами віднесено: описовий переклад, транслітерація та переклад за допомогою еквівалента на цільовій мові.

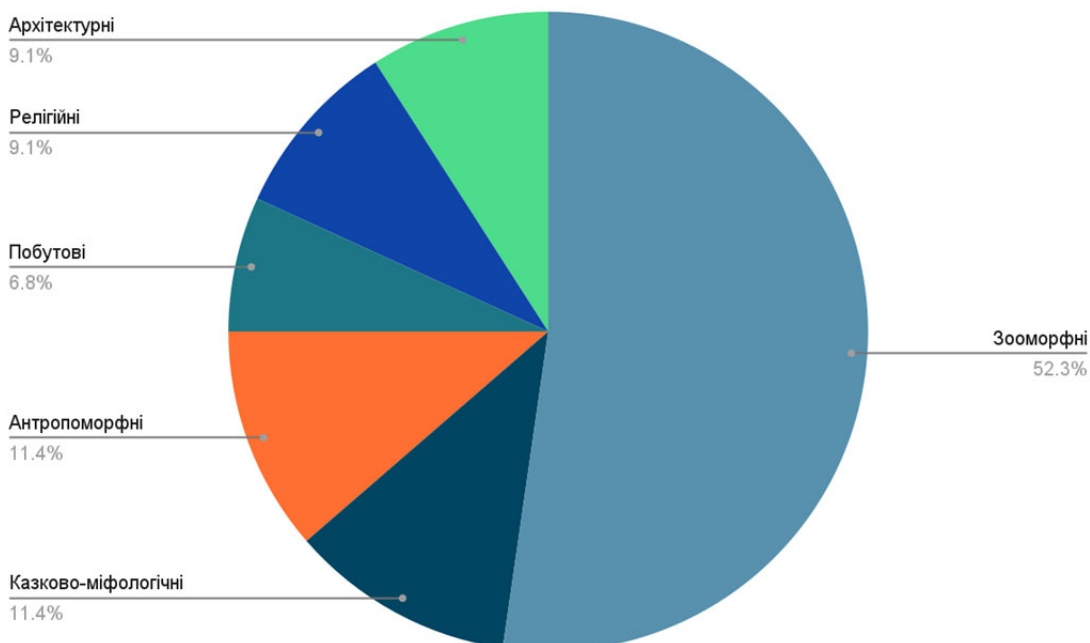

Рис. 1. Домени стилістично нейтральних слів з потенціалом термінотворення в економічній сфері

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Горелікова, С. Н. Природа терміна та деякі особливості терміноутворення в англійській мові. *Вісник ОДУ*. 2002. №6. С. 129–136.
2. Коваленко А. Я. Науково-технічний переклад : навчальний посібник. Вид. 3-є. Тернопіль : ЛібраТетра, 2010. 232 с.
3. Кравченко В. Л. Антропоморфна метафорика в сучасному англomовному політичному дискурсі. *Філологічні науки*. 2017. № 25. С. 87–93.
4. Коптілов В. В. Теорія і практика перекладу. Київ : Юніверс, 2003. 280 с.
5. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
6. Ahibalova T. M., Miroshnychenko V. M., Plotnikova N. V. Economic Terminology: Analysis of Translation Peculiarities. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2020. Вип. 29. Т. 1. С. 10–15.
7. Lacoff G., Johnson M. *Metaphors We Live by*. Chicago : University of Chicago Press, 1980. 242 p.

REFERENCES

1. Horelikova, S. N. Pryroda termina ta deiaki osoblyvosti terminoutvorennia v anhliiskii movi. [The nature of the term and some peculiarities of term formation in English]. *Visnyk ODU*. 2002. Nr6. pp. 129–136 [in Ukrainian].
2. Kovalenko A Ya. Naukovo-tekhnichnyi pereklad. [Scientific and technical translation]. Ternopil : «LibraTetra», 2010. 232 p. [in Ukrainian].
3. Kravchenko V. L. Antropomorfna metaforyka v suchasnomu anhlovnomu politychnomu dyskursi. [Antropomorphic metaphorization in modern political discourse]. *Philology studies*. 2017. Nr. 25. pp. 87–93 [in Ukrainian].
4. Koptilov V. V. Teoriia i praktyka perekladu. [Theory and practice of translation]. Kyiv : Yunivers, 2003. 280 p. [in Ukrainian].
5. Selivanova O. O. Suchasna linhvistyka. [Modern linguistics]. Terminology encyclopedia. Poltava : Dovkillia-Kyiv, 2006. 716 p. [in Ukrainian].
6. Ahibalova T. M., Miroshnychenko V. M., Plotnikova N. V. Economic Terminology : analysis of Translation Peculiarities. *Humanities science current issues : interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University young scientists research paper*. Drohobych : «Helvetyka», 2020. Nr. 29. V. 1. pp. 10–15 [in Ukrainian].
7. Lacoff G., Johnson M. *Metaphors We Live by*. Chicago : University of Chicago Press, 1980. 242 p.

UDC 82-1.512.162

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/57-1-21>**Pakiza Israyil ALIYEVA,**

orcid.org/0000-0003-3769-6198

Senior teacher at the Department of Humanities
Shaki branch of Azerbaijan State Pedagogical University
(Shaki, Azerbaijan) rus_rahimli@yahoo.com**SACREDNESS OF MOTHER IN POETRY (BASED ON THE CREATION
OF ARIF ABDULLAZADE)**

The research investigated the issue of attitude towards women, which occupies one of the important places in the poetry of the poet, prose writer, playwright, literary critic, translator, doctor of philological sciences, professor Arif Abdullazade (1940–2002), one of the prominent representatives of XX century Azerbaijani literature. The literary and scientific creativity of the writer is one of the areas that have not been sufficiently studied in the Azerbaijani literary criticism, which has not received the necessary assessment by the literary-theoretical idea.

In Abdullazade's poetry, the Motherland, native country, national identity, moral values, human lives, relationships between the Creator and people, etc., which are typical topics for the poetry of the 60s, attract more attention. One of the most important places among such topics is the examples written on the topic of woman and mother.

The research was carried out based on the writer's poems, as well as the play "Evenings of houses" and novels. During the work on the article, a number of issues such as the attitude towards women and women's fate in the works of the poet; mother and mother lullaby; the attitude towards women and mother in the poem "Ulu Gorgud"; description of the national-spiritual qualities of the Azerbaijani woman, etc. were in the focus centre.

When referring to the examples written by the poet at different stages, it is possible to come to the conclusion that the poet always sees the woman as high, praises the Azerbaijani woman who is the life partner of the brave as the bearer of high moral qualities. In Abdullazade's poetry, the expression of woman's and mother's sanctity is expressed within the framework of epic creativity and national moral values. The poet has always kept in sight the high moral qualities of the Azerbaijani woman, at the same time, mother lullaby and mother tongue have been promoted as the most beautiful bearer of national identity. The poet's poems addressed to his mother contain deep psychologism and interhuman confessions, and as a representative of the poetry of thought, the poet preferred the style of expression that hides the essence of concepts rather than direct templates. A. Abdullazade's works on mother and woman can be included in the secondary school curriculum in terms of sophisticated spirit, image and idea-meaning load.

Key words: Arif Abdullazade, woman, poem, lullaby, series, poetry.

Пакіза Ісраїл АЛІЄВА,

orcid.org/0000-0003-3769-6198

старший викладач факультету гуманітарних наук
Шекінської філії Азербайджанського державного педагогічного університету
(Шекі, Азербайджан) rus_rahimli@yahoo.com**САКРАЛЬНІСТЬ МАТЕРІ В ПОЕЗІЇ (ЗА ТВОРЧІСТЮ АРІФА АБДУЛЛАЗАДЕ)**

У дослідженні досліджувалося питання ставлення до жінки, яке займає одне з важливих місць у поезії поета, прозаїка, драматурга, літературознавця, перекладача, доктора філологічних наук, професора Аріфа Абдуллазаде (1940–2002), одного з Видатні представники азербайджанської літератури ХХ ст. Літературна і наукова творчість письменника є однією з областей, які недостатньо вивчені в азербайджанському літературознавстві, яка не отримала необхідної оцінки літературно-теоретичної ідеї.

У поезії Абдуллазаде більше уваги привертують Батьківщина, рідна країна, національна ідентичність, моральні цінності, людське життя, стосунки Творця з людьми тощо, що є типовими темами для поезії 60-х років. Серед таких тем одне з найважливіших місць займають приклади, написані на тему жінка і мати.

Дослідження проводилось за мотивами віршів письменника, а також п'єси «Вечори хат» та романів. Під час роботи над статтею було порушено низку таких питань, як ставлення до жінки та жіночої долі у творчості поетеси; мама і мама колицкова; ставлення до жінки та матері у вірші «Улу Горгуд»; в центрі уваги були опис національно-духовних якостей азербайджанської жінки та ін.

Звертаючись до прикладів, написаних поетом на різних етапах, можна прийти до висновку, що поет завжди бачить жінку високою, оспівує азербайджанську жінку, супутницю життя хоробрих, як носія високих моральних якостей. У поезії Абдуллазаде вираження жіночої та материнської святості виражається в рамках епічної творчості та національних моральних цінностей. Поет завжди зберігав у полі зору високі моральні якості азербайджанської жінки, в той же час материнську колицкову і рідну мову пропагував як найкрасивішого

носія національної самосвідомості. Вірші поета, звернені до матері, містять глибокий психологізм і міжлюдські сповіді, а як представник поезії думки поет віддавав перевагу стилю висловлювання, що приховує суть понять, а не прямим шаблонам. За витонченим духовним, образним та ідейно-смисловим навантаженням твори А.Абдуллазаде про матір і жінку можуть бути включені до програми середньої школи.

Ключові слова: *Ариф Абдуллазаде, жінка, вірш, коліскова, серіал, поезія.*

Introduction. The theme of a mother who is the beginning of life, and a woman, has a long history in Azerbaijani poetry, starting from the ancient layers of folklore. It is no coincidence that in the epic “Book of Dede Korkut”, a magnificent monument of ancient Turkic thought, before talking about the heroism of heroes, Dede Korkut talks about women, in the first boy, Dirsā khan's wife managed to put an end to the artificially created discord between father and son, while Ghazan khan wanted his old mother, not his property, from the infidel. Or a very small volume - the spiritual world of mothers who call themselves a sacrifice for their children is reflected in our lullabies, which are created in the form of a bayati of only four verses. The tradition that started from folklore spread to written literature as well, the bond between mother and child and the fate of women formed one of the main themes in the works of Azerbaijani writers.

The first pen experiments of Arif Abdullazade, who has a wide range of creativity, began to appear in the press at the end of the 50s of the last century, and soon took a place in the forefront of the 60s, which marked the literature of the time. Although in the very few articles, reviews and memoirs written about him, all authors called Arif Abdullazade a representative of this innovative literature with his spirit, it is enough to read one of his books to see his unique writing style.

Acad. Bakir Nabiyev writes in his eponymous review of the poet's second poetry book “The world of hearts”: “Arif does not present to the reader the topics that pass through his heart and occupy his mind in the form of ready-made formulas and stamps. In his best poems, he tries to show a fragment of life, a particle of human relationships, a fraction of events, and leaves it up to the reader to think and draw conclusions” (Nabiyev 1966, p.3). After that book, this line of Mr. Arif's creativity becomes stable as his creativity comes out of nowhere, making him a representative of the poetry of ideas. A similar idea can be applied to the poet's works on women. The poet does not praise the woman with standard expressions, he does not write poems full of slogans for her on specific historical days and holidays. The love for the woman and mother in his poems is far from sloganeering, it is an expression of the poet's deep feelings.

Discussion. As we have already noted, it is difficult to directly determine the theme of most of Abdullazade's poems. Or, at first glance, it seems as if the name or title tells the reader a lot, with which the

topic can be identified. But after getting acquainted with the text, we have to forget our previous conclusion. This is due to the fact that there are no clear limits and boundaries between the topics in the works.

Having familiarized ourselves with the books of Arif Abdullazade, his works of various genres, including in various collections and anthologies, we come to the conclusion that in his epic and lyric poetry, and in novels, and in plays, we find enough material that reveals his attitude towards women. In almost all of her centuries, unequivocally, the woman is presented as the bearer of high spiritual qualities. Poet's “Mother's day”, “Mother's breath”, “Mothers”, “Mothers with mother”, “World with mothers”, “Lullaby”, “Letter to my mother”, “My heavenly grandmother”, “Wife”, “I know a woman” and others poems, as well as the series “My motherless world” and the poem “Ulu Gorgud” are among the works directly related to the fate of women and the image of a mother.

One of the most valuable works of Arif Abdullazade on the topic of women is the poem “Wife”. Sometimes unhealthy attitude towards women, distinction between male and female, girl and boy is condemned in several works of the writer, the poet expresses the fundamental fallacy of such approach. In the above-mentioned work, the poet expresses his attitude to the phrase “woman's son, woman”, which is used as an insulting expression among people, and writes that if there were no women, who would have given birth to us? After all, everyone was born from a woman, so everyone is a “woma's son”. The important thing is not to be born a man or a woman, but to be true to his name and convictions:

Əsil qadın (elə əsil kişi kimi) (A real woman (just like a real man))

bütöv nəsli adına bağlayanda, (when she binds an entire generation to her name)

adını saxlayanda, (when she save her name)

uzanar ömürlər, (lives are extended)

qısalar yollar, (roads are shortened)

qovuşar nəsillər. (generations meet).

Qadın məhvi elin məhvidir (The destruction of a woman is the destruction of a nation)

demiş aqillər, (wises said)

Qadın evin, bütöv elin-obanın (A woman is the light, warmth, and eye)

işığıdır, istisidir, gözüdür, (of the house, the whole family)

Kişini kişi edən də (It is the woman herself)
elə qadının özüdür. (who makes a man a man)
(Abdullazade, 1988, p. 123)

In Arif Abdullazade's lyrical and epic works, we do not see Azerbaijani women and mothers as bearers of any serious social defects. In particular, in the author's novels, the young Azerbaijani woman who saw the horrors of the war (1941-45) and had the fate of raising a half-starved and half-fed child alone, is set against "women" such as Margo, who is accessible to everyone, from a rent student to a single man, or Armenian Dadam's siga girls in the novel "Bloody Memory".

The play "Evenings of houses" (1983) depicts the erosion of the family, the conflict between a husband who is indifferent to his family and a woman who is trying to protect her family, no matter what.

On the one hand, the tears of a mother who came to meet her son, whom she had not seen for many years, and hiding in her pride, depicted in writer's poem "Anali dunya" (World with mother), on the one hand, are a description of the shy and timid nature of an Azerbaijani woman, on the other hand, it is a protest to the extent that superstition does not force a woman to live, which limits her life. (Abdullazade 1983. pp.9-11) We also encounter a similar picture in the poem "Cennetlik nenem" (My heavenly grandmother) dedicated to the poet's grandmother. The spiritual exaltation of a woman who could not even write her name, never left her home, the borders of the small town where she lived, is revealed in her attitude towards her environment. A grandmother who does not cause evil to anyone, constantly thinks about people, does not forget anyone in her prayers, distributes a piece of light from her beautiful heart to everyone, has the right to be in heaven:

Evin-eşiyin oldu, (You've got your own home)
qonşunun toyu oldu, (you saw your neighbor's wedding)
qohumun yası oldu, (you saw the mourning of a relative)
bütün dünyan – Vətənin. (your whole world - your Motherland).
Ürəyinə sala-sala yaşadın (You lived by holding back)
bu Dünyanın dərđini, (the pain of this World)
ürəklərdəki cənnət oldu (in the end, your abode)
sonunda məskənin. (became the heaven in the hearts).
İnsafla, rəhmlə yaşadın (You lived with honesty and mercy)
bütün ömrünü – (through whole your life)
rəhmətlik oldun, (you have passed away)
rəhmətlik nənəm, (my deceased grandmother)

ovuc-ovuc, (handful and handful)
parça-parça, (piece by piece)
misqal-misqal (mithqal by mithqal)
cənnət payladın (you shared heaven)
bütün ümmanlara, (to all omans)
taniyanlara – (to them who knows you)
cənnət payladın (you shared heaven)
cənnətlik oldun, (you have become heavenly)
cənnətlik nənəm! (my heavenly grandmother)
(Abdullazade, 2020, p. 59)

In the poem "Ulu Gorgud", which is one of the most important works written by Arif Abdullazade in the poem genre, the name of a woman resonates with the idea of "Mother's right God's right" from the same epic. This issue appears in the second chapter of the poem in relation to the "female mother", "who shoots the enemy of love", "longs for a husband whose chest is a shield against betrayal", "who gives birth to Nizami in the world", "wakes up earlier than everyone", "awake at night" and so on. It is known that women with different characteristics are mentioned in the preface of the epic, and although the grumpy and unpleasant ones are cursed, only tolerant, valiant, wise and loyal women are described throughout the present text. The poet also sees a high spiritual world and perfection in women, and expresses his amazement at the greatness of women as follows:

Ulu Qorqud, (Ulu Gorgud)
qadında (in a woman)
bu qədər sirli duyum, (such a mysterious feeling)
bu qədər aşkar dözümlü, (so obvious stamina)
bu qədər iti sezim (such a sharp feeling)
nə vaxt, necə, haradan (when, how, from where)
toplanıb bir araya?! (did it come together?!)
(Abdullazade, 1999, p. 23)

The general spirit of the poem no doubt resonates with the poem "Book of Dede Korkut", but the structure of the work and the method of tehki chosen by the author are individual. The writer, who is deeply familiar with the text of the epic, after citing small fragments taken from the epic at the beginning of each part, sets out his philosophical approaches to the issue, which do not at all coincide with the traditional view. The poet draws attention to various points lying in deep layers, which are important in revealing the essence of events and concepts, while commenting on a number of concepts, he does not run after traditional, accepted ideas, does not give a one-line interpretation, on the contrary, descends to deeper layers, gives a philosophical interpretation. The poet does not agree with the unambiguous, simple explanation of everything, he considers it acceptable that concepts should be accepted not by their direct meaning given in explanatory dictionaries, but by their nuances that

lie in deeper layers and are revealed during various life events. In his interpretation, “female mother” is praised as follows:

Oğul dərđi (Sorrow for son)
zaman-zaman sinəsini qılıncılara, (longing for a husband shields her chest swords)
güllələrə sipər edən ər həsərəti (and bullets from time to time)
ürəyində közə döndü, (turned into a ember in her heart)
nəfəsində yana-yana qaldı, qaldı.. (stayed in her breath burned).
Qara səsli, qara atlı (With a black voice, a black horse)
doğma, uzaq, yad yağılar (although native, distant, foreign enemies)
ümidini, muradını dağlasa da, (destroy her hope and desire)
bir ömürdə bir igidin vüqarını, (In one lifetime, he carried the honor and)
adını (name)
başı üstə bayraq edib, (of a brave man)
öz adı tək saxlasa da, (as a flag on her head)
evi yanıb uçulsa da, (even though her house burned down)
son ümidi puç olsa da, (and her last hope was in vain)
evinə də sadıq qaldı qadın ana, (the mother remained faithful to her home.)
ümidinə, dərđinə də, (her hope and her sorrow)
yollara baxa-baxa (waited all her life)
ömrü boyu gözlədi, (looking at the roads),
fələyin işlərini (though she could not figure out)
heç yerə yoza bilməsə də, (what did the fate bring for her)
dünyaya Nizami doğdu (she gave birth to Nizami)
adını yazı bilməsə də. (though she could not write her name)

(Abdullazade, 1999, p. 21)

At the end of the part, the poet expresses his resentment to Dede Korkut whom he calls Ulu.; He says that how much right do we have to ask the question “Female mother, why are you crying, why are you weeping?” to the mother who carries so many burdens on her delicate shoulders, who is the support, sincere friend of the people, the nation. Why should a mother not cry in the midst of so much trouble?!. At the same time, it would be appropriate to emphasize that the ideas expressed about women in the poem were expressed more succinctly in the poet's earlier poem “Analar” (Mothers). The poet writes that she turns to cigarettes to comfort herself when he is troubled and mysterious, as if he hides herself in its smoke-fog, or finds solace and refuge in something else, “what should mothers do?” she asks:

İnsafmıdır analar (Is it fair for mother)
ömrü boyu balaların (to live their children' fate)
taleyini yaşaya, (for a lifetime)
balaların yarasına yanalar? (to be upset about the wounds of their children?)
səbri dəryalar qədər, (mothers, whose patience as rivers)
qəlbi günəş tutumlu, (whose heart is like the sun)
şəfqəti, məhəbbəti (whose compassion, love are)
dünyalar qədər (equal to the world)
analar.....

(Abdullazade, 2020, p. 111)

Abdullazade's poetry is dominated by works in the form of appeals, most of which are works addressed to the author's mother. In the content of works where “Mother”, “dear mother”, “my eyes mother”, “hey mother”, “baby mother” and other non-repeating addresses are used, the comparison of the sanctity of mother and Motherland, refuge to mother, confession, consolation, etc. issues are included. Those poems can be conditionally divided into two parts:

– Samples written during the lifetime of the poet's mother (“Mothers”, “Mothers with mothers”, “Lullaby”, “Letter to my mother” etc.)

– Samples written after his mother's death (“Mother's day”, “My motherless world”, “Spiritual”, “On the birthday of her departure”, “Mother's breath” etc.)

After familiarizing ourselves with the examples included in both conditional groups, we have the conclusion that in that example, the expression of the poet's attachment to his mother seems to develop in an increasing line. For him, his mother is not just a woman who gave birth to him, but a friend, confidant and the best imaginary interviewer. Of course, the reader who is more or less familiar with the writer's life cannot fail to notice biographical points in those imaginary dialogues. However, in these descriptions, the descriptions of everyday life and daily life are combined with the philosophical interpretation of the concepts and the deep philosophical generalizations of the poet, which increases their poetic power. Addressing the poet's legacy, Prof. Badirkhan Ahmadov writes: “A. Abdullazade's poetry is the product of the unity of feeling and thinking, feeling and mind, probability and logic. In these poems, not the external description of the poetic detail-thought, but its psychological nuances, essence, and philosophy are reached” (Ahmadov, 2003, p. 12) If we refer to this idea, in the poet's interpretation, the concepts of mother and child are completely indivisible and cannot be analyzed separately from each other (As in the Creator and human parallelism):

İlkbeşiyin olsam da, (Though I'm your first child)
Mən sənin ən sevimli (I'm the most lovely and
stubborn child)

Səni toylar içində (Who made you long for a wed-
ding)

Bir toya həsrət qoyan (Among the weddings)

İnadkar övladınam, (Of yours)

Övladsız ana olmaz, (There is no mother without
a child)

Mən sənin öz adınam. (I'm your own name)

Or

Səni bir işığın meyvəsi kimi (As a fruit of the light)

İlk dəfə mən görüb, mən də (For the first time,
I saw you)

dərmişəm, (I picked you)

Əminəxatın tək gəldin dünyaya, (You came to the
world as Aminakhatin)

Ancaq ana kimi, Yaradan kimi (But as a mother,
as the Creator)

Səni bu dünyaya mən gətirmişəm. (I brought you
to this world)

(Abdullazade, 2003, p. 91)

Among Abdullazade's works on women and motherhood, the series "My motherless world" written after his mother's death has a special role. In the poem, the poet shares his problems with his mother. He clarifies many things that he could not tell her while she was alive, that he could not admit. For example, the poet recalls his mother scolding him to become famous, to be like everyone else, to write like everyone else:

Həmişə deyərdin: «Nə tərs balasan, (You were
always saying: What an upside down child you
are)

Elə yaz ki, sən də məşhur olasan». (Write that way
so you also become famous)

Mənsə istəmədim elə yazmağı, (I didn't want to
write like that)

elə olmağı, (to be like that)

Hardan biləydin ki, ömrüm uzun (How could
you know that during lifetime?)

Cığırırsız, ləpırsız yollar boyunca (Through dirty
roads)

qanımdan rəng alan izləri yazdım, (I wrote the
traces colored by your blood)

baxışından axan su saflığını, (the purity of the
water flowing from your gaze)

süzülən sözləri yazdım. (words that flowed)

Amma rahat uyu, duyan nəzərlər (But rest easy,
understanding glances)

Bu qanın dibində çeşməni görər, (Will see the
fountain at the bottom of this blood)

Sabaha üz tutan söz yolçuları (Wanderers of
words, facing tomorrow)

Bu süddən özünə maya götürər. (Will take yeast
from the milk for themselves)

(Abdullazade, 2003, p. 90)

As can be seen from the part, the poet writes that everything that he is, that expresses him, starts with his mother, and is absorbed into his soul by mother's milk, mother's blood, mother's words. This approach was also expressed in the poet's poem "Lullaby" addressed to his mother in the first years of his work. The poet says that if a person loves his motherland, the source of this is his mother, whatever creed and sect he serves, the source of all of them is his mother's words and mother's lullaby. (Abdullazade, 1964. pp.27-28) In another poem, "But where does this love come from?", the existence of a high spiritual bond between mother and child is expressed in an interesting poetic language. (Abdullazade 1966, p.36)

In a passage that sounds like the last confession in the writer's poems about his mother, the son's appeal to God about his mother's suffering when she was dying is quite sincere and moving:

Bir də ki, nə qədər məni üzsə də, (And no matter
how much it upsets me)

Bu günahsız südün quzusu kimi (Like the lamb of
this innocent milk)

Ruhunun önündə gərək mələyəm, - (I have to cry
in front of your soul)

İçimi yandıran etirafımı (My burning confession)
sənə son söz kimi söyləməliyəm; (I have to tell
you as the last word)

Sən dünya nurundan yorulan zaman, (When you
were tired of the light of the world)

Əllərin, qolların qan çanağında (When your hands
and arms were in the blood)

Əzablar içində qovrulmuş zaman (When you were
roasting in agony)

«Ay Allah, gəl ya üz, ya da düz» deyə (I begged to
the Creator)

Onun dərgahına yalvarmışam mən, ("Oh God,
come heal or kill")

Qəlbimin səbirsiz dualarında (In the impatient
prayers of my heart)

Səni əzablardan qurtarmışam mən, (I saved you
from suffering)

məni bağışla. (forgive me)

(Abdullazade, 2003, p. 90).

In this confession, on the one hand, there is a plea to put an end to the suffering of a person, but at the same time, one feels the shame and the burning caused by the child paying his last debt to the one who gave him life in this way. In general, all the poet's poems addressed to his mother on various topics are distinguished by their extreme sincerity and the depth of feelings expressed there.

Conclusion. Thus, when referring to the examples written by the poet who spent most of his life in artistic creation at different stages, it is possible to come to the conclusion that the poet always sees a woman high, he perceives of the Azerbaijani woman, the life partner of the hero, as the bearer of high spiritual qualities. It is possible to briefly express our conclusion during the research as follows:

- In the poetry of Abdullazade, the expression of woman and maternal holiness is expressed within the framework of epic creativity and national moral values;
- The poet has always kept in mind the high moral qualities of the Azerbaijani woman;
- The mother lullaby and the mother tongue were promoted as the most beautiful carriers of the national identity;

– At the same time, the poems written by the poet addressed to his mother contain deep psychologism and compassionate confessions between people;

– As a representative of poetry of thought, the poet preferred the style of expression that hides the essence of concepts rather than direct templates;

– He did not choose a specific genre for his works dedicated to the fate of women and mothers, but returned to this topic in his works of various genres;

– A. Abdullazade's works written on the theme of mother and woman can be included in the secondary school program in terms of their subtle spirit, imagery and idea-meaning load.

BİBLİOGRAPHY

1. Abdullazadə A. Arzular. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1964, 45 səh.
2. Abdullazadə A. Bəxtimizin kitabı. Bakı, Yazıçı, 1988, 189 səh.
3. Abdullazadə A. Könüllərin dünyası: şeirlər və poema. Bakı, Azərnəşr, 1966, 82 səh.
4. Abdullazadə A. Qatarla uçmaqdan yorulan durna. Bakı, Mücrü Nəşriyyatı, 2020, 164 səh.
5. Abdullazadə A. Səninlə sənsiz: şeirlər və poema. Bakı, Yazıçı, 1983, 134 səh.
6. Abdullazadə A. Tövbə duaları: şeirlər. Bakı, Çəşioğlu, 2003, 357 səh.
7. Abdullazadə A. Ulu Qorqud: poema. Azərbaycan Respublikası "Kitab" cəmiyyəti, 1999, 94 səh.
8. Əhmədov B. Bir də bu dünyaya gəlməyə tövbə. Abdullazadə A. Tövbə duaları: şeirlər. Bakı, Çəşioğlu, 2003, 357 səh. // səh. 12.
9. Nəbiyev B. Könüllərin dünyası. "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 23 noyabr 1966, № 48, səh. 3.

REFERENCES

1. Abdullazadə A. Arzular [Desires]. Bakı, Azerbaijan State Publishing House, 1964, 45 p. [in Azerbaijani].
2. Abdullazadə A. Bəxtimizin kitabı [The book of our fortune] Bakı, Yazıçı, 1988, 189 p. [in Azerbaijani].
3. Abdullazadə A. Könüllərin dünyası: şeirlər və poema [The world of hearts: poems] Bakı, Azerneshr, 1966, 82 p. [in Azerbaijani].
4. Abdullazadə A. Qatarla uçmaqdan yorulan durna [A crane tired of flying in flock] Bakı, Mujru Publishing, 2020, 164 p. [in Azerbaijani].
5. Abdullazadə A. Səninlə sənsiz: şeirlər və poema [With you and without you: poems] Bakı, Yazıçı, 1983, 134 p. [in Azerbaijani].
6. Abdullazadə A. Tövbə duaları: şeirlər [Prayers of repentance: poems] Bakı, Chashioglu, 2003, 357 p. [in Azerbaijani].
7. Abdullazadə A. Ulu Qorqud: poema [Ulu Gorgud: poem. Republic of Azerbaijan "Book" society] 1999, 94 p. [in Azerbaijani].
8. Əhmədov B. Bir də bu dünyaya gəlməyə tövbə. Abdullazadə A. Tövbə duaları: şeirlər [Repentance for coming into this world. Abdullazade A. Prayers of repentance: poems] Bakı, Chashioglu, 2003, 357 p. [in Azerbaijani].
9. Nəbiyev B. Könüllərin dünyası [The world of hearts] "Literature and art" newspaper, November 23, 1966, № 48, p. 3 [in Azerbaijani].

UDC 82-1; 82-12

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/57-1-22>**Ulviyya Kerem AHMEDOVA,***orcid.org/0000-0001-8835-1080**PhD student, Lecturer at the Department of Languages and Literature**Khazar University**(Baku, Azerbaijan) rus_rahimli@yahoo.com***SATIRICAL POEM CREATION BY AMIN ABID**

At the beginning of the 20th century, the existence of difficult and complex conditions, and the change in the way of thinking of the intellectuals, like every young writer with a sense of the Motherland, did not escape the creativity of Amin Abid Gultaki. At the initial stage of his activity, Amin Abid Gultekin Aliabbas, who took the subject of enlightenment as the basis, was not indifferent to the events taking place in the society under the influence of Muznib and the intellectuals of the time. Despite the fact that the satirical poetry of the writer, which plays a fundamental role in the formation of the way of thinking, is a small number of his writings that constitute the enlightening content in the first period of his work, the educational significance is very great. Gultakin's ability to remain indifferent to the events around him throughout his career came from his family environment, his brother Aliabbas Muznib's arduous path, and witnessing the events of the national intellectuals whose beliefs he kept and accepted. Thus, Aliabbas Muznib, whose work he followed from a young age, rebelliously expressed his feeling of shame from the slavery and humiliation of his homeland in his poems, and this rebellion resulted in his exile. This protest, bitterness, "crying" against slavery, which is increasingly the main rock of Gultakin's creativity, should not be considered a coincidence. Events like this, injustice, a time period in which tyranny shackled freedom, the emotional nature of the young Abid, who had a deep love for the country, pushed his way of view from romanticism to realism. His works published in media outlets such as "Dirilik", "Babayi-Amir", and "Iqbal", which played a role in the formation of important satirical poetry schools of the time, were not at a high artistic level but were quite rich, instructive and exemplary in terms of ideas. From 1917, Amin Abid Gultekin, who transitioned from enlightenment to satire, from satire to the struggle for independence, was at the forefront of the struggle for Azerbaijan's freedom. He knew it was his duty as a citizen to show the way out. Until his death, without fear of any pressure, he turned issues such as homeland, nation, and independence into the main objective of his creativity, and with his subjective approach, occupied a unique place in the Azerbaijani literature and independence poetry of the 20th century.

Key words: *Amin Abid, Abid Mutallibzadeh, satire, "Dirilik" magazine, "Babayi-Amir" magazine, "Iqbal" magazine.*

Ульвія Керем АХМЕДОВА,*orcid.org/0000-0001-8835-1080**Викладач кафедри мов і літератури**Університету Хазар**(Баку, Азербайджан) rus_rahimli@yahoo.com***САТИРИЧНА ПОЕМА ТВОРЕННЯ АМІНА АБІДА**

На початку ХХ століття складні й складні умови, зміна способу мислення інтелектуалів, як і кожного молодого письменника з почуттям Батьківщини, не оминули творчість Аміна Абіда Гултакі. На початковому етапі своєї діяльності Амін Абід Гультекін Аліаббас, який взяв за основу тему просвітництва, не був байдужим до подій, що відбувалися в суспільстві під впливом Музніба та інтелектуалів того часу. Незважаючи на те, що сатирична поезія письменника, яка відіграє основоположну роль у формуванні способу мислення, є невеликою кількістю його творів, які складають просвітницький зміст у перший період його творчості, виховне значення є дуже важливим. чудово. Здатність Гультакіна залишатися байдужим до подій навколо нього протягом усієї його кар'єри походила з його сімейного оточення, важкого шляху його брата Аліаббаса Музніба та свідка подій національної інтелігенції, чії переконання він зберіг і приймав. Так, Аліаббас Музніб, за творчістю якого він стежив змолоду, у своїх віршах бунтарсько висловлював почуття сорому від рабства та приниження батьківщини, і це повстання призвело до його вигнання. Цей протест, гіркоту, «плач» проти рабства, яке все більше стає головним каменем творчості Гультакіна, не слід вважати випадковістю. Такі події, несправедливість, час, коли тиранія сковувала свободу, емоційна натура його Абіда, який глибоко любив батьківщину, підштовхнули його погляди від романтизму до реалізму. Його твори, опубліковані в таких ЗМІ, як «Дірілік», «Бабаї-Амір», «Ікбал», які відіграли роль у формуванні важливих сатиричних поетичних шкіл того часу, не були на високому художньому рівні, але були досить насиченими. , повчальний і вірцевий за ідеєю. З 1917 року в авангарді боротьби за свободу Азербайджану стояв Амін Абід Гультекін, який перейшов від просвітництва до сатири, від сатири до боротьби за незалежність. Він знав, що його обов'язок як громадянина — показати вихід. До самої смерті, не боячись будь-якого тиску, він перетворював такі питання, як батьківщина, нація та незалежність, у головну мету

своєї творчості, і своїм суб'єктивним підходом займав унікальне місце в азербайджанській літературі та поезії незалежності 20 століття.

Ключові слова: Амін Абід, Абід Муталлібзаде, сатира, журнал «Дірілік», журнал «Бабаї-Амір», журнал «Ікбал».

Introduction. The revolution of 1905 made a radical change in the thinking of intellectuals and the suppressed feelings of freedom, and created an opportunity to reveal the ideals of freedom and critical thoughts raging inside. Enlightenment-realism that manifested itself in the second half of the 19th century turned into critical-realism at the beginning of the 20th century. The role of the national press in the political struggle of the Azerbaijani people resulting in the establishment of statehood is undeniable. "Caspian", "Eastern-Russian", "Life", "Molla Nasreddin", "Fyuuzat", "Bahlul", "Zanbur", "Fresh life", "Truth", "Progress", "Union", "School", "Dirilik", "Babayi-Amir", "Iqbal", "Basirat" and dozens of other magazines and newspapers published articles reflecting the socio-political meetings, literary and cultural situation of the Azerbaijani people. Several generations of prominent intellectuals, scientists, artists, social and political figures, enlightened intellectuals published their writings with ease or nervousness in these media, young writers tried their first pen experiments and formed their own way of thinking. Among them M. Shakhtakhtinsky, A. Huseynzade, A. Agayev, M. A. Rasulzade, J. Mammadguluzade, M. A. Sabir, A. Nazmi, A. Muznib, A. Abid, N. Narimanov and many others whose names are not mentioned there were prominent intellectuals.

"Molla Nasreddin" satirical magazine started to be published in 1906, giving impetus to satirical journalism. Its main purpose was to penetrate into various areas of public life, to connect the topic, main problems and criticisms of the press body with the daily life of the people, to convey their daily life, wishes and desires, and their flaws. In particular, it was the influence of the tradition created by the satirical magazine "Molla Nasreddin" that successively published satirical media such as "Bahlul", "Zanbur", "Ari", "Tuti", "Mazali", "Babayi-Amir". This was also a clear evidence of the growing interest in satire.

Amin Abid and "Dirilik" magazine. Abid Mutallibzade is in the process of searching for his poems in "Dirilik". The works here take the place of the author's enlightenment thinking to another dimension, the intention of "union" with the series of poems "The Way of Life". At a time when "Turanism", "Turkism" and "unity" were not fully formed in a programmatic way, the poet sees the secret of waking up from a sudden dream in being united, wishing, and intending:

*Heart, enough is enough from a sudden awakening
Save yourself from all this humiliation and
confusion.*

*Today is such a time to pay respect with respect,
You are a Turk, get rid of slavery.*

The magazine, which promoted the slogan "Life is unity", was distinguished mainly by its rebellious and sharp approach to political issues.

*If it is to live, your purpose in this world,
Alliance, alliance, alliance, alliance!*

Poems in the classical style of the young Abidin, who moved from revenge to alliance dimension, were also published in the magazine. One of the issues touched upon in the lyrical quatrains was the indifference of the false religionists to their religion. "Dirilik" magazine plays the role of both a school and an experience for Abid.

1. Creation of Amin Abid and "Babayi-Amir".

No matter how sharply critical the magazine was, it was not satirical, and at a time when "Molla Nasreddin" was published abroad, there was a need for a satirical magazine in Baku. A. Munzib also started publishing a satirical magazine called "Babayi-Amir" during "Dirilik". The lighting of this magazine was also carried out due to the name of Muznib's brother Abulfaz Mutalliboglu. "Molla Nasreddin" magazine had a great influence on the publication of "Babayi-Amir" magazine. "This magazine was not "cut-throat" like "Molla Nasreddin. The writings and cartoons printed here seemed weak and dull, even compared to "Mazali". Simplicity of language and style was a common feature of "Babayi-Amir" and other satirical magazines, and it was inspired by "Molla Nasreddin". J. Mammadguluzade said about the style of these magazines: "... there were no such jokes before, they started writing with jokes" (Pashayev, 1982, p. 52). In the main article "I have arrived" in the first issue, the magazine satirically conveys its arrival in the press world as follows: "What should I do, the pain is too much, the burden is heavy, the strength is too little, the oppression is too much, there is no respect!" (Ashirli, 2009, p. 45).

The main article describes the world war, the depravity of the German troops. He protested against the fact that people are facing the pressure of invaders not only in Azerbaijan, but also in international issues. N. Akhundov defined the main participants of the magazine as follows: "The participants of the magazine are either creative features or satirists

actively working in the magazine: A. Muznib, A. Nazmi, M. S. Ordubadi, J. Jabbarli, B. Abbaszadeh, Irvani, A. Vahid, Amin Abid Mutallibzade and others can be seen" (Akhundov, 1968, p. 106).

"Babayi-Amir" is one of the magazines where Abid tried his first pen experiments. It is felt that he was thinking about the fate of the Motherland and the people from his first writing experiences, which he published in newspapers and magazines such as "Shahabi-Saqib", "Zanbur", "Dirilik", "Babayi-Amir", etc., which A. Abid A. Muznib is the owner and correspondent of. The poems, prose works, and stories he wrote in these years prove this." (Ahmedov, 2003, p. 19).

Abid, whose creativity is influenced by M. A. Sabir, Munzib and other satirical poets, uses the secret signatures of Bahar Ayyar, Basim Ayyar, Gozgurab, Gazdurab Bey, etc. in the magazine. "With the signature of Basim Ayyar, A. Abid wrote the satirical poem "Everybody" and the feuilletons "Goresan", "Conversation of two neighborhood chiefs", "Hear-believe" and others" (Agabey, 2013, p. 43).

The magazine touched on topical issues such as slavery, which is a major problem among local people, but not being aware of it, language, religion, female slavery, ignorance, etc. These poems prove how much influence Molla Nasreddin, especially M. A. Sabir had on Abid Mutallibzade's work, as much as his brother Muznib. Dayishma, question-and-answer, bahri tawil, khajaj, tazyana, which appeared on the pages, continued the satirical legacy:

*Do you know him? – Who is he? Akhundov Ali bey
– Sir, you made a mistake! He is Russian, Kabla Ghulam!*

– No, not Russian-But he speaks Russian, man!

– This is teacher Ali. Don't be sad, my dear Kabla Ghulam

M.A. Sabir's "Man, don't talk to me about school anymore! So, can a child perfect himself with school?" strength to his words:

You took the light of my eyes, you blinded me,

Let your eyes be blind, oh book!

Let a sword cut the curve for the head of the "Rays",

May the "Mime" be nailed to the pen, oh book!

With these words, he draws attention to the indifference shown by the Muslim tribe to books and education. "A person who has been teaching for seventy years is not fond of the word hijra, and by saying that education is showing the atmosphere of the general social situation at the beginning of the 20th century. In his "Babayi-Amir":

Don't be nervous! This oppression you are doing

If I don't show it to the people, who will?!

*Every word you say is an indecent lie,
If I don't announce it to the people, who will?!*

The one-part quartet echoes M. A. Sabir's "Question-Answer" poem, even though it is not technically perfect both in terms of content and the genres it uses:

– Don't see! – Head down, I'll close my eyes

– Don't listen! – I interrupt my words,

– Don't hear a word!-I close my ears,

– Don't laugh!-I'm crying day and night.

– Don't understand!-I can't. Excuse me.

(Sabir, 2002, p. 208)

In the pages of "Babayi-Amir", he criticizes many topical issues such as the Sunni-Shia issue that has arisen among Muslims, how religious people use the purity of people under the name of religion and deceive them. He exposes the flaws in the madrasah system, which is an old method of education, with satirical language, by making the type speak in his own language:

It's school time, I'm afraid again,

I know, "God's lord" will come and wear it!

If he wrote a new Sharia book,

He will say, "Take your sharia book, give me three abbas!"

Or, "He has been teaching for seventy years, but he still doesn't know how to write the word Hijra," he says, saying that the science that is taught to children in vain in mullahkhanas is of no use, and how vain memorization turns them away from school and science. In his poems, folklore sayings such as "A blind person always thinks a fox is a jackal", "If the world is shaken, the world will be shaken", "Standing in every branch is thought to be a fool, a fool", "Proved truth is considered evil", "Where a hair is seen, a beard is known" also makes the language closer to the colloquial language.

2. Amin Abid and his activities in "Iqbal" newspaper. In this period, not only newspapers and magazines with satirical, critical, educational content, but also many media outlets serving the struggle for national independence were active. There was a need for various means to promote and spread the Musavat party's ideology of "Turkification, Islamization, and modernization" among the local people. One of these means was "Iqbal" newspaper. The newspaper, whose first issue was published under the editorship of Sanatulla Eynullayev-Ibrahimov and gained a wide readership at the beginning, was printed in the printing house of the Orujov brothers. The main purpose and goal of the newspaper is given in its first issue. This newspaper expanded its activity with the desire to serve the material and spiritual happiness and fortune of the nation. "Criticism of the policy

of colonization and Russification of the Russian Empire, promotion of the ideas of national revival, development of national literature, independence of the mother tongue and its purification from foreign influences, women's freedom, bringing education closer to the people and nationalization were the main topics touched by Iqbal. The newspaper unites various problems under a single goal and served to propagate the ideas of national independence" (Encyclopedia of the Azerbaijan People's Republic, 2005, p. 38).

Abid Mutallibov wrote more about religion, language and women's freedom in "Iqbal" than international issues. The poet is disgusted by the exclusion of girls from education and their marriage, taking away all their powers and selling them as property. This happens not only to women, but also to young boys. As long as such situations occur in society, it is impossible to improve and achieve success:

*It is an old law that a daughter at the age of eight
They marry an old, seventy-year-old hyena
And now a fresh, ninety-year-old hyena
They marry a small five-year-old good-natured Or
For four or five years, the poor girl's school in*

Rushdiyya

*She studied science with great enthusiasm and
enthusiasm*

*To an uneducated villager whose father is a little
past*

My daughter became a wife

The same motif appears in the poet's later poem "Varamli giz". He writes about a girl with a pale face, who does not smile about her life. The pressure and helplessness he experienced under the divorce made him die.

Abid Mutallibzade, who appeared in "Iqbal" newspaper more critically with his satirical poems, created not only illiteracy and ignorance, but also created certain fears in people under the name of religion, and also attacked religious scholars who described everything as a sin:

*Mullahs say that playing the trumpet is forbidden
God cannot punish the trumpeter,*

*They also say that the doomsday is obvious
Israfil will execute us by ringing his flock,
Now I would like to ask the said mullahs,
Say: Isn't Israfil's suri zurna?*

In this regard, in the second half of the 19th century, "Gush gil" is identified with the satirical poet Seyyid Azim Shirvani, who called the sound of mukhamas and music "the most wonderful sound". Just as the satirical poet of the last century said in his poem "Zahida, look at God, this is knowledge, don't say God is a tool, this is slander", young Abid brings logical reasons that they cannot get out of the religious people who forbid music.

Taken as a whole, A. Abid's satirical poems are not perfect in terms of quantity and quality. The citizen poet, who gradually moves away from the enlightened and satirical position in his work, deeply acquires the ideology of Turkism under the influence of his environment. Since 1917, A. Abid's creativity has entered a new stage. He says that it is necessary to carry out revenge and alliance not only in words, but also in deeds. It is not enough to say that it is time to wake up from the sleep of heedlessness and that day is the highest moment. He insinuates that he should stand up and raise his voice of rebellion.

*I was asleep, I saw last night, they say hate me
– If you want to catch it, then you are the highest
position*

*Do not forget! Stand up! from the enemy,
Revenge, Revenge, Revenge, Revenge!*

Result. The years 1914–1920 are important for the creativity of Amin Abid Gultaki in terms of the transition from enlightenment to nationalism. In his lyrics, we increasingly see themes that are important not only for the Azerbaijani society, but also for the entire Turkic world. If the first solo quatrains he published in such media outlets as "Dirilik", "Babayi Amir", "Iqbal" were a satirical approach to domestic problems affecting the society, the gradual change in his way of thinking and the environment in which he grew up turned him into an ardent Turkic poet.

BIBLIOGRAPHY

1. Ağabəy, Gülşən. *Satirik "Babayi-Əmir" jurnalı*. Bakı: "Elm və Təhsil" Nəşriyyatı, 2013.
2. Axundov, Nazım. *Azərbaycanda satirik jurnallar*. Bakı: "Elm" Nəşriyyatı, 1968.
3. Aşırılı, Arif. *Azərbaycan mətbuat tarixi – I hissə*. Bakı: "Elm" Nəşriyyatı, 2009.
4. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası – II cild. Bakı: "Maarif" Nəşriyyatı, 2005.
5. Əhmədov, Bədirxan. *Bir istiqlal yolçusu (Əmin Abid: Həyatı, Mühii, Yaradıcılığı)*. Bakı: "Elm" Nəşriyyatı, 2003.
6. Gültəkin, Əmin Abid. *Buzlu Cəhənnəm*. Tərtib edən və önsöz müəllifi: Əli Şamil. Bakı: "Günəş" Nəşriyyatı, 1999.
7. Paşayev, Mir Cəlal. *XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı*. Bakı: "Maarif" Nəşriyyatı, 1982.
8. Sabir, Mirzə Ələkbər. *Hophopnamə*. Bakı: "Turan" Nəşriyyatı, 2002.

REFERENCES

1. Ağabəy, Gülşən. Satirik "Babayi-Əmir" jurnalı [Satirical "Babayi-Amir" magazine] Baku: "Science and Education" Publishing House, 2013 [in Azerbaijani].
2. Axundov, Nazım. Azərbaycanca satirik jurnallar [Satirical magazines in Azerbaijan] Baku: "Elm" Publishing House, 1968 [in Azerbaijani].
3. Aşırılı, Arif. Azərbaycan mətbuat tarixi– I hissə [Press history of Azerbaijan – Part I] Baku: "Elm" Publishing House, 2009 [in Azerbaijani].
4. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası– II cild [Encyclopedia of the Azerbaijan Democratic Republic – Volume II] Baku: "Maarif" Publishing House, 2005 [in Azerbaijani].
5. Əhmədov, Bədirxan. Bir istiqlal yolçusu (Əmin Abid: Həyatı, Mühii, Yaradıcılığı) [A path to independence (Amin Abid: Life, Environment, Creativity)] Baku: "Elm" Publishing House, 2003 [in Azerbaijani].
6. Gültəkin, Əmin Abid. Buzlu Cəhənnəm [Frozen Hell. Compiler and foreword author: Ali Shamil. Baku: "Gunesh" Publishing House. 1999 [in Azerbaijani].
7. Paşayev, Mir Cəlal. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı [20th century Azerbaijani literature. Baku: "Maarif" Publishing House., 1982 [in Azerbaijani].
8. Sabir, Mirzə Ələkbər. Hophopnamə [Hophopname. Baku: "Turan" Publishing House, 2002 [in Azerbaijani].

Богдан БІЛОУС,
orcid.org/0000-0001-6108-5827
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри теоретичної і прикладної лінгвістики
Державного університету «Житомирська політехніка»
(Житомир, Україна) *bpv1953@ukr.net*

ЛІТОПИСНА БІОГРАФІЯ КНЯЗЯ ЯРОСЛАВА МУДРОГО

У статті на матеріалі найдавнішого українського літопису «Повість минулих літ» реконструйовано біографію видатного князя Ярослава Мудрого (980–1054). Життєпис князя подано лише у цій пам'ятці нашої літератури. Нині є актуальна потреба відтворити біографію Ярослава Мудрого, відкинувши численні домисли та гіпотези, продюзовані впродовж трьох останніх століть істориками, філологами та церковниками. Мета статті – проаналізувати біографію видатного історичного діяча і просвітника на матеріалі першого давньоукраїнського літопису й розставити в ній нові акценти, відмінні від московських інтерпретацій. У статті послідовно, за хронологічним принципом розкрито основні події з життя Ярослава Мудрого, додано необхідні коментарі до його військової та державотворчої діяльності. Увагу зосереджено на стосунках князя зі своїми родичами: батьком Володимиром Святославовичем, братами Святополком та Мстиславом, з якими боровся в міжусобних війнах за владу у Києві. Наведено факти внутрішньої політики, спрямованої на зміцнення Русі та православної руської церкви, й активної міжнародної діяльності князя. Мудрість Ярослава як державного діяча виявилася не в нових завоюваннях, а в укріпленні південних кордонів, звідки постійно загрозували печеніги. Ярослав у літописі зображений не тільки як новий будівничий Києва, а і як ревний християнин, котрий дбав про віру Христову на Русі: завершив спорудження Софійського собору, заклав Благовіщенську церкву на Золотих воротах, заснував монастир Георгія та монастир святої Ірини. Оцінку Ярослава можна висувати з його діянь. Судячи із означника «мудрий», Ярослав постав із сторінок «Повісті минулих літ» як поміркований державець, патріот, захисник християнства, книжник, дбайливий батько. Літописна біографія Ярослава Мудрого чи не найбільш повна з-поміж життєписів інших князів доби Київської Русі. Це пояснюємо тим, що князь дбав про книжність, прихильно ставився до книжників, зокрема й до літописців, котрі віддячили своєму князеві рельєфно змальованим образом на сторінках «Повісті минулих літ».

Ключові слова: літопис, літописна біографія, Ярослав Мудрий, «Повість минулих літ», реконструкція, історія, література.

Bogdan BILOUS,
orcid.org/0000-0001-6108-5827
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Theoretical and Applied Linguistics
Zhytomyr Polytechnic State University
(Zhytomyr, Ukraine) *bpv1953@ukr.net*

CHRONICLE BIOGRAPHY OF PRINCE YAROSLAV THE WISE

In the article on the material of the oldest Ukrainian chronicle "The Tale of Past Years" the biography of the outstanding prince Yaroslav the Wise (980 - 1054) is reconstructed. The biography of the prince is given only in this monument of our literature. There is an urgent need to recreate the biography of Yaroslav the Wise, rejecting the many conjectures and hypotheses produced by historians, philologists and clergy over the last three centuries. The purpose of the article is to analyze the biography of a prominent historical figure and educator on the material of the first ancient Ukrainian chronicle and to place new accents in it, different from Moscow's interpretations. The article consistently, on a chronological basis, reveals the main events in the life of Yaroslav the Wise, adds the necessary comments on his military and state-building activities. Attention is focused on the prince's relations with his relatives: with his father Volodymyr Sviatoslavovych, brothers Sviatopolk and Mstislav, with whom he fought in the civil wars for power in Kyiv. The facts of domestic policy aimed at strengthening Russia and the Russian Orthodox Church, and active international activities of the prince. Yaroslav's wisdom as a statesman was not in new conquests, but in strengthening the southern borders, where the Pechenegs were constantly threatened. In the chronicle Yaroslav is depicted not only as a new builder of Kyiv, but also as a zealous Christian who cared about the faith of Christ in Russia: he completed the construction of St. Sophia Cathedral, founded the Church of the Annunciation at the Golden Gate, founded the Monastery of St. George and St. Irina. Yaroslav's assessment can be deduced from his actions. Judging by the phrase "wise", Yaroslav emerged from the pages of "Tales of bygone years" as a moderate statesman, patriot, defender of Christianity, scribe, caring father. The

chronicle biography of Yaroslav the Wise is perhaps the most complete of the biographies of other princes of Kyiv Rus. This is due to the fact that the prince cared about literature, was sympathetic to the scribes, including chroniclers, who thanked his prince in relief depicted in the pages of "Primary Chronicle."

Key words: *chronicle, chronicle biography, Yaroslav the Wise, "Primary Chronicle", reconstruction, history, literature.*

Постановка проблеми. Значна кількість історичних осіб відома нам через літописи, бо в інших джерелах про них відомостей немає. Такі біографії зіткані з хронологічних повідомлень про певну особу, тобто виклад біографії залежав від основного композиційного принципу в літописній прозі. Середньовічні біографії (більш чи менш повні) розгорнуті в трьох основних літописах доби Київської Русі: «Повісті минулих літ», Київському та Галицько-Волинському літописі, а також у літописних творах пізнього Середньовіччя – Короткому Київському та Західно-Руському (Литовському) літописах. З-поміж значних князів часів розквіту Руської держави виділяється Ярослав Володимирович, відомий в історії як Ярослав Мудрий. Його біографія прочитується лише в «Повісті минулих літ».

Аналіз досліджень. Упродовж останніх тридцяти років про Ярослава Мудрого не було спеціальних досліджень. Тому тут варто згадати хіба що давніші роботи М. Костомарова («Київський князь Ярослав Володимирович»), М. Грушевського (розділ «Ярослав» у другому томі «України-Руси»). На ці роботи орієнтувалися у новіші часи П. Толочко, О. Сліпушко, П. Кралюк, а драматург І. Кочерга написав п'єсу «Ярослав Мудрий». Більше цікавилися біографією князя московські дослідники (М. Ломоносов, В. Мавродін, О. Шахматов, В. Тороп, А. Карпов, А. Кузьмін), проте вони тлумачили його як дійову особу «русской истории», розглядали як відомого правителя «Русского государства».

Мета статті. Нині є потреба подивитися на життєпис Ярослава Мудрого, спираючись передусім на оповідання про нього в «Повісті минулих літ», відкинувши всілякі домисли та гіпотези, продуковані впродовж трьох останніх століть істориками, філологами та церковниками. Тож мета статті – проаналізувати біографію видатного історичного діяча та просвітника на матеріалі першого давньоукраїнського літопису й розставити в ній нові акценти, відмінні від московських інтерпретацій. **Завдання** – окреслити літописну біографію Ярослава Мудрого, відзначити у ній ключові події, ідентифікувати зі старокиївським літописним стилем, відсіяти тлумачення постаті князя, які мають розбіжності із літописом.

Виклад основного матеріалу. Уперше ім'я Ярослава згадано в літописі 980 року, коли до

влади у Києві прийшов його батько Володимир. Літописець зазначає, що Ярослава народила полоцька княжна Рогніда, хоч, наприклад, М. Костомаров, спираючись на невідомі нам джерела, припускає, що Ярослав не був сином Рогніди, котра народила Володимирі лише Ізяслава (Костомаров, 1993: 16). Друга згадка про Ярослава належить до 990 року, коли Володимир уже прийняв християнство, взявся за хрещення Русі й порозставляв своїх дванадцятьох синів по руських містах. Ярослава він спочатку посадив у Ростові, а коли помер його старший син Вишеслав у Новгороді, то «посади Ярослава в Новгородъ» (Ипатьевская летопись, 2001: 105).

Наступна згадка про Ярослава – аж через 24 роки. Під 1014 роком натрапляємо на повідомлення про бунт Ярослава проти київського князя Володимира (власне, проти свого батька), якому він відмовився платити установлену данину. Очевидно, на ту пору Ярослав усвідомив себе незалежним князем і не захотів підпорядковуватися Києву. До того ж у будь-який час новгородський князь міг запоручитися підтримкою варягів, як він це й зробив, коли до нього дійшла звістка, що Володимир хоче йти проти Новгорода війною. Цьому походу не судилося здійснитися, оскільки Володимир захворів, а потім і помер.

Після смерті Володимира між його синами розгорілася боротьба за владу. Святополк, який вважав себе старшим за Ярослава, зайняв престол у Києві й усунув своїх конкурентів – Бориса та Гліба, яким Володимир заповідав владу. І тут якраз на арену політичної боротьби виходить Ярослав, щоб вже не зіходити з неї протягом майже сорока років. Ярославові, котрий також прагнув бути володарем у стольному Києві, нічого іншого не залишалось, як продовжити братовбивчу війну. Як тільки він дізнався, що його батько помер, а на престол сів Святополк, «собра варягъ тысящю, а прочихъ вои 40 тысящъ, и поиде на Святополка, рекъ: «Не азъ почяхъ избивать братью, но онъ; да будетъ Богъ отмесътникъ крови братьи моея, зане без вины пролья кровь Борисову и Глѣбову праведною: егда и мнѣ си же створить?» (Ипатьевская летопись, 2001: 128). У фразі, яку нібито проголосив Ярослав, є два суттєві нюанси, які характеризують князя: по-перше, намір не просто вигнати з Києва, а знищити Святополка трактується як «Божа помста», зняряддя якої мислить себе нов-

городський князь; по-друге, намір знищити Святополка мотивований страхом: Святополк, який убив двох своїх братів, може вбити і Ярослава, бо прагнення влади засліплює родинні почуття.

Тож з почуттям обов'язку вирушив Ярослав на Київ. У кінці літа 1016 року обидва війська стали на берегах Дніпра коло Любеча й так простояли три місяці, не наважуючись розпочати рішучі дії. Протистояння порушив Ярослав, переправившись через річку, «и бысть сѣча люта», що закінчилася поразкою Святополка, який утік «в Ляхь».

28-річний Ярослав «сѣде въ Києвъ», але його становище було непевним, бо війна з братом не закінчилася битвою під Любечем. Святополк у спілці з польським королем Болеславом вирушив на Київ, проте Ярослав вирішив випередити їхній удар, зустрівши військо на Волині («и приде Вельню, и стаха оба поль рѣкы Буга») (Ипатьевская летопись, 2001: 130). На цей раз переміг Болеслав (очевидно, у поході проти Ярослава він був головним), а Ярослав утік із кількома воїнами в Новгород. Розгром був, напевне, таким нищівним, що князь «хотяше бѣжати за море», але син Добрині, посадник Коснятин, звелів порубати його човни й умовив Ярослава збирати нове військо, щоб виступити проти Святополка. Війна братів набула кульмінаційного напруження, коли Болеслав утік із Києва, прихопивши з собою чимало всілякого добра й рабів, тож Святополк не мав такої сили, аби боронитися від Ярослава, тож зазнав чергової поразки і на це раз утік до печенігів, найнявши яких, спробував відвоювати Київ. Битва на Альті стала вирішальною поміж двома братами: «и бысть сѣча зла, аки же не была в Руси» (Ипатьевская летопись, 2001: 132).

Святополк загинув не від рук Ярослава, а був покараний Господом за братовбивство («и нападе на нь бѣсь, и раслабѣша кости его»). Захворівши, він змушений був покинути межі Русі, де й помер. Зате Ярослав ніби звільнявся від моральної відповідальності за його смерть, хоч усі його військові дії були спрямовані на знищення брата. Поняття добра і зла в цьому протистоянні інтерпретовані в «Повісті минулих літ» із погляду політичної доцільності, феодальної регламентації, але не з погляду морально-етичних цінностей, навіть якщо їх перевести з загальнолюдської шкали на шкалу цінностей християнських.

Проте на цьому Ярославова війна з родичами за владу на Русі не закінчилася, а набула нових форм та відтінків. Через два роки після перемоги над Святополком Ярослав воював із племінником Брячиславом, сином його брата Ізяслава. Щоправда, тут військова акція князя зводилася

до намагання провчити молодшого родича за те, що той, володіючи Полоцькою землею, напав на Новгород, колишній посад Ярослава, «поимь множество новгородець, имѣние ихъ». Ярослав догнав його коло річки Судмирі, коли Брячислав із награбованим повертався додому, і розбив його дружину. За літописною версією, вони згодом помирилися й більше до конфліктів у них не доходило. М. Грушевський вважав, що замирення Ярослава з Брячиславом означало остаточне приєднання Дrevлянської землі до Києва (Грушевський, 1994: 7).

А ще через два роки після цих подій Ярослав ув'язався у війну з братом Мстиславом, який правив у Тмуторокані. Скупе повідомлення в літописі під 1023 роком про те, що Мстислав із хозарами й касогами «поиде на Ярослава», очевидно, є не викінченим інформаційно, бо одразу ж за ним іде фраза «Ярославу суццю въ Нонгород». Чому раптом Ярослав опинився в Новгороді? Чи добровільно він покинув Київ? Здається, що причиною його перебування у Новгороді якраз і є напад Мстислава, після чого Ярослав утік до свого колишнього посаду.

Замість того, щоб учинити спротив Мстиславу, котрого, як зазначає літопис, «не прияша кыянѣ», Ярослав на північних землях Русі, зокрема в Суздалі, провадить боротьбу з волхвами: «Слышавъ же Ярославъ вълхвы ты, и приде къ Суждалю; изыма вольхвы, расточи, а другия показни» (Ипатьевская летопись, 2001: 134–135). Очевидно, літописець, мав намір показати Ярослава провідником християнства, котрий жорстоко розправлявся з представниками старої віри й був певен, що чинить справедливо, караючи підступи диявола. На півночі Русі опозиція християнству в часи князювання Ярослава була доволі сильною та впливовою, тож князеві доводилося силовими методами придушувати спротив тієї опозиції, і це подано в літописі як блага діяння Ярослава, адже він відстоював віру, зміцнював її у своїх володіннях.

Лише після упокорення волхвів Ярослав узявся за підготовку до війни з братом Мстиславом: послав за море по варягів, які прийшли зі своїм ватажком Акуном. Відтак вирушив назустріч Мстиславу. Битва сталася коло Листвина, що неподалік Чернігова на річці Снов. Битва відбулася під час грози (чи може, тут літописець удався до літературного прийому – художнього паралелізму), і переміг Мстислав. Далі він повів себе досить дивно: оглядаючи поле битви, усіяне сіверянами й варягами, схаменувся, що війна приносить тільки зло, і послав за Ярославом, котрий відступив у Новгород, кажучи: «Сѣди ты на столѣ

своємъ Києвѣ, понеже ты еси старший братъ, а мнѣ буди сторона» (Ипатьевская летопись, 2001: 136).

Такий поворот у сюжеті стосунків Володимировичів, можливо, вигаданий літописцем, котрий хотів показати обох у вигідному висвітленні: Мстислав – благородний, а Ярослав – жертва несправедливості, адже він старший, тому саме він має князувати у Києві. Мстислав так і не пішов до столиці, а залишився у Чернігові. Ярослав майже два роки чомусь очікував у Новгороді й лише 1026 року прийшов до Києва (такі з військами, бо «свокупи воя многы») та уклав мир із братом, віддавши йому лівий берег Дніпра, сам узявши правий. На щастя, цього разу не сталося братовбивства: навпаки, «преста усобица и мятежь, и бысть тишина велика в земли Руской» (Ипатьевская летопись, 2001: 137).

Скориставшись «тишиною великою» всередині Русі, Ярослав намагався розширювати межі держави. М. Грушевський вважав, що це було не нове «збирання земель», а відновлення володінь, які виникли за князювання Володимира (Грушевський, 1994: 21–22). Ярослав «взя Белзь», ходив на чудь і переміг їх, заснувавши місто Юр'їв (християнське ім'я Ярослава – Георгій, Юрій), а потім разом із Мстиславом, зваживши на «мятежь великъ» у Лядській землі, зайняв «грады червеньскыя опять».

Мудрість Ярослава як державного діяча виявилася не в нових завоюваннях, а в укріпленні південних кордонів, звідки постійно загрожували печеніги. Тож він «поча ставити города по Роси», але ці оборонні фортеці не завадили печенігам 1034 року взяти в облогу Київ. Битва з ними відбулася в полі «внѣ града», тобто за оборонними валами Києва, «идѣже есть нынѣ святая Софья». Ярослав переміг печенігів, але задумався над тим, що пора зміцнити й розбудувати сам Київ. Через три роки після цієї битви князь «заложил городъ великій Києвъ» (Ипатьевская летопись, 2001: 138). Тут Ярослав зображений не тільки як новий будівничий Києва, а і як ревний християнин, котрий дбав про віру Христову на Русі: «заложил же церковь святыхъ Софья», Благовіщенську церкву на Золотих воротах, заснував монастир Георгія (на свою честь) та монастир святої Ірини (на честь своєї жони).

Після фіксації таких діянь Ярослава «Повість минулих літ» підносить значення князя як активного провідника християнства на Русі: «И при семь нача вѣра крестыанская плодитися в Руси и расширятся» (Ипатьевская летопись, 2001: 139). При ньому «чорнорисци поча умножатися», сам

же князь полюбив церковні статuti, дуже шанував священників, був прихильний до книг – сам читав багато й «собра писцѣ многы». Вказавши на просвітницькі діяння Ярослава, літописець подає похвальне слово книгам – джерелам мудрості, до яких і князь охоче припадав. Тож саме тут поглиблено й конкретизовано означник «мудрий», який не випадково прикладено до князя, котрий не тільки організував переписування, примноження книг, а й зібрав у церкві святої Софії першу на Русі бібліотеку, яка й досі хвилює шанувальників глибокої старовини, оскільки ця бібліотека, ймовірно, у часи монголо-татарського лихоліття зникла, але донині не виявлена. І все те Ярослав робив не просто на славу Русі, яку прагнув просвітити словом (це передусім слово Боже, що є у пророчих книгах, євангельських та апостольських повчаннях, житіях), а чинив те всупереч підступам «ворога», під яким мислиться диявол – ворог християнської віри.

Для утвердження цієї віри Ярослав удався ще до кількох заходів. По-перше, було відкопано двох князів – Ярополка й Олега, синів Святослава, котрі стали жертвою братовбивчих міжусобиць, «и крестиша кости єю, и положи я въ церкви Богородица, в Володимѣри» (Ипатьевская летопись, 2001: 143). По-друге, звелів перенести прах Гліба, похованого на Альті, до Вишгорода та покласти поряд із Борисом у церкві святого Василя. По-третє, настановив митрополитом Іларіона – це був перший руський митрополит, поставлений усупереч правилам константинопольського патріархату задля утвердження незалежності руської церкви як оплоту незалежності держави Русь.

Мудрість Ярослава проявилася ще й тому, що він зміцнював міжнародне становище Русі, вдаючись до традиційних у Європі способів забезпечення держави від конфліктів. Добрі стосунки мав князь із скандинавськими землями. Починаючи від бунту проти Володимира й до візантійського походу 1043 року, Ярослав постійно користувався послугами варягів. Князь мав за жінку Інгігерду, доньку шведського короля Олафа, яка прийняла християнство і мала ім'я Ірина. Ярославова донька Анна була замужем за французьким королем Генріхом (цей факт добре відображений у старофранцузьких історичних джерелах). Свою сестру Добронігу-Марію Ярослав видав за володаря Польщі Казимира (так зветься вона в польських джерелах, бо в літописі лише зазначено, що «вдасть свою сестру за Казимира»), а згодом висватав сестру Казимира за свого сина Ізяслава.

Мудро вибудовував Ярослав і внутрішню політику. Закінчивши відновлення «Володимирових

земель», зміцнивши їх кордони і саму столицю Київ, утвердивши християнську віру на Руській землі, вперше урядивши права у стосунках між громадянами держави (звід законів «Руська правда»), князь перед смертю заповів синам правити такими містами: у Києві – Ізяславу, у Чернігові – Святославу, у Переяславі – Всеволоду, у Смоленську – В'ячеславу.

У літописному повідомленні за 1054, у якому йдеться про смерть Ярослава, князь постає з осяйним ореолом мудрості. Ніби каючись за міжусобні війни, які йому довелося вести на початку свого князювання, він заповідає синам жити в мирі та злагоді: «Се азъ отхожю свѣта сего, а вы, сыновѣ мои, имѣйте межи собою любовь, понеже вы есте братья единого отца и единой матеръ; да аще будете в любви межи собою, и Богъ будетъ в васъ, и покорить вы противныя под вы, и будете мирно живуще» (Ипатьевская летопись, 2001: 149–150). Важливий нюанс у цьому висловлюванні: лише за умов мирного співіснування Бог буде милостивим до княжичів. Здається, що в уста Ярослава літописець вкладає і свої переконання, адже «Повість минулих літ» наскрізно проповідує мир і злагодю між князями, засуджує міжусобиці, внаслідок яких і самі князі можуть загинути, і землю батьків та дідів погубити.

На відміну від панегіриків на смерть Ольги та Володимира, у яких пафосно возвеличено основну заслугу кожного (Ольга – перша руська християнка, Володимир – хреститель Русі), про смерть Ярослава сказано стисло й без жодного пафосу.

Основна увага літописця зосереджена на заповіті, який князь усним словом дає своїм синам, і цей заповіт зводиться до настанови жити між собою мирно, допомагати один одному у скруті. Про саму ж смерть Ярослава сказано коротко, кількома рядками, без характерного для таких випадків славослов'я й оцінок: «Ярославу же приспѣ конецъ житъя <...> Всеволодъ же спрята тѣло отца своего, возложивъ на сани и повезоша Кыеву; поповѣ по обычаю пѣсни пѣвше, и плакаше по немъ людье; и принесѣше положиша и в рацѣ мороморянѣ, в церкви святѣй Софѣя» (Ипатьевская летопись, 2001: 150).

Висновки. Оцінку Ярослава можна висувати з його діянь. Символом чого був цей князь? Судячи з означника «мудрий», Ярослав постав зі сторінок «Повісті минулих літ» як поміркований державець, патріот, захисник християнства, книжник, дбайливий батько. І все ж йому бракує харизми, яку мав, наприклад, Володимир, про якого складено легенди й перекази, відображено в билинах. Навіть про Мстислава згадано у «Слові про Ігорів похід» (поєдинок з Редедєю, якого він зарівав перед полками), а в самому літописі подані його колоритний портрет і характеристика.

Літописна біографія Ярослава Мудрого чи не найбільш повна з-поміж життєписів інших князів доби Київської Русі. Це пояснюємо тим, що князь дбав про книжність, прихильно ставився до книжників, зокрема й літописців, котрі віддячили своєму князеві рельєфно змальованим образом на сторінках «Повісті минулих літ».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Грушевський М. Історія України-Русі : в 12 т. Київ: Наукова думка, 1994. Т. 2. 633 с.
2. Ипатьевская летопись. *Полное собрание русских летописей*. Москва: Наука, 2001. Т. 2. 648 с.
3. Костомаров М. Галерея портретів: біографічні нариси. Київ: Веселка, 1993. 326 с.

REFERENCES

1. Hrushevsky M. (1994). *Istoria Ukrainu-Rusi [History of Ukraine-Rus]* (Vols. 1–12; Vol. 2). Kyiv: Naukova dumka, 1994. 633 p. [in Ukrainian].
2. Ipatievskaya letopis (2001). [Ipatiev Chronicle]. *Polnoe sobranie sochineniy – Complete collection of chronicles*. Vol. 2. Moscow: Nauka, 2001. 648 p. [in Russian].
3. Kostomarov M. (1993). *Halerea portretiv: biographichni narusu [Gallery of portraits: biographical essays]*. Kyiv : Veselka, 1993. 326 p. [in Ukrainian].

УДК 811.161.2

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/57-1-24>

Галина ВИШНЕВСЬКА,

orcid.org/0000-0003-1266-4114

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри видавничої справи та медіакомунікацій

Галицького фахового коледжу імені В'ячеслава Чорновола

(Тернопіль, Україна) *vyshnevskagalina@gmail.com*

Марія СВИДОВА,

orcid.org/0000-0001-7780-7767

студентка IV курсу юридичного відділення

Галицького фахового коледжу імені В'ячеслава Чорновола

(Тернопіль, Україна) *mashakadf@gmail.com*

ТРОПЕЇЧНА СИСТЕМА У ПОЕТИЧНІЙ ТВОРЧОСТІ ГУРТУ «БЕЗ ОБМЕЖЕНЬ»

У статті проведено дослідження тропів притаманних українській мові, як основних складових творів сучасного українського рок-гурту «БЕЗ ОБМЕЖЕНЬ». Запропоновано узагальнену характеристику класифікації тропів.

Троп розглядаємо як фігуру мови, яка дозволяє словам певним чином відхилитися від свого буквального значення, щоб їх можна було зрозуміти в переносному сенсі. Тропи часто використовують порівняння чи асоціації, щоб відвести читачів від денотативного визначення слів до більш багатогранного значення. Тропи з'являються в усіх жанрах літератури, а також у побутовому мовленні, рекламі, політичній риторичі. Мета дослідження – аналіз особливостей і значення тропів у текстах пісень групи «БЕЗ ОБМЕЖЕНЬ», виокремлення глибини змісту у текстах пісень групи.

Пропоноване дослідження є першим ґрунтовним дослідженням тропів у творчості українського гурту «БЕЗ ОБМЕЖЕНЬ» в Україні. Переконані, що це стане початком кращого розуміння місця тропів у пісенній творчості інших гуртів.

Проаналізовані одиниці стануть підґрунтям для подальшого і глибшого вивчення тропів. Використовувати дані результати дослідження буде корисно у подальших студіях художніх засобів у пісенній творчості сучасних українських гуртів. Методологічною основою дослідження є загальнонаукові методи: аналіз та синтез.

Дослідження виявило, що гурт «БЕЗ ОБМЕЖЕНЬ» часто використовує художні засоби, які наповнюють тексти пісень. Авторами влучно передано настрій кожного художнього засобу. Ліричний герой, наче переживає ту чи іншу ситуацію про яку йдеться у тексті. Тропи лише покращують твори, дають можливість авторові висвітлити свою думку і показати як він бачить світ. Гурт використовує ці художні засоби задля того, аби донести слухачеві глибокий сенс пісень про кохання, любов до батьків та України. Найчастіше це – метафора, епітет, порівняння, метонімія, іронія, оксюморон, гіпербола, епіфора. Переконані, що саме завдяки багатій тропеїчній системі досліджуваних творів, гурт вже довгий час знаходиться на піку популярності.

Ключові слова: тропи, тропеїчна система, метафора, порівняння, епітет, гіпербола, гурт «БЕЗ ОБМЕЖЕНЬ».

Galyna VYSHNEVSKA,

orcid.org/0000-0003-1266-4114

PhD in Philology,

Senior Lecturer at the Department of Publishing and Media Communications

Halytskyi Applied College named after Viacheslav Chornovil

(Ternopil, Ukraine) *vyshnevskagalina@gmail.com*

Maria SVIDOVA,

orcid.org/0000-0001-7780-7767

the 4th year Student of the Law Faculty

Halytskyi Applied College named after Viacheslav Chornovil

(Ternopil, Ukraine) *mashakadf@gmail.com*

TROPE SYSTEM IN POETIC CREATIVITY OF THE BAND «BEZ OBMEZHEN»

The article examines the tropes inherent in the Ukrainian language as the main components of the works of the modern Ukrainian rock band «Bez obmezhen». The generalized characteristic of tropes classification is offered.

A trope is a figure of speech that allows words to deviate in some way from their literal meaning so they're understood in a figurative way. Tropes often utilize comparison or association to shift readers away from the denotative definition of words and towards a more multifaceted meaning. Tropes appear in all genres of literature, as well as everyday speech, advertising, and political rhetoric. The purpose of the study is to analyze the features and significance of tropes in the lyrics of the band «Bez obmezhen», to highlight the depth of content in the lyrics of the band.

The proposed study is the first thorough study of the tropes in the work of the Ukrainian band «Bez obmezhen» in Ukraine. We are convinced that this will be the beginning of a better understanding of the trope place in the songwriting of other bands.

The analyzed units will become the basis for further and deeper study of tropes. It will be useful to use these results of the research in further studies of artistic means in the song creativity of modern Ukrainian bands.

The methodological basis of the study are general scientific methods: analysis and synthesis.

The study found that the band «Bez obmezhen» often uses artistic means to fill the lyrics. The authors aptly conveyed the mood of each artistic medium. Lyrical hero, as if experiencing one or another situation referred to in the text. Tropes only improve the works, give the author the opportunity to highlight his opinion and show how he sees the world. The band uses these artistic means to convey to the listener the deep meaning of songs about love, love for parents and Ukraine. Most often it is a metaphor, epithet, comparison, metonymy, irony, oxymoron, hyperbole, epiphora. We are convinced that thanks to the rich trope system of the researched works, the band has been at the peak of popularity for a long time.

Key words: tropes, trope system, metaphor, comparison, epithet, hyperbole, band «Bez obmezhen».

Постановка проблеми. Здавна тропами називали фігури мови, що творяться через перенесення смислу слів на позначення характеристики предмета (зокрема явища, дії). До найвідоміших тропів належать: метафора, метонімія, синекдоха, епітет, гіпербола, літота та інші. Процес тропеїзації називають процесом імплікації тропів та їх варіантів у тому чи іншому дискурсі.

Аналіз досліджень. Дослідники відзначають стрімке зростання інтересу до вивчення розмаїття тропів. Впродовж значного періоду тропи досліджувалися як об'єкти риторики, а згодом і стилістики мови або ж тексту. Сам термін став предметом студіювання ще за часів періоду Античності (Аристотель, Квінтіліан, П. Абеляр та ін.), значний розвій теорії тропів спостерігають у Дж. Лакоффа, М. Джонсона, Р. Рорті. Дослідження зазначеному поняттю присвячували знані філологи (О. Потебня, О. Веселовський, І. Гальперін та ін.) та сучасні дослідники (І. Лучук, Р. Помірко, Т. Онопрієнко та ін.). Незважаючи на значні наукові доробки, існує ряд ще не з'ясованих питань. Так, у праці «Тропеїчні засоби реалізації прагматичної скерованості художнього тексту» зазначено, що «недостатньо вивчено системний характер тропіки і місце кожного із тропів у цій системі, не завершено дискусію щодо визначення лінгвістичного статусу тропів, потребує уточнення роль тропів у реалізації прагматичної скерованості текстів різних функціональних стилів» (Онопрієнко, 2008: 181–185).

Мета статті. Дослідження тропів як найбільш характерних мовних засобів для вираження авторського бачення у творчості сучасного українського гурту «БЕЗ ОБМЕЖЕНЬ». Проводиться вперше в Україні, що й становить актуальність запропонованої студії.

Виклад основного матеріалу. Значний інтерес викликають діахронічний аспект тропіки

та питання про гіпотетичний «першотроп», який став джерелом всієї різноманітності тропів, існуючих тепер у мові. З середини 20 століття мовознавчі теорії аналізують структуру та функції тропів. Риторичні фігури поділяються на власне фігури та тропи. Троп пояснюється як фігура мови (слово, словосполучення) (Н. Колотілова), як стилістична фігура (І. Арнольд, О. Мороховський), як взаємодія двох семантичних полів (М. Блек), категоріальна помилка (Д. Девідсон), когнітивний механізм (Дж. Лакофф, Е. Маккормак), елемент культурного прояву (О. Хроленко), спосіб аргументації та присвоєння емоційно-оцінної характеристики предмету (О. Рикова).

Тропом називають перенесення прямого значення слова або виразу на інше з метою досягнення краси. Українські вчителі красномовства поділяють тропи на дві групи: словесні й смислові. Спільним фактором у розгляді тропів є їх стилістична валентність (І. Арнольд). «Вона об'єднує кілька основних ознак таких як: 1) наявність новизни, за якими тропи поділяються на okazionalnі, uzualnі та stertі або mertvі; 2) прісутність емоційно-оцінного маркера: позитивні, негативні, нейтральні та приховані або завуальовані; 3) кількість синонімів: виправдані, популярні, невиправдані» (Остапчук, 2016).

Дослідники вказують, що «через свою експресивну природу, тропи – образні властивості стимулюють ті чи інші психічні процеси адресата під час сприйняття медіатексту. Це те ж саме мислення, пам'ять, увага, уява, емоційна сфера, за допомогою комплексу експресивних функцій. Експресивний діапазон активних функцій певного тропа варіюється залежно від його структурних і семантичних особливостей, від макро- та мікроконтексту, одні функції мають факультативний характер (здебільшого, відтворювально-мнемічна), інші

реалізуються з високою частотністю» (Черемхівка, 2015: 7).

«BEZ ОБМЕЖЕНЬ» є відомим українським рок-гуртом, або ж рок-романтики. Самі музиканти стверджують, що вони грають так званий «повер-поп», тобто «потужну музику». Колектив вражає своєю свободою, не заганяє себе в якісь рамки, а крізь музику можна відчувати увесь драйв, та колорит життя. Практично кожна пісня сповнена тропами та фігурами, зазнаючи глибокого сенсу. Можливо, саме через це гурт знаходиться на піку популярності, отримуючи прихильність людей та численні нагороди (у номінації «Краща нова група Західного регіону України» на фестивалі «The Global Battle Of The Bands», отримали премію «Золота Жар-птиця» у номінації «Рок-гурт року» двічі. Вперше у 2019 році, вдруге – 2020 році у номінації «Кращий рок-гурт». У 2021 році отримали премію «YUNA» (спеціальна нагорода) у номінації «Концерти без обмежень року») (Без Обмежень).

С. Танчинець як лідер гурту, завжди наголошує: «Музика, яку ми граємо, в майбутньому, мені б хотілося, щоб називали, музикою без обмежень» (Без Обмежень. Слова пісень). Адже для колективу «BEZ ОБМЕЖЕНЬ» найважливішу роль відіграє текст та сенс, який вони хочуть донести до аудиторії. У запропонованій студії зроблено спробу аналізу текстів пісень групи «BEZ ОБМЕЖЕНЬ» на функціонування тропів.

Тропи – це засоби увиразнення мовлення. Вони слугують для вживання слова в переносному значенні для характеристики будь-якого явища за допомогою вторинних смислових значень. У текстах пісень гурту «BEZ ОБМЕЖЕНЬ» прослідковується свій індивідуальний стиль, ідіостиль, що залежить від ідіолекту, тобто від сукупності індивідуальних ознак мови. Автором практично усіх пісень є сам Сергій Танчинець, як от його написані пісні: «Моя земля», «Поклянись. Поцілуй. Обійми», «Літо Камон», проте пісня «Кохана» написана маестро Миколою Мозговим.

Стиль письменника – це сукупність особливостей його творчості, якими твори створені ним відрізняються від інших митців. «Сукупність зображально-виражальних засобів письменника тоді дає ефект стилю, коли закономірно поєднується в художньо-мотивовану систему, зумовлену індивідуальністю митця» (Літературознавчий словник-довідник, 2007: 290).

Гурт «BEZ ОБМЕЖЕНЬ» наповнює свої пісні життям, оскільки тексти відрізняються емоційністю, мелодійністю, а також художніми образами, які додають колориту і роблять композицію

завершеною. Мова пісень є образною і поетичною, вона дає чітко зрозуміти, що саме хоче донести автор до слухача. Як уже було зазначено, тропи є невід’ємною складовою кожної пісні гурту. Кожна наступна пісня перевершує попередню (за наявністю художніх засобів).

«Людина з давніх-давен намагалася пізнати різні предмети оточуючого світу, пізнаючи ознаки й властивості цих предметів, зіставляючи їх з ознаками та властивостями інших предметів, даючи їм словесні визначення. Первісна мова передає враження від предметів і явищ зовнішнього світу або елементарно, подібно до перших слів дитини, або більш змістовно, за допомогою слів-епітетів, кожне з яких називає певну чуттєво-сприйняту ознаку» (Шахнарович, 1991: 200). Найбільше епітетів нами виявлено у пісні «Воля»: «погляди зрілі», «серце чисте», де вони влучно доповнюють думку автора і додають у сенс пісні важливі художні деталі. Епітет «думка чиста» розуміємо, як тверезе бачення світу, подій і «холодне» прийняття рішень.

У тексті пісні «Мамині слова» епітет «сильна у словах» підкреслює силу жінки, котра не діями, а мовою може затьмарити усіх, адже правда завжди криється у словах. За допомогою тропа передається настанова для спадкоємців: «Світлим будь, мій синку, довкола є так темно».

Епітети у рядках пісні «Хочеш» допомагають передати ментальний стан героя, бо важливо дивитися на ситуацію зріло незалежно від свого віку і статі («Закарбовані спогади назавжди, не дають спокійно спати», «Посірілі нитки наших думок, плетуть собі клубочок»).

У композиції «Кохана» символізує щось вигадане і несправжнє епітет «чарівні світи», проте таке приемне і чисте, що хочеться залишитись там. За допомогою епітета «вітри розлучальні» передано наближення чогось лихого для закоханої пари («Так шумлять вітри, так співають сюди... Розлучальні!»). Епітети «сині гори», «синій водограй», «розтанув сніг» – це художнє означення, опис довколишнього середовища. Такого ж плану: «ніч прозора» («Моя земля»), «Мить як рік, ніч як вік, вік як мить» («Поклянись. Поцілуй. Обійми»).

У композиції «Налий мені вина» епітет «останній крок» декларує майже закінчену справу, до якої залишилось йти зовсім трішки («Розкидані слова мої, зібрати хочеться – не знаю як...»); «шалений листопад...» («Листопад») розуміємо, як вийти за рамки стандартів і навчитися робити сміливі речі. Також зустрічаємо наступні: «І мчить назустріч темряві безликий» («Весь світ»), «Як тебе на скелі несе, маєш вірні робити кроки» («Воля»),

«Ніжно-теплими нашими снами...», «Оголена – відверта» («Твої очі»).

Тема війни дуже близька гурту, що прослідковується у волонтерській діяльності й творчості, а також у доборі вдалих художніх засобів: «І найнедобрий час дає нам зараз доля, ніщо не спинить нас», «Бо до цілі нас *стрімко несе*, воля духу нашого сила» («Вільні люди»); «Проси, щоб була тверда, віра моя з рукою» («Дихаю тобою»).

«Метафора – троп, слово або вираз, що вживається в переносному значенні, в основі якого лежить неназване порівняння предмета з яким-небудь іншим на підставі їх загальної ознаки» (Lectorovskiy, 1991). Метафори за кількістю переважають епітети. У композиції «Липень» метафори «*постать твоя зіткана зі світла*» та «*вбрана у легкий липневий вітер*» показують, якою бачить герой кохану жінку, а саме усі дрібниці, які він помічає у ній і захоплюється. У композиції «Хочеш» прослідковуємо метафору: «*душі забились в куточок*», яка характеризує безвихідь, глухий кут в якому і так мало місця, адже там вже є інші «*душі*», які ховаються. Подібної конотації метафори прослідковуємо й в інших композиціях «*зриває дах...*» («5 хвилин»), «*словами кидаєшся, від них тяжко*» («До небес»).

Текст пісні «Твої очі» містить доволі цікаву метафору – «*водоспадами, на твоє дно*». Її використання передає жагу героя стати одним цілим із дівчиною це «*водоспад*», один раз і назавжди, адже «*дно*» ще кінець, і тут автор незалежно від того чи добре закінчення чекає на закоханих, чи ні все ж вони будуть разом. Нерозділене кохання також прослідковуємо у метафорах інших композицій: «*Пила любов із моїх долонь*», «*Лишила мила на серці слід*», «*Дихаю тобою*» (Без Обмежень).

Возвеличує силу вічного кохання метафора – «*я в тобі поселюсь*» («*А хочеш під вікном залишусь, можна я в тобі поселюсь?*») із композиції «Хочеш».

У композиції «Запам'ятаю» метафора «*серце моє хоче пити*» («*Серце моє хоче пити, та віскі не допоможе, нащо було так любити, як навіть торкнутися вже не можу?*») демонструє внутрішній стан автора, який наче страждає від спраги, але не зовнішньо, а в душі.

Патріотичні метафори: «*Герої серцями палають яскраво*» («Героям»), «*Проси, щоб завтра зійшло, сонце над головою*» («Дихаю тобою»).

Метафора «*вечір розплів твої коси*», адже саме вечір асоціюється із закінченням дня, а розплітання волосся символізує скидання з себе важкості, яке супроводжувало впродовж нього. Ніжне ставлення до батьків: «*Пам'ятаєш як ми*

дарували їм світ, наповнений сонцем, морем, любов'ю?»

Персоніфікацію розуміють як «тип метафори, що дозволяє спостерігати когнітивні моделі її реалізації в дискурсі твору» (Казакова, 2005: 170), який передбачає надання предметам, явищам природи і тваринам властивостей людини. Наприклад, у композиції «Хто Я»: «*світ як тобі всміхається*» (Без Обмежень).

«Порівняння – це один із засобів пізнання світу, який полягає у виявленні зовнішніх і внутрішніх зв'язків між предметами, та явищами» (Голоух, 1996: 1). Так, наприклад, у композиції «Зорі запалали» виступають порівняннями «*Ти була лагідна, як море, ти недосяжна наче небо, така цнотлива і прозора*», що створює образ ніжної жінки. Також цікаве порівняння для демонстрації закоханості, на нашу думку, використано авторами у композиції «Тону»: «*Ти застрягла в моєму серці. Як куля посеред бою*».

Порівняння у тексті тісні «Мільярди» «*твої вуста, як казка наяву*» говорить про те, що автор хоче передати пристрась до коханої жінки, усі теплі відчуття, які відчуває чоловік, але водночас злість на мрії, яким не судилося збутись: «*Тебе, наче тінь, занесло під браму*».

У тексті пісні «Відчуваю» порівняння «*манила, як на вогонь*» символізує жагу хлопця наперекір усьому прийти до дівчини, хоч він знає, що це може його знищити. Припускаємо думку, що автори могли надихнутись відомою притчею «Вогонь і три метелики»: («*Третя, підлетівши вже зовсім близько, зникла у вогні й не повернулася*»).

Порівняння «*п'ять хвилин, як п'ять сторіч*» у тексті пісні «5 хвилин» про перебільшення шкали реально часу. У композиції «Листопад»: «*Знаєш уві сні, хвилини наче дні...*»; «*Живемо як манекени*», іноді ми, як діти, знімаєм маски, а могли б радіти» («Ангели плачуть»). Порівняння «*земля, мов сина рука*» («Моя земля») говорить про близькість, яка супроводжує героя («*Моя земля – сила моя, це моя земля, це віра моя, моя земля – батька слова, моя земля, мов сина рука*»).

Ще у текстах зустрічаються гіперболи, які визначають як: «лінгвістичний прийом навмисного, образного перебільшення / зменшення, заснований на контрастному зіставленні реальної і нереально перебільшеної кількісних характеристик актуального для мовця ознаки предмета, явища або дії і слугує одночасно як для інтенсифікації міри ознаки, так і для передачі індивідуального емоційного та естетичного сприйняття цієї ознаки» (Лут, 2015: 89).

Наприклад, у композиції «Мільярди» гіпербола «сто мільярдів слів» показує надмірне перебільшення. «В спеку змерз» у тексті пісні «До небес» про перебільшення природних явищ з реальністю. «Літати в небесах» – говорить про бажання зникнути з цього світу і переносить героя у меланхолійний стан.

«Алегорія (від гр. *allos* – інше і *agoreuo* – говорю) – іносказання, троп, у якому ідеї, думки, абстрактні поняття через уподібнення передаються в конкретних образах. Алегорія – це розгорнута метафора. Часто використовується письменниками в умовах політичної цензури для утвердження певних ідей, викриття негативних суспільних явищ» (Домбовський, 2008: 224). Наприклад: «А в когось давно у планах одягнути всі гроші» («Ангели плачуть») (Без Обмежень).

У текстах пісень зустрічається і метонімія. Під цим терміном розуміють «називання одного предмета ім'ям іншого, цілком відмінного, але зумовленого першим, таким, що перебуває у певних зв'язках з ним» (Зайцева, 2012: 192). Наприклад: «Ти на коліна не стала, Героям Твоїм Слава!!» («Героям»), де прослідковуємо заміну назви людей назвою країни. Яскравим прикладом метонімії також можна вважати: «Ми до Шевченка ідем, як до батьків, тож приймай нас, Тату, своїх синів» («Тарасова Гора»).

Синекдоха (від гр. *synekdoche* – співвіднесення) – один із видів тропу, що базується на зміні назв предметів за кількісною ознакою. Відзначимо, що цей троп прослідковується саме у патріотичному циклі поезій: «Стали сини за тебе стояти! Знайте, "брати", нас не зламатим!» («Моя країна»), «Мушу просити тебе, побратиме, бийся за двох, якщо я загину» («Героям»).

Оксюморон визначають, як «ознаку такого поєднання непоєднуваних, суперечливих, протилежних слів і понять, при якому його складові не знищують і не нівелюють один одного, а зберігаються у повному обсязі своїх значень, відображаючи принципово нове явище або його новий стан» (Newmark, 2008: 296). Наприклад, «знайомий аж до болю» («Зорі запалали»); у композиції «До небес» – «плачеш без сліз», «прощаєшся без слів» («На здачу забрала пів душі, наче прощаєшся без слів») (Без Обмежень).

Прослідковуємо яскраві приклади оксюморону у рядках пісні «Тону», де головний герой страждає через розлуку: «Розстріляний і бездиханний. Воскреснідтвоєюрукою», «Тадавнєуменебезсоння. А з кулею в серці спокійніше спитьсья» (Без Обмежень). У композиції «Листопад» оксюморон «тиша дзвинить» говорить про несумісні речі.

Іронію розглядають як троп, вид комічного, особлива модальність, форма мовної гри, інтелектуальна емоція, світоглядна позиція тощо. У композиції «Запам'ятаю» іронією виступають рядки «де ж ми так прокололись, що за хвилину ми стали чужими» (Без Обмежень). У тексті пісні «Ангели плачуть» прослідковується іронія «та може нарешті зійдем зі сцени і станем самими собою», що містить приховане лукавство над справжнім фактом.

«Символ (від гр. *symbolon* – умовний знак) – у філософському розумінні – предметний чи мовний знак, широке узагальнення сутності речей і явищ як результат пізнавальної діяльності людини. Символ є таким же давнім, як і людська свідомість, оскільки символізація, в основі якої лежить уподібнення, правила за основний засіб пізнання світу» (Український гурт «Без обмежень»: 296). У творчості гурту: «сонце» («Без тебе хто я? Ти сонце моє. Давай зі мною літати в небесах») («Хто Я»). Сонце символізує життєву силу і відродження, як у природі, так і у житті. У композиції «Доле моя» прослідковуємо символ вірного кохання – «лебеді» («Ой, вже мої лебеді та й наплавалися. Ой, доле моя! Та й наплавалися») (Без Обмежень). Відомо, що з давніх часів лебідь символізує вірність, вічне кохання та красу.

«Афоризм (від гр. *aphorismos* – визначення) – лаконічний, відточений вислів, у якому узагальнено якусь оригінальну думку. Народні афоризми – прислів'я, приказки. Авторські афоризми – крилаті слова, що належать письменникам, філософам, іншим відомим людям» (Український гурт «Без обмежень»: 296). У творчості гурту: «Сині гори й полонини і поля, море за плечем! Горе тому, хто прийде до нас з мечем!» («Моя країна»). Тут автор, через афоризм, хоче передати свій настрій, а саме настрої ворожнечі та готовності до бою. А також: «Нам готують прем'єри, зовсім чужих вистав, Ніщо не зупинить ідею, час якої настав» («Героям»). Тут теж присутній авторський афоризм, який постулював Степан Бандера – людина-символ українського національного руху.

«БЕЗ ОБМЕЖЕНЬ» часто використовують епіфори. Так, наприклад, у композиції «Не мовчи»: «Не мовчи, не мовчи, я не можу розібрати слів, з твоєї висоти, не мовчи, не мовчи, я не можу розібрати слів, з твоєї висоти». Ще у композиції «5 хвилин» епіфорою є: «П'ять хвилин, як п'ять сторіч, ніч без тебе жах... П'ять хвилин, як п'ять сторіч, ніч без тебе жах...» У тексті пісні «Без неї ніяк» епіфора: «Скажу тобі, не плач, не варто, та й не треба. Скажу тобі не плач...» (Без Обмежень).

Рефрен пісень складається з епіфори: «Там, де залишишся ти, буду з тобою, буду з тобою» («Буду з тобою»); «Небом твоїм я не нап'юсь, небом твоїм ніяк не нап'юсь...» («Відчуваю»); «Ангели плачуть. Демони платять! Ангели плачуть. Демони платять!» («Ангели плачуть») (Без Обмежень).

Висновки. Автори гурту «БЕЗ ОБМЕЖЕНЬ» часто використовують художні засоби, які яскраво наповнюють тексти пісень, влучно передаючи настрої ліричного героя, який переживає ту чи

іншу ситуацію, суспільні виклики та под. Відзначимо, що розмаїття тропів надає особливої пікантності. Найчастіше це – метафора, епітет, порівняння, метонімія, іронія, оксюморон, гіпербола, епіфора.

Отже, тропи лише увиразнюють твори. Гурт «БЕЗ ОБМЕЖЕНЬ» використовує художні засоби задля того, аби донести слухачеві глибокий сенс їхніх пісень. Перспективу вбачаємо у подальшому дослідженні художніх засобів у пісенній творчості сучасних українських гуртів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Без Обмежень. Слова пісень : веб-сайт. URL: <https://pisni.ua/bez-obmezhen>. (дата звернення: 05.03.2022).
2. Без Обмежень : веб-сайт. URL: <https://www.bezobmezhen.ua/bez-obmezhen-vypovnylos-23-roky-23-czikavyh-faktiv-pro-gurt/> (дата звернення: 11.05.2022).
3. Голоюх Л. В. Порівняння як структурно-стилістичний компонент художнього тексту: автореф. канд. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : 10.02.01. Київ, 1996. 20 с.
4. Домбовський В. Українська стилістика і ритміка. Мюнхен : München Monachii, 2008. 448 с. (Cogito: навчальна класика).
5. Зайцева В. В. Функції синекдохи в газетному тексті. *Вісник Запорізького національного університету*. Філологічні науки. 2012. № 1. С. 190–195. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_fi_2012_1_38. (дата звернення: 05.03.2022).
6. Казакова Т. А. Практические основы перевода. Санкт-Петербург : Союз, 2005. 320 с.
7. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. К. : ВЦ «Академія», 2007. 752 с.
8. Лут К. А. Гіпербола як засіб прагматичного впливу в англomовному економічному дискурсі. *Одеський лінгвістичний вісник*. 2015. № 6. С. 57–60.
9. Онопрієнко Т. М. Тропеїчні засоби реалізації прагматичної скерованості художнього тексту. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2008. №40. С. 181–185. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/2527/1/181-185.pdf> (дата звернення: 26.05.2022).
10. Остапчук І. І. Тропи та тропеїзація англomовного майстерного дискурсу. 2016. URL: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/02/aref_ostapchuk.pdf. (дата звернення: 26.05.2022).
11. Український гурт «Без обмежень» розповідає про свій шлях до народного успіху [Електронний ресурс]. URL: <https://uatv.ua/uk/ukrayinskyj-gurt-bez-obmezhen-rozpovidaye-pro-svij-shlyah-narodnogo-uspihu-video/> (дата звернення: 05.06.2021).
12. Черемхівка Г. Є. Тропи і фігури у медіатекстах початку ХХІ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук : 10.02.01. Дніпропетровськ, 2015. 23 с.
13. Шахнарович А. М. Проблемы формирования языковой способности. *Человеческий фактор в языке. Язык и порождениеречи*. М. : Наука, 1991. С. 185–220.
14. Lectorovsky V. A. and Oizerman T. I. (1991). Socio-cultural nature of knowledge, Vol. 2. Moscow : Mysl'.
15. Newmark Peter. A Text book of Translation. Harlow : Pearson Education Limited, 2008. 292 p.

REFERENCES

1. Bez Obmezhen. Slova pisen : veb-sait. [Lyrics of songs]. URL: <https://pisni.ua/bez-obmezhen>. (data zvernennia: 05.03.2022).
2. Bez Obmezhen : veb-sait. [Without restrictions. Lyrics of songs]. URL: <https://www.bezobmezhen.ua/bez-obmezhen-vypovnylos-23-roky-23-czikavyh-faktiv-pro-gurt/> (data zvernennia: 11.05.2022).
3. Holoiukh L. V. Porivniannia yak strukturno-stylistychnyi komponent khudozhnogo tekstu [Comparison as a structural and stylistic component of an artistic text]: avtoref. kand. dys. na zdobuttia nauk. stupenia d-ra filol. nauk : 10.02.01. Kyiv, 1996. 20 s.
4. Dombovskiy V. Ukrainska stylistyka i rytmika [Ukrainian stylistics and rhythm]. Miunkhen : München Monachii, 2008. 448 s. (Cogito: navchalna klasyka).
5. Zaitseva V. V. Funktsii synekdochky v hazetnomu teksti [Functions of synecdoche in a newspaper text]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Filolohichni nauky*. 2012. № 1. S. 190–195. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_fi_2012_1_38. (data zvernennia: 05.03.2022).
6. Kazakova T. A. Prakticheskie osnovy perevoda [Practical basics of translation]. Sankt-Peterburg : Soyuz, 2005. 320 s [in Russian].
7. Literaturoznavchyy slovnyk-dovidnyk [Literary dictionary-reference] / za red. R. T. Hromiaka, Yu. I. Kovaliva, V. I. Teremka. K. : VTs «Akademiiia», 2007. 752 s.
8. Lut K. A. Hiperbola yak zasib prahmatychnoho vplyvu v anhlomovnomu ekonomichnomu dyskursi [Hyperbole as a means of pragmatic influence in English-language economic discourse]. *Odeskyi lnhvistychnyi visnyk*. 2015. № 6. S. 57–60.

9. Onopriienko T. M. Tropeichni zasoby realizatsii prahmatychnoi skerovanosti khudozhnogo tekstu [Tropeic means of realizing the pragmatic orientation of the artistic text]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka*. 2008. №40. S. 181–185. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/2527/1/181-185.pdf> (data zvernennia: 26.05.2022).
10. Ostapchuk I. I. Tropy ta tropeizatsiia anhlomovnoho maisternoho dyskursu [Tropes and tropeization of English master discourse]. 2016. URL: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/02/aref_ostapchuk.pdf. (data zvernennia: 26.05.2022).
11. Ukrainskyi hurt «Bez obmezhen» rozpovidaie pro svii shliakh do narodnoho uspikhu [The Ukrainian band "Without Limits" talks about its path to national success] [Elektronnyi resurs]. URL: <https://uatv.ua/uk/ukrayinskyj-gurt-bez-obmezhen-rozpovidaye-pro-svij-shlyah-narodnogo-uspihu-video/> (data zvernennia: 05.06.2021).
12. Cheremkhivka H. Ye. Tropy i fihury u mediatekstakh pochatku XXI st. [Tropes and figures in media texts of the beginning of the XXI century]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. fil. nauk : 10.02.01. Dnipropetrovsk, 2015. 23 s.
13. Shahnarovich A. M. Problemy formirovaniya yazykovoy sposobnosti [Problems of formation of language ability]. *Chelovecheskiy faktor v yazyke. Yazyk i porozhdenierechi*. M. : Nauka, 1991. S. 185–220 [in Russian].
14. Lectorovsky V. A. and Oizerman T. I. (1991). Socio-cultural nature of knowledge, Vol. 2. Moscow : Mysl.
15. Newmark Peter. A Text book of Translation. Harlow : Pearson Education Limited, 2008. 292 p.

Надія ВІТРУК,

orcid.org/0000-0003-1000-3427

кандидатка філологічних наук,

асистент кафедри історії та культури української мови

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

(Чернівці, Україна) *n.vitruk@gmail.com*

Яна ПЕТРІВ,

orcid.org/0000-0002-2864-2318

магістрантка V курсу філологічного факультету

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

(Чернівці, Україна) *petriv.yana@chnu.edu.ua*

ФУНКЦІЙНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВОКАТИВНИХ РЕЧЕНЬ У ІСТОРИЧНИХ РОМАНАХ ПАВЛА ЗАГРЕБЕЛЬНОГО

Реалізація етикетної функції мови не відбувається без звертання, яке завжди спрямоване безпосередньо на співбесідника. Питання функціонування звертань, оформлених в окремі синтаксичні одиниці мовлення, у різножанрових текстах зумовлюють актуальність наукової розвідки. Стаття присвячена дослідженню лексико-семантичної спрямованості головного члена вокативних речень та його поширювачів у творах класика української літератури – Павла Загребельного.

Мета – виявити функційну та семантичну своєрідність односкладних речень-звертань у найвідоміших історичних романах: «Роксолана», «Диво», «Свпраксія», «Смерть у Києві», «Первоміст», «Я, Богдан».

З'ясовано, що відповідно до виконуваних функцій і семантичного наповнення головного члена у текстах історичних романів прозаїк використав усі типи односкладних речень апеляції: речення-заклики, речення з виразною спонукальною функцією, речення, що є загалом реакцією на переживання та настрої мовців, і власне вокативні речення.

Установлено, що діапазон називання адресата мовлення надзвичайно широкий: за іменем, прізвищем, прізвиськом, родинними зв'язками, соціальною приналежністю, місцем проживання, родом занять, віком, релігійними переконаннями тощо. Для відтворення певної історичної епохи автор навіть використав болгарські лексеми при звертанні до окремих дійових осіб роману.

Виявлено, що речення, які є реакцією мовця на поведінку учасника комунікативного акту, можуть передавати як позитивні, так і негативні настрої та почуття персонажів. Найчастіше це є вираження захоплення, возвеличення, радості, покаяння, поваги, гніву, обурення, докору, насмішки, переляку, страху, тривоги тощо. Нейтральну оцінку мають лише речення з семантикою здивування.

Підсумовано, що найбільш вживаними є речення-заклики, а найменш – синтаксичні одиниці з виразною спонукальною функцією та звертання-характеристики мовця. Своєрідність використання односкладних речень апеляції у текстах історичних романів є, з одного боку, чітким виразником стилізованої манери прозаїка, а з другого, – відтворенням його світосприйняття.

Ключові слова: *звертання, вокативні речення, односкладне іменне речення, речення-заклики, речення-реакції, речення-характеристики.*

Nadia VITRUK,
 orcid.org/0000-0003-1000-3427
 Candidate of Philological Sciences,
 Assistant at the Department of History and Culture of the Ukrainian Language
 Chernivtsi National University named after Yury Fedkovich
 (Chernivtsi, Ukraine) n.vitruk@gmail.com

Yana PETRIV,
 orcid.org/0000-0002-2864-2318
 Master's Student of the 5th year of the Faculty of Philology
 Chernivtsi National University named after Yury Fedkovich
 (Chernivtsi, Ukraine) petriv.yana@chnu.edu.ua

FUNCTIONAL-SEMANTIC PECULIARITIES OF THE VOCATIVE SENTENCES IN THE HISTORICAL NOVELS OF PAVLO ZAGREBELNY

The realisation of the etiquette function of the language does not occur without an appeal, which is always directed at the interlocutor. The question of the functioning of an appeal, organized into separate syntactic units of speech, in texts of various genres determines the relevance of scientific research. The article is devoted to the study of the lexical-semantic orientation of the main member of the vocative sentences and its distributors in the works of the classic of Ukrainian literature – Pavlo Zagrebelny.

The goal is to reveal the functional and semantic originality of the simple sentences-appeals in the most famous historical novels: "Roksolana", "Dyvo", "Ievpraksiya", "Death in Kyiv", "Pervomist", "I, Bohdan".

It was found that in accordance with the performed functions and the semantic content of the main member in the texts of the historical novels, the novelist used all the types of the simple sentences of appeal: sentences-appeals, sentences with a distinct persuasive function, sentences that are in general a reaction to the experience and mood of the speakers and actually vocative sentences.

It has been established that the range of naming the addressee of the speech is extremely wide: by name, surname, nickname, family ties, social affiliation, place of residence, occupation, age, religious beliefs, etc. In order to recreate a certain historical era, the author even used Bulgarian lexemes when appealing to certain protagonists of the novel.

It was found that the sentences, which are the speaker's reaction to the behavior of the participant of the communicative act, can transfer both positive and negative feelings and mood of the characters. Most often, it is an expression of admiration, exaltation, joy, repentance, respect, anger, indignation, reproach, mockery, fear, anxiety, etc. Only the sentences with the semantics of surprise have a neutral rating.

It was concluded that the most frequently used are the sentences-calls, and the least frequently used ones are the syntactic units with a clear motivational function and appeals - characteristics of the speaker. The peculiarity of the use of the simple sentences of appeal in the texts of historical novels is, on the one hand, a clear expression of the stylistic manner of the novelist, and on the other hand - a reproduction of his worldview.

Key words: *appeals, vocative sentences, simple nominal sentence, sentences of appeal, sentences of reaction, sentences of characteristics.*

Постановка проблеми. Звертання – незамінна одиниця мови, яка побутує в усному і писемному мовленні. В українській мові звертання виконують насамперед етикетну функцію. Завдяки їм мовець висловлює своє ставлення до співрозмовника. Категорія звертання наявна в різних стилях та жанрах, зокрема у промовах, діловому та приватному листуванні, засобах масової інформації тощо, але найширшого представлення набуває у творах художньої літератури.

Звертання, оформлені у окремі синтаксичні одиниці, мовознавці називають *вокативними реченнями*, або *спонукальними* (за М. Каранською (Каранська, 1995: 132–133)). П. Дудик вживає на їх позначення термін «*речення-звертання*» (Дудик, 1971: 37), *кличними комунікатами* іменують ці синтаксичні конструкції І. Слинько, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська (Слинько, 1994: 407), М. Скаб

використовує термін *односкладні речення апеляції* (Скаб, 2002: 173).

Аналіз досліджень. У сучасних мовознавчих дослідженнях актуальним є вивчення питання функціонування вокативних речень як у творах українських письменників, так і в інших текстах. Натрапляємо на порушення і висвітлення цієї проблеми у статті С. Єрмоленко «Вокатив у сучасній українській мові (на матеріалі прози Оксани Забужко)» (Єрмоленко, 2018), у працях М. Голіченко «Комунікативно-прагматичні функції вокативних речень в українському художньому та політичному дискурсах» (Голіченко, 2018) та «Функції вокативних конструкцій в українських драматичних творах ХХ сторіччя» (Голіченко, 2017), в аналізі особливостей вживання односкладних речень апеляції в епістолярії Лесі Українки Н. Вітрук (Вітрук, 2021) тощо.

Мета статті – виявити функційну та семантичну своєрідність вокативних речень у відомих історичних романах Павла Загребельного – «Роксолана», «Диво», «Свпраксія», «Смерть у Києві», «Первоміст», «Я, Богдан».

За твердженнями В. Логвиненко, «період кінця 60 – першої половини 70-х рр. був дуже плідним для прозаїка. У цей час він написав кілька історичних романів, які стали найвагомим внеском автора в українську літературу ХХ ст. Насамперед це роман «Диво» (1968), невдовзі – «Первоміст» (1972) і «Смерть у Києві» (1973), що за них 1974 р. авторові присуджено Шевченківську премію, «Свпраксія» (1975). Невдовзі серію цих історичних творів письменника поповнять «Роксолана» (1980) та «Я, Богдан» (1983)» (Дивосвіт, 2019: 12).

Виклад основного матеріалу. За функціями і семантичним наповненням головного члена вокативні синтаксичні одиниці більшість науковців поділяють на: речення-заклики, речення з виразною спонукальною функцією, речення, що є переважно реакцією на переживання та настрої мовців, і власне вокативні речення. У текстах історичних романів П. Загребельного добре представлена кожна з цих груп. Надзвичайно великий творчий доробок класик, в якому відображена історія України від часів Київської Русі до сьогодення, засвідчив не лише тематичну широту художніх полотен, але й неабияке вміння Павла Загребельного працювати зі словом. «Кожного справжнього митця завжди можна розпізнати серед інших, і його самотність визначають не лише свій почерк, манера, стиль, а передусім своєрідне світосприйняття, власна концепція людини і світу, які й зумовлюють усі оті стильові особливості» (Дивосвіт, 2019: 12). Чітким виразником однієї із стильових рис творів майстра слова є особливість використання вокативних одиниць, представлених такими групами:

I. Вокативні речення-заклики вживають, як правило, коли: а) гукають, б) просять, в) закликають когось зреагувати на кликання або зробити щось.

Функцію гукання реалізовано в реченнях, головний член яких за лексичним вираженням називає адресата мовлення за: 1) особовим іменем: а) чоловічим, напр.: **Іванице!** – покликав через деякий час Дуліб (Загребельний, 1980: 335); **Вацьо!** – гукнув. – Чоботи! І хай сідлають коней! (Загребельний, 1980: 408); **Тепер прийшла в його сон і погукала: «Дулібе! Дулібе!»** (Загребельний, 1980: 316); **Кузьмо!** – закричав йому вслід Силька. (Загребельний, 1980: 208); **Світляна побігла до**

нього, хотіла ще здала гукнути «Маркерію!» (Загребельний, 1974: 528); **Тюхо! Чи спиши!** (Загребельний, 2000: 44); **Григорію!** – здобувся нарешті князь на якесь рішення (Загребельний, 2000: 337); б) жіночим, напр.: **Світляно!** – гукнув Маркерій ще здала (Загребельний, 1974: 554); 2) за прізвиськом, напр.: **Чаплинський!** – гукав я (Загребельний, 1983: 120); **Милостивий пане Корицький!** Писав до мене пан воєвода сандмирський... (Загребельний, 1983: 293); 3) за родинними зв'язками, напр.: **Мужу!** – гукнула щосили (Загребельний, 1975: 144–145); **Отче!** – вслід батькові ще раз крикнув князь Андрій (Загребельний, 1980: 180); **Сину мій!** – занадто урочисто вигукнув Ізяслав (Загребельний, 1980: 81); 4) за соціальною приналежністю, напр.: **Імператоре! Мовчав. – Ваша величність!** (Загребельний, 1975: 144–145); **Шпільмани! Шальке! Рюде!** (Загребельний, 1975: 109); **Аж біжать мої хлопці назад перестрашені та ще здалеку гукають: «Пане сотнику! Пане сотнику!»** (Загребельний, 1983: 284); 5) за професією: Професоре! – Отава не міг ухопити віддиху (Загребельний, 2000: 118); 6) за віком, напр.: **Чедо!** (болг. – Хлопче!) Він озирнувся, але нікого не побачив (Загребельний, 2000: 209).

Другу підгрупу, речення якої виражають прохання розповісти, пояснити, зробити щось, яскраво ілюструють синтаксичні одиниці на зразок: **Филоне! Присунься-но ближче!** (Загребельний, 1983: 362); **Манюню, скажи! – Геть! – Манюню!** (Загребельний, 1980: 180–181); **Я сказав їм: – Браття-товариші! Приймаємо вас до себе, хочемо, щоб пішли разом з нами за волю й честь народу нашого** (Загребельний, 1983: 181); **Гей, обізветься пан Хмельницький Отаман-батько Чигиринський: «Гей, друзі-молодці, Браття козаки-запорожці!»** (Загребельний, 1983: 233).

Натрапляємо на речення, головний член яких виражений найменуванням адресата мовлення не українською мовою, а болгарською, напр.: **...а серед тисяч полонених прокотилося щось мовби зойк чи стогін, а там, од огнищ, один з-перед одного рвалися болісні, скаржливі вигуки: – Майчице!** (бол. – Матусю!) (Загребельний, 2000: 229); **«Майчице моя! Оче мі ізгорях!»** (Загребельний, 2000: 374). Вважаємо, що автор вжив звертання такого типу з метою відтворити історичну епоху саме періоду завоювання Болгарського царства – суперницею Київської Русі.

Окрему групу утворюють вокативні речення, функція яких закликати мовця зреагувати на когось / щось. При характеристиці таких речень головний член може бути виражений: 1) власним іменем: а) чоловічим, напр.: **Гей, брате Самійле!**

(Загребельний, 1983: 390); **Іванице!** – покликав Дуліб, повертаючись до кам'яного свого притулку (Загребельний, 1980: 14); б) жіночим, напр.: **Величко-о!** – закричав з останніх сил Сивоок, ще пробуючи випрочатись. – **Величко-о!** (Загребельний, 2000: 60); 2) родинними зв'язками, напр.: «**Брате!** Зайняв Святослав Ольгович нашу волость у вятичах, давай підемо на нього» (Загребельний, 1980: 16); **Батьку!** – щосили закричав Борис, влітаючи до кабінету (Загребельний, 2000: 289); **Ваша величність! Мамо!** Роксолана гидливо відсунулася від свого зятя (Загребельний, 2001: 625); 3) соціальним статусом, напр.: **Князю!** Помирися! Ліпше тобі впокоритися, аніж рать підіймати на стрія (Загребельний, 1980: 363); **Пане старший!** Тут неподалік у містечку сьогодні набиватимуть на палю чоловіка! (Загребельний, 1983: 61); «**Гей, люди!** Які живі, то вставайте! Пан гетьман Хміль зволів не лякатися і воскресати» (Загребельний, 1983: 286); 4) місцем проживання, напр.: «**О улюбленці мої кияни!** Поможіть мені, хто на конях, хто водою в судах на моїх ворогів і на ваших: бо не мене самого хотіли вбити ці недруги, але й вас викоренити!» (Загребельний, 1980: 22); 5) релігійним переконанням, напр.: «**Віруючі!** Воюйте з тими з невірних, які близько до вас: хай знають вашу жорстокість. І вбивайте їх, де зустрінете» (Загребельний, 2001: 286).

II. Вокативні речення з виразною спонукальною функцією. Спонукальна або стимулююча функція в українській мові спрямована на виконання адресантом мовлення певних завдань. У той чи той момент вона передбачає реакцію людини на: 1) попередження; 2) заборону або 3) наказ.

Група односкладних речень апеляції, що виконують функцію попередження, представлена в історичних романах П. Загребельного такими синтаксичними виявами: [...], і з того боку вогню прокричав до нього Борис: «**Батьку!** Пісок» (Загребельний, 2000: 107); **Гей, пани!** – гукали козаки. – Годі вам по шанях лазити, дороги кунтуші нівечити! (Загребельний, 1983: 421).

Функцію заборони у реченнях на зразок: «**Сину мій!** Перестань, а то в тебе нічого не лишиться!» (Загребельний, 2001: 234).

Окрему групу становлять вокативні речення із функцією наказу: Султане, схаменися! **Мій повелителю!** (Загребельний, 2001: 399); **Ти!** – зиркнув на нього Воєвода. Тоді сказав Положаєві: – Візьми в нього дитину, а він хай підніме отого з конякою (Загребельний, 1974: 470); **Гей, Іванцю, Демку!** Коней мені і сотню гетьманську зі мною! (Загре-

бельний, 1983: 280); **Заспіваймо ж! Вацьо!** Про князя Йвана! (Загребельний, 1980: 236); **Гей, пане підстаросто!** Де ж ти! Виповзай, тхоре, з своєї нори смердючої! **Гей!** (Загребельний, 1983: 120).

III. Вокативні речення-реакції мовців. Беручи до уваги класифікації, запропоновані П. Дудиком (Дудик, 1971), М. Скабом (Скаб, 2002: 180–181), Н. Вітрук (Вітрук, 2021) односкладні речення апеляції, що є реакцією мовця на різні комунікативні ситуації, поділяємо на синтаксичні одиниці: а) з позитивною оцінкою; б) з негативним відтінком та в) з нейтральною оцінкою.

Речення-звертання з позитивною оцінкою виражають такі почуття:

1) благання, напр.: **Пане Хмельницький! Пане гетьмане!** Зглянься на мене! (Загребельний, 1983: 200); **Синочку ж мій!** – Дай хоч пальцем ткнути! (Загребельний, 1980: 378); **Бурмака** спромігся перевернутися долілиць, [...] благально простогнав: – **Князю!** (Загребельний, 2000: 447); **Козаки** заступали мене від шляхетських куль, кричали стурбовано: – **Батьку!** Поберігся б! (Загребельний, 1983: 412); 2) прохання, напр.: **Тайсо!** Сі-сі! – нагадав про себе поет. Зверни увагу на свого давнього знайомого (Загребельний, 2000: 17); **Князеньку!** – склав ніби до молитви долоні боярин (Загребельний, 1980: 183); **Борисе!** Людині мало самого тільки собору! [...] Почуй мене і зрозумій! (Загребельний, 2000: 537); **Ей, козаки, діти, друзі!** Прошу вас, добро дбайте (Загребельний, 1983: 511); 3) возвеличення, напр.: **Гетьманшо наша дорога!** Чолом тобі! **Шана козацька!** (Загребельний, 1983: 373); **Ваша величність!** Меч – у вірній руці! (Загребельний, 2001: 593); **О мій повелителю!** – вигукнула султаниша. – А за кого ж ви могли б видати свою сестру? (Загребельний, 2001: 222); **Серед руїн? Моя Хасекі!** Ти живеш у найтишнішій столиці світу! (Загребельний, 2001: 433); **О чоловіче Божий!** Наспів час Божої помочі й пречистої Богородиці і твоєї мужності й кріпості (Загребельний, 1980: 246); 4) захоплення, напр.: **О пісне наша і мово наша!** Де ж ти пролунала, де задзвеніла, заспівала й затужила? (Загребельний, 1983: 267); **Людоньки!** – сплеснула в долоні Лепетя. – Такий добрий чоловік цей Німий, такий же ж добрий! (Загребельний, 1974: 516); **Гей, земле моя неозора!** (Загребельний, 1983: 95); **Деца moi, синове moi, воници moi добри, війници moi храбри, народе мой...** (болг. – Діти мої, воїни мої добрі, воїни мої хоробрі, народе мій...) (Загребельний, 2000: 231); **Земле мила!** Стрїчала його вся в зелених роздзвонах Києва, в дівочому співі, в шумові вод, у шелесті листя, в бджолиному

гудінні золотому... **Земле моя!** (Загребельний, 1980: 373); 5) **поваги**, напр.: *Яка ще земля народжувала такого сина! – Батьку ти наш! – Ясно-вельможний! – Як не ти, то й ніхто вже!* (Загребельний, 1983: 381); **Брате!** *Кланяюся тобі. Ти за мене старший, отож як ти скажеш, на те я пристану* (Загребельний, 1980: 243); **Ваша величність!** *Тільки незрівнянна могутність вашої імперії не дає їй розпастися і поруїнуватися від безладу* (Загребельний, 2001: 203–204); **Великий хане!** – *мовив я. – Хай буде вічна слава твоя, твоєї руки і твоєї осяйної зброї* (Загребельний, 1983: 160); **Князю!** *Служив тобі вірою і правдою... В поруб, у холод, у мокрість...* (Загребельний, 2000: 565); 6) **вдячності**, напр.: **О ваша величність!** *Хай Аллах дарує вам здоров'я і радість для очей!* (Загребельний, 2001: 327); **Гей, браття моє полегли та невмируще!** *Сумують за вами і степ, і зозулі, і вовки, і вітри, сумуємо й ми всі і хочемо влаштувати вам похорон козацький та й влаштуємо ж!* (Загребельний, 1983: 183); 7) **радості**, напр.: **Батьку!** – *кричали козаки, сміялись, і плакали, і навіть лукаво вдавали, ніби мірять цілувати мої чоботи. – Батьку гетьмане! Яка радість!* (Загребельний, 1983: 283); *Розкрилював обійми ще здалеку, [...], голосом зривистим чи то на спів, чи то на крик загукав: – Дорогий ти мій!* (Загребельний, 1980: 31); *Коли скажімо, переселявся монастир в укріплену мурами будівлю, хроніст у захваті вигукував: «О щаслива година! О блага хвиля!»* (Загребельний, 1975: 55); 8) **співчуття**, напр.: *А другий жалісливо промовив: – Ой отче!* (Загребельний, 1974: 587); **О бідолашна!** *Серця свого не роз'ятрюй журбою!* (Загребельний, 1983: 412); *Де тут взялися, як дісталися сюди, звідки довідалися про поле смерті, хто вони й що? О мої згорьовані сестри!* (Загребельний, 1983: 420); **Князю мій дорогий!** *Бачив тебе тут малим хлопцем, а тепер ти вже й сиву бороду маєш, будь воно прокляте все на світі, хай би не бачили того мої старі очі!* (Загребельний, 1980: 383); 9) **жально**, напр.: *Що ю взяли попри коні, попри коні на ремені, тота плаче: «Ой Боже ж мой! Косо моя довгенькая! Не мати тя розчісує, возникбичем розтріпує!»* (Загребельний, 2001: 249); **Діти мої!** – *схлипнув Ізяслав, і те видовисько розплаканого князя попереду закутої в залізо жорстоколицької дружини* (Загребельний, 1980: 359–360); 10) **покаяння**, напр.: *«Сяйво очей моїх! Чи ж насмілюся б раб твій?..»* (Загребельний, 2001: 15); **Князю любий!** *Петрило єсьм. Восьминник у Києві. Тобі хочу служити, як було вже не раз* (Загребельний, 1980: 381); *«Ой Богдане, Богданочку! Якби була знала – у колиці б*

задушила, під серцем приспала»(Загребельний, 1983: 20); **О грішна душо моя!** – *тільки й устигла прошепотіти Лепетя* (Загребельний, 1974: 607).

На противагу позитивним якостям, знаходимо у романах речення, що передають такі негативні емоції та почуття, як:

1) **гнів**, напр.: *Иди геть. – Імператоре! – Геть!* (Загребельний, 1975: 105–106); **Холопе!** – *гнівно крикнув Ярослав, підіймаючи коня над доглядником* (Загребельний, 2000: 200); **Ти!** – *посунув на нього конем Ганжа. – Хто ти є, нікчемний виплодку?* (Загребельний, 1983: 179); **Ти!** – *заревів Аганіт. – Я віддам тебе... Я... я зажену тебе...* (Загребельний, 2000: 390); 2) **докір**, напр.: **Ой Хмелю, Хмеліку!** *Вчинив еси ясу І поміж панами Велику трусу!* (Загребельний, 1983: 304); **Ваша величність!** *Ну які ж з нас візири?* (Загребельний, 2001: 511); **Пане гетьмане!** – *зашепотів Захарко Лихоманково. – Пане Хмельницький! Чи я не знаю пана? Чи я не знаю всієї його родини?* (Загребельний, 1983: 476); **Ваша величність, ваша величність!** *Чому ви не захотіли його слухати?* (Загребельний, 1975: 241); **Батьку!** *Чом же не сказав? – Та ми ж і бачили, ніби чоловік якийсь не такий!* (Загребельний, 1983: 459); 3) **обурення**: **О, жінки!** *Коли вони люблять, то вбивають, і коли не люблять – теж убивають* (Загребельний, 1975: 117); **Ви!** *Син? Ні, мій син помер* (Загребельний, 1975: 198); **Ваша величність, моя султанию!** *Доки ж, доки цей мерзенний грек буде панувати?* (Загребельний, 2001: 386); **О мій повелителю!** – *вигукнула султаниша. – А за кого ж ви могли б видати свою сестру?* (Загребельний, 2001: 222); **Ганно, Ганно!** *Як же це? За твою чистоту, безгрішність і така несправедлива відплата* (Загребельний, 1983: 85); **Батьку!** – *гукнув обурено. – Ну, чи бачено ж таке!* (Загребельний, 1983: 156); 4) **насмійка**: **Князеньку!** – *реготав позаду Бурмака, [...] А свинячого вуха? Князеньку! А хвостика! Князюсику!* (Загребельний, 2000: 408); *Він піддався наївні басці про високе походження і про чистоту мало не ангельську. Ібрагіме, Ібрагіме!...* (Загребельний, 2001: 54); **О вороже любий!** *Не можу без тебе!* (Загребельний, 2001: 630); 5) **тривога, страх**, напр.: **Моя султанию!** *Немає меж моїй стривоженості!* (Загребельний, 2001: 374); **Іванице!** *Хотів упевнитися, що той спить* (Загребельний, 1980: 340); *Бо загине все. Всі загинемо. О боже!* (Загребельний, 1974: 702); **Гасане!** – **Ваша величність,** – *прошепотів він, – кров... на стіні кров* (Загребельний, 2001: 410); 6) **переляк**, напр.: *Стояла перед султаном зжовкла, як шафран, не могла вхопити віддиху, дивилася на нього такими очима, що він здригнувся, злякано*

вигукнув: – **Хуррем! Хуррем!** (Загребельний, 2001: 672); – **Шуйцю!** – злякано ялось гукнув Ярослав. – **Забаво! Куди?** (Загребельний, 2000: 305); **«Братці! Вже ні одного полковника немає в таборі! Всі повтікали!»** (Загребельний, 1983: 490); **Аж біжать мої хлопці назад перестрашені та ще здалеку гукають: «Пане сотнику! Пане сотнику!»** (Загребельний, 1983: 284); 7) **печаль: Мотронько!** Бачу твої сльози, і придавлене серце моє скажене бунтується, і оглухий світ валиться в грузи (Загребельний, 1983: 138); – **Отче!** – відчаєно сказав князь Андрій. – **Що чиниш, князю Юрію?** (Загребельний, 1980: 180); – **Ой гості ж дорогії!** – зітхав не знати чи радісно, чи болісно боярин Кисличка (Загребельний, 1980: 171); **«Сину мій! Чорт ти не...»**, – і вже князь готов був знову кидатися туди, куди хотілося цим старим, зужитим, страшним у своїй зненависті до всього суцього, людям (Загребельний, 1980: 245).

Окрему групу становлять речення з нейтральною оцінкою, які виражають семантику *здивування*, напр.: **Князю! Полишаєш Київ?** – **А що скажу киянам?** (Загребельний, 1980: 409); **Ваша високість! Ви не знаєте цього старого ошуканця?** (Загребельний, 2001: 467); **Шуйцю!** – **Чого приїхав?** – так само тихо спитала вона (Загребельний, 2000: 421); **Світляно!** – здивовано покликав її Маркерій (Загребельний, 1974: 528); **О людоньки!** – сплеснула в долоні Лепетя. – **Що за чоловік!** (Загребельний, 1974: 606); **Таку дівку кинув! Боже!** Чого я тут не бачив? (Загребельний, 1980: 188); **Маркерій? О світе ясний! Живий?** (Загребельний, 1974: 700).

IV. Власне вокативні речення або звертання-характеристики. До цієї групи належать одно-

складні речення апеляції, головний член яких містить певну оцінку адресата мовлення, як правило, негативну, напр.: **Падлюко!** – *проказувала Берта* (Загребельний, 1975: 89); **Що ти накоїв! Ти, злодюго! Вбивцю! Негіднику!; Ти! Поганцю! Сволото! Тварюко!** – *телесувався коло нього Сивоок* (Загребельний, 2000: 129); **Зраднице!** – *вигукнула люто Махидевран* (Загребельний, 2001: 630); **Адальберт скочив на ноги. «Дурню! Що ти нароби!»** (Загребельний, 1975: 66); **А то й вивідник з чужої землі? – О мракоумний земнородцю!** (Загребельний, 1974: 484); **Богомудрій!** – *гукнув ізумен.* – **А що за Меркурій?** (Загребельний, 1974: 647).

Висновки. Як бачимо, у текстах історичних романів Павло Загребельний активно використовує вокативні конструкції різної функційної спрямованості. Найбільш вживаними є речення-заклики, якими адресат мовлення гукає співрозмовника, закликає до певної дії, називаючи його за іменем, родинними зв'язками, прізвиськом, соціальною приналежністю, місцем проживання, а також речення, що містять як позитивну, так і негативну, а також нейтральну реакцію на поведінку учасника комунікативного акту, зокрема захоплення, возвеличення, радість, покаєння, гнів, обурення, докір, насмішку, переляк, здивування тощо. Найменше послуговується письменник синтаксичними одиницями з виразною спонукальною функцією та звертаннями-характеристиками мовця. Звичайно ж, наявність кожної з проаналізованих нами групи односкладних речень апеляції привносить емоційне забарвлення, надає текстам особливого колориту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вітрук Н. Л. Односкладні речення апеляції в епістолярію Лесі Українки. Леся Українка і сучасний гуманітарний дискурс : матеріали Всеукраїнської наукової інтернет-конференції, присвяченої 150-річчю від дня народження Лесі Українки. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2021. С. 30–31.
2. Голіченко М. О. Комунікативно-прагматичні функції вокативних речень в українському художньому та політичному дискурсах : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2018. 19 с.
3. Голіченко М. О. Функції вокативних конструкцій в українських драматичних творах ХХ сторіччя. *Українська мова*. 2017. № 4. С. 67–77.
4. Дивосвіт Павла Загребельного : інформаційно-бібліографічні матеріали до 95-річчя від дня народження П. А. Загребельного / укладач В. Ю. Логвиненко; Полтавська обласна бібліотека для юнацтва імені Олеса Гончара. Полтава, 2019. 36 с. („Бібліотечка рефератів”).
5. Дудик П. С. Звертання-речення в сучасній українській мові. *Українська мова і література в школі*. 1971. № 5. С. 37–43.
6. Єрмоленко С. І. Вокатив у сучасній українській мові (на матеріалі прози Оксани Забужко). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія Філологія. 2018. № 36. С. 67–72.
7. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови : навч. посібник. Київ : Либідь, 1995. 312 с.
8. Скаб М. С. Граматика апеляції в українській мові : монографія. Чернівці : Місто, 2002. 272 с.
9. Слинко І. І. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання : навч. посібник / І. І. Слинко, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. Київ : Вища школа, 1994. 670 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Загребельний П. А. Диво: роман. Київ : Махаон-Україна, 2000. 576 с.
2. Загребельний П. А. Євпраксія: роман. Київ : Рад. письменник, 1975. 312 с.
3. Загребельний П. А. Первоміст: романи в двох томах. Київ: Дніпро. 1974. Т. 1. С. 445-734.
4. Загребельний П. А. Роксолана: роман / худож.-оформлювачі Б. П. Бублик, І. В. Осипов. Харків : Фоліо, 2001. 685 с.
5. Загребельний П. А. Смерть у Києві: твори в шести томах. Київ : Дніпро, 1980. Т. 3. 680 с.
6. Загребельний П. А. Я, Богдан (Сповідь у славі): роман. Київ : Рад. письменник, 1983. 511 с.

REFERENCES

1. Vitruk N. L. Odnoskladni rechennia apeliatsii v epistolarii Lesi Ukrainky. Lesia Ukrainka i suchasnyi humanitarnyi diskurs [Simple sentences of appeal in the epistolary novels of Lesya Ukrainka]: materialy Vseukrainskoi naukovoï internet-konferentsii, prysviachenoï 150-richchiiu vid dnia narodzhennia Lesi Ukrainky. Chernivtsi: Chernivets. nats. un-t im. Yu. Fedkovycha, 2021. S. 30–31. [in Ukrainian]
2. Holichenko M. O. Komunikatyvno-prahmatychni funktsii vokatyvnykh rechen v ukrainskomu khudozhnomu ta politychnomu diskursakh [Communicative and pragmatic functions of the vocative sentences in the Ukrainian artistic and political discourses] : avtoref. dys. ...kand. filol. nauk: 10.02.01. Kyiv, 2018. 19 s. [in Ukrainian]
3. Holichenko M. O. Funktsii vokatyvnykh konstruktivnykh tvorakh KhKh storichchia. [Functions of the vocative constructions in the Ukrainian dramatic works of the 20th century] Ukrainska mova. 2017. № 4. S. 67–77. [in Ukrainian]
4. Dyvosvit Pavla Zahrebelnoho [Wonderland of Pavlo Zagrebelnyi] : informatsiino-bibliohrafichni materialy do 95-richchia vid dnia narodzhennia P. A. Zahrebelnoho / ukladach V. Yu. Lohvynenko; Poltavska oblasna biblioteka dlia yunatstva imeni Olesia Honchara. Poltava, 2019. 36 s. („Bibliotechka referativ”). [in Ukrainian]
5. Dudyk P. S. Zvertannia-rechennia v suchasniï ukrainskii movi. Ukrainska mova i literatura v shkoli. [Sentences of appeal in the modern Ukrainian language] 1971. № 5. S. 37–43. [in Ukrainian]
6. Iermolenko S. I. Vokatyv u suchasniï ukrainskii movi (na materialy prozy Oksany Zabuzhko). [Vocative in the modern Ukrainian language (based on prose of Oksana Zabuzhko)] Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriia Filolohiia. 2018. № 36. S. 67–72. [in Ukrainian]
7. Karanska M. U. Syntaksys suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy : navch. posibnyk. [Syntax of the modern Ukrainian literary language] Kyiv : Lybid, 1995. 312 s. [in Ukrainian]
8. Skab M. S. Hramatyka apeliatsii v ukrainskii movi : monohrafiia. [Grammar of appeal in the Ukrainian language] Chernivtsi : Misto, 2002. 272 s. [in Ukrainian]
9. Slynko I. I. Syntaksys suchasnoi ukrainskoi movy: Problemni pytannia : navch. posibnyk [Syntax of the modern Ukrainian language] / I. I. Slynko, N. V. Huvaniuk, M. F. Kobylanska. Kyiv : Vyshcha shkola, 1994. 670 s. [in Ukrainian]

SOURCES OF ILLUSTRATIVE MATERIAL

1. Zahrebelnyi P. A. Dyvo: roman. [Dyvo: novel] Kyiv : Makhaon-Ukraine, 2000. 576 s. [in Ukrainian]
2. Zahrebelnyi P. A. Yevpraksiia: roman. [Yevpraksiya: novel] Kyiv : Rad. pismennyk, 1975. 312 s. [in Ukrainian]
3. Zahrebelnyi P. A. Pervomist: romany v dvokh tomakh. [Pervomist: a novel in two volumes] Kyiv: Dnipro. 1974. T. 1. S. 445-734. [in Ukrainian]
4. Zahrebelnyi P. A. Roksolana: roman [Roksolana: novel] / khudozh. - oformliuvachi B. P. Bubyk, I. V. Osypov. Kharkiv : Folio, 2001. 685 s. [in Ukrainian]
5. Zahrebelnyi P. A. Smert u Kyievi: tvory v shesty tomakh. [Death in Kyiv: works in six volumes] Kyiv : Dnipro, 1980. T. 3. 680 s. [in Ukrainian]
6. Zahrebelnyi P. A. Ya, Bohdan (Spovid u slavi): roman. [I, Bohdan (Confession in glory): novel] Kyiv : Rad. pismennyk, 1983. 511 s. [in Ukrainian]

УДК 811.1

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/57-1-26>**Ірина ГАВРИЛОВА,***orcid.org/0000-0003-2322-8051**старший викладач кафедри ділової іноземної мови та перекладу
Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
(Харків, Україна) havrylovairyna@gmail.com*

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ІНФІНІТИВНИХ КОНСТРУКЦІЙ В ТЕКСТАХ ЕЛЕКТРОТЕХНІЧНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ

*В статті описуються морфологічно-категорійні трансформації використані для перекладу речень з інфінітивними конструкціями. Застосування цих прийомів зумовлено граматичними і лексичними особливостями німецької та української мов. Конструкції з нефінітними дієслівними формами є однією з характерних рис синтаксису німецької мови. Інфінітивна конструкція представлена додатком у формі різних прислівників. У граматиці існує певна кількість визначень для позначення поширеного інфінітиву, зокрема, інфінітивна клауза, інфінітивна конструкція або зворот, інфінітивне речення, інфінітивний комплекс. У сучасній лінгвістиці представлені також терміни нефінітна конфігурація та інфінітивна група. В цій роботі інфінітивна група розглядається як додаткова конструкція, а не повне речення з огляду на те, що в ній не представлена граматична основа, що є ознакою повноцінного речення, наводяться найбільш вживані інфінітивні групи *im+zu+Infinitiv*, *ohne+zu+Infinitiv*, *statt+zu+Infinitiv*, *haben+zu+Infinitiv*, *sein+zu+Infinitiv*, а також значення, в яких вони зазвичай вживаються. Підкреслюється необхідність для перекладача бути обізнаним з граматичними особливостями вихідної мови та мови перекладу, а також вміння застосовувати різні прийоми граматичних трансформацій в процесі перекладу. На основі опрацьованого матеріалу підкреслюються граматичні особливості, зокрема, категорія означеності/неозначеності, відмінні форми однини і множини, інфінітивні конструкції, частотність вживання активного і пасивного стану тощо. При перекладі репрезентованих прикладів використано наступні морфологічно-категорійні трансформації: заміна дієслова іменником, прийом граматичної заміни, а саме ступеня порівняння, об'єднання речень та заміна пасивної конструкції наказовим способом та інші.*

Ключові слова: *інфінітивна конструкція, інфінітивна група, морфологічно-категорійні трансформації.*

Iryna HAVRYLOVA,*orcid.org/0000-0003-2322-8051**Senior Lecturer at the Department of Business Foreign Studies Language and Translation
National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"
(Kharkiv, Ukraine) havrylovairyna@gmail.com*

PECULIARITIES OF THE TRANSLATION OF INFINITIVE CONSTRUCTIONS IN ELECTROTECHNICAL TEXTS

*The article describes morphological-categorical transformations used to translate sentences with infinitive constructions. The use of these methods is determined by the grammatical and lexical features of the German and Ukrainian languages. Constructions with non-finite verb forms are one of the characteristic features in the syntax of the German language. The infinitive construction is represented by an appendix in the form of various adverbs. There are a number of definitions in modern German for the common infinitive, including infinitive clause, infinitive construction or phrase, infinitive sentences, infinitive complex. In modern linguistics there are also presented terms such as non-finite configuration and infinitive group. In this work the infinitive group is considered as an additional construction and not as a complete sentence due to the fact that there is not represented a grammatical basis, which is a sign of a complete sentence. The most used infinitive groups are *im+zu+Infinitiv*, *ohne+zu+Infinitiv*, *statt+zu+Infinitiv*, *haben+zu+Infinitiv*, *sein+zu+Infinitiv*, as well as the meanings in which they are usually used. It emphasizes the need for the translator to be familiar with the grammatical features of the source language and the language of translation, as well as the ability to apply various techniques of grammatical transformations in the translation process. On the basis of the studied material there are defined such grammatical features, in particular, the category of definiteness/indefiniteness, distinctive forms of singular and plural, infinitive constructions, frequency of use of active and passive voice etc. There were used following morphological-categorical transformations during the translation of the represented examples: replacing the verb with a noun, using grammatical substitution, namely the degree of comparison, combining sentences and replacing the passive construction through imperative, and some others.*

Key words: *infinitive construction, infinitive group, morphological-categorical transformation.*

Постановка проблеми. До кола актуальних питань граматичної теорії, які потребують висвітлення з позицій новітніх парадигм знання про мову, належить визначення лексико-граматичного статусу синкретичних одиниць, у тому числі інфінітива, ідентифікація яких викликає певні труднощі. Історичний погляд на характеристики інфінітива дозволяє розкрити природу цієї граматичної форми й відтворити шлях її розвитку, у процесі якого інфінітив набуває та розширює діапазон категоріальних ознак дієслова.

Попри велику кількість праць, присвячених інфінітиву, лишається чимало недостатньо висвітлених питань, насамперед пов'язаних із його формальною і семантичною структурами, функціонуванням у мові та особливостями перекладу.

Аналіз досліджень. Донедавна у поле зору лінгвістів потрапляли лише окремі форми інфінітиву (І. А. Герасименко, Р. В. Козак, В. І. Нодь, Р. Т. Рахматова, І. Є. Снісаренко, Ж. О. Askedal, G. Vech та ін.). Окремі типи інфінітивних конструкцій в німецькій мові стали предметом дослідження лінгвістів (С. М. Амеліна, Л. А. Долгополова, О. О. Сметаніна). Інфінітивні конструкції та їх адекватний переклад уже впродовж багатьох десятиліть залишаються предметом дослідження таких вітчизняних та іноземних мовознавців як М. А. Беляєва, Я. І. Рецкевич, Т. А. Зражевська, Л. Ф. Кутузов, В. Н. Комісарова, І. В. Корунець, Т. Н. Мальчевська та В. І. Шпак.

Мета статті. В даній роботі вважаємо за необхідне проаналізувати особливості перекладу інфінітивних зворотів на матеріалі текстів електротехнічної спрямованості.

Виклад основного матеріалу. Потік наукової інформації, що постійно зростає, обмін досвідом між фахівцями різних галузей потребують активної роботи кваліфікованих перекладачів. Тому роль та значення науково-технічного перекладу в даний період розвитку сучасної науки і техніки важко переоцінити. Через різке збільшення попиту на переклад його якість вимагає особливої професійності, адже основна вимога до науково-технічного перекладу – це точна передача інформації. Адекватний науково-технічний переклад повинен не тільки передавати зміст оригіналу, але й прагнути до особливої термінологічної точності в мові перекладу й відповідати нормам науково-технічної літератури, переклад якої здійснюється.

До поняття науково-технічна література входять такі її різновиди, як монографія, стаття із спеціального журналу, технічний опис, патент, технічні довідники. Мова німецької науково-технічної літератури істотно відрізняється від літе-

ратурної мови тим, що вона значно ускладнена наявністю розгорнутих речень з інфінітивними групами, поширеними означеннями, великою кількістю значних за обсягом складних речень з багатьма вставними підрядними реченнями всередині головного, а також значним використанням пасивних конструкцій. Крім того, для науково-технічної літератури характерним є вживання великої кількості термінів, які відображають специфіку понять.

Проблема інфінітива та інфінітивних конструкцій давно привертає увагу лінгвістів, актуальна вона і в сучасному мовознавстві та перебуває в центрі уваги багатьох дослідників. Характерною рисою синтаксису німецької мови є конструкції з нефінітними дієслівними формами, що не мають ознак узгодження суб'єктно-предикатних узгоджень. (Карамишева, 2007: 73).

Під терміном інфінітивна конструкція об'єднується одиниці, у яких інфінітив розглядається як частина речення, або як ядро фрази. Функціонально він є доповненням у вигляді різних типів прислівників.

Формальний аналіз в межах генеративної граматики визначає поширений інфінітив як граматично оформлену одиницю. Такі сполучення визначають як інфінітивна клауза (Н. Хомський), а також інфінітивна конструкція або зворот (Ю. А. Левицький, Е. І. Schendels, G. Helbig, J. Buscha), інфінітивне речення (U. Engel), інфінітивний комплекс (M. Bierwisch). У сучасній лінгвістиці поширені також терміни нефінітні конфігурації (І. П. Сусов), інфінітивні групи (М. Г. Арсенєва, Г. М. Біркенгоф).

В запропонованій роботі дотримуємося точки зору групи учених Г. Цифонун, Л. Гоффманн, Б. Штрекер та інш., які розглядають інфінітивну групу як додаткові конструкції, що не є повними реченнями. Оскільки в них немає граматичної основи, то, відповідно, не вживається відмінювання форма дієслова, «отже в них не виражений час та спосіб, їх віднесеність до певного часу вони отримують від домінуючої конструкції» (Zifonun, Hoffmann, Streker, 1997: 2162, 2187).

Отже, поширений інфінітив не дорівнює реченню, оскільки не має обов'язкової ознаки предикативності, деякі лінгвісти вбачають в цій конструкції напівпредикативність або додаткову предикативність, «синтаксичне значення, що частково збігається з предикативним, але не утворює речення» (Загнітко, 2001: 216).

Поширений інфінітив, інфінітивний зворот, або інфінітивна конструкція, у свою чергу складається з інфінітиву, ускладненого «необхідними

та вільними членами» (Helbig, Buscha, 1974: 36), якими можуть виступати додаток, обставина чи обидва ці члени речення одночасно.

На відміну від обмежень у вживанні частки *zu* перед інфінітивом після певних дієслів, не існує синтаксичних обмежень щодо утворення інфінітивних груп *um*, *(an)statt*, *ohne +zu+Infinitiv*. Вони представляють собою валентно незалежні прислівникові звороти і семантично відповідають певним прислівниковим підрядним реченням.

У німецькій мові виділяють наступні інфінітивні групи:

Інфінітивна конструкція *um+zu+Infinitiv* виражає підпорядкованість, мету, послідовність і, навіть, умовність (Helbig, Buscha, 1974: 469).

Unsere Produkte werden hergestellt, um höchste Ansprüche an Qualität, Funktionalität und Design zu erfüllen.

Наступна інфінітивна конструкція *ohne+zu+Infinitiv* також виражає підпорядкованість, послідовність, має модальне значення з вказівкою на відсутню обставину, яка очікується як результат дії в головному реченні (Helbig, Buscha, 1974: 464).

«Die Konstruktion ist so gewählt, daß es ohne Schwierigkeiten möglich ist, bei allen Schiebern die bisherige Stopfbüchse durch die neue Ausführung zu ersetzen, ohne den Schieber ausbauen zu müssen».

Інфінітивна конструкція *statt+zu+Infinitiv* також вказує на підпорядкованість, заміну можливості і є обставиною дії (Helbig, Buscha, 1974: 456).

«Dann kann man daraus Zahnräder, Federn und andere Maschinenteile herstellen, statt das Metall zu verwenden».

Відмінною рисою цих конструкцій є їх утворення з прийменниками та обов'язковим вживанням частки *zu*.

Крім наведених вище, варто зазначити інфінітивну конструкцію *sein +zu+Infinitiv*, яка має значення необхідності, наказу, її притаманна суб'єктивна модальність, що за своїм значенням наближається до модальних дієслів *dürfen*, *mögen*, *können* зі значенням припущення, а також *wollen*, *sollen* зі значенням чужого твердження. Модальність проявляється між дією та підметом, який зазвичай не називається в реченні, має пасивний стан і передає модальні значення можливості та необхідності.

«Im Drehstromsystem ist jeweils die korrekte Phasenlage der Stranggrößen und Leitergrößen zu berücksichtigen».

Інфінітивна конструкція *haben+zu+Infinitiv* висловлює обов'язок і має активне значення, тобто підмет в такому реченні є виконавцем дії.

Дві останні конструкції можуть використовуватися в різних часових формах. У семантичному відношенні названі конструкції в сучасній німецькій мові синкретично комбінують у своєму об'єктивному складі дві морфологічні ознаки пасивних та модальних відносин. Граматична ознака модального значення даним утворенням надає, як вважають багато дослідників німецької мови, частка *zu*.

«Alle von Ventaex® erhältlichen Lüftungsrohre und Formteile sind mittels Spezialkleber oder Rohrschellen miteinander zu verbinden und können somit beliebig in Länge, Durchmesser und Form angepasst werden».

Обов'язковою умовою адекватного перекладу фахового тексту є вміння аналізувати граматичну будову іншомовних речень, правильно визначати граматичні труднощі перекладу й конструювати речення відповідно до норм мови перекладу. Зрозуміло, що перекладач повинен бути добре обізнаним з граматичними особливостями вихідної та цільової мов, основами теорії перекладу взагалі та науково-технічного перекладу зокрема, а також вміло застосовувати різні прийоми граматичних трансформацій, які обумовлені, як правило такими причинами:

– Відсутність формального граматичного відповідника в одній з мов.

– Різниця у сфері використання того чи іншого граматичного явища.

До граматичних особливостей, що мотивують застосування прийомів морфологічно-категорійних трансформацій під час перекладу німецькомовних науково-технічних текстів, на думку українських дослідників Т. Р. Кияка, А. М. Науменка, О. Д. Огуя (Кіак, 2014), належать такі:

а) розбіжності у будові мови як наборі певних граматичних категорій та форм: німецькі артиклі, наприклад, як категорія означеності/неозначеності;

б) різний обсяг змісту подібних конструкцій;

в) відмінні функціональні характеристики, наприклад, різні форми однини та множини;

г) відмінне частотне навантаження активного та пасивного стану, дійсного та умовного способів, зокрема, інфінітивних конструкцій тощо;

д) різнотипність вираження «формального» підмета та додатка «*man*», «*es*», неможливих у структурі українського речення; використання лексичних засобів для вираження граматичних категорій;

е) відмінна сполучуваність слів тощо.

Зазначимо, що граматичні трансформації під час перекладу іноді поєднуються із лексичними, оскільки не завжди існують у чистому вигляді.

Матеріалом дослідження послужили німецькомовні тексти електротехнічної спрямованості. Загальна кількість вживання інфінітивних конструкцій склала 85 випадків, серед них переважало вживання конструкції *um+zu+Infinitiv* – 74 випадків, конструкції *ohne+zu+Infinitiv* – 10 випадків, 1 випадок вживання конструкції *statt+zu+Infinitiv*.

«*Um den effizientesten Betrieb und den geringsten Energieverbrauch sicherzustellen, tauen Sie die Gefriertruhe ab, sobald der Frost an den Wänden der Gefriertruhe mehr als 5 bis 10 mm dick ist.*»

«Для найефективнішої роботи і мінімального споживання енергії слід розморожувати морозильник, коли на його стінках з'явилися надлишкові відкладення інею або їх товщина досягла 5–10 мм».

«*Die Verpackung muss luft- und feuchtigkeitsundurchlässig sein, um ein Austrocknen des Inhalts und Vitaminverluste zu verhindern*» (9).

»Упаковка повинна бути непроникною для повітря і вологу для того, щоб запобігти висиханню вмісту та втраті вітамінів перешкоджаючи».

У зазначених прикладах інфінітивна конструкція «*um+zu+Infinitiv*» відтворена в мові перекладу прийменниковою конструкцією.

«*Kontrollieren Sie die Schüssel gelegentlich, um zu verhindern, dass das Wasser überläuft*» (10).

«Час від часу перевіряйте піддон, щоб вода не переливалася».

В цьому прикладі інфінітивна конструкція «*um+zu+verhindern*» взагалі вилучена, що зумовлено відмінностями у граматичній структурі мов.

«*Um Geruchs- und Schimmelbildung zu vermeiden, sollte die Tür ein wenig offen gelassen werden. Blockieren Sie hierfür die Tür oder entfernen Sie sie zur Gänze*» (11).

«Щоб уникнути утворення запахів і плісняви залиште двері злегка відкритими: за необхідності заблокуйте їх у відкритому положенні або зніміть їх».

У наведеному прикладі наявні декілька прийомів граматичних трансформацій, а саме: об'єднання речень та заміна пасивної конструкції наказовим способом.

«*Die Gefriertruhe wurde vor kurzem über einen längeren Zeitraum vom Strom genommen. Die Gefriertruhe benötigt vier Stunden, um vollständig abzukühlen*» (12).

«Морозильник було нещодавно відключено на певний проміжок часу. Морозильнику необхідно чотири години, щоб повністю охолонути».

У цьому прикладі в процесі перекладу застосовано прийом граматичної заміни, а саме ступеня

порівняння. Прикметник *längeren* у вищому ступені замінено за допомогою способу контекстуальної заміни прикметником *gewisser*.

«*Um ein elektrisches Feld zu beschreiben, ist nicht nur die Stärke, sondern auch die Richtung anzugeben*».

«Щоб описати електричне поле, необхідно вказати не тільки напруженість, але й напрямок».

«*Um die Zugfestigkeit des Stahls besser auszunutzen, muß man den Stahl sehr hoch vorspannen*» (13).

«Щоб краще використиння міцності сталі на розрив, необхідно дати сталі попереднє дуже високе напруження».

«*Wie muss Port 3 konfiguriert werden, um die Schalter auszulesen?*» (12)

«Як має бути налаштований порт 3 для виокремлення комутаторів?»

«*Die Vollautomatisierung hängt mit der Schaffung moderner Maschinen zusammen, sogenannter Elektronenrechenmaschinen; ohne diese Maschine anzuwenden, kann man keine Automatisierung durchführen*» (13).

«Повна автоматизація пов'язана зі створенням сучасних машин, так званих електронних обчислювальних машин; не використовуючи ці машини не можливо проводити автоматизацію».

В наведених реченнях при перекладі відбулася заміна дієслова іменником, що є досить вживаним при перекладі технічних текстів.

Часто значні труднощі виникають при перекладі науково-технічного тексту у зв'язку з відмінністю синтаксичної системи мов: послідовність елементів висловлювання в німецькій і українській мовах може не збігатися. Наприклад, при перекладі речень з інфінітивними групами чи зворотами інфінітив, що стоїть у кінці групи чи звороту, в українському реченні ставиться на перше місце; при перекладі речень, які починаються не з підмета, присудок ставиться саме після підмета, у німецькому реченні порядок слів зворотний:

«*Dabei werden sie auf einfache Weise – beispielsweise bei den zunehmenden Vernetzungs- und Digitalisierungsaufgaben – unterstützt, ohne eigenes Know-how oder Ressourcen aufbauen zu müssen*» (13).

«Вони підтримуються простим способом – наприклад, шляхом зростаючої кількості мережевих і оцифрувальних завдань, без необхідності накопичувати власні ноу-хау чи ресурси».

«*Um dem Metall andere Eigenschaften zu verleihen, legiert man es mit anderen Elementen*».

«Для того щоб надати металові інших властивостей, його сплавляють з іншими елементами».

«Durch die Vervollkommnung der Technologie und durch die Entwicklung vorgefertigter Elemente gewinnt der Beton in den letzten Jahren immer mehr an Bedeutung».

«Завдяки удосконаленню технології і розвитку готових збірних елементів бетон набуває в останні роки дедалі більшого значення».

«Das bedeutet unter anderem, daß ein Mikrocontroller beliebig langsam getaktet werden kann (z. B. mit einem 32,768 kHz-Uhrenquarz) bzw.

im Schlafmodus mit vollkommen gestopptem Takt betrieben werden kann, ohne seine Daten zu verlieren».

«Це означає, серед іншого, що мікроконтролер може працювати як заводно повільно (наприклад, за допомогою кристала годинника 32,768 кГц) або може працювати в режимі сну з повністю зупиненим годинником без втрати даних».

Висновки. Для перекладу речень з інфінітивними конструкціями були застосовані прийоми морфологічно-категорійних трансформацій, що зумовлені граматичними і лексичними особливостями німецької та української мов.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови : Синтаксис. Донецьк : ДонНУ, 2001. 662 с.
2. Карамішева І. Д. Функціонування структур вторинної предикації у складі синтаксичних структур одного типу (на матеріалі англійської мови). *Нова філологія*. 3.: ЗДУ. 2007. С. 71–78.
3. Приходько А. М. Складносурядне речення в сучасній німецькій мові. Запоріжжя : ЗДУ, 2002. 292 с.
4. Кияк Т. Р., Науменко А. М., Огуй О. Д. Перекладознавство (німецько-український напрям) : підручник для студентів вищ. навч. закл. Чернівці : Видавничий дім «Букрек», 2014. 640 с.
5. Duden K. Deutsches Universalwörterbuch. Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag, 2001. 1892 S.
6. Helbig G., Buscha J. Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht. Langenscheidt. Verlag Enzyklopädie. Leipzig. Berlin. München. Wien. Zürich. New York. 17. Auflage. 1996. 731 S.
7. Zifonun G., Hoffmann L., Strecker B. u.a. Grammatik der deutschen Sprache (in 3 Bänden). Berlin, N. Y.: Walter de Gruyter, 1997. 2569 S.
8. Würst K. Mikroprozessortechnik. Wiesbaden : Vieweg Teubner, 2011. 194 S.
9. Ausführliche Gebrauchsanleitung für Gefrierschrank, 2019. 32 S. URL: https://drive.google.com/file/d/12mdPPSNYOM9a9h_jIT39MfXNNrSsr9iD/view?usp=drivesdk (дата звернення 15.10.2022)
10. Austern Richtig Lagern: Kühlschrank, in Wasser, geöffnete, 2022. 12 S. URL: <https://lagertjetzt.com/austern> (дата звернення 02.10.22)
11. Schimmel am Fenster: Ursachen und wie Sie dein Schimmel am schnellsten entfernen können, 2022. 10 S. URL: <https://www.brandenburger-fensterbau.de/blog/schimmel-am-fenster/> (дата звернення 19.09.2022)
12. Bedienungsanleitung für manuelle Abtautruhe. 2022. 16 S. URL: <https://manuals.plus/de/ge-appliances/fcm9srww-manual-defrost-chest-freezer-manual#axzz7jDLZmJkV> (дата звернення 20.09.2022)
13. Німецька мова: Поглиблений курс : підручник / Г. П. Ятель та ін. К.: Вища школа, 2002. 214 с.

REFERENCES

1. Zahnitko A. P. *Teoretychna hramatyka ukrainskoi movy* [The theoretical grammar of Ukrainian language]: Syntaksys. Donetsk: DonNU. 2001. 662 s.[in Ukrainian]
2. Karamysheva I. D. *Funktsionuvannia struktur vtorynnoyi predykatsii u skladi syntaksychnykh struktur odnogo typu* [Functioning of structures of secondary predication as a part of syntactic structures of the same type]. Nova filolohiia. Zaporizhzhia: ZDU. 2007. S. 71–78. [in Ukrainian]
3. Prykhodko A. M. *Skladnosuriadne rechennia v suchasni nimetskii movi*. [Complex sentence in modern German]. Zaporizhzhia: ZDU, 2002. 292 s. [in Ukrainian]
4. Kyiak T. R., Naumenko A. M., Ohui O. D. *Perekladoznavstvo (nimetsko-ukrainskyi napriam)* [Translation studies (German-Ukrainian direction)]: pidruchnyk dlia studentiv vystch.navch. zakl. Chernivtsi: Vydavnychiy dim «Bukrek», 2014. 640 s. [in Ukrainian]
5. Duden K. *Deutsches Universalwörterbuch*. [German universal dictionary]. Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag,2001. 1892 S. [in German]
6. Helbig G, Buscha J. *Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*. [German grammar. A handbook for the foreigners' course]. Langenscheidt. Verlag Enzyklopädie. Leipzig. Berlin. München. Wien. Zürich. New York. 17. Auflage. 1996. 731 S. [in German]
7. Zifonun G., Hoffmann L., Strecker B. u.a. *Grammatik der deutschen Sprache (in 3 Bänden)*. [Grammar of the German language]. Berlin, N. Y.: Walter de Gruyter, 1997. 2569 S. [in German]
8. Würst K. *Mikroprozessortechnik*. [Microprocessor Technology] . Wiesbaden : Vieweg Teubner, 2011. 194 S. [in German]
9. Ausführliche Gebrauchsanleitung für Gefrierschrank. [Detailed instruction manual for freezer]. 2019. 32 S. URL: https://drive.google.com/file/d/12mdPPSNYOM9a9h_jIT39MfXNNrSsr9iD/view?usp=drivesdk (дата звернення 15.10.2022) [in German]

10. Austern Richtig Lagern: Kühlschrank, in Wasser, geöffnete. [Oysters proper storage: refrigerator, in water, opened]. 2022. 12 S. URL: <https://lagertjetzt.com/austern> (дата звернення 02.10) [in German]

11. Schimmel am Fenster: Ursachen und wie Sie dein Schimmel am schnellsten entfernen können. [Mold on the window: causes and how to remove your mold the fastest], 2022. 10 S. URL: <https://www.brandenburger-fensterbau.de/blog/schimmel-am-fenster/> (дата звернення 19.09.2022) [in German]

12. Bedienungsanleitung für manuelle Abtautruhe. [Manual for manual defrost chest]. 2022. 16 S. URL: <https://manuals.plus/de/ge-appliances/fcm9srww-manual-defrost-chest-freezer-manual#axzz7jDLZmJkB> (дата звернення 20.09.2022) [in German]

13. Nimetska mova: Pohlyblyeni kurs [German: advanced course] : pidruchnyk / Н. Р. Yatel ta in. К.: Vyshcha shkola, 2002. 214 s. [in Ukrainian]

УДК 811.161.2'38:070.41

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/57-1-27>

Алла ГОВОРУН,

orcid.org/0000-0002-5392-9003

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки, української та іноземної філології
Харківської державної академії дизайну і мистецтв
(Харків, Україна) hovorunalla@gmail.com

Олена ПЕТУХОВА,

orcid.org/0000-0003-2368-3177

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки, української та іноземної філології
Харківської державної академії дизайну і мистецтв
(Харків, Україна) eip019680@gmail.com

Вікторія ЧОРНА,

orcid.org/0000-0002-7288-9043

старший викладач кафедри мовної підготовки
Державного біотехнологічного університету
(Харків, Україна) viktoriachornaya9@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ПРИЙМЕНИКОВИХ ГРУП З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ НА АНГЛІЙСЬКУ

Стаття присвячена особливостям перекладу прийменникових груп з української мови на англійську. Проблема перекладу прийменників пов'язана з вибором відповідників в англійській мові. У статті доведено, що складнощі відтворення прийменникових груп полягають у розбіжностях будови мов, наборі граматичних категорій, форм та конструкцій. Тому виникла необхідність провести семантичний аналіз прийменникових груп при перекладі з української мови на англійську на матеріалі дібраних словосполучень зі словників та медійних текстів для порівняння перекладу з української мови на англійську. Задля досягнення мети дослідження було задіяно описовий, порівняльно-зіставний та семантичний методи.

Під час аналізу перекладів було встановлено, що відтворення прийменників вимагає детального вивчення стилю тексту та його змісту, оскільки переклад деяких українських прийменників може мати два і більше варіантів в англійській мові, які не є взаємозамінними. Тому неправильно ужитий прийменник може спотворити зміст тексту або не відповідати його стилю.

Стаття містить роз'яснення значень прийменників в сучасній українській мові з метою їх правильного відбору при перекладі на англійську. У роботі представлено найбільш вживані прийменникові групи та їх основні значення, наведено приклади вживання прийменників у медійному дискурсі – у текстах новин, а також у текстах офіційного змісту.

З'ясовано, що при перекладі українських прийменників в англійських текстах не завжди вживаються відповідники, зафіксовані у словниках, а подекуди англійськими прийменниками замінюються інші частини української мови. З огляду на це, можна стверджувати, що навіть у перекладах новинних та офіційних текстів відчувається творчість перекладача, яка робить його тексти приємними для сприйняття та зрозумілими для аудиторії.

Ключові слова: медійний дискурс, текст новин, офіційний текст, переклад, прийменник.

Alla HOVORUN,

orcid.org/0000-0002-5392-9003

PhD, Associate Professor;

*Associate Professor at the Department of Pedagogy, Ukrainian and Foreign Philology
Kharkiv State Academy of Design and Arts
(Kharkiv, Ukraine) hovorunalla@gmail.com*

Olena PETUKHOVA,

orcid.org/0000-0003-2368-3177

PhD, Associate Professor;

*Associate Professor at the Department of Pedagogy, Ukrainian and Foreign Philology
Kharkiv State Academy of Design and Arts
(Kharkiv, Ukraine) eip019680@gmail.com*

Viktoriiia CHORNA,

orcid.org/0000-0002-7288-9043

Senior Teacher at the Language Training Department

State Biotechnological University

(Kharkiv, Ukraine) viktoriachornaya9@gmail.com

PECULIARITIES OF TRANSLATION OF PREPOSITIONAL GROUPS FROM UKRAINIAN TO ENGLISH

The article is devoted to the peculiarities of translation of prepositional groups from Ukrainian to English. The problem of translating prepositions is related to the choice of counterparts in the English language. The article proves that the difficulties of reproducing prepositional groups lie in differences in the structure of languages, a set of grammatical categories, forms and constructions. Therefore, it became necessary to conduct a semantic analysis of prepositional groups when translating from Ukrainian to English on the basis of selected word combinations from dictionaries and media texts to compare the translation from Ukrainian to English. In order to achieve the goal of the research, descriptive, comparative and semantic methods were used.

During the analysis of the translations, it was established that the reproduction of prepositions requires a detailed study of the style of the text and its content, since the translation of some Ukrainian prepositions has two or more variants in the English language that are not interchangeable. Therefore, an incorrectly used preposition can distort the content of the text or not correspond to its style.

The article contains an explanation of the meanings of prepositions in the modern Ukrainian language with the aim of their correct choice when translating into English. The work presents the most used prepositional groups and their main meanings, gives the examples of prepositions usage in media discourse – in news texts, as well as in the texts of official content.

It has been found that when translating Ukrainian prepositions in English texts, the equivalents recorded in dictionaries are not always used, and sometimes other parts of speech of the Ukrainian language are replaced by English prepositions. Considering this, it can be said that even in the translations of news and official texts, the creativity of the translator is felt, which makes his texts pleasant for perception and understandable to the audience.

Key words: *media discourse, news text, official text, translation, preposition.*

Постановка проблеми. Прийменники – це службові слова, що слугують для зв'язку іменника, займенника або числівника з іншими словами у реченні. Питання статусу прийменника тісно пов'язане з питанням його семантики. Надання прийменникам статусу слова означає надання йому як лексичного, так і граматичного значення, оскільки їх єдність закладена в самих словах. Прийменники можуть мати значний вплив на зміст речення в цілому і навіть означати прямо протилежне. Мовознавці вважають, що «прийменники за значенням не відрізняються кардинально від інших слів» (Crystal, 2004). Однак значення прийменник має свої особливості. Перш за все, це визначається «високим ступенем узагальнення,

що не свідчить однак про втрату лексичного значення, адже значення прийменників є унікальним для кожного випадку і розкривається в контексті в поєднанні з іншими словами» (Marchetti, 2018). Деякі прийменники мають навіть «виразне стилістичне забарвлення» (Загнітко, 2012), а також визначають сферу вживання фрази, до складу якої вони належать. Тому, наприклад, в текстах офіційно-ділового стилю вживаються похідні складні прийменники, як-то *з точки зору, за повідомленням* та інші. Вони сприяють узгодженості викладу змісту інформації. Для офіційно-ділового стилю характерні сталі прийменникові словосполучення: *з метою, до уваги, у зв'язку з тим, з приводу* тощо.

В українському реченні, так само, як і в англійському, прийменники відіграють значну роль, оскільки вони допомагають зв'язувати слова у реченні. Прийменники використовуються в англійській мові частіше, ніж в українській. Це пояснюється тим, що в англійській мові, на відміну від української, закінчення відмінків майже відсутні, тому прийменники переймають на себе роль вираження зв'язку іменника (або займенника) з іншими словами в реченні. З огляду на це, важливим видається вивчення способів перекладу українських прийменників на англійську мову, а також відтворення українських відмінків за допомогою прийменників в англійській мові. У таких випадках при перекладі найбільш уживаними є прийменники *of*, *to*, та *in*. Слід звернути увагу на те, що прийменники входять до складу різних словосполучень і виразів: *at last* – нарешті, *at first* – спочатку, *at home* – вдома, *at night* – вночі, *in vain* – дарма, *on foot* – пішки, *for ever* – назавжди, *by the way* – до речі і т.д. Окрім того, прийменники можуть виражати просторові, часові, причинні та ін. значення. В українській мові вони виражаються не тільки прийменниками, а й відмінковими закінченнями, в англійській мові ці значення виражаються тільки прийменниками, оскільки іменники в загальному відмінку, з якими вони сполучаються, не мають спеціальних закінчень.

Аналіз досліджень. Функціонування мовних одиниць на прикладі різних мов та у різних аспектах досліджувалось як вітчизняними (Архипенко, 2020; Загнітко 2012; Щербак, 2016), так і зарубіжними лінгвістами (Crystal, 2004; Marchetti, 2018). Низка розвідок присвячена особливостям перекладу у різних аспектах (Burne, 2016; Schulz, 2020; Translating, 2016), зокрема культурологічний аспект у фахових перекладах представлено у розвідках С. Рейнарта (2009), Р. Штольце (2010) та Г. Штікеля (2004); еквівалентність у фахових перекладах розглянута у роботах А. Радзісцевської (2010). Водночас відсутні роботи, присвячені особливостям перекладу українських прийменників на англійську мову.

Мета дослідження полягає у виявленні особливостей перекладу українських прийменникових груп англійською мовою.

Виклад основного матеріалу. Переклад українських прийменників на англійську мову має певні особливості, враховуючи те, що в англійській мові не розвинута система відмінків. З огляду на це, слід правильно підбирати англійські прийменники, щоб відтворити зв'язок слів в українському реченні. Іншими словами, вибір англійського прийменника залежить від того, який

відмінок вживається в українському варіанті. Так, родовий відмінок української мови часто відтворюється англійською мовою прийменником *of*: *It happened because of that man.* – Це сталося через того чоловіка. У свою чергу, давальний відмінок відтворюється прийменником *to*: *You should give it to the man.* – Вам варто віддати це чоловіку. Український орудний відмінок при перекладі англійською мовою замінюється прийменниками *by* або *with*: *The real road was opened by a man.* – Справжня дорога була винайдена чоловіком. Місцевий відмінок відтворюється в англійській мові прийменниками *about* або *of*: *I cannot say anything bad about that man.* – Я не можу сказати нічого поганого про того чоловіка. Варто звернути увагу на те, що з українськими називним та знахідним відмінками в англійській мові прийменники не вживаються.

Під час перекладу українських прийменників слід пам'ятати, що деякі з них мають різні варіанти перекладу, залежно від стилю та змісту тексту. Наприклад, прийменникова група «згідно з» може перекладатися за допомогою прийменників *by*, *in*, *in ... with*, *under*, однак вони не є взаємозамінними:

- *by the law* – згідно з законом;
- *in conformity with* – згідно з;
- *in theory* – теоретично, згідно з теорією;
- *under the contract (agreement)* – за контрактом (угодою), відповідно до (згідно з) контракту (угодою).

З-поміж найбільш уживаних групових прийменників було виокремлено такі:

- згідно з* – *according to*
- порівняно з* – *as compared with (in comparison with)*

- станом на* – *as of*

- через щось* – *because of*

- згідно з* – *in accordance with*

- на додаток до* – *in addition to*

- у випадку* – *in case of*

- відповідно до* – *in conformity with*

- внаслідок, в результаті* – *in consequence of*

- у зв'язку з / з огляду на* – *in view of*

- через, завдяки* – *owing to*

- за дорученням* – *on behalf of*

- згідно з, в залежності від, при умові* – *subject to.*

Аналіз медійних текстів показав, що ці прийменникові групи уживаються здебільшого у публіцистичних та офіційно-ділових текстах. Наприклад, на сайті ВВС у новинах про Україну було зафіксовано уживання таких прийменникових груп у перекладах з української мови: *according to*, *in case*, *as of* та інші. Розглянемо

деякі приклади. У статті під назвою *Ukraine war: Zelensky calls West's Russian oil cap 'weak'* від 04.12.2022 ужито прийменникову групу *according to* у значенні «відповідно до», яке надається словниками. Однак у цьому контексті більш вдалим буде переклад «за даними»: *Before the war, in 2021, more than half of Russia's oil exports went to Europe, according to the International Energy Association.* (BBC, 2022) – *До війни, у 2021 році, більше половини російського експорту нафти йшло до Європи, за даними Міжнародної енергетичної асоціації.*

Українські прийменникові групи можуть перекладатися на англійську мову прийменниками, значення яких не зафіксовано у словниках. Так, прийменникова група «згідно з» перекладена в англійському реченні прийменником *from* у статті *War in Ukraine: Can we say how many people have died?* від 01.07.2022: *From Aclad's totals, BBC News has identified about 3,600 civilian deaths as of mid-June, while the UN has confirmed about 4,700 during the conflict up to the end of the month* (BBC, 2022) – *Згідно з загальними даними проекту Aclad, BBC News ідентифікувала близько 3600 загиблих серед цивільного населення станом на середину червня, тоді як ООН підтвердила близько 4700 загиблих під час конфлікту до кінця місяця.*

У статті *Ukraine: Refugees in the North East Mark Independence Day* від 25.08.2022 при перекладі на англійську мову вжито прийменник *in case*, його словниковий переклад «у разі / якщо» співпадає з українським варіантом повідомлення: *Events in Ukraine to mark independence from the former Soviet Union in 1991 were banned on Wednesday in case they became targets for Russian missiles.* (BBC, 2022) – *У середу в Україні заборонили заходи на честь незалежності від колишнього Радянського Союзу в 1991 році, якщо вони стануть мішенями для російських ракет.*

Прийменник *as of* зафіксовано у значенні «станом на» у статті під назвою *Ukraine war: Six million without power as winter bites* від 26.11.2011 у реченні: *"As of this evening, blackouts continue in most regions and in Kyiv," Volodymyr Zelensky said in his nightly address.* (BBC, 2022) – *«Станом на сьогоднішній вечір відключення електрики тривають у більшості областей і в Києві», – сказав у своєму нічному зверненні Володимир Зеленський.*

Аналіз перекладу текстів, що містить офіційну інформацію показав, що подібно до текстів новин, українські прийменники перекладаються відповідно до значень, зафіксованих у словниках, а також деякі словосполучення та сполучники

підрядних означальних речень відтворюються в англійських текстах прийменниковими групами. Так, на сайті *visitukraine.today* надано інформацію стосовно виїзду чоловіків з України в умовах воєнного стану – *Exceptions: when a man can leave Ukraine under martial law* (Visit Ukraine, 2022). У документі виявлено такі прийменникові групи, як *according to, in accordance with, subject to, in accordance with, in addition, in cases: According to the requirements of the legislation, restrictions on crossing the border <...>; – who have <...> notification of enrollment in special military registration (in accordance with the decision of the Government to approve the list of positions and professions of conscripts subject to reservation for the period of mobilization and wartime); – drivers who are reserved for international cargo transportation, <...>, medical cargo and humanitarian aid cargoes, in accordance with the established procedure. <...> In addition, conscripts or certain categories of citizens may cross the border to leave Ukraine in cases provided by law, <...>. – Відповідно до вимог законодавства обмеження щодо перетину кордону <...>; – які мають <...> повідомлення про взяття на спеціальний військовий облік (згідно з рішенням Уряду про затвердження переліку посад і професій військовозобов'язаних, які підлягають бронюванню на період мобілізації та воєнний час); – водіїв, які в установленому порядку зарезервовані для міжнародних вантажних перевезень, <...>, медичних вантажів та вантажів гуманітарної допомоги. <...> Крім того, військовозобов'язані або окремі категорії громадян можуть перетинати кордон для виїзду з України у випадках, передбачених законодавством, <...>.*

Згідно з результатами аналізу відтворення українських прийменників в англійських текстах, можна стверджувати, що вони перекладаються відповідниками, зафіксованими у словниках. Окрім того, перекладачі використовують англійські прийменники при перекладі інших частин української мови та граматичних конструкцій.

Висновки. При відтворенні українських прийменникових груп англійською мовою перекладачу важливо враховувати не лише всі їхні значення у мові перекладу, а й виявляти творчість, щоб не втратити зміст та зробити переклад читабельним.

Перспективу подальших розвідок вбачаємо у дослідженні способів перекладу на англійську мову прийменників, вжитих в українській художній літературі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Архипенко Л. М. Особливості засвоєння синтаксичних конструкцій при вивченні української мови як іноземної. Міжнародний науково-методичний семінар «Новітні педагогічні технології у викладанні мов іноземним студентам»: матеріали семінару, м. Харків, 20 лютого 2020 року. Харків: ХНАДУ, 2020. 161 с.
2. Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики : поняття і терміни. Донецьк: ДонНУ. Т. 3: П-С. 2012. 426 с.
3. Щербак О. М. Дискурс німецькомовних інтернет-новин: лінгвориторичний аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.04; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2016. 20 с.
4. BBC News. URL: <https://www.bbc.com/news/>
5. Byrne J. Technical Translation. Dordrecht: Springer. 2016. 230 p.
6. Crystal D. *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. NY: Cambridge University Press. 2004.
7. Griebel C. Rechtsübersetzung und Rechtswissen: Kognitionstranslatologische Überlegungen und empirische Untersuchungen des Übersetzungsprozesses. Frank&Timme GmbH, Berlin, 2013.
8. Marchetti A. Beyond Literary Analysis. Great Britain: Heinemann, 2018. 272 p.
9. Radziszewska A. Äquivalenz in Fachübersetzung – pragmatische Aspekte. *Diskurs und Terminologie beim Fachübersetzen und Dolmetschen*. Peter Lang GmbH, Frankfurt am Main, 2010.
10. Reinart S. Kulturspezifik in der Fachübersetzung. Frank&Timme GmbH, Berlin, 2009.
11. Schulz M. Übersetzen – ein Job für “Einköpfe”. URL: <http://www.doku.net/artikel/uebersetze.htm>
12. Stickle G. Zur Kultur der Rechtssprache. *Mitteilungen 10: Aspekte der Sprachkultur*. Mannheim, 2004. S. 29–60.
13. Stolze R. Kulturelle Aspekte beim Fachübersetzen. *Diskurs und Terminologie beim Fachübersetzen und Dolmetschen*. Hrsg. J. Maliszewski. Peter Lang GmbH, Frankfurt am Main, 2010.
14. Translating military slang terms from English. *Research on Humanities and Social sciences*. 2016. № 6(24). Pp. 52–62.
15. Visit Ukraine. URL: <https://visitukraine.today/blog/102/exceptions-when-a-man-can-leave-ukraine-under-martial-law>

REFERENCES

1. Arkhypenko, L. M. (2020). Osoblyvosti zasvoiennia syntaksychnykh konstruktсии pry vyvchenni ukrainskoi movy yak inozemnoi [Peculiarities of learning syntactic constructions when learning Ukrainian as a foreign language]. *Mizhnarodnyi naukovo-metodychnyi seminar «Novitni pedahohichni tekhnolohii u vykladanni mov inozemnym studentam»: materialy seminaru*, Kharkiv, 20 liutoho 2020 roku. Kharkiv: KhNADU, 161. [in Ukrainian].
2. Zaghnitko A. Slovnyk suchasnoji lynchvistyky: ponjattja i terminy. [Dictionary of modern linguistics: concepts and terms]. Donecjk: DonNU. T. 3: P-S. 2012. 426 s. [in Ukrainian].
3. Shcherbak O. Dyskurs nimecjkomovnykh internet-novyn: lynchvorytorychnyj aspekt [The discourse of German-language Internet news: a linguistic aspect]: avtoref. dys. na zdobuttja nauk.stupenja kand. filol. nauk: 10.02.04; Odes. nac. un-t im. I. I. Mechnykova. Odesa, 2016. 20 s. [in Ukrainian].
4. BBC News. URL: <https://www.bbc.com/news/>
5. Byrne J. Technical Translation. Dordrecht: Springer. 2016. 230 p.
6. Crystal D. *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. NY: Cambridge University Press. 2004.
7. Griebel C. Rechtsübersetzung und Rechtswissen: Kognitionstranslatologische Überlegungen und empirische Untersuchungen des Übersetzungsprozesses. [Legal translation and legal knowledge: cognitive translational considerations and empirical studies of the translation process] Frank&Timme GmbH, Berlin, 2013. [in German]
8. Marchetti A. Beyond Literary Analysis. Great Britain: Heinemann, 2018. 272 p.
9. Radziszewska A. Äquivalenz in Fachübersetzung – pragmatische Aspekte. [Equivalence in technical translation – pragmatic aspects] *Diskurs und Terminologie beim Fachübersetzen und Dolmetschen*. Peter Lang GmbH, Frankfurt am Main, 2010. [in German]
10. Reinart S. Kulturspezifik in der Fachübersetzung. [Culture specifics in technical translation] Frank&Timme GmbH, Berlin, 2009. [in German]
11. Schulz M. Übersetzen – ein Job für “Einköpfe”. [Translating – a job for “Einköpfe”] URL: <http://www.doku.net/artikel/uebersetze.htm>. [in German]
12. Stickle G. Zur Kultur der Rechtssprache. [On the culture of legal language] *Mitteilungen 10: Aspekte der Sprachkultur*. Mannheim, 2004, 29-60. [in German]
13. Stolze R. Kulturelle Aspekte beim Fachübersetzen. [Cultural aspects in technical translation] *Diskurs und Terminologie beim Fachübersetzen und Dolmetschen*. Hrsg. J. Maliszewski. Peter Lang GmbH, Frankfurt am Main, 2010. [in German]
14. Translating military slang terms from English. *Research on Humanities and Social sciences*, 2016, 6(24), 52–62.
15. Visit Ukraine. URL: <https://visitukraine.today/blog/102/exceptions-when-a-man-can-leave-ukraine-under-martial-law>

Артур ГУДМАНЯН,

orcid.org/0000-0002-5234-1726

доктор філологічних наук, професор,
в. о. завідувача кафедри англійської мови технічного спрямування № 1
Національного технічного університету
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
(Київ, Україна) artgud13@gmail.com

Соломія ЧАЙКА,

orcid.org/0000-0003-1246-3208

магістрант спеціальності «Філологія»
Національного технічного університету
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
(Київ, Україна) (bohdanref@gmail.com)

ДЕКОДУВАННЯ ГУМОРУ В СИТКОМІ «ДРУЗІ»: СТИЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена аналізу гумору, притаманного американському комічному дискурсу. У роботі розглянуто стилістику жартів серіалу «Друзі», що передбачає комплексний погляд на гумор у даній комедійній ситуації. Незважаючи на низьку репутацію ситкому як окремого жанру кінематографу, він є одним з найбільш придатних матеріалів для такого аналізу, оскільки у ньому відображені реальні життєві ситуації, неформальне спілкування та взаємодія різних архетипів. У процесі виконаного дослідження встановлено зв'язок між соціальним статусом та почуттям гумору персонажів. Загальним принципом визначено інконгруентність, що лежить в основі жартів та може проявлятися на будь-якому мовному рівні. Серед стилістичних фігур найчастіше зустрічаються перебільшення і применшення, а також сарказм та іронія, самоіронія, оманлива поведінка та дотеп, що відіграють важливу роль у відтворенні почуття гумору американського суспільства початку 2000-х. Стаття містить приклади використання вище зазначених способів творення комічного та їхній детальний розбір. Враховано також те, що певні гумористичні прийоми можуть використовуватися не тільки самостійно, але й у поєднанні з іншими, незалежно до якої класифікації гумору вони належать. Йдеться про те, що багато культових жартів часто стали такими саме завдяки дотепному поєднанню видів гумору. Поставлена мета – визначення "інструментарію" гумору, що передбачає аналіз якомога великої кількості троп з акцентом на тому, що породжує комічний ефект. Дослідження переважно зосереджене на прийомах комічного, ніж на обмірковуванні ситуації, в якій вони були реалізовані, оскільки з лінгвістичної точки зору, смішним є не сама тема, а спосіб, у який вона подається у серіалі. Значна частина статті має справу з порівняльною характеристикою різних класифікацій гумористичних технік від відносно давніх до більш сучасних. Гумор у статті розглянуто як регулятор міжособистісних взаємин, що містить безліч конотацій, які мають імпліцитний культурний сенс. Таким чином, дослідження алузій та гумору дозволяє вивчати міжкультурні відмінності в концептуальній картині світу.

Ключові слова: гумор, стилістичні фігури, алузія, інконгруентність, іронія, перебільшення, сарказм.

Artur GUDMANIAN,

orcid.org/0000-0002-5234-1726

Doctor of Philology, Professor,
Acting Head of the English Language Department of Technical Direction № 1
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
(Kyiv, Ukraine) artgud13@gmail.com

Solomiia CHAIKA,

orcid.org/0000-0003-1246-3208

Master Student Majoring in Philology
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
(Kyiv, Ukraine) bohdanref@gmail.com

DECODING HUMOR IN THE SITCOM "FRIENDS": A STYLISTIC POINT OF VIEW

The article is mainly focuses on the analysis of humor inherent to American comic discourse. The work describes the stylistic features of jokes of the series "Friends" that involves a comprehensive outlook on humor in given society.

Despite a bad reputation of sitcom as a separate genre of world cinematography, it happened to be one of the most suitable materials for such analysis, as it reflects real life situations, informal communication and natural interaction of different character archetypes. In the course of the study, the connection between social status and sense of humor of the characters was established. Incongruity is defined as the underpinning principle, which shapes jokes and can be manifested at any level of language structure. Among the most common stylistic figures being used are exaggeration and understatement, sarcasm and irony, self-irony, deceitful behavior and wit, playing an important role in representing the sense of humor of American society in the early 2000s. This article contains examples of these humoristic devices and their detailed analysis. It is also taken into account that certain humorous techniques can be used not only independently, but also in combination with others, regardless of what classification of humor they belong to. The point is that many emblematic jokes often became as such due to the combination of humor types. The "toolkit" of humor was defined by means of analyzing as many tropes as possible with an emphasis on what generates a comic effect. The study focuses more on the techniques of the comic than on the situation in which they were reproduced, because from a linguistic point of view, it is not the topic and scene themselves that are funny, but the way they are presented in the series. A significant part of the article deals with the comparative characterization of different classifications of humorous techniques from relatively ancient to more modern ones. Humor in the article is considered as a regulator of interpersonal relations, containing many connotations that have implicit cultural meaning. Thus, the study of allusions and humor allows us to study intercultural differences in the conceptual picture of the world.

Key words: humor, stylistic figures, allusion, incongruity, irony, exaggeration, sarcasm.

Постановка проблеми. Сучасний стан лінгвістичної науки ставить перед перекладачами нові виклики. Одним із важливих завдань сьогодення є виявлення особливостей аудіо-візуального перекладу. Дослідження цих неочевидних характеристик у лінгвокультурологічному аспекті дозволить виявити риси певного покоління, реконструювати фрагменти національної картини світу, етнічної свідомості, а також охарактеризувати культурні компоненти в семантиці тексту.

Гумор як невід'ємна складова життя суспільства, заповнив серіали і привернув увагу науковців, які розглядають його як об'єкт нематеріальної культури, що може належати до різних наукових дисциплін, таких як соціологія, філософія, психологія, семіотика та лінгвістика. У лінгвістичному аспекті комічні телесеріали розглядаються як окремий дискурс, особливий тип креолізованого тексту, що включає відеоряд і кінодіалог.

Проте кількість досліджень, присвячених саме ситкомам, є мізерною. Існує кілька причин, які сприяють нинішньому браку досліджень ситкомів. По-перше, існує думка, що комедія ситуацій не є достатньо вагомим предметом для глибокого вивчення. Нарешті, почуття гумору є дуже індивідуальною і суб'єктивною рисою, що призводить до потенційно великої кількості інтерпретацій.

Аналіз досліджень. Однак у спробах ідентифікувати та класифікувати гумор писали свої дослідження Бергера (1993), Буйзена і Валкенбурга (2004), а також Стівен Беллман та Дуейн Варан (2016). Стаття містить аналіз запропонованих ними типологій, що включають різні гумористичні техніки та прийоми.

Гумор ситкому, досліджуваний раніше переважно з теоретичної точки зору, може розглядатися як прикладна наука про побудову діалогів,

аналіз явних і прихованих підтекстів висловлювань, що і визначає **актуальність** нашої статті.

Метою нашої роботи є декодування гумору «Друзів» зі стилістичної точки зору, а також визначення впливу та значення певних стилістичних прийомів у створенні комічного ефекту.

Теоретичне значення зумовлено розширенням можливостей ідентифікації стилістичних фігур у гумористичних стратегіях та розмежуванням жарту, глузування, сарказму та кпини.

Практичне значення статті полягає у використанні її положень і результатів як матеріалу для занять зі стилістики та виявленні інтенцій мовця, що ховаються за жартами та комічними словами.

Виклад основного матеріалу. Розмовний дискурс часто наповнений різного роду комічними елементами. Насправді, певна пікантність додається до мовлення та людської взаємодії за допомогою жартів, дражнилок, насмішок, сарказму, вигуків і т.д. Ситком став найпоширенішою комедійною формою, що має неабияку популярність і довговічність (Mills, 2005). Той факт, що він відображає реальні життєві ситуації, неформальне спілкування між різними типами персонажів, робить його об'єктом для аналізу, який може бути корисним для висвітлення особливостей конкретних націй або культур.

Проте не існує фундаментальної теорії гумору та сміху, оскільки дослідники з таких галузей, як психологія, філософія, соціологія, література та математика запропонували доволі обґрунтовані, але різні описи того, що змушує нас сміятися (Mills, 2005). Як уже згадувалося вище, той факт, що почуття гумору є дуже індивідуальною і суб'єктивною рисою, це обмежує дослідників вдаватися до певних узагальнень.

Незважаючи на зазначені вище різні перешкоди, дослідження в цій галузі можуть стати

рятівним кругом для копірайтерів, маркетологів та інших фахівців, які працюють з текстом, оскільки дослідження типів гумору, що апелює до конкретних аудиторій, можуть допомогти в таргетуванні та створенні контенту. Для того ж, аби прискорити дослідження ситкомів, потрібно розглянути вже існуючі типології гумористичних прийомів і ключові компоненти ситкому.

За словами Стейлі та Деркс (1995), ми повинні розрізнити гумористичність як теоретичну здатність стимулювати викликати гумористичну реакцію та сміх як суб'єктивну оцінку гумору індивідами, на що впливають мотиваційні, емоційні та ситуаційні фактори.

Вивчення схем кодування гумору з минулого, розроблених Бергером (Berger, 1976) та Буйзеном і Валкенбургом (Buijzen, Valkenburg, 2004) допоможуть з'ясувати чимало аспектів телевізійного гумору. Типологія Бергера є розгалуженою та унікальною. В основі її лежить те, що окремі прийоми гумору можуть використовуватися не тільки самі по собі, але й у поєднанні з іншими, незважаючи на те, з якої теорії вони походять. Це має сенс, враховуючи той факт, що багато культових жартів часто якраз і є комбінацією типів гумору.

Бергер зазначав, що виокремив свої типи шляхом «контент-аналізу всіх видів гумору в різних засобах масової інформації» (Berger, 1993). Метою його аналізу жартів було бажання класифікувати типи гумору. Метод Бергера полягав у визначенні «інструментарію» гумору, що передбачає називання якомога більшої кількості прийомів, з акцентом на те, що генерує передбачуваний комічний ефект. Автор більше зосереджується на прийомах, ніж на ситуації, в якій вони були помічені, оскільки стверджує, що смішним є не зміст або предмет, а спосіб, яким цей зміст подається.

У класифікації Бергера антономічні прийоми розглядалися як один. Наприклад, як перебільшення, так і його протилежність – применшення – кодувалися як «перебільшення». Типологія складається з чотирьох основних категорій – мова (вербальний гумор), логіка (ідейний гумор), ідентичність (екзистенційний гумор) і дія (фізичний або невербальний гумор).

Буйзен та Валькенбург (2004) визнали за необхідне адаптувати типологію Бергера у спробах ідентифікувати та класифікувати гумор, що використовується в аудіовізуальних матеріалах. Їх типологія містила 8 категорій, які визначаються таким чином:

- Буфонада – фізичний гумор, часто принизливий.
- Сюрприз – раптова зміна концепцій та образів.

– Іронія – означає протилежне тому, що висловлюється.

– Клоунська поведінка – перебільшена фізична поведінка.

– Непорозуміння – неправильне тлумачення ситуації.

– Пародія – імітація стилю або жанру.

– Сатира – висміювання загальновідомих речей, ситуацій або людей.

– Різне.

Порівнюючи ці дві типології, здатні кодувати гумор ситкому, ми бачимо, що аудіовізуальні медіа можуть містити набагато ширше розмаїття типів і прийомів гумору, ніж нарративи, запропоновані Бергенером. Визначення технік також змінюються при переході від виключно вербальних нарративів до аудіовізуального матеріалу.

Крім того, дослідження Бергера здебільшого зосереджене на гуморі для зрілої цільової аудиторії, тоді як Буйзен і Валкенбург (2004) досліджують гумор, спрямований на всі вікові групи, дітей включно. Однак перевагою типології Бергера є те, що вона не містить категорії «різне», що додає невизначеності. З цієї причини чотири теоретичні категорії Бергера повинні бути використані як основа для нових типологій, але з додаванням технік, що фіксують тонкощі комічного в аудіовізуальному мистецтві.

У подальших дослідженнях, одним з яких є праця Стівена Беллмана та Дуейна Варана (2016), було представлено вдосконалену класифікацію типів гумору. За основу було взято категорії дії, мови, ідентичності та логіки Бергера, оскільки вони позбавлені надмірної невизначеності, але з використанням доробку Буйзена та Валкенбурга. Наприклад, три прийоми Бергера «Дія» включають «Лови», «Ляпаси» і «Швидкість», були об'єднані в один прийом «Незграбність», що свідчить про присутність фізичного гумору в кожному з них.

Після перегрупування залишилися сфери, які не були охоплені, тому автори запропонували п'ять нових специфічних технік, таких як «Дотепність», «Викритий», «Поблажливість», «Оманлива поведінка» та «Самоприниження». Враховуючи жанрову специфіку ситуаційної комедії, Стівен Беллман та Дуейн Варан представили остаточну типологію, що включала чотири категорії та 22 прийоми, які згодом були перевірені під час наступного етапу їхнього дослідження.

Епізоди серіалу «Друзі» становлять креолізований тип тексту, який характеризується наявністю двох складових – вербальної (мовленневої) та невербальної комунікації. Специфіка

креолізованого тексту проявляється в єдності обох компонентів тексту, що функціонують як єдине ціле, причому один з них не може трактуватися без іншого. У ситкомі, як правило, представлені як вербальний, так і невербальний типи гумору. Дійовий зазвичай проявляється у незграбності та клоунської поведінки персонажів.

Буфонада – різновид низького гумору, який ґрунтується на гіперболізованому, а часто і насильницькому зображенні фізичної активності, що виходить за межі нормального фізичного контакту, і використовується переважно в карикатурах. Аналіз фізичного гумору не є об'єктом нашого дослідження, оскільки він повністю візуальний, тому немає можливості в демонстрації текстових доказів аналізованого матеріалу.

За рамками невербального є принцип, який лежить в основі гумору: жарти вимагають інконгруентності. У комічному дискурсі це позначає недоречність, іншими словами те, що не відповідає ситуації. Інконгруентність може проявлятися на будь-якому мовному рівні. Це може бути будь-який стилістичний поворот і будь-яка ситуація, де є невідповідність між тим, що було сказано, і тим, що малося на увазі.

За нашими спостереженнями, така невідповідність здебільшого виникає у спілкуванні персонажів з полярними інтересів та стилем мовлення. Наприклад, у спілкуванні Джої та Росс таке явище особливо помітне. Це пов'язано з тим, що Росс, як науковець, використовує у своєму мовленні багато академічної лексики, тому його слова іноді є незрозумілими для інших персонажів. Один з таких випадків стався під час розмови товаришів у кафе Central Perk [1 сезон, 4 серія]:

Monica: What would you do if you're omnipotent?

Joey: Probably kill myself.

Monica: Excuse me?

Joey: Hey, if Little Joey's dead, then I got no reason to live, you know?

Ross: Joey, uh, omnipotent.

Joey: You are?

Ross: I'm.

Зазначена вище невідповідність ґрунтується на різному словниковому запасі персонажів. Так, у лексиконі Джої відсутнє слово «всемогутній», яке дає йому свободу трактувати сказане в міру своїх знань, що генерує комічний ефект. У деяких випадках персонажі роблять це навмисно, тому така інконгруентність виглядає штучно [2 сезон, 15 серія]:

Ross: (on the phone) Whoa, whoa whoa! Australopithecus isn't supposed to be in that display. No! No! No! Homo habilis was erect, and Australopithecus was never fully erect!

Chandler: Well, maybe he was nervous.

Без сумніву, обидва співрозмовники знають значення наведених слів, але іноді Чендлер вирішує відпускати такі неінтелектуальні жарти, щоб знизити градус напруги. Інший приклад смішної невідповідності можна знайти в епізоді з вечіркою з нагоди народження дитини, де Рейчел та її мама говорять про няню Рейчел [8 сезон, 20 серія]:

Mom: "Rachel, you must get a nanny.

You don't know how overwhelming this is going to be.

When you were a baby, I had full time help. I had Mrs. K."

Rachel: "Mrs. K! She was sweet, she taught me Spanish. (Mimics) Tu madre es loca!"

Mom: "Such a sweet woman!"

У цьому випадку гумор побудований на відсутності знань іноземної мови. Оскільки фраза "tu madre es loca" в перекладі з іспанської означає «твоя мати божевільна», то її вже не можна трактувати як улесливий комплімент. Наведені вище приклади відносяться до категорії жартів «Мова».

Список домінуючих стилістичних фігур, використаних у «Друзях», очолюють перебільшення, іронія та сарказм. Кожна з яких має свою розважальну функцію і різний вплив на людей, яким вони адресовані. Перебільшення і применшення – один з найефективніших способів створення гумору. Вони створюють невідповідність між реальною ситуацією і сказаними словами, що і викликає посмішку. Для того, аби створити гумористичний ефект, перебільшення має бути дійсно очевидним. Це ключ до успіху в комедії. У першій серії є приклад, коли Росс заходить в кафе і вітається зі своїми друзями словом «привіт», але таким жалюгідним голосом, і всім стає цікаво, що саме з ним сталося [1 сезон, 1 серія]:

Monica: Are you okay, sweetie?

Ross: I just feel like someone reached down my throat, grabbed my small intestine, pulled it out of my mouth and tied it around my neck...

Chandler: Cookie?

Описуючи свій душевний стан, він вдається до перебільшення своїх почуттів, імовірно, для того, щоб викликати співчуття друзів. Менш лякливий приклад перебільшення можна побачити в розмові Чендлера і Моніки, коли вона показує йому чек після покупки дорогих черевиків. Він вдається до перебільшення і запитує її: "Are there boots or boat", очевидно, бажаючи поставити її в незручне становище. Подібна звукова форма двох слів в оригіналі робить його ще більш кумедним.

Применшення та літота зустрічаються не так часто, як гіперболізація, однаково характерні для персонажів, які звикли багато роздумувати над своїм життям. Прикладом може слугувати інтимний діалог Росса та Рейчел [5 сезон, 1 серія]:

Rachel: No, you're not an idiot, Ross. You're a guy very much in love.

Ross: Same difference.

Росс явно знецінює свої почуття, використовуючи жарт як техніку збереження обличчя. Йому легше підкреслити невластивий йому ідіотизм, аніж надмірну чутливість, яка йому так притаманна.

Ясно використовуючи перебільшення та применшення як основу своїх жартів, Чендлер Бінг вважається королем сарказму та іронії в ситкомі. Сарказм та іронія – це інструменти розмовної мови, яким щодня користуються мільйони людей по всьому світу. Оксфордський словник визначає іронію як «вираження значень за допомогою висловлювань, що зазвичай означають протилежне, як правило, для гумористичного або емпатичного ефекту».

Наприклад, «це був важкий день» – іронічне речення, коли день насправді був дуже лінивий, без запланованих завдань. Сарказм же, у свою чергу, більше спрямований на конкретну особистість, тому може бути образливим. Він, як правило, приховує злість, бажання когось принизити.

Обидві форми вираження свідчать про дотепність і переводять розмову на інший рівень – метафоричний. На думку Уоллеса, «коли люди ведуть неформальну бесіду, вони майже неминуче використовують іронію (або сарказм), аби висловити щось інше або відмінне від заявленого буквального змістом речення. Як правило, вербальна іронія часто виражається у формі метафори або порівняння» (Wallace, 2014).

Повертаючись до особистості Чендлера, найчастіше він користується своєю дотепністю і проєктує жарти на своїх друзів, але іноді його глузування мають самоспрямований вектор. Коли мовець висміює самого себе, такий тип гумору називається самопринижуючим. Це підкреслює вразливість персонажа перед аудиторією, але водночас демонструє його силу.

Наприклад, в одному з перших епізодів Бінг жартує про важливість своєї роботи, кажучи: *"If I don't input those numbers... It doesn't make much of a difference"*. Обговорюючи нове кохання Моніки, він знову веселить друзів черговим дотепним жартом [1 сезон, 1 серія]:

Monica: Okay, everybody relax. This is not even a date. It's just two people going out to dinner and not having sex.

Chandler: Sounds like a date to me.

This kind of self-irony is a distinctive feature of his character. It seems to me that every episode is infested with his flabbergasting jokes and one-liners that is far from plain and bland humor of Joey. Apart from rich vocabulary his utterances have advanced syntax that results in elaborate sentences full of caustic sarcasm. Unlike naïve and innocent nature of irony, sarcasm by default is harsher stylistic device that is meant to be used for condemning and insulting people. To illustrate this, I want to draw attention to Chandler's hilarious reply to Phoebe's New Year resolution [season 5, episode 11]:

Така самоіронія – визначна риса його характеру. Кожен епізод пронизаний його блискучими жартами та репліками, які далекі від м'якого гумору Джої. Окрім багатого словникового запасу, його висловлювання відрізняються досконалим синтаксисом – складними реченнями, сповненими їдкою сарказму. На відміну від наївної та невинної природи іронії, сарказм за замовчуванням є більш жорстким стилістичним прийомом, який призначений для засудження та критики людей. Аби проілюструвати це, звернімо увагу на відповідь Чендлера на новорічну резолюцію Фібі [5 сезон, 11 серія]:

Phoebe: "My New Year's resolution is to pilot a commercial jet plane."

Chandler: "Now we all have to find a plane lot of people whose resolution is to plum it to their death".

У якийсь момент не тільки Чендлер, але і весь колектив полюбає відшліфувати своє володіння сарказмом і спрямовувати свої їдкі коментарі на адресу друга. Знову ж таки в епізоді, де Моніка розповідає про своє нове побачення, друзі висміюють її поганий смак на чоловіків [1 сезон, 1 серія]:

Monica: There's nothing to tell! He's just some guy I work with!

Joey: C'mon, you're going out with the guy! There's gotta be something wrong with him!

Chandler: So does he have a hump? A hump and a hairpiece?

Phoebe: Wait, does he eat chalk?

Часто не існує чіткого розподілу між перебільшенням і сарказмом, применшенням та іронією. Залежно від наміру, ми можемо змішувати їх, і це призводить до того, що насправді багато саркастичних коментарів ґрунтуються на перебільшенні. Наведемо приклад короткої розмови, коли друзі говорять про здібності один одного [сезон 6, епізод 9]:

Joey: You're gonna cook something?

Rachel: Hey, I cook!

Chandler: Offering people gum is not cooking.

З одного боку, Чендлер гіперболізує невміння Рейчел готувати їжу, а з іншого – недооцінює її в цілому, маючи на увазі, що вона ні на що не здатна.

Потрібно зауважити, що грань, яка розділяє піддражнювання і саркастичні коментарі, дуже тонка. Проте сарказм у «Друзях» не має на меті нанесення психічних травм чи приниження. Але досить регулярно персонажі вдаються до нього як до щита чи зброї, що може бути проблематичним і навіть небезпечним для довірливих стосунків, незалежно чи його використовують навмисно чи ні.

Назвімо речі своїми іменами: сарказм часто дає нам ліцензію на прикрити грубість. Коли нам не вистачає слів для повчання, ми компенсуємо їх більш витонченою формою спілкування, але вона може бути протилежною потребі людини. Усвідомлення і розуміння всіх властивостей сарказму, іронії та безлічі інших гумористичних засобів, усе це, безумовно, дає нам змогу правильно і більш обережно ними користуватися.

Іншою характерною особливістю сценаріїв ситуаційної комедії є велика кількість алюзій. Точкою сходження всіх існуючих на сьогоднішній день визначень алюзії є те, що це непряме посилення на який-небудь факт, особу, подію або текст, що передбачається відомим і знаменитим. Однією з основних функцій алюзії є створення гумористичного ефекту шляхом уведення елементів з одного контексту в інший, завдяки чому виникає контраст, протиріччя, що лежить в основі комічного ефекту.

Гумор, як регулятор міжособистісних відносин, містить конотації та асоціації, що мають імпліцитне культурне значення. Таким чином, як дослідження алюзій, так і дослідження гумору дозволяє вивчати міжкультурні відмінності в мовній картині світу.

Такий літературний прийом, як алюзія, дуже допомагає у створенні якісного сторітелінгу. Автори повинні мати у своєму розпорядженні купу інструментів, і це один з них. Алюзію також визначають як «виразний прояв інтертекстуальних зв'язків» (Hebel, 1989).

Алюзії у фільмах і серіалах мають спільні риси з літературою та романами, а також зі сценаріями. Оскільки алюзії не випадкові, а є результатом творчого мислення, автор контролює їхню очевидність. Важливий аспект – переконатися, що читачі встановлюють зв'язок з описаними речами та явищами. Якщо вони не розпізнають алюзію, частина сенсу тексту втрачається. Деякі алюзії більш очевидні, інші – більш заплутані. Щоправда, це дуже суб'єктивний поділ, тому що він залежить від інтелектуальних здібностей аудиторії.

Оскільки «Друзі» – це частина американського суспільства, їхній гумор часто базується на референсах до культури Сполучених Штатів. Ураховуючи їхній величезний вплив на інші країни та континенти, алюзії, які висловлюють персонажі, легко впізнавані в усьому світі. Наприклад, в одній із серій вони обговорюють дитячі імена та згадують деяких персонажів Волта Діснея [1 сезон, 2 серія]:

Ross: Well, uh, uh, I don't know, okay, okay, how about with the, uh, with the baby's name?

Carol: Marlon, if it's a boy, Minnie if it's a girl.

Ross: ...As in Mouse?

Carol: As in my grandmother.

Ross: Still, you – you say Minnie, you hear Mouse.

Мінні Маус – вигаданий персонаж, створений Діснеєм у 1928 році. Мінні – це антропоморфна мишка відома на весь світ. У ситкомі можна зустріти відсилання до культурної спадщини інших країн [3 сезон, 9 серія]:

Chandler: Hey Joey, where do Dutch people come from?

Joey: Uh... well the Pennsylvania Dutch come from Pennsylvania.

Chandler: and the other Dutch come from somewhere near the Netherlands?

Joey: Nice try, see the Netherlands is this make-believe place where Peter

Ran and Tinker Bell come from.

Пітер Пен і Дінь-Дінь – персонажі книг шотландського письменника Джеймса Баррі. Неверленд – вигадане місце, в якому відбувається дія у творах Джеймса Баррі про Пітера Пена та творах за їх мотивами. Жарт тут можливий завдяки схожості словоформи реальної європейської країни і вигаданої землі, і необізнаність Джоуї в географії.

Поряд із численними алюзіями сценарій ситкому рясніє каламбурами. Належачи до тієї ж категорії «Мова», він передбачає гру слів. На концептуальному рівні каламбур, як і будь-який інший прояв гумору, передбачає одночасну активізацію несумісних концептуальних структур. Каламбур диференціюють на три види: вербальний, візуальний та вербально-візуальний, але ми зосереджуємо увагу лише на першому з них, який визначає концептуальні структури, що створюють гумористичний стимул, і активізуються словами зі схожим або тотожним звучанням, але з різним значенням внаслідок омофонії, полісемії, омонімії або паронімії.

Всі персонажі шоу схильні використовувати каламбур, щоби додати більше грайливості та

веселощів до рутини. Він може бути витонченим або не дуже, і не кожен, хто дивиться серіал, може його збагнути, але в цьому і полягає їхня краса. Всі персонажі «Друзів» використовують каламбури, і доволі важко зосередитись лише на одному, характеристикою якого ці каламбури є визначальними.

Для вдалого каламбуру важливим є контекст. У ситуації, коли подруги збираються в кафе Central Perk, і Рейчел скаржиться, що їй щось потрапило в око, але відмовляється йти до окуліста, якого рекомендує Моніка. Друзі намагаються висміяти несерйозність такої поведінки [5 сезон, 22 епізод]:

Rachel: (flinches) Ross! Come on! That's all right! Fine--Okay, I have a weird thing about my eye. Can we not talk about it please?

All: All right, fine.

Monica: Hey Rach, remember that great song, Me, Myself, and I?

Rachel: (flinches again) Monica! Come on!

Ross: Hey, does anybody want to get some lunch? All those in favor say I?

Rachel: (freaks) Ross! Stop it! Come on!

Chandler: How much did I love The King and I?

Rachel: Chandler!

Каламбур реалізовано за рахунок схожості звукової форми займенника "I" та іменника "eye", яку так важко зберегти в перекладі ситкому. Наступна гра слів відбувається в епізоді, коли Чендлер підбадьорює свого друга, але очікувано це призводить до кумедного непорозуміння [сезон 4, епізод 7]:

Chandler: It's time to settle down. Make a choice. Pick a lane.

Joey: Who's Elaine?

Останній, але не менш важливий за значенням літературний прийом створення комічного ефекту, знаходиться на межі категорій мови і логіки за Бергером (1993). Дотепні жарти – свято для вибагливого вуха глядача з хорошим почуттям гумору. Часто вони бувають цинічними або образливими, що і надає їм характерної гостроти. Ключовою ознакою дотепу є те, що він потребує часу для розгадки. Дотепне зауваження – це зауваження, яке спочатку проходить повз розум людей, це свого роду, ментальна бомба уповільненої дії, що вибухає лише після того, як її трохи обміркують.

Дотепність, зазвичай, притаманна людям, які володіють багатим словниковим запасом і базовити знаннями у різних сферах діяльності. Одразу встановити зв'язок між реальними життєвими ситуаціями, про які ви маєте намір пожартувати, і поняттями, з якими вони пов'язані, – це складна інтелектуальна робота. Це не лише питання чистої

логіки, оскільки для опису будь-якої геніальної думки потрібно підібрати відповідну лексику. Тож, очевидно, дотепність балансує між двома вищезгаданими категоріями.

В одному з епізодів молодята ведуть бесіду про шлюб. Ось як її коментує Чендлер [сезон 1, серія 23]:

Chandler: All right, I'll tell you what. When we're 40, if neither one of us are married, what do you say you and I get together and have one?

Monica: Why won't I be married when I'm 40?

Chandler: Oh, no, no, no. I just meant hypothetically.

Monica: Okay. Hypothetically, why won't I be married when I'm 40?

Chandler: No, no, no.

Monica: No, no, seriously, what is it? Is there something fundamentally unmarriageable about me?

Chandler: Uh... uh...

Monica: Well?

Chandler: Dear God! This parachute is a knapsack!

Отже, гумор у даній комедії ситуацій є багатограним та цілком відповідає стилістичним особливостям жанру. Він охоплює такі прийоми, як іронія, сарказм, каламбур, концептуальна несподіванка, оманлива поведінка та інші. Надзвичайно пізнавально розчленовувати гумор на різні стилі і спостерігати, який з них більшою чи меншою мірою притаманний улюбленим персонажам комедійних серіалів. У ході аналізу прослідковується взаємозалежність між місцем людини в суспільстві, її стилем життя та особливостями її вербального та невербального гумору.

Тривалість серіалу унеможлиблює аналіз всіх стилістичних засобів. Проте навіть окремі фрагменти сценарію дають змогу виявити ключові складові стилістики гумору ситкому та можуть слугувати цінним орієнтиром для копірайтерів, перекладачів, маркетологів та інших спеціалістів, що працюють з текстами. Оскільки дослідження різновидів гумору, що приваблюють певну аудиторію, може знадобитися у таргетуванні та створенні якісного контенту.

Висновки. У ході написання статті було виокремлено ряд характерних особливостей, які вирізняють гумор комедії ситуацій з-поміж жанрів кінематографу. З'ясовано, що в досягненні умористичного ефекту, який відображено на стилістичному рівні в комедійному серіалі «Друзі», значну роль відіграють засоби мовної виразності, такі як тропи та фігури мовлення. Аналіз стилістичних фігур, уживання яких

сприяє створенню комічного ефекту в рамках зазначеного телевізійного продукту, уможливив визначити такі їх види, як метафора, гіпербола, літота, каламбур. Використання засобів увиразнення мовлення може мати різну мету. Так, каламбур допомагає створити ефект двозначності й загадковості, а перебільшення та применшення підсилюють комічність ситуації.

З'ясовано, що сутність створення ефекту комічності полягає в порушенні законів логіки, невідповідності між очікуванням і реальністю, що

зумовлює виникнення контрасту, а також появу додаткового сенсу, спричиненого явищем імпліцитності. Отже, гумор віддзеркалює злам стереотипів, трансформацію уявлень про навколишню дійсність і моделі мови, що породжує протиріччя образів і сенсів. Перспективи подальших досліджень полягають у більш ґрунтовному вивченні взаємодії мови та культури на прикладі сучасних багатосерійних фільмів та у порівняльній характеристиці комедій ситуацій початку двохтисячних і нашого часу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Bellman, S. & Varan D. (2016). A humor typology to identify humor styles used in sitcom. *Humor – International Journal of Humor Research* 29(4).
2. Berger, A. A. (1976). *Laughing matter: Anatomy of the joke*. *Journal of Communication* – p. 113–115.
3. Berger, A. A. (1993). *An anatomy of humor*. New Jersey: Transaction Publishers p. 18.
4. Booty, A. (2002). *The Funny Side of English* (pp. 21–22). Pustak Mahal. London.
5. Buijzen, M. & P. M. Valkenburg. 2004. Developing a typology of humor in audiovisual media. *Media Psychology* 6. 147–167.
6. Friends Scripts. <http://www.angelfire.com/tv/chocgal/scripts.html>
7. Hebel, Udo J. (1989) *Intertextuality, Allusion and Quotation: An International Bibliography of Critical Studies*. New York: Greenwood Press: in Heinrich F. Plett (ed.), pp. 135–164.
8. Kruger, G., & Kuban. (2006). *A Journal of Personality and Social Psychology: Intentions in Teasing: When “Just Kidding” Just Isn’t Good Enough* – pp. 412–413.
9. Mills, B. 2005. *Television sitcom*. London: British Film Institute.
10. Oxford Online Dictionary (2017): <http://www.oxforddictionary.com/>
11. Staley, R. & Derks, P. (1995). Structural incongruity and humor appreciation. *Humor: International Journal of Humor Research*, p. 97-134: <https://doi.org/10.1515/humr.1995>
12. Wallace, B.C., Do Kook Choe, L.K., Charniak, E. (2014): Humans require context to infer ironic intent (so computers probably do, too). In: *Proceedings of the Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics (ACL)*, pp. 512–516.

REFERENCES

1. Bellman, S. & Varan D. (2016). A humor typology to identify humor styles used in sitcom. *Humor – International Journal of Humor Research* 29(4).
2. Berger, A. A. (1976). *Laughing matter: Anatomy of the joke*. *Journal of Communication* – p. 113–115.
3. Berger, A. A. (1993). *An anatomy of humor*. New Jersey: Transaction Publishers p. 18.
4. Booty, A. (2002). *The Funny Side of English* (pp. 21–22). Pustak Mahal. London.
5. Buijzen, M. & P. M. Valkenburg. 2004. Developing a typology of humor in audiovisual media. *Media Psychology* 6. 147–167.
6. Friends Scripts. <http://www.angelfire.com/tv/chocgal/scripts.html>
7. Hebel, Udo J. (1989) *Intertextuality, Allusion and Quotation: An International Bibliography of Critical Studies*. New York: Greenwood Press: in Heinrich F. Plett (ed.), pp. 135–164.
8. Kruger, G., & Kuban. (2006). *A Journal of Personality and Social Psychology: Intentions in Teasing: When “Just Kidding” Just Isn’t Good Enough* – pp. 412–413.
9. Mills, B. 2005. *Television sitcom*. London: British Film Institute.
10. Oxford Online Dictionary (2017): <http://www.oxforddictionary.com/>
11. Staley, R. & Derks, P. (1995). Structural incongruity and humor appreciation. *Humor: International Journal of Humor Research*, p. 97-134: <https://doi.org/10.1515/humr.1995>
12. Wallace, B.C., Do Kook Choe, L.K., Charniak, E. (2014): Humans require context to infer ironic intent (so computers probably do, too). In: *Proceedings of the Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics (ACL)*, pp. 512–516.

Ірина ДМИТРІВ,

orcid.org/0000-0003-0937-1070

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української літератури та теорії літератури
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) ira.myrna@gmail.com

Віра КОЗАЧОК,

orcid.org/0000-0002-4355-9328

викладач кафедри української літератури та теорії літератури
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) virusik89@ukr.net

ХУДОЖНЯ РЕЦЕПЦІЯ КАТОЛИЦЬКОЇ МЕСИ У ТВОРЧОСТІ БОГДАНА ІГОРЯ АНТОНИЧА

У статті розглядається вплив католицької Меси на творчість Богдана Ігоря Антонича. Особлива увага при-
свячена збірці релігійної поезії «Велика гармонія», яку літературознавці ідентифікують як своєрідну розгорнуту
молитву. Такі вірші, як «*Ut in omnibus glorificetur Deus*», «*Veni Sancte Spiritus*», «*Gloria in excelsis*», «*Salve Regina*»,
«*Te Deum laudamus*», «*Deus Magnificus*», «*Agnus Dei*», «*Litania*», «*Veni Creator*», «*Ave Maria*», «*Mater Dolorosa*»,
«*Confiteor*», закорінюючись у біблійно-літургійну традицію Церкви, творять авторську поетичну версію Меси.
Виховання Богдана Ігоря Антонича у священничій родині стало однією з причин заглиблення поета в релігійну
тематику. Художні рефлексії митця на тему віри відзначаються потужним особистим струменем. Ліричний
герой Антоничевої поезії завжди говорить про свій власний досвід богопізнання та богоспілкування. Він індиві-
дуально переживає кожне велике свято, зосереджуючись на своєму серці. Хоча у «Великій гармонії» домінують
новозавітні мотиви, поет має особливе замилування в темі сотворення світу, щобільше, додає в цій події
аналогію з літературною творчістю. Для того, щоб передати дух Меси, її велич, таїнственність, сакральність,
Антонич послуговується численними художньо-стилістичними засобами. Він творить несподівані метафори,
використовує анафору, епіфору, художній звукопис, передає експресію за допомогою риторичних окликів,
звертань, рефренів. Високий художній рівень поезії дає змогу говорити про музичність Антоничевих творів, їх
співвіднесеність із релігійними псалмами та гимнами, прикметно, що окремі з них покладені на музику. Отже,
у творах Богдана Ігоря Антонича простежується глибокий зв'язок з піснеспівами Божественної Літургії, які
набули нового звучання завдяки оригінальній художній інтерпретації талановитого українського поета.

Ключові слова: Богдан Ігор Антонич, «Велика гармонія», Свята Меса, Святе Письмо, поетика.

Iryna DMYTRIV,

orcid.org/0000-0003-0937-1070

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Ukrainian Literature and Theory of Literature
Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) ira.myrna@gmail.com

Vira KOZACHOK,

orcid.org/0000-0002-4355-9328

Lecturer at the Department of Ukrainian Literature and Theory of Literature
Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) virusik89@ukr.net

ARTISTIC RECEPTION OF THE CATHOLIC MASS IN THE CREATIVE WORK OF BOHDAN IHOR ANTONYCH

The article examines the influence of the Catholic Mass on the creative work of Bohdan Ihor Antonych. Special
attention is devoted to the collection of religious poetry «Great Harmony», which literary experts identify as a kind of
original extended prayer. Such verses as «*Ut in omnibus glorificetur Deus*», «*Veni Sancte Spiritus*», «*Gloria in excelsis*»,
«*Salve Regina*», «*Te Deum laudamus*», «*Deus Magnificus*», «*Agnus Dei*», «*Litania*», «*Veni Creator*», «*Ave Maria*»,

«Mater Dolorosa», «Confiteor», being rooted in the biblical and liturgical tradition of the Church, create the author's poetic version of the Mass. Bohdan Ihor Antonych's upbringing in a priest's family became one of the reasons for the poet's immersion in religious themes. His artistic reflections on the theme of faith are marked by a powerful personal stream. The lyrical hero of Antonych's poetry always speaks about his own experience of knowing God and communicating with God. He individually experiences every great holiday, focusing on his heart. Although the New Testament motifs dominate in the «Great Harmony», the poet has a special fondness for the theme of the creation of the world, at most, he sees an analogy with literary creative work in this event. Antonych uses numerous artistic and stylistic means to convey the spirit of the Mass, its grandeur, sacramentality, sacredness. He creates unexpected metaphors, uses anaphora, epiphora, artistic sound recording, conveys expression with the help of rhetorical exclamations, appeals, refrains. The high artistic level of the poetry makes it possible to talk about the musicality of Antonych's works, their correlation with religious psalms and hymns; it is noteworthy that some of them are set on music. So, in the works of Bohdan Igor Antonych, there is a deep connection with the hymns of the Divine Liturgy, which acquired a new sound thanks to the original artistic interpretation of the talented Ukrainian poet.

Key words: Bohdan Ihor Antonych, «Great Harmony», Holy Mass, Holy Scripture, poetics.

Постановка проблеми. Поетична творчість Богдана Ігоря Антонича викликає щораз більше зацікавлення серед літературознавців завдяки неповторності художньо-образного осмислення дійсності та винятковій глибині релігійного світосприйняття. Їй притаманна жанрова багатогранність, широка палітра художньо-стильових засобів, непересічна оригінальність в інтерпретації вічних образів, мотивів, символів. Та все ж, попри різноплановість літературознавчих студій на тему Антонича, його творчість містить багатий матеріал для нових роздумів. Ідеться, зокрема, про діалог Антоничевої творчості з літургійними піснями Католицької Церкви. У цьому й полягає **актуальність** нашого дослідження, позаяк в українському літературознавстві така проблема поставлена вперше.

Аналіз досліджень. Як уже зазначалося, упродовж останніх десятиліть до творчості Антонича зверталось чимало літературознавців (М. Ільницький, В. Сулима, Яр Славутич, С. Гординський, Я. Рубан, Л. Стефановська, І. Руснак, І. Калинець, М. Новикова, Е. Соловей, Ю. Андрухович, О. Пономаренко, Д. Дроздовський та інші). У полі зору дослідників – особливості художнього світосприйняття поета, соціокультурний контекст творчості, біографія митця, мовно-стильовий аналіз тощо. Релігійно-християнські мотиви в поезії Антонича представлені у працях І. Бетко, І. Дмитрів, М. Найдана, Г. Токмань, Е. Папли та інших, проте не можемо вважати цю тему вичерпаною, адже художнє мислення поета – багата скарбниця не для одного покоління дослідників.

Мета статті – висвітлити вплив католицької Меси на творчість Богдана Ігоря Антонича, простежити спорідненість віршів зі збірки «Велика гармонія» з літургійними гимнами.

Виклад основного матеріалу. Богдан Ігор Антонич – син греко-католицького священника Василя Антонича (Кота) з Лемківщини. Саме родинному середовищу завдячує поет обізнаність

із християнською літургійною традицією східного й західного обрядів. Антонич часто ділився з читачем різними аспектами свого релігійного світогляду, проте християнські мотиви творчості найповніше сконцентровано у збірці «Велика гармонія», яка не була видана за життя автора, можливо, з огляду на інтимність поетового богосмислення й богоспілкування. Майже всі вірші, які увійшли до «Великої гармонії», були написані упродовж березня–червня 1932 року (однією датою може бути підписано навіть 3–4 вірші) і подані у збірці переважно в хронологічному порядку.

Більшість віршів у «Великій гармонії» мають заголовки грецькою та латинською мовами. Можливо, у такий спосіб поет декларує дотичність до східної та західної гілок християнства. Зважаючи на тему та мету нашої статті, зосередимо увагу на дослідженні впливу саме католицької Меси на поезію Богдана Ігоря Антонича. Михайло Найдан зазначає: «Латинська Служба Божа охоплює низку з п'яти незмінних гімнів: 1) Kyrie Eleison, 2) Gloria in Excelsis, 3) Credo, 4) Sanctus, 5) Agnus Dei. Ці п'ять гімнів дали заголовок віршам збірки, хоч і в іншому порядку, ніж вони з'являються у Службі Божій. Найбільше вражає те, що григоріанський спів «Kyrie Eleison» («Господи, помилуй») вміщено наприкінці збірки – після нього маємо лише три вірші («Magnificat», «Ars poetica» та «Salve Regina»). «Велика гармонія», фактично, насичена образами із латинської Служби, а також з молитов, пісень, псалмів, зокрема григоріанських співів, які переважали в латинській літургії до реформ Другого Ватиканського собору. Звернімо увагу на заголовки: «Veni Sancte Spiritus», «Amen», «Deus Magnificus», «Te Deum Laudamus», «Veni Creator», «Confiteor», «Mater Dolorosa», «Credo», «Mater Gloriosa» та «Salve Regina». Більшість віршів із цієї збірки зосереджені на літургійних музичних формах, які й дали поштовх Антоничевим розмірковуванням» (Найдан, 2007: 22).

Кожна латинська Меса розпочинається обрядом покаяння – «Confiteor». Це коротка молитва, під час якої людина, прикликаючи на заступництво Пресвяту Богородицю, ангелів і святих, визнає свою провину перед Богом, перепрошує за гріхи й переступи. Цей акт слугує своєрідним упровадженням до молитви прохання, подяки і прослави, адже лише очищена покаянням людина може приступати до святощів.

У творі Антонича «Confiteor» ліричний герой визнає перед Богом свою гордість («Пишна гордість зухвала та сміла / полонила мене, обійняла в кліщі» (Антонич, 2009: 103)), яка має різні вияви: богоборство («Я боровся із Богом завзято, не хотів похилити стрункого чола» (Антонич, 2009: 103)), тілесність («Я співав боготворення тіла / та благав Його: визволь мене від душі» (Антонич, 2009: 103)), самовпевненість («Лиш на власнім безумстві опертий, / я бажав увесь шлях перейти тільки сам. / Без хитання в наближення смерті / навіть небо відштовхував, п'яний життям» (Антонич, 2009: 103)).

Духовну боротьбу переживає кожен християнин, але митець найчастіше стикається зі спокусою гордості, яка нерідко набирає форм богоборства. Про це йдеться у старозавітній книзі Буття: «І зостався Яків сам. І боровся з ним якийсь Муж, аж поки не зійшла досвітня зоря (...). І сказав: “Не Яків буде називатися вже ймення твоє, але Ізраїль, бо ти боровся з Богом”» (Бут. 32, 25.39). Подібні мотиви прочитуються також у «Confiteor» Шарля Бодлера. Період духовного становлення, коли душа піддається спокусам і випробуванням, поет називає «молодечими штукарствами та герцями» (Антонич, 2009: 103), після яких приходить справжній життєвий досвід – духовна зрілість («А сьогодні я спілий, мов літом» (Антонич, 2009: 103)), ознакою якої є умиротворення серця, єднання з Богом і ближніми: «погодився із Богом та світом і знайшов досконалу гармонію в серці» (Антонич, 2009: 103). Отже, як слушно зауважує А. Пацьорек, у духовній боротьбі можна отримати багато ран, але завжди є шанс вийти з неї із благословенням (Пацьорек, 2004: 29).

У Месі покаянна молитва «Confiteor» фактично поєднується з наступною частиною «Kyrie eleison» (з гр. «Господи, помилуй»), яка набула особливого поширення в Церквах східного обряду. Літургісти вважають, що в ній «зібрана вся туга людини за Богом» (Соловій, 1999: 215). Вона є елементом і церковних богослужень (може повторюватися 1, 3, 12 або ж 40 разів), і приватних практик, зокрема як короткий варіант Ісусової молитви «Господи Ісусе Христе, Сину Божий, помилуй

мене, грішного (грішну)». Перша її частина, як висловлюються святі Отці, «містить у собі ціле Євангеліє», а друга – «зображає історію нашої немочі та гріховності» (Щирі розповіді Прочанина, 2005: 124–125). Молитва «Господи, помилуй!» народилася ще у Старому Завіті. У різних модифікаціях її можна відчитати у Псалтирі, але довершеного сенсу вона набула в Євангелії, коли Христос відповів на таку молитву чудами: проказані зцілилися, молячись: «Ісусе, Наставнику, помилуй нас», а сліпеч у відповідь на молитву «Ісусе, Сину Давидів, змилуйся наді мною» отримав зір. Отже, «помилувати» і «милість» – це спільнокореневі слова, тому «помилувати» – це не тільки позбутися Божого гніву, а прагнення відчути Його любов. До речі, у грецькій мові слово «помилувати» походить від «елеон» – «олія», яка має лікувальні властивості – зменшує біль і загоює рани. «Неможливо поза цим словом (“помилуй мене”) мудріше, виразніше і суттєвіше виявити бажання і прохання бідної, грішної і смиренної душі. Жоден інший вислів не був би таким вичерпним і повним, як цей. Наприклад, якщо би сказати: “Прости мені!”, “Відпусти гріхи!”, “Відпусти беззаконня!”, “Загладь мої злочини!” – то все це висловлювало б одне тільки прохання про визволення від кари, спричинене страхом боязливої і недбалої душі. Але вислів “помилуй мене” означає не тільки викликане страхом бажання випросити прощення, але містить у собі справжнє голосіння синівської любови, що надіється на милосердя Боже і смиренно визнає своє безсилля. Зойк про помилування, не тільки про прощення гріхів, але й про зіслання милости, що проявляється в даруванні духовної сили від Бога, духа, який зміцнює нас у боротьбі зі спокусами й допомагає перемагати гріховну схильність» (Щирі розповіді Прочанина, 2005: 125).

У Церквах західного обряду «Кирие елейсон» – це літургійний піснеспів, що входить до ординарія Меси, він виконується після інтроїту, безпосередньо перед «Глорією». Прикметно, що Католицька Церква не перекладала цей гімн з грецької мови на латину, а послуговувалася транслітерованим варіантом.

До збірки «Велика гармонія» Богдана Ігоря Антонича увійшла поезія «Kyrie eleison!» Це молитва про дар слова («моїм устам вимову дай для Тебе милу», «моїм устам натхнення Божого дай силу», «моїм устам дай гостру мову легкокрилу», «моїм устам дай мову творчу, вільну, спілу» (Антонич, 2009: 112–113)) та помилування від духовної, а особливо творчої кризи («від мовчання ночі», «від тавра розпуки», «від

темноти зору», «від безсили слова» (Антонич, 2009: 112–113)). Поет подає молитву «Господи, помилуй» як рефрен. Такий прийом, з одного боку, відлунує до екстеній, у яких це прохання повторюється багато разів, а з іншого – увиразнює те, на чому поет дуже хоче наголосити.

Справжнє, глибоке покаєння породжує в серці людини не смуток, не безнадію, з нього народжується молитва славослов'я – прагнення величати Бога. Така закономірність наявна і в Месі, і у «Великій гармонії». У молитві Церкви прохально-покаяльна тональність поезії «Kyrige elejson» природно переливається у величання – «Gloria in excelsis».

«Gloria in excelsis Deo» (з лат. «Слава во вишніх Богу») – хвалебний гімн на честь Триєдиного Бога. У західній традиції входить до недільної і святкової Меси, у східній співвідноситься з т. зв. Великим славослов'ям та Малим славослов'ям, які співають на Утрені, Малому та Великому Повечір'ї тощо.

Перший рядок гімну «Слава во вишніх Богу і на землі мир в людях благовоління!» відлунує до Лк. 2:14 – це молитва ангелів, які з'явилися пастухам, щоб звістити про народження Месії. Далі йдуть стихи прослави Бога у Тройці, які переплітаються з проханнями, наприклад: «Благословенний Ти, Господи, навчи мене установ Твоїх», «Молюсь, Господи, змилуйся надо мною», «Навчи мене творити Твою волю, бо Ти Бог мій» (Велике славослов'я). Загалом молитва викликає піднесення, захоплення, духовне зворушення.

Поезія Богдана Ігоря Антонича «Gloria in excelsis» пов'язана з євангельськими текстами, у яких ідеться про народження Спасителя (Мт. 1, 18–2, 23; Лк. 2, 1–2, 40), адже вірш присвячено Різдву, хоча про це довідуємося лише з двох останніх рядків: «У жолобі мого серця / сьогодні народився Бог» (Антонич, 2009: 88). Ліричний герой перебуває у стані небаченої досі радості, якою хоче ділитися з іншими людьми. Причина такого екстатичного піднесення – народження Бога, і не просто у Вифлеємі Юдейському, а в смиренному серці поета, яке він метафорично називає жолобом. На перший погляд, важко простежити якісь аналогії з Великим чи Малим славослов'ям, проте у творі Антонича зауважуємо ту саму тональність екстатичної радості, яку неможливо втримати в собі – нею треба ділитися з іншими: обіймами («Обняти всіх людей / з великої, ясної радості» (Антонич, 2009: 87)), сміхом («До всіх гукати: гей, / сміятися безжурно, радо» (Антонич, 2009: 87)), співом («Ставайте в хор, вперед сопрани, / хай янгол диригентом буде» (Антонич,

2009: 87)). Ця радість виходить за межі етикетної, унормованої поведінки («Немов мале дитя, / плескати у долоні голосно, здорово. / Сьогодні без пуття, / сьогодні всі безглузді, всі обов'язково» (Антонич, 2009: 87)), подібно як колись цар Давид танцював перед Богом, хоча не всі сприймали його поведінку. Бог наповнює серце ліричного героя до такої міри, що він почувається зціленим від усіх ран. І лише в останніх рядках відкриває таємницю, що, чи радше Хто, змінив його життя. Після такого визнання Ісуса Христа Господом свого життя поет готовий до проголошення символу своєї віри, який має однойменну назву з одним із розділів Святої Меси, – «Credo» (з лат. «Вірую»). Це молитва, під час якої молільники визнають основні постулати своєї віри, сформульовані на Першому Нікейському соборі 325 р. та доповнені на Першому Константинопольському соборі 381 р.

Вірш Антонича «Credo (Віра, надія, любов, ч. 3)» декларує власні аксіоми духовного життя: «Вірю у віднову духа в купелі надії весняній», «Вірю у віднову духа крізь горючий куш», «Вірю, що надійде день нового об'явлення вогняний», «Вірю у велику несподіванку душі» (Антонич, 2009: 109).

І лише після визнання віри людина може приступати до найбільших святощів, до яких у Літургії впроваджує гімн «Sanctus»: «Свят, свят, свят Господь Саваот! Повне небо і земля слави Твоїєї! Осанна в вишніх! Благословен, Хто йде в ім'я Господне! Осанна в вишніх!» Як у східній, так і в західній традиціях він належить до єхаристійної частини і складається з двох частин. Перша частина «Свят, свят, свят Господь Саваот! Повне небо і земля слави Твоїєї!» відлунує до уривку з книги пророка Ісаї, у його видінні серафими, які оточували Божий Престол, співали таку пісню: «Свят, свят, свят Господь сил; вся земля повна Його слави!» (Іс. 6, 3). Друга частина «Осанна в вишніх! Благословен, Хто йде в ім'я Господне! Осанна в вишніх!» пригадує подію входу Ісуса Христа в Єрусалим: «Ті, що йшли попереду, і ті, що слідували ззаду, викликували: “Осанна! Благословен, Хто приходить в ім'я Господне!”» (Мр. 11, 9–10).

У «Великій гармонії» немає поезії з однойменною назвою «Sanctus», проте схожі мотиви простежуємо у віршах «Te Deum laudamus», «Deus Magnificus», «Veni Creator», «Te Deum laudamus, 2», «Magnificat». Поет славить всемогутність Творця, Який уприсутнюється у Своєму творінні й отримує від нього пісню хвали. Доволі часто в Антоничевих християнських віршах алю-

зійно звучить молитва «Марана Та» – «Господи, прийди!» (Уперше ця фраза вжита в Першому посланні апостола Павла до Коринтян (1 Кор. 16, 22), дехто вважає її еквівалентом уже згаданої Ісусової молитви). Вона висловлює віру в те, що Ісус Христос – Господь, Який повернеться в часі Парусії (Другого славного пришествя). Ця молитва тісно переплітається з рядками із Символу віри: «І вдруге прийде зі славою судити живих і мертвих, а Його Царству не буде кінця». Перші християни з радістю очікували на цю подію, не сприймали її як невідворотний фатум, а навпаки – просили в молитві наблизити час зустрічі люблячих осіб – Бога і людини.

Одним з основних розділів латинської Меси є гімн «Agnus Dei» – «Агнче Божий, що береш гріхи світу, помилуй нас!» Агнець Божий – старозавітний прообраз Ісуса Христа. У давні часи ягнят приносили в жертву Богові, але ця жертва була лише прообразом відкуплення, яке звершив Христос Своєю смертю на хресті: «Я, немов плохе ягнятко, що на заріз ведуть його» (Єр. 11, 19), «Його мордовано, та Він упокорявся і не розтуляв Своїх уст; немов ягня, що на заріз ведуть його» (Іс. 53, 7), «І будуть дивитись на Мене, Кого прокололи» (Зах. 12, 10).

У «Великій гармонії» подибуємо два твори з назвою «Agnus Dei»: «Я кидався в крутіж...» та «Ти не гордий орел сизокрилий...».

У вірші Антонича «Agnus Dei» («Я кидався в крутіж...») алюзійно присутній образ Доброго Пастиря, Який вирушає шукати овечку, що заблукала:

Я кидався в крутіж
захланно та дряпіжно
і поринав на дно
життя.
Ти йшов за мною теж
у доброті безмежній
і рятував на дні
життя.
Ти приходив щогід
спокійний та лагідний,
остерігав на дні
життя.
Коли моя зоря пірнула в млу,
Ти поборов принаду злу,
мене угору підійняв:
переможець – ягня (Антонич, 2009: 95–96).

У цьому творі поет ділиться особистим пережиттям Божественної любові, яка не керується законами людської логіки. Її прикмети перелічено в Першому посланні апостола Павла до Коринтян: «Любов – довготерпелива, любов – лагідна, вона не заздирить, любов не чваниться, не надимається, не бешкетує, не шукає свого, не поривається до гніву, не задумує зла; не тішиться, коли хтось чинить кривду, радіє правдою; все зносить, все перетерпить. Любов ніколи не переминає» (1 Кор. 13, 4–8).

У вірші «Agnus Dei» («Ти не гордий орел сизокрилий...») Христос не постає Богом грізним і караючим («Ти не гнів, Ти не грім, Ти не кара, (...) Ти не меч, не вогонь, не примара» (Антонич, 2009: 110)), а милостивим і всеблагим («тільки спів, тільки дім доброти та пробачення звук» (Антонич, 2009: 110)). Поет вибудовує апофатичні визначення Бога за допомогою частки «не». З цього приводу Ганна Токмань пише: «Заперечується Бог караючий, гнівний, такий, що жахає і завдає болю людині, утверджується Бог – любов, доброта, пробачення, Бог, який лле в душу радість і несе потіху й лік на все зло» (Токмань, 2002: 48). Отже, Агнець Божий, за біблійною традицією, є втіленням смирення й лагідності, самопожертви й відданості – саме на цих рисах християнського Бога прагнув зацентувати Антонич, коли ділився з читачем власним досвідом богопізнання.

Висновки. У збірці «Велика гармонія» Богдана Ігоря Антонича наявні поетичні переспіви основних частин Святої Меси: «Confiteor» – обряд покаяння; «Kyrie eleison» – «Господи, помилуй»; «Gloria» – «Слава во вишніх Богу»; «Credo» – Символ віри; «Sanctus» – «Свят, свят, свят»; «Agnus Dei» – «Агнець Божий». Як у літургійній традиції, так і у творах Антонича домінує молитва прослави, яку вважають найдосконалішою в богоспількуванні, адже тоді людина повністю розчиняється в Тому, Кому поклоняється, для себе ж не просить нічого. Такому піднесеному станові передує молитва покаяння, прохання й подяки. Окремі вірші з «Великої гармонії» – це художні стилізації молитов, псалмів, гимнів, у яких простежуємо тісний зв'язок зі Святим Письмом. Отже, збірку християнських віршів Антонича можемо трактувати як велику розгорнуту молитву, яка впроваджує читача в містичний досвід поетового богопізнання й богомислення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонич Б. І. Повне зібрання творів. Передмова Миколи Ільницького; Упорядкування і коментарі Данила Ільницького. Львів: Літопис, 2009. 968 с.
2. Найдан М. Біографічний зарис про Богдана-Ігоря Антонича. *Богдан-Ігор Антонич «Велика гармонія»*. Переклад, передмова від перекладача і примітки Михайла Найдана. Львів: Літопис, 2007. С. 17–24.

3. Пацьорек А. Біблія для кожного і на кожен день: Старий Завіт. Переклад з польської Г. Теодорович. Львів: Свічадо, 2004. 356 с.
4. Соловій М., о. Божественна Літургія: Історія – розвиток – пояснення. Львів: Свічадо, 1999. 440 с.
5. Токмань Г. Збірка Б.-І. Антонича «Велика гармонія» у діалозі з екзистенціальним богослов'ям. *Слово і час*. 2002. № 12. С. 41–53.
6. Щирі розповіді Прочанина своєму духовному отцеві. Переклад з російської Д. Кічі. Львів: Свічадо, 2005. 232 с.

REFERENCES

1. Antonych B. I. Povne zibrannia tvoriv. [Complete collection of works]. Peredmova Mykoly Ilnytskoho; Uporiadkuvannia i komentari Danyla Ilnytskoho. Lviv: Litopys, 2009. 968 s. [in Ukrainian].
2. Naidan M. Biografichnyi zarys pro Bohdana-Ihoria Antonycha. [Biographical essay about Bohdan-Ihor Antonych]. *Bohdan-Ihor Antonych «Velyka harmoniia»*. Pereklad, peredmova vid perekladacha i prymitky Mykhaila Naidana. Lviv: Litopys, 2007. S. 17–24. [in Ukrainian].
3. Patsorek A. Bibliia dlia kozhnoho i na kozhen den: Staryi Zavit. [The Bible for everyone and for every day: the Old Testament]. Pereklad z polskoi H. Teodorovych. Lviv: Svichado, 2004. 356 s. [in Ukrainian].
4. Solovii M., o. Bozhestvenna Liturhiia: Istoriia – rozvytok – poiasnennia. [The Divine Liturgy: History – development – explanation]. Lviv: Svichado, 1999. 440 s. [in Ukrainian].
5. Tokman H. Zbirka B.-I. Antonycha «Velyka harmoniia» u dialozi z ekzystentsialnym bohosloviam. [The collection «Great Harmony» by B.-I. Antonych in dialogue with existential theology]. *Slovo i chas*. 2002. № 12. S. 41–53. [in Ukrainian].
6. Shchyri rozpovidi Prochanyna svoiemu dukhovnomu ottsevi. [Hermit's sincere stories to his spiritual father]. Pereklad z rosiiskoi D. Kichi. Lviv: Svichado, 2005. 232 s. [in Ukrainian].

Світлана ДРУЖБ'ЯК,

orcid.org/0000-0001-8971-9852

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри прикладної лінгвістики
Національного університету «Львівська Політехніка»
(Львів, Україна) *svitlana.v.druzhbiak@lpnu.ua*

Іванна ПОНАЙДА,

orcid.org/0000-0002-8156-2472

студентка магістратури кафедри прикладної лінгвістики
Національного університету «Львівська Політехніка»
(Львів, Україна) *ivankaponayda@gmail.com*

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ *ВІЙНА* У ЗІСТАВНОМУ АСПЕКТІ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЛІТИЧНИХ ПРОМОВ БОРИСА ДЖОНСОНА, ОЛАФА ШОЛЬЦА ТА ВОЛОДИМИРА ЗЕЛЕНСЬКОГО)

Дослідження присвячено вивченню вербалізації концепту *ВІЙНА* у сучасному англо-, німецько- та українськомовному дискурсі на матеріалі політичних промов Бориса Джонсона, Олафа Шольца та Володимира Зеленського.

У сучасному світі воєнна агресія з боку країн-терористів, зокрема Росії, та нестабільний військовий стан викликають зацікавленість лінгвістів в аспекті концептуального відтворення таких понять як війна та конфлікт. Будь-яка війна знаходить своє відображення у мові, у першу чергу, в політичних промовах як реакція на воєнні події.

Дослідження ієрархії репрезентантів концепту *ВІЙНА* у промовах політиків відтворює їхнє сприйняття подій та допомагає виявити певні специфічні ознаки кожного народу. Актуальність дослідження визначається необхідністю систематизації вербалізаторів концепту *ВІЙНА* у сучасному політичному дискурсі.

У статті зроблено спробу вибудувати ієрархію вербалізаторів концепту *ВІЙНА* у світосприйнятті Бориса Джонсона, Олафа Шольца та Володимира Зеленського за допомогою програм семантичного аналізу *Sketch Engine* та *istio*. З'ясовано, що прем'єр-міністр Великої Британії розглядає російсько-українську війну крізь призму підтримки України.

За результатами лексико-семантичного аналізу програми *istio* було встановлено, що в промовах Джонсона ядром виступає сема *Ukraine*, притаманна всім одиницям цього концептуального поля, у центрі якого знаходяться високочастотні компоненти – *Ukraine, support, war, country, Putin, freedom, people*.

Відповідно до результатів лексико-семантичного аналізу виступу Олафа Шольца 24 лютого 2022 року з приводу російського вторгнення в Україну було встановлено, що семантичним ядром у його виступі є сема *Європа*, у центрі ядра знаходяться високочастотні вербалізатори *Ukraine, Präsident, Putin, Krieg, Europa, Land*. Канцлер Німеччини асоціює війну в Україні з проблемами Європи.

Аналіз тексту звернення Президента України 24 лютого 2022 року показав, що семантичним ядром виступає родова сема *війна*, у центрі ядра знаходяться високочастотні репрезентанти *Україна, Росія, сили, війна, лідер*.

Доведено, що європейські лідери сприймають війну як проблему не лише України, а й Європи.

Ключові слова: *концепт, концептуальне поле, сема, семантичне ядро, семантичний репрезентант.*

Svitlana DRUZBYAK,

orcid.org/0000-0001-8971-9852

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Applied Linguistics
Lviv Polytechnic National University
(Lviv, Ukraine) svitlana.v.druzhyak@lpnu.ua*

Ivanna PONAIDA,

orcid.org/0000-0002-8156-2472

*Master's Student at the Department of Applied Linguistics
Lviv Polytechnic National University
(Lviv, Ukraine) ivankaponayda@gmail.com*

VERBALIZATION OF THE CONCEPT OF WAR IN COMPARATIVE ASPECT (BASED ON THE MATERIAL OF POLITICAL SPEECHES OF BORIS JOHNSON, OLAF SCHOLTZ AND VOLODYMYR ZELENSKY)

The article is devoted to the study of the verbalization of the WAR concept in modern English-, German-, and Ukrainian-language discourse based on the material of political speeches of Boris Johnson, Olaf Scholz, and Volodymyr Zelensky.

In the modern world, military aggression by terrorist countries, in particular Russia, and the unstable military situation arouse the interest of linguists in the aspect of conceptual reproduction of such concepts as war and conflict. Any war is reflected in language, primarily in political speeches, as a reaction to war events.

The study of the hierarchy of representatives of the concept of WAR in the speeches of politicians reproduces their perception of events and helps to identify certain specific features of each nation. The relevance of the study is determined by the need to systematize the verbalizers of the WAR concept in modern political discourse.

The article attempts to build a hierarchy of verbalizers of the WAR concept in the worldview of Boris Johnson, Olaf Scholz, and Volodymyr Zelensky using the istio semantic analysis program. It was found that the Prime Minister of Great Britain considers the Russian-Ukrainian war through the prism of support for Ukraine. According to the results of the lexical-semantic analysis of the istio program, it was established that the core of Johnson's speeches is the sema Ukraine, inherent in all units of this conceptual field, in the center of which are high-frequency components - Ukraine, support, war, country, Putin, freedom, people.

According to the results of the lexical-semantic analysis of Olaf Scholz's speech on February 24, 2022, regarding the Russian invasion of Ukraine, it was established that the semantic core of his speech is the word Europe, in the center of the core are the high-frequency verbalizers Ukraine, Präsident, Putin, Krieg, Europa, Land. The Chancellor of Germany associates the war in Ukraine with the problems of Europe.

The analysis of the text of the address of the President of Ukraine on February 24, 2022 showed that the semantic core is the generic war, in the center of the core are high-frequency representatives Ukraine, Russia, forces, war, leader.

It has been proven that European leaders perceive the war as a problem not only for Ukraine, but also for Europe.

Key words: *concept, conceptual field, sema, semantic core, semantic representative.*

Постановка проблеми. В останні роки область гуманітарних наук зосередилася на взаємозв'язку між мовою та культурою, мовою та менталітетом, мовою та національною свідомістю. У зв'язку з цим було розглянуто методи опису та вивчення об'єктів дослідження та мов. Категорії «концепт» приділяється дедалі більше уваги серед дослідників. Незважаючи на широке використання цього поняття у наукових дослідженнях, термін «концепт» поки що не має однозначного трактування. Це пов'язано з тим, що дослідники, які мають різні галузі наукового знання, розглядають можливість присвоєння та визначення різних ознак цього об'єкта. Крім того, концепт – це розумова категорія, що дає великий простір для інтерпретації. Категорії «концепт» присвячені роботи філософів, логіків, психологів, культурологів, і всі вони дають свої екстралінгвістичні інтерпретації концепту.

Сучасні мовознавці пропонують багатоаспектні підходи до обґрунтування сутності терміна «концепт». У ході дослідження в науковій літературі виявлено як лінгвофілософський, так і мисленнєвий та квантитативний (квантовий) підходи до вивчення властивостей понятійно-термінологічного апарату поняття «концепт». Цей термін трактується лінгвістами як мислетворення, дискретні ментальні утворення, концептуальні системи, концентрат різноманітних смислів, оперативно-змістові одиниці людського мислення тощо. Попри різноплановість наукових розвідок, усіма лінгвістами визнається той факт, що концепти є основними осередками культури у ментальному світі людини.

Лінгвісти розглядають концепт як одиницю культурної семантики. У ньому переважають оціночні елементи з явною чи неявною негатив-

ною чи позитивною конотацією. Це все почуття та асоціації, пов'язані з концептом, які в деяких культурах можуть не виражатися прямо, але все ж усвідомлюються носіями лінгвокультури.

Світогляд військової області у кожній культурі має свій зміст та набір понять. Тому концепт «війна» належать до універсальних концептів, адже він зафіксований у всіх культурах та мовах, відповідно, володіє широким спектром понять, що співвідносяться. У Словнику української мови online надається таке трактування слова «війна» – «організована збройна боротьба між державами, народами або ж збройними угрупованнями всередині країни». У переносному значенні це слово позначає «стан ворожнечі між ким-небудь; суперечка, сварка з кимсь; боротьба».

У німецькому тлумачному словнику DWDS надається таке значення слову «Krieg» / «війна» – «organisierte militärische Auseinandersetzung meist großen Ausmaßes und längerer Dauer zwischen Staaten, Militärbündnissen, ethnischen, sozialen oder anderen Interessengruppen» (Організовані військові суперечки, зазвичай широкомасштабні та довготривалі, між державами, військовими союзами, етнічними, соціальними чи іншими групами інтересів). У переносному значенні «Krieg» / «війна» позначає «a) mit großem Aufwand geführte staatliche oder gesellschaftliche Agitation bzw. Aktion gegen etw. oder jmdn.; b) heftige, meist langwierige Auseinandersetzung» (DWDS) (a) урядова чи соціальна агітація чи дії проти кого-небудь чи когось, які здійснюються за великі кошти; б) запеклі, переважно тривалі суперечки).

Англійський тлумачний словник Cambridge Dictionary дає такі визначення слову «war» / «війна»: «armed fighting between two or more countries or groups» (збройні бої між двома чи більше країнами або групами). Слово «conflict» / «конфлікт» має у цьому ж словнику два трактування: «an active disagreement between people with opposing opinions or principles; fighting between two or more groups of people or countries» (активна незгода між людьми з протилежними поглядами чи принципами; бойові дії між двома або більше групами людей чи країн).

Як показують дефініції словників аналізованих мов, у представників української, німецької та англійської спільнот схоже розуміння поняття «війна».

Аналіз останніх досліджень. У сучасному мовознавстві було зроблено багато спроб систематизації методів дослідження концептів, описано безліч прийомів та процедур концептуального аналізу (Колегаєва, 2018; Мізін, 2018; Мунтян,

2013). Так, І. Колегаєва (2018) розглядала етапи конструювання номінативного поля концепту. Цікавою, на нашу думку, є робота Л. Мунтян (2013), присвячена концептуальному аналізу та методам дослідження вербалізованих концептів. Питання методики дослідження концептів висвітлено також у роботах А. Мартинюка (2012). На нашу думку, одним з найкращих методів аналізу є метод корпусного аналізу за допомогою спеціальних програм.

Мета статті полягає у виявленні специфіки функціонування вербалізаторів концепту *ВІЙНА* у промовах Бориса Джонсона, Олафа Шольца та Володимира Зеленського в аспекті російсько-української війни.

Виклад основного матеріалу. З огляду на те, що концепт має парадигматичну структуру, ми послуговувалися у нашій роботі програмами корпусного аналізу текстів *sketch engine* та *istio* для визначення наповнення концептосфер *ВІЙНА* та *КОНФЛІКТ* у промовах Бориса Джонсона, Олафа Шольца та Володимира Зеленського. Програми дозволяє виявляти та розподілити за частотністю вживання лексичні одиниці у текстах, що уможливило виявлення вербалізаторів аналізованих концептів. За допомогою цих програм визначається семантичне ядро, притаманне всім одиницям концептуального поля, у центрі якого знаходяться високочастотні та помірно частотні компоненти, тобто вербалізатори концептів, виявляються репрезентанти з найбільшою релевантністю, тобто те, наскільки слово відображає зміст у тексті, а також відсоток у ядрі, який складає слово серед усіх значущих слів.

Беручи до уваги те, який вплив на світову політику та економіку здійснює російсько-українська війна, ми розглядаємо функціонування концептосфер *ВІЙНА* та *КОНФЛІКТ* на матеріалі політичних промов, звернень та виступів, які стосуються саме російсько-української війни. Було проаналізовано, як змінювалося лексико-семантичне наповнення концептосфер *ВІЙНА* та *КОНФЛІКТ* від 24 лютого 2022 року до нинішнього часу.

Актуалізацію концептів *ВІЙНА* та *КОНФЛІКТ* у промовах Бориса Джонсона було розглянуто на тексті звернення Прем'єр-міністра Великої Британії 24 лютого 2022 року до народу щодо ситуації в Україні та на тексті виступу Прем'єр-міністра на спільній прес-конференції з Президентом Зеленським у Києві: 24 серпня 2022 року.

Відповідно до результатів концептуального аналізу за допомогою програми *istio* було встановлено, що у зверненні Прем'єр-міністра Великої Британії 24 лютого 2022 року до народу щодо ситуації в

Україні семантичним ядром виступає сема *Ukraine*, притаманна всім одиницям цього концептуального поля, у центрі якого знаходяться високочастотні та помірно частотні компоненти, які зафіксовані у тексті від чотирьох до шести разів: *Ukraine, country, Putin, freedom, people*. Найбільшу релевантність, тобто те, наскільки слово відображає зміст у тексті, мають вербалізатори *Ukraine* та *country*, а також *Putin, freedom* та *people*. Низькочастотні периферійні одиниці, тобто найвіддаленіші за своїм значенням від ядра, призначені для деталізації та конкретизації основних значень поля, в аналізованому тексті вони представлені іменниками *allies, Russia, European, missiles, bombs, friends, democracy, months, Europe, end*.

За результатами концептуального аналізу тексту промови Прем'єр-міністра Великої Британії Бориса Джонсона на спільній прес-конференції з Президентом Зеленським у Києві 24 серпня 2022 року було встановлено, що у виступі семантичним ядром виступає сема *Ukraine*, притаманна всім одиницям цього концептуального поля, у центрі якого знаходяться високочастотні та помірно частотні компоненти *Ukraine, Putin, country, people, price, support, war*.

Найбільшу релевантність, тобто те, наскільки слово відображає зміст у тексті промови Прем'єр-міністра Великої Британії Бориса Джонсона, має вербалізатор *Ukraine*. Низькочастотні периферійні одиниці представлені іменниками *friend, year, missile, freedom, moment*.

Послуговуючись програмою семантичного аналізу *istio*, було проаналізовано телевізійний виступ федерального канцлера Шольца 24 лютого 2022 року з приводу російського вторгнення в Україну. Відповідно до результатів концептуального аналізу виступу Олафа Шольца було встановлено, що семантичним ядром у його виступі є сема *Європа*, оточена високочастотними вербалізаторами *Ukraine, Präsident, Putin, Krieg, Europa, Land*. Найбільшу релевантність має вербалізатор *Ukraine*. Низькочастотні периферійні одиниці в аналізованому тексті представлені репрезентантами *Russland, Bürgerin, Zeit, Bürger, Volk*.

У процесі концептуального аналізу тексту виступу канцлера Німеччини Олафа Шольца конференції Бундесверу 16 вересня 2022 року у

Берліні встановлено, що у виступі семантичним ядром виступає сема *Bundeswehr*. У центрі семантичного ядра знаходяться високочастотні ядерні вербалізатори аналізованого концепту, які представлені одиницями *Bundeswehr, Nato, Europa* та *Land*. Найбільшу релевантність має вербалізатор *Bundeswehr*.

Концептуальний аналіз тексту звернення Президента України 24 лютого 2022 року встановлено, що семантичним ядром виступає родова сема *війна*, а у центрі ядра знаходяться високочастотні репрезентанти *Україна, Росія, сили, війна, лідер*. Найбільшу релевантність має вербалізатор *Україна*. До периферії належать низькочастотні одиниці, які конкретизують основне значення поля: *світ, росіяни, ворог, українець, громадяни, бій, авіація*.

За результатами концептуального аналізу виступу Володимира Зеленського на засіданні Європейської ради 7 жовтня 2022 року встановлено, що у промові семантичним ядром виступає сема *Європа*. Високочастотні репрезентанти концепту представлені іменниками *Європа, завдання, Росія, Україна*. Найбільшу релевантність має вербалізатор *Європа*. Низькочастотні периферійні одиниці в аналізованому тексті вербалізують іменники *європеєць, частина, світ, безпека*.

Аналіз концептосфери ВІЙНА показав, що концепт ВІЙНА у світогляді Бориса Джонсона сприймається як підтримка та допомога Україні, а також як проблема всього світу, яку разом потрібно вирішувати.

У промовах Олафа Шольца превалюють репрезентанти *Angriff, Bedrohungen, Auseinandersetzungen*, які знаходяться на помірно віддаленій вісі концептосфери ВІЙНА, однак канцлер Німеччини уникає артикулювати власне іменник *Krieg*, замість нього він вживає слова «напад», «загрози», «непорозуміння».

Висновки та перспективи подальших досліджень. Застосування програм *Sketch Engine* та *istio* дозволило максимально точно визначити вербалізатори концепту ВІЙНА, а також їх ієрархію розташування у семантичному полі.

Перспективу подальших розвідок вбачаємо у дослідженні концепту ПЕРЕМОГА у німецькій, англійській та українській лінгвокультурах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Колегаєва І. Конструювання номінативного поля концепту: етапи та одиниці. *Записки з романо-германської філології*. 2018. № 1. С. 121–127.
2. Мартинюк А. Лінгвістична концептологія: методологічні платформи, методики аналізу, перспективи розвитку. *Науковий Вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Філологічні науки*. Луцьк: ВНУ. 2012. Вип. 23(248). С. 81–88.

3. Мізін К. Німецький етнокультурний концепт KUMMERSPECK та його смислові кореляти. *Лінгвістичні студії*. 2018. Вип. 35. С. 210–215.
4. Мунтян Л. Концептуальний аналіз та методи дослідження вербалізованих концептів. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер.: Філологічна*. 2013. Вип. 33. С. 103–105.
5. Словник української мови ONLINE. Т. 1–12. URL: <https://services.ulif.org.ua/exp/Entry/index?wordid=1&page=0>
6. Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/war>
7. DWDS. URL: <https://www.dwds.de/wb/>

REFERENCES

1. Kolehaieva, I. Konstruiuvannia nominatyvnoho polia kontseptu: etapy ta odynytsi. [Construction of the nominative field of the concept: stages and units.]. *Zapysky z romano-hermanskoï filolohii*, 2018, 1, 121–127 [in Ukrainian].
2. Martyniuk, A. Linhvistychna kontseptolohiia: metodolohichni platformy, metodyky analizu, perspektyvy rozvytku. [Linguistic conceptology: methodological platforms, methods of analysis, development perspectives.]. *Naukovyi Visnyk Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Serii: Filolohichni nauky. Lutsk: VNU*, 2012, 23(248), 81–88 [in Ukrainian].
3. Mizin, K. Nimetskyi etnokulturnyi kontsept KUMMERSPECK ta yoho smyslovi koreliaty. [The German ethnocultural concept KUMMERSPECK and its semantic correlates.]. *Linhvistychni studii*, 2018, 35, 210–215 [in Ukrainian].
4. Muntian, L. Kontseptualnyi analiz ta metody doslidzhennia verbalizovanykh kontseptiv. [Conceptual analysis and research methods of verbalized concepts.]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Ser.: Filolohichna*, 2013, 33, 103–105 [in Ukrainian].
5. Slovnyk ukrainskoi movy ONLINE. Т. 1–12. URL: <https://services.ulif.org.ua/exp/Entry/index?wordid=1&page=0> [in Ukrainian].
6. Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/war>
7. DWDS. URL: <https://www.dwds.de/wb/> [in German].

УДК 81'276.6:62:81'367.5

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/57-1-31>

Тетяна ДЯЧУК,

orcid.org/0000-0002-8680-3765

доцент кафедри української мови та культури
Національного авіаційного університету
(Київ, Україна) *tmd318@bigmir.net*

Світлана ЛИТВИНСЬКА,

orcid.org/0000-0002-5761-5124

доцент кафедри української мови та культури
Національного авіаційного університету
(Київ, Україна) *svitlana.lytvynska@npp.nau.edu.ua*

Надія СЕНЧИЛО-ТАТЛІЛОГЛУ,

orcid.org/0000-0001-9196-7118

доцент кафедри української мови та культури
Національного авіаційного університету
(Київ, Україна) *nadiia.senchylo@npp.nau.edu.ua*

МОВОТВОРЧИСТЬ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ СЬОГОДНІ (НА ПРИКЛАДІ НАЗВ АКТУАЛЬНИХ ПОНЯТЬ)

У статті на прикладі мови соціальних мереж (ютубу, фейсбуку, тіктоку) проаналізовано мовотворчість українського народу під час війни, зокрема упродовж жовтня-листопада 2022 року. Аналіз проведено у межах українськомовного контенту популярних соціальних мереж, оскільки зразки цієї мови є найближчими до живої народної мови. Джерелом фактичного матеріалу стали переважно коментарі громадян до «вірусних» відеороликів, що набули популярності у фейсбуці, ютубі, тіктоці тощо.

Соціальні мережі засвідчують стан, у якому опинилася «колективна душа» українського народу з моменту війни; у них панує мова емоцій, спостерігається поляризація поглядів. Чітко простежується антонімічна опозиція «свій» – «чужий». За частотою вживання виділяються кілька антонімічних понять: Україна – Російська Федерація, українські захисники – російські загарбники. Найбільше лексичних одиниць на позначення Російської Федерації та російських загарбників мають негативне, а на позначення України та її захисників позитивне емоційне забарвлення. Назв з негативною конотацією в рази більше, ніж з позитивною. Цю обставину можна пояснити тим, що, з одного боку, український соціум у своїй більшості однаково негативно сприймає події, що відбуваються, а з іншого, дією комунікативного закону про поширення інформації: мовець на підсвідомому рівні позитивно оцінює як нормальне, що таким і має бути, а негативне сприймає як таке, що порушує звичний, нормальний стан речей, викликає бурю емоцій, а отже, слів. Прикметною особливістю є те, що в багатьох піснях, заголовках, мемах, коментарях присутня українсько-російська мовна суміш, а також ненормативна лексика.

Мовотворчий потенціал українського народу величезний. За мирного часу його було б доцільно спрямувати в русло творення назв на позначення нових понять, заміни чужоземних лексем на штучно створені на основі власного кореневого ресурсу. Тема, на нашу думку, є перспективною і потребує подальших досліджень.

Ключові слова: стилістично нейтральні слова, стилістично забарвлені слова, лексема, неолексема, символ, фразеологізм.

Tetiana DIACHUK,

orcid.org/0000-0002-8680-3765

*Associate Professor at the Department of Ukrainian Language and Culture
National Aviation University
(Kyiv, Ukraine) tmd318@bigmir.net*

Svitlana LYTVYNSKA,

orcid.org/0000-0002-3975-4200

*Associate Professor at the Department of Ukrainian Language and Culture
National Aviation University
(Kyiv, Ukraine) svitlana.lytvynska@npp.nau.edu.ua*

Nadiia SENCHYLO-TATLILIOGLU,

orcid.org/0000-0001-9196-7118

*Assistant Professor at the Department of Ukrainian Language and Culture
National Aviation University
(Kyiv, Ukraine) nadiia.senchylo@npp.nau.edu.ua*

LANGUAGE CREATIVITY OF THE UKRAINIAN PEOPLE TODAY (USING THE NAMES OF CURRENT CONCEPTS)

Using the language of social networks (YouTube, Facebook, Tiktok) as an example, the article analyzes the language creation of the Ukrainian people during the war, in particular during October-November 2022. The analysis was carried out within the framework of the Ukrainian-language content of popular social networks, since samples of this language are the closest to the living vernacular. The source of the factual material was mostly citizen comments on “viral” videos that gained popularity on Facebook, YouTube, TikTok, etc.

Social networks testify to the state in which the “collective soul” of the Ukrainian people found itself since the war; they are dominated by the language of emotions, there is a polarization of views. According to the frequency of use, several antonyms are distinguished: Ukraine – Russian Federation, Ukrainian defenders – Russian invaders. Most lexical units referring to the Russian Federation and the Russian invaders have a negative emotional color, while those referring to Ukraine and its defenders have a positive emotional color. There are many times more names with a negative connotation than with a positive one. This circumstance can be explained by the fact that, on the one hand, the majority of Ukrainian society perceives the events taking place equally negatively. And on the other hand, this is explained by the action of the communicative law on the dissemination of information: the speaker at the subconscious level evaluates the positive as normal, which is how it should be, and perceives the negative as something that violates the usual, normal state of affairs, causes a storm of emotions, and therefore, words. A notable feature is that many songs, headlines, memes, and comments contain a mixture of Ukrainian and Russian language, as well as profanity.

The linguistic potential of the Ukrainian people is enormous. In peacetime, it would be expedient to direct it in the direction of creating names to denote new concepts, replacing foreign lexemes with artificially created ones based on one's own root resource. The topic, in our opinion, is promising and requires further research.

Key words: *stylistically neutral words, stylistically colored words, lexeme, neolexema, symbol, phraseological unit.*

Постановка проблеми. Українська мова акумулювала понад тисячолітній досвід мовотворчості, є символом нашої незалежності, ідентичності, суперпотужним чинником об'єднання усіх українців (Гриценко, 2022). На сьогодні в мові спостерігаються зміни, що віддзеркалюють зміни в масовій свідомості у зв'язку з війною.

Аналіз досліджень. Мовотворчість українського народу під час війни стала об'єктом дослідження П.Ю. Гриценка, Ю.І. Шевчука, Т.М. Дячук, Є. Букета та ін.

Мета статті. На прикладі мови соціальних мереж проаналізувати мовотворчість українського народу під час війни. Аналіз проводиться у межах українськомовного контенту популярних соціальних мереж.

Виклад основного матеріалу. Війна – найважче випробування, з яким може стикнутися етнос. Український народ наразі виявляє себе як єдиний організм, що має, за Гюставом Лебоном, «колективну душу» (Лебон). Війна загострила почуття національної належності українських громадян. У більшості вони однаково реагують на ті події, які наразі тривають в Україні. Прикметно, що «вододіл», межа пролягає не через мовні або релігійні уподобання, а через лінію сприйняття: «свій» – «чужий». «Свої» – здебільшого ті, хто відстоює українську свободу на фронті та в тилу, хто словом і ділом засвідчує прихильність до нашої боротьби з ворогом і тим самим оголює свою сутність, справжність; іншими словами, хто стоїть на стороні добра. «Чужі» – це вороги явні

(російські загарбники) та приховані (на їх позначення виникло зневажливо-осудливе найменування «ждуни «руського міра»), вони асоціюються зі злом.

Найближчою до живого мовлення народу є мова соціальних мереж. Джерелом фактичного матеріалу стали відеозаписи, зокрема «вірусні» відеоролики, що набули популярності у фейсбуці, ютубі, тіктоці, а також коментарі громадян. Досліджувався українськомовний контент в основному за жовтень – початок листопада 2022 року.

Соціальні мережі засвідчують стан, у якому опинилася «колективна душа» нашого народу з моменту війни; у них панує мова емоцій, спостерігається поляризація поглядів. За частотою вживання виділяються кілька антонімічних понять: Україна – Російська Федерація, українські захисники – російські загарбники.

На позначення Російської Федерації використовуються різні за стилістичним забарвленням найменування, стилістично нейтральні – таких менше (*Російська Федерація, РФ, Росія*), переважна більшість з негативною конотацією, яка виявляється в основному через написання власних назв з малих букв, передавання за допомогою української графіки російських назв, свідому видозміну фонетичної будови слів, додавання літери Z, у багатьох випадках у структуру словосполучень уключаються вульгаризми й навіть матюччя: *росія, російська федерація, расея, рАсея, расея, рабсія, razzeя, rozzія, рашистська федерація, російська педирація, рошиська педерація, Дебільна Федерація, раша, рашка, Рашка, Параша, паРаша, росція, расосія, Соссія, руззія, рашарейх, ЛантеРеїх, ерефія, фашистська раша, срашка, Оркистан, Скрепостан, москобад, московія, Московія, мозковія, Мородьор, Мордор, мордор, Мордер, Кацапляндія, запорєбрик, країна-окупант, країна душегубів, держава-терорист, путінська расея, Імперія Зла, абсолютне зло, мухосранськ, мухосранська росія, Бреховолость, країна-концтабір, недодержава, алкопарашарусня, болота, болота російські, мавпа з гранатою, найогидніша країна земної кулі. Наприклад: «Хлопці, ви знаєте, що з ними робити, Мордер має бути наказаний», «Так, на болотах росейських зараз не до перемогу і це чудово», «Смерть фашистським ворогам фашистської раші, території недоумків, чікотіл, гвалтівників», «Погано працює розвідка, раз не знаємо, скільки Іран продав безпілотників Московії», «За недолюдьми з російської педирації плачуть психлікарні», «Бідна дитина! Щоб та росія згоріла!», «Зворушила реакція людей з залу,*

на обличчях так і читається огида і висміювання всього, що несе соціальна хвороба під назвою руззія...», «Київ хрестив мозковію, Київ її і відспіває», «Це вже звична буденність багатьох міст і містечок України, після того, як рашистська федерація сконцентрувала зусилля на знищенні енергетичної інфраструктури країни», «Смерть оркам з мухосранська», «Ця недодержава немає права на існування. Алкопарашарусня має бути знищена».

Переважно негативні емоційні нашарування містять лексеми на позначення народу-агресора та нещодавно мобілізованих росіян: *росіяни, росіянци, русня, росня, русняві, срускі, руснаки, rozzіяни, руззкі, рабсіяни, рошики, рашики, москалі, маскалі, московити, москаляки, москалота, мокші, орки, російсько-нацистські загарбники, російські вороги, російські фашисти, рашофашисти, окупанти, рашисти, російське біосміття, кацапи, босота, нацисти, терористи, цапня, зомбі, іроди, нелюди, варвари, падлюки, покидьки, потвори, дикарі, свинособаки, федераста, дебілоїди російські, рашистська мерзота, російське гарматне м'ясо, руснява сволота, збіговисько диких кочових племен, людоїди-сусіди, людожерери, виродки, діти сатани, маніяки, тварюки, мокшани, моксельські виродки, Зондер Ваффен, асвабадітелі, асвободітелі, освобожітелі, обросросійська армія, ерефійці, нечисть, рашистська пошесть, злодії, зборище ніщєбродів, сміття рузьке, розумово відстала отара, стадо, зомбоване стадо, худоба, гниди, раби, «гарматне м'ясо», «отродіє»; частково мобілізовані особи, мобілізовані росіяни, мобілізовані, мобіки, чмо, чмоні, чмобіки, чмошники, «свіже м'ясо». Наприклад: «В Лани не було ілюзій щодо русні», «Гонять стада на убій і ніхто з нелюдів не задумувався і не сказав, чого пруться в Україну», «З ким домовлятися? З потворами, які гвалтують дітей?», «Добрий рошик – кожен 200-й, нам немає іншого вибору», «Орки крадуть все, що попадеться на очі. Зборище ніщєбродів», «Рашистські зайти, окупанти будуть знищені», «Не зли руззких», «Чорнобаївка цільно замінована rozzіянами», «Шановні, не реагуйте на злобні висловлювання рабсіян та іншої мерзоти», «Мета орків мордерської армії російської федерації – це захват міст і подальший грабіж громадян», «Чмоня в українському полоні», «Чмобіки» псують власну техніку», «Худобу на бійню ведуть...».*

Такі самі негативні конотації містять назви на позначення очільника Російської Федерації, президента В. Путіна: *Путлер, Пуйло, пуйло, путлер, путя, Путя, путька, пуття, Путінцап, Пупкін,*

Пу, Пуй, Вовка, В. Хутін, ліліпутін, ботексний, бункерний, Бункерний, дід, бункерний дід, чокнутий дід, карлик, кремлівський карлик, гонник, нелюд, упир, потвора, монстр, нечистий, Моль, бункерна Моль, Хуйло: «Мої родичі із Москви говорять, що у війні винен Захід, але не пуйло», «Світ знову дає шанс цьому упирю...», «Тільки хто повірить, що Пуйло нічого не знав», «Нема чого лізти в чужу країну і нити, що кусають комарі. ... А пують привили, мабуть, чимось заразним», «Нечистий лютує», «Ботексний оголосив часткову мобілізацію», «Перший мільйон Путіна, провал у КДБ та головна таємниця Бункерного».

Негативний емоційний фон мають лексеми на позначення прибічника В. Путіна Кадирова та його військ. Кадиров – донДонич, кадирка, дондон-Доня, Доня; війська, які той очолює, – кадировці, Кадиркінци, дондони, кадри-дон, ТІКТОК війська, тікток війська, дон-дон-війська, тіктокери, кадиркіни сніговики, бородачі. Наприклад: «Чому донДоничу не дали частини флоту?», «У Кадирова кадри-дон закінчуються», «ТІКТОК війська Кадирова засвітилися і отримали по заслугах відповідь від України», «Дондонів треба відправляти не тільки на той світ, а ще далі», «А інших з дон-дон-війська заколосила українська земля».

Концепти «Україна», «українці», «українські захисники» у мові соціальних мереж отримали різні оцінні забарвлення: позитивні – так оцінюють їх «свої», кого важко запідозрити в непатріотичності, та негативні – з боку ворогів і колаборантів, що залишають українськомовні коментарі. Наприклад: *мати Україна, Україна-мати, Україна-ненька, ненька Україна, Наша Держава, Українська земля*: «Слава неньці Україні», «Дякуємо вам за підтримку Нашої Держави». Назв на позначення України в мові соціальних мереж ми виявили порівняно небагато. З боку «чужих» вживаються найменування: *окраїна, недокраїна*.

Набагато розгалуженіший лексичний ряд на позначення українських захисників. Їх народ сприймає позитивно, тому назви містять позитивне емоційне забарвлення, яке виявляється через написання з великої літери загальних назв, вживання слів із зменшено-пестливими суфіксами, додаванням префіксів *най-, супер-*, часте вживання займенника *наш*, прикметників *рідненькі, рідні, ріднесенькі, дорогі, найкращі та ін.*; вживання метафор : *Українські Воїни, Українські Герої, славні ЗСУ, Воїни, ВСУ-ангели, герої, Герої, захисники, синочки, молодці, козаки, наші визволителі, патріоти, настоящі мужики, рідненькі, хлопці, хлопці ріднесенькі, круті хлопці, Хлоп-*

чки, супергерої, найкращі вояки в світі, доблесні воїни, українські мужики, наші патріоти, воїни світу, воїни Світла, воїни світла та добра, сонечка наші, котики наші, воїни-захисники, потужні хлопці, золотенькі воїни, розумні воїни, неперевершені ЗСУ, незламні красотульки, найкращі, красені, красунчики, орли. Наприклад: «Наші молитви за Вас, наші Українські Воїни», «Боже, бережи наших дорогих Воїнів!!!», «Сонечки наші, хай сили землі і небеса Вас бережуть! Низький уклін ВАМ і подяка за наше життя», «Всі такі рідні! Дякуємо Вам, почувуюсь у безпеці!», «Такі безпосередні та справжні наші герої!», «Дякуємо вам, наші захисники, за кожний прожитий день», «Плачу із гордості і із жалю і із вдячності за наших хлопчиків ріднесеньких і за країну!», «Дуже важка і відповідальна робота. Але я бачу і знаю, що наші Красунчики відмінно справляються», «Прості хлопці, а які розумні воїни. Слава Українському народу», «Красені, велика подяка».

Інколи з боку «чужих» (вони в основному спілкуються російською мовою) в мові соціальних мереж вживаються лексеми з негативною конотацією: *українацисти, укронечисть, укросвинота*.

Як у будь-які часи потрясінь, наразі в мові виникають неолексеми на позначення нових понять; з'являються слова та словосполучення, що засвідчують певні явища, які досі не існували. Окремі з них стають символами – матеріальними знаками умовно відтворених ідей, понять, що дозволяє гранично «згущати» і перебільшувати зображуване. Наведемо деякі частовживані з них.

Чорнобаївка – символ примітивності управлінських рішень російського командування, масової загибелі ворогів та їх техніки. Історія, що передувала виникненню символу. Чорнобаївка – село в Херсонській області, у якому розташовується Міжнародний аеропорт «Херсон». Щоразу (усіх спроб було в межах 30-и), коли ворог намагався там закріпитися, ЗСУ їх знищувало. Наразі феномен Чорнобаївки увійшов у світову історію, сприймається як український «бермудський трикутник». Лексема часто вживається у соціальних мережах, наприклад: «Серіал «Чорнобаївка» завершився через відсутність «реквізиту»: армія РФ забрала всю техніку з аеродрому під Херсоном». На тему Чорнобаївки створено пісні, численні мему, наприклад: «Побачити Чорнобаївку і вмерти», «Петиція: перейменувати Чорнобаївку в Чорнобаївку», «А що, якщо Чорнобаївка, це місце, куди орки, як слони, ідуть помирати?» та ін.

Нового значення набуло слово «бавовна», інколи вживається в зменшено-пестливій формі – «бавовнятко» – «вибухи»: «На них видно

лише покинуті окопи, якими переритий аеродром. Саме в них рашисти намагались сховати свою техніку від регулярної «бавовни, «Бавовна» в Севастопольській бухті дала результат?», «Не буде вам ніяких перемовин, а буде вам велике, злюче бавовнятко».

«Концерт Кобзона» – словосполучення набуло значення фразеологізму «загинути, символічно приєднатися до покійного Кобзона»: «Радує нас, що росіяни так сильно спішать відправитися на концерт Кобзона». Від прізвища утворилися неолексеми *закобзонити*, *Кабибздон*: «Сотні загинблих: на Сватівському напрямку ЗСУ потужним ударом *закобзонили* цілий батальйон *«мобіків»*, *«Треба ще більше відправляти слухачів до Кабибздона!»*.

«*Ти за російським кораблем*», інколи «*за крейсером Москва*» – обидва словосполучення буквально означають «переміститися на дно», у переносному значенні «гинути, помирати», тобто цей фразеологізм є синонімом до попереднього. Події, що передували виникненню фразеологізмів: 1) український прикордонник Роман Грибов вимовив фразу: «Русский военный корабль, иди на х...», яка прозвучала як відповідь на пропозицію російського військового корабля здатися в полон 24 лютого 2022 року на острові Зміїний; 2) крейсер «Москва» затонув, за версією Міністерства оборони РФ, унаслідок вибуху боеприпасів 14 квітня 2022 року. Словосполучення часто використовуються, створено пісню з такою назвою («*Русский военный корабль, пішов би ти на х...*» «*Усі до руського корабля*», «*Пішли за руським воєнним кораблем зі своїми переговорами*»).

«*Взяти Київ за три дні*», чи, ширше «*взяти за три дні*» – символ нереальних планів, обіцянок, які неможливо виконати. Словосполучення активно використовується й має іронічне забарвлення. В окремих випадках вживається «*взяти за два дні*». Із заголовків: «*Коли вони обіцяли взяти Київ за три дні*», «*росня, ось що означає «взяти за три дні»*», «*Може, ще й Лондон візьмуть за три дні*». Виникло багато пісень, у яких звучить це словосполучення.

«*Хороші росіяни*» – словосполучення вживається на позначення росіян, які відправилися «на концерт Кобзона», тобто загинули. У народі побутує думка, що хороших росіян, хороших російських солдат просто не існує, звідси висновок: хороші росіяни – мертві росіяни. У соціальних мережах вживаються модифіковані форми цього словосполучення: «*хороші руські*», «*хороші руцкіє*», «*хороші русскі*», «*добрі русскі*»: із заголовків «*Хороші руські існують? Логвиненко про росій-*

ських диверсантів», «*Хороших русских не існує: дві причини*», «*Харош, шановні, добрих русских не існує...*».

«*Аналоговнет*», «*друга армія світу*» – іронічно-зневажливі словосполучення, що використовуються як символи надуманості, фальшивості величі російської зброї та армії. Наприклад, пісня «*Друга армія у світі*» починається словами: «*Друга армія у світі Піздить в селищі курей Генерали-палкаводци Воювати илють дітей*».

«*Жест доброї волі*», «*отрицательное наступление*» – словосполучення, що часто вживаються й означають: «відступ, втечу російських військ», наприклад, із заголовків: «*Жест доброї волі: Росія підтвердила вихід зі Зміїного*», «*Отрицательное наступление з Херсона*», із коментарів: «*Бажаємо нашим захисникам і далі успішно отримувати такі «жести доброї волі»*», «*Жест доброї волі...Ха-ха-ха, із-під Києва вони пішли, це так само жест доброї волі*», «*Жест доброї волі чекає ще східна Україна та Крим*».

«*Своїх не бросаем*» – іронічно-зневажливе словосполучення із протилежним змістом, адже на практиці виявляється, що росіяни своїх кидають на полі бою, більше того, на прохання української сторони забрати полеглих солдат, росіяни часто-густо не реагують. Із заголовка: «*Своих не бросаем: контр-відступ окупантів. Ізюмський напрямок*».

Значну мовотворчість викликали безпілотники іранського виробництва, які використовуються російськими військами для атаки на цивільні об'єкти та критичну інфраструктуру: *безпілотники, дрони, іранські дрони, іранські «балалайки», лапоть іранський, шахід монгольський, дрони-комікадзе, шахеди, шахеди, мопеди, моторолер, летюча балалайка, літаючі гуслі, балалайка, повіт ряний мопед, летюча газонокосарка, газонокосілка, дрОндулет*: «*Мопеди, їх видно, їх чути, збивають автоматами просто патрульні!*», «*Летюча газонокосарка*», або іранські дрони *Shahed-136...* (Із заголовків), «*Балалайка – не російський інструмент. Літаючі гуслі, то буде якраз*», «*Масте гумор – летюча балалайка, лапоть іранський або шахід монгольський. Все, що можуть, це лапті, щі, балалайки і калаші. П'яне і дурне*».

Висновки. Можемо висувати, що мова соціальних мереж перенасичена лексикою із семами іронії, зневаги, максимально негативної оцінки. Ця обставина є підтвердженням одностайності українського народу в оцінюванні війни, держави-загарбниці та окупантів. З іншого боку, факт, що назв з негативною конотацією в рази більше, ніж з позитивною, можна прокоментувати дією кому-

нікативного закону про поширення інформації: мовець на підсвідомому рівні позитивно оцінює як нормальне, що таким і має бути, а негативний контент порушує звичний, нормальний стан речей, викликає бурю емоцій, а отже, слів. У багатьох піснях, заголовках, мемах, коментарях присутня російсько-українська мовна суміш, а також обценна лексика, матюччя. Щодо останнього, хочемо актуалізувати думку П.Ю. Гриценка «Це

не наш стиль, не наша національна модель...» (Лебон).

Логічно виснувати, що мовотворчий потенціал українського народу величезний. За мирного часу його було б доцільно спрямувати в русло творення назв на позначення нових понять, заміни чужоземних лексем на штучно створені на основі власного кореневого ресурсу. Тема, на нашу думку, є перспективною і потребує подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Букет Є. Неологізми війни: журналіст уклав «словник». URL: <http://wz.lviv.ua> (дата звернення 28.07.2022).
2. Гриценко П.Ю. Хто себе шанує, має зробити все, щоб його мовне довкілля не пропало. <http://www.nrcu.gov.ua/> (дата звернення 10.11.2022).
3. Лебон Г. Психология народов и масс. URL: <http://www.litres.ru> (дата звернення 10.11.2022).
4. Під Херсоном знайшли заражених «бойових комарів!»: Росія шокувала всіх в ООН. URL: <https://cutt.ly/CZOxCGT> (дата звернення 12.11.2022).
5. Шевчук Ю. І. Про війну і потребу нової мови. URL: <http://www.radiosvoboda.org> (дата звернення 12.03.2022).
6. «Це п*здьож?! Так! : Лана Зеркаль яскраво влупила по росії. Рандеву з Яніною Соколовою URL: <https://f.5.ua/randevu2022> (дата звернення 10.11.2022).

REFERENCES

1. Buket Ye. Neolohizmy viiny: zhurnalist uklav «slovyk». [Neologisms of war: the journalist compiled a “dictionary”]. URL: <http://wz.lviv.ua> (access date 28.07.2022). [in Ukrainian].
2. Hrytsenko P. Yu. Khto sebe shanuie, maie zrobyty vse, shchob yoho movne dovkillia ne propalo. [Anyone who respects himself must do everything so that his language environment does not disappear]. (access date 10.11.2022). [in Ukrainian].
3. Lebon G. Psihologiya narodov i mass. [Psychology of peoples and masses]. URL: <http://www.litres.ru> (access date 10.11.2022). [in Russian].
4. Pid Khersonom znaishly zarazhenykh «boiovykh komariv!»: Rosiia shokuvala vsikh v OON. [Infected “war mosquitoes!” were found near Kherson: Russia shocked everyone at the UN]. URL: <https://cutt.ly/CZOxCGT> (access date 12.11.2022). [in Ukrainian].
5. Shevchuk Yu. I. Pro viinu i potrebu novoi movy. [About war and the need for a new language]. <http://www.radiosvoboda.org> (access date 12.03.2022). [in Ukrainian].
6. «Tse p*zdozh?! Tak! : Lana Zerkal yaskravo vlyupyla po rosii. Randevu z Yaninoiu Sokolovoio. [“Is this the f*ck?! So! : Lana Zerkal vividly hit Russia. Rendezvous with Yanina Sokolova]. URL: <https://f.5.ua/randevu2022> (access date 10.11.2022). [in Ukrainian].

ПЕДАГОГІКА

УДК 378+004

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/57-1-32>**Дмитро АНТОНЮК,***orcid.org/0000-0001-7496-3553*

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри інженерії програмного забезпечення
Державного університету «Житомирська політехніка»(Житомир, Україна) dmitry_antonyuk@yahoo.com**Олег СПІРІН,***orcid.org/0000-0002-9594-6602*

доктор педагогічних наук, професор,

проректор з цифровізації освітньо-наукової діяльності

Державного закладу вищої освіти «Університет менеджменту освіти»

(Київ, Україна) oleg.spirin@gmail.com**Тетяна ВАКАЛЮК,***orcid.org/0000-0001-6825-4697*

доктор педагогічних наук, професор,

професор кафедри інженерії програмного забезпечення
Державного університету «Житомирська політехніка»(Житомир, Україна) tetianavakaliuk@gmail.com

ЕКОНОМІКО-УПРАВЛІНСЬКА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ МАГІСТРІВ ГАЛУЗІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано економіко-управлінську підготовку магістрів з інформаційних технологій в закладах вищої освіти України. На сьогоднішній день, в умовах постійних викликів та загроз, які постають перед усіма галузями, важливого значення набуває підготовка майбутніх фахівців з інформаційних технологій, які в подальшій своїй професійній діяльності будуть задіяні у всіх сферах життєдіяльності. Так, професійна підготовка майбутніх фахівців з інформаційних технологій, зокрема й магістрів, містить різні складові, такі як професійні, економіко-управлінські, соціальні. Важливої уваги заслуговує саме економіко-управлінська складова професійної підготовки майбутніх магістрів з інформаційних технологій, оскільки оволодівши нею майбутній фахівець буде здатен приймати не лише професійні рішення, а й економічні та управлінські. Порівнюючи освітні програми різних закладів вищої освіти України, можна сказати, що економіко-управлінська складова в різних освітніх програмах 12 галузі представлена по-різному в кожному закладі. У деяких закладах цій складовій приділяють значну увагу (Вінницький національний технічний університет; Державний університет «Житомирська політехніка»; Луцький національний технічний університет; Національний університет «Одеська політехніка»; Харківський національний університет радіоелектроніки), у деяких – на даний час менше представлена в навчальному плані (ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»; Запорізький національний університет). Тут як раз і постає проблема розробки факультативу, який би включав в себе той необхідний мінімум з економіко-управлінської складової, яким повинні володіти майбутні випускники 12 галузі. Перспективами подальших досліджень вбачаємо розробку зазначеного факультативу та впровадження його в заклади освіти України задля забезпечення економіко-управлінської підготовки майбутніх фахівців ІТ галузі.

Ключові слова: підготовка магістрів, інформаційні технології, ІТ фахівці, заклади вищої освіти, економіко-управлінська підготовка.

Dmytro ANTONIUK,

orcid.org/0000-0001-7496-3553

*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Software Engineering Department
Zhytomyr Polytechnic State University
(Zhytomyr, Ukraine) dmitry_antonyuk@yahoo.com*

Oleg SPIRIN,

orcid.org/0000-0002-9594-6602

*Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Vice-Rector for Research and Digitalization
State Higher Educational Institution "University of Educational Management"
(Kyiv, Ukraine) oleg.spirin@gmail.com*

Tetiana VAKALIUK,

orcid.org/0000-0001-6825-4697

*Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor at the Department of Software Engineering
Zhytomyr Polytechnic State University
(Zhytomyr, Ukraine) tetianavakaliuk@gmail.com*

ECONOMIC AND MANAGERIAL TRAINING OF FUTURE MASTERS IN THE FIELD OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN UKRAINIAN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

The article analyzes the economic and managerial training of masters in information technologies in higher education institutions in Ukraine. Today, in the conditions of constant challenges and threats facing all industries, training future specialists in information technologies, who will be involved in all spheres of life in their further professional activities, is of great importance. Thus, professional training of future specialists in information technology, particularly masters, contains various components, such as professional, economic and managerial, social. It is the economic and managerial component of the professional training of future masters in information technologies that deserves important attention because after mastering it, the future specialist will be able to make not only professional decisions but also economic and managerial ones. Comparing the educational programs of different institutions of higher education in Ukraine, it can be said that the economic and management component in various educational programs of 12 branches is presented differently in each institution. In some institutions, considerable attention is paid to this component (Vinnytsia National Technical University; Zhytomyr Polytechnic State University; Lutsk National Technical University; Odesa Polytechnic National University; Kharkiv National University of Radio Electronics); in some, it is currently less represented in the curriculum (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University; Zaporizhzhia National University). This is precisely where the problem of developing an optional course arises, which would include the necessary minimum of the economic and management component that future graduates of the 12th branch should possess. We see the development of the specified optional course and its implementation in educational institutions of Ukraine in order to ensure the economic and management training of future specialists in the IT industry as perspectives for further research.

Key words: *master's training, information technologies, IT specialists, institutions of higher education, economic and managerial training.*

Постановка проблеми. На сьогоднішній день, в умовах постійних викликів та загроз, які постають перед усіма галузями, важливого значення набуває підготовка майбутніх ІТ фахівців, які в подальшій своїй професійній діяльності будуть задіяні у всіх сферах життєдіяльності. Так, професійна підготовка майбутніх ІТ фахівців, зокрема й магістрів, містить різні складові, такі як професійні, економіко-управлінські, соціальні. Важливої уваги заслуговує саме економіко-управлінська складова професійної підготовки майбутніх магістрів з інформаційних технологій, оскільки оволодівши нею майбутній фахівець буде здатен

приймати не лише професійні рішення, а й економічні та управлінські.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання підготовки майбутніх фахівців з інформаційних технологій розглядають учені в різних аспектах. Зокрема, О.В. Малихін та Т.М. Ярмольчук розглядали актуальні стратегії навчання у професійній підготовці майбутніх ІТ фахівців (Малихін, Ярмольчук, 2020). А. Хафяк, О. Шефер, Е. Бородіна, С. Альошин розглянули основні принципи та основи формування професійної компетентності майбутніх ІТ-фахівців (Нафіяк та ін., 2019).

Ю. Дубас та Кунанець Н. намагались провести визначення професійного вектора в освітніх системах підготовки майбутніх ІТ фахівців (Дубас, Кунанець, 2021). Автори пропонують для формування індивідуальної освітньої траєкторії фахівців ІТ спеціальностей використовувати підмодуль визначення професійної орієнтації, який входить до рекомендаційної авторської системи, а також розроблений на основі тесту Холланда (Дубас, 2021).

Маркова О. М. розглядала різні моделі використання хмарних технологій у підготовці фахівців з інформаційних технологій, де авторка дослідила світовий досвід використання хмаро орієнтованих засобів у підготовці ІТ фахівців (Маркова, 2016). Проте економіко-управлінську підготовку як складову професійної підготовки науковці майже не досліджували.

Тому метою даної статті є проаналізувати економіко-управлінську підготовку магістрів з інформаційних технологій в закладах вищої освіти України.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо особливості підготовки майбутніх магістрів у галузі інформаційних технологій в закладах вищої освіти України в розрізі економіко-управлінського аспекту.

Підготовка магістрів 12 галузі (за окремими або усіма спеціальностями) здійснюється в різних закладах вищої освіти України. Так, наприклад за спеціальністю «121. Інженерія програмного забезпечення», здійснюється освітня діяльність за рівнем підготовки «магістр» у 52 закладах вищої освіти України (результати пошуку в ЄДЕБО <https://registry.edbo.gov.ua/search/> (ЄДЕБО, 2022)), за спеціальністю «122. Комп'ютерні науки» – у 92 закладах, «123. Комп'ютерна інженерія» – 51, «124. Системний аналіз» – 26, «125. Кібербезпека» – 31, «126. Інформаційні системи та технології» – 27.

Серед цих закладів виокремимо наступні (критерієм виокремлення була доступність матеріалів про освітні програми на сайті університету у вільному доступі):

- Вінницький національний технічний університет;
- ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»;
- Державний університет «Житомирська політехніка»;
- Запорізький національний університет;
- Луцький національний технічний університет;
- Національний університет «Одеська політехніка»;
- Харківський національний університет радіоелектроніки та інших.

У Луцькому національному технічному університеті доступні ОП за трьома спеціальностями: «121. Інженерія програмного забезпечення», «122. Комп'ютерні науки», «123. Комп'ютерна інженерія» (Луцький національний, 2022).

Так, за спеціальністю 121 економіко-управлінської складової доступні такі освітні компоненти: «Управління ІТ проектами» та «Управління ризиками в інженерії програмного забезпечення», за 122 спеціальністю доступна лише ОК «Управління програмами та портфелями проєктів та захист прав інтелектуальної власності», за 123 спеціальністю відсутні взагалі компоненти за вказаною складовою.

Харківський національний університет радіоелектроніки також пропонує ряд магістерських програм 12 галузі (Харківський національний, 2022), зокрема:

- 121 Інженерія програмного забезпечення.
 - За спеціальністю 122 Комп'ютерні науки доступні такі ОП: Системи штучного інтелекту, Інформаційні технології проєктування, Системне проєктування, Інформатика, Інформаційні управляючі системи та технології, Управління проєктами в галузі інформаційних технологій, Data Science.
 - За спеціальністю 123 Комп'ютерна інженерія доступні такі ОП: Комп'ютерні системи та мережі; Системне програмування; Спеціалізовані комп'ютерні системи; Комп'ютерні інтелектуальні технології.
 - За спеціальністю 124 Системний аналіз наявні 2 ОП: Системний аналіз і управління, Консолідована інформація.
 - За спеціальністю 125 Кібербезпека доступні теж кілька ОП: Безпека інформаційних і комунікаційних систем; Безпека державних інформаційних ресурсів; Адміністративний менеджмент у сфері захисту інформації; Системи технічного захисту інформації, автоматизація її обробки.
 - За спеціальністю 126 Інформаційні системи та технології доступна ОП Архітектурне проєктування інформаційних систем.
- Студенти, що навчаються за ОП Інженерія програмного забезпечення мають змогу вивчати такі ОК економіко-управлінського спрямування: Інноваційне підприємництво в індустрії програмного забезпечення; Інноваційний менеджмент та стратегія.
- Для магістрів, що навчаються за спеціальністю 122 доступні різні ОК, що залежать від ОП. Так, в ОП «Інформаційні технології проєктування» наявні ОК Управління людськими ресурсами, Інформаційні технології та системи в бізнесі, в ОП

«Системне проектування» – Основи бізнес-аналітики в ІТ, Інформаційні технології оптимізації бізнес-процесів; в ОП «Інформаційні управляючі системи та технології» доступна лише ОК «Управлінські рішення в ІУС»; в ОП «Data Science» – Технології управління та оцінювання ІТ-проектів, Просунута бізнес-аналітика.

У той же час, в ОП «Управління проектами в галузі інформаційних технологій» наявна значно більша кількість ОК економіко-управлінського спрямування: Методологія та методи управління проектами в галузі ІТ, Управління розкладом і вартістю ІТ-проектів, Управління портфелями проектів та програмами в галузі ІТ, ІС та гнучкі технології управління ІТ-проектами, Економічне обґрунтування проектів, Управління інноваційними ІТ-проектами та стартапами, Технології віддаленого управління ІТ-проектами, Управління ІТ-сервісами і контентом, Менеджмент проектних даних, Менеджмент проектних даних.

Варто зазначити, що в деяких освітніх програмах, таких як Системи штучного інтелекту, Інформатика, взагалі відсутні освітні компоненти економіко-управлінського спрямування.

Аналогічна ситуація і в освітніх програмах спеціальності 123 Комп'ютерна інженерія, тобто в деяких ОП наявні ОК економіко-управлінського спрямування, а в деяких повністю відсутні. Зокрема, в ОП «Спеціалізовані комп'ютерні системи», «Комп'ютерні інтелектуальні технології» взагалі відсутні компоненти заявленого напрямку. В інших ОП наявні наприклад такі ОК: Економічне обґрунтування проектів, Методи та алгоритми управління ІТ-проектами.

Дуже скрутна ситуація щодо економіко-управлінських освітніх складових на освітніх програмах за спеціальністю 125 Кібербезпека. Зокрема, взагалі відсутні ОК такого спрямування в таких ОП: Безпека інформаційних і комунікаційних систем, Адміністративний менеджмент у сфері захисту інформації, Системи технічного захисту інформації, автоматизація її обробки. І лише в ОП «Безпека державних інформаційних ресурсів» доступна одна ОК «Економічне обґрунтування проектів». Аналогічно і ОП Архітектурне проектування інформаційних систем, що відноситься до спеціальності 126 Інформаційні системи та технології, взагалі відсутні такі дисципліни.

Щодо освітніх програм 124 спеціальності, то в обох ОП наявні дисципліни, що мають економіко-управлінське спрямування: в ОП «Системний аналіз і управління» наявні такі ОК, як Управління проектами, Бізнес-аналіз, в ОП «Консолідована

інформація» – Економічне обґрунтування проектів, Основи бізнес-аналітики.

Наступним розглянемо Вінницький національний технічний університет та їх освітні програми за 12 галуззю, що доступні для навчання на освітньому рівні «Магістр» (Вінницький національний, 2022). В даному закладі вищої освіти України наявні освітні програми таких спеціальностей:

1) **121 Інженерія програмного забезпечення.** Освітня програма: **Інженерія програмного забезпечення.** В межах цієї ОП студенти мають змогу вивчати наступні освітні компоненти економіко-управлінського спрямування: «Економічне обґрунтування інноваційних рішень в галузі інформаційних технологій» та «Управління проектами та програмами».

2) **122 Комп'ютерні науки.** Освітня програма: Системи штучного інтелекту. В межах цієї ОП магістри можуть вивчати лише 1 дисципліну даного напрямку: «Економічне обґрунтування інноваційних рішень в галузі інформаційних технологій».

3) **123 Комп'ютерна інженерія.** Освітня програма: Комп'ютерна інженерія. Аналогічно до попередньої ОП, на даній ОП студенти можуть вивчати лише 1 дисципліну, яка носить таку ж назву, як і в попередньому випадку.

4) **За спеціальністю 125 Кібербезпека** у даному ЗВО доступні три ОП: «Безпека інформаційних і комунікаційних систем», «Кібербезпека інформаційних технологій та систем» та «Управління інформаційною безпекою». При цьому у перших двох взагалі відсутні ОК економіко-управлінського спрямування, в останньої доступна та ж ОК, що і у двох попередніх ОП.

5) **126 Інформаційні системи та технології.** Освітня програма: Інформаційні технології аналізу даних та зображень. За даною освітньою програмою студенти мають змогу вивчати дві освітні компоненти зазначеного напрямку: «Економічне обґрунтування інноваційних рішень у галузі інформаційних технологій» та «Моделювання бізнес-процесів та управління ІТ-проектами».

У ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (ДВНЗ, 2022) наявні такі магістерські освітні програми 12 галузі: «121. Якість та безпека програмного забезпечення», в межах якої студенти мають змогу вивчати такі освітні компоненти, як «Інноваційне підприємництво та розвиток стартапів» та «Управління ІТ бізнесом»; а також «122. Комп'ютерні науки» та «123. Комп'ютерна інженерія», в межах яких відсутні будь-які освітні компоненти економіко-управлінського спрямування.

У Запорізькому національному університеті (Запорізький національний, 2022) теж є магістерські освітні програми, такі як «121 Інженерія програмного забезпечення», «122. Комп'ютерні науки», «126 Інформаційні системи та технології. Інформаційні системи та штучний інтелект». Проте тут взагалі відсутні будь-які згадування про економіко-управлінську складову в ІТ спеціальностях.

У Національному університеті «Одеська політехніка» (Національний університет, 2022) доступний більш широкий спектр освітніх програм 12 галузі:

- 121 Інженерія програмного забезпечення.

- За спеціальністю 122 Комп'ютерні науки доступні такі ОП: Інформаційні технології проектування; Комп'ютерні науки; Комп'ютерні науки та інформаційна безпека; Управління ІТ проектами.

- За спеціальністю 123 Комп'ютерна інженерія доступні дві ОП: Комп'ютерні системи та мережі; Спеціалізовані комп'ютерні системи.

- 125 Кібербезпека

- 126 Інформаційні системи та технології

Так, за спеціальністю 121 доступні такі освітні компоненти економіко-управлінської підготовки: «Методи та засоби моделювання бізнес процесів», «Бізнес-планування та управління проектами».

За спеціальністю 123 Комп'ютерна інженерія, за обома освітніми програмами, доступні наступні освітні компоненти: «Технології управління проектами», «Методи та засоби моделювання бізнес процесів», «Управління комунікаціями, конфліктами та етика бізнесу», «Бізнес-планування та управління проектами», «Організація власного бізнесу».

За спеціальністю 125 Кібербезпека, доступні такі компоненти економіко-управлінської складової: «Бізнес-процеси в кібербезпеці», «Кадровий менеджмент». Тут варто також наголосити, що це єдиний заклад вищої освіти, де магістрам 12 галузі дається для вивчення «Податкове право» та «Основи європейського права».

Розглянемо для порівняння певні освітні компоненти, та що саме вивчається в їх межах.

Освітня компонента «Методи та засоби моделювання бізнес процесів» передбачає ознайомлення з: поняттям бізнес-процесу; загальними положеннями моделювання бізнес-процесів; основними підходами до моделювання бізнес-процесів; функціональним моделюванням бізнес-процесів моделюванням бізнес-процесів з використанням певних стандартів; математичним моделюванням бізнес-процесів; моделюванням економічних систем з використанням марківських

випадкових процесів; моделюванням систем масового обслуговування; деякими спеціальними типами завдань математичного програмування; вихідними поняттями багатоцільової (векторної) оптимізації; моделями управління запасами; багатопродуктовою моделлю управління запасами з обмеженою місткістю складу; моделями бізнес-процесів транспортного типу; розподільчими моделями бізнес-процесів; математичними моделями відбору проектів. Тут варто відмітити про те, що в переліку вивчення тем є такі, які є досить опосередковані до ІТ сфери, і їх вивчення саме в межах 12 галузі є не зовсім доцільним.

Освітня компонента «Бізнес-планування та управління проектами» включає вивчення таких питань, як: планування як інструмент управління бізнесом; інформаційне забезпечення планування; основні етапи розробки бізнес-плану; опис ринку та його цільових сегментів; розробка плану маркетингу, виробництва, а також організаційного та фінансового плану; інновації в бізнесовій діяльності; основи управління ризиками бізнесових інновацій; управління бізнес-проектами в організації; проектний менеджмент в бізнесовій діяльності; бізнесові стартапи як економічне явище; нематеріальна інфраструктура стартапів; фізична інфраструктура стартапів.

Освітня компонента «Технології управління проектами» в даному ЗВО передбачає ознайомлення з такими основними проблемними питаннями, як: життєвий цикл розробки систем; системи організації команди, планування часу у проектах, оцінювання проекту та тестування; структуризація проекту; методи управління проектами та їх витратами; управління ризиками проекту; керування командою проекту, незавершеними проектами, робочим процесом проекту, а також якістю проекту та його тестування; організація систем підтримки проекту; хмарні системи управління проектами.

Наступна освітня компонента – «Організація власного бізнесу». Вона передбачає вивчення основ організації власного бізнесу; підприємницького бізнесу та формування бізнес-ідеї; процесу створення власної справи; маркетингового дослідження ринку; інтернет-технологій у бізнесі; бізнес-планування; правових аспектів ведення бізнесу, форм ведення обліку в новоствореному бізнесі, фінансування підприємницької діяльності, управлінського консалтингу; управління змінами розвитку бізнесу; організації управління персоналом у бізнесі; управління робочим часом і процесами руху персоналу; мотивації персоналу; соціальної відповідальності бізнесу.

Розглядаючи навчальні плани Державного університету «Житомирська політехніка», бачимо, що магістри тут навчаються за освітніми програмами «121. Інженерія програмного забезпечення» та «121. Управління ІТ проектами» (Державний університет, 2022).

Ці дві освітні програми відрізняються між собою. Зокрема, здобувачі вищої освіти, що навчаються за ОП «121. Інженерія програмного забезпечення» з зазначеного напрямку мають лише одну дисципліну: «Управління ІТ проектами», у той час, як студенти, що навчаються за суміжною ОП, вивчають окрім зазначеної, ще й такі: «Бізнес в ІТ», «Операційний менеджмент в ІТ», «Цифрові бізнес-моделі».

Зупинимось детально на окремих освітніх складових, що вивчаються у Державному університеті «Житомирська політехніка».

Освітня компонента «Управління ІТ проектами» передбачає вивчення основних понять менеджменту проектів; основних характеристик проекту; базових елементів управління проектом; класифікації проектів; основних учасників проекту і їх вплив на реалізацію проекту; типів процесів, які виконуються командою проекту; порівняльного аналізу груп процесів управління проектом і фаз життєвого циклу проекту; п'яти груп процесів управління проектом; видів ресурсів проекту; управління матеріально-технічним забезпеченням проекту, персоналом проекту; оцінку якості проекту; класифікацію ризиків та управління ризиками, їх оцінка; методів оцінки ризиків проекту та зниження ризиків.

Освітня компонента «Бізнес в ІТ» в Державному університеті «Житомирська політехніка» спрямована на ознайомлення студентів з проблематикою предметних областей та формування і розвиток економічних і фінансових компетентностей

студентів ІТ-спеціальностей. Освітня компонента передбачає вивчення економіко-фінансового, правового і елементів політичного та соціального середовища діяльності ІТ-компаній та відповідних спеціалістів. Розглядається взаємодія людей, команд, компаній і інституцій у межах функціонування ІТ екосистеми регіону, країни та світу загалом. Також вивчаються загальні підходи до управління персональними фінансами. Особлива увага приділяється формуванню світоглядного компоненту відповідних компетентностей та конструктивного персонального ставлення студентів до елементів та суб'єктів предметних галузей.

Висновки. Порівнюючи освітні програми різних ЗВО України, можна сказати, що економіко-управлінська складова в різних освітніх програмах 12 галузі представлена по різному в кожному закладі. У деяких закладах цій складовій приділяють значну увагу (Вінницький національний технічний університет; Державний університет «Житомирська політехніка»; Луцький національний технічний університет; Національний університет «Одеська політехніка»; Харківський національний університет радіоелектроніки), у деяких – на даний час менше представлена в навчальному плані (ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»; Запорізький національний університет).

Тут як раз і постає проблема розробки факультативу, який би включав в себе той необхідний мінімум з економіко-управлінської складової, яким повинні володіти майбутні випускники 12 галузі.

Перспективами подальших досліджень вбачаємо розробку зазначеного факультативу та впровадження його в заклади освіти України задля забезпечення економіко-управлінської підготовки майбутніх фахівців ІТ галузі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Луцький національний технічний університет. Освітні програми. 2022. URL: <https://lntu.edu.ua/uk/studentu-0/navchannya/osvitniy-programi> (дата звернення: 15.11.2022).
2. Харківський національний університет радіоелектроніки. Спеціальності та спеціалізації. 2022. URL: <https://nure.ua/abituriyentam/spetsialnosti-ta-spetsializatsiyi> (дата звернення: 15.11.2022).
3. Вінницький національний технічний університет. Спеціальності магістратури. 2022. URL: <https://vstup.vntu.edu.ua/mahistratura/spetsialnosti-mahistratury>. (дата звернення: 15.11.2022).
4. ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». Магістратура. 2022. URL: <https://nmv.pnu.edu.ua/mahistratura/> (дата звернення: 15.11.2022).
5. Запорізький національний університет. Освітні програми. 2022. URL: <https://www.znu.edu.ua/ukr/pk/4362/5172> (дата звернення: 15.11.2022).
6. Національний університет «Одеська політехніка». Освітні програми. 2022. URL: https://op.edu.ua/education/programs?field_op_spec_tid=All&field_field_op_type1_value=All&field_op_institute_nid=All (дата звернення: 15.11.2022).
7. Державний університет «Житомирська політехніка». Освітні програми. 2022. URL: <https://docs.ztu.edu.ua/> (дата звернення: 15.11.2022).
8. ЄДЕБО. 2022. URL: <https://registry.edbo.gov.ua/search/> (дата звернення: 15.11.2022).

9. Малихін О.В., Яромльчук Т.М. Актуальні стратегії навчання у професійній підготовці майбутніх ІТ фахівців. *Інформаційні технології і засоби навчання*. Вип. 72 (2), 2020. С. 43–57. <http://dx.doi.org/10.33407/itlt.v76i2.2682>
10. Дубас Ю. Кунанець Н. Визначення професійного вектора в освітніх системах підготовки майбутніх ІТ фахівців. *Інформаційні системи та мережі*. Вип. 9. 2021. С. 142–150. <https://doi.org/10.23939/sisn2021.09.142>
11. Hafiak A., Shefer O., Borodina E., Alyoshin S. Формування професійної компетентності майбутніх ІТ-фахівців у закладах вищої освіти. *Системи управління, навігації та зв'язку. Збірник наукових праць*. 2019. Т. 4 (56). С. 40–42. doi: <https://doi.org/10.26906/SUNZ.2019.4.040>
12. Маркова О. М. Моделі використання хмарних технологій у підготовці ІТ-фахівців. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 02: Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання*. 2016. Випуск 18 (25). <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/18927>

REFERENCES

1. Lutskyi natsionalnyi tekhnichniy universytet. Osvitni prohramy. [Lutsk National Technical University. Educational programs.] 2022. URL: <https://lntu.edu.ua/uk/studentu-0/navchannya/osvitniy-programi> (data zvernennia: 15.11.2022).
2. Kharkivskiy natsionalnyi universytet radioelektroniky. Spetsialnosti ta spetsializatsii. [Kharkiv National University of Radio Electronics. Specialties and specializations.] 2022. URL: <https://nure.ua/abituriyentam/spetsialnosti-ta-spetsializatsiyi> (data zvernennia: 15.11.2022).
3. Vinnytskyi natsionalnyi tekhnichniy universytet. Spetsialnosti mahistratury. [Vinnytsia National Technical University. Specialties of the master's degree] 2022. URL: <https://vstup.vntu.edu.ua/mahistratura/spetsialnosti-mahistratury>. (data zvernennia: 15.11.2022).
4. DVNZ «Prykarpatskyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stefanyka». Mahistratura. [Vasyl Stefanyk Pre-Carpathian National University. Magistracy] 2022. URL: <https://nmv.pnu.edu.ua/mahistratura/> (data zvernennia: 15.11.2022).
5. Zaporizkyi natsionalnyi universytet. Osvitni prohramy. [Zaporizhzhia National University. Educational programs.] 2022. URL: <https://www.znu.edu.ua/ukr/pk/4362/5172> (data zvernennia: 15.11.2022).
6. Natsionalnyi universytet «Odeska politekhnika». Osvitni prohramy. [Odesa Polytechnic National University. Educational programs.] 2022. URL: https://op.edu.ua/education/programs?field_op_spec_tid=All&field_field_op_type1_value=All&field_op_institute_nid=All (data zvernennia: 15.11.2022).
7. Derzhavnyi universytet «Zhytomyrska politekhnika». Osvitni prohramy. [Zhytomyr Polytechnic State University. Educational programs.] 2022. URL: <https://docs.ztu.edu.ua/>. (data zvernennia: 15.11.2022).
8. ІeDEBO. [EDEBO] 2022. URL: <https://registry.edbo.gov.ua/search/> (data zvernennia: 15.11.2022).
9. Malykhin O.V., Yarmolchuk T.M. Aktualni stratehii navchannia u profesiinii pidhotovtsi maibutnix IT fakhivtsiv [Current learning strategies in the professional training of future IT specialists]. *Informatsiini tekhnologii i zasoby navchannia*. Vyp. 72 (2), 2020. S. 43–57. <http://dx.doi.org/10.33407/itlt.v76i2.2682>
10. Dubas Yu. Kunanets N. Vyznachennia profesiinoho vektora v osvitnikh systemakh pidhotovky maibutnix IT fakhivtsiv [Definition of professional vector in educational systems of training future IT specialists]. *Informatsiini systemy ta merezhi*. Vyp. 9. 2021. S. 142–150. <https://doi.org/10.23939/sisn2021.09.142>
11. Hafiak A., Shefer O., Borodina E., Alyoshin S. Formuvannia profesiinoyi kompetentnosti maibutnix IT-fakhivtsiv u zakladakh vyshchoi osvity [Formation of professional competence of future IT specialists in institutions of higher education]. *Systemy upravlinnia, navihatsii ta zviazku. Zbirnyk naukovykh prats*. 2019. T. 4 (56). S. 40–42. doi: <https://doi.org/10.26906/SUNZ.2019.4.040>
12. Markova O. M. Modeli vykorystannia khmarnykh tekhnolohii u pidhotovtsi IT-fakhivtsiv [Models of the use of cloud technologies in the training of IT specialists]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova. Serii 02: Kompiuterno-oriientovani systemy navchannia*. 2016. Vypusk 18 (25). <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/18927>

Людмила БАБАЙ,

orcid.org/0000-0003-2903-1567

старша викладачка кафедри мовної підготовки

Державного біотехнологічного університету

(Харків Україна) *Lydmila_babay@ukr.net*

ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА АДАПТАЦІЇ СТУДЕНТІВ СТАРШИХ КУРСІВ ДО МАЙБУТНЬОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті дається аналіз введення кредитно-модульної системи яка повинна наблизити рівень вищої освіти в Україні до європейського. Державна програма з підготовки спеціалістів допоможе підвищити якість, доступність та конкурентоспроможність національної освіти та науки на світовому ринку праці та освітянських послуг. Реформа вищої освіти після приєднання України до Болонського процесу спричинила зміщення акцентів у підготовці висококваліфікованих кадрів, які будуть конкурентоспроможними на ринку праці. Визначено орієнтири на входження в освітній та науковий простір Європи, здійснюється модернізація освітньої діяльності в контексті Болонського процесу. Професорсько-викладацький склад вищих навчальних закладів володіє новою системою психолого-педагогічних і методичних вмій. Процес удосконалення професійної підготовки в Україні надав можливість готувати висококваліфікованих, конкурентоздатних фахівців. Завданням вищої освіти є підвищення якості навчання, широке впровадження самостійної роботи, дистанційної освіти та підготовка спеціалістів до вимог безперервного професійного розвитку протягом усього професійного життя. Завдання щодо поглиблення рівня засвоєння професійних знань, практичних навичок та підготовка їх до самостійної практики. Особливості соціальної адаптації студентів до професійної діяльності є необхідною умовою зворотного зв'язку між вузом і зовнішнім середовищем, яка формує потреби сучасного суспільства. Адаптація до професійної діяльності є складним динамічним процесом формування системи відносин до професійно-трудового середовища, розвитку і самореалізації професійних намірів і планів. Практична підготовка студентів має на меті набуття ними професійних навичок і вмій, і є обов'язковим компонентом освітньо-професійної програми для здобуття кваліфікаційного рівня. Підготовка майбутнього спеціаліста має ґрунтуватися на здобуванні теоретичних знань та оволодіння практичними навичками. Теоретична підготовка стає основною завдяки електронним навчальним платформам у той час як вдосконалення практичної підготовки фахівців на додипломному етапі залишається актуальним питанням.

Ключові слова: професійна діяльність, фахівці, освіта, конкурентоспроможність.

Lyudmila BABAY,

orcid.org/0000-0003-2903-1567

Assistant Professor at the Department of Language Training

State Biotechnology University

(Kharkiv, Ukraine) *Lydmila_babay@ukr.net*

PEDAGOGICAL PROBLEM OF ADAPTING HIGHER COURSES TO FUTURE PROFESSIONAL ACTIVITIES

The article gives an analysis of the introduction of a credit-unit system, which should bring the level of higher education in Ukraine closer to that of Europe. The Government's training programme will help to improve the quality, accessibility and competitiveness of national education and science in the world labour market and educational services. The reform of higher education following Ukraine's accession to the Bologna process has led to a shift in the emphasis on the training of highly qualified personnel who will be competitive on the labour market. Guidelines have been established for entry into the educational and scientific space of Europe, and educational activities are being modernized in the context of the Bologna process. A new system of psycho-pedagogical and methodical skills is available to the higher-education teaching personnel of higher educational establishments. The process of improving vocational training in Ukraine has made it possible to train highly qualified and competitive specialists. The purpose of higher education is to improve the quality of education, expand independent work, distance education and prepare specialists for the requirements of continuous professional development throughout their professional life. The objectives are to increase the level of acquisition of professional knowledge and practical skills and to prepare them for independent practice. The special features of the social adaptation of students to professional activity are a necessary condition for the feedback between the institution and the external environment that shapes the needs of modern society. Adaptation to professional activity is a complex and dynamic process of forming a system of relations to the professional and working environment, development and self-fulfilment of professional intentions and plans. Practical training of students is aimed at acquiring vocational skills

and abilities and is an obligatory component of the educational and professional program for acquiring a qualification level. The preparation of a future professional should be based on theoretical knowledge and practical skills. Theoretical training has become essential through e-learning platforms, while the improvement of practical training at the pre-graduate level remains a pressing issue.

Key words: *professional career, professionals, education, competitiveness.*

Постановки проблеми. З вересня 2005 року у вищих навчальних закладах нашої держави навчання студентів здійснюється згідно з основними положеннями Болонської декларації з використанням принципів кредитно-модульної системи (Притика, 2019: 1). Позитивними наслідками введення кредитно-модульної системи повинно стати наближення рівня вищої світи в Україні до європейського. Впровадження європейської системи освіти передбачає підвищення активності студентів, зростання вимог до якості викладання дисциплін, стимулювання й удосконалення процесів моніторингу, оцінки засвоєння студентами освітньо-професійних програм, створення сучасного інформаційного і навчально-методичного забезпечення кожної дисципліни, модернізація матеріально-технічної бази (Неруш, Родинський, Мозгунов, 2008: 2).

Метою Державної програми з підготовки спеціалістів є підвищення якості, доступність та конкурентоспроможність національної освіти та науки на світовому ринку праці та освітня послуг, а також створення умов для безперервного навчання громадян протягом усього життя. Закон України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» визначив як одну із стратегічних цілей – забезпечення комп'ютерної та інформаційної грамотності населення шляхом створення системи освіти, яка була б орієнтована на використання новітніх інформаційних технологій (Закон України, ВВР України, 2007: 3).

Реформування вищої освіти після приєднання України до Болонського процесу спричинило зміщення акцентів у підготовці майбутніх фахівців у бік використання інноваційних технологій, спрямованих на якісний освітній результат, що дає можливість підготовки висококваліфікованих кадрів, які будуть конкурентоспроможними на ринку праці, а саме здатними до компетентної, відповідальної й ефективної діяльності за своєю спеціальністю.

В Україні чітко визначено орієнтири на входження в освітній та науковий простір Європи, здійснюється модернізація освітньої діяльності в контексті Болонського процесу. Перехід до нової моделі організації навчального процесу потребує від професорсько-викладацького складу вищих навчальних закладів оволодіння

новою системою психолого-педагогічних і методичних вмінь.

Завданням розвитку вдосконалення процесу професійної підготовки в Україні є підготовка висококваліфікованого, конкурентоздатного фахівця, який може переорієнтувати свою діяльність у зв'язку із потребами.

Після отримання університетського диплому спеціаліста, починається період безперервної освіти і триває безперервно, протягом усього життя, реалізуючись в програмах підвищення кваліфікації та перепідготовки. Основними завданнями вищої освіти є підвищення якості навчання, широке впровадження самостійної роботи, дистанційної освіти та підготовка спеціалістів до вимог безперервного професійного розвитку протягом усього професійного життя. Завдання щодо поглиблення рівнів засвоєння професійних знань та практичних навичок та підготовка їх до самостійної практики.

Трансформація сучасного суспільства визначила якісно нові завдання теоретичного осмислення і конкретизації найважливіших аспектів діяльності вищої школи із соціальної адаптації студентської молоді до професійної діяльності. Соціальна адаптація до професійної діяльності є складним динамічним процесом формування системи відносин до професійно-трудового середовища, розвитку і самореалізації професійних намірів і планів. Вивчення особливостей соціальної адаптації студентів до професійної діяльності є необхідною умовою зворотного зв'язку між вузом і зовнішнім середовищем, яка формує потреби сучасного суспільства.

Основними факторами, які визначають особливості соціальної адаптації студентів до майбутньої професійної діяльності у вузі, є:

- 1) вуз – як агент соціальної адаптації до професії;
- 2) організація, в якій студенти проходять виробничі практики – як агент соціальної адаптації до професії;
- 3) особистісні особливості студентів.

Аналіз теоретичної та практичної підготовки майбутнього фахівця показує, що система вузівської освіти відірвана від «духу» професії. На перших курсах в основному відбувається теоретична підготовка, яка, по суті, далека від реального професійного середовища. Проходження першої прак-

тики доводиться, як правило, на середину навчання у вузі, коли студенти вперше стикаються з професійною реальністю, яка не завжди збігається з їх сформованими уявленнями про професію, що може призвести до спотворення образу майбутньої спеціальності. Організація практик на старших курсах часто носить формальний характер, як з боку вузу, так і з боку організацій, де студенти проходять виробничі та переддипломні практики. Слід зазначити, що викладач вузу, найчастіше, є лише теоретиком в професії і не може надати дієву практичну допомогу студенту в соціальній адаптації до професійної діяльності. Актуальним завданням сучасної освіти є покращення якості підготовки висококваліфікованих спеціалістів в аспекті майбутньої практичної діяльності. Підвищення рівня правових знань працівників, їх правової свідомості та правової культури потребує системного та повсякденного, професійно організованого правового виховання, здобуття знань та формування практичних навичок (Суліма, 2010: 4).

Практична підготовка студентів є обов'язковим компонентом освітньо-професійної програми для здобуття кваліфікаційного рівня і має на меті набуття ними професійних навичок і вмінь (Шамова, 2008: 5).

Проблема професіоналізму досі не вичерпана, а підготовка майбутнього спеціаліста має ґрунтуватися на здобування теоретичних знань та оволодіння практичними навичками.

На сьогодні теоретична підготовка стає основною завдяки електронним навчальним платформам у той час як вдосконалення практичної підготовки фахівців на до дипломного етапі залишається актуальним питанням (Неруш, Родинський, Мозгунов, 2008: 2).

Аналіз дослідження – процес навчання студентів старших курсів на випускових кафедрах; аналіз процесів адаптації студентів старших курсів до професійної діяльності під час навчання на випусковій кафедрі.

Мета статті – проаналізувати літературний матеріал з описанням процесів адаптації студентів старших курсів до практичної професійної діяльності в рамках існуючої програми. Якщо дотримуватися більш індивідуального підходу до викладання дисципліни на випусковій кафедрі, в подальшому можна очікувати скорочення адаптації студентів до майбутньої виробничої діяльності, та підвищення якості навчання.

Завдання дослідження:

1. Вивчити особливості професійної підготовки студентів старших курсів вузів в умовах реформування системи вищої освіти.

2. Визначити сутність основних понять «адаптація» та «професійна адаптація».

3. Виявити основні проблеми адаптації студентів старших курсів вузів до професійної діяльності.

4. Запропонувати шляхи подолання проблеми професійної адаптації студентів старших курсів ЗВО.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи проблеми додипломного навчання на кафедрі, хотілося б привернути увагу до деяких з них. Дуже вже велика відстань між теоретичними і практичними знаннями, які одержує студент, але добре відомо, що навіть блискучі знання теоретичного матеріалу не завжди гарантують вирішення усіх практичних завдань. Адже останнє потребує від молодого спеціаліста вміння мислити. Досить часто ми маємо ситуацію, коли до викладання залучаються хоч і висококваліфіковані спеціалісти, але без досвіду роботи у певній галузі. Активізація навчального процесу неможлива без його зближення з реальними умовами. Удосконалення навчального процесу потребує урахувати, чи відповідає певне виробництво, що є базою кафедри, сучасним вимогам? Якщо так звана база вже давно не є сучасним закладом, то чи може бути якісним навчання на ній? На наш погляд, «бідна» база – це ще один крок до так званого “теоретизування” начання на випусковій кафедрі. Зрозуміло, що не на всі питання, які ми піднімаємо, існують однозначні відповіді. Але вирішення саме цих питань дозволить підвищити якість додипломного навчального процесу

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується соціально-політичними та економічними змінами, підвищенням рівня психоемоційного напруження, що призводить до виникнення психологічних проблем у житті кожної людини та, без сумніву, негативно позначається на молоді під час її адаптації до професійної діяльності.

Під поняттям «адаптація», що є багатозначним, розглядають процес пристосування організму до нового середовища. «Професійна адаптація» – адаптація людей різних поколінь до самостійної продуктивної трудової діяльності, процес, або результат процесу, пристосування працівника до особливостей робочого місця та організації праці на підприємстві.

Проблема професійного розвитку належить до невичерпних проблем психологічної науки. І не тільки тому, що це складна і вельми широка тема, а й тому, що різні погляди на цей процес взаємоповнюють і значно поглиблюють наукові уявлення про психологічну сутність не тільки професійного

становлення, а й особистісного розвитку фахівця. Професійна діяльність характеризується підвищеною стресогенністю у зв'язку з необхідністю роботи в умовах підвищеного інтелектуального та психоемоційного напруження, дефіциту часу та інформації, високого рівня відповідальності. Одним з найважливіших педагогічних завдань будь-якого вищого навчального закладу є робота із студентами, спрямована на більш швидку й успішну їх адаптацію до професійної діяльності, до нової системи соціальних відносин, на освоєння ними нової ролі. Необхідність дослідження професійного розвитку впливає не тільки із необхідності теоретичного дослідження цього процесу, а й із нагальної необхідності вирішення прикладних питань, актуальних для забезпечення процесу становлення суб'єкта професійного розвитку. Можливість їх вирішення вбачається на основі цілісного комплексного вивчення особливостей професійного розвитку та формування психологічної адаптації до професійної діяльності.

Адаптацію студентів старших курсів до професійної діяльності необхідно розглядати як динамічний, багатосторонній і комплексний процес формування навичок задоволення тих вимог, що пред'являються до випускників в період навчання. При цьому до показників ефективності адаптації необхідно віднести об'єктивні та суб'єктивні критерії. Об'єктивні критерії: навчальна та професійна успішність, стабільність у процесі навчання функціонального стану організму (відсутність різких порушень більшості психофізіологічних функцій); відсутність яскраво виражених ознак стомлення при виконанні навчальної та практичної діяльності. Суб'єктивні критерії: задоволеність процесом навчання, роботою на виробництві, а також колективом і сформованими в ньому відносинами (психологічним кліматом).

Відповідаючи на нові вимоги життя, слід говорити не про навчання, а про формування спеціаліста як професіонала, творця, організатора, людини з демократичним, високогуманним державницьким світоглядом (Туркіна, 2011: 6). Не втратили сьогодні своєї актуальності і слова великого українського поета Т.Г.Шевченка «Учітесь, читайте, чужому научайтесь, й свого не цурайтесь». Сучасна система підготовки майбутніх фахівців орієнтована, головним чином, на забезпечення студентів необхідним обсягом знань. Звичайно, фахівець зобов'язаний мати певний рівень знань і практичних навичок. Науково-технічний прогрес, який у багатьох країнах світу вимагає від усього трудового населення чималої кваліфікації,

зажадав піти на гігантські вкладення матеріальних коштів у педагогіку, ефект від яких очікується через 20–25 років. Вирішальне значення набуває проблема підвищення інтелектуального освітнього рівня населення.

Статистичні дані показують, що максимум творчого мислення припадає на вік 25–35 років, тобто це вік нинішнього студента, аспіранта, молодого спеціаліста.

Розвиток уявлень про різноманітність і характер здібностей людини вже сприяли в багатьох країнах перебудові освіти та системі підбору кадрів, до виникнення установки на більш раннє виявлення здібностей індивіда, на ранню спеціалізацію.

З різноманітності первинної підготовки студентів впливає необхідність розроблення та застосування гнучких індивідуальних прийомів, щоб у будь-якому різноплановому колективі менш обдаровані не відчували себе неповноцінними, «середняки» не були приречені на відмову від зусиль, а більш підготовлені й обдаровані отримували б достатнє навантаження, а головне, не сповнювалися б комплексом надповноцінності.

За кордоном відбувалися пошуки «талентів» і це тільки початок передбачуваного майбутнього. Уже зараз все частіше в обдарованих студентів, від'їжджаючих за кордон на навчання, з'являється можливість безкоштовного отримання освіти й подальшого престижного працевлаштування. Крім наявності спадкової обдарованості, емоційно-інтелектуальних умов крім немовлят, дитячого, отроцького та юнацького розвитку, правильного вибору напрямку виховання й навчання вирішальну роль відіграє інтенсивність мотивації, без якої всі потенції можуть виявитися нереалізованими або реалізованими вкрай недостатньо.

Мотивація – це процес, у результаті якого певна діяльність набуває для індивіда певного особистісного сенсу, створює стійкість його інтересу до неї і перетворює зовні поставлені цілі його діяльності у внутрішні потреби особистості. У сучасному суспільстві практично жодна сфера людської діяльності не залишається осторонь від застосування засобів інформаційних технологій (ІТ – Information Technology). І це зовсім не данина моді (Захарова, 2005: 7).

У процесі професійної підготовки кадрів все ширше використовується комп'ютерна техніка, інтерактивні дошки, бази даних, мультимедійні електронні засоби, автоматизовані системи тестування, телекомунікаційні та інформаційні ресурси мережі Інтернет (Іванов, 2006: 8).

У загальному вигляді, засобами інформаційних технологій є програмні, програмно-апаратні

та технічні засоби і пристрої, що функціонують на базі мікропроцесорної техніки і застосовуються для представлення інформації, інформаційного обміну та забезпечують операції з прийому, накопичення, обробки і передачі інформації (Селевко, 2006: 9).

Навчальні програми дисциплін передбачають такі основні форми організаційно-навчального процесу: лекції, практичні заняття, консультації, самостійні заняття. Згідно з типовими навчальними програмами розроблено перелік практичних навичок, якими повинен оволодіти кожен студент в процесі вивчення дисципліни.

Говорячи про якість підготовки фахівців необхідно наголосити на тому, що основною спрямованістю навчання є органічне поєднання практичної та теоретичної підготовки фахівців. В повній мірі використовуються комп'ютерні технології в навчаючому та контролюючому режимах. Аналіз результатів свідчить про необхідність збільшення часу на теоретичне навчання ставлячи за мету поповнення фундаментальних, та спеціальних знань згідно фаху підготовки. Організаційною основою контролю рівня формування фахових знань та вмінь студентів є застосування тестів на всіх етапах навчання на випускових кафедрах ЗВО, а саме:

- у формі поточного контролю вхідного рівня формування знань та вмінь, як складової частини оцінки базового рівня знань;
- на встановлених кафедрою проміжних етапах поточного контролю в межах засвоєння окремих розділів дисциплін;
- при проведенні піврічного та річного підсумкового контролю, під час якого тестовий контроль є обов'язковим етапом.

Слід вдосконалити навчальний процес з метою більш ефективного формування у студентів професійного мислення, яке вимагає усвідомленого і цілеспрямованого дидактичного впливу, як на змістовний, так і на логічний його компоненти. Формування ж логічного компоненту професійного мислення майбутнього лікаря до останнього часу проходило стихійно, хоча воно має стати таким же керованим процесом, як і формування знань, тобто логічна сторона діяльності лікаря, повинна стати предметом спеціального навчання.

Висококваліфікований спеціаліст окрім професійних знань повинен мати творче мислення, високий інтелектуальний рівень, широкий світогляд. До основних складових формування особистості молодого спеціаліста можна віднести: професійність, працьовитість, відповідальність, організованість, управлінські якості, доброзичли-

вість, комунікабельність, ініціативність, винахідливість, привабливість, інтелігентність, демократичність, переконливість.

Усвідомлено головним у навчанні майбутніх фахівців повинно бути не тільки придбання знань, а й розвиток логічного мислення, окремих розумових дій і процесів.

На сучасному етапі культурно-освітнього розвитку та системи вищої освіти зокрема науководослідна робота набуває все більшого значення та актуальності. Науково-дослідна діяльність дозволяє якомога повніше реалізувати отримані знання, свою індивідуальність, творчі здібності. Робота в категоріях наукового підходу не лише є початком становлення потенціального вченого, вона допомагає сформувати найбільш повну, багатогранну та коректну картину світу, з правильним розумінням законів його функціонування.

Останнє має надзвичайно важливе значення, зважаючи на зростаючу ступінь спеціалізації що продовжує вимагати від фахівця широти світогляду, гостроти розуму, високої ерудиції та неперушних морально-етичних якостей.

До неї можна віднести реферати, доповіді, повідомлення, результати власних досліджень та спостережень, статистичний аналіз. Виконання цих робіт має за мету закріпити та вдосконалити навички самостійної наукової творчості, які набуто під час навчання в ЗВО. Фахівець працює з науковою літературою та джерелами, поліпшує навички критичного відбору та аналізу необхідної інформації, що досягається шляхом поступового ускладнення вимог до результатів роботи та глибини опрацювання проблеми.

Спільна НДР з кураторами, тобто з високопрофесійними фахівцями-практиками та науковцями стає ключовим моментом освітнього процесу й спрямована на поглиблення теоретичної бази, удосконалення практичних умінь, і взагалі сприяє становленню ерудованого спеціаліста, що володіє великим запасом інформації та здатний ефективно вирішувати професійні завдання. З метою розвитку та активізації НДР фахівців необхідно:

- збільшення вагомості робіт молодих учених;
- надання можливості та сприяння публікацій результатів досліджень у наукових виданнях;
- встановлення міцних контактів та співпраці з науковою спільнотою інших галузей;
- відбір найбільш здібних студентів для наукової діяльності;
- моральна та соціально-фінансова підтримка.

Результативність наукової роботи в підготовці студентів до майбутньої професійної діяльності значною мірою визначається адекватним

соціально-економічним заохоченням та престижністю статусу науковця в суспільстві. Необхідна розвинена система заохочень молодих науковців за успіхи в науково-дослідній діяльності.

Об'єднання молодих науковців в рамках наукового товариства та інтеграція у світову наукову спільноту формує позитивний імідж молодого вченого-дослідника.

Таким чином, в умовах сучасних вимог до оптимізації навчальної діяльності в межах підготовки майбутніх фахівців, залучення студентів до науково-дослідницького середовища, важливий елемент формування професійного та компетентного складу майбутніх висококваліфікованих кадрів (Кремень, 2004: 10).

Підсумовуючи вищесказане можна зазначити, що в сучасній системі освіти існує декілька проблемних моментів.

По перше – велика кількість необхідної для вивчення інформації, викладається на практичних заняттях за досить короткий проміжок часу. У зв'язку з чим бажано розширити перелік питань для самостійного вивчення студентами.

По друге – необхідно проводити своєчасну підготовку та регулярно підвищувати рівень кваліфікації викладачів.

По третє – існування так званого психологічного блоку майбутніх фахівців. Потрібно розро-

бити систему психологічної підтримки в період професійної підготовки фахівця на ґрунті системного підходу до вивчення механізмів формування адаптації до професійної діяльності.

Висновки

1. Для запобігання накалювання вищевказаних станів у освіті необхідно:

зберегти практичну спрямованість викладання, підвищити мотивацію студентів до отримання знань, а не оцінок, шляхом посилення проблемно-орієнтованих підходів відносно до матеріалу;

поліпшити якість самостійної роботи студентів шляхом створення структурованих методичних вказівок для підготовки до занять і розробки нових форм і методів самостійної роботи;

проводити максимальне заохочення всіх форм індивідуальної (творчої) роботи студентів у межах вивчення дисциплін;

підвищення уваги щодо формування змістовних зв'язків з адекватною формою міждисциплінарної інтеграції.

2. Дотримання вище наведених методичних підходів до організації навчання на старших курсах, на наш погляд, сприятимуть більш якісній підготовці майбутніх фахівців, сприятимуть досягненню кінцевих цілей формування спеціаліста.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Притика Ю. Проблеми впровадження стандартів Болонського процесу. *Правовий тиждень*. 2009. 26 трав. С. 6.
2. Неруш П.О., Родинський О.Г., Мозгунов О.В. [та ін.] Інтеграція навчального процесу – основа ефективності кредитно-модульної системи навчання. *Медична освіта*. 2008. № 4. С. 16–17.
3. Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки: Закон України від 09.01.2007р. № 537-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 12. С. 102.
4. Суліма Є. Невідкладні завдання системи вищої освіти на новому етапі Болонського процесу. *Вища школа*. 2010. № 11. С. 5–13.
5. Шамова Т.И. Управление образовательными системами: учеб. пособие, Москва : Академия, 2008. 384 с.
6. Туркіна М.В. Сутність поняття самостійної навчально-пізнавальної діяльності студентів у психологічній літературі. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2011. № 5 (216). С. 110–114.
7. Захарова И.Г. Информационные технологии в образовании: учеб. пособие, Москва : Академия, 2005. 2-е изд. 192 с.
8. Іванов В.Ф. Сучасні комп'ютерні технології і засоби масової комунікації: аспекти застосування. Київ. ІЗМН, 2006. 352 с.
9. Селевко Г.К. Энциклопедия образовательных технологий: в 2 т. Москва : НИИ школьных технологий, 2006. Т. 2. 816 с.
10. Вища освіта України і Болонський процес. Навч. посібник за ред. В.Г.Кременя. Тернопіль. Навчальна книга – Богдан, 2004. 384 с.

REFERENCES

1. Prytyka Yu. Problemy vprovadzhennia standartiv Bolonskoho protsesu. [Problems of implementing the standards of the Bologna process]. *Pravovyi tyzhden*. 2009. № 21 (147). S. 6. [in Ukrainian].
2. Nerush P.O., Rodynskiy O.H., Mozghunov O.V. [ta in.] Intehratsiia navchalnoho protsesu – osnova efektyvnosti kredytno-modulnoi systemy navchannia [Integration of the educational process is the basis of the effectiveness of the credit-module system of education]. *Medychna osvita*. 2008. № 4. S. 16–17 [in Ukrainian].
3. Pro osnovni zasady rozvytku informatsiinoho suspilstva v Ukraini na 2007–2015 roky: [On the basic principles of information society development in Ukraine for 2007–2015:]. *Zakon Ukrainy vid 09.01.2007r. № 537-V. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2007. № 12. S. 102. [in Ukrainian].

4. Sulima Ye. Nevidkladni zavdannia systemy vyshchoi osvity na novomu etapi Bolonskoho protsesu [Urgent tasks of the higher education system at the new stage of the Bologna process]. Vyshcha shkola. 2010. № 11. S. 5–13 [in Ukrainian].
5. Shamova T.I. Upravlenie obrazovatelnyimi sistemami [Management of educational systems]: ucheb. posobie, Moskva: Akademiya, 2008. 384 s. [in Russian]
6. Turkina M.V. Sutnist poniattia samostiinoi navchalno-piznavalnoi diialnosti studentiv u psykholohichnii literature [The essence of the concept of independent educational and cognitive activities of students in the psychological literature]. Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka. 2011. № 5 (216). S. 110–114 [in Ukrainian].
7. Zaharova I.G. Informatsionnyie tehnologii v obrazovanii [Information technologies in education].: ucheb. posobie, Moskva: Akademiya, 2005. 2-e izd. 192 s. [in Russian]
8. Ivanov V.F. Suchasni kompiuterni tekhnolohii i zasoby masovoi komunikatsii: aspekty zastosuvannia [Modern computer technologies and mass media: aspects of application]. Kyiv. IZMN, 2006. 352 s. [in Ukrainian].
9. Selevko G.K. Entsiklopediya obrazovatelnyih tehnologiy [Encyclopedia of Educational Technology]: v 2 t. Moskva : NII shkolnyih tehnologiy, 2006. T. 2. 816 s. [in Russian].
10. Vyshcha osvita Ukrainy i Bolonskyi protses [Higher education in Ukraine and the Bologna process]. Navch. posibnyk za red. V.H. Kremenia. Ternopil. Navchalna knyha – Bohdan, 2004. 384 s. [in Ukrainian].

УДК 376-053.4-056.264

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/57-1-34>**Олена БЕЛОВА,***orcid.org/0000-0001-6162-4106*

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри логопедії та спеціальних методик

Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

(Кам'янець-Подільський, Хмельницька область, Україна) *alena.bielova77@gmail.com*

МОТИВАЦІЙНА СКЛАДОВА МОВЛЕННЄВОЇ ГОТОВНОСТІ ДО ШКОЛИ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ЛОГОПАТОЛОГІЄЮ

Метою цього дослідження є виявлення актуального стану сформованості мотиваційної складової, що впливає на мовленнєву готовність до навчання в школі дітей старшого дошкільного віку з логопатологією. Завдання дослідження: теоретичний аналіз наукових джерел з проблеми вивчення; визначення методик, що розкривають рівень розвитку мотивації до мовлення, мотиваційну спрямованість, мотивацію навчання; здійснити порівняльний аналіз результатів дослідження дітей старшого дошкільного віку з логопатологією та нормотиповим психофізичним розвитком. Методами дослідження є методики, спрямовані на оцінювання мотивації до мовленнєвої, навчальної, пізнавальної діяльності. Параметри дослідження забезпечують: мотивація до мовлення, мотиваційна спрямованість, мотивація навчання. Результати експериментального дослідження дають чітке уявлення про те, що між групами досліджуваних дітей із логопатологією та з нормотиповим психофізичним розвитком існують суттєві відмінності щодо сформованості мотиваційної складової: мотивація до мовлення в значного відсотка дітей є пасивною, вказує на небажання спілкуватись з оточуючими людьми; дошкільники уникають труднощі під час навчальної діяльності; не усвідомлюють власних мовленнєвих порушень та важливості їх подолати. Мотиваційна спрямованість є соціально-адаптованою та внутрішньо-позиційною: бажання до взаємодії з однолітками існує тільки на підсвідомому рівні; ігровий мотив домінує над пізнавальним. В більшості дошкільників мотив до навчання не пріоритетний, переважає ігровий, позиційний та соціальний. Зокрема ігровий охоплює усі види діяльності, в тому числі й навчальний. Якщо його блокувати то дитина втрачає інтерес до всього освітнього процесу. Перевага позиційного мотиву розкриває концентрування дитини лише на зовнішніх освітніх стимулах (одяг, статус, шкільні предмети тощо) і не усвідомлення значення школи. Вибір дошкільниками з порушеннями мовлення соціального мотиву спрямований не на здобуття перспективного майбутнього, а можливість знаходитись поряд зі своїми друзями. Визначено, що значний відсоток дітей старшого дошкільного віку з дислалією за показниками дослідження наближались до нормо типового психофізичного розвитку.

Ключові слова: мотивація, мотиваційна спрямованість, готовність до школи, старший дошкільний вік, порушення мовлення.

Olena BIELOVA,*orcid.org/0000-0001-6162-4106*

PhD in of Pedagogical Sciences, Associate Professor;

Associate Professor at the Department of Speech Therapy and Special Techniques

Kamyanets-Podilsky Ivan Ohienko National University

(Kamyanets-Podilsky, Khmelnytsky region, Ukraine) *alena.bielova77@gmail.com*

THE MOTIVATION COMPONENT OF SPEECH READINESS FOR SCHOOL OF CHILDREN OF OLDER PRESCHOOL AGE WITH SPEECH DISORDER

The purpose of this study is to identify the current state of formation of the motivational component, which affects the speech readiness to study at school, of older preschool children with speech disorder. Research task: theoretical analysis of scientific sources on the problem of study; determination of methods that reveal the level of development of motivation for speech, motivational orientation, motivation of learning; to carry out a comparative analysis of the results of the study of older preschool children with logopathology and normotypical psychophysical development. Research methods are methods aimed at evaluating motivation for speaking, learning, and cognitive activities. Research parameters provide motivation for speech, motivational focus, and motivation for learning. The results of the experimental study give a clear idea that there are significant differences between the groups of children with logopathology and those with normotypical psychophysical development regarding the formation of the motivational component: the motivation to speak in a significant percentage of children is passive, indicating a reluctance to communicate with the surrounding people; preschoolers avoid difficulties during educational activities; are not aware of their own speech disorders and the importance of overcoming them. Motivational orientation is socially adapted and internally positional: the desire to

interact with peers exists only on a subconscious level; the game motive dominates the cognitive one. In the majority of preschoolers, the motive for learning is not a priority, it is playful, positional and social. In particular, gaming covers all types of activities, including educational ones. If it is blocked, the child loses interest in the entire educational process. The predominance of the positional motive reveals the child's concentration only on external educational stimuli (clothing, status, school subjects, etc.) and not realising the importance of school. The choice of a social motive by preschoolers with speech disorders is not aimed at obtaining a promising future, but at the opportunity to be with their friends. It was determined that a significant percentage of older preschool children with dyslalia approached the norm of typical psychophysical development according to the research indicators.

Key words: motivation, motivational focus, readiness for school, older preschool age, speech disorder.

Постановка проблеми. Мотиваційна готовність дітей старшого дошкільного віку до навчання в школі стає актуальною проблемою в освітньому просторі. Навчання є провідною діяльністю у початкових класах, тому успішне виконання пізнавальних завдань та ефективність навчання залежить від сформованості мотиваційної сфери у дошкільному середовищі. Недостатній розвиток мотиваційних складових викликає труднощі в майбутніх школярів під час опанування ними нових знань, умінь та навичок. У дітей з психофізичними порушеннями, зокрема з порушеннями мовлення, мотивація не достатньо сформована. Спостерігаються труднощі в поведінці; недостатня активність та сміливість у прийнятті рішень; низький рівень спрямованості та зацікавленості до виконання завдань; не вміння організувати свої дії та досягати кінцевої мети (О. Bielova, 2021). Визначено, що через недорозвинення мовлення, діти пасивні в спілкуванні з оточуючими, в їх поведінці проявляється сором'язливість, вразливість, тривожність, замкнутість, невпевненість в своїх можливостях; через можливий остуд та критику вони бояться виявляти активність; їх дії недостатньо вмотивовані; вони можуть відмовлятися виконувати завдання.

Аналіз досліджень. Проблема вивчення мотиваційної готовності до шкільного навчання дітей старшого дошкільного віку є актуальною у різних світових культурах, це доводять сучасні та класичні дослідження вітчизняних так зарубіжних науковців. Вченими розглянуті питання важливості розвитку мотивації у дітей раннього (L. Carlton, & W. Adam, 1998) та дошкільного (G. Affandi, & L. Mariyati, 2018) віку; вивчено ефективний вплив сформованої мотивації на особистість дитини у цілому (K. Amrai, E. Shahzad, A. Hamzeh & P. Hadi 2011 та ін.); розроблені моделі навчання для підкріплення мотивації дітей та визначено методи діагностики мотивації досягнення (L. Mariyati, G. Affandi & R. Afandi, 2020); проаналізовано взаємозалежність навчальних підходів з навчальними досягненнями та мотивацією досягнень (J. Filgona, J. Sakiyo, D. Gwany & A. Okoronka 2020; F. Bakhtiarvanda, A. Sana,

D. Kazem, & A. Hojjat, 2011); визначено спільну складову між готовністю до навчання та навчальними успіхами дітей у школі (R. Dangol, & S. Milan, 2019); описано вплив мотивації навчання та навчального середовища на ефективний розвиток дітей та обґрунтовано важливість співпраці між педагогічним колективом та членами родини під час формування навчальної мотивації у дітей (N. Asvioa, & A. Suharmoc, 2017); окреслено проблематику мотиваційної готовності до навчання в школі дітей старшого дошкільного віку та висвітлено діагностичний напрям (О. Белова, 2022).

Мета статті – виявлення актуального стану сформованості мотиваційної складової, що впливає на мовленнєву готовність до навчання в школі дітей старшого дошкільного віку з логопатологією.

Для досягнення поставленої мети передбачено виконання таких завдань:

- 1) розглянути проблематику впливу мотиваційної складової на мовленнєву готовність дітей старшого дошкільного віку до навчання в школі;
- 2) окреслити типи методик для комплексної діагностики мотивації до мовлення, мотиваційної спрямованості, мотивації до навчання;
- 3) розкрити стан сформованості мотиваційної складової мовленнєвої готовності дітей старшого дошкільного віку з нормотиповим психофізичним розвитком та з логопатологією.

Виклад основного матеріалу. Базисні моделі мотивації, які мають вирішальне значення для встановлення міцних внутрішніх мотиваційних орієнтацій починають формуватися в ранньому віці. І саме дошкільні навчальні заклади мають можливість посприяти розвитку мотивації у дітей (L. Carlton, & W. Adam, 1998).

G. Affandi, L. Mariyati, 2018 зазначають, що існує різне бачення щодо готовності дитини до навчання в початковій школі. Одні, зосереджені на сформованості у дітей зорового сприйняття, рухової координації, зорово-рухової інтеграції та пам'яті, що визначає достатню підготовку до школи. Інші, більше концентруються на розвитку когнітивних аспектів: сформованості критичного мислення, спостережливості, дрібної моторики,

адекватного сприйняття оціночного фактору, соціальної адаптації, навчальної мотивації, емоційної зрівноваженості та навичок запам'ятовування (різні види пам'яті) (G. Affandi, L. Mariyati, 2018). Пізніше, вчені висвітлюють позитивний вплив мотивації на академічну успішність молодших школярів у початковій школі. Для підкріплення мотивації досягнення передбачають спільну роботу батьків та педагогічних працівників (L. Mariyati, G. Affandi, R. Afandi, 2020; N. Asvioa, A. Suharmonc, 2017).

Під час засвоєння учнями освітньої програми початкової школи мотивація досягнення має більшого значення ніж їх загальна готовність (F. Bakhtiarvanda, A. Sana, D. Kazem, & A. Hojjat, 2011). Навчальні підходи взаємопов'язані з навчальними досягненнями та мотивацією досягнень, також існує пряма залежність між готовністю до навчання та навчальними досягненнями учнів (R. Dangol, & S. Milan, 2019). Мотивація навчання та навчальне середовище, позитивно впливають на розвиток дітей (N. Asvioa, A. Suharmonc, 2017). Когнітивні та моніторингові стратегії забезпечують академічну успішність, формують самодисципліну (K. Amrai, E. Shahrzad, A. Hamzeh, P. Hadi, 2011).

Сформована мотивація стає впливовим фактором для опанування знань та вмінь під час навчальної діяльності. Успіх залежить від того, наскільки мотивована особистість. Мотивація активізує дітей досягати навчальні цілі. Вмотивовані діти не відчують проблем у навчанні, тоді як невмотивовані – визнають труднощі і як правило, не мають бажання вчитися (J. Filgona, J. Sakiyo, D. Gwany & A. Okoronka, 2020). Мотиваційна сформованість вказує на бажання дитини вчитись, пізнавати оточуючий світ. Кількість мотивів, які актуалізуються і спонукають до діяльності, визначає загальний рівень мотивації (Семиченко, 2004). Від визначеного мотиву залежить вибір засобу для досягнення результату діяльності та характер дій. Перспективність у навчальній діяльності визначають основні мотиви, такі як: *соціальний* (прагнення до схвалення, успіху, престижу), *пізнавальний* (бажання здобути нові знання) та *навчальний* (бажання досягати високих результатів, задовольняти позиції вчителів, батьків) (Bielova, 2022).

Методи дослідження. Мотивацію мовлення дітей старшого дошкільного віку вивчаємо під час дослідження діяльнісного компоненту мовленнєвої готовності (О. Белова, 2022). Звертаємо увагу на критерії показників говоріння (ініціювання діалогу, підтримування розмови з однолітками та дорослими, наявність оригінальних ідей, бажання

виконувати завдання) та аудіювання (розуміння сюжету гри, текстових завдань, активність у діях, усвідомленість вербальної інформації). Максимальний результат двох блоків завдань із говоріння (3 бала) та аудіювання (3 бала) становить – 6 балів.

Для вивчення мотиваційної спрямованості дітей з логопатологією використовуємо модифіковану методику «Навчально-ігровий майданчик» (О. Белова, 2022) сформований на матеріалі Р. Wilson, I. Long «Дерево з чоловічками». Експериментатор пропонує дошкільникові подивитися на картинку із зображенням навчально-ігрового майданчика, на якому діти виконують різні дії: спілкуються між собою, читають книжки, пишуть, слухають музику, дивляться телевізор, граються, бешкетують, сумують тощо. Педагог просить дитину обрати подібного на неї персонажа (з таким же настроєм і поведінкою) та на якого вона хоче бути схожою в майбутньому. Вибір малюнкових персонажів визначає мотиваційну спрямованість дитини: *пізнавально-активну* готовність до самостійної, ініціативної діяльності, спрямованої на досягнення навчально-пізнавальних цілей, що вказує на усвідомлене ставлення до розумової діяльності, а також умотивованість, морально-вольову, інтелектуальну сформованість дитини до навчання в школі; *соціально-адаптовану* – готовність долати перешкоди, бути соціально відкритим, надавати переваги дружнім взаємовідносинам, сприймати навчання як суспільну зумовленість, необхідність; *внутрішньо-позиційну* – зосередження дитини на своїх особистісних почуттях та проблемах, надання переваги ігровій діяльності, ніж навчальній. Оцінюється результат виконання завдання за трьохбальною шкалою. Найвищий бал мотиваційної спрямованості за двома виборами становить – 6 балів.

Для визначення мотивів навчання використовуємо методику М. Гінзбурга (О. Дедов, 2014). Дошкільникові пропонується послухати розповідь шести дітей, котрі розказують про школу. До вислову кожного персонажа дослідник показує картку із зображенням певної ситуації. За вибором визначає мотив: навчальний мотив – 5 балів; соціальний мотив – 4 бала; позиційний мотив – 3 бала; оцінний – 2 бала; ігровий мотив – 1 бал; зовнішній мотив – 0 балів.

Учасники. Дослідженням було охоплено 607 дітей старшого дошкільного віку (5–6 років), із них 250 з нормотиповим психофізичним розвитком та 357 – із логопатологією (дислалією, заїканням, ринолалією, дизартрією).

Результати дослідження. Дослідження мотиваційної складової мовленнєвої готовності перед-

бачало вивчення в дітей старшого дошкільного віку з логопатологією стан сформованості мотивації до мовлення, мотиваційну спрямованість, мотивації до навчання, що визначатиме їх готовність до інтегрованого навчання в загальноосвітніх умовах.

Оцінка мотивації мовлення здійснювалась під час спостереження дітей в умовах ігрової діяльності з однолітками та навчального експерименту з педагогом. Результати дослідження враховували бажання дитини спілкуватись її вміння самостійно виконувати завдання, ініціювання діалог, підтримувати його, пропонувати оригінальні ідей в ігровому полі, активно себе поводити під час виконання різноматітних навчальних завдань, розуміти правила гри або вправ, усвідомлювати зміст вербальної інформації.

Експериментальні показники доводили, що мотивація дітей до мовлення різна, умовно ми виділили активну, помірну та пасивну. Зокрема, активна найбільше притаманна 70,4% дітей з нормотиповим психофізичним розвитком і 43,1% з логопатологією (див. табл. 1).

Дошкільники цієї групи відрізнялися ініціативністю, позитивним ставленням до ігрової та навчальної діяльності, бажанням спілкуватися, як з однолітками так і з дорослими, деякі мали лідіруючі позиції в колективі. Вони наполегливо долали труднощі під час виконання завдань, виражали стійкий інтерес до навчання та мовленнєвого матеріалу. Діти з порушеннями мовлення відрізнялись від інших груп дошкільників, котрі мали помірну та пасивну мотивацію до мовлення: активністю в діях; прагненням виконувати вправи семантичного спрямування; позитивним налаштуванням на подолання мовленнєвих недоліків (хоча не всі з них ці порушення достатньо усвідомлювали).

Помірна мотивація до мовлення спостерігалась найбільше у 36,7% дітей з логопатологією і 25,6% з нормотиповим розвитком. Діти комунікабельні, проявляли зацікавленість до ігрової та навчальної

діяльності. Неуважність заважала здійснювати контроль над власним мовленням, під час його сприймання та відтворення. Дошкільники намагалися виконувати завдання семіотичного компонента самостійно, в окремих випадках потребували партнерської допомоги з боку педагога, наприклад, щоб правильно підібрати слова для початку розмови, скласти план своїх дій, підтримати розмову тощо. Невдало виконані завдання, їх не засмучували навпаки, вони швидко переключуються на інший вид діяльності.

Пасивна мотивація до мовлення була притаманна 20,2% дітей з логопатологією і лише 4,0% з нормотиповим розвитком. Діти цієї категорії не достатньо вмотивовані до мовленнєвої діяльності. Самостійно не вступали в діалогічне спілкування, не підтримували розмови з однолітками й дорослими. В ігрових ситуаціях задовольнялися другорядними ролями, щоб не привертати зайвої уваги до себе. Спостерігалась вибірковість у спілкуванні, часто гралися окремо від колективу. Дошкільники з логопатологією не достатньо усвідомлювали свої мовленнєві порушення, не прикладали зусиль для подолання труднощів під час виконання експериментальних завдань, швидко втомлювалися, переключалися на іншу діяльність, проявляли незацікавленість до мовленнєвих вправ, мали низьку мотивацію до спілкування з оточуючими. З метою розуміння вербальних інструкцій та повідомлень спиралися на допомогу педагога.

Статистична значимість результатів дослідження за t-критерій Стюдента підтверджує відмінності між досліджуваними групами (діти з логопатологією $M \pm SD = 3,88 \pm 1,44$; діти з нормотиповим психофізичним розвитком ($M \pm SD = 5,07 \pm 1,11$) мали не достатньо стійку мотивацію до мовлення. У дітей виникає небажання взаємодіяти з колективом однолітків та дорослими, переважає почуття невпевненості, страх перед мовленням, що перешкоджає соціальному та особистісному розвитку.

Таблиця 1

Рівень сформованості мотивації мовлення

Розвиток мовлення	Рівень мотивації мовлення			$M \pm SD$
	Високий (активна)	Середній (помірна)	Низький (пасивна)	
Нормотиповий	70,4	25,6	4,0	$5,0 \pm 1,1$
Діти з логопатологією	43,1	36,7	20,2	$3,8 \pm 1,4$
Дислалія	67,0	18,8	14,2	$4,6 \pm 1,4$
Заїкання	10,0	60,0	30,0	$3,0 \pm 0,9$
Ринолалія	7,1	64,3	28,6	$3,3 \pm 0,8$
Дизартрія	7,8	63,6	28,6	$3,2 \pm 1,0$

Вплив розвитку мовлення на мотиваційну спрямованість досліджуємо за модифікованою методикою «Навчально-ігровий майданчик». Вибір дитиною зображуваного персонажу вказував на її пізнавально-активну, соціально-адаптовану або внутрішньо-позиційну спрямованість (див. табл. 2).

Зокрема, пізнавально-активна спрямованість була притаманна 36% дітей з нормотиповим психофізичним розвитком і 17,4% з логопатологією. Вибір дошкільників характеризував їх самостійність, відповідальність, ініціативність у прийнятті рішень, спрямованість на досягнення успіхів у навчально-пізнавальній діяльності; усвідомлене ставлення до розумової діяльності, вмотивованість, морально-вольову, інтелектуальну сформованість до навчання в школі; готовність долати перешкоди, відкритість у взаємостосунках; сприйняття навчання, як суспільно зумовленого та необхідного.

Соціально-адаптована спрямованість була виявлена найбільше у 45,1% дітей з логопатологією і 39,2% з нормотиповим розвитком. Визначені результати дослідження показують, що в процесі комунікативної взаємодії (мотивація до мовлення) не всі діти реалізовували свій мовленнєвий потенціал, але під час вибору зображуваного персонажу (за методикою «Навчально-ігровий майданчик») на підсвідомому рівні мали бажання спілкуватись зі своїми однолітками. Прагнення до дружніх стосунків домінувало над пізнавальною активністю та внутрішніми переживаннями.

Внутрішньо-позиційну спрямованість спостерігаємо в більшого відсотка дітей з порушеннями мовлення і лише 24,8% з нормотиповим психофізичним розвитком. Вибір дошкільників вказував, що навчальна діяльність та соціальні відносини є менш пріоритетними; значна увага приділяється особистісним бажанням, почуттям та проблемам; переважає ігрова діяльність. Під

час вибору персонажа діти постійно потебували розяснювальної допомоги педагога, не проявляли активності та бажання виконувати завдання.

Методи математичної статистики показали, що діти з логопатологією ($M \pm SD = 1,74 \pm 0,69$; $SEM = 0,05$) в порівнянні з однолітками з нормотиповим психофізичним розвитком ($M \pm SD = 2,11 \pm 0,77$; $SEM = 0,07$) виявляли низьку пізнавально-активну спрямованість, найбільше спостерігаємо соціальну адаптованість та внутрішню позиційність. В них виявлено різне мотиваційне спрямування: більшість дітей хотіли гратися, трохи менше – вчитися, і найбільше дошкільників були зацікавлені в соціальній взаємодії. Хоча на практиці не проявляли мовленнєвої активності (через низьку самооцінку, невпевненість, страх перед мовленням), але підсвідомо прагнули до комунікативних дій із своїми однолітками. Пізнавальна та внутрішня мотивація в цьому випадку відходила на другорядні позиції.

Мотивацію навчання розглядаємо за методикою М. Гінзбург. Діти з нормотиповим психофізичним розвитком найбільше перевагу надають навчальному (27,2%) та соціальному (20,0%) мотивам, менше – ігровому (17,6%), позиційному (15,2%) та оцінному (14,4%) мотивам, і найменше зовнішньому мотиву (5,6%). В дітей з логопатологією переважає ігровий мотив (24,9%), менше соціальний (22,1%) та позиційний (19,3%); третю позицію займає навчальний (16,5%) та оцінний (11,5%) мотиви і останню – зовнішній (5,6%).

Результати дослідження за методикою М. Гізбульга визначали трьохступеневу шкалу враженості мотивації до навчання: високу, середню та низьку (див. табл. 3).

Висока – включала навчальний та соціальний мотиви, найбільше його спостерігали в 47,2% дітей з типовим психофізичним розвитком та 41,2% з логопатологією. У дітей з цим рівнем переважав високий пізнавальний інтерес до навчальної діяльності, бажання здобувати нові

Таблиця 2

Рівень сформованості мотиваційної спрямованості

Розвиток мовлення	Рівень			$M \pm SD$
	Високий (пізнавально-активний)	Середній (соціально-адаптований)	Низький (внутрішньо-позиційний)	
Нормотиповий	36,0	39,2	24,8	$2,1 \pm 0,7$
Діти з логопатологією	17,4	45,1	37,5	$1,7 \pm 0,6$
Дислалія	19,8	48,1	32,1	$1,8 \pm 0,7$
Заїкання	15,0	55,0	30,0	$1,5 \pm 0,6$
Ринолалія	10,7	28,6	60,7	$1,2 \pm 0,4$
Дизартрія	9,1	42,9	48,0	$1,6 \pm 0,6$

Таблиця 3

Рівень сформованості мотивації навчання

Розвиток мовлення	Рівень			M ± SD
	Високий (навчальний, соціальний)	Середній (позиційний, оцінний)	Низький (ігровий, зовнішній)	
Нормотиповий	47,2	29,6	23,2	3,1 ± 1,6
Діти з логопатологією	41,2	31,7	27,2	2,7 ± 1,5
Дислалія	47,1	34,9	18,0	3,1 ± 1,4
Заїкання	35,0	30,0	35,0	2,3 ± 1,6
Ринолалія	42,9	21,4	35,7	2,0 ± 1,2
Дизартрія	27,3	27,3	45,4	2,2 ± 1,5

знання та займатися саморозвитком; усвідомлення статусу учня та соціальної необхідності вчитися; прагнення взаємодіяти з колективом однолітків та дорослими.

Середня мотивація навчання, відповідає оцінному та позиційному мотивам і належав 31,7% з логопатологією. Його наявність визначала бажання дошкільником отримувати схвалення від дорослих, прагнення постійно виділятися серед дітей; зацікавленість зовнішньою атрибутикою шкільного життя, отримання нової значущої ролі в стосунках із оточенням).

Низька мотивація навчання включала зовнішній та ігровий мотиви, його мали більше діти з логопатологією і менше з типовим розвитком (23,2%). Такі дошкільники не визначали бажання вчитися, у них домінувала ігрова діяльність; стійке підпорядкування думці авторитарних осіб; не розуміння учнівських обов'язків та призначення школи.

Статистичне підтвердження доводило наступне: 1) наявність низької мотивації до навчання в дітей старшого дошкільного віку з логопатологією ($M \pm SD: 2,77 \pm 1,57; SEM = 0,11$) в порівнянні з нормотиповим психофізичним розвитком ($M \pm SD: 3,08 \pm 1,63; SEM = 0,15$); 2) групи дітей з порушеннями мовлення не були

однорідними, між ними існували показникові відмінності. Зокрема, дошкільники з дислалією за методом статистичного оцінювання прирівнювались до дітей з типовим психофізичним розвитком їх емпіричний результат був менше табличного значення ($t_{em} = 0,4357 < t_{tab} = 1,961$), чого не спостерігалось у інших категорій дітей (заїканням $t_{em} = 1,9832$; ринолалією $t_{em} = 2,3535$; дизартрією $t_{em} = 3,4371$). Їх результати вибору вказують на низький рівень мотивації до навчання та соціальної взаємодії і підкреслюють не готовність до умов шкільного навчання.

Узагальнені показники констатувального експерименту доводять, що мотиваційна складова психологічного компоненту мовленнєвої готовності у дітей з логопатологією розвинута неоднорідно (рис. 1).

Високий рівень найбільше притаманний дітям з нормотиповим психофізичним розвитком (44,8%) і менше з логопатологією (28,3%). Середній рівень виявлено в 49,6% дошкільників з нормотиповим розвитком та 46,5% з порушеннями мовлення. Низький рівень спостережено найбільше в старших дошкільників з логопатологією (25,2%) і лише в 5,6% дітей з нормотиповим психофізичним розвитком.

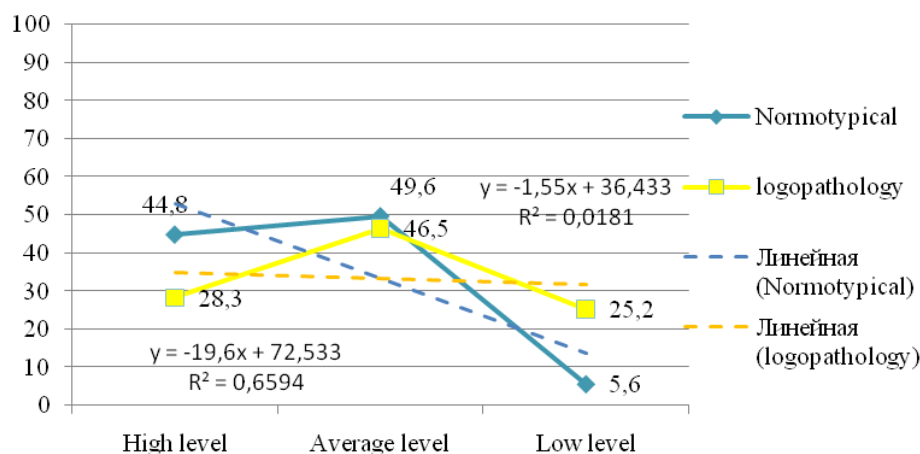

Рис. 1. Загальний рівень мотиваційної складової

Висновки. Аналіз результатів дослідження та статистичне підтвердження дають можливість для наступних висновків: 1) більшість дітей старшого дошкільного віку з логопатологією мають не достатньо сформований стан мотиваційної складової психологічного компоненту мовленнєвої готовності; 2) мотивація до мовлення в значного відсотка дітей є пасивною, вказує на боязнь комунікувати з оточуючими людьми; уникнення труднощів в навчальній діяльності; не усвідомлення власних мовленнєвих порушень та важливості їх подолати; 3) мотиваційна спрямованість є соціально-адаптованою та внутрішньо-позиційною: бажання до взаємодії з однолітками існує тільки на підсвідомому рівні; ігровий мотив домінує над пізнавальним; 4) в більшості дошкільників мотив до навчання не пріоритетний, переважає ігровий, позиційний та соціальний. Зокрема ігровий охоплює усі види діяльності, в тому числі й навчальний. Якщо його блокувати то дитина втрачає інтерес до всього освітнього процесу. Перевага

позиційного мотиву розкриває концентрування дитини лише на зовнішніх освітніх стимулах (одяг, статус, шкільні предмети тощо) і не усвідомлення значення школи. Вибір дошкільниками з порушеннями мовлення соціального мотиву спрямований не на здобуття перспективного майбутнього, а можливість знаходитись поряд зі своїми друзями; 5) визначено, що значний відсоток дітей старшого дошкільного віку з дислалією за показниками дослідження наближались до нормативного психофізичного розвитку.

Перспективою подальшої роботи є врахування порушень мотиваційної складової в дітей старшого дошкільного віку з логопатологією та розробку навчально-розвиткової методики, що дозволить скоригувати мотивацію мовлення, мотиваційну спрямованість та мотивацію навчання. І дозволить майбутньому учню на достатньому рівні підтримувати мовленнєвий, навчально-пізнавальний та соціальний мотиви та без ускладнень інтегруватися в загальноосвітні умови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белова О. Б. Діагностика мотиваційної спрямованості дітей старшого дошкільного віку з логопатологією. *Актуальні питання гуманітарних наук міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобич : Гельветика, вип. 51, 2022. С. 419–423. http://www.apfn-journal.in.ua/archive/51_2022/65.pdf
2. Белова О.Б. Проблематика мотиваційної готовності до навчання в школі дітей старшого дошкільного віку. *Педагогічні науки: теорія та практика*. Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика», 2021. № 2 (38), С. 181–188. <http://journalsofznu.zp.ua/index.php/pedagogics/article/view/2523/2409>
3. Дедов О. Діагностики готовності дітей до школи. Хотин. 2014. 194 с.
4. Семиченко В. А. Проблемы мотивации поведения и деятельности человека. Модульный курс психологии. Модуль «Направленность». (Лекции, практические занятия, задания для самостоятельной работы) / В. А. Семиченко. Киев: Миллениум, 2004. 521 с.
5. Affandi G. R., & Mariyati L. I. Uji Validitas Bender-Gestalt Test dengan Menggunakan Nijmeegse Schoolbekwaamheids Test (NST) sebagai Kriteria untuk Mendeteksi Kesiapan Anak Masuk Sekolah Dasar. *Jurnal Psikologi dan Kesehatan Mental*. 2018. 2 (2). P. 84–95. <https://e-journal.unair.ac.id/JPKM/article/view/6122>
6. Amrai, K., Shahrzad, E., Hamzeh, A. and Hadi, P. The relationship between academic motivation and academic achievement students. *Journal of Procedia Social and Behavioral Sciences*. 2011. 15. P. 399–402. <https://journalsofznu.zp.ua/index.php/pedagogics/article/view/2523>
7. Asvioa, N., Suharmonc, A. The Influence of Learning Motivation and Learning Environment on Undergraduate Students' Learning Achievement of Management of Islamic Education, Study Program of Iain Batusangkar In 2016. *Noble International Journal of Social Sciences Research*. 2017. № 2 (2). 16–31.
8. Bakhtiarvanda, F., Sana, A., Kazem, D., & Hojjat, A. F. The Moderating Effect Of Achievement Motivation On Relationship Of Learning Approaches And Academic Achievement. *Procedia Social And Behavioral Sciences*. 2011. 28. 486–488. <https://cyberleninka.org/article/n/20421>
9. Carlton, Latorre, Martha & Winsler, Adam. Fostering Intrinsic Motivation in Early Childhood Classrooms. *Early Childhood Education Journal*. 1998. 25. P. 159–166. https://www.researchgate.net/publication/225914131_Fostering_Intrinsic_Motivation_in_Early_Childhood_Classrooms/stats
10. Dangol, R., & Milan, S. Learning Readiness And Educational Achievement Among School Students. *The International Journal of Indian Psychology*. 2019. 7 (2). P. 467–476. <https://ijip.in/articles/learning-readiness-and-educational-achievement-among-school-students/>
11. Filgona J. & Sakiyo J. & Gwany D & Okoronka A. Motivation in Learning. *Asian Journal of Education and Social Studies*. 2020. 10. P. 16–37. https://www.researchgate.net/publication/344199983_Motivation_in_Learning
12. Mariyati L. I., Affandi G. R., Afandi R. School Readiness and Achievement Motivation as Academic Achievement Predictors in Elementary School Students. *International Journal of Psychosocial Rehabilitation*. 2020. № 24. P. 1475–17192. <https://www.psychosocial.com/article/PR290122/22828/>

REFERENCES

1. Bielova O. B. Problematyka motyvatsiinoi hotovnosti do navchannia v shkoli ditei starshoho doshkilnoho viku. [Problems of motivational readiness for schooling of older preschool children]. *Pedagogical sciences: theory and practice*. Zaporozhye: Helvetica Publishing House, 2021, Nr 2 (38), pp. 181–188. http://www.apfn-journal.in.ua/archive/51_2022/65.pdf [in Ukrainian].
2. Bielova, O. B. Diagnostyka motyvatsiinoi spriamovanosti ditei starshoho doshkilnoho viku z logopatologieu [Diagnosis of motivational orientation of older preschool children with logopathology]. Current issues of humanitarian sciences interuniversity collection of scientific works of young scientists of Ivan Franko State Pedagogical University of Drohobych. Drohobych: Helvetica. 2022. 51. 419–423. <http://journalsofznu.zp.ua/index.php/pedagogics/article/view/2523/2409> [in Ukrainian].
3. Dedov, O. Diagnostyka gotovnosti do shkoly [Diagnostics of children's readiness for school]. Khotyn. 2014. 194. [in Ukrainian].
4. Semichenko V. A. Problemyi motivatsii povedeniya i deyatelnosti cheloveka. Modulnyi kurs psihologii. Modul «Napravlenost». (Lektsii, prakticheskie zanyatiya, zadaniya dlya samostoyatelnoy raboty). [Problems of motivation of human behavior and activity. Modular course of psychology. Module "Orientation". (Lectures, practical classes, assignments for independent work)]. Kyiv: Millennium, 2004, 521 p. [in Russian].
5. Affandi G. R., & Mariyati L. I. Uji Validitas Bender-Gestalt Test dengan Menggunakan Nijmeegse Schoolbekwaamheids Test (NST) sebagai Kriteria untuk Mendeteksi Kesiapan Anak Masuk Sekolah Dasar. [Bender-Gestalt Test Validity Test Using Nijmeegse Schoolbekwaamheids Test (NST) as a Criteria for Detecting Children's Readiness to Enter Elementary School]. *Journal of Psychology and Mental Health*, 2018, 2 (2), pp. 84–95. <https://e-journal.unair.ac.id/JPKM/article/view/6122> [in Indonesia].
6. Amrai, K., Shahrzad, E., Hamzeh, A. and Hadi, P. The relationship between academic motivation and academic achievement students. *Journal of Procedia Social and Behavioral Sciences*. 2011. 15. P. 399–402. <https://journalsofznu.zp.ua/index.php/pedagogics/article/view/2523>
7. Asvioa, N., Suharmonc, A. The Influence of Learning Motivation and Learning Environment on Undergraduate Students' Learning Achievement of Management of Islamic Education, Study Program of Iain Batusangkar In 2016. *Noble International Journal of Social Sciences Research*. 2017. № 2 (2). 16–31.
8. Bakhtiarvanda, F., Sana, A., Kazem, D., & Hojjat, A. F. The Moderating Effect Of Achievement Motivation On Relationship Of Learning Approaches And Academic Achievement. *Procedia Social And Behavioral Sciences*. 2011. 28. 486–488. <https://cyberleninka.org/article/n/20421>
9. Carlton, Latorre, Martha & Winsler, Adam. Fostering Intrinsic Motivation in Early Childhood Classrooms. *Early Childhood Education Journal*. 1998. 25. P. 159–166. https://www.researchgate.net/publication/225914131_Fostering_Intrinsic_Motivation_in_Early_Childhood_Classrooms/stats
10. Dangol, R., & Milan, S. Learning Readiness And Educational Achievement Among School Students. *The International Journal of Indian Psychology*. 2019. 7(2). P. 467–476. <https://ijip.in/articles/learning-readiness-and-educational-achievement-among-school-students/>
11. Filgona J. & Sakiyo J. & Gwany D & Okoronka A. Motivation in Learning. *Asian Journal of Education and Social Studies*. 2020. 10. P. 16–37. https://www.researchgate.net/publication/344199983_Motivation_in_Learning
12. Mariyati L. I., Affandi G. R., Afandi R. School Readiness and Achievement Motivation as Academic Achievement Predictors in Elementary School Students. *International Journal of Psychosocial Rehabilitation*. 2020. № 24. P. 1475–7192. <https://www.psychosocial.com/article/PR290122/22828/>

УДК 378-372.8

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/57-1-35>**Наталія БУЛГАРУ,***orcid.org/0000-0002-2190-9016**старший викладач кафедри психології, педагогіки та лінгводидактики
Державного університету інтелектуальних технологій і зв'язку
(Одеса, Україна) bugarunat@gmail.com***Олена РАДІУС,***orcid.org/0000-0003-2686-6155**старший викладач кафедри психології, педагогіки та лінгводидактики
Державного університету інтелектуальних технологій і зв'язку
(Одеса, Україна) radiuslena@ukr.net*

ОСНОВНІ ФАКТОРИ, ЩО ДОЗВОЛЯЮТЬ ПЕДАГОГУ РОЗВИВАТИ КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ ПІД ЧАС ВИКЛАДАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ У ВИЩОМУ ЗАКЛАДІ

Ця стаття присвячена аналізу основних положень, які дозволяють вчителю успішно розвивати критичне мислення на уроках англійської мови у вищому навчальному закладі. Мета статті – детальний аналіз основних оптимальних факторів викладання англійської мови у вищому навчальному закладі, що включає використання творчого мислення. Розглядаються основні фактори, що сприяють ефективному використанню критичного мислення на уроках англійської мови. Проаналізовано та детально описано такі основи креативності: формування позитивної самооцінки; прояв творчості у вчителя; надання студентам вибору; ефективно використання проблем; встановлення відносин; вивчення ідей; заохочення критичної оцінки. Було виявлено, що через інтеграцію креативного мислення у уроки іноземної мови студенти розвивають відповідні когнітивні навички, такі як спостереження, опитування, порівняння, опозиція, уява та прогнозування, необхідне їм у всіх навчальних сферах та в реальному житті. Визначається, що це також розвиває метакогнітивні навички: здатність критично оцінювати власні результати навчання.

Було виявлено, що під час викладання англійської мови важливо дати можливість розвитку творчості, а саме планувати та організовувати заняття таким чином, щоб систематично озброїти студентів навичками та стратегіями, які їм потрібно для досягнення творчого результату у відношенні до вивченої теми та їх поточного рівня мови. Викладання іноземної мови в силу своєї комунікативної природи завжди відрізнялося творчим характером, більш спрямованим на створення власних мовних продуктів. Все це, безсумнівно, вимагає творчості, незалежності та критичного мислення. Виходячи з цієї позиції, ми вважаємо використання технології критичного мислення на уроках англійської мови настільки простими, як необхідно.

Ключові слова: креативність, креативне мислення, комунікативний підхід, іноземні мови.

Nataliia BULHARU,*orcid.org/0000-0002-2190-9016**Senior Lecturer at the Department of Psychology, Pedagogy and Linguodiagnostics
State University of Intellectual Technologies and Communications
(Odesa, Ukraine) bugarunat@gmail.com***Olena RADIUS,***orcid.org/0000-0003-2686-6155**Senior Lecturer at the Department of Psychology, Pedagogy and Linguodiagnostics
State University of Intellectual Technologies and Communications
(Odesa, Ukraine) radiuslena@ukr.net*

MAIN FACTORS ALLOWING THE TEACHER TO DEVELOP CRITICAL THINKING ENGLISH AT A HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTION

This article is devoted to the analysis of the main provisions that allow teacher to develop critical thinking at English lessons at a higher educational institution successfully. The purpose of the article is to analyze in detail the main optimal factors in teaching English at higher education institution, which would include the use of creative thinking. The main factors contributing to the effective use of critical thinking at English lessons are considered. The basics of creativity

such as: positive self-esteem formation; teacher showing creativity; giving students a choice; effective use of questions; establishing relationships; ideas exploration; encouraging critical evaluation are analyzed and described in detail. It was revealed that due to the integration of creative thinking into foreign language lessons, students develop the relevant cognitive skills, such as observation, questioning, comparison, contrasting, imagination and forecasting, which they need in all educational areas and in real life. It is determined that this also develops metacognitive skills: the ability to critically evaluate one's own learning outcomes.

It was found that, when teaching English, it is important to provide an opportunity for the development of creativity, namely, to plan and organize classes in such a way as to systematically equip students with the skills and strategies that they need to achieve a creative result in relation to the topic being studied and their current level of language. Teaching a foreign language, due to its communicative nature, has always been creative in nature, more focused on creating its own speech products. All this, of course, requires creativity, independence and critical thinking. Based on this position, we consider the use of critical thinking techniques in English lessons as simple as necessary.

Key words: *creativity, creative thinking, communicative approach, foreign languages.*

Постановка проблеми. Розуміння сутності творчості і здібностей, що лежать у його основі – проблема, через яку існує безліч суперечливих психологічних, педагогічних і філософських теорій, думок і концепцій. Творчість у сенсі розглядається як діяльність у ситуації невизначеності, спрямовану на отримання результатів, які мають об'єктивну чи суб'єктивну новизну.

У наші дні проблема формування творчих здібностей у процесі навчання англійської мови набуває особливої актуальності. У сучасних умовах педагогічного процесу вона є значною науковою проблемою, що має історичне, етнічне, культурологічне та соціально-педагогічне значення. Розвиток творчих здібностей студентів неможливий без узагальнення досвіду використання занять з англійської мови у системі навчання та виховання. Вивчення англійської мови, історії її розвитку, народної культури та побуту необхідно розглядати не лише як діяльність студентів, спрямовану на вивчення англійської мови, а й як одну з умов, що забезпечують викладання іноземної мови та розвиток творчих здібностей на конкретному життєвому матеріалі. Формування творчих здібностей спирається на розвиток творчого мислення та особливо таких компонентів як:

- *Аналітичні компоненти* – відповідно понятійно-логічне мислення – логічність, рухливість, вибірковість, асоціативність, кмітливність, здатність диференціювати тощо;

- *Емоційні компоненти* (чуттєво-образне мислення): яскравість образів, емоційна оцінка подій, фактів, явищ тощо;

- *Творчі компоненти* (наочно-дієве мислення): пошук раціональних шляхів вирішення, нестандартність (прояв індивідуальності, оригінальності, подолання стереотипів), уміння передбачати результат, прагнення синтезувати кращі знання та вміння в діяльності, вибір найбільш прийняттого рішення з можливих варіантів та вміння обґрунтувати правильність вибору.

Так як навчання іноземної мови має на меті комплексну реалізацію виховних, освітніх і розвиваючих завдань і в процесі навчання студенти опановують основи говоріння, аудіювання, письма, основними видами мовної діяльності. Креативний (творчий) підхід до навчання іноземної мови забезпечує оволодіння цими основами та підвищення мотивованого інтересу до вивчення іноземної мови.

Викладання іноземної мови через свою комунікативну природу завжди відрізнялося творчим характером, більшою спрямованістю створення своїх власних мовних продуктів. Все це, безперечно, вимагає креативності, самостійності та критичності мислення. Виходячи з даної позиції, вважаємо використання прийомів технології критичного мислення на уроках англійської мови настільки ж простим, як і необхідним.

Аналіз досліджень. Проблеми вивчення та викладання англійської мови досі не втрачають своєї актуальності, починаючи з таких вчених-психологів, як Н.І. Жінкін, Б.В. Беляєв, В.А. Артемов, А.А. Леонтьєв та ін., закінчуючи сучасними дослідженнями в галузі психології, лінгвістики та лінгводидактики.

Ф. Кайнц запропонував наступну класифікацію мовних висловлювань: а) ініціативну (спонтанну) мову; б) реактивну мову; в) імітативну мову; г) автоматичну мову та д) стохастичну мову (Kainz, 1951: 112).

Згідно з Б. Скіннером, мовленнєве висловлювання ділиться на чотири типи: а) контрольована поведінка; б) прохання, наказ, питання; в) «такти», тобто реактивне мовлення; г) автоклітики, тобто інтравербальне поведінка (Skinner, 1957: 3-5).

У основі класифікації мовних висловлювань Ч. Фриза лежать два критерії: здатність висловлювання розпочинати розмову і приналежність висловлювання тому чи іншому говорящому. Виходячи з вищезгаданого, Ч. Фриз виділяє такі типи висловлювань:

1) ситуативна (здатність розпочати розмову);

2) продовження (не початкова, але належить до того ж оратора);

3) Відповідь (не початкова, пов'язана з іншим оратором) (Fries, 1952:120).

Дж. Керролл також впливає з двох критеріїв, формулюючи свою класифікацію мовленнєвих висловлювань: функціональний критерій та максимальний характер характеру твердження, тобто наявність або відсутність форм речення (Carroll, 1964: 24).

Слід також зазначити, що вивчаючи англійську мову, потрібно звернути увагу не лише на стандартні поняття – ситуативні, мотивації, але й на мислення учнів. Необхідність розглядати творче мислення як невід'ємний елемент навчального процесу говорить багато іноземних сучасних методистів: Е.О. Берехкі, А. Карпаті, Т.Д. Декер, Т. Менхард, І.Кх. Crossbergen тощо

За словами Е.О. Беречки та А. Карпаті, концептуальні елементи творчості: процес, продукт, особистість студентського та навчального середовища (Bereczki, Kárpáti, 2021).

Сучасні експерти в галузі розвитку творчого мислення І. Куперс та М. Ван Дікік стверджують, що розвиток резервних творчих навичок може бути найбільш ефективно досягнуто лише в тому випадку, якщо взаємодія учасників навчання (викладачів та студентів) можна ретельно вивчити (Kupers, van Dijk, 2020).

Результати наукових досліджень і педагогічний досвід сучасних педагогів та науковців дають змогу стверджувати, що використання креативних методів навчання має низку суттєвих переваг перед традиційними методами в контексті формування у студентів загальнолюдських цінностей (Е. Арванітопуло, Л. Байдурова, І. Зимня, І. Мудрицька, А. Муратов, Е. Полат, Т. Полилова, Т. Шапошникова та ін.).

Мета статті – проаналізувати основні фактори використання креативного мислення при навчанні англійській мові в вищому навчальному закладі.

Виклад основного матеріалу. Студенти, які вивчають англійську мову, часто можуть мати обмежені мовні навички, але вони приходять до аудиторії, наповненої творчим потенціалом. Створюючи середовище в аудиторії, в якому розвиток творчості та творчості заохочується з самого початку, ефективність вивчення англійської мови значно покращується. Завдяки інтеграції творчого мислення в уроки іноземної мови студенти розвивають відповідні когнітивні навички, такі як спостереження, опитування, порівняння, опозиція, уява та прогнозування, необхідне їм у всіх навчальних сферах та в реальному житті. Вони

також розвивають метакогнітивні навички: вміння критично оцінювати власні результати навчання. Прикладаючи основи для розвитку творчого мислення на уроках англійської мови, необхідно враховувати ряд загальних факторів:

1) творчість не відбувається у вакуумі. Завжди є щось, що стимулює та підсилює формування нестандартного мислення учнів, наприклад, ідеї, малюнок, тексту, історії, об'єкта, запитання чи проблеми чи певної комбінації;

2) творче мислення бере свій початок у емоційній залученні учнів до діяльності. Це призводить до стану «поток» (повне об'єднання з вашим бізнесом, придбання ним, коли ви не відчуваєте часу, самі, коли замість втоми спостерігається постійний сплеск енергії;

3) креативне мислення передбачає здатність вільно та спонтанно грати з ідеями. У той же час він включає дисципліноване мислення, цікавість та увагу до деталей та зусиль. Все це повинно підтримувати розробку конкретних стратегій та навичок.

Під час викладання англійської мови важливо дати можливість розвитку творчості, а саме планування та організації пари таким чином, щоб систематично озброїти студентів з навичками та стратегіями, які їм потрібно для досягнення творчого результату стосовно досліджуваної теми та їх поточний рівень мови. Це можна висловити через лист, акторську майстерність, музику, мистецтво, мультимедіа чи будь-яку їх поєднання, і результати можуть приймати різноманітні форми, такі як вірші, загадки, історії, ролі-ігри, плакати, картини, відеоролики або мультимедійні презентації.

Студентам також важливо надати більше незалежності в мовній практиці, «послабити контроль». У цьому випадку студенти зазвичай демонструють творчий підхід та винахідливість, і це допомагає розвивати вільність своєї мови англійською та самостійно міркувати. Прослуховуючи відповіді, важливо застосувати техніку затримки виправлення помилок. Замість того, щоб наполювати на точності мови та виправляти кожну помилку під час продуктивної мовної діяльності, краще заохотити учнів використовувати мову природним, творчим та незабутнім способом.

Розглянемо основи творчості, тобто ряд загальних факторів, які дозволяють вчителю розвивати творчість в аудиторії незалежно від віку та рівня навчання, а також, чи використовуєте ви підручник та цифрові ресурси чи не використовуєте технології зовсім.

1. Формування позитивної самооцінки. Створення позитивної самооцінки учнів через визна-

ння їх індивідуальних переваг, оцінюючи їх внесок у навчальний процес, повагу до розбіжностей у поглядах та створенні аудиторської спільноти, в якій співпраця та взаємодія є нормою, вчитель швидше буде залучати учнів до вільного та гнучкого мислення, готовності ризикувати, що характеризує творчість.

2. Проява креативності у педагога. Для того, щоб заохотити учнів по-новому подивитися на речі, досліджувати та придумати оригінальні рішення проблеми, сам вчитель застосовує творчу поїздку до навчальної діяльності та методів її організації. Вчитель може придумати творчі способи ефективного управління своєю діяльністю, наприклад, сигналом уваги (дзвоник, спеціальний жест тощо). Інші приклади творчих ідей для управління поведінкою включають систему жовтих та червоних карт, як у футболі. Також корисно мати прості, креативні ідеї, які не потребують спеціальної підготовки та матеріалів, і використовувати їх для відновлення робочого настрою або як теплої, повторення або заключного етапу уроку.

3. Надання студентам вибору. Маючи вибір, студенти вчать брати на себе відповідальність за свої рішення, розвивати незалежність та здатність контролювати свою підготовку. Це призводить до почуття «участі» та бажання докласти додаткових зусиль для створення творчої роботи. Ситуація з вибором робить навчання особистості та незабутньою. Ви можете запропонувати студентам приймати рішення на різних рівнях: від маленьких (з ким працювати) до більш серйозних, таких як вибір тем для навчання. Вибір також може бути потужним інструментом управління поведінкою.

4. Ефективне використання запитань. Технологія використання питань для зачарування учнів та заохочення їх творчо мислити, надзвичайно важлива для кожного вчителя.

Для розмежування, оцінки та впорядкування питань від більш простих до складніших, корисно використовувати переглянуту систематику навичок мислення Bloom (Madaus, 1973: 254). Таксономія ділиться навичками мислення нижчого порядку (lower order thinking skills – LOTS), наприклад, запам'ятовування, розуміння та застосування та навички мислення вищого порядку (higher order thinking skills – HOTS), які визначаються як аналіз, оцінка та творчість. Багато в основному пов'язані з відтворенням, ідентифікацією та базовим розумінням. HOTS є більш складними і вимагають великих пізнавальних зусиль. Багато розвитку дуже важливий для вивчення іноземних мов. Сходи питань – це приклад того, як використовувати переглянуту систематику цвітіння для плану-

вання питань різних рівнів та розвитку навичок мислення на основі читання історії. Також ефективно використовувати здатність задавати питання у кубі для навчання. Здатність задавати питання – це спосіб навчання, а також допомагає студентам творчо мислити. На кожному краю куба, питання What, Why, When, Where, How, Who. Студенти в парах по черзі кидають куб і задають питання своєму партнеру, використовуючи запитальне слово на стороні куба. Така робота проводиться після читання текстів, тематичної роботи або як засіб спілкування.

5. Встановлення взаємовідносин. Усвідомлення зв'язків між різними сферами життя, предметами навчальної програми, досвідом у класі та за її межами, ідеї, отримані з різних джерел, зміцнюють довіру студентів у своїх здібностях, створюють основу для творчого підходу до навчальної діяльності та її результати. Встановлення стосунків та стосунків між речами породжує ідеї та підтримує творче мислення. Існують також конкретні методи, які можна використовувати, розробляючи здатність знаходити зв'язки між ідеями та об'єктами та думати різними та творчими способами. Наприклад, як «випадкова асоціація, ця вправа спонукає студентів знайти зв'язки між речами, які не мають очевидного зв'язку. Необхідно писати слова, які учні вже знають на невеликих картах, і покласти їх у сумку чи шапку. Студенти по черзі приймають три картки випадково і складають пропозицію або складають історію, яка їх з'єднує.

6. Дослідження ідей. Щоб сприяти відкритому, творчому мисленню, потрібно регулярно надавати основу та стимули для досліджень, експерименти з ідеями. Це має відбуватися в атмосфері взаємної поваги та цінності думки всіх. Методи мозкового штурму, вирішення проблемних завдань та завдань, в яких студенти розглядають проблеми з різних точок зору, стимулюють дослідження та призводять до творчого мислення. Прикладом може бути «Мінцеві карти». Створення психічної картки дозволяє учням візуалізувати процес мислення над питанням чи проблемою. Вони можуть бути корисними для розвитку ідей разом із цілою аудиторією. Також гра «творче спостереження», яка використовує зображення для розвитку творчого мислення, усвідомлення того, як зображення, особливо реклама, впливають на наші почуття. Питання задається: про що ви думаєте, дивлячись на зображення? Які почуття ви відчуваєте? Чому? Як наступні заходи, студенти можуть робити свої фотографії, створювати меми на певну тему, проблему, обговорювати результати, задавати питання, порівнювати різні ідеї.

7. Просування критичної оцінки. У рамках сприяння творчості необхідно навчити учнів відобразити свою діяльність, здатність критично оцінювати власні ідеї, їх представлення, дії та результати. Завдяки критичному розумінню діти можуть оцінити обґрунтованість та цінність своєї творчої роботи. Роздуми, частина якої є критичним аналізом, з часом призводить до розвитку активного творчого мислення. Ви можете порівняти досягнуті результати з критеріями успіху в кінці ряду завдань, а також шляхом регулярного використання щоденних нот студентів або листів самооцінювання.

Висновки. Підсумовуючи вищезазначене, ми можемо зробити висновок, що творчість будь-якого індивіда складається з взаємодії трьох компонентів: комунікативної компетентності, здатності мислити творчо та мотивацією. Здатність творчо мислити визначає гнучкість та винахідливість у пошуку рішення цієї конкретної проблеми, що стоїть перед студентом.

Комунікативна компетентність та творче мислення – стратегічна сировина особистості,

необхідні елементи для усного ділового спілкування – її природний ресурс. Третій фактор – мотивація – залежить від того, як людина використовує цей ресурс. Комунікативна компетентність, творче мислення (здатність креативно мислити) та мотивація, що залежать один від одного. Вони взаємодіють між собою і знаходяться в діалектичній єдності. Комунікативна компетентність неможлива без творчого мислення. Недостатньо знати лексичні одиниці та граматичні конструкції мови, щоб бути комунікативними. Необхідно вміти використовувати свої знання, і ці навички досягаються лише у формуванні творчого мислення, здатності креативно мислити. Так само, як і комунікативна компетентність, креативне мислення вимагає мотивації. Вчений може розрізняти великі знання та здатність знаходити нові підходи до старих проблем, але якщо він не має мотивації виконувати конкретну роботу, він просто цього не зробить. Його інтелектуальний та творчий потенціал або залишатиметься незахищеним, або знаходити застосування у чомусь іншому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Курочкіна В. С., Теплухіна Н. О. Розвиток критичного мислення на заняттях з іноземної мови. *Англійська мова та література*. 2017. № 3(517). С. 3–7.
2. Ничкало Н.Г. Розвиток професійної освіти і навчання в контексті європейської інтеграції. *Педагогіка і психологія: Вісник АПН України*. 2008. № 1 (58). С. 57–69.
3. Ніколаєнко О.В., Ушата Т.О. Інформаційні та комунікаційні технології моделювання процесу навчання іноземної мови у немовному ВНЗ. Наукові праці. *Серія : Педагогіка, психологія і соціологія*. Вип. 5 (155). Донецьк : ДВНЗ «ДонНТУ». 2009. 368 с.
4. Пехота О.М., Кіктенко А.З., Любарська О.М. та ін. Освітні технології: навч.-метод. посіб. / За ред. О.М. Пехоти. К.: А.С.К. 2003. 255 с.
5. Creativity in the English language classroom, Alan Maley, Nik Peachey, British Council, 2015. 112 p.
6. Bereczki E.O., Kárpáti A. Technology-enhanced creativity: A multiple case study of digital technology-integration expert teachers' beliefs and practices. *Thinking Skills and Creativity*. 2021. Vol. 39. URL: <https://doi.org/10.1016/j.tsc.2021.100791>
7. Carroll J.B. Language and Thought. Englewood Cliffs (N.J.). 1964. 118 p.
8. Fries Ch. The Structure of English. N.Y. 1952. 304 p.
9. Kainz F. Psychologie der Sprache. Bd. III, Stuttgart. 1951. 537 S.
10. Kupers E., van Dijk M. Creativity in interaction: the dynamics of teacher-student interactions during a musical composition task. *Thinking Skills and Creativity*. 2020. Vol. 36. URL: <https://doi.org/10.1016/j.tsc.2020.100648>
11. Skinner B.F. Verbal Behavior. L. 1957. 504 p.
12. Madaus G. F. A Causal Model Analysis of Bloom's Taxonomy. *American Educational Research Journal*. 1973. 10. P. 253–262.

REFERENCES

1. Kurochkina V. S., Teplukhina N. O. Rozvytok krytychnoho myslennia na zaniattiakh z inozemnoi movy. [Development of critical thinking in foreign language classes.]. *English language and literature*, 2017, Nr 3(517), pp. 3–7 [in Ukrainian].
2. Nychkalo N.H. Rozvytok profesiinoi osvity i navchannia v konteksti yevropeiskoi intehratsii. [Development of professional education and training in the context of European integration.]. *Pedagogy and psychology: Heraldof the APN of Ukraine*, 2008, Nr 1 (58), pp. 57–69 [in Ukrainian].
3. Nikolaienko O.V. Informatsiini ta komunikatsiini tekhnolohii modeliuvannia protsesu navchannia inozemnoi movy u nemovnomu VNZ [Information and communication technologies for modeling the process of learning a foreign language in a non-linguistic university]. *Scientific works. Series: Pedagogy, psychology and sociology*. Ed. 5 (155), Donetsk: State Educational Institution «DonNTU», 2009, 368 p. [in Ukrainian].
4. Piekhota O.M., Kiktenko A.Z., Liubarska O.M. ta in. Osvitni tekhnolohii [Educational technologies]. *Educational method manual / Under the editorship*. K.: A.S.K, 2003, 255 p. [in Ukrainian].

5. Creativity in the English language classroom, Alan Maley, Nik Peachey, British Council, 2015. 112 p.
6. Bereczki E.O., Kárpáti A. Technology-enhanced creativity: A multiple case study of digital technology-integration expert teachers' beliefs and practices. *Thinking Skills and Creativity*. 2021. Vol. 39. URL: <https://doi.org/10.1016/j.tsc.2021.100791>
7. Carroll J.B. Language and Thought. Englewood Cliffs (N.J.). 1964. 118 p.
8. Fries Ch. The Structure of English. N.Y. 1952. 304 p.
9. Kainz F. Psychologie der Sprache. [Psychology of Language.] Bd. III, Stuttgart. 1951. 537 S. [in German].
10. Kupers E., van Dijk M. Creativity in interaction: the dynamics of teacher-student interactions during a musical composition task. *Thinking Skills and Creativity*. 2020. Vol. 36. URL: <https://doi.org/10.1016/j.tsc.2020.100648>
11. Skinner B.F. Verbal Behavior. L. 1957. 504 p.
12. Madaus G. F. A Causal Model Analysis of Bloom's Taxonomy. *American Educational Research Journal*. 1973. 10. P. 253–262.

УДК 378.098

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/57-1-36>**Надія ВАСИНЬОВА,***orcid.org/0000-0002-7019-0247**кандидат педагогічних наук, доцент,**доцент кафедри публічної служби та управління навчальними й соціальними закладами**Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»**(Полтава, Україна) ned1235@ukr.net*

СТЕЙКХОЛДЕРСЬКИЙ ПІДХІД ЯК УМОВА СТРАТЕГІЧНОГО РОЗВИТКУ УНІВЕРСИТЕТУ

У статті доведено, що задля забезпечення свого місця у сучасній економіці, заснованій на знаннях, університети змушені ретельно переглянути свою роль і відносини з різними групами, спільнотами, зацікавленими сторонами, зокрема територіальною громадою. Розкрито потенціал теорії стейкхолдерів у забезпеченні стратегічного розвитку університету. Обґрунтовано безпосередній та опосередкований вплив партнерської співпраці закладу вищої освіти із зацікавленими сторонами на діяльність кожного учасника такої взаємодії, зокрема соціально-економічний розвиток країни.

Зазначено, що заклади вищої освіти шляхом створення якісної стратегії повинні: аналізувати зміни в оточенні університету, вимоги ринку, законодавство тощо; уживати заходів на основі очікуваних змін, а не на основі поточного стану; запроваджувати рішення, які полегшують навчальний процес – ураховуючи зміни в навколишньому середовищі; переглядати бізнес-концепції ЗВО, зокрема цінності, що переважають; стимулювати дії, спрямовані на отримання зворотного зв'язку від зацікавлених сторін, особливо зовнішніх задля визначення корисності наданих знань, навичок, компетенцій університетом.

Узагальнення отриманої інформації дозволило визначити перспективні напрями встановлення взаємодії закладів вищої освіти із зацікавленими сторонами (стейкхолдерами). Автором підкреслено, що наразі найважливішим напрямом, який потребує вивчення та вирішення, є ідентифікація зацікавлених сторін у сучасних умовах (у воєнний час), їх класифікація відповідно до їх відносної важливості та, після цього, встановлення партнерських відносин із зацікавленими сторонами.

У статті зроблено висновок, що співпраця закладів вищої освіти з зацікавленими сторонами на партнерських засадах ефективно впливатиме на діяльність усіх рівнів цього процесу, зокрема на активізацію соціальної відповідальності, сталий розвиток країни загалом.

Ключові слова: *університет, стейкхолдерський підхід, взаємодія, партнерські засади, заклад вищої освіти, стратегічний розвиток.*

Nadiia VASYNOVA,*orcid.org/0000-0002-7019-0247**Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,**Associate Professor at the Department of Public Service and Management**of Educational and Social Institutions**Luhansk Taras Shevchenko National University**(Poltava, Ukraine) ned1235@ukr.net*

STAKEHOLDER APPROACH AS A CONDITION FOR UNIVERSITY STRATEGIC DEVELOPMENT

The article proves that in order to take their place in the modern knowledge-based economy, universities have to carefully review their role and relations with various groups, communities, stakeholders, in particular the territorial community. The potential of the stakeholder theory in ensuring the strategic development of the university is revealed. The article substantiates direct and indirect impact of partnership cooperation of a higher education institution with stakeholders on the activities of each party of such interaction, in particular, on the social and economic development of the country.

It is pointed out that higher education institutions, creating a qualitative strategy, should: analyze changes in the university environment, market requirements, legislation, etc.; take measures based on expected changes, rather than on the current condition; introduce solutions that facilitate the educational process taking into account changes in the environment; review business concepts of higher education institutions, in particular the fundamental values; stimulate actions aimed at obtaining feedback from stakeholders, especially external ones, to determine the usefulness of the knowledge, skills, competencies provided by the university.

The generalization of the received information made it possible to determine the promising directions for establishing interaction of higher education institutions with interested parties (stakeholders). The author emphasizes that currently the most important areas that need studying and where new solutions need to be found are the identification of stakeholders in modern conditions (in wartime), classification of stakeholders according to their relative importance and, after that, the establishment of partnerships with the stakeholders.

The article concludes that the cooperation of higher education institutions with stakeholders on a partnership basis will effectively influence the activities of all levels of this process, in particular, the increased social responsibility, and sustainable development of the country as a whole.

Key words: *university, stakeholder approach, interaction, partnership basis, higher education institution, strategic development.*

Постановка проблеми. Нові принципи управління закладами вищої освіти (чесність і довіра до ділових стосунків; толерантність; відповідальність за порушення домовленостей; соціальна відповідальність, зокрема перед суспільством у цілому; схильність діяти у власних інтересах, але за єдиними для всіх правилами тощо) передбачають активне залучення зацікавлених сторін до процедур забезпечення якості освітнього процесу. Використання в практиці управління потенціалу теорії стейкхолдерів безпосередньо впливає на якість освіти, а також на сталий розвиток університету загалом. Але незважаючи на те, що заклади вищої освіти визнають важливість взаємодії із зацікавленими сторонами, більшість із них зосереджуються на низьких і середніх ступенях взаємодії, пов'язаних із певною діяльністю у напрямі розвитку закладу освіти. Проте це, на нашу думку, обмежує можливості партнерської взаємодії зацікавлених сторін, виключає розширення подібної співпраці та формування стійкої її моделі.

Аналіз досліджень. Дослідження впливу різних груп стейкхолдерів на вищу освіту в Україні проведено А. Шаровим, дослідники Г. Піскурська, Н. Шевченко, М. Хитько обґрунтовують доцільність залучення різних груп стейкхолдерів до процесу забезпечення якості вищої освіти. Утім, С. Безвух у своїй науковій праці окреслює масові недоліки цього процесу. Інституціональні проблеми взаємодії стейкхолдерів у вищій освіті, напрями підвищення ефективності співпраці висвітлено в доробках І. Мазур, Н. Савицької, С. Тарасенко, В. Чепак, В. Чумак та ін.

Питання взаємодії університетів і бізнесу у сфері інновацій, роль обох сторін у спільній роботі, зокрема обґрунтування ідеї врахування інтересів зацікавлених сторін в управлінні організаціями активно досліджуються зарубіжними науковцями: С. Берман (S. Berman), Бредлі Р. Егл (Bradley R. Agle) Д. Грін (D. Green), Т. Дунфі (T. Dunfee), П. Сантьяго (P. Santiago), Донна Дж. Вуд (Donna J. Wood), Рональд К. Мітчелл (Ronald K. Mitchell), Л. Шиндлер (L. Schindler), Р. Філіпс (R. Philips) та ін.

Низка наукових робіт присвячено проблемі впливу та зв'язків зі стейкхолдерами щодо стратегічного розвитку організації: Б. Агле (B. Agle), Р. Ватсон (R. Watson), А. Вікс (A. Wicks), Т. Джонс (T. Jones), М. Кларсон (M. Klarcson), Р. Мітчел (R. Mitchel), С. Огден (S. Ogden), Е. Фриман (E. Freeman), Р. Філіпс (R. Philips) та ін.

У межах нашого дослідження інтерес складає наукова праця О. Кравченко (Кравченко, 2018), у якій висвітлено зарубіжний досвід використання стейкхолдерського підходу в управлінні стратегічним розвитком закладу вищої освіти. Також авторка окреслює процедуру взаємодії керівної системи та стейкхолдерів зарубіжних університетів у процесі розроблення стратегії розвитку та стратегічного плану університету.

Крім того, цінним напрацюванням є дослідження, представлені Є. Хриковим (Хриков, 2021). Професор у своїй роботі виокремлює ключові ідеї оптимізації взаємодії ЗВО та роботодавців, а саме: спрямованість взаємодії на розвиток регіону та країни; партнерський характер взаємодії; нормативне закріплення мети, змісту, форм взаємодії; орієнтація на перспективне планування взаємодії; поєднання використання досвіду вітчизняного, міжнародного досвіду взаємодії та розробки її інноваційних форм; технологічне забезпечення функціонування системи взаємодії за допомогою напрацьованих її форм; спрямованість працівників на забезпечення взаємодії; вирішення проблеми взаємодії на чотирьох рівнях – державному, регіональному, галузевому та рівні окремих установ. Уважаємо, що врахування вже отриманих результатів є потужним поштовхом щодо розвитку вищої освіти, підвищення конкурентоспроможності університету в освітньому середовищі.

Проте, на нашу думку, не достатньо вивченими залишаються окремі аспекти з проблематики, особливо у вітчизняному науковому просторі. До актуальних питань, які потребують наразі додаткового вивчення, відносимо процес взаємодії закладів вищої освіти із зацікавленими сторонами як стратегічної складової кожної зі сторін. Але

звідси є також доречність в обґрунтуванні позитивного впливу партнерської співпраці на діяльність усіх рівнів цього процесу, зокрема на покращення конкурентних переваг країни.

Мета статті: обґрунтувати партнерську взаємодію закладів вищої освіти та зацікавлених сторін як стратегічну складову кожного учасника цього процесу.

Виклад основного матеріалу. Дієву взаємодію закладів вищої освіти із зацікавленими сторонами справедливо можна вважати одним із основних принципів підвищення стійкості університету. Зацікавленою стороною (стейкхолдером), за визначенням Р. Фрімена, може бути будь-яка група чи особа, яка сама може впливати на досягнення цілей організації і на яку впливає досягнення цілей організації (Freeman, 1984).

З точки зору теорії зацікавлених сторін, як зазначають Н. Шевченко та М. Хитько (Шевченко, Хитько), будь-яка організація, включаючи заклади вищої освіти, існує для задоволення потреб усіх зацікавлених сторін, і це є їх основною метою. Ми погоджуємося також з думкою вчених, що якщо університет не орієнтований у своїй діяльності на інтереси зацікавлених сторін, він навряд чи може розраховувати на розвиток. Однак окремі зацікавлені сторони можуть відрізнятися у своєму сприйнятті та визначенні критеріїв якості, чинників, які впливають на рівень задоволеності учасників-партнерів. На жаль, також прослідковується ситуація, коли заклади вищої освіти у встановленні взаємодії з зацікавленими сторонами здебільшого постають у ролі «прохача». Тому необхідним є донесення значущості такої співпраці до потенційних учасників взаємодії та встановлення договірних відносин.

У свою чергу, Д. Вотсон (Watson, 2012) підкреслює, що не всі групи, які розглядаються як зацікавлені сторони, насправді є зацікавленими сторонами, оскільки роль, яку вони відіграють, вплив на організацію дуже низький або зовсім відсутній. Таким чином, погляди зацікавлених сторін можуть бути як альтруїстичними, керуватися інтересами (гурботою) щодо діяльності ЗВО та суспільства (громадськості) загалом, так і егоїстичними (засновані на особистих і приватних інтересах). Проте деякі можуть поєднувати принципи обох сторін, що за змістом більше схоже на взаємодію. Але важливо, щоб взаємодія була побудована на партнерських засадах.

Спираючись на вищезазначене, зацікавлені сторони – це репрезентативні групи (або особи), які отримують вигоду від результатів діяльності університету та роблять свій внесок у їх розви-

ток. Рівень їх впливу залежить від наявних форм взаємодії, масштабів співпраці та взаємозв'язку з діяльністю закладу вищої освіти. На наше переконання, в ідеалі потрібно домогтися розуміння того, що співпраця закладів вищої освіти з зацікавленими сторонами (стейкхолдерами) на партнерських засадах ефективно впливатиме на діяльність усіх рівнів цього процесу, зокрема на активізацію соціальної відповідальності, сталий розвиток країни загалом.

Цікавим є положення про те, що стейкхолдери володіють одним або кількома з трьох атрибутів відносин: влада, легітимність і терміновість. Поєднуючи ці атрибути, можна створювати типологію зацікавлених сторін, пропозиції щодо їх важливості для керівників організацій, а також напрями досліджень та управління (Ronald K. Mitchell, 1997).

Отже, насамперед використання всього потенціалу теорії стейкхолдерів забезпечить гармонізацію інтересів обох сторін та підвищить їх конкурентоспроможність. Утім, вибір стратегії взаємодії із роботодавцями залежить, перш за все, від загальної стратегії розвитку ЗВО. Можна припустити, що в сучасних умовах достатньо велика кількість зацікавлених сторін, з якими наразі співпрацюють університети потребують більш чіткого формулювання стратегії для розвитку та управління відносинами між ними.

Тому заклади вищої освіти шляхом створення якісної стратегії повинні:

- аналізувати зміни в оточенні університету, вимоги ринку, законодавство тощо;
- уживати заходів на основі очікуваних змін, а не на основі поточного стану;
- запроваджувати рішення, які полегшують навчальний процес – ураховуючи зміни в навколишньому середовищі;
- переглядати бізнес-концепції ЗВО, зокрема цінності, що переважають;
- стимулювати дії, спрямовані на отримання зворотного зв'язку від зацікавлених сторін, особливо зовнішніх (роботодавці, представники державних установ) з метою визначення корисності наданих знань, навичок, компетенцій університетом).

Звідси доцільно підкреслити, що стратегічні пріоритети співпраці з зацікавленими сторонами повинні відповідати концепції розвитку закладу вищої освіти. Утім як виокремлення перспективних напрямів взаємодії, безпосередньо, залежить від провідних завдань університету.

Ми погоджуємося з позицією О. Кравченко, що дослідження стейкхолдерської моделі в управ-

лінні розвитком закладів вищої освіти дозволяють підвищити якість управлінської діяльності на різних рівнях управління та підвищити конкурентоспроможність університету в освітньому середовищі (Кравченко, 2018), що, у свою чергу, безпосередньо впливає на соціально-економічний розвиток країни зокрема.

Розглянемо певні можливості використання теорії стейкхолдерів у стратегічному управлінні Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Університет намагається реалізовувати політику єдиної системної комунікації зі всіма стейкхолдерами. Зовнішні стейкхолдери, з якими ЗВО налагодив зв'язки, залучаються здебільшого з установ, де застосовуються інновації у технології, управлінні й економічній діяльності. Здобувачі вищої освіти мають можливість проходження виробничої практики та/або дуального навчання з подальшим працевлаштуванням. Однією з цілей їх залучення є проведення експертної оцінки якості освітніх програм.

Університет активно спрямовує свою діяльність на налагодження взаємодії з бізнесом, громадськими організаціями, зокрема територіальною громадою. Сьогодні підписано достатню кількість угод, договорів, меморандумів щодо встановлення двосторонньої співпраці та партнерства.

Відповідно до Положення про розробку, затвердження, оновлення змісту та закриття освітніх програм у ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка» процедур забезпечення якості освіти (Положення, 2021), освітня програма (ОП) розробляється проектною групою на чолі з гарантом певної освітньої програми, узгоджується з директором інституту, органами студентського самоврядування, представниками стейкхолдерів, навчальним відділом, проректором. Остаточне затвердження освітньої програми розглядається вченою радою університету, але після врахування результатів опитування здобувачів вищої освіти, співбесід із роботодавцями, випускниками.

Проте важливо підкреслити, що стейкхолдери залучаються не лише до проведення експертної оцінки якості освітньої програми, але й до рецензування навчально-методичних матеріалів, беруть активну участь у підсумковій атестації здобувачів вищої освіти. Стейкхолдери включені до складу Ради університету, тому вони можуть здійснювати вплив на навчальний процес (підвищення якості освітньої програми та всього навчального процесу загалом), а також, вносити зміни до нормативних документів.

Відділ управління якістю освітньої діяльності ЗВО проводить опитування роботодавців, випускників, здобувачів вищої освіти з метою отримання надійної та достовірної інформації про оцінювання якості освітніх програм (Сайт Державного закладу). До змісту анкети роботодавців входять питання щодо визначення рівня задоволеності роботодавців професійною підготовкою випускників ЛНУ імені Тараса Шевченка, які працюють у їх установах/організаціях; оцінювання рівня практичної підготовки випускників; з'ясування рівня зацікавленості в прийомі на роботу випускників університету тощо. Крім того, Процедура оцінювання якості викладання освітнього компонента здобувачами вищої освіти (Процедура оцінювання, 2020) передбачає також участь здобувачів освітнього процесу моніторингу повноти викладення матеріалу за освітніми компонентами, рівнів задоволеності результатами навчання та методами викладання, якості освітньої програми. Моніторинг проводиться шляхом анонімного електронного опитування, анкета та результати якого розміщено на офіційному сайті університету.

Спираючись на вище зазначене, вплив і права стейкхолдерів не мають обмежуватися: переглядом змісту освітніх програм; забезпеченням зв'язку з потенційними роботодавцями; аналізом якості методичного забезпечення освітніх компонентів тощо.

До перспективних напрямів щодо встановлення взаємодії, зокрема налагодження співпраці, відносимо:

- розробку процедури щодо визначення потенційних стейкхолдерів;
- розробка стратегії розвитку (стратегічного плану) ЗВО, урахуваючи потенціал стейкхолдерського підходу;
- залучення провідних фахівців установ стейкхолдерів до проведення занять як на базі ЗВО, так і на базі установ стейкхолдерів;
- проведення спільних круглих столів, майстер-класів, тренінгів тощо;
- створення в університеті бази даних зацікавлених сторін.

У свою чергу, найважливішим напрямом, який потребує вивчення та вирішення, є ідентифікація зацікавлених сторін у сучасних умовах (у воєнний час), їх класифікація відповідно до їх відносної важливості та, після цього, встановлення партнерських відносин із зацікавленими сторонами.

Висновки. Отже підсумуємо, щоб забезпечити своє місце в сучасній економіці, заснованій на знаннях, університети змушені ретельно переглянути

свою роль і відносини з різними групами, спільнотами, зацікавленими сторонами, зокрема територіальною громадою. Саме цю проблематику відносимо до подальших наших досліджень. А також

конкретизації потребують окреслені ідеї взаємодії ЗВО та обґрунтування умов застосування всього потенціалу теорії стейкхолдерів щодо ефективної реалізації університетом «третьої місії».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кравченко О. І. Стейкхолдерський підхід у моделюванні стратегічного розвитку університету. *Педагогічні науки: реалії та перспективи*. Вип. 61. 2018. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/23735/Kravchenko.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 15.11.2022).
2. Положення про розробку, затвердження, оновлення змісту та закриття освітніх програм у ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка». 2021. URL: http://luguniv.edu.ua/wp-content/uploads/2021/07/polog_rozr_zatverd_g_ono_vl_zm_zakr_osv_prog_25.06.2021.pdf (дата звернення: 15.11.2022).
3. Процедура оцінювання якості викладання освітнього компонента здобувачами вищої освіти. 2020. Retrieved from http://luguniv.edu.ua/wp-content/uploads/2020/11/6_2_prot_zabezp_yakist_osvita_2020.pdf (дата звернення: 15.11.2022).
4. Сайт Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». URL: http://luguniv.edu.ua/wp-content/uploads/2021/06/op_073_menedj_usz_mag_2021.pdf (дата звернення: 15.11.2022).
5. Хриков Є. М. Теоретичні засади взаємодії закладів вищої освіти та територіальних громад. *Держава та регіони*. 2021. № 1 (71). URL: http://pa.stateandregions.zp.ua/archive/1_2021/16.pdf дата звернення: 15.11.2022).
6. Шевченко Н. О., Хитько М. Я. Роль стейкхолдерів у системі забезпечення якості вищої освіти. URL: <http://ir.nmu.org.ua/bitstream/handle/123456789/158420/3%20%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BA%D0%B0%20CD%201278-60-66.pdf?sequence=1> (дата звернення: 15.11.2022).
7. Freeman R. E. *Strategic management: A stakeholder approach*. Boston: Pitman, 1984.
8. Ronald K. Mitchell, Bradley R. Agle and Donna J. Wood. *Toward a theory of stakeholder identification and salience: Defining the principle of who and what really counts*. *Academy of Management Review* Vol. 22, No. 4. 1997. URL: <https://journals.aom.org/doi/abs/10.5465/amr.1997.9711022105>. <https://doi.org/10.5465/amr.1997.9711022105> (дата звернення: 15.11.2022).
9. Watson D. *Who Runs Our Universities? Perspectives: Policy and Practice in Higher Education*. 2012. № 16 (2). P. 41–45.

REFERENCES

1. Kravchenko O. I. *Stakeholderskyi pidkhyd u modeliuvanni stratehichnoho rozvytku univrsytetu [Stakeholder approach in modeling the strategic development of the university]*. *Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy*. Vyp. 61. 2018. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/23735/Kravchenko.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [in Ukrainian].
2. *Polozhennia pro rozrobku, zatverdzhennia, onovlennia zmistu ta zakryttia osvitnikh proham u DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka» [Regulations on the development, approval, updating of the content and closure of educational programs at the Taras Shevchenko National University of Education]*. 2021. URL: https://vnu.edu.ua/sites/default/files/2021-02/Polozhennia_perehliad_zakryttia_OP.pdf [in Ukrainian].
3. *Protsedura otsiniuvannia yakosti vykladannia osvitnoho komponenta zdobuvachamy vyshchoi osvity [The procedure for evaluating the quality of teaching the educational component by students of higher education]*. 2020. URL: http://luguniv.edu.ua/wp-content/uploads/2020/11/6_2_prot_zabezp_yakist_osvita_2020.pdf [in Ukrainian].
4. *Sait Derzhavnoho zakladu «Luhanskyi natsionalnyi univrsytet imeni Tarasa Shevchenka»*. [Website of the State institution «Luhansk National University named after Taras Shevchenko»]. URL: http://luguniv.edu.ua/wp-content/uploads/2021/06/op_073_menedj_usz_mag_2021.pdf [in Ukrainian].
5. Khrykov Ye. M. *Teoretychni zasady vzaiemodii zakladiv vyshchoi osvity ta terytorialnykh hromad [Theoretical principles of interaction between higher education institutions and territorial communities. State and regions]* *Derzhava ta rehiony*. № 1 (71). 2021. URL: http://pa.stateandregions.zp.ua/archive/1_2021/16.pdf [in Ukrainian].
6. Shevchenko N. O., Khytko M. Ya. *Rol steikkholderiv u sytemi zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity. [The role of stakeholders in the higher education quality assurance system]*. URL: <http://ir.nmu.org.ua/bitstream/handle/123456789/158420/3%20%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BA%D0%B0%20CD%201278-60-66.pdf?sequence=1>
7. Freeman R. E. *Strategic management: A stakeholder approach*. Boston: Pitman. 1984.
8. Ronald K. Mitchell, Bradley R. Agle and Donna J. Wood. *Toward a theory of stakeholder identification and salience: Defining the principle of who and what really counts*. *Academy of Management Review* Vol. 22, No. 4. 1997. URL: <https://journals.aom.org/doi/abs/10.5465/amr.1997.9711022105>. <https://doi.org/10.5465/amr.1997.9711022105>
9. Watson D. *Who Runs Our Universities? Perspectives: Policy and Practice in Higher Education*. 2012. № 16 (2). P. 41–45.

УДК 37.016+821.09(100):378-057.875

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/57-1-37>

Ігор ГАВРИЛО,

orcid.org/0000-0003-1782-7146

*старший викладач кафедри романських мов і зарубіжної літератури
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»
(Ужгород, Україна) ihor.havrylo@uzhnu.edu.ua*

Михайло РОШКО,

orcid.org/0000-0001-6325-986X

*кандидат філологічних наук, доцент,
декан факультету іноземної філології
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»
(Ужгород, Україна) mykhailo.roshko@uzhnu.edu.ua*

Тетяна СЛАВИЧ,

orcid.org/0000-0002-1928-3237

*старший викладач кафедри романських мов і зарубіжної літератури
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»
(Ужгород, Україна) tetyana.slavych@uzhnu.edu.ua*

ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ З ЧАСТКОЮ НЕТРАДИЦІЙНИХ СТУДЕНТІВ

У нашій науковій розвідці коротко охарактеризовано навчальний онлайн процес в Ужгородському Національному Університеті та презентовано рішення та технології, які використовуються для успішного онлайн навчання студентів. Водночас, ми окреслюємо нові віяння в системі вищої освіти України, коли на бакалаврат вступають студенти, які вже давно здобули середню освіту або колись вчилися, однак, не закінчили ВУЗу і повернулися до навчання. Ми розглянули причини цього та побіжно висвітили проблему кількісного складу таких студентів у Європейських ВУЗах. Метою нашої роботи є розгляд стратегій проведення занять та підходів у навчанні зарубіжної літератури у вищій школі. Ми відмічаємо, що хоча університетське навчання передбачає авторитетну складову в підході до викладу матеріалу на лекційних заняттях, нетрадиційна група студентів може децю знизити поріг авторитетності в групі і наблизити його до партнерського, який може виявитися набагато пліднішим у процесі навчання, скажімо, на семінарських чи практичних заняттях. Проводивши лекційні заняття, ми пропонуємо викладачам провести певний експеримент та виділити певний час, щоб дати змогу студентам самим спробувати себе в ролі лектора, залучивши до цього як нетрадиційних студентів так і їхніх молодших колег. В той же час, ми пропонуємо групі завдання, які використовуються для проведення дебатів, диспутів та групових презентацій і які можуть бути чудовою нагодою для успішної соціалізації студентів різних вікових груп, імплементувати на практичних заняттях.

Оскільки життєвий досвід нетрадиційних студентів може децю, а, подекуди, й суттєво відрізнятись від більшості слухачів університетських курсів, то, при плануванні занять слід враховувати ці особливості. Звісно, завжди можна працювати з ними окремими групами, але на нашу думку, більш широке та активне залучення їх до навчального процесу сприятиме активному спілкуванню та обміну досвідом та думками з традиційними студентами. Такий підхід дозволить обом групам студентів краще та глибше інтерпретувати художні тексти та екстратекстуальну реальність доби, яка вивчається.

Ключові слова: нетрадиційні студенти, заняття, зарубіжна література, інтерпретація тексту.

Ihor HAVRYLO,<https://orcid.org/0000-0003-1782-7146>

Senior teacher at the Department of Romance Languages and Foreign Literature
Uzhhorod National University
(Uzhhorod, Ukraine) ihor.havrylo@uzhnu.edu.ua

Mykhailo ROSHKO,orcid.org/0000-0001-6325-986X

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Dean of the Faculty of Foreign Philology
Uzhhorod National University
(Uzhhorod, Ukraine) mykhailo.roshko@uzhnu.edu.ua

Tetiana SLAVYCH,orcid.org/0000-0002-1928-3237

Senior teacher at the Department of Romance Languages and Foreign Literature
Uzhhorod National University
(Uzhhorod, Ukraine) tetyana.slavych@uzhnu.edu.ua

THE PECULIARITIES OF TEACHING FOREIGN LITERATURE IN A HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENT WITH PART OF NON-TRADITIONAL STUDENTS

In our research, the online educational process at Uzhhorod National University is briefly described. At the same time the solutions and technologies used for successful students' online education are presented. We outline new trends in the system of higher education of Ukraine, which deal with the students who have obtained secondary education long ago or studied, but did not graduate from university. Nowadays they tend to return to educational establishments and enter the bachelor's program. We highlighted the reasons for this trend and briefly presented the problem of the quantitative composition of such students in European universities. The purpose of our article is to consider strategies for conducting classes and approaches to teaching foreign literature in higher educational establishments. We note that although university education involves an authoritative component in the approach to the presentation of material in lectures, a non-traditional group of students can somewhat lower the threshold of authority in the group and bring it closer to a partnership, which can be much more fruitful in the learning process, for example, in seminars or practical classes. We suggest that during lecture classes teachers should try to conduct a certain experiment and allocate certain time to allow students to test themselves in a role of a lecturer, involving both non-traditional students and their younger colleagues. At the same time, we offer group tasks, which are used for conducting debates, disputes and group presentations to be implemented in practical classes. They may be of great help for successful socialization of students belonging to different age groups.

Since the life experience of non-traditional students may be slightly, and in some cases, significantly different from the majority of students of university courses, these issues should be taken into consideration when planning classes. Of course, it is always possible to work with non-traditional students in separate groups, but in our opinion, a wider and more active involvement of them in the educational process will contribute to active communication and exchange of experience and opinions with traditional students. This approach will allow both groups of students to better and more deeply interpret and understand texts and the extra-textual reality of the epoch under consideration.

Key words: non-traditional students, lectures, foreign literature, text interpretation.

Постановка проблеми. Останні декілька років, за кордоном, частка нетрадиційних студентів почала зростати. Деякі дослідники навіть намагаються систематизувати та провести класифікацію таких студентів, які вступають у вищі навчальні заклади після двадцяти трьох років чи пізніше (Schuetze, 2002). Однак, поки що так і не вдалося встановити певне визначення для них (сюди можна віднести як студентів, які перервали своє навчання через різні причини, так і старших по віку студентів та тих, які мали несприятливі соціально-економічні умови для здобуття вищої освіти). Від традиційних студентів вони відріз-

няються своїм віком, а, відтак, і відношенням до навчання. Вони можуть вступати до ВНЗ за різних обставин:

- працювали деякий час до цього і, щоб продовжити кар'єрний зріст, змушені отримати вищу освіту;
- не змогли поступити до ВНЗ зразу після отримання середньої освіти;
- змінився ринок праці;
- прагнуть саморозвитку та нового досвіду;
- хочуть змінити своє життя і здобути нові знання;
- їхні батьки не мали освіти і мотивують їх здобути її.

В Україні теж збільшується число таких студентів, але якщо дотепер вони здебільшого вступали на магістратуру, то цього року були поодинокі випадки вступу до бакалаврату. Слід відзначити, що кількість таких студентів є малою не тільки в Україні, а й за кордоном, що і відрізняє їх від традиційних студентів. Хоч, в той же час, в Португалії, наприклад, ще в 2006 році кількість нетрадиційних студентів сягнула 15% від загалу, чим і викликала до життя такий термін як «тиха революція» (Fragoso, 2018). Однак, ця цифра є скоріше виключенням з тенденції ніж фіксованою сталою. Загалом, кількість нетрадиційних студентів коливається в межах десяти відсотків.

Аналіз досліджень. Деякі дослідження відзначають, що, хоч дві третини студентів і почали навчання у ВНЗ задля підвищення кваліфікації на основній роботі, однак 87% з них відзначають, що роблять це заради саморозвитку (Scholz, 2006). Дослідження Волтера А. та інших (Wolter, 2015) відзначають, що нетрадиційні студенти йдуть вчитися у ВНЗ з метою зміни місця роботи чи посади або заради можливості кращого заробітку в майбутньому. Та, слід відзначити, що дані дослідження є досить умовними та малочисельними, щоб могли виводити якусь сталу статистику, та відрізняються методами та підходами досліджень. Саме через це вони можуть слугувати лише як ілюстраційний матеріал та окресленням проблематики, яку слід ще досліджувати.

Порівняльний аналіз мотивації до навчання у традиційних та нетрадиційних студентів показав, що між ними є помітна різниця. Загалом, нетрадиційні студенти є більш мотивованими розвивати свої компетентності та кваліфікаційні здібності ніж традиційні (Brändle, 2014). Відбувається це головним чином через те, що вони вже мають певні уявлення про ринок праці та вступають до ВНЗ ґрунтовно вивчивши заздалегідь питання отриманих компетенцій та вмій, які здобуватимуть. Однак, звісно, бувають і виключення.

Мета статті – розглянути особливості навчання зарубіжної літератури в класах з часткою нетрадиційних студентів, презентувати деякі моделі проведення занять з ними, та окреслити переваги залучення їх до активнішого обміну досвідом та співпраці з традиційними студентами.

Виклад основного матеріалу. Сьогоднішні непрості реалії є викликом не лише для нашої країни, а й для її системи вищої освіти зокрема. Слід відзначити, що дистанційне навчання стало вже звичним видом здобуття знань для студентів, однак велика кількість підходів та технічних особливостей є завжди новим досвідом для них.

Оскільки Ужгородський Національний Університет використовує широкий спектр інструментів Google Workspace для навчання, а платформу Moodle та репозитарій УжНУ для контролю знань та доступу до них студентів, то, послуговуючись ними, вони поглиблюють та вдосконалюють свої інформаційно-цифрові та технологічні компетентності. Актуальними ці знання, вміння та навички опанування сучасними технологіями будуть не лише для традиційних студентів, які, хоч і звикли до дистанційної форми проведення занять, однак, не працювали з такими комплексними та багатофункціональними рішеннями, а й в першу чергу і для нестандартних студентів, які або не мали досвіду онлайн навчання або теж потребують його актуалізації.

Навчання онлайн – виклик в першу чергу самоорганізації, виставленням пріоритетів та вмінням планувати свою роботу для всіх видів студентів. Однак, нетрадиційні студенти мають більше життєвого досвіду та їм дещо легше справитися з цими викликами. Саме тому, вид навчання в онлайн режимі їх більше приваблює, оскільки воно є більш гнучким. Тому, з самого початку процесу навчання, викладачу слід подати студентам список художніх текстів, які виносяться на читання та, традиційно, надати список літератури та питань для екзаменаційного / залікового контролю (все це можна подати у вигляді посилань на інформаційні онлайн ресурси та платформи) з методичними рекомендаціями для легшої та успішнішої самостійної роботи. В той же час, традиційні студенти мають більш актуальні навички використання онлайн технологій при навчанні, що й зумовлює їхню відкритість до опанування нових технологічних рішень. Слід зауважити, що згідно досліджень закордонних науковців: чим молодшими є студенти, тим меншим є шанс на їхнє виключення (Kehm та ін., 2019). Саме тому ми пропонуємо більше залучати нетрадиційних студентів до кооперації з молодшими студентами, щоб викликати в обох групах інтерес до навчання та побудови міжособистісних зв'язків, які стимулюватимуть його.

Використовуючи частково-пошуковий спосіб ведення лекційних занять надаючи слово чи можливість висловитися студентам, з самого початку традиційні студенти можуть бути неготовими до цього і якраз у цьому їм можуть подати приклад їхні старші колеги. Формуючи проблемні питання, аналізуючи та виокремлюючи проблемні місця, які виникають в процесі викладу лекційного матеріалу, викладач таким чином активніше спонукає аудиторію до висловлення певних гіпотез,

думок, вирішення яких не обов'язкове на самій лекції, зате має бути ретроспективно згадане та опрацьоване на практичних заняттях, що матиме позитивний вплив на засвоєння матеріалу та сприятиме активнішій позиції традиційних студентів. Тому, на нашу думку, проблемні та асоціативні лекції мають активніше використовуватися на заняттях з часткою нетрадиційних студентів.

На лекціях в нагоді можуть бути фахові ігри, які передбачають виступ студентів у ролі екскурсовода (розповісти про періоди життя письменника, систематизувати його творчий шлях, використовуючи ілюстративний матеріал у вигляді презентацій, відеороликів, презентуючи їх на онлайн лекції), вчителя літератури (статі на місце викладача і дати характеристику творчості письменника, характеризуючи риси його творчості, манеру письма, особливості проблематики та поетики його творів). Залучати студентів слід, використовуючи мотиваційну складову: запланувати в модульному контролі певну кількість балів за самостійну роботу чи роботу над проектом. Як приклад, в курсі зарубіжної літератури XVII–XVIII століття, можна виокремити творчість Роберта Бернса та Мацуо Басьо і запропонувати студентам напряму «014. Середня освіта» охарактеризувати їхню творчість та презентувати перед колегами, виділивши їм певний час на самій лекції. Проводивши даний експеримент, з метою дати слухачам можливість відчувати себе лекторами, слід залучити як традиційних так і нетрадиційних студентів. В той же час, усім учасникам лекції можна дати завдання слідкувати за процесом викладу та звернути увагу на особливості добору та викладу матеріалу. Такий підхід залучить до процесу викладання та сприймання матеріалу всю аудиторію, а дискусійна складова – активізує зацікавлення до самонавчання.

На нашу думку, на практичних заняттях, слід широко використовувати діалогові технології навчання, в першу чергу асоціативно-прогностичні, евристичні та аналітико-інтерпретаційні, залучаючи до них як традиційних так і нетрадиційних студентів. Використовуючи евристичний метод, на нашу думку, не слід окремо виділяти ці групи студентів, а дозволити їм самим активно виступати та презентувати свої думки та погляди, що в свою чергу дозволить їм відчувати себе вільніше та сприятиме індивідуалізації відповідей. На практичному занятті, трактуючи певний образ, означаючи його, віддзеркалюючи його в собі, студенти тлумачать його як знак, за яким прихований певний смисл, виступають як у ролі інтерпретатора так і беруть участь у процесі «збирання себе»

(М. Хайдеггер). Завдання викладача зарубіжної літератури якраз і полягає в тому, щоб надати студентам більше практики в інтерпретуванні художніх творів, а, відтак, в процесі, краще зрозуміти самих себе.

Студенти, презентуючи власну аргументацію, висуваючи гіпотези та персональні судження, мають змогу окреслити свої думки та вислухати колеги, а, відтак, скоригувати їх або навчитися краще викристалізовувати чи коректніше презентувати їх. Можливість аргументації, формулювання та захисту певної точки зору – може бути втілено на практичних заняттях у вигляді групових доповідей з наперед визначеними викладачем позиціями (використовуються вони як напрям, приклад, а не як диктат чи вимога). Наприклад, на практичному занятті по зарубіжній літературі XVII–XVIII століття, можна запропонувати студентам зробити групову доповідь по особливостям презентації програми Просвітництва в романах Д. Дефо «Робінзон Крузо» та Дж. Свіфта «Мандри Гуллівера». Після доповідей, обговорити подібності та відмінності стратегій апеляції до читача даних авторів, їхні особливі манери письма, проблематику творів, та дати студентам можливість аргументувати свій вибір твору та автора, вислухати їхню мотивацію у виборі позиції, дати їм нагоду захистити її, чи, навпаки, піддати сумніву, використовуючи науковий диспут.

Робота в групі результує собою колективізацію та деперсоналізацію суджень та думок і сприяє обговоренню та осмисленню їх суті та природи, при цьому не критикуючи позицію чи точку зору окремих учасників. З іншого боку, саме колективізація та груповою робота розкріпає учасників, дає їм змогу висловитися в маленькому колі своїх колеги, а потім плавно перейти і до загалу. Залучення як традиційних, так і нетрадиційних студентів до діалогічного процесу може бути корисним для їхньої соціалізації та взаємообміну думок та світоглядних позицій. На самому початку такої роботи, викладач може подати приклад проблемних питань чи пункти тематики для обговорення, модерувати доповіді, давати студентам слово по черзі, вчити їх правильно і точно аргументувати свої думки та судження в процесі диспуту. При наступних спробах провести такий тип занять, викладач може не брати активну участь в них, проте може занотовувати собі зауваження стосовно його проведення чи думки щодо покращення, з метою обговорити їх зі студентами та висунути методичні рекомендації для успішнішого та продуктивнішого проведення такого роду занять. Таким чином, успішними стратегіями про-

ведення даного типу заняття можуть бути: «модерація заняття викладачем», «діалогічна студентська робота» та «зауваження залучених сторін задля покращення процесу заняття».

Висновки. Як підсумок нашого дослідження, слід зауважити, що залучення до взаємодії нетрадиційних та традиційних студентів на заняттях із зарубіжної літератури, на нашу думку має великий потенціал, а, застосовуючи, різні прак-

тики діалогічних методів їх проведення зацікавлять та мотивуватимуть слухачів до активності. Водночас, лише окресливши типи взаємодій та моделей занять різних вікових груп студентів на заняттях зарубіжної літератури, відзначаємо широке коло питань та підходів, які ще слід дослідити та висвітлити для активнішої взаємодії студентів та пліднішого навчання в сучасних швидко-змінних умовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Brändle T. Studienmotive und Lebensziele: Ein Vergleich der Intentionen nicht-traditioneller und traditioneller Studierender. *Beiträge zur Hochschulforschung*, 2014. № 36 (4), pp. 92–119.
2. Fragoso A., Valadas S. T. Dos “Novos Públicos” do Ensino Superior aos estudantes “não-tradicionais” no Ensino Superior: Contribuições para a construção de um breve mapa do campo. *Estudantes não-tradicionais no Ensino Superior*. 2018. pp. 19–38.
3. Kehm B., Larsen M., Sommersel H. Student dropout from universities in Europe: A review of empirical literature. *Hungarian Educational Research Journal*. 2019. № 9(2), pp. 147–164.
4. Scholz W. D. Vom Meister zum Magister, von der Erzieherin zur Diplomandin. Berufliche Weiterbildung als Schlüssel zum Hochschulstudium in Niedersachsen. Oldenburg: BIS-Verlag der Carl von Ossietzky Universität, 2006. 143 p.
5. Schuetze H. G. From adults to non-traditional students to lifelong learners in higher education: Changing contexts and perspectives. *Journal of Adult and Continuing Education*. 2014. № 20 (2), pp. 37–55.
6. Schuetze H. G., Slowey M. Participation and exclusion: A comparative analysis of non-traditional students and lifelong learners in higher education. *Higher Education*, 2002. № 44 (3–4), pp. 309–327.
7. Wolter A., Dahm G., Kamm C., Kerst C., Otto A. Nicht-traditionelle Studierende in Deutschland: Werdegänge und Studienmotivation: Ergebnisse eines empirischen Forschungsprojektes. *Beruflich Qualifizierte im Studium: Analysen und Konzepte zum Dritten Bildungsweg*. 2015. pp. 11–33.

REFERENCES

1. Brändle T. Studienmotive und Lebensziele: Ein Vergleich der Intentionen nicht-traditioneller und traditioneller Studierender [Students' motives and life goals. Comparing intentions of non-traditional and traditional students]. *Beiträge zur Hochschulforschung*, 2014. № 36 (4), pp. 92–119 [in German].
2. Fragoso A., Valadas S. T. Dos “Novos Públicos” do Ensino Superior aos estudantes “não-tradicionais” no Ensino Superior: Contribuições para a construção de um breve mapa do campo. [“New Audiences” of Higher Education to “non-traditional” students in Higher Education: Contributions for the construction of a brief map of the field]. *Estudantes não-tradicionais no Ensino Superior*. 2018. pp. 19–38 [in Portuguese].
3. Kehm B., Larsen M., Sommersel H. Student dropout from universities in Europe: A review of empirical literature. *Hungarian Educational Research Journal*. 2019. № 9(2), pp. 147–164.
4. Scholz W. D. Vom Meister zum Magister, von der Erzieherin zur Diplomandin. Berufliche Weiterbildung als Schlüssel zum Hochschulstudium in Niedersachsen. [From masters to master, from child care worker to degree candidate. Advanced professional training as key to higher education in Lower Saxony]. Oldenburg: BIS-Verlag der Carl von Ossietzky Universität, 2006. 143 p. [in German].
5. Schuetze H. G. From adults to non-traditional students to lifelong learners in higher education: Changing contexts and perspectives. *Journal of Adult and Continuing Education*. 2014. № 20 (2), pp. 37–55.
6. Schuetze H. G., Slowey M. Participation and exclusion: A comparative analysis of non-traditional students and lifelong learners in higher education. *Higher Education*, 2002. № 44 (3–4), pp. 309–327.
7. Wolter A., Dahm G., Kamm C., Kerst C., Otto A. Nicht-traditionelle Studierende in Deutschland: Werdegänge und Studienmotivation: Ergebnisse eines empirischen Forschungsprojektes. [Non-traditional students in Germany: Pathways and motivation to study]. *Beruflich Qualifizierte im Studium: Analysen und Konzepte zum Dritten Bildungsweg*. 2015. pp. 11–33 [in German].

УДК 311.4

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/57-1-38>**Гоу КВАНДЕНГ,***orcid.org/0000-0001-6573-9859**аспірант кафедри педагогіки, іноземної філології та перекладу
Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця
(Харків, Україна) 10602907@qq.com*

МЕТОДИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО КРАЩОГО ПЕРСОНАЛІЗОВАНОГО НАВЧАННЯ ДЛЯ КИТАЙСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ СТУДЕНТІВ КОЛЕДЖІВ У СЕРЕДОВИЩІ ЦИФРОВОЇ ОСВІТИ

У своєму науковому дослідженні ми розглянули методи та надали пропозиції щодо кращого персоналізованого навчання. Ми зробили порівняльний аналіз середовища цифрової освіти, яка надається китайським та українським студентам коледжів, учням шкіл та студентам вищої школи. Нами було запропоновано системний підхід до застосування ІКТ (Інформаційно-Комунікативні Технології).

Визнаючи величезний потенціал ІКТ для підвищення якості освіти, Генеральна конференція ЮНЕСКО 1997 року прийняла рішення про створення Інституту ЮНЕСКО з інформаційних технологій в освіті. Сьогодні ІІТО ЮНЕСКО є єдиним з Інститутів ЮНЕСКО, діяльність якого сфокусована виключно на питаннях застосування ІКТ в освіті. ІІТО бере участь у розробці та реалізації програм ЮНЕСКО, пов'язаних з використанням ІКТ на різних рівнях освіти та в різних його секторах. 2011–2013 роки: «Забезпечення якісної освіти для всіх та навчання протягом усього життя» та «Побудова інклюзивних товариств знань за допомогою інформації та комунікацій». Пріоритети ІІТО ЮНЕСКО визначено у стратегії діяльності на 2011–2013 роки: зміцнення потенціалу держав-членів ЮНЕСКО у сфері ІКТ в освіті на основі науково-обґрунтованої політики, підвищення кваліфікації вчителів та забезпечення рівності для вразливих груп населення; розвиток навчання з використанням засобів ІКТ на основі спільного використання інформації, відкритих освітніх ресурсів (ТМР), взаємодії та співробітництва. Аналіз політики та проведення досліджень – головні компоненти діяльності Сектору освіти ЮНЕСКО. Саме тому зусилля ІІТО сфокусовані на організації та підтримці політичного діалогу, наданні консультативних послуг та проведенні аналітичних та якісних досліджень. Інститут бере участь у формулюванні, аналізі та впровадженні правових, адміністративних, педагогічних, психологічних та етичних принципів формування освітнього середовища, заснованого на використанні ІКТ. Основними видами діяльності ІІТО за цим напрямком є: організація та проведення зустрічей на найвищому рівні з питань політики використання ІКТ в освіті; форуми, присвячені обговоренню політики, пов'язаної із застосуванням ІКТ в освіті; аналіз передового досвіду використання ІКТ освіти.

Ключові слова: Інформаційно-Комунікативні Технології, ЮНЕСКО, дослідження взаємодії.

Gou QUANDENG,*orcid.org/0000-0001-6573-9859**Graduate Student at the Department of Pedagogy, Foreign Philology and Translation
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics
(Kharkiv, Ukraine) 10602907@qq.com*

METHODS AND SUGGESTIONS FOR BETTER PERSONALIZED LEARNING FOR CHINESE AND UKRAINIAN COLLEGE STUDENTS IN A DIGITAL EDUCATION ENVIRONMENT

In our scientific research, we reviewed methods and provided suggestions for better personalized learning. We conducted a comparative analysis of the digital education environment provided to Chinese and Ukrainian college students, high school students, and high school students. We proposed a systematic approach to the use of ICT (Information and Communication Technologies).

Recognizing the enormous potential of ICT to improve the quality of education, the UNESCO General Conference in 1997 decided to establish the UNESCO Institute for Information Technology in Education. Today, UNESCO IITE is the only UNESCO Institute whose activity is focused exclusively on the application of ICT in education. IITE participates in the development and implementation of UNESCO programs related to the use of ICT at various levels of education and in its various sectors. 2011–2013: “Ensuring quality education for all and lifelong learning” and “Building inclusive knowledge societies through information and communications.” The priorities of UNESCO IITE are defined in the activity strategy for 2011–2013: strengthening the potential of UNESCO member states in the field of ICT in education based on science-based policy, improving the qualifications of teachers and ensuring equality for vulnerable population

groups; development of education using ICT tools on the basis of sharing information, open educational resources (OER), interaction and cooperation. Policy analysis and research are the main components of UNESCO's Education Sector. That is why ITO's efforts are focused on organizing and supporting political dialogue, providing advisory services, and conducting analytical and qualitative research. The Institute participates in the formulation, analysis and implementation of legal, administrative, pedagogical, psychological and ethical principles for the formation of an educational environment based on the use of ICT. The main types of activities of ITO in this area are: organization and holding of meetings at the highest level on the policy of using ICT in education; forums dedicated to the discussion of policies related to the use of ICT in education; analysis of best practices in the use of ICT in education.

Key words: *Information and Communication Technologies, UNESCO, interaction research.*

Незважаючи на цілком певний потенціал ІКТ, давні очікування переходу глобальних, національних та регіональних систем освіти на новий рівень, на жаль, часто не виправдовуються. ІКТ мають потужні інструменти для роботи з текстовою, числовою та графічною інформацією, що становить основу освітнього середовища; у поєднанні з комунікаційними технологіями та Інтернетом вони створили феноменальне за своїми можливостями всесвітнє середовище навчання. Але все ж таки, незважаючи на ці переваги, прагнення підвищити якість освіти шляхом впровадження інноваційних перетворень на основі повсюдного застосування ІКТ поки залишається нереалізованим. Комп'ютерне обладнання в школах часто залишається мрією через ціну, а більшість установ вищої освіти, незважаючи на зовнішню декларативну підтримку інновацій, усіма силами пручається активному і широкому впровадженню онлайн навчання так само завзято, як і їх студенти, навпаки, в нього стрімко занурюються. У зв'язку з цим необхідно виробити систематичний підхід до застосування ІКТ з метою підвищення ефективності та якості навчального процесу та його результатів на всіх рівнях освіти на основі інтеграції ІКТ та педагогіки, що дозволить виправдати всі очікування сучасного суспільства, що рухається шляхом до своєї нової стадії розвитку – Світовому суспільству знань. Тому школи сьогодні мають насамперед зосередитися на вирішенні проблем підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації вчителів у галузі застосування ІКТ та інноваційних педагогічних методів; розроблення навчальних планів, програм і навчально-методичних матеріалів нового типу, що відповідають вимогам Глобального суспільства знань, що формується; створення професійних мереж та освітніх співтовариств для консолідації досвіду та педагогічних практик, а також на відповідних організаційно-підготовчих заходах. Важливі зміни повинні відбуватися і в системах професійно-технічної освіти, що поступово переорієнтуються на вирішення завдань формування та розвитку нивиків, націлених не тільки на завтра, але і на післязавтра,

на основі застосування нових і перспективних технологій. Вища ж освіта має заново продумати свою роль у світі в умовах Глобального суспільства знань, де відкриті освітні ресурси забезпечують можливість доступу до високоякісного контенту для величезної кількості студентів, які готові і раді з легкістю поєднувати роботу і навчання. Однак вирішення цих глобальних проблем неможливе без вироблення відповідних політик та стратегій застосування ІКТ в освіті на національних та регіональних рівнях (S. Abbasi, T. Ayooob, A. Malik, S. Memon).

Незважаючи на те, що великі університети є міжнародними навчальними закладами, держави несуть національну відповідальність за навчання з початку розвитку народної освіти у XVIII і XIX століттях. Держави вважають, що освіта є ключовим елементом в їх культурному, економічному та соціальному розвитку (W. Journell, 2010).

Останнім часом загальне сприйняття того, що система освіти є все більш важливим стратегічним фактором в економічному розвитку, сприяє тісній взаємодії між країнами, оскільки вони намагаються здобути уроки з політичних успіхів і невдач один одного. Прагнення досягти Загальної початкової освіти з стійко зростаючою динамікою з моменту проведення Форуму Джомтьєн в 1990 році стало вражаючим прикладом міжнародного співробітництва. країни чітко усвідомити освітній процес у їхній країні в порівнянні з конкуруючими державами. Тим часом країни, що розвиваються, розширюють «відкриту освіту» з метою залучення величезного потоку учнів, які бажають отримати середню освіту, допомагають один одному в рамках міжнародних партнерських структур, таких як Державна Асоціація Відкритої Освіти. денцій щодо проведення контролю якості у міжнародній вищій освіті (ЮНЕСКО, 2005). На сьогоднішній день ЮНЕСКО вивчає доцільність Міжнародної Угоди для визнання ступенів та кваліфікацій з метою доповнення вже існуючих регіональних конвенцій. Розвивається рух Відкриті освітні ресурси (ТМР) створює величезний запас чудових навчальних матеріалів для вільного використання та адаптації всіма бажаними

користувачами (А. Kiv, О. Merzlykin, Y. Modlo, P. Nechypurenko, I. Topolova, 2019).

ІКТ є як двигуном, так і координатором зростаючої глобалізації середовища освіти. ІКТ є рушійною силою, оскільки педагоги розуміють, що поєднання цифрових технологій і ресурсів дає більше можливостей для розширення горизонтів та покращення якості навчання, викладання та підготовки, ніж усі попередні освітні технології від шкільної дошки до телебачення. Більшість викладання і навчання є вербальною, чи це слова, числа, формули чи зображення. Цифрові навчальні матеріали якісно відрізняються від традиційних навчальних матеріалів своєю можливістю керувати ними. ІКТ є координатором, так як Інтернет – це унікальний засіб для широкого, доступного поширення освітнього матеріалу (Abel R., Mattson L, Cho Y.-S., 2007). Оскільки Інтернет також став засобом взаємодії, його потенціал для викладання та навчання став ще суттєвішим. Найголовніше, що саме учні мають величезний вплив на впровадження ІКТ на всіх рівнях освіти. Шкільні системи розуміють, що повинні пристосуватися до цифрового покоління дітей, а студенти університетів обирають онлайн у більшій кількості, ніж будь-коли.

При впровадженні ІКТ в освітній процес слід враховувати характерні особливості будь-якої технології. Безліч видів застосування ІКТ в освіті зазнають невдачі або показують результати нижче за очікувані, оскільки фундаментальні особливості технології втрачені через увагу, сфокусовану на окремо взятих пристроях, а не системі в цілому. По-перше, технологія полягає в житті заходів для задоволення потреб людини – у разі в освіті. По-друге, технологія покладається не тільки на наукові знання, але також включає цінності інноваційних практик «ноу-хау» (Vacsich P., 2009). По-третє, технологія включає організовані способи здійснення системи дій, що гарантують запланований результат. Це стосується автоматичного та неавтоматичного набору взаємодій між машинами, людьми та системами для різних процесів. Останній пункт є найбільш важливим. Множинні спроби впровадження ІКТ розчарували своїх ініціаторів, тому що вони звертали недостатню увагу на використовувані системи, людей і способи їх взаємодії. якісними.

Дані принципи також є ключовими для застосування ІКТ в освіті, де мета повинна полягати у підвищенні якості, ефективності та доступності навчання для кожного. Для того, щоб зрозуміти потенціал нових ІКТ та визначити стратегію інформатизації освіти, насамперед зазначимо,

що державні органи поділяють три цілі для систем освіти. Вони прагнуть розширити доступ до освіти на всіх рівнях, вони хочуть підвищити якість освітніх результатів, і при цьому повинні залишати низькими витрати з метою максимізувати цінність інвестицій державних коштів. Зображення цих цілей як вектори трикутника добре ілюструє потенційно революційний внесок ІКТ (Деніел, 2010). Мета полягає в тому, щоб розтягнути трикутник, подовжуючи вектори доступності та якості, скорочуючи вектор вартості. У загальноприйнятій аудиторній освіті з учителем та групою учнів це неможливо. Спроба збільшити доступність за рахунок збільшення кількості студентів у класі спричинить втрату якості. Спроба збільшити якість великою кількістю навчальних ресурсів і більш досвідченими вчителями збільшить вартість навчання. Скорочення витрат надаватиме безпосередній вплив як на доступність, так і на якість. Різні технології вже розтягнули цей трикутник для більшості продуктів і послуг у сучасному суспільстві: сучасні автомобілі незрівнянно кращі і доступніші, ніж приватний транспорт минулих років, сучасна стоматологія значно покращила стан ротової порожнини людей доступними засобами. Ітелектуальне використання ІКТ також може створити подібну революцію у всіх сферах освіти. Розвиток апаратного та програмного забезпечення Швидкий розвиток апаратного та програмного забезпечення для процесу освіти не планує уповільнювати своє зростання. Крім того, траєкторії застосування ІКТ в освіті у різних країнах розходяться. У той час, коли настільні комп'ютери чи ноутбуки стали найпоширенішим технічним посередником між учнями та ІКТ, з'явилися побоювання про «цифрову нерівність». Як у самих країнах, так і за їх межами доступ людини до цифрового обладнання значно відрізняється. На сьогоднішній день цифрова нерівність більш яскраво виражена через зростання розриву в рівні добробуту на території однієї країни, ніж через абсолютну нестачу доступу до цифрової комунікації (Abel R., Mattson L, Cho Y.-S., 2007). Країни, що розвиваються, масово накиннулися на мобільні технології, і мережі зростають з метою задовольнити їх зростаючі потреби населення у зв'язку. Через десятиліття після того, як термін ОРМ був вперше введений на форумі з відкритого програмного забезпечення навчального курсу для країн, що розвиваються, рух ОРМ вийшов на новий рівень розвитку на Світовому Конгресі ЮНЕСКО з ОРВ (ЮНЕСКО, 2012). Отримавши схвалення просування ГОР в урядів, цей рух вимагає від країн

гарантії того, щоб освітні матеріали, розроблені за допомогою державних коштів, також були доступні за відкритими ліцензіями. Оскільки країни приймають таку політику, вони створять суспільство, в якому, як ніколи раніше, знання буде загальним багатством людства. Доступність ГЗР, що росте, різко збільшить потенціал ІКТ в освіті. Вчителі швидко змінять своє ставлення до ІКТ, оскільки хороша якість і відповідні ГТР будуть представлені в надлишку, стануть легко розміщуваними, а також легко адаптованими та видозмінюваними. Це підвищить ефективність ІКТ у практиці кожного вчителя у класі (Óscar Martín-Rodríguez, J. C. Fernández-Molina, M. Ángel Montero-Alonso, F. González-Gómez, 2015).

В основному картина невдач при впровадженні комп'ютерів в заклади вищої освіти абсолютно схожа із ситуацією для коледжів та середніх спеціальних закладів. Проте в цій ситуації є три важливі стимули для пошуку способів забезпечення дійсно позитивного внеску ІКТ у вищу освіту. Комп'ютерна грамотність Метою більшої систем освіти є комп'ютерно грамотний випускник коледжу. Оскільки коледжі обладнані комп'ютерами саме з цією метою, варто дослідити – чи може їх використання, так само як і використання при навчанні комп'ютерної грамотності, поліпшити і збагатити навчання з інших предметів. шлях до покращення освіти. Вони сподіваються, що використання технології призведе до більш швидких результатів, ніж наполеглива праця над покращенням навчання та управління. Оскільки, так чи інакше, цей тиск призведе до впровадження комп'ютерів в коледжі, вищі чиновники повинні гарантувати, що це відбуватиметься системно і ефективно. Забезпечення доступності другого ступеня загальної освіти є на сьогоднішній день найбільшою освітньою проблемою у світі. При успішному повсюдному запровадженні Всесвітньої вищої освіти сотні мільйонів студентів все ще не здобувають вищу освіту. Багато країн не мають ресурсів для того, щоб вирішити проблему шляхом збільшення кількості коледжів, а отже, слід розглядати всі можливі альтернативи здобуття загальної освіти. Відкрита освіта є одним із таких підходів, і ІКТ відіграють ключову роль у розширенні його доступності. Деніел (2010) стверджував, що відкриті школи – неоціненний ресурс для всіх освітніх систем – дозволять об'єднати в єдине середовище школи, педагогічні установи, розробників навчальних планів, міністерства освіти та суспільство. Прийняття систематичного підходу до шкіл – звернути пильну увагу на чотири сегменти системи освіти:

підготовку вчителів; створення матеріалів для навчальних програм; формування організаційних структур; створення навчальної ІКТ середовища (Arum R., Roksa J., 2011).

Студенти масово обирають навчання онлайн. Бейтс (2011) визначив чотири ключові тенденції у вищій освіті Сполучених Штатів: зростання онлайн навчання, прискорення цього зростання, велика частка комерційного сектору у дистанційному навчанні, проблема забезпечення якості результатів дистанційного навчання у системі вищої освіти. Набір на дистанційні курси в США збільшився на 21% з 2009 по 2010 рік порівняно з 2% збільшенням загального набору студентів до університетів. Більше 80% американських студентів, ймовірно, оберуть онлайн курси у 2014 році, порівняно з 44% у 2009 році. Сім із десяти американських установ із найвищим набором на онлайн навчання створені для отримання прибутку. Будучи вже добре впровадженими в цей формат навчання, комерційні постачальники, ймовірно, будуть отримувати прибуток від студентського вибору онлайн форми навчання. Крім того, платні форми навчання зручніші для просування онлайн, оскільки вони стикаються з меншим опором від викладацького складу та не залежать від інвестицій у програму університету. Інтелектуальне використання ІКТ мало допомогти вищій освіті охопити більше студентів, покращити результати навчальної діяльності, забезпечити більш гнучку доступність і зробити все це за меншою ціною. Натомість було зазначено, що витрати підвищуються, оскільки інвестиції в ІКТ та персонал з їхньої підтримки збільшуються, не замінюючи іншу роботу у процесі навчання (автоматизація управління). Існує мало доказів покращених результатів навчальної діяльності і поки проблематично забезпечити в дистанційному навчанні відповідність стандартам якості вищої освіти. Викладання: виклик корпоративним структурам розроблення курсу та студентської підтримки. Навпаки, більшість державних установ зазвичай покладається на окремих академіків для створення та підтримки онлайн версії свого аудиторного курсу. Бейтс називає це моделлю «героя-одинака» і стверджує, що вона з меншою ймовірністю створить стійке онлайн навчання такої ж якості, що і командний підхід. Ці тенденції будуть продовжуватися, поки державні установи не адаптують свої корпоративні структури і процеси вимогам навчання онлайн. Зараз ми бачимо переконавання систем вищої освіти: вони розколюються на державний сектор, зосереджений головним чином на дослідженні, і приватний сектор, що виконує

більшу частину онлайн навчання. Це створює гостру проблему державної політики. Деякі уряди спробували посилити різницю між державними дослідницькими університетами та іншими вищими навчальними закладами, зорієнтованими переважно навчання. Ідея зробити різницю між державними університетами, діяльність яких заснована на проведенні наукових досліджень та використання їх результатів у навчанні, та іншими вищими навчальними закладами, включаючи комерційні університети, діяльність яких зорієнтована в основному на навчання, в цілому нова. Лідери державної вищої освіти мають стратегічний вибір, який необхідно зробити.

ІКТ тісно пов'язані з підприємництвом, яке є провідною рушійною силою як глобальної, так і будь-якої національної економіки. Підприємництво стало істотним фактором економічного зростання, інноваційних процесів, конкуренції і з часом може зіграти ключову роль у боротьбі з бідністю. Самостійна зайнятість приватних підприємців є важливим способом отримання коштів для існування в країнах з низьким рівнем доходів, оскільки на ринку праці таких країн зазвичай недостатньо робочих місць у державному секторі. Підприємці, які мають власну справу, самостійно регламентують свою трудову діяльність, мають можливість формувати робоче середовище та впливати на своє співтовариство. бізнесу. Перелік підприємницьких навичок включає, серед інших, вміння планувати, приймати рішення і долати різні проблеми, а також креативність та комунікабельність.

Для підвищення інтересу студентів до підприємницької діяльності формальна професійно-технічна освіта повинна бути організована таким чином, щоб студенти перебували в контакт з культурою підприємництва, в ідеалі – в рамках освітньої установи. Але в традиційних освітніх інститутах більшість викладачів не прагнуть до роботи в галузі бізнесу та виробництва, воліючи залиша-

тися носіями академічних знань. В основному за своєю природою вони і не є підприємцями. Такий стан речей ставить перед ПТО серйозну задачу – розвинути в молодих людях навички для планування свого життя і майбутнього як підприємців. Дух підприємництва – вирішальний чинник для професійної освіти і підготовки як в розвинених, так і в країнах, що розвиваються. Нові інноваційні програми в майбутньому принесуть учням добрі дивіденди. Яким чином традиційним професійно-технічним навчальним закладам виробити у своїх студентів навички, необхідні для успішної підприємницької діяльності? Нижче наведено приклади творчого підходу до вирішення цього завдання. Економічно самодостатні школи. Економічно самодостатні школи з'явилися в результаті новаторської спроби об'єднати підприємництво та професійно-технічну освіту. Організувавши на своїй базі підприємницьку діяльність, такі навчальні заклади не лише підвищили ефективність навчання, а й забезпечили студентів майданчиком для практичної підготовки, а саму школу – засобами фінансування. Студенти займаються виробництвом та продажем товарів та послуг, і водночас навчальний заклад дає їм уявлення про культуру підприємництва, демонструє відчутні вигоди від набуття навичок та знань та акцентує увагу на способах спільної діяльності. Економічно самодостатні навчальні заклади успішно функціонують в таких країнах, що розвиваються, як, наприклад, Бенін (Західна Африка). Шкільні підприємства. Шкільні підприємства являють собою подібний підхід до ПТО, підтримуваний ЮНЕВОК. Шкільні підприємства створюються з розвитку в студентів компетентностей, необхідні як самостійної, так оплачуваної зайнятості. Поєднуючи навчання з виробництвом, колегіальні підприємства розвивають у студентів навички, необхідні для створення та управління малими підприємствами, і звертають особливу увагу на перспективу отримання прибутку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Abel R., Mattson L, Cho Y.-S. Standardization Issue Report: IMS Common Cartridge – Prospects for the Application of Common Cartridge // RM 2007-21. KERIS, 2007.
2. Arum R., Roksa J. Academically Adrift: Limited Learning on College Campuses. Chicago: University of Chicago Press, 2011.
3. Bacsich P. Alternative models of education delivery: Policy Brief, September, 2012. Moscow: UNESCO Institute for Information Technologies in Education, 2012. URL: http://iite.unesco.org/files/policy_briefs/pdf/en/alternative_models.pdf
4. Blair K., Schwartz D. How technology can change assessment: Policy Brief, October, 2012. Moscow: UNESCO Institute for Information Technologies in Education, 2012. URL: <http://iite.unesco.org/pics/publications/en/files/3214710.pdf>
5. dTech, 8th Annual LMS Data Update, 2020. URL: <https://edutechnica.com/tag/moodle/>
6. W. Journell, Perceptions of e-learning in secondary education: A viable alternative to class-room instruction or a way to bypass engaged learning?, Educational Media International (2010) 69–81. URL: <https://www.learntechlib.org/p/107121>
7. E-learning and digital education, 2020. URL: <https://www.statista.com/study/17598/e-learning-and-digital-education-statista-dossier/>

8. E. Duffin, E-learning and digital education – Statistics & Facts, 2020. URL: <https://www.statista.com/topics/3115/e-learning-and-digital-education/>
9. S. Abbasi, T. Ayoob, A. Malik, S. Memon, Perceptions of students regarding E-learning during COVID-19 at a private medical college, *Pakistan Journal of Medical Sciences* (2020). URL: <https://www.pjms.org.pk/index.php/pjms/article/view/2766>. doi:10.12669/pjms.36.COVID19-S4.2766
10. A. Kiv, O. Merzlykin, Y. Modlo, P. Nechypurenko, I. Topolova, The overview of software for computer simulations in profile physics learning, *CEUR Workshop Proceedings* 2433(2019) 352–362.
11. Óscar Martín-Rodríguez, J. C. Fernández-Molina, M. Ángel Montero-Alonso, F. González-Gómez, The main components of satisfaction with e-learning, *Technology, Pedagogy and Education* 24 (2015) (S, 267–277.) URL: <https://doi.org/10.1080/1475939X.2014.888370>.doi:10.1080/1475939X.2014.888370

REFERENCES

1. Abel R., Mattson L, Cho Y.-S. (2007). Standardization Issue Report: IMS Common Cartridge – Prospects for the Application of Common Cartridge // RM 2007-21. KERIS.
2. Arum R., Roksa J. (2011). *Academically Adrift: Limited Learning on College Campuses*. Chicago: University of Chicago Press.
3. Bacsich P. (2012). *Alternative models of education delivery: Policy Brief*, September, Moscow: UNESCO Institute for Information Technologies in Education, URL: http://iite.unesco.org/files/policy_briefs/pdf/en/alternative_models.pdf
4. Blair K., Schwartz D. (2012). *How technology can change assessment: Policy Brief*, October, Moscow: UNESCO Institute for Information Technologies in Education, URL: <http://iite.unesco.org/pics/publications/en/files/3214710.pdf>
5. dTech, (2020), 8th Annual LMS Data Update, URL: <https://edutechnica.com/tag/moodle/>
6. W. Journell, (2010) Perceptions of e-learning in secondary education: A viable alternative to class-room instruction or a way to bypass engaged learning?, *Educational Media International* 69–81. URL: <https://www.learntechlib.org/p/107121>
7. E-learning and digital education, (2020). URL: <https://www.statista.com/study/17598/e-learning-and-digital-education-statista-dossier/>
8. E. Duffin, (2020). E-learning and digital education – Statistics & Facts, URL: <https://www.statista.com/topics/3115/e-learning-and-digital-education/>
9. S. Abbasi, T. Ayoob, A. Malik, S. Memon, (2020). Perceptions of students regarding E-learning during COVID-19 at a private medical college, *Pakistan Journal of Medical Sciences* URL: <https://www.pjms.org.pk/index.php/pjms/article/view/2766>. doi:10.12669/pjms.36.COVID19-S4.2766
10. A. Kiv, O. Merzlykin, Y. Modlo, P. Nechypurenko, I. Topolova, (2019). The overview of software for computer simulations in profile physics learning, *CEUR Workshop Proceedings* 2433352–362.
11. Óscar Martín-Rodríguez, J. C. Fernández-Molina, M. Ángel Montero-Alonso, F. González-Gómez, (2015). The main components of satisfaction with e-learning, *Technology, Pedagogy and Education* 24 (S, 267–277.) URL: <https://doi.org/10.1080/1475939X.2014.888370>.doi:10.1080/1475939X.2014.888370

УДК 378.675/89

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/57-1-39>

Михайло ДЕМ'ЯНЧУК,
 orcid.org/0000-0001-8729-5144
 доктор педагогічних наук,
 професор кафедри медико-профілактичних дисциплін та лабораторної діагностики
 Комунального закладу вищої освіти «Рівненська медична академія»
 Рівненської обласної ради
 (Рівне, Україна) dmr-rv@ukr.net

СУТНІСТЬ ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОГО САМОРОЗВИТКУ МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ СЕСТРИНСЬКОЇ СПРАВИ

Узагальнено, що сучасна медицина вимагає стрімкого впровадження інновацій у систему охорони здоров'я, клінічну практику та підготовку медичних кадрів. Світові тенденції медичної освіти динамічно реагують на виклики сучасного соціуму. Динаміка оновлення сучасної медицини вимагає від майбутнього бакалавра сестринської справи готовності до професійного саморозвитку як процесу самоосвіти, самовдосконалення та самоорганізації. Підсумовано, що в сучасних дослідженнях професійний саморозвиток характеризується як безперервний процес самовдосконалення в умовах освітніх інновацій, становлення суб'єктності та конструктивної професійної взаємодії. Професійний саморозвиток особистості забезпечує розширення меж професійної діяльності та продукує динамічну зміну якості освітньо-професійної діяльності. Установлено, що медична освіта, яка є ресурсом професійного саморозвитку студента, засобом нарощування медичного потенціалу суспільства, пов'язана з формуванням особистості грамотного, компетентного та відповідального бакалавра сестринської справи, здатного надавати висококваліфіковану медичну допомогу. В сучасних державних освітніх стандартах всіх напрямків підготовки наскрізною вимогою є розвиток такої компетенції як здатність і готовність випускника до саморозвитку, самореалізації, самоосвіти, використання творчого потенціалу.

Констатовано, що професія висуває певні вимоги до особистості майбутніх бакалаврів сестринської справи, їх професійно-важливих якостей, які вдосконалюються протягом періоду професійного становлення. Професійне становлення витлумачується дослідниками як міждисциплінарний феномен у різних галузях наукового знання. Тоді як професійний розвиток – це і становлення професіонала, і його подальша зміна. Підсумовано, що етап професійної підготовки є сензитивним для професійного саморозвитку, відтак надає можливості, ресурси, так і ризику. Стартовим етапом професійного саморозвитку майбутніх бакалаврів сестринської справи є професійна освіта, де закладаються основи, окреслюються етичні норми, світоглядні орієнтири, що впливають на зміст професійного саморозвитку.

Ключові слова: професійний саморозвиток, студенти, медична академія, професійна підготовка, майбутні бакалаври сестринської справи.

Mykhailo DEMIANCHUK,
 orcid.org/0000-0001-8729-5144
 Doctor of Pedagogical Sciences,
 Professor at the Department of Medical Prevention Disciplines and Laboratory Diagnostics
 Municipal Institution of Higher Education «Rivne Medical Academy»
 of the Rivne Regional Council
 (Rivne, Ukraine) dmr-rv@ukr.net

ON THE ESSENCE OF THE PROBLEM PROFESSIONAL SELF-DEVELOPMENT OF FUTURE BACHELORS OF NURSING

It is summarized that modern medicine requires the rapid introduction of innovations into the health care system, clinical practice and training of medical personnel. Global trends in medical education dynamically respond to the challenges of modern society. The dynamics of updating modern medicine requires the future bachelor of nursing to be ready for professional self-development as a process of self-education, self-improvement, and self-organization. It is concluded that in modern research, professional self-development is characterized as a continuous process of self-improvement in the conditions of educational innovations, the formation of subjectivity, and constructive professional interaction. Professional self-development of the individual ensures the expansion of the boundaries of professional activity and produces a dynamic change in the quality of educational and professional activity. It was established that medical education, which is a resource for professional self-development of a student, a means of increasing the medical potential of society, is connected with the formation of the personality of a literate, competent and responsible bachelor of

nursing, capable of providing highly qualified medical care. In modern state educational standards of all areas of training, the development of such competence as the graduate's ability and readiness for self-development, self-realization, self-education, and use of creative potential is a cross-cutting requirement.

It was established that the profession makes certain demands on the personality of future bachelors of nursing, their professionally important qualities, which are improved during the period of professional formation. Professional development is interpreted by researchers as an interdisciplinary phenomenon in various fields of scientific knowledge. While professional development is both becoming a professional and his subsequent change. It is concluded that the stage of professional training is sensitive for professional self-development, therefore it provides opportunities, resources, and risks. The starting stage of the professional self-development of future nursing bachelors is professional education, where the foundations are laid, ethical norms are outlined, and worldview guidelines that influence the content of professional self-development.

Key words: *professional self-development, students, medical academy, professional training, future bachelors of nursing.*

Постановка проблеми. Інтеграція України у світову медицину детермінована глобальною інформатизацією, динамікою інструментально-технологічних оновлень, зумовлених науковим прогресом та гуманістичними посилками розвитку цивілізації. Сучасна медицина вимагає стрімкого впровадження інновацій у систему охорони здоров'я, клінічну практику та підготовку медичних кадрів. Світові тенденції медичної освіти динамічно реагують на виклики сучасного соціуму. Динаміка оновлення сучасної медицини вимагає від майбутнього бакалавра сестринської справи готовності до професійного саморозвитку як процесу самоосвіти, самовдосконалення та самоорганізації. Професійний саморозвиток студента у медичній освіті регламентовано медичними нормативними документами (Міжнародними стандартами Всесвітньої федерації міжнародної освіти – безперервний професійний розвиток лікарів (Копенгаген); Світовими стандартами WFME щодо підвищення якості медичної освіти (Данія); Міжнародним кодексом сестринської етики; Мадридською декларацією про професійну автономію та самоврядування медиків; Концепцією запровадження системи саморегулятивної професійної діяльності та ін.) й даними медичних організацій.

Діяльність медичних шкіл світу, серед яких понад 16 тисяч вищих медичних навчальних закладів на національному рівні, координується провідними міжнародними організаціями: Всесвітньою організацією охорони здоров'я, Всесвітньою федерацією медичної освіти, ЮНЕСКО, Радою Європи, Міжнародним інститутом медичної освіти, Асоціацією шкіл громадської охорони здоров'я Європейського регіону. Стартові позиції професійного саморозвитку студентів актуалізуються на етапі підготовки майбутніх бакалаврів сестринської справи в медичних академіях. Вимоги до підготовки фахівців, здатних до саморозвитку як до безперервного процесу самоосвіти, особистісного та професійного зростання

відображені у пріоритетних завданнях сучасних нормативно-правових документів, що регулюють процес здобуття вищої освіти.

Аналіз досліджень. Проблема професійної підготовки майбутніх бакалаврів сестринської справи перебуває в полі зору сучасних дослідників (Г. Яворська, 2012) й розглядається під призмою урахування реформ медсестринської освіти (Д. Юречко 2007) задля формування компетентності медичних сестер (А. Литвинова, 2017); розвитку професійності медичної сестри у спілкуванні з пацієнтами (А. Мединська, 2016); витлумачення прав медичних працівників під час надання медичної допомоги в контексті реформування системи охорони здоров'я (І. Савка, 2019); пояснення методичних особливостей формування соціально-комунікативної компетентності майбутніх фахівців зі спеціальності «медсестринство» у процесі вивчення гуманітарних дисциплін (Н. Самборська, 2018). В межах входження України до Європейського союзу науковці звертаються до вивчення деяких питань професійної підготовки фахівців медичного профілю у контексті сучасних інтеграційних процесів (Мединська, 2016; Мельник, 2010), конкретизуючи етичні основи професійної взаємодії медпрацівника і хворого (Поплавська, 2010). Окрім того дослідники вивчають питання формування особистісних ресурсів адаптації майбутніх медичних працівників до професійної діяльності (Гаян, 2016). Й наполягають на необхідності формування професійно значущих якостей майбутніх молодших спеціалістів сестринської справи в процесі фахової підготовки (Данюк, 2016). Апелюючи до необхідності розвитку здібностей до професійної комунікації майбутніх фахівців сестринської справи (Демянчук, 2017); забезпечення особистісного становлення майбутнього лікаря в умовах вищого медичного навчального закладу (Кахно, 2015). Разом з тим проблема професійного саморозвитку майбутніх бакалаврів сестринської справи залишилась поза межами наукових розвідок.

Мета статті – дослідити сутність проблеми професійного саморозвитку майбутніх бакалаврів сестринської справи на етапі професійної підготовки в медичних академіях.

Виклад основного матеріалу. Професійний саморозвиток майбутніх бакалаврів сестринської справи зумовлений та прогнозується викликами сучасного суспільства. Цивілізоване суспільство прагне до підвищення рівня та якості життя, реалізації концепції здорового способу життя, охорони здоров'я населення та відтворення здорових поколінь. Соціальні пріоритети детермінують професійний саморозвиток студента у сучасній медичній освіті, орієнтований на перспективні потреби охорони здоров'я, представлені в прогностичних моделях професіонала. Кваліфікованого медичного працівника характеризує професійна відповідальність перед суспільством, вміння продуктивно реагувати на умови соціуму та світу професії, що динамічно змінюються, компетентність у сфері наукової, практичної та профілактичної медицини, активна суспільна позиція. Професійний саморозвиток передбачає ціннісно-обґрунтований вибір перспективних ліній професійного зростання та визначення рівнів, способів та засобів їх реалізації в динаміці затребуваності бакалавра сестринської справи в світі, що змінюється. Відповідно до сучасної парадигми розвитку системи охорони здоров'я України медична освіта спрямована на підготовку фахівців, здатних забезпечити впровадження наукових досягнень та подальше застосування їх у практиці охорони здоров'я.

У зв'язку з особливою відповідальністю майбутніх бакалаврів сестринської справи перед пацієнтом та суспільством загалом, медична освіта спрямована на формування професійно готового до самостійної сестринської практики спеціаліста, орієнтованого на професійну та соціальну відповідальність, інноваційний підхід в умовах високотехнологічної оснащеності охорони здоров'я. Медична освіта, яка є ресурсом професійного саморозвитку студента, засобом нарощування медичного потенціалу суспільства, пов'язана з формуванням особистості грамотного, компетентного та відповідального бакалавра сестринської справи, здатного надавати висококваліфіковану медичну допомогу. В сучасних державних освітніх стандартах всіх напрямків підготовки наскрізною вимогою є розвиток такої компетенції як здатність і готовність випускника до саморозвитку, самореалізації, самоосвіти, використання творчого потенціалу. Проте проблема професійного саморозвитку студента у медичній освіті

недостатньо вирішена. Медична освіта орієнтована на нормативну і компетентнісну модель спеціаліста, у якій недостатньо враховуються прогностичні орієнтири освіти.

Проте в науці склалися комплексні передумови вирішення досліджуваної проблеми. У філософії представлені універсальні сутнісні характеристики саморозвитку як інтегративної якості особистості та процесу самопізнання, джерелом якого є духовність людини, а результатом самовідповідальність за розвиток у собі найвищих людських якостей. У зарубіжній психології саморозвиток сприймається як здатність до самоідентифікації (Ж. Піаже), причому домінантами процесу є мотивація, самосвідомість, внутрішні передумови (Ш. Бюлер, У. Джемс) і самотворчість (Р. Бернс).

Саморозвиток є основою у становленні «Я концепції» (В. Франкл), інтегруючи процеси вивчення власних потенційних та актуальних можливостей для реалізації вищих цінностей (Г. Олпорт), прагнення індивідуалізації та свободи (К. Юнг); інтерес до конструктивного оволодіння середовищем та досконалістю (А. Адлер); придбання автономії, прагнення до зрілості та психологічного здоров'я (К. Роджерс).

Крім того, у процесі аналізу наукової літератури виявлено складні взаємозв'язки процесів послідовного задоволення вищих потреб, самоактуалізації та самореалізації. У вітчизняних дослідженнях аналіз проблеми саморозвитку відбиває основи ідей розвитку особистості як суб'єкта діяльності, взаємозв'язку з конструктивною інтеракцією та соціокультурним процесом свідомої самоосвіти особистості. Тоді як в соціології виявлено трансформації та перетворення проявів особистісного саморозвитку.

Значний внесок у дослідження даної проблематики зробили роботи вітчизняних учених, присвячені проблемам творчого саморозвитку особистості, розробці природно-рефлексивної технології саморозвитку, підвищенню ефективності особистісно-професійного саморозвитку, основам самопізнання та саморозвитку, творчому саморозвитку в креативному освітньому процесі, вивченню прийомів, механізмів та умов саморозвитку особистості в освіті, впливу виховних систем на саморозвиток.

У сучасних дослідженнях професійний саморозвиток характеризується як безперервний процес самовдосконалення в умовах освітніх інновацій, становлення суб'єктності та конструктивної професійної взаємодії. Професійний саморозвиток особистості забезпечує розширення меж про-

фесійної діяльності та продукує динамічну зміну якості освітньо-професійної діяльності.

Глибина сучасного вивчення професійного саморозвитку характеризується виявленням проблеми життєвих стратегій як способу конструювання власного життя, вибору його спрямування з урахуванням ціннісних орієнтацій. Стратегії професійного саморозвитку співвідносяться з конкурентоспроможністю спеціаліста, акумуляцією особистісних та освітніх ресурсів, успішним професійним становленням та особистісним зростанням. Особливості професійного саморозвитку особистості представлені в контексті самозбереження, вирішення кризових професійних ситуацій, соціальної взаємодії, професійних здобутків.

Медична освіта як середовище професійного саморозвитку майбутніх бакалаврів сестринської справи не була предметом спеціального вивчення. У той самий час до передумов розробки досліджуваної проблеми відносимо виявлену педагогічну специфіку підготовки студентів-медиків; інструментально-технологічну інноватику у системі вищої медичної освіти; закономірності та тенденції розвитку медичної педагогіки.

Нині очевидно, що професія висуває певні вимоги до особистості майбутніх бакалаврів сестринської справи, їх професійно-важливих якостей, які вдосконалюються протягом періоду професійного становлення. Професійне становлення витлумачується дослідниками як міждисциплінарний феномен у різних галузях наукового знання. Тоді як професійний розвиток – це і становлення професіонала, і його подальша зміна. Професійне становлення людини здійснюється під час систематичного навчання у закладах професійної освіти.

За словами М. Данюк, професійна діяльність змінюється у процесі розвитку суб'єкта праці, що стимулює якісну зміну особистості, і, як наслідок, професійний саморозвиток (Данюк, 2016). Своєю чергою, А. Мельник підкреслює, що професійний розвиток передбачає набуття нових знань та умінь, певних результатів діяльності, досягнень (Мельник, 2010). На різних етапах життєдіяльності людини професійний саморозвиток є результатом і засобом розвитку особистості. Стадії професійного становлення особистості дозволяють говорити про «життєвий шлях» професіонала. До згаданих стадій відносять такі:

1. Оптація – вибір професії з урахуванням індивідуально-особистісних та ситуативних особливостей.

2. Професійна підготовка – набуття професійних знань, навичок та умінь.

3. Професійна адаптація – входження у професію, освоєння соціальної ролі, професійне самовизначення, формування якостей та досвіду.

4. Професіоналізація – формування позицій, інтеграція особистісних та професійних якостей, виконання обов'язків.

5. Професійна майстерність – реалізація особистості у професійній діяльності. Вважаємо, що всі перераховані вище етапи супроводжуються професійним саморозвитком.

Професійне становлення включає професійний розвиток, зумовлений зовнішніми факторами та професійний саморозвиток, зумовлений інтеграцією зовнішніх та внутрішніх факторів. У контексті педагогічних досліджень етап професійного саморозвитку людини пов'язаний із професійною освітою як процесом і результатом професійного становлення та розвитку особистості, що супроводжується оволодінням встановленими знаннями, вміннями, навичками та компетенціями з конкретних спеціальностей та професій.

Висновки. Феномен професійного саморозвитку особистості майбутніх бакалаврів сестринської справи на сучасному етапі в педагогічній науці оперує знаннями про процеси розвитку, саморозвитку, диференціацію праці. У контексті педагогічних досліджень етап професійного саморозвитку пов'язаний із професійною освітою. Усі етапи професійного становлення супроводжуються професійним саморозвитком, запуск цього процесу зумовлений інтеграцією зовнішніх та внутрішніх умов у професійній освіті.

Професійний саморозвиток майбутніх бакалаврів сестринської справи є актуальною міждисциплінарною науковою проблемою, вирішення якої можливе на основі аналізу знань про взаємозв'язок розвитку соціальних, освітніх та особистісних процесів, що створюють передумови та зумовлюють сучасні тенденції. Професійний саморозвиток в аспекті інтеграції особистості в систему соціально-професійних відносин передбачає освоєння професії в процесі підготовки у медичній академії, адаптацію на робочому місці, формування індивідуального професійного стилю, пошук шляхів професійного зростання. Особливе значення має етап професійної підготовки, оскільки саме в цей період закладаються мотиваційно-ціннісні, когнітивні та рефлексивно-діяльні компоненти професійного саморозвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Галян А. І. Особистісні ресурси адаптації майбутніх медичних працівників до професійної діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. психол. наук: 19.00.01 / Східноєвропейський нац. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк, 2016. 20 с.
2. Данюк М. І. Формування професійно значущих якостей майбутніх молодших спеціалістів сестринської справи в процесі фахової підготовки : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04. Тернопіль, 2016. 309 с.
3. Демянчук М. Р. Професійна комунікація майбутніх фахівців сестринської справи. Психологія та педагогіка в системі сучасного гуманітарного знання ХХІ століття: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 8–9 груд. 2017 р.). Харків: Східноукраїнська організація «Центр педагогічних досліджень», 2017. С. 53–55.
4. Кахно І. В. Особистісне становлення майбутнього лікаря в умовах вищого медичного навчального закладу. Проблеми сучасної психології. 2015. Вип. 30. С. 257–267.
5. Литвинова А.Е. Формування компетентності медичних сестер. Медсестринство. 2017. № 4. С. 16–18.
6. Мединська А.В., Коноваленко С.О. Професійність медичної сестри у спілкуванні з пацієнтами. Медсестринство. 2016. № 3. С. 7–13.
7. Мельник А. Деякі питання професійної підготовки фахівців медичного профілю у контексті сучасних інтеграційних процесів. Вісник Львівського університету. Сер. : Педвогіка. 2010. Вип. 26. С. 34–40.
8. Поплавська С. Д. Етика професійної взаємодії медпрацівника і хворого. Комп'ютерно-інтегровані технології : освіта, наука, виробництво. 2013. Вип. 11. С. 121–127.
9. Савка І. Г., Калинюк Н. М. Про права медичних працівників під час надання медичної допомоги в контексті реформування системи охорони здоров'я. Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України. 2019. № 1. С. 62–67.
10. Самборська Н.М. Формування соціально-комунікативної компетентності майбутніх фахівців зі спеціальності «медсестринство» у процесі вивчення гуманітарних дисциплін : дис. ... к. пед. н: 13.00.04. Житомир. 2018. 22 с.
11. Юречко Д. Підготовка медичних сестер у світлі реформи медсестринської освіти. Буковинський медичний вісник. Спец. вип. «Розвиток медсестринської справи в Україні». 2007. С. 98.
12. Яворська Г. Х., Пономарюк Л. П. Професійна підготовка молодших медичних спеціалістів як педагогічна проблема. Наука і освіта. Сер.: Педагогіка. 2012. Вип. (1). С. 87–89.

REFERENCES

1. Halian A. I. Osobystisni resursy adaptatsii maibutnikh medychnykh pratsivnykiv do profesiinoi diialnosti [Personal resources for adaptation of future medical workers to professional activity]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stup. kand. psyhol. nauk: 19.00.01 / Skhidnoievopeiskyi nats. un-t im. Lesi Ukrainky. Lutsk, 2016. 20 s. [in Ukrainian].
2. Daniuk M. I. Formuvannia profesiino znachushchykh yakosteï maibutnikh molodshykh spetsialistiv sestrynskoï spravy v protsesi fakhovoi pidhotovky [Formation of professionally significant qualities of future junior nursing specialists in the process of professional training]: dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk : spets. 13.00.04. Ternopil, 2016. 309 s. [in Ukrainian].
3. Demianchuk M. R. Profesiina komunikatsiia maibutnikh fakhivtsiv sestrynskoï spravy [Professional communication of future nursing specialists]. Psykholohiia ta pedahohika v systemi suchasnoho humanitarnoho znannia KhKhI stolittia: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 8–9 hrud. 2017 r.). Kharkiv: Skhidnoukrainska orhanizatsiia «Tsentr pedahohichnykh doslidzhen», 2017. S. 53–55. [in Ukrainian].
4. Kakhno I. V. Osobystisne stanovlennia maibutnoho likaria v umovakh vyshchoho medychnoho navchalnoho zakladu [Personal development of a future doctor in the conditions of a higher medical educational institution]. Problemy suchasnoi psykholohii. 2015. Vyp. 30. S. 257–267. [in Ukrainian].
5. Lytvynova A. E. Formuvannia kompetentnosti medychnykh sester [Formation of competence of nurses]. Medsestrynstvo. 2017. № 4. S. 16–18. [in Ukrainian].
6. Medynska A. V., Konovalenko S. O. Profesiinist medychnoi sestry u spilkuvanni z patsientamy [Professionalism of a nurse in communication with patients]. Medsestrynstvo. 2016. № 3. S. 7–13. [in Ukrainian].
7. Melnyk A. Deiaki pytannia profesiinoï pidhotovky fakhivtsiv medychnoho profilu u konteksti suchasnykh intehratsiinykh protsesiv [Some issues of professional training of medical specialists in the context of modern integration processes]. Visnyk Lvivskoho universytetu. Ser. : Pedvohika. 2010. Vyp. 26. S. 34–40. [in Ukrainian].
8. Poplavska S. D. Etyka profesiinoï vzaïemodii medpratsivnyka i khvoroho [Ethics of professional interaction between a medical worker and a patient]. Kompiuterno-intehrovani tekhnolohii : osvita, nauka, vyrobnytstvo. 2013. Vyp. 11. S. 121–127. [in Ukrainian].
9. Savka I. H., Kalyniuk N. M. Pro prava medychnykh pratsivnykiv pid chas nadannia medychnoi dopomohy v konteksti reformuvannia systemy okhorony zdorovia [About the rights of medical workers during the provision of medical care in the context of reforming the health care system]. Visnyk sotsialnoi hihiieny ta orhanizatsii okhorony zdorovia Ukrainy. 2019. № 1. S. 62–67. [in Ukrainian].
10. Samborska N. M. Formuvannia sotsialno-komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv zi spetsialnosti «medsestrynstvo» u protsesi vuvchennia humanitarnykh dystsyplin [Formation of social and communicative competence of future specialists in the specialty «nursing» in the process of studying humanitarian disciplines]: dys. ... k. ped. n: 13.00.04. Zhytomyr. 2018. 22 s. [in Ukrainian].
11. Iurechko D. Pidhotovka medychnykh sester u svitli reformy medsestrynscoï osvity [Training of nurses in the light of nursing education reform]. Bukovynskiy medychnyi visnyk. Spets. vyp. «Rozvytok medsestrynscoï spravy v Ukraini». 2007. S. 98. [in Ukrainian].
12. Iavorska H. Kh., Ponomariuk L. P. Profesiina pidhotovka molodshykh medychnykh spetsialistiv yak pedahohichna problema [Professional training of junior medical specialists as a pedagogical problem]. Nauka i osvita. Ser.: Pedahohika. 2012. Vyp. (1). S. 87–89. [in Ukrainian].

УДК 378

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/57-1-40>

Анна ДИНОВИЧ,

orcid.org/0000-0002-8678-3311

асистент кафедри теоретичної та прикладної лінгвістики

Державного університету «Житомирська політехніка»

(Житомир, Україна) anyash26@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕДУР ОЦІНЮВАННЯ Й АКРЕДИТАЦІЇ В СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ НІМЕЧЧИНИ

У статті охарактеризовано дефініції понять «оцінювання», «акредитація», «програмна акредитація», «системна акредитація», «альтернативні методи», «самоакредитація», «Акредитаційна рада», «агенції»; проаналізовано характерні особливості та відмінності між процесами оцінювання та акредитації якості вищої освіти; продемонстровано тенденції, сучасні погляди та трансформації, що невинно здійснюються в процесі аналізу та покращення вищої освіти Німеччини. З'ясовано, що забезпечення та розвиток якості навчання та викладання є першочерговим завданням університетів. Вони виконують це завдання за допомогою внутрішніх університетських заходів із забезпечення якості та розвитку. Розмежовано та чітко окреслено головні завдання процедур оцінювання, програмної та системної акредитації й альтернативних методів. Тенденції до системи оцінювання предметів змінювались упродовж декількох років на користь акредитації, яка поступово витісняє вищезазначену процедуру. Показано складність процесу акредитації, оскільки до роботи залучено чимало кількості людей із різних галузей, які повинні оцінити та надати рекомендації задля покращення якості освіти. Зазначено, що процедури акредитації є дорогими, а загальні витрати в цілому перевищують норму. Встановлено, що університети самостійно повинні покривати витрати на проведення даних процедур й виплачувати певну суму агенціям та членам університету, залучених до процесу. Прослідковано, що самі агенції не є державними органами, проте набір правил, які вони повинні контролювати, є державними. Визначено, що сама акредитація виступає в ролі простого адміністративного акту, що має на меті надати схвалення міністерства на подальшу діяльність університету та здійснюється без правових гарантій.

Ключові слова: *оцінювання, предметне оцінювання, акредитація, програмна й системна акредитації, альтернативні методи, Акредитаційна рада, агенції, якість освіти, вища освіта.*

Anna DYNOVYCH,

orcid.org/0000-0002-8678-3311

Assistant at the Theoretical and Applied Linguistics Department

Zhytomyr Polytechnic State University

(Zhytomyr, Ukraine) anyash26@gmail.com

ASSESSMENT AND ACCREDITATION PROCEDURES FEATURES IN THE GERMAN HIGHER EDUCATION SYSTEM

The article describes the terms definitions «assessment», «accreditation», «program accreditation», «system accreditation», «alternative methods», «self-accreditation», «Accreditation Council», «agencies»; the characteristic features and differences between the assessment and accreditation processes of the higher education quality are analyzed; trends, modern views and transformations that are constantly being carried out in the process of analysis and improvement of the German higher education are demonstrated. It is found that ensuring and developing the learning and teaching quality is a priority task for universities. They accomplish this task through internal university quality assurance and development activities. The main tasks of assessment procedures, program and system accreditation, and alternative methods are delineated and clearly outlined. Tendencies to the subject evaluation system have been changing for several years in favor of accreditation, which is gradually replacing the above-mentioned procedure. The complexity of the accreditation process is shown as a considerable number of people from various fields are involved in the work and they must evaluate and provide recommendations for the education quality improvement. It is noted that the accreditation procedures are expensive, and the overall costs generally exceed the norm. It is established that universities must cover the costs of these procedures and pay a certain amount to the agencies and members of the university involved in the process. It has been observed that the agencies themselves are not public structures, but the set of rules they must control are public. It is determined that the accreditation itself acts as a simple administrative act that aims to provide the ministry approval for the further university activities and it is carried out without legal guarantees.

Key words: *assessment, subject assessment, accreditation, program and system accreditation, alternative methods, Accreditation Council, agencies, quality of education, higher education.*

Постановка проблеми. Визначення особливостей процедур оцінювання та акредитації в системі оцінювання якості освіти Німеччини є важливим елементом розгляду розвитку, становлення та утвердження закономірностей функціонування вищих навчальних закладів. Безумовно, якість освіти впливає на модернізацію навчання, залучення нових технік та прийомів викладання матеріалу, використання належних технічних інформаційних засобів.

З введенням в дію акредитації процес запровадження процедур оцінки предметів й систем забезпечення якості, був припинений. Про це свідчать документи та звіти майже усіх агенцій з оцінювання, які проводили міжуніверситетське предметне оцінювання через фіксовані проміжки часу (Вінтер, 2007: 7):

– у мережі північнонімецьких вищих навчальних закладів з 2006 року проводилась концепція міжуніверситетського предметного оцінювання лише на курсах із державним іспитом;

– центральна агенція з оцінки та акредитації ZEvA в Нижній Саксонії вирішила в середині 2006 року перетворити предметне оцінювання на «інституційне оцінювання». Саме тому ZEvA з часом мала все менше звернень від закладів, в той час як відділ акредитації значно розрісся;

– оцінювальне агентство EVALAG в Баден-Вюртемберзі протягом років проводило все менше безперервних міжпредметних оцінювань, які повністю припинились з 2007 року. Замість цього проводиться оцінювання подій і конференцій, що відбуваються на базі вищих закладів освіти;

– у мережі агенцій ENWISS оцінки університетів або предметів проводилися на добровільній основі. Щонайменше три інститути чи кафе-

дри об'єднувалися для утворення напрямку, щоб процедура відбулася. Через те, що суб'єкти були достатньо обтяжені акредитацією (і реструктуризацією), період часу та процес прийняття рішень для реалізації оцінювання ставали все довшими. Оцінювання часто проводилося на разовій основі; це передбачало процеси формування профілю, структурні рішення, нові курси навчання або підготовку до повторної акредитації.

Аналіз основних досліджень і публікацій показує, що особливостями процедур оцінювання та акредитації займалися ряд іноземних вчених: Мартін Вінтер, Доріт Геркенс, Бернард Шмітд та інші. Вони виокремили головні історичні аспекти становлення даних процедур, зазначили їх основні характеристики та вказали їх позитивні й негативні сторони, продемонстрували їх введення в систему оцінювання якості освіти Німеччини. Серед українських дослідників слід виокремити Л.А. Шеремет, Т.І. Стойчик, О.Є. Кулик та інші. В роботах науковців можемо побачити аналіз іноземного досвіду, а також вітчизняний досвід управління якістю надання освітніх послуг.

Метою статті є аналіз та виокремлення основних характеристик процедур оцінювання та акредитації в системі вищої освіти Німеччини, демонстрація їх впливу на процес організації освітнього процесу, показ етапів проведення та різновидів даних процедур.

Виклад основного матеріалу. Тенденції до системи оцінювання предметів змінювались упродовж декількох років на користь акредитації, яка поступово витісняє предметне оцінювання. Лише деякі відділи чітко дотримувались проведення процедури, в той час як більшість використовували різні терміни, умови та підходи до проведення.

Рис. 1. Відсоткове співвідношення університетів, які дотримувались проведення процедури предметного оцінювання в різні роки

Ми бачимо, що відбувається зниження рівня проведення процедури предметного оцінювання. Звичайно, це зумовлено лише виникненням процедури акредитації, що має печатку Акредитаційної ради, яка затверджує умови проведення курсів.

Запровадження німецької системи акредитації в кінцевому підсумку означало занепад оцінювання предметів, оскільки, з одного боку, акредитація має бути проведена, щоб мати можливість взагалі пропонувати курси, а з іншого боку, оцінка предметів просто більше не доступна на додаток до акредитації.

Процедури акредитації складні та дорогі. Агенції беруть близько 13000 євро за процедуру; близько половини цієї суми витрачається на зовнішнє оцінювання. Але загальні витрати значно вищі. Викладачам доводиться багато працювати; не кажучи вже про час, витрачений студентами, що входять до складу комісії з оцінки якості освіти. Університети, як правило, повинні самостійно нести виплати агенціям та витрати на робочий час членів університету (Вінтер, 2007: 7).

Оскільки самі агенції стягують відносно великі суми грошей за програмну акредитацію та через низьку спроможність університетів агенції із задоволенням вдаються до кластерної акредитації. Протягом кластерної акредитації предметні групи об'єднуються, тобто акредитуються в спільній процедурі. Обидва курси бакалавра та магістра в цій предметній групі належать до одного кластеру. Як ми бачимо, університети середнього розміру можуть бути акредитовані по всій країні за суму від 200 000 до 300 000 євро. Хоча це набагато дешевше, ніж акредитація індивідуальної програми для кожного курсу, це все одно дороге. Однак, якщо Акредитаційна рада дотримуватиметься свого статуту оголошувати акредитованими лише повні курси навчання, а не окремі курси чи навчальні програми, це скоро стане неможливим.

Оцінювання предметів є таким же складним і, отже, таким же дорогим, як і процедури акредитації. Якщо предметне оцінювання чи акредитація самі по собі є дорогими та трудомісткими, то разом вони не під силу університетам, оскільки витрати не виправдані. Тому, як уже зазначалося вище, оцінка не може стояти поруч з домінуючою акредитацією. Інтеграційний сценарій, тобто спільне використання процедурних елементів акредитації та оцінювання, можливий лише в дуже обмеженій мірі з огляду на розбіжність процедурних цілей.

Говорячи з суб'єктами щодо реалізації реформи структури навчання, можна побачити, чому вирі-

шальну роль викладачі віддають акредитації. Це й має перевагу (з точки зору реформування структури навчання): акредитація використовується як «загрозливий аргумент» і дисциплінуючий інструмент при запровадженні нових курсів, чим виправдовується впровадження нової системи та її правил й, як результат, виконується. Цінність процедури акредитації полягає насамперед у тому, що її серйозно сприймають ті, хто бере участь, оскільки йдеться про допуск або недопуск курсів. У результаті всі умови виконуються, хоча й після обговорення з агенцією. Постає питання чи будуть реалізовані заходи щодо вдосконалення якості освіти, які є результатом процедур оцінювання. Їх реалізація залежить від двох факторів: а) мотивації персоналу спеціалістів; б) відданості та розуміння керівництвом університету фактичного використання оцінювання як інструменту контролю. Звичайно, при проведенні акредитації, існує тиск щодо реалізації.

На думку Мартіна Вінтера, акредитація завдяки своїй конструкції та процесу не завжди може бути ефективною з точки зору покращення якості освіти. Акредитація «завжди є проміжним контролем». Згідно з дослідженням даного процесу, суб'єкти мають на меті якомога плавніше пройти дану процедуру, а не отримати корисні підказки щодо покращення якості освіти. Пропозиції щодо покращення формуються як умови в процедурах акредитації. (Вінтер, 2007: 7).

Безумовно, якість акредитації особливо залежить від експертів та їх звітів. Спостерігається тенденція до дефіциту кваліфікованих кадрів, а це змушує агенції вдаватися до вибору другорядних фахівців:

а) експерти можуть бути погано підготовлені, оскільки не розуміються на новій системі навчання та курсах, що збираються оцінювати;

б) експерти можуть мати певні уявлення про систему навчання загалом і курс зокрема, саме через цю упередженість навряд погодяться на позитивну оцінку;

в) одні й ті самі моменти часто критикуються або вимагаються знову (розширення співпраці, посилення міждисциплінарної орієнтації тощо). Як наслідок, курси починають базуватися на цих постулатах, навіть якщо це не обов'язково те, що потрібно університетам чи деяким курсам. Такого роду зауваження створюють певний ризик стандартизації навчання та викладання відповідно до чітко визначених норм.

Винесення рішення залежить від складу експертної групи. А це в свою чергу залежить від інтенсивності підготовки, упередженості та

кваліфікації експертів. Оскільки експерти та їх голоси відрізняються, рішення акредитаційної комісії агентства, засновані на них, також відрізняються. Тому вибір експертів є ключовим для позитивного рішення щодо університетів.

Якщо говорити про оцінювання та акредитацію, то між ними прослідковується чітка відмінність. У деяких процедурах оцінювання адміністрація університету вибирає експертну групу, можна залучувати вже відомих колег до даної процедури. Під час акредитації адміністрація університетів має право накласти вето на окремих експертів, якщо вони недоцільним шляхом користуються своїми повноваженнями.

У випадку акредитації експерти та їх оцінки відіграють набагато важливішу роль для подальшого існування програми отримання ступеню. Ми вказуємо на допущення чи недопущення курсу навчання, а отже, йдеться саме про існування інститутів чи окремих кафедр. З цієї причини фундаментальній критиці експертної оцінки тут надається особлива вага (Вінтер, 2007: 7).

Оскільки акредитація є надзвичайно важливою, постає питання, хто ж виносить остаточне рішення. Що ж робити, якщо експертний висновок радить не давати акредитацію університету? В агенціях існує внутрішній орган, який займається апеляційними рішеннями: акредитаційна комісія. Саме туди університет може подати звіт та заявку на повторний розгляд та чекати на нове рішення. Проводити повторну експертну оцінку коштуватиме занадто дорого так, як прийдеться знову сплатити порядку 13 000 євро.

Якщо ж акредитаційна комісія все одно виносить негативне рішення на рахунок закладу освіти, університети мають право конфіденційно звернутись до Акредитаційної ради. Акредита-

ційна рада є фондом публічного права, а не відділом розгляду скарг. У випадку, коли й вона не в змозі допомогти, виходом є подання звичайного судового позову.

У Німеччині юридичний характер акредитації залишається й досі незрозумілим, оскільки не було вирішено чи діяльність агенцій повинна оцінюватись відповідно до норм приватного чи публічного права. Самі агенції не є державними органами; набір правил, які вони повинні контролювати, є державним – однак постанови кабінету міністрів не мають обов'язкового характеру міністерських указів. Тому сама акредитація виступає в ролі простого адміністративного акту, що має на меті надати схвалення міністерства на подальшу діяльність університету та здійснюється без правових гарантій.

Процедури проведення акредитацій приватизуються, тобто переходять від міністерств до відомств, але витрати покладаються на самі університети в рамках впровадження глобального бюджету та зміцнення університетської автономії. Проведення акредитації ґрунтується на якості, що оцінюють експерти, а саме ранжування оцінки покладено на самоорганізацію науки та університетів.

Окрім оцінки змісту експертами при акредитації перевіряють відповідність державним структурним вимогам приватні установи. «Відверто кажучи, мотивацією для запровадження акредитації в Німеччині є скоріше модифікація процесу державного затвердження програм отримання дипломів, ніж встановлення процесу забезпечення якості як такого», — пише директор Акредитаційної ради Ахім Хопбах (Вінтер, 2007: 7).

Відмінність між процесами предметного оцінювання та акредитації можемо зобразити в таблиці 1.

Таблиця 1

Характерні відмінності між процесом предметного оцінювання та акредитацією

Предметне оцінювання	Акредитація
1. Для того, щоб провести оцінювання університети обмінювались досвідом та концепціями й, таким чином, впроваджували нові навчальні програми.	1. Запровадження акредитації означає зменшення впливу держави на систему вищої освіти та зміцнення автономії університетів.
2. Оцінювання на деяких територіях Німеччини могло проводитись на добровільній основі.	2. Акредитація є значно дорожчою процедурою.
3. Предметне оцінювання проводилось лише на курсах із державним іспитом.	3. Пропозиції щодо покращення якості освіти формуються як умови в процесі акредитації.
4. Предметне оцінювання мало на меті перевірити якість предмету та провести сертифікацію.	4. Існує тиск щодо реалізації процесів покращення якості освіти.
5. Адміністрація університету вибирає експертну групу, можна залучувати вже відомих колег.	5. Експертна група формується агенціями.
6. Експерти лише надають пропозиції щодо покращення якості освіти.	6. Експертна оцінка впливає на допущення чи недопущення курсу навчання.

Акредитація була запроваджена на підставі того, що необхідно скасувати тривалий процес розробки рамкових іспитових положень Конференцією ректорів університетів та Конференцією міністрів освіти. Сподівалися, що міністерські процедури затвердження окремих курсів навчання будуть замінені акредитацією або принаймні скорочені. За цими двома проблемами стояв основний намір зменшити вплив держави на систему вищої освіти та зміцнити автономію університетів.

Проте акредитація не витіснила державне затвердження курсів, а навпаки утвердилась, як невід'ємна частина складної процедури. Велика кількість представників міністерств засідають в Акредитаційній раді, вони мають право голосу в акредитації диференційованих курсів навчання. Загалом більшість державних міністерств, очевидно, хочуть і надалі мати право голосу у запровадженні нових курсів. Вони вказують це або в рамках цільових угод з університетами, або в окремих процедурах.

Загалом ми бачимо, що в процесі акредитації переважають більше негативні сторони: вона є довготривалою, надзвичайно дорогою, все більш врегульованою, проблематичною з точки зору верховенства права, несумісною з наукою, що й більше заважає університетам забезпечувати належну якість освіти. Тому було прийнято рішення альтернативного пошуку процедур, що могли б покращити акредитацію.

Протягом 2007 року було запропоновано процес системної акредитації. Довгий час було незрозумілим, що вона взагалі означає. Вона мала б бути менш дорога та менш трудомістка. З огляду на надмірні витрати та дефіцитні потужності процес акредитації з'явився на горизонті як привабливий міраж, який багато обіцяв. Пілотні проекти, які проводилися агентством ACQUIN у співпраці з Конференцією ректорів Німеччини, повинні були ввести більше ясності та початкового досвіду її впровадження. У брошурі самопрезентації системної акредитації зазначено:

«В інноваційному пілотному проекті, який є унікальним у німецькій системі вищої освіти та фінансувався Федеральним міністерством освіти та досліджень (BMBF) протягом двох років (01/2005-12/2006), університети Байройта та Бремена, університети прикладних наук Ерфурта та Мюнстера, Конференція ректорів Німеччини та Інститут акредитації, сертифікації та забезпечення якості ACQUIN спільно розробили нову процедуру акредитації освітніх програм і різні підходи до оптимізації якості процесів у викладанні та навчанні. Пілотний проект, який базу-

ється на концепції, розробленій ACQUIN, був затверджений на конференції ректорів університетів» (Вінтер, 2007: 7).

У 2007 році системна акредитація була запроваджена як альтернатива або доповнення до програмної акредитації. У своєму прес-релізі кабінет міністрів висловився, що «вбудується зменшення процедурних зусиль для університетів, якщо вони зможуть продемонструвати надійну внутрішню університетську систему забезпечення якості і, таким чином, прискорити сертифікацію» (Вінтер, 2007: 7).

Проте все одно процес системної акредитації повинен доповнювати програмну акредитацію на «пробній основі». Основна ідея полягає в тому, що досліджуються більше не дипломні програми та їх якість, як при програмній акредитації, а скоріше основні процеси забезпечення якості. Питання полягає в тому, чи розроблені організація та процеси так, щоб, зрештою, можна було гарантувати високу якість навчальних програм.

Університет завжди потребує обох: системи забезпечення якості (наприклад: оцінювання предметів) і акредитації процесу. Системна акредитація запроваджувалась як більш вузька процедура, яка потребуватиме менше зусиль задля її проходження, проте як результат, виявилось, що дана процедура не стане більш дешевою та простішою.

Згідно з рішенням Акредитаційної ради про загальні правила здійснення процедур системної акредитації від 8 жовтня 2007 р. програмній акредитації підлягають 15 відсотків курсів університету. Ці 15 відсотків мають враховувати весь спектр предметів, які викладаються в університеті, співвідношення між курсами бакалавра та магістра. Очевидно, що на додаток до системної акредитації, потрібні деякі програмні акредитації та комплексне оцінювання предметів. Отож, від бажаної і сподіваної мінімізації зусиль не залишається нічого, а навпаки (Державний договір: 6).

Німецька система оцінювання якості освіти є складною, оскільки ми бачимо, що з 2007 року існують **програмна та системна акредитації й альтернативні методи**.

Альтернативні методи є самостійно розробленими університетами та мають на меті оцінювання якості освіти так само, як і програмна та системна акредитації. Альтернативні методи оцінювання якості освіти існують для того, щоб замінити програмну або системну акредитації. Об'єктом акредитації є відповідно сама альтернативна процедура, при успішному завершенні якої університет отримує право на самоакредитацію курсів навчання (Програмна акредитація: 3).

Під час проведення альтернативних процедур акредитації університет повинен довести, що він систематично реалізує формальні та предметні критерії, закладені в типовому законодавчому акті. Процес акредитації проходить у кілька етапів.

Перед проведенням альтернативної процедури необхідно отримати дозвіл компетентного наукового органу та Акредитаційної ради. Необхідно подати заявку та вже після її розгляду університет отримує схвалення. Після цього деталі проведення альтернативної процедури будуть визначені між університетом та Акредитаційною радою.

Надалі університет формує звіт на основі самооцінки своїх курсів та передає його до офісу ради. Після розгляду звіту створюється комісія, за участю зовнішніх незалежних експертів із сфер суспільства, що мають відношення до забезпечення якості освіти, зокрема представників науки, професійної практики, а також студентів. Результатом закінчення перевірки є оцінка з рекомендаціями або ж задовільна оцінка.

Акредитаційна рада приймає рішення про акредитацію шляхом визначення еквівалентності альтернативної процедури процедурам програмної чи системної акредитації. Розглядається звіт про самооцінку, висновок експертів та, якщо є, виписка з університету; його подає до Акредита-

ційної ради компетентний науковий орган (Програмна акредитація: 3).

Після акредитації Акредитаційна рада нагороджує університет печаткою фонду, яка дає право самостійно оцінювати освітні програми та курси (Програмна акредитація: 3).

Як правило, за два роки до закінчення терміну акредитації альтернативна процедура переоцінюється незалежною науковою установою, яка підпорядковується Акредитаційній раді. За результатами оцінки та моніторингу процедури Акредитаційна рада дає рекомендацію щодо продовження права на самоакредитацію.

Отож, доцільним є підсумувати в чому ж полягають відмінності в програмній, системній акредитації та альтернативних процедурах.

Висновки. Підсумовуючи зазначене вище, можемо констатувати, що система оцінювання якості освіти в Німеччині є складним оцінювальним процесом, до якого залучені чимало представників різних ланок: як закладів навчання, агенцій, органів Акредитаційної ради, так і робітників практичних спеціальностей. Загалом процес акредитації є доволі затратним, тому переважна більшість університетів намагаються пройти його безболісно, плавно й з ґрунтовним рівнем підготовки. Важливо усвідомлювати той факт, що компетентність представників експертної групи віді-

Таблиця 2

Підсумкова порівняльна характеристика програмної, системної акредитації та альтернативних процедур

Програмна акредитація	Системна акредитація	Альтернативні процедури
1. Об'єктом є курси бакалавра/ магістра в державних або визнаних державою університетах Німеччини.	1. Об'єкт – внутрішня потреба забезпечення якості роботи університету.	1. Об'єкт – альтернативна процедура, при успішному завершенні якої університет отримує право на самоакредитацію курсів навчання.
2. Рішення, як правило, стосується лише індивідуального курсу.	2. Університет отримує право нагороджувати печаткою Акредитаційної ради ті курси, які в ньому вивчаються.	2. Перед проведенням процедури необхідно отримати дозвіл компетентного наукового органу та Акредитаційної ради.
3. Агенція призначає експертну групу.	3. Університет має підтвердити, що він підходить для забезпечення кваліфікаційних цілей та стандартів якості курсів, які викладає.	3. Університет формує звіти на основі самооцінки своїх курсів.
4. Експерти подають звіт агенції.	4. Якщо університет проходить переакредитацію, то необхідно показати, що всі програми бакалавра та магістра хоча б один раз пройшли внутрішню систему оцінювання якості освіти.	4. Акредитаційна рада приймає рішення про акредитацію шляхом визначення еквівалентності альтернативної процедури процедурам програмної чи системної акредитації.
5. Акредитаційна рада приймає рішення про акредитацію.	5. Експерти подають звіт агенції.	
6. Термін дії 8 років.	6. Акредитаційна рада приймає рішення про акредитацію.	
	7. Термін дії 8 років.	

грає найважливішу роль, оскільки спираючись на їх рекомендації, Акредитаційна рада виносить свій вердикт. Якщо є питання, то відповідно представники вищих ланок можуть бути залученими в процес акредитації.

Система оцінювання якості освіти постійно вдосконалюється, враховуючи сучасні тенденції,

погляди та невідпинні трансформації. Конференція ректорів Німеччини та представники органів Міністерства освіти звертають увагу й на зміни, що відбуваються в сусідніх країнах, беруть до уваги їх досвід та зміни, експериментують з новими підходами до акредитації, а отже, освітній процес в Німеччині перебуває на шляху до постійного вдосконалення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Шеремет Л.А. Система оцінки якості вищої освіти в Німеччині. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка (57). Житомир, 2011. С. 33–38.
2. Akkreditierungssystem. Funktionsweise des Systems. URL: <https://www.akkreditierungsrat.de/de/akkreditierungssystem/akkreditierungssystem>
3. Alternative Verfahren. Akkreditierungsgegestand. URL: <https://www.akkreditierungsrat.de/de/akkreditierungssystem/alternative-verfahren/alternative-verfahren>
4. Programmakkreditierung. URL: <https://www.akkreditierungsrat.de/de/akkreditierungssystem/programmakkreditierung/programmakkreditierung>
5. Regeln für die Akkreditierung von Studiengängen und für die Systemakkreditierung. URL: www.akkreditierungsrat.de/sites/default/files/downloads/2019/AR_Beschluss_Regeln_Studiengaenge_Systemakkreditierung_2013.02.20_Drs.20-2013.pdf
6. Staatsvertrag über die Organisation eines gemeinsamen Akkreditierungssystems zur Qualitätssicherung in Studium und Lehre an deutschen Hochschulen (Studienakkreditierungsstaatsvertrag). URL: <https://www.akkreditierungsrat.de/sites/default/files/downloads/2019/Studienakkreditierungsstaatsvertrag.pdf>
7. Winter, Martin Programm-, Prozess- und Problem Akkreditierung. Die Akkreditierung von Studiengängen und ihre Alternativen. Die Hochschule: Journal für Wissenschaft und Bildung 16, 2007. pp. 88–124 URL: www.pedocs.de/volltexte/2019/16416/pdf/t1726.pdf

REFERENCES

1. Sheremet L.A. Systema ozinky iakosti vyschoi osvity v Nimechunni [Quality Assessment System of Higher Education in Germany]. Visnyk Zhytomyrs'kogo derzavnogo universytety imeni Ivana Franka (57). Zhytomyr, 2011. pp. 33–38 [in Ukrainian].
2. Akkreditierungssystem. Funktionsweise des Systems [Accreditation System. The system functioning]. URL: <https://www.akkreditierungsrat.de/de/akkreditierungssystem/akkreditierungssystem> [in German].
3. Alternative Verfahren [Alternative Methods]. URL: <https://www.akkreditierungsrat.de/de/akkreditierungssystem/alternative-verfahren/alternative-verfahren> [in German].
4. Programmakkreditierung [Program Accreditation]. URL: <https://www.akkreditierungsrat.de/de/akkreditierungssystem/programmakkreditierung/programmakkreditierung> [in German].
5. Regeln für die Akkreditierung von Studiengängen und für die Systemakkreditierung [Rules for the Degree Programs Accreditation and for System Accreditation]. URL: www.akkreditierungsrat.de/sites/default/files/downloads/2019/AR_Beschluss_Regeln_Studiengaenge_Systemakkreditierung_2013.02.20_Drs.20-2013.pdf [in German].
6. Staatsvertrag über die Organisation eines gemeinsamen Akkreditierungssystems zur Qualitätssicherung in Studium und Lehre an deutschen Hochschulen (Studienakkreditierungsstaatsvertrag) [Interstate Treaty on the Joint Accreditation System Organization for Quality Assurance in Studies and Teaching at German Universities (Interstate Study Accreditation Treaty)]. URL: <https://www.akkreditierungsrat.de/sites/default/files/downloads/2019/Studienakkreditierungsstaatsvertrag.pdf> [in German].
7. Winter, Martin Programm-, Prozess- und Problem Akkreditierung. Die Akkreditierung von Studiengängen und ihre Alternativen [Program, process and problem accreditation. The accreditation of courses and their alternatives]. Die Hochschule: Journal für Wissenschaft und Bildung 16, 2007. pp. 88–124. URL: www.pedocs.de/volltexte/2019/16416/pdf/t1726.pdf [in German].

УДК 371.134.785

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/57-1-41>**Ольга ЕКОНОМОВА,**

orcid.org/0000-0002-2975-969X

старший викладач кафедри інструментально-виконавської майстерності
Київського університету імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна) o.ekonotova@kubg.edu.ua

Емма МАКАРОВА,

orcid.org/0000-0002-5713-3520

старший викладач кафедри академічного та естрадного вокалу
Київського університету імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна) e.makarova@kubg.edu.ua

Віра ЯКОВЕНКО,

orcid.org/0000-0001-9090-2144

старший викладач кафедри академічного та естрадного вокалу
Київського університету імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна) v.yakovenko@kubg.edu.ua

КОМПЕТЕНТНІСТЬ – ЯК ЧИННИК ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МУЗИКАНТА-ВИКОНАВЦЯ В СИСТЕМІ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ

У статті розглядаються питання розвитку професійної компетентності майбутніх музикантів-виконавців в системі університетської освіти як сукупність професійних якостей та знань які проектується на вміння, необхідні для успішного здійснення професійної діяльності. Зазначається, що зміст категорії «компетентність» має передбачати мотиваційно-ціннісний, діяльнісний та результативний компоненти системи підготовки щодо формування ключових компетенцій фахівців за умови їх готовності до реалізації професійних цілей. Обґрунтовано компетентнісні основи професійного саморозвитку музиканта-виконавця в процесі вокальної та інструментальної підготовки. Розглянуто сутність майбутнього фахівця – музиканта до самореалізації, висвітлено критерії та показники професійної сформованості, виокремлено кластери компетентностей як освітнього результату дослідженого феному. Проаналізовано різні підходи до визначення сутності та специфіки виконавської діяльності, основні знання, уміння та навички, якими повинен володіти сучасний музикант-виконавець.

Означено, що суть компетентнісної концепції освіти полягає у системній організації інтелектуальних, комунікативних, моральних, креативних вимогах при підготовці майбутнього фахівця.

Зазначено, що компетенція – це норма вимоги, які потрібні для якісної підготовки спеціаліста. Компетентності майбутнього фахівця музичного мистецтва передбачають спроможність його до самостійної виконавської і словесної інтерпретації музичних образів; діялісно – творчий компонент мистецької компетентності майбутнього виконавця спрямовує на вироблення у студентів професійних орієнтирів.

Охарактеризовано взаємозв'язок професійної мотивації і професійно-педагогічної компетентності викладачів вищої освіти. Визначено, що інтерес до процесу і результатів діяльності ґрунтується на прагненні до саморозвитку та самоствердження.

Ключові слова: компетентність, мотивація, музикант-виконавець, саморозвиток, музичне мистецтво.

Olga EKONOMOVA,

orcid.org/0000-0002-2975-969X

*Senior Lecturer at the Department of Instrumental and Performing Skills
Borys Grinchenko Kyiv University
(Kyiv, Ukraine) o.ekonomova@kubg.edu.ua*

Emma MAKAROVA,

orcid.org/0000-0002-5713-3520

*Senior Lecturer at the Department of Instrumental and Performing Skills
Borys Grinchenko Kyiv University
(Kyiv, Ukraine) e.makarova@kubg.edu.ua*

Vira YAKOVENKO,

orcid.org/0000-0001-9090-2144

*Senior Lecturer at the Department of Instrumental and Performing Skills
Borys Grinchenko Kyiv University
(Kyiv, Ukraine) v.yakovenko@kubg.edu.ua*

COMPETENCE AS A FACTOR OF THE PROFESSIONAL TRAINING OF A MUSICIAN-PERFORMER IN THE SYSTEM OF UNIVERSITY MUSIC EDUCATION

The article examines the issue of the development of professional competence of future musicians-performers in the system of university education as a set of professional qualities and knowledge that are projected onto the skills necessary for the successful implementation of professional activities. It is noted that the content of the «competence» category should include motivational, value, activity and effective components of the training system for the formation of key competences of specialists, provided they are ready to realize their professional goals. The competence bases of the professional self-development of a musician-performer in the process of vocal and instrumental training are substantiated. The essence of the future specialist – musician to self-realization is considered, criteria and indicators of professional formation are highlighted, clusters of competences are singled out as an educational result of the studied phenomenon. Different approaches to defining the essence and specifics of performance activity, the basic knowledge, abilities and skills that a modern musician-performer should possess are analyzed.

It was determined that the essence of the competence concept of education consists in the systematic organization of intellectual, communicative, moral, creative requirements in the preparation of a future specialist.

It is noted that competence is a norm of requirements that are necessary for the high-quality training of a specialist. Competences of the future specialist in musical art include his ability to independently perform and verbally interpret musical images; activity – the creative component of the artistic competence of the future performer leads to the development of professional guidelines for students.

The relationship between professional motivation and professional and pedagogical competence of higher education teachers is characterized. It was determined that interest in the process and results of activity is based on the desire for self-development and self-affirmation.

Key words: *competence, performing musician, educational process, musical art.*

Актуальність порушеної проблеми обумовлена завданням модернізації системи вищої освіти України, що потребує впровадження у навчальний процес мистецьких вузів нових наукових підходів, ефективних форм і методів навчання студентів. У цьому контексті необхідним і доцільним є застосування категорії «компетентність» як результат нового підходу до оцінки людських ресурсів, реалізація якого сприятиме всебічному дослідженню і удосконаленню означеного процесу.

Аналіз публікацій з досліджуваної проблеми показав, що різні аспекти застосування категорії «компетентність» в навчанні студентів вищих музичних навчальних закладів знайшли відображення в наукових працях Олексюк О.М.,

Кондратенко Г.Г., Смансер А.П., Мішіної Л.М., Ляшенко О.Д., Лобейко Ю.А., Шевченко Г.П. та інших. Окремі аспекти теорії самореалізації також досліджено такими вітчизняними вченими як О. Вознюк, А. Євтюдук, С. Клепко, В. Кушнір та іншими. Проте застосування категорії «компетентність» в навчанні студентів вищих музичних навчальних закладів не знайшла належного наукового обґрунтування, що і визначило завдання нашого дослідження.

Мета і завдання статті – науково обґрунтувати застосування категорії «компетентність» в навчанні студентів вищих навчальних закладів музичного спрямування, зокрема у формуванні музиканта – виконавця, що забезпечить

оптимальну організацію процесу навчання з урахуванням новітніх досягнень музично-педагогічної науки.

Виклад основного матеріалу. «Інтеграція української освіти загалом і музичної освіти зокрема, до європейського освітнього простору передбачає застосування нових стратегій та інноваційних технологій, спрямованих на підготовку конкурентноспроможних фахівців які відповідали б вимогам ринку праці» (Олексюк, 2011: 14).

У зв'язку з цим виникає необхідність в організації такої системи підготовки студентів, яка б забезпечувала цілеспрямований процес саморозвитку фахівця. Тому створення умов для формування професійної компетентності студента сьогодні є одним основних завдань розвитку музично-виконавської освіти, передбачає активне впровадження інноваційних процесів у навчання: «Педагогічні інновації розглядаються, як результат пошуку оригінальних, нестандартних рішень різноманітних педагогічних проблем» (Олексюк, 2011: 45) як результат професійної діяльності музиканта нового типу. Категорія «компетентність» – результат нового підходу до оцінки людських ресурсів. «Компетентність (з лат. *competencia*) означає коло питань, в яких людина добре обізнана, володіє пізнанням і досвідом. Це узагальнені способи дій, які забезпечують продуктивне виконання професійної діяльності» (Олексюк, 2004: 89).

Вона розглядається вченими-дослідниками як процес підвищення професійної і загальної культури музиканта, забезпечує високий результат професійної діяльності, успішне просування в ній, дає можливість розкриттю професійного і особистого потенціалу виконавця (А.В. Маркелова).

У фаховій підготовці в системі університетської освіти майбутнього фахівця музично-виконавської діяльності можна виділити три основних компонента – зміст, процес і результат.

Зміст – регламентується нормативними документами (професійна програма, навчальний план) і знаходить відображення в методичних матеріалах. Відповідно до змісту здійснюється сам процес підготовки майбутнього спеціаліста. Зміст і процес фахової підготовки музиканта – виконавця у вищому навчальному закладі глибоко пов'язані між собою, орієнтовані на кінцевий результат – формування фахової компетентності і майбутнього фахівця. Якщо розглядати освіту як рух людини вперед до осмисленого образу себе в цьому світі, тоді педагогічний процес буде спрямованим на знаходження смислу і розуміння, передусім музично-виконавських ціннос-

тей. Сучасні вчені (А. Вербицький, О. Олексюк) вважають, що компетентність як екзистенційна властивість людини – це продукт власної життєтворчої активності. На думку О. Олексюк змістом модернізації є не абстрактна педагогічна технологія, а духовний потенціал особистості музиканта та його професійна компетентність, яка проявляється в здатності набувати нових знань і умінь, розв'язувати завдання, що є суттєвими не тільки для його професійної діяльності, а й в цілому для буття. (Олексюк, 2011: 485).

Компетентнісний підхід у вищій мистецькій освіті зумовлена радикальними змінами, що відбуваються у сферах духовного життя і в професійних структурах (Олексюк, 2011: 494).

Фахова компетенція розглядається як поєднання взаємообумовленість необхідних знань, умінь і навичок та володіння фаховими методиками. Оскільки перед освітніми закладами поставлені завдання щодо формування спеціаліста, який має цілісне світосприймання, світорозуміння зростає необхідність оволодіння майбутніми фахівцями кластерів компетентностей як загальнокультурних так і професійних у процесі професійної діяльності. У контексті вирішення проблем формування мистецьких компетенцій в університетському середовищі можна окреслити низку перспективних аспектів як то модернізація змісту мистецької освіти. Суттєвим фактором якої є впровадження національної парадигми до навчально-виховного процесу:

- розробка принципів відбору навчального репертуару з урахуванням мистецького розвитку особистості у розмаїті навчальних завдань художньої діяльності;

- застосування європейських методик навчання які базуються на науковій та художньо-образному сприйняттю всесвіту;

- розробка та впровадження в практику психолого-педагогічних умов, що сприятимуть духовно-емоційному розвитку студентів.

У переважній більшості європейських країн орієнтиром і критерієм освітньої діяльності вищих навчальних закладів є ключові компетентності. Компетентність – це здатність людини застосувати свої здібності, здобуті знання і вміння фахової компетентності майбутнього музиканта-виконавця у вищому навчальному закладі може здійснюватися шляхом глибокої інтеграції: фахово-інструментальних, фахово-вокальних та психолого-педагогічних знань, їх особистісного осмислення, а також розвитку умінь проектувати результат музично-педагогічної діяльності та здійснювати її рефлексивну корекцію на основі

емоційного осягнення художнього змісту музичних творів на індивідуальних заняттях у класі основного музичного інструменту, вокалу.

У студентів мають формуватися професійні уміння, комплекс яких передбачає усвідомлення і використання певних засобів вокальної, інструментальної, методичної діяльності музиканта-виконавця, зокрема здатність бачити і вирішувати проблеми власного виконавського розвитку. Це надасть можливість студенту усвідомити себе як фахівця здатного до самореалізації на основі властивих саме йому притаманних професійних рис.

Прагнучи якомога краще підготувати студентів до подальшої фахової діяльності, педагоги звертаються до інтегрованих (взаємодоповнюючих) методик навчання. Будь який метод за своєю сутністю є найважливішим засобом впливу на слухові та музично-творчі уявлення студента, формуючи його емоційно-естетичний смак, розвиваючи його творчий потенціал і професійну компетентність.

У формуванні компетенцій вирішальну роль відіграє самостійна робота майбутніх професіоналів. Самостійна робота розглядалась вченими-дослідниками Олексюк О.М., Смансер А.П. як професійне самовдосконалення особистості яке є більш широким і глибоким ніж процес формування значущих якостей чи підвищення професійної майстерності. Воно накладається на розвиток власних внутрішніх сил, самовираження майбутнього професіонала у професійній діяльності і поведінки (Олексюк, 2011: 33).

Становлення інтеграції і реалізації якостей і здібностей, професійних завдань та вмій (Олексюк, 2011: 97).

Проблема професійного саморозвитку займає важливе місце у наукових пошуках таких дослідників як: Н. Виготський, І. Федорішин, О. Мітіна та інших. До проблеми самореалізації, саморозвитку, як навчальної категорії звертаються вчені європейської наукової спільноти такі як: Д. Гільфорд, А. Маслоу, Дж. Міл, Сварберг Вердетрем та інші. Аналіз їх досліджень свідчить про актуальність проблем музично-виконавської підготовки майбутніх фахівців музичного мистецтва. Саме серед концептуальних підходів в вихованні майбутніх спеціалістів музичного профілю є розкриття компетентнісних основ професіонального саморозвитку майбутнього виконавця в системі університетської освіти. Саморозвиток, як один із елементів компетентності, розглядається як освітній результат, котрий потрібен для продуктивної професійної діяльності.

Формування музично-виконавських знань, умій та навичок майбутніх фахівців-музикантів

та їх готовності до професійного саморозвитку шляхом інтеграції предметів музичного циклу визначається роллю педагогічних завдань та ситуацій. В своїх працях вище названі автори роблять висновки, що:

1) Мистецька компетентність майбутнього фахівця музичного мистецтва передбачає синтез знань з історії, теорії, методики викладання, художньо – творчих умій в галузі виконавства, що дає змогу майбутньому фахівцю успішно здійснювати професійні функції (Олексюк, 2004: 95);

2) Зокрема О.Олексюк робить висновок, що «когнітивно-пізнавальний компонент мистецької компетентності майбутніх фахівців визначає здатність студентів до набуття знань у галузі мистецтва, можливостей до самореалізації і передбачає розвинений інтерес до художньої пізнавальної діяльності; широку ерудованість у системі національної і світової культури» (Смансер, 2004: 97) Особливості фахової підготовки студентів можна дослідити й обґрунтувати за допомогою таких категорій як відкритість і самоорганізація.

Відкритість досліджуваного процесу ми розглядаємо на трьох рівнях:

1) відкритість загальної системи підготовки майбутнього музиканта-виконавця, як складного динамічного інтегрованого утворення;

2) відкритість суб'єктів навчального процесу – викладача (керівника) студента;

3) відкритість об'єкта (музичного твору) на звукове втілення якого направлено діяльність суб'єктів навчального процесу.

Відкритість системи підготовки майбутнього фахівця ми вбачаємо в інтеграції дисциплін філософсько-естетичного, історико-теоретичного і музично-виконавського циклу; різноманітності джерел інформації, необхідної для здійснення навчання студентів, поширенні світових інтеграційних процесів у сучасному музичному мистецтві з широким використанням інтернету.

До відкритості суб'єктів навчального процесу викладача (керівника) і студента (учасника навчального процесу) ми підходимо з точки зору розуміння кожного суб'єкта навчального процесу, як відкритої системи, що саморозвивається і знаходиться у неврівноваженому стані, але має самоорганізацію ми розуміємо як комбіновану взаємодію двох учасників навчального процесу на рівні викладача (керівника) і студента (учасника навчального процесу).

Здатність керівника (викладача) і студента до самоорганізації ми розуміємо як уміння самостійно визначити мету самовдосконалення, досягнення якої дає змогу вийти на новий рівень

розвитку (інтелектуального, духовного, естетичного):

– уміння самостійно вибрати ефективні методи, прийоми і засоби самоосвіти, саморозвитку, самовдосконалення;

– уміння ефективно використовувати поза навчальний час для опанування особистих і фахових якостей, необхідних для професійної діяльності.

Самореалізація і самоорганізація діяльності майбутніх митців музичного мистецтва визнається самоконтролем і самокорекцією. Неякісний самоконтроль процесу відтворення музичного образу породжується невизначеністю атрибутів контролю, низькою компетентністю виконавця, якщо виконавські атрибути контролю є досить «явними» утвореннями (звуко-висотні нотні авторські позначки, штрихи, артикуляція, прийоми звукоутворення, педалізація у піаністів), то уявні образи цих атрибутів (взірці) є більш завуальованими, що заважає якісному відтворенню музичного образу. Тому зрозуміло, що тут на допомогу прийде компетентність виконавця, як музична так і професійна.

Слід зауважити, що будь яка форма організації навчання посилює ціннісно-мотиваційну спрямованість щодо ефективного розв'язання складних професійних проблем та завдань. Формування позитивної мотивації до учбового процесу та майбутньої професійної діяльності є важливою умовою професійного розвитку студентів у вузі. Мотивація ж обумовлена багатьма компонентами системи навчання, що вступають в взаємозв'язки один з одним, зумовлюючи сутність цілей, емоцій, інтересів сенсу навчання. Мотивація спонукає студентів до професійної активності, спрямовуючи розвиток компетентісно-особистих та професійно важливих якостей.

Виконавська діяльність майбутнього фахівця музичного мистецтва передбачає його різнобічну освіченість, наявність вокально-музичної виконавської культури, знайомство із суміжними мистецтвами, професійну компетентність, багатство емоційного світу. Використовуючи компетентнісний підхід в організації процесу підготовки майбутніх музикантів-виконавців ми пропонуємо здійснювати з дотриманням таких вимог:

1) урахування означених вище особливостей підготовки студентів (відкритість, здатність до самоорганізації тощо) у формуванні виконавської культури та репертуару;

2) створення навчального середовища, яке сприяє становленню творчої особистості, здатної до саморозвитку, самоорганізації, самовдоскона-

лення та формування в студентів компетентісного стилю мислення (здатність поєднувати раціональне й ірраціональне, традиційне і інноваційне, задалегідь підготовлене і спонтанне, прогнозоване й ймовірне) у роботі над навчальним репертуаром;

3) забезпечення творчої співпраці, співробітництва викладача і студента, зацікавленість у результатах спільної діяльності.

Головним джерелом результативності сценічної діяльності майбутнього фахівця музичного мистецтва виступає його самооцінка, котра може здійснюватися безпосередньо самого інтерпретаційною дією процесу та по його завершенню, тобто за «першої умови самопізнання піддаються проміжні результати діяльності, а за другою – кінцеві» (Економова, 2014: 258).

Самооцінка якості й результативності діяльності, а також власних творчих можливостей щодо вирішення поставлених завдань студент отримує шляхом необхідної інформації, на основі якої прогнозується вірність подальших дій. Тобто по мірі зростання компетентісних знань зростає і професійна спроможність.

Емоції виконавців є провідним фактором самооцінювання через спонукування організму до активності. Вплив емоційної сфери студентів на адекватності самооцінювання обумовлюється виконавським досвідом.

Самореалізація сценічної поведінки майбутніх музикантів-виконавців проходить як у формі відповідних емоційних реакцій, так і у формі актуалізації емоційного впливу, спрямованого на досягнення бажаного результату (Економова, 2014: 256).

У формуванні сценічної поведінки майбутнього фахівця, особливо вокаліста, виникає необхідність розвитку комунікативної компетентності, адже співати твори на мовах народів світу (англійською, французькою, італійською, німецькою) і працювати на сценах театрів різних країн світу треба володіти мовною компетенцією. Тому комунікативна компетенція фахівця музичного мистецтва розглядається через призму його спроможності взаємодії з іншими учасниками творчого процесу задля адекватного спілкування і виконання професійних функцій у межах своїх здібностей. Професійна компетентність музиканта-виконавця, на нашу думку, є складним інтелектуальним і особистісним утворенням, яке впливає на розвиток умінь і навичок музично-виконавської діяльності, проходить певні стадії розвитку та удосконалення в процесі професійної підготовки у вищих мистецьких навчальних закладах. Її ефективність

суттєво залежить від теоретичної, практичної та психологічної підготовленості особистісних, професійних та індивідуально-психічних якостей, розуміння мети та специфічних особливостей такої діяльності.

Не буде перебільшенням вважати, що музикант-виконавець у значній мірі формує погляд суспільства щодо виховної ролі музики, ставлення до неї підростаючого покоління, сприяє подоланню труднощів і протиріч етико та естетико-виховних процесів. Бажання вдосконалити духовний світ, формувати музичні, художні і естетичні погляди людей лежить в основі діяльності музиканта професіонала. Тому формування його професійної компетентності повинно складатися з послідовної взаємопов'язаної системи дій, спрямованих на вирішення певних творчих завдань, що поєднують цілі, методи, зміст і форми роботи.

У контексті цього дослідження нас цікавить предмети музично-виконавського спрямування з відповідними вимогами до рівня підготовки випускника-музиканта. Вони передбачають численні компоненти:

- 1) вивчення виконавства як виду творчої діяльності;
- 2) розвиток художнього мислення;
- 3) формування професійних умінь і навичок;
- 4) розвиток комунікативних якостей;
- 5) культуру спілкування;
- 6) формування здатності до прояву емоційної культури;
- 7) розвиток артистичних здібностей;
- 8) розвиток професійної рефлексії.

У зв'язку з цим одним з головних завдань нашого дослідження став пошук відповіді на питання як і за яких умов можна підвищити ефективність формування професійної компетентності майбутнього музиканта-виконавця, (співака, інструменталіста) у вищому мистецькому навчальному закладі.

Аналіз сучасної музично-практичної підготовки дала нам змогу визначити такі основопо-

ложні організаційно-педагогічні умови розвитку особистісно-професійних якостей студентів:

- 1) діагностика цілісно-поступового розвитку особистісно-професійних якостей студента;
- 2) забезпечення дослідницького характеру професійного становлення майбутнього фахівця;
- 3) застосування когнітивних, особистісно-діяльнісних критеріїв оцінки.

Діагностика цілісного розвитку особистісно-професійних якостей студента дає змогу відстежувати динаміку розвитку умінь майбутньої професійної діяльності поступово.

Спираючись на вище викладене, можна стверджувати, що компетентнісне навчання у підготовці майбутніх музикантів-виконавців за своєю суттю, має бути послідовно орієнтоване на конкретні особистісні і професійні цілі. Чіткість і впорядкованість навчальних цілей дозволяє проектувати організацію, контроль і весь навчальний процес відповідно до реальних вимог життя.

Результатом виконавської підготовки майбутніх фахівців музичної діяльності стає набуття ними відповідних професійних компетенцій, які в свою чергу виступають чинником й одночасно результатом формування готовності до професійного саморозвитку у процесі музично-виконавської підготовки..

Висновки. Отже дослідження з питань формування категорії «Компетентність», як чинник професійної підготовки майбутнього фахівця музиканта в системі університетської музичної освіти уможливило науково обґрунтувати власності двох взаємопов'язаних систем навчального процесу викладач-студент, сформувані вимоги щодо організації підготовки майбутніх фахівців-виконавців, дотримання яких сприятиме формуванню у студентів компетентнісного стилю мислення як одного з чинників розвитку творчої особистості, опануванню навичок самоорганізації, саморозвитку професійної мобільності і співпраці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Овчарук О.В. Компетентнісний підхід у сучасній освіті. Світовий досвід / за заг. ред. К. : КІС, 2004. 112 с.
2. Олексюк О.М., Кондратенко Г.Г., Ляшенко О.Д. Вступ до спеціальності: музичне мистецтво. Київ : ун-т ім. Б. Грінченка, 2011. 132 с.
3. Олексюк О.М. Методика викладання гри на народних інструментах. ДАКККІМ, 2004. 133 с.
4. Олексюк О.М. Компетентнісно – орієнтовний освітній простір як умова модернізації вищої мистецької освіти *Сучасні стратегії університетської освіти і якісний вимір*: матеріали міжн. науково практич. конференц. Київ : ун-т ім. Б. Грінченка, 2012. 501 с.
5. Смансер А.П. Педагогічні умови самореалізації майбутнього спеціаліста в процесі навчання. *Педагогіка вищої і середньої школи*: Зб. наук. праць, Кривий ріг : 2004. № 8. 29 с.
6. Економова О.С. Компетентнісний підхід і інноваційні технології професійної мистецької освіти у формуванні виконавських умінь і навичок майбутнього вчителя музики. Вид. НПУ ім. М.П. Драгоманова «Наукові записки» в С XXII № 122. Київ, 2014.

7. Юник Д.Г Самореалізація сценічної діяльності митців музичного мистецтва. К. вид. НПУ ім М Драгоманова «Наукові записки» Серія педагогічні та історичні науки № 123. Київ, 2015. 285–263 с.

REFERENCES

1. Ovcharuk O.V. Kompetentnistnyy pidhid u suchasnyy osviti. Svitoviy dosvid. [Competency approach in modern education. World experience]./Under the general editorship. К. : KIS, 2004. 112 p. [in Ukrainian]
2. Oleksyuk O.M., Kondratenko G.G., Lyashenko O.D. Vstup do spetsialnosti: muzichne mistetstvo [Introduction to the specialty: musical art]. Kyiv : B. Grinchenko University, 2011. 132 p. [in Ukrainian]
3. Oleksyuk O.M. Metodika vikladannya gri na narodnih instrumentah. [Methods of teaching folk instruments]. DAKKKIM, 2004. 133 p. [in Ukrainian]
4. Oleksyuk O.M. Kompetentnistno – orientovniy osvitniy prostir yak umova modernizatsiyi vischoyi mistetskoyi osviti [Competency-oriented educational space as a condition for the modernization of higher art education] Modern strategies of university education and quality measurement: materials of the international scientifically practical. conference K. Kyiv: University named after B Hrinchenko, 2012. 501 p. [in Ukrainian]
5. Smanser A.P. Pedagogichni umovi samorealizatsiyi maybutnogo spetsialista v protsesi navchannya. [Pedagogical conditions for the future specialist's self-realization in the learning process]. Higher and secondary school pedagogy: Collection of scientific works Kryvyi Rih: 2004. No. 8. 29 p. [in Ukrainian]
6. Ekonomova O.S. Kompetentnistnyy pidhid i innovatsiyi tehnologiyi profesiynoyi mistetskoyi osviti u formuvanni vikonavskih umin i navichok maybutnogo vchitelya muziki [A competent approach and innovative technologies of professional art education in the formation of performing skills and skills of the future music teacher]. M.P. Dragomanov State University "Scientific Notes" in Volume XXII. No. 122, Kyiv, 2014. [in Ukrainian].
7. Yunik D.G Samorealizatsiya stsenichnoyi diyalnosti mittsiv muzichnogo mistetstva [Self-realization of stage activities of musical artists]. K. ed. NPU named after M. Drahomanov "Scientific notes" Pedagogical and historical sciences series. No. 123. Kyiv, 2015. 285–263 p. [in Ukrainian].

Наталія ІГНАТЕНКО,

orcid.orcid.org/0000-0002-3264-0315

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства

Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

(Тернопіль, Україна) ignatenko1707@ukr.net

ГЕНЕЗИС ШКІЛЬНОЇ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ (1991–1996 РР.)

Здійснено історико-ретроспективний аналіз особливостей державної політики України в галузі шкільної історичної освіти у 1991–1996 рр.; охарактеризовано нормативно-правові документи, що формують її науково-методичний та нормативно-процесуальний супровід. Визначено проблеми шкільної історичної освіти, вирішення яких сприяло переосмисленню українським соціумом окремих подій та фактів національної історії й спонукало глибинні трансформаційні процеси в галузі.

Зроблено висновок, що перетворення в історичній освіті 1991–1996 рр. мали системний характер і проходили в контексті еволюції держави та розвитку шкільної освіти. Їх перебіг характеризується різноманіттям напрямів і незавершеністю педагогічного пошуку. З одного боку, спостерігається поява принципово нових явища і тенденції. З іншого – певна спадковість у розвитку основних положень методичної теорії, змісту освіти, форм і методів організації навчання. Результатом цього процесу стала поява нової моделі освіти, характерними ознаками якої стала, гуманізація, гуманітаризація та демократизація навчального процесу; переорієнтація змісту шкільної історичної освіти у напрямку утвердження принципів плюралізму, свободи думки та багатовекторності історичних концепцій в тлумаченні минулого; поява нових поглядів на роль історичної освіти в житті людини її принципів, мети та завдань; створення передумов для упровадження компетентнісного підходу до формування змісту та організації навчання історії в школі. Нормативною основою нової освітньої парадигми стали Закон України «Про загальну середню освіту», Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»), Національна доктрина розвитку освіти, Державний стандарт загальноосвітньої школи.

Ключові слова: *освіта, історична освіта, державна політики в галузі історичної освіти, генеза історичної освіти, трансформаційні процеси в освіті.*

Natalia IGNATENKO,

orcid.orcid.org/0000-0002-3264-0315

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department of World History and Religious Studies

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

(Ternopil, Ukraine) ignatenko1707@ukr.net

GENESIS OF SCHOOL HISTORICAL EDUCATION IN UKRAINE (1991–1996)

A historical-retrospective analysis of the peculiarities of the state policy of Ukraine in the field of school history education in 1991–1996 was carried out; normative-legal documents forming its scientific-methodical and normative-procedural support were characterized. The problems of school history education are identified, the solution of which contributed to the reinterpretation of individual events and facts of national history by Ukrainian society and prompted profound transformational processes in the field.

A conclusion was made that the transformation in history education in 1991–1996 had a systemic nature and took place in the context of the state evolution and the development of school education. Their course is characterized by a variety of directions and the incompleteness of the pedagogical search. On the one hand, the emergence of fundamentally new phenomena and trends is observed. On the other hand, there is a certain heredity in the development of the main provisions of methodological theory, the content of education, forms and methods of organization of education. The result of this process was the emergence of a new model of education, the characteristic features of which were humanization, humanitarianization, and democratization of the educational process; reorientation of the content of school historical education in the direction of affirming the principles of pluralism, freedom of thought and the multi-vector nature of historical concepts in the interpretation of the past; emergence of new views on the role of historical education in human life, its principles, goals and tasks; creation of prerequisites for the introduction of a competency-based approach to the formation of content and organization of history education at school. The normative basis of the new educational paradigm was the Law of Ukraine “On General Secondary Education”, the State National Program “Education” (“Ukraine of the 21st Century”), the National Doctrine of Education Development, and the State Standard of Secondary Schools.

Key words: *education, historical education, state policies in the field of historical education, genesis of historical education, transformational processes in education.*

Постановка проблеми. Від здобуття Україною незалежності до сьогоднішня історична освіта пройшла складний шлях докорінних змін. Вони були зумовлені рядом факторів, найважливішими з-поміж яких стали: утвердження національного історичного нарративу; інтеграція України в єдине європейське освітнє середовище; раціоналізація освіти, як передумови до утвердження багатовимірної моделі «суспільства знань». Перші два вплинули на трансформацію змісту шкільних курсів історії, останній – на організаційні та методичні засади їх вивчення. В сукупності, вони створили умови для розвитку методичної науки, яка, опинившись в епіцентрі змін, інтенсивно еволюціонувала, шукаючи механізми втілення у практику уроку історії задекларованих державою інноваційних вимог до його змісту та теоретико-методологічного інструментарію.

Перетворення в історичній освіті мали системний характер, тобто проходили в контексті соціокультурної еволюції держави загалом, і парадигмального розвитку шкільної освіти зокрема. Це дозволяє розглядати її генезу через призму та в контексті запропонованих Н. Ігнатенко етапів (1991–1996 рр.; 1997–2004 рр.; 2005–2009 рр.; 2010–2013 рр.; 2014–2020 рр.), становлення державної освітньої політики України (Ігнатенко, Москалюк, Костюк, 2022: 214), з похибкою на когнітивні труднощі, які неминуче виникають при осмисленні змін, як процесу формування нової свідомості, що не можуть бути зведеними до конкретної події чи факту, а тому, інколи, виходить за рамки раціонально впорядкованого масиву емпіричної та теоретичної інформації.

Особливе значення у цьому хронологічному ряду посідають 1991–1996 рр. Саме на них припала перша хвиля пострадянського ревізійнізму пов'язана із відмежуванням від комуністичного минулого й проектуванням національної моделі історичної освіти, «яка з категорії знання, повинна була перейти в категорію буття» (Ігнатенко, Москалюк, 2022: 137) і цим закласти підвалини для формування нового соціогуманітарного дискурсу, здатного створити своєрідну інтелектуальну опозицію щодо утверджених за роки радянзації у свідомості громадян особливостей політичної культури та менталітету (Поцілуйко, 2015), а разом і створити освітнє середовище, в умовах якого «народ України став би нацією, що постійно навчається» (Про Державну національну програму «Освіта» («Україна ХХІ століття»), 1993). У цьому сенсі теоретичний контекст запропонованої теми має не аби яку наукову цінність, адже дозволяє налагодити поступальний зв'язок між

накопиченим досвідом минулого та характером змін у майбутньому.

Аналіз досліджень. У науковому дискурсі осмислення генезису шкільної історичної освіти II пол. ХХ ст. знайшло відображення у низці між-дисциплінарних досліджень, які умовно можна об'єднати за двома змістовими напрямками:

теоретико-методологічні праці присвячені оцінці генезису пріоритетних тенденцій та стратегій розвитку освіти України в кін. ХХ ст. – на поч. ХХІ ст. (В. Андрущенко, В. Бондар, О. Дьячков, В. Журавський, Є. Красняков, Є. Смотрицький, О. Сухомлинська, В. Феоктістова та ін.);

дослідження організаційно-педагогічних та методичних засад трансформації змісту шкільної історичної освіти на зламі ХХ–ХХІ ст. (К. Баханов, П. Вербицька, В. Власов, І. Гирич, Н. Гупан, О. Данилевська, Ю. Добролюбська, Я. Дашкевич, І. Зякун, Н. Ігнатенко, Л. Калініна, В. Комаров, П. Мороз, Р. Пастушенко, О. Пометун, І. Селіщева, Г. Фрйман, Н. Яковенко та ін.).

Відзначаючи науково-практичну значущість проблеми генезису шкільної історичної освіти в Україні у 1991–1996 рр, рівень і характер її дослідження, доводиться констатувати, що в її інформаційному полі ще залишаються змістові напрямки, які вимагають поглиблення та переосмислення. Серед них – історико-педагогічний аналіз структурно-функціональної моделі шкільної історичної освіти на різних етапах новітнього періоду державотворення, локальне дослідження якого дозволить сформувати цілісну картину системних зрушень у галузі з подальшим перенесенням її позитивних результатів у широкий освітній простір.

Метою статті є генезис та організаційно-педагогічне забезпечення реалізації пріоритетних тенденцій шкільної історичної освіти в Україні у 1991–1996 рр.

Виклад основного матеріалу. Важливою умовою існування ефективної освітньої системи держави є конструювання національної стратегії її розвитку. Тож цілком закономірно, що успадкувавши від Радянського Союзу достатньо розвинену, але надзвичайно заідеологізовану модель освіти, українська держава на поч. 90-х рр. ХХ ст., поставила собі за мету модернізувати її відповідно до потреб суспільства, яке ступило на шлях демократії та пошуку самоідентичності. Питання вирішувалося у двох площинах: на рівні змісту (формулювання нових науково-методичних підходів до навчання й створення на їх основі нових навчальних програм і підручників) та системи навчання (оновлення/ство-

рення нового навчально-методичного комплексу з предмету; розробка нових методик і технологій навчання) предмету.

Ще у 1989/90 н. р., на хвилі «перебудови» у школах України курс історії УРСР було виділено в окремо навчальну дисципліну яка синхронізувалася з історією СРСР. Однак, змістова лінія нового предмету була не послідовною і пропонувала огляд історичних процесів в УРСР лише у період існування Радянського Союзу (Програма для середніх навчальних закладів, 1989). Як наслідок, у вітчизняній історії створився своєрідний ідеологічний вакуум, заповнюючи який, учителі зазвичай апелювали до усталеної історії СРСР, розглядаючи давню, середньовічну та нову історію України в її змістовому полі, а по суті, ототожнюючи історію України з історією Росії. Не менш гостро ця проблема торкнулася і новітнього періоду історії України. В країні ширилася друга (після М. Хрущова) кампанія деєсталінізації, завдяки чому інтерпретація історії міжвоєнного періоду набувала зовсім інших обрисів. Але перебуваючи ще тільки на стадії вивчення «білих плям» і концептуального переосмислення, заданих коротким курсом «Історії ВКП(б)» параметрів історичного пізнання, українська історична наука кін. 80-х – поч. 90-х рр. просто не могла забезпечити заклади освіти відповідними науково обґрунтованими матеріалами на цю тему.

Пришвидшити цей процес повинен був виданий у травні 1991 р. Міністром народної освіти України наказ «Про викладання гуманітарних і соціально-політичних дисциплін у вищих та середніх навчальних закладах республіки» (Про викладання гуманітарних та соціально-політичних дисциплін, 1991). Розроблена відповідно до нього «Концепція викладання гуманітарних і соціально-політичних дисциплін у вищих та середніх навчальних закладах Української РСР» передбачала протягом 1991/1992 н. р. конструювання кардинально нової структури навчання предметів гуманітарного напрямку та формування концептуально інших методологічних підходів до змісту історичної освіти. Проте рішучий злам, пов'язаний із поворотом історичної освіти у бік національного нарративу так і не відбувся. Перепоною для нього стала відсутність нормативно-правового забезпечення процесу змін (за період з вересня по грудень 1991 р. Міністерством народної освіти Української РСР не було видано жодного наказу чи іншого розпорядчого документу які б давали роз'яснення вчителям, як здійснювати навчальний процес при фактичній відсутності програмно-методичного забезпечення,

підручників та досвіду роботи у змінених обставинах національної школи (Томаченко, 2015: 92)). Як наслідок, учителі історії залишилися «сам на сам» із інноваційною «Концепцією» й морально застарілою «Програмою для середніх навчальних закладів. Історія 5–11 кл. (1989 р.).

Реагуючи на проблему, Міністерство освіти України у 1992 р. ініціює розробку «Концепції шкільної історичної освіти», у якій радикально переглядає зміст і структуру предмету. Відповідно до неї в інваріантну складову базового навчального плану загальноосвітньої школи було введено дві самостійні навчальні дисципліни – «Всесвітня історія» та «Історія України», вивчення яких пропонувалося здійснювати за лінійним принципом (послідовний виклад навчального матеріалу без повернення уже вивченої теми у наступних класах (Кульчицький, 2002: 33)), паралельно та у відповідній хронологічній послідовності (від найдавніших часів, до новітнього періоду історії). Одночасно шкільна історична освіта почала набувати ознак українознавчої спрямованості: віддзеркалювати загальні тенденції самобутнього українського історичного процесу, особливості формування українського етносу, української нації, їх життєдіяльності на різних етапах світової історії (Шкільна суспільствознавча освіта в Україні, 2010).

Нормативним продовженням «Концепції шкільної історичної освіти» стала навчальна програма з історії 1992 р. Структурована у відповідності до тенденційного прагнення відмежуватися від штампів і стереотипів властивого радянській історіографії формаційного підходу до висвітлення історичних подій, вона суттєво розширила та відкоригувала змістову компоненту навчального матеріалу кожного класу. Особливо радикально ці зміни торкнулися курсу історії України, до змісту якої у Так, у 5 кл. на зміну «Епізодичним оповіданням з історії СРСР і УРСР (1989–1991 рр.) було запроваджено пропедевтичний курс «Оповідання з історії України»; у зміст всесвітньої історії 6 кл. було інтегровано розділ V. «Початковий етап історії України»; у вступі до програми історії для 7 кл. концептуалізувалася самостійність курсу історії України та його зв'язок із європейською та світовою історією, чого не було в попередній програмі; в змісті курсу історії України в 9 кл. акцентувалася увагу на основних етапах українського національного відродження та формуванні ідеї української державності.

Перегрупування зазнав і навчальний матеріал в курсі історії України для 10 кл. У тематичному аспекті тут актуалізувалися увага на процесах

державного відродження України в період Української Центральної Ради, гетьманування П. Скоропадського, Директорії УНР. З цією метою розділи «Україна на порозі ХХ ст. (1901–1907 рр.)» та «Україна між двома революціями» з 10 кл. були перенесені у 9-й, а розділ «Україна в період Другої світової війни» – з 11-го – до 10-го кл. таке перегрупування дозволило не лише збільшити кількість годин на вивчення великого пласту історії національно-визвольних змагань українського народу у ХХ ст., а й зосередитися на маловивчених аспектах участі України у Другій світовій війні. Програма для 11 кл. зберегла попередню структуру. Разом із тим окремі її розділи були доповнені новим матеріалом. До того ж з'явився окремий завершальний 25 розділ – «Україна на шляху до свободи і незалежності» (Шкільна суспільствознавча освіта в Україні, 2010; Томаченко, 2012: 195–196).

Той факт, що програма 1992 р. пропонувала нову комплектацію навчального матеріалу із залученням широкого кола раніше невідомих фактів й інтерпретацій, викликав розходження думок щодо оцінки її ефективності (найчастіше її розглядали або як своєрідну матеріалізацією «історичної концепції, що базується не на догмах, а на правді життя» (М. Коваль, С. Кульчицький, Ю. Курносів), або, як «занадто москвоцентричну» і недостатньо пристосовану до потреб незалежної України (Я. Дашкевич) (Удод, 2016: 57)), однак поштовхом до бурхливої дискусії не став. Суспільно-політичні вимоги поч. 90-х рр. ХХ ст. лежали у дещо іншій площині. Тож навчання за проектом програми з історії України 1992 р. й орієнтовним тематичним плануванням до неї здійснювалось аж до 1996 р.

Її концептуальність не змогла зруйнувати навіть затверджена у 1994 р. радикально-інноваційна (для того часу) Державна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття)» (далі – Програма), як, на десятиліття окреслюючи динаміку змін в освітній галузі, спрямувала вектор її розвитку в напрямку гуманітаризації, національній спрямованості та варіативності (Про Державну національну програму «Освіта», 1993). На практиці дана стратегія передбачала зміну освітніх пріоритетів. Першість у навчально-виховному процесі була віддана особистості учня, його талантам і здібностям, всебічний розвиток яких повинен був здійснюватися через засвоєння ним системи наукових знань.

Такий підхід видавався доволі інноваційним, особливо на фоні того, що його практична реалізація планувалася шляхом застосування інтегрованого навчання (Про Державну національну

програму «Освіта», 1993). Проте, до подібних трансформацій педагогічна громадськість була поки що не готова.

Опинившись у ситуації коли, визначаючи мету освіти необхідно було віддавати першість розвиваючій і виховній, педагоги й методисти відчували певну розгубленість. Як наслідок, протягом 1992–1995 рр. учителі працювали за проектами програм і орієнтовними тематичними плануваннями, в яких питання мети і завдань навчання історії просто оминалося (Баханов, 2005: 50).

Не менш складною виявилася і проблема співвідношення та співіснування світової та національної історії (Зякун, 2005: 138).

У технічному аспекті все виглядало нібито органічно: головним предметом в циклі історичних дисциплін була вітчизняна історія, паралельно та синхронно до неї вивчалася історія всесвітня. Однак, дану схему дисциплінарного розподілу українська освіта успадкувала від радянської, а та, своєю чергою, від царсько-російської. Європа ж, до консолідації з якою прагнула молода українська держава, навпаки, тяжіла до погодження національних історій із всесвітньою шляхом створення єдиного інтегрованого курсу «Всесвітньої історії». Багатьом українським історикам (як то В. Ткаченку, О. Реєнту, С. Кульчицькому) така логіка також видавалася цілком слушною, адже насправді будь яка національна історія залишається до кінця нез'ясованою «доки не буде розглянута у зіставленні з історіями національних держав, що становлять у своїй сукупності ширшу спільноту» (Ткаченко, Реєнт, 1995: 26–27).

Розв'язати цю дилему покликана була «Концепція безперервної історичної освіти в Україні», проект якої побачив світ у 1995 р. (Концепція безперервної історичної освіти, 1995). Після тривалих і бурхливих дискусій її автори, аргументуючи тим, що тривалі роки перебування українських земель у складі іноземних держав наклали негативний відбиток на формування національної самоідентичності українського народу, позбутися якого можна лише шляхом поглибленого вивчення історії свого народу, висловилися за роздільне вивчення цих дисциплін (Концепція безперервної історичної освіти, 1995). Як наслідок, ідея інтеграції всесвітньої історії та історії України була відкинута майже на 20 наступних років.

Висновки. Підсумовуючи сказане робимо висновок, що для перебігу трансформаційних процесів у шкільній історичній освіті 1991–1996 рр. були властиві різноманітність напрямів і незавершеність педагогічного пошуку. З одного боку, у цей період спостерігаються принципово нові

явища і тенденції: запроваджується самостійний курс історії України, вдосконалюються навчальні програми з урахуванням «нового політичного мислення»; ведуться широкі дискусії на тему міжпредметної інтеграції. З іншого – зберігається певна спадковість у розвитку основних положень методичної теорії, змісту освіти, форм і методів організації навчання та, як наслідок, спроба переорієнтації на загальнолюдські цінності за старим

формаційним підходом та радянськими схемами побудови освітнього процесу.

Так чи інакше але наприкінці 90-х рр. XX ст. результатом інноваційної діяльності науковців та вчителів стає поява нової трансформаційної парадигми історичної освіти, характерною ознакою якої стає скерованість на формування у здобувачів освіти національної ідентичності та готовності до змін шляхом осмислення зв'язків минулого і сучасного життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ігнатенко Н., Москалюк М., Костюк Л. Історико-ретроспективний аналіз державної освітньої політики в Україні (1999–2020 рр.). *Український історичний журнал*. 2022. № 2. С. 203–215.
2. Ігнатенко Н., Москалюк М. Історична освіта в дискурсі еволюції державної політики України кінець XX – початок XXI ст. *Емінак: Науковий щоквартальний журнал*. 2022. № 1. С. 135–149.
3. Поцелуйко А. О. Особливості структурування образу України в суспільно-політичному та соціокультурному дискурсі. *Грані соціології*. 2015. № 10. С. 127–128.
4. Про Державну національну програму «Освіта» («Україна XXI століття»): постанова Кабінету Міністрів України від 3.11.1993 р. № 896. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF#Text>
5. Програма для середніх навчальних закладів. Історія 5–11 кл. Київ: Радянська школа. 1989 р. 96 с.
6. Баханов К. Шкільна програма з історії: становлення змісту. Харків: Основа, 2009. 127 с.
7. Програми середньої загальноосвітньої школи з історії УРСР, російської та української мови. 8–11 кл. (Проект). Київ: Радянська школа, 1990. 40 с.
8. Кульчицький С. В., Курносів Ю. О. Історія Української РСР: Матеріали до підруч. для 9–10 кл. серед. шк. Київ, Чернівці: Радянська школа. 1990. 96 с.
9. Кульчицький С. Матеріали науково-методичного семінару «Вітчизняна історія в школах і вузах України: останнє десятиріччя». Київ. 3.10. 2002. С. 5–12.
10. Удод О. Українська історична дидактика: академічний дискурс (До 80-річчя Інституту історії України) / За ред. Валерія Смолія. Київ : НАН України, Ін-т історії України, 2016. 214 с.
11. Про викладання гуманітарних та соціально-політичних дисциплін у вищих, середніх спеціальних навчальних закладах республіки. Постанова спільної колегії Міністерств вищої освіти, народної освіти, культури, охорони здоров'я, торгівлі, Комітету у справах молоді, фізкультури та спорту за № 6-1/210 від 15.05.1991.
12. Томаченко О. В. Політика України у галузі шкільної історичної освіти (1991–2009 рр.) : дис. ... канд. істор. наук: 07.00.01 / Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2015. 285 с.
13. Шкільна суспільствознавча освіта в Україні: 20 років трансформації. 2010. URL: http://histlab.edukit.kiev.ua/nashi_publicacii/statti/shkiljna_suspiljstvoznavcha_osvita_v_ukraini_20_rokiv_transformacii/
14. Томаченко О. В. Трансформація змісту шкільних програм з історії (1989–2010 рр.). *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Історичні науки*. 2012. Вип. 3.33. С. 192–200.
15. Удод О. Українська історична дидактика: академічний дискурс (До 80-річчя Інституту історії України) / За ред. Валерія Смолія. Київ: НАН України, Ін-т історії України, 2016. 214 с.
16. Про Державну національну програму «Освіта» («Україна XXI століття»): Постанова Кабінету Міністрів України від 3.11.1993 р. № 896. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF#Text>
17. Баханов К. Оновлення змісту сучасної шкільної історичної освіти: Монографія. Донецьк : Юго-Восток, 2005. 326 с.
18. Концепція безперервної історичної освіти в Україні. Проект. Інформаційний збірник Міністерства освіти України. 1995. № 8. С. 26.
19. Зякун І. Формування національної концепції шкільної історичної освіти в перше десятиліття незалежності України. *Сумська старовина*. 2005. № 16–17. С. 133–144.
20. Ткаченко В., Реєнт О. Україна на межі цивілізацій: історико-політологічні розвідки. Київ: Ін-т історії України НАН України, 1995. 159 с.

REFERENCES

1. Ihnatenko N., Moskaliuk M., Kostyuk L. Istoryko-retrospektyvnyi analiz derzhavnoi osvitoi polityky v Ukraini (1999–2020 rr.). [Historical-retrospective analysis of state education policy in Ukraine (1999–2020)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 2022. № 2. S. 203–215. [in Ukrainian]
2. Ihnatenko N., Moskaliuk M. Istorychna osvita v dyskursi evoliutsii derzhavnoi polityky Ukrainy kinets XX – pochatok XXI st. [Historical education in the discourse of the evolution of the state policy of Ukraine at the end of the 20th – the beginning of the 21st century]. *Eminak: Naukovyi shchokvartalnyi zhurnal*. 2022. №1. S. 135–149. [in Ukrainian]
3. Potseluyko A. O. Osoblyvosti strukturuvannya obrazu Ukrainy v suspilno-politychnomu ta sotsiokulturnomu dyskursi. [Peculiarities of structuring the image of Ukraine in socio-political and socio-cultural discourse]. *Hrani sotsiologii*. 2015. № 10. S. 127–128. [in Ukrainian]

4. Pro Derzhavnu natsionalnu prohramu «Osvita» («Ukraina XXI stolittia»): postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 3.11.1993 r. № 896. [About the State National Program “Education” (“Ukraine of the 21st century”): Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated November 3, 1993 No. 896]. [in Ukrainian]
5. Prohrama dlia serednikh navchalnykh zakladiv. Istorii 5–11 kl. [Program for secondary schools. History 5-11 cl.]. Kyiv: Radianska shkola. 1989 r. 96 s. [in Ukrainian]
6. Bakhanov K. Shkilna prohrama z istorii: stanovlennia zmistu. [School program on history: formation of content]. Kharkiv: Osnova, 2009. 127 s. [in Ukrainian]
7. Prohramy serednoi zahalnoosvitnoi shkoly z istorii URSR, rosiiskoi ta ukrainskoi movy. 8–11 kl. (Proekt). [Secondary comprehensive school programs on the history of the Ukrainian SSR, Russian and Ukrainian languages. 8–11 cl. (Project)]. Kyiv: Radianska shkola, 1990. 40 s. [in Ukrainian]
8. Kulchytskyi S. V., Kurnosov Yu. O. Istorii Ukrainiskoi RSR: Materialy do pidruch. dlia 9–10 kl. sered. shk. [History of the Ukrainian SSR: Materials for textbooks. for grades 9–10 among. sh.]. Kyiv, Chernivtsi: Radianska shkola. 1990. 96 s. [in Ukrainian]
9. Kulchytskyi S. Vitchyzniana istoriia v shkolakh i vuzakh Ukrainy: ostannie desiatiyrichchia. [National history in schools and universities of Ukraine: the last decade]. (Kyiv, 3 zhovtnia. 2002). S. 5-12. [in Ukrainian]
10. Udod O. Ukrainska istorychna dydaktyka: akademichnyi dyskurs (Do 80-richchia Instytutu istorii Ukrainy) / Za red. Valerii Smoliia. [Ukrainian historical didactics: academic discourse (To the 80th anniversary of the Institute of History of Ukraine)/Under the editorship Valery Smoliya]. Kyiv: NAN Ukrainy, In-t istorii Ukrainy, 2016. 214 s. [in Ukrainian]
11. Pro vykladannia humanitarnykh ta sotsialno-politychnykh dystsyplin u vshchychkh, serednikh spetsialnykh navchalnykh zakladakh respubliky. Postanova spilnoi kolehii Ministerstv vyshchoi osvity, narodnoi osvity, kultury, okhorony zdorovia, torhivli, Komitetu u spravakh molodi, fizkultury ta sportu za № 6-1/210 vid 15.05.1991. [On the teaching of humanitarian and socio-political disciplines in higher and secondary special educational institutions of the republic. Resolution of the joint collegium of the Ministries of Higher Education, Public Education, Culture, Health Care, Trade, Committee for Youth Affairs, Physical Education and Sports under No. 6-1/210 dated 15.05.1991]. [in Ukrainian]
12. Tomachenko O. V. Polityka Ukrainy u haluzi shkilnoi istorychnoi osvity (1991–2009 rr.) [Policy of Ukraine in the field of school history education (1991–2009)]: dys. ... kand. istor. nauk: 07.00.01 / Skhidnoievropeiskyi natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky. Lutsk, 2015. 285 s. [in Ukrainian]
13. Shkilna suspilstvoznavcha osvita v Ukraini : 20 rokiv transformatsii. [School social science education in Ukraine: 20 years of transformation]. Istorii v shkoli. 2011. № 5–6. S. 18–29. [in Ukrainian]
14. Tomachenko O. V. Transformatsiia zmistu shkilnykh program z istorii (1989–2010 rr.). [Transformation of the content of school history programs (1989-2010)]. Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho. Istorychni nauky. 2012. Vyp. 3.33. S. 192–200. [in Ukrainian]
15. Udod O. Ukrainska istorychna dydaktyka: akademichnyi dyskurs (Do 80-richchia Instytutu istorii Ukrainy) / Za red. Valerii Smoliia. [Ukrainian historical didactics: academic discourse (To the 80th anniversary of the Institute of History of Ukraine) / Ed. Valery Smoliya]. Kyiv: NAN Ukrainy, In-t istorii Ukrainy, 2016. 214 s. [in Ukrainian]
16. Pro Derzhavnu natsionalnu prohramu «Osvita» («Ukraina XXI stolittia»): Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 3.11.1993 r. № 896. [About the State National Program “Education” (“Ukraine of the 21st Century”): Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated November 3, 1993 No. 896]. [in Ukrainian]
17. Bakhanov K. Onovlennia zmistu suchasnoi shkilnoi istorychnoi osvity: Monohrafiia. [Updating the content of modern school historical education: Monograph]. Donetsk : Yuho-Vostok, 2005. 326 s. [in Ukrainian]
18. Kontseptsiiia bezpererвної istorychnoi osvity v Ukraini. Proekt. [The concept of continuous historical education in Ukraine. Project] Informatsiinyi zbirnyk Ministerstva osvity Ukrainy. 1995. № 8. S.26. [in Ukrainian]
19. Ziakun I. Formuvannia natsionalnoi kontseptsii shkilnoi istorychnoi osvity v pershe desiatiylyttia nezalezhnosti Ukrainy. [Formation of the national concept of school historical education in the first decade of Ukraine’s independence]. Sumska starovyna. 2005. № 16–17. S. 133–144. [in Ukrainian]
20. Tkachenko V., Reient O. Ukraina na mezhi tsyvilizatsii: istoryko-politolohichni rozvidky. [Ukraine on the border of civilizations: historical and political intelligence]. Kyiv: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 1995. 159 s. [in Ukrainian]

УДК 378

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/57-1-43>

Ян КАПРАНОВ,

orcid.org/0000-0003-2915-038X

доктор філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української та іноземних мов
Вінницького національного аграрного університету
(Вінниця, Україна) yankapranov@gmail.com

Євген БОХОНЬКО,

orcid.org/0000-0002-2779-5734

кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри технологічної та професійної освіти і декоративного мистецтва
Хмельницького національного університету
(Хмельницький, Україна) evgenboh@ukr.net

Лідія ЧЕРЕДНИК,

orcid.org/0000-0002-1006-1363

кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри педагогіки
Національного університету біоресурсів і природокористування України
(Київ, Україна) lidiya2772@i.ua

РОЛЬ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ОСВІТІ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

В статті авторами були проаналізовані поняття цифровізації, цифрових технологій, цифрових трендів та цифрової освіти. Основоположним компонентом порядку денного ООН у сфері сталого розвитку до 2030 року є якісна освіта. Зазначено, що цифровізація (діджиталізація) освітнього процесу спричинена потребою у широкому впровадженні інноваційних технологій, появою нових вимог до фахівців, зокрема, до формування ключових компетентностей і нового цифрового покоління. Обґрунтовано необхідність використання цифрових технологій та окреслено можливості доступу до різних інструментів галузі змішаного та дистанційного навчання. Адже цифрові технології надають здобувачам освіти можливість вільного та необмеженого доступу до цифрових знань відповідно до їхнього стилю навчання. Питання розвитку цифрових технологій також набуло актуальності в умовах вимушеного переходу на дистанційну та змішану форму навчання, зумовлену спочатку пандемією COVID-19, а потім війною в Україні, розпочатою Російською Федерацією. І саме цифрові технології стали важливим інструментом для досягнення мети неперервної та якісної освіти.

Авторами було проведено опитування серед 120 здобувачів освіти Вінницького національного аграрного університету, Національного університету біоресурсів і природокористування України та Хмельницького національного університету.

У відкритому питанні здобувачі освіти могли зазначити які вбачають ризики та переваги використання цифрових технологій в освіті. Основними перевагами були зазначені: необмежений диспут до освітніх ресурсів, зручне викладання та навчання, трансформування освітнього процесу в формат будь-де та будь-коли, створення інтерактивних класів та бібліотек. Разом з тим, були зазначені і ризики, які виникають в процесі дистанційного та змішаного навчання при використанні цифрових технологій. Відсутність інтернету тривалий час призводить до відсутності можливостей виконання завдань, можливість кібератак, відсутність живого спілкування, яке важливе для підлітків.

Ключові слова: цифровізація освіти, інформаційно-освітнє середовище, цифрові технології, ІКТ, дистанційне навчання, здобувачі освіти.

Yan KAPRANOV,*orcid.org/0000-0003-2915-038X**Doctor of Sciences (Philology), Associate Professor,
Associate Professor at the Department of the Ukrainian and Foreign Languages
Vinnytsia National Agrarian University
(Vinnytsia, Ukraine) yankapranov@gmail.com***Yevhen BOKHONKO,***orcid.org/0000-0002-2779-5734**Candidate of Pedagogical Sciences,
Senior Lecturer at the Department of Technological and Professional Education and Decorative Arts
Khmelnyskyi National University
(Khmelnyskyi, Ukraine) evgenboh@ukr.net***Lidiia CHEREDNYK,***orcid.org/0000-0002-1006-1363**Candidate of Pedagogical Sciences,
Senior Lecturer at the Department of Pedagogy
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
(Kyiv, Ukraine) lidiya2772@i.ua*

THE ROLE OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN EDUCATION: CHALLENGES AND PROSPECTS

In the article the authors analyzed the concepts of digitalization, digital technologies, digital trends and digital education. The fundamental component of the UN agenda for sustainable development until 2030 is quality education. It is noted that digitalization of the educational process is caused by the need for widespread introduction of innovative technologies, the emergence of new requirements for specialists, in particular, the formation of key competencies, and a new digital generation. The necessity of using digital technologies is substantiated and the possibilities of access to various tools in the field of blended and distance learning are outlined. After all, digital technologies provide students with free and unlimited access to digital knowledge in accordance with their learning style. The issue of digital technology development has also gained relevance in the context of the forced transition to distance and blended learning, caused first by the COVID-19 pandemic, and then by the war in Ukraine started by the Russian Federation. And digital technologies have become an important tool for achieving the goal of continuous and quality education.

The authors conducted a survey among 120 students of Vinnytsia National Agrarian University, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine and Khmelnytskyi National University.

In an open question, students could indicate what they see as the risks and benefits of using digital technologies in education. The main advantages were unlimited access to educational resources, convenient teaching and learning, transformation of the educational process into a format - anywhere and anytime, creation of interactive classrooms and libraries. At the same time, the risks that arise in the process of distance and blended learning when using digital technologies were also noted - the lack of Internet for a long time leads to a lack of opportunities to complete tasks, the possibility of cyber attacks, the lack of live communication, which is important for adolescents.

***Key words:** digitalization of education, information and educational environment, digital technologies, ICT, distance learning, students.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Феномен швидкої цифровізації освіти взаємопов'язаний із особливостями сучасного покоління, яке швидко інтегрується у глобальний освітній простір. Цифровізація освітнього середовища розширює межі можливостей комунікацій, що змінює соціальну ситуацію, трансформує мотиваційно-ціннісну сферу, впливає на особистісне та професійне самовизначення здобувачів освіти цифрового покоління, зануреного в цифрове середовище та цифрові комунікації, носія цінностей, що формується під впливом комп'ютерів, мобільних пристроїв, Інтернету,

соціальних мереж (Рибчук, Журба, Процишин, 2022). Для розвитку інформаційного суспільства необхідна якісна, неперервна освіта та постійний процес, який має забезпечуватись сукупністю умов для оновлення знань. Цифровізація підсилала розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, а цифрові технології в сучасному житті стрімко переформатовуються в один з найважливіших елементів управління в освіті. Постало питання: новітніх досліджень українськими науковцями щодо впливу розповсюдження цифрових технологій в освіті у умовах сьогодення.

Метою дослідження було обрано вивчення, аналіз та визначення переваг і особливостей використання цифрових технологій в освіті через дослідження сучасних українських науковців та опитування здобувачів освіти щодо їх ставлення до цифровізації в закладах освіти та широкому використанню цифрових технологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання цифровізації освіти та реалізації цифрових технологій у освітньому процесі закладів освіти усіх рівнів можна знайти в дослідженнях О. Спіріна, Л. Карташової, В. Бикова, Я. Бойко, Р. Гуревича, О. Пінчук, А. Рибчука Л. Ліщинської, О. Буйницької, Н. Морзе та ін.

Проблему використання інформаційно-комунікативних технологій у освітньому процесі розглядали в своїх працях такі науковці: В. Безпалько, В. Биков, М. Бухаркіна, Р. Гуревич, М. Жалдак, О. Кареліна, М. Кадемія, Є. Патаракін, Є. Полат та інші.

Однак на сьогодні, ще залишаються питання, які потребують подальшого дослідження та висвітлення.

Виклад основного матеріалу. Актуальність даної проблеми підтверджено законодавчими документами на державному рівні. Так у «Цифровій адженді України» та «Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки» розкриваються основні принципи цифровізації та зазначається, що метою цифровізації є досягнення цифрової трансформації наявних та створення нових галузей економіки, а також трансформація сфер життєдіяльності у нові більш ефективні та сучасні. Якщо дотримуватися цих принципів, можна реалізувати переваги, що надають цифрові технології і успішно користуватися ними. Також, відповідно до Цифрової адженди України зазначається, що для ефективного впровадження цифровізації в освітньому середовищі необхідно щоб процес цифровізації розпочався із закладів вищої освіти.

Значимо, що освіта відіграє особливу роль у процесі цифрової трансформації в суспільстві, виступаючи як фактор, який забезпечує необхідні умови для переходу в цифрову епоху, де пріоритетним завданням стає підготовка висококваліфікованих майбутніх фахівців, які відповідають «цифровому» часу. Відповідно, це тягне за собою необхідність кардинальних змін у системі освіти, таких як перетворення освітніх програм, методів та організаційних форм навчання, широке впровадження та застосування цифрових інструментів та комунікацій у освітній діяльності за допомогою цифрового середовища, навчання. Використання Інтернету, мобільних пристроїв, соціальних

мереж формують технологічний освітній простір, який актуалізує прагматизацію, професіоналізацію, спеціалізацію, конкуренцію на рівні високо-технологічних компетенцій (Перекрест, 2020).

Цифровізація освіти внесла зміни до традиційної системи освіти: з'явилися нові цифрові платформи та збільшилась їх кількість; електронні ресурси можуть бути використані багаторазово; відбувається упровадження перспективних цифрових технологій освіти тощо.

Автори зазначають, що під час війни в Україні, заклади освіти стають осередком, який дає змогу отримувати здобувачам освіти не лише знання, але й психологічну підтримку, не втрачати відчуття приналежності до студентської спільноти. Тому викладачам важливо, за допомогою адаптивно-індивідуалізованої освіти та цифрових технологій, підходити до організації роботи та налаштовувати освітній процес таким чином, щоб він був комфортним для здобувачів освіти. Адже у воєнний час кардинально змінилися умови навчання з використанням засобів дистанційного зв'язку та цифрових технологій. Перебування в укриттях невизначений час унеможливили синхронне навчання в закладах освіти. Викладачі та здобувачі освіти опинилися в умовах відсутності регулярного якісного доступу до мережі Інтернет та якісного мобільного зв'язку. Все це прискорило знаходження нових об'єктивних завдань, які необхідно ефективно розв'язувати вже з використанням нових підходів, засобів, прийомів та технологій.

Зупинимось на визначенні поняття «цифровізація» – з англ. digitalization – це впровадження цифрових технологій в усі сфери життя: від взаємодії між людьми до промислових виробництв, від предметів побуту до дитячих іграшок, одягу тощо. Це перехід біологічних та фізичних систем у кібер біологічні та кібер фізичні (об'єднання фізичних та обчислювальних) компоненти; перехід діяльності з реального світу у світ віртуальний (онлайн) (Цифрова адженда України, 2016).

Цифрове навчання – це стратегія навчання, яка використовує технології для виконання всієї навчальної програми та дозволяє здобувачам освіти навчатися швидко та в будь-якому місці і будь-який час (Villagrasa, Fonseca, Redondo, Duran, 2014).

Автори підтримують точку зору науковців, які вважають, що цифровізація сприяє спрощенню освітнього процесу, роблячи його більш гнучким, пристосованим до реалій сучасного дня, що у свою чергу забезпечує формування конкурентоспроможних професіоналів (Карплюк, 2019).

Цифровізація освіти дає можливість планувати нові стратегії організації освітнього простору, які

ґрунтуються на цифрових технологіях. В Україні, спочатку через пандемію COVID-19, а потім через війну, яку розпочала Російська Федерація проти нашої країни в лютому 2022 року, суттєво порушилися всі організаційні складники освітнього процесу, як в системі освіти в цілому, так і в кожному закладі освіти (Гуревич, Кадемія, Опушко, Ільницька, Плахотнюк, 2021). Цифрові технології (згідно з аналітичними звітами Давоського економічного форуму): Інтернет речей, роботизація та кіберсистеми, штучний інтелект, великі дані, безпаперові технології, адитивні технології (3D-друк), хмарні та туманні обчислення, безпілотні та мобільні технології, біометричні, квантові технології, технології ідентифікації, блокчейн та ін. (Карплюк, 2019).

Цифрові технології вперше в історії дають можливість забезпечити індивідуалізацію для кожного здобувача освіти освітньої траєкторії, методів (форм) та темпу освоєння освітнього матеріалу (Домбровська, 2022).

Цифрові технології стали важливим інструментом для досягнення основної мети – якісної та неперервної освіти. Ці технології продемонстрували потужний вплив на систему освіти. Зазначені вище події сприяли подальшій інституціоналізації застосування цифрових технологій в освіті. Ці цифрові технології змінили парадигму всієї системи освіти. Вона є не лише постачальником знань, а й співтворцем інформації, наставником та оцінювачем. Технологічні вдосконалення в освіті полегшили життя здобувачам освіти. Замість того, щоб вико-

ристовувати ручку та папір, вони сьогодні використовують різні програмні продукти та інструменти для створення презентацій та проєктів.

Цифрові технології є важливим та потужним інструментом, який може допомогти вдосконалити освіту різними способами, наприклад, полегшуючи викладачам створення навчальних матеріалів і надаючи нові методи навчання і співпраці. Настала нова ера з глобальним охопленням Інтернету і багатьма інтелектуальними пристроями, підключеними до нього. Таким чином, саме від розробників навчальних матеріалів і самих педагогів залежить використання потенціалу передових цифрових технологій для революції в освіті таким чином, щоб ефективна і якісна освіта була доступна для всіх і скрізь. Цифрові технології забезпечують швидкий доступ до інформації, легке збереження інформації, збільшення обсягів зберігання інформації та покращення презентації інформації; освіта стала більш інтерактивною, полегшився обмін знаннями та підвищився ентузіазм у навчанні.

Авторами було проведено опитування серед 120 здобувачів освіти Вінницького національного аграрного університету, Національного університету біоресурсів і природокористування України та Хмельницького національного університету.

У відкритому питанні здобувачі освіти могли зазначити, які вбачають ризики та переваги використання цифрових технологій в освіті. Автори проаналізували та виділили наступні переваги та ризики, які внесли в табл. 1.

Таблиця 1

Переваги та ризики використання цифрових технологій в освіті на думку здобувачів освіти

Переваги	
1	2
Розвиток та створення в закладах освіти онлайн-бібліотек допомагають в виконанні домашніх завдань	Технологічний прогрес сприяв створенню та розвитку онлайн-бібліотек, які усунули потребу у фізичному просторі та полегшили взаємодію між здобувачами освіти, викладачами та дослідниками з усього світу.
Створення віртуальних класів робить дистанційне та змішане навчання досить зручним (classroom)	Цифрові технології в освіті призвели до появи різних систем управління навчанням (LMS). Ці LSM сприяли створенню віртуальних класів, де викладач може взаємодіяти зі здобувачами освіти в режимі реального часу.
Розширюються знання та навички розуміння; відбувається розвиток навичок роботи в команді та комунікативних навичок.	Робота в команді та комунікативні навички – дві найважливіші риси, які допомагають сформувати успішного майбутнього фахівця. Цифрові технології відіграють важливу роль у розвитку цих навичок.
Розширений доступ до освітніх ресурсів	Доступ до освітніх ресурсів тепер можливий у будь-який час, сім днів на тиждень. Хмарні сховища, відеозаписи лекцій та наявність конспектів у електронному вигляді спростили доступ здобувачів освіти до ресурсів у зручний для них час.
Зручне викладання та навчання	COVID-19 та війна в Україні підвищили роль технологій у житті здобувачів освіти. На сьогодні цифрові технології – це єдиний спосіб для закладу освіти процвітати в цей складний час. Освітні ресурси на основі Інтернету зараз широко доступні.

1	2
Ризики та недоліки	
Прив'язка до інтернету та технічних засобів зв'язку. Необхідність мати цифрові пристрої для підключення та отримання інформації	Перевагами цифрових технологій зможуть скористатися не всі верстви населення через відсутність доступу до сучасних цифрових з'єднань та цифрового обладнання, що може стати <i>загрозою для соціальної згуртованості та інклюзивності</i> та мати наслідком появу соціальних класів <i>цифрової еліти та цифрових "ізгоїв" навіть серед здобувачів освіти.</i> При тривалій відсутності доступу до мережі інтернет виникає проблема з наданням та виконанням завдань.
Недостатність живого спілкування між собою здобувачів освіти в закладах освіти (в випадку дистанційного навчання)	В умовах дистанційного навчання відбувається зниження якості усного мовлення та готовності до вербальної комунікації в різних формах. Відсутність постійного реального спілкування педагога та здобувачів освіти.
<i>Загрози</i> в можливому зламі цифрових систем з <i>несанкціонованим доступом до персональних даних</i> , кібератаки	Цифрові технології за відсутності визначених норм правового регулювання починають дедалі більше виступати в якості об'єктів загроз, які породжують глобальну проблему інформаційної безпеки особистості, суспільства та держави.

Отже, згідно наведеного вище можна стверджувати, що використання сучасних технологій та інновацій вимагає виваженого і відповідального ставлення усіх суб'єктів освітньої діяльності. Здобувачі освіти зазначили як переваги, так і ризики, які несуть в собі використання цифрових технологій.

Тому авторами була проведена ще одне опитування, де були внесені основні переваги та ризики, які зазначали респонденти, для визначення процентного відношення кожної з категорій. Результати опитування можна побачити на рис. 1.

Отже, узагальнюючи результати опитування, автори зазначають, що цифрові навчальні інструменти та технології допомагають здобувачам освіти розвивати навички розв'язання проблем,

розуміння нових технологій та самомотивації; дають неперервний доступ до освітніх ресурсів, що допомагає здобувати якісну освіту в умовах сьогодення. Разом з тим, як зазначають здобувачі освіти, є певні ризики, такі як відсутність інтернету та нормальної роботи мобільних операторів, необхідність мати технічні засоби зв'язку та можливі кібератаки, що зменшує позитивні сторони використання цифрових технологій. Але зважаючи на умови сьогодення – війни в Україні, внаслідок – запровадження змішаного та дистанційного навчання, саме використання цифрових технологій дозволяє значною мірою підвищити ефективність навчання

Висновки та пропозиції. Системи освіти повинні адаптуватися. Цифрові технології допо-

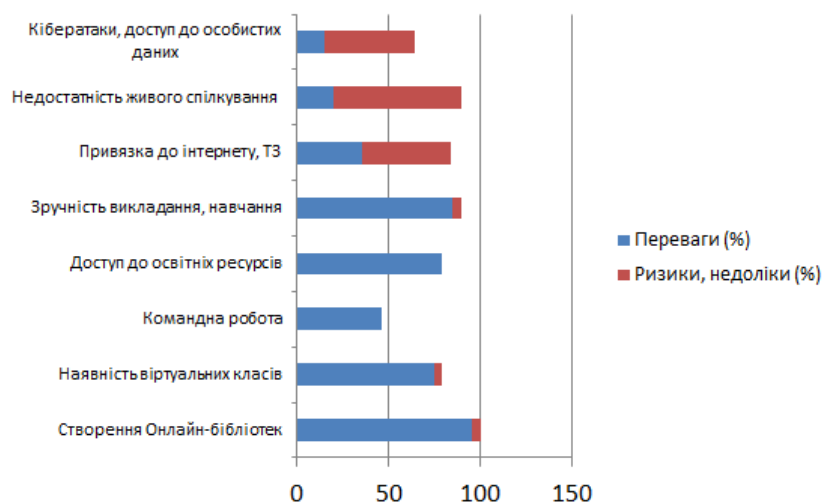

Рис. 1. Опитування здобувачів освіти для визначення процентного співвідношення переваг та ризиків

магають розвивати здібності, які вимагатимуть від здобувачів освіти професійної діяльності, такі як вирішення проблем, створення структури мислення та розуміння процесів. У результаті вдосконалення цифрових технологій освіта стає більш гнучкою та доступною. Хоча, звісно є і певні ризики. В нашому дослідженні ми розглянули, які ризики вбачають здобувачі освіти в процесі дистанційного та змішаного навчання при використанні цифрових технологій. У найближчі роки

тенденції в освіті будуть розвиватися завдяки зростанню можливостей Інтернету та пропускну здатності мережі, що полегшить впровадження інноваційних технологій у закладах освіти. Однак немає повної заміни викладання та навчання офлайн (в аудиторії). Таким чином ми підійшли до ери гібридів, що полегшує впровадження інноваційних технологій у класи, а цифрові технології забезпечують швидку адаптацію та ефективне навчання здобувачів освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Villagrasa S., Fonseca D., Redondo E., Duran J. Teaching case of gamification and visual technologies for education *Journal of Cases on Information Technology*, 2014. № 16 (4). С. 38–57.
2. What Does Digitalization of Education Mean for Business and How can you Keep up With It? 2020. URL: <https://fayrix.com/blog/what-digitalization-of-education-mean-for-business> (дата звернення 15.11.2022)
3. Гуревич Р. С., Кадемія М. Ю., Опушко Н. Р., Ільніцька Т. С., Плахотнюк Г. М. Роль цифрових технологій навчання в епоху цивілізаційних змін. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*, 2021. № 62. DOI: 10.31652/2412-1142-2021-62-28-38
4. Домбровська С. О. Вища освіта в умовах пандемії: сучасні виклики організації освітнього процесу. Реформа освіти в Україні. *Інформаційно-аналітичне забезпечення: матеріали міжнар. наук.- практ. конф.*, м. Київ, 2020. С. 216–218.
5. Карплюк С.О. Особливості цифровізації освітнього процесу у вищій школі. Інформаційно-цифровий освітній простір України: трансформаційні процеси і перспективи розвитку. Матеріали методологічного семінару НАПН України. 4 квітня 2019 р. / За ред. В.Г. Кременя, О.І. Ляшенка; укл. А.В. Яцишин, О.М. Соколюк. Київ, 2019. С. 188–197.
6. Перекрест М. І. Цифровізація української освіти, 2020. URL: http://elib.umsa.edu.ua/bitstream/umsa/14097/1/Perekrest_Tsyfrovizatsiia.pdf (дата звернення: 15.11.2022).
7. Цифрова адженда України – 2020 («Цифровий порядок денний – 2020»). ГС «ХАЙ-ТЕК ОФІС УКРАЇНА», 2016. URL: <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-ozvinutoyucifrovoyu konomikoyu.html>

REFERENCES

1. Villagrasa S., Fonseca D., Redondo E., Duran J. Teaching case of gamification and visual technologies for education *Journal of Cases on Information Technology (JCIT)*. 2014. Nr16 (4), pp. 38–57 [in English].
2. What Does Digitalization of Education Mean for Business and How can you Keep up With It? 2020. URL: <https://fayrix.com/blog/what-digitalization-of-education-mean-for-business> (data zvernennia 15.11.2022) [in English].
3. Hurevych R.S, Kademiia M. Yu., Opushko N. R., Ilnitska T. S., Plakhotniuk H. M. Rol tsyfrovyykh tekhnolohii navchannia v epokhu tsyvilizatsiinykh zmin [The role of digital learning technologies in the era of civilizational changes.]. *Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy*. 2021. Nr.62. DOI: 10.31652/2412-1142-2021-62-28-38 [in Ukrainian].
4. Dombrovska S. O. Vyshcha osvita v umovakh pandemii: suchasni vyklyky orhanizatsii osvitnoho protsesu. [Higher education in a pandemic: modern challenges of organizing the educational process.]. *Reforma osvity v Ukraini. Informatsiino-analitychne zabezpechennia : materialy mizhnar. nauk.- prakt. konf.*, Kyiv, 15 zhovt. 2020. pp. 216–218 [in Ukrainian].
5. Karpluk S.O. Osoblyvosti tsyfrovizatsii osvitnoho protsesu u vyshchii shkoli. [Features of digitalization of the educational process in higher education] *Informatsiino-tyfrovoyi osvitnii prostir Ukrainy: transformatsiini protsesy i perspektvyvy rozvytku. Materialy metodolohichnoho seminaru NAPN Ukrainy/ Za red. V.H. Kremenia, O.I. Liashenka; ukl. A.V. Yatsyshyn, O.M. Sokoliuk. K. 2019. pp. 188–197 [in Ukrainian].*
6. Perekrest M. I. Tsyfrovizatsiia ukrainskoi osvity. [Digitalization of Ukrainian education]. 2020. URL: http://elib.umsa.edu.ua/bitstream/umsa/14097/1/Perekrest_Tsyfrovizatsiia.pdf (data zvernennia: 15.11.2022) [in Ukrainian].
7. Tsyfrova adzhenda Ukrainy – 2020. («Tsyfrovyy poriadok dennyy – 2020») [Digital Agenda of Ukraine – 2020 («Digital Agenda – 2020»)]. *HS «Khai-TEK OFIS UKRAINA»*. 2016. URL: <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-ozvinutoyucifrovoyu konomikoyu.html> (data zvernennia: 17.11.2022) [in Ukrainian].
- 8.

УДК 373.015

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/57-1-44>

Людмила КОЛБІНА,

orcid.org/0000-0001-6249-9546

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри педагогічних технологій початкової освіти

*Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»*

(Одеса, Україна) Kolbina.ludmila79@gmail.com

ГОТОВНІСТЬ МАЙБУТНІХ СПЕЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ ДО ПРОФІЛАКТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В РОБОТІ З ДІТЬМИ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ СХИЛЬНИМИ ДО ПРОЯВУ БУЛІНГУ

Стаття присвячена актуальній проблемі необхідності діагностики готовності майбутніх спеціальних педагогів до профілактичної діяльності в роботі з дітьми з особливими освітніми потребами схильними до прояву булінгу. Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні та виділенні компонентів, критеріїв та рівнів готовності майбутніх спеціальних педагогів до профілактичної діяльності в роботі з дітьми з особливими освітніми потребами схильними до прояву булінгу. Описані результати проведеного експериментального дослідження рівня сформованості компонентів готовності майбутніх спеціальних педагогів до профілактичної діяльності в роботі з дітьми з особливими освітніми потребами схильними до прояву булінгу. Визначено, що готовність майбутніх спеціальних педагогів до профілактичної діяльності в роботі з дітьми з особливими освітніми потребами схильними до прояву булінгу – це особистісний психологічний стан професійної готовності до даного процесу, який передбачає наявність знань, умінь і навичок, необхідних для кваліфікованого виконання професійних функцій і ролей. Охарактеризовані особливості діагностичної роботи, яка проводилася на основі виділених компонентів готовності: мотиваційно-ціннісного, організаційно-компетентнісного, профілактичного, змістовного, які взаємопов'язані та взаємозумовлені між собою, кожен з яких визначає критерії та показники, за якими дана готовність оцінювалася. Визначені та описані критерії та показники компонентів готовності майбутніх спеціальних педагогів до профілактичної діяльності в роботі з дітьми з особливими освітніми потребами схильними до прояву булінгу є необхідними для встановлення рівнів сформованості даної готовності у майбутніх спеціальних педагогів. На основі виділених компонентів було проведено експериментальне дослідження, яке проходило в чотири етапи. Перший етап дослідження (за мотиваційно-ціннісним компонентом), ставив за мету визначення рівня мотивації на успіх; на невдачу, боязні невдачі (за методикою Реана «Мотивація успіху і боязнь невдачі»). Другий етап дослідження (за організаційно-компетентнісним компонентом) передбачав по-перше: визначити «Чи вміє майбутній спеціальний педагог налагоджувати відносини з оточуючими?» (за методикою Г. Розен «Визначення рівня перцептивно-невербальної компетенції»); по-друге: визначення оцінки комунікативних та організаторських здібностей (за методикою «КОЗ – 1»). Третій етап дослідження (за профілактичним компонентом), передбачав виявлення: «Чи вміє майбутній спеціальний педагог орієнтуватися в своїй діяльності, відчувати всі тонкощі профілактичного процесу?» (за власною анкетною). Останній четвертий етап дослідження (за змістовним компонентом) дав змогу виявити рівень знань стосовно булінгу (за власним опитувальником).

Ключові слова: *готовність, булінг, майбутні спеціальні педагоги, діти з особливими освітніми потребами.*

Lyudmila KOLBINA,

orcid.org/0000-0001-6249-9546

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department of Pedagogical Technologies in Primary Education

South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky

(Odesa, Ukraine) Kolbina.ludmila79@gmail.com

FUTURE SPECIAL EDUCATORS' READINESS FOR PREVENTIVE ACTIVITY IN WORK WITH CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS PRONE TO BULLYING

The article is devoted to the urgent problem of the need to diagnose the readiness of future special teachers for preventive activity in work with children with special educational needs prone to the manifestation of bullying. The purpose of the article is the theoretical justification and determining the components, criteria and levels of future special educators' readiness for preventive activity in work with children with special educational needs prone to bullying. The results of the conducted experimental study on the level of forming the components of the future special teachers'

readiness for preventive activity in work with children with special educational needs prone to the manifestation of bullying are described. It was determined that future special educators' readiness for preventive activity in work with children with special educational needs prone to bullying is a personal psychological state of professional readiness for this process, which implies the presence of knowledge, abilities and skills necessary for the qualified performance of professional functions and roles. The author described the features of the diagnostic work, which was carried out on the basis of selected components of readiness: motivational and value-oriented, organizational and competence-based, preventive, content-oriented, which are interconnected and mutually determined, each of which determines the criteria and indicators by which this readiness was assessed. The defined and described criteria and indicators of the components of future special educators' readiness for preventive activity in work with children with special educational needs prone to the manifestation of bullying are necessary for establishing the levels of formation of this readiness in future special educators. Based on the selected components, an experimental study was conducted, which took place in four stages. The first stage of the research (on the motivational and value-oriented component) aimed to determine the level of motivation for success; for failure, fear of failure (according to Rean's methodology "Motivation of success and fear of failure"). The second stage of the study (according to the organizational and competence-based component) included, firstly, the determination of whether "the future special teacher able to establish relationships with others?" (according to the methodology of G. Rosen "Determining the level of perceptual-non-verbal competence"); secondly: determining the assessment of communicative and organizational abilities (according to the "KOZ – 1" method). The third stage of the study (according to the preventive component) involved identifying: "Is the future special educator able to navigate in their activities, to feel all the subtleties of the preventive process?" (according to our own questionnaire). The last, fourth, stage of the study (according to the content-oriented component) made it possible to reveal the level of knowledge about bullying (according to our own questionnaire).

Key words: *readiness, bullying, future special educators, children with special educational needs.*

Постановка проблеми. Проблему булінгу почали досліджувати у 60–70-х роках ХХ ст., коли суспільство замислилося над існуванням зв'язку між явищами агресивної поведінки в соціумі та тим, як діти проходять соціалізацію протягом шкільних років, та почало усвідомлювати важливість підготовки кваліфікованих спеціалістів, які зможуть проводити успішну профілактичну роботу в освітньому середовищі. Цінність дослідження незаперечна, оскільки число дітей як з типовим так і з нетиповим рівнем розвитку з такою поведінкою зростає.

Як доводять дослідження, булінг можна вважати першим кроком до справжнього насильства та злочинної поведінки. Для запобігання цього явища, людство почало усвідомлювати важливість вивчення причини та його наслідків.

Спираючись на дослідження О. Калашник, «булінг – тривожна тенденція, особливо для сучасного дитячого і молодіжного середовища» (Калашник, 2019: 4). Взагалі в перекладі з англійської мови булінг означає цькування та залякування

За даними опитування, представленого сьогодні Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ) та Спеціальною представницею Генерального секретаря ООН з питань насильства щодо дітей, третина молодих людей у 30 країнах світу стають жертвами онлайн-булінгу, а кожна п'ята молода людина змушена була пропускати заняття в школі через кібербулінг та насильство. В Україні 29% опитаних дітей були жертвами саме онлайн-булінгу, а 16% були змушені пропускати через це шкільні заняття. Майже три чверті респондентів, які ано-

німно відповіли на запитання молодіжного опитування U-Report, також зазначили, що найчастіше онлайн-булінг трапляється в соціальних мережах, зокрема у Facebook, Instagram, Snapchat і Twitter.

У межах дослідження, вважаємо за необхідне визначити готовність майбутніх спеціальних педагогів до профілактичної діяльності в роботі з дітьми з особливими освітніми потребами схильними до прояву булінгу, так як ця категорія дітей є найуразливішою сьогодні, а працювати з ними мають саме спеціальні педагоги. Отже, готовність майбутніх спеціальних педагогів до профілактичної діяльності в роботі з дітьми з особливими освітніми потребами схильними до прояву булінгу – це особистісний психологічний стан професійної готовності до даного процесу, який передбачає наявність знань, умінь і навичок, необхідних для кваліфікованого виконання професійних функцій і ролей.

Аналіз досліджень. Результати аналізу наукових джерел свідчать про те, що вивчення даної проблеми перебуває в колі актуальних досліджень сьогодення широкого загалу науковців таких, як: А. Авер'янов, Т. Алексеєнко, А. Бочавер, Г. Беженар, Р. Іванченко, І. Кон, А. Король, Л. Лушпай, Д. Лейн, Є. Ожієва, О. Паскаль, Б. Хіллер та інші.

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні та виділенні компонентів, критеріїв та рівнів готовності майбутніх спеціальних педагогів до профілактичної діяльності в роботі з дітьми з особливими освітніми потребами схильними до прояву булінгу.

Виклад основного матеріалу. З метою визначення ступеня готовності майбутніх спеціальних

педагогів до профілактичної діяльності в роботі з дітьми з особливими освітніми потребами схильними до прояву булінгу, було визначено наступні компоненти:

1. Мотиваційно-ціннісний компонент готовності майбутніх спеціальних педагогів до профілактичної діяльності в роботі з дітьми з особливими потребами схильними до прояву булінгу, характеризувався такими показниками, як: сформованістю мотивів до професійної діяльності; наявністю стійкого інтересу до роботи з дітьми з особливими потребами; визначеною мотивацією до успіху в роботі; осмисленістю основних цінностей діяльності і готовністю їх втілювати у процес професійної діяльності.

2. Організаційно-компетентнісний компонент готовності майбутніх спеціальних педагогів до профілактичної діяльності в роботі з дітьми з особливими потребами схильними до прояву булінгу, характеризувався: володінням студентами знаннями та вміннями щодо організації профілактичних заходів; сформованістю професійних компетенцій для роботи з дітьми з особливими освітніми потребами схильними до прояву булінгу.

3. Профілактичний компонент, характеризувався наступними показниками, такими як: готовність до виконання профілактичної діяльності в роботі з дітьми з особливими освітніми потребами схильними до прояву булінгу; володінням діагностичних методик та інноваційних технологій профілактики агресивної поведінки дітей з нетиповим рівнем розвитку.

4. Змістовний компонент даної готовності, характеризувався показниками: розумінням суті проблеми прояву булінгу серед дітей означеної категорії, їхньої агресивної поведінки, її механізмів взаємодії умов та факторів прояву даного явища.

Відштовхуючись від цих показників відбувалося науково-дослідне експериментальне дослідження, яке проходило в декілька етапів.

З метою перевірки готовності майбутніх спеціальних педагогів щодо профілактичної діяльності в роботі з дітьми з особливими освітніми потребами схильними до прояву булінгу в освітньому інклюзивному середовищі на першому етапі експериментального дослідження була застосована методика мотивації успіху і боязні невдачі (опитувальник Реана).

Другий етап дослідження проходив у визначенні рівня перцептивно-невербальної компетентності (за методикою Г. Розен); також на даному етапі (за методикою «КОЗ – 1») було оцінено комунікативні та організаторські здібності спеці-

альних педагогів в роботі з дітьми з особливими освітніми потребами.

На третьому етапі дослідження виявляли готовність майбутніх педагогів до профілактики булінгу серед дітей з особливими освітніми потребами в освітньому інклюзивному середовищі. А саме: «Чи вмє майбутній спеціальний педагог орієнтуватися в своїй діяльності, відчувати всі тонкощі профілактичного процесу?». Для вивчення даного питання застосовували анкету самооцінки студента в профілактичній діяльності.

Останнім етапом експериментального дослідження, було визначення рівня знань проблеми булінгу. Для виявлення рівня знань щодо проблеми стосовно булінгу, було застосовано власний опитувальник.

Експериментальну вибірку становили студенти Університету Ушинського, майбутні спеціальні педагоги денної і заочної форми навчання у кількості 50 осіб, з яких 25 ввійшли до експериментальної групи, решта 25 осіб до контрольної.

На першому етапі експериментального дослідження був проведений опитувальник Реана «Мотивація успіху і боязнь невдачі» з метою визначення рівня мотивації і надії на успіх; визначення рівня мотивації на невдачу, боязні невдачі у прийнятті рішення або виконанні роботи.

За результатами першого етапу експериментального дослідження, отримали наступні результати. На низькому рівні виявили 32% респондентів в експериментальній та 28% осіб у контрольній групах. Ці студенти, мотивовані на невдачу, відрізняються підвищеною тривожністю, низькою впевненістю у своїх силах. Намагаються уникати відповідальних завдань, а при необхідності вирішення надміру відповідальні завдань можуть впадати в стан, близький до панічного. Принаймні, ситуативна тривожність у них в цих випадках стає надзвичайно високою. Все це разом з тим може поєднуватися з досить відповідальним ставленням до справи.

Середній рівень склав – 36% опитуваних (ЕГ) і 40% – контрольної. Майбутні спеціальні педагоги цього рівня можуть ризикувати в своїх діях та не боїться невдач, ставляться до них байдуже, також у силу свого гнучкого характеру при виконанні якогось важливого питання, або роботи намагаються всіма способами уникнути невдачі.

Що стосується достатнього рівня, виявлено як в експериментальній так і в контрольній групах однакову кількість по 32% респондентів. При такій мотивації, реципієнти даного рівня, починаючи справу, мають на увазі досягнення чогось конструктивного, позитивного. В основі активності

студента лежить надія на успіх і потреба в досягненні успіху. Такі спеціальні педагоги зазвичай впевнені в собі, у своїх силах, відповідальні, ініціативні й активні. Їх відрізняє наполегливість у досягненні мети, цілеспрямованість.

Результати першого етапу експериментального дослідження, показали, що респонденти двох груп мають високий відсоток низького рівня, це в свою чергу свідчить про те, що в студентів при виконанні роботи більше присутня мотивація до невдачі ніж до успіху, вони не зацікавлені в продуктивному результаті своєї діяльності, не впевнені в тому, що зможуть досягнути позитивних результатів, в основному апатичні до життя.

Середній рівень має різницю між двома групами декілька відсотків. Це означає що вони мають гнучкий характер і в більшості випадків намагаються уникнути невдачі, однаково відносяться до мотивації успіху та мотивації до невдачі.

Невтішним є достатній рівень. Але попри це, респонденти, які діагностувалися за ним, мають надію на успіх і потребу в досягненні позитивних результатів своєї діяльності. Такі студенти зазвичай впевнені в собі, у своїх силах, відповідальні, ініціативні й активні. Вони дуже цілеспрямовані та наполегливі.

На наступному етапі експериментального дослідження спочатку виявляли «Чи вміє майбутній спеціальний педагог налагоджувати відносини з оточуючими?» (за методикою перцептивно-невербальної компетентності Г. Розен), отримавши наступні результати: низький рівень спостерігався у 28% студентів (ЕГ) та у 32% осіб (КГ) – це свідчить про те, що респонденти поглинені своїми власними проблемами і недостатньо уважні до проблем інших; на середньому рівні виявили 40% реципієнтів (ЕГ) та 36% осіб контрольної групи. Це говорить про те, що студенти проявляють нездатність до налагодження відносин і розуміння характеру міжособистісної взаємодії. Не досить впевнено та активно взаємодіють з іншими; що стосується достатнього рівня було виявлено однакову кількість осіб у двох групах, у кількості по 32% респондентів, які характеризуються перейманням проблем інших людей і неувагою до своїх власних.

Підводячи підсумок після проведеної методики, можна сказати, що студенти в силу напруженої ситуації в країні поглинені своїми власними проблемами і не завжди уважні до проблем інших (за браком часу, можливості тощо). А взагалі, низький рівень перцептивно-невербальної комунікації, говорить про те, що студентська молодь не завжди проявляє здатність до налагодження

відносин і розуміння характеру міжособистісної взаємодії в які залучені.

Середній рівень займає найбільший відсоток опитуваних. Це говорить про те, що студенти сприймають до уваги проблеми інших на перцептивно-невербальному рівні, але не загострюють на них велику увагу. Здатні проігнорувати, щоб не вирішувати проблеми і не брати на себе відповідальність.

На достатньому рівні більше ніж на низькому, але менше ніж на середньому відсотків. Респонденти даної категорії володіють вмінням переживати за проблеми інших більше, ані ж за свої.

Також на даному етапі було виявлено й оцінено комунікативні та організаторські здібності за методикою «КОЗ – 1». Методика діагностує прояв та стійкі показники комунікативних і організаційних здібностей майбутніх фахівців.

Низький рівень виявлено у 28% опитуваних експериментальної та 24% осіб контрольної груп – це свідчить про те, що респонденти не прагнуть до спілкування, відчують себе ніяково у новій компанії, колективі, віддають перевагу проводити час наодинці, обмежують коло знайомих, відчують труднощі у встановленні контактів та під час виступів перед аудиторією.

На середньому рівні було виявлено однакову кількість осіб у двох групах по 44% респондентів – це говорить про те, що майбутні спеціальні педагоги прагнуть до контактів з людьми, не обмежують коло знайомих, відстоюють свою думку, планують роботу.

Що стосується достатнього рівня то в експериментальній групі спостерігалось 28% респондентів, а в контрольній трішечки більше – 32% осіб. Це визначає той факт, що майбутні спеціальні педагоги даного рівня, не розгублюються у новій обстановці, швидко знаходять друзів, постійно прагнуть розширити коло знайомих, займаються громадською діяльністю, допомагають близьким, друзям, проявляють ініціативу у спілкуванні.

Підводячи підсумок, можна сказати наступне, що на низькому рівні порівняно не багато студентів, але достатня кількість, щоб цією проблемою займатися, тому, що саме ці студенти не досить швидко орієнтуються у складних ситуаціях, віддають перевагу легким справам та не готові приймати самостійні рішення.

Середній рівень набагато відрізняється від достатнього, а тим паче від низького. Це говорить про те, що студенти при наявності бажання можуть відстоювати свою точку зору і домагаються, щоб вона була прийнята. У незнайомій компанії нерідко відчують пригніченість, але якщо певний колек-

тив викликає симпатію та бажання працювати є, активно включаються в роботу та проявляють свої організаторські і комунікативні здібності.

На достатньому рівні не однакова кількість респондентів, але ті, хто на ньому знаходиться говорить про те, що вони володіють достатнім наближеним до високого рівня комунікативних та організаторських здібностей. Студенти мають мету, і чітко її досягають у відповідності своїх можливостей, ініціативні в роботі, можуть побудувати позитивні взаємовідносини з різними категоріями людей, вміють пристосовуватись до різних обставин.

Зауважимо, що дана методика констатує лише наявний рівень розвитку комунікативних і організаторських здібностей в даний період розвитку особистості. Якщо при обстеженні виявився не дуже високий рівень розвитку комунікативних і організаторських здібностей, і при цьому особистість категорично не згодна з результатами, то це зовсім не означає, що вони залишаться незмінними в процесі подальшого розвитку людини. За наявності позитивної мотивації, цілеспрямованості і належних умов діяльності дані здібності можуть розвиватися.

На третьому етапі експериментального дослідження виявляли вміння майбутніх спеціальних педагогів проводити профілактичні заняття для подолання булінгу серед дітей з особливими освітніми потребами в освітньому інклюзивному середовищі. Було використано анкету, яка включає 17 запитань, відповідь на деякі з них студент міг давати в розгорнутому вигляді, що дало змогу нам побачити наскільки він орієнтується в проблемі дослідження.

На низькому рівні, як виявилось, знаходиться 40% реципієнтів експериментальної та 36% осіб контрольної груп, це говорить про те, що учасники, не чітко усвідомлюють значення профілактики в професійній діяльності, це ті, хто ніколи не проводив відповідних заходів, не вміють працювати в даному напрямленні. Їм не сильно подобається працювати з дітьми в напрямку профілактики агресії, булінгу, насильницьких дій серед дітей з нетиповим рівнем розвитку.

Середній рівень налічував 32% респондентів експериментальної та 36% осіб контрольної груп, які в деякій мірі вважають себе готовими до проведення профілактичної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами в освітньому середовищі, адже певний досвід роботи вже мають. Самостійно профілактичні заходи не проводили, але співпрацювали з більш кваліфікованими спеціалістами в даному питанні.

На достатньому рівні, серед студентів, як експериментальної так і контрольної груп знаходяться по 28% опитуваних. В основному це студенти, які вже неодноразово проводили профілактичні заходи на різну тематику під час практики. Вони мають повну готовність, впевнені в своїх силах, а також мають великий багаж не тільки умінь та навичок, а ще й знань, які отримали у стінах університету, які відіграють важливу роль у підготовці та проведенні відповідних профілактичних заходів.

Підсумовуючи результати, можна сказати, що існує три рівні самооцінки готовності студента до профілактичної діяльності.

На низькому рівні між експериментальною та контрольною групою не велика різниця. В основному респонденти даної групи ще не вмотивовані до виконання такої діяльності. Не мають тієї кількості знань, у них ще все попереду. Це свідчить про те, що ми маємо ці знання надати і підвищити рівень мотивації та заохотити їх до виконання профілактичної роботи.

На середньому рівні між двома групами різниця незначна. Студенти даного рівня відповідально ставляться до проведення профілактичних заходів, зацікавлені в цьому, але не вистачає ще певної бази, для більш досконалого виконання такого виду професійної діяльності.

Ситуація достатнього рівня свідчить про те, що група опитуваних, чітко усвідомлюють, що таке «профілактична діяльність», її особливості, технологію проведення та правила.

Останнім етапом експериментального дослідження, було визначення рівня знань проблеми булінгу. Для виявлення рівня знань майбутніх спеціальних педагогів, було розроблено власний опитувальник, який допоміг у досягненні мети поставленої на початку експериментального дослідження. Опитувальник включав у себе 15 запитань, до якого входили як відкриті так і закриті запитання. Результати виявилися досить цікавими, так як на кожному рівні було виявлено однакову кількість респондентів обох груп. А саме: низький рівень посіли майбутні спеціальні педагоги двох груп у кількості по 28% реципієнтів – це свідчить про те, що в найменшій частині респондентів є мало знань щодо проблеми булінгу, відсутній пізнавальний інтерес до вивчення нових, актуальних тем, які стосуються погіршення поведінки серед дітей з особливими освітніми потребами та їхніх знущань один над одним, мають звужене коло знань в професійній діяльності; на середньому рівні знаходиться по 40% респондентів експериментальної та контрольної груп,

у яких є сформовані на достатньому рівні знання щодо булінгу, але їх не достатньо для досягнення ефективного та продуктивного результату, пізнавальний інтерес у таких студентів виникає лише при виникненні професійної проблеми або ситуації; достатній рівень досягли студенти обох груп по 32% осіб кожна. Ці респонденти знають визначення поняття булінг, його основні характеристики, особливості. Активно вивчають нові, актуальні теми агресивності дітей з особливими освітніми потребами, які необхідні в роботі спеціальному педагогові, гнучко та варіативно підбирають заходи щодо профілактики булінгу серед цих дітей в професійній діяльності, прагнуть до розширення та поглиблення знань, діляться своїми знаннями з іншими, завдяки знанням отримують позитивні результати.

Отже підводячи підсумок, можна сказати, що у більшості студентів є знання з проблеми булінгу. Низький рівень знань присутній, але не в значній кількості, нажаль респонденти цього рівня не зацікавлені в отриманні нових знань, їх влаштовує та позиція, яка присутня в даний момент. Зазвичай не займаються поновленням свої знань, не знають визначень, технологій у проведенні профілактичних заходів в боротьбі проблеми булінгу.

Середній рівень займає найбільший відсоток опитуваних. Знання на цьому рівні набагато вищі ніж на попередньому. Такі студенти можуть займатися профілактичною діяльністю проблеми булінгу, мають поверхові знання стосовно проблеми дослідження, пізнавальна активність виникає в разі необхідності, не можуть передавати знання іншим, так як самі не достатньо ними володіють.

На високому рівні респонденти даної категорії володіють достатнім рівнем знань питань булінгу, висока пізнавальна активність, передають знання іншим, мобільні, гнучкі та оперативні в вирішенні різноманітних соціально-педагогічних ситуацій. Оперують якісним проведенням профілактичних заходів.

Висновки. Підводячи підсумок проведеної експериментально-дослідної роботи, можна сказати, що у майбутніх спеціальних педагогів не сформована повністю готовність до профілактичної діяльності в роботі з дітьми з особливими освітніми потребами схильними до прояву булінгу. Вони мають відповідну мотивацію до виконання такої роботи, організаторські та комунікативні здібності, які є невід'ємною частиною у підготовці та проведенні профілактичних заходів. Але у них не досить розвинута перцептивно-невербальна компетентність, це та складова професійної діяльності, яка допомагає орієнтуватися в проблемі не випитуючи про неї у оточуючих. Це можливість власної внутрішньої рефлексії стосовно даного питання. Також в більшості відсутні поняття проблеми булінгу.

Результати проведеного дослідження дають підставу для розробки та апробації експериментальної програми, яка буде направлена на формування готовності майбутніх спеціальних педагогів до профілактичної діяльності з дітьми з особливими потребами схильними до прояву булінгу в освітньому середовищі. З метою створення позитивного емоційно-забарвленого клімату серед майбутніх спеціальних педагогів, для підвищення їхнього рівня мотивації до успіху, і зниження рівня боязні невдачі, а також, зниження рівня особистісних деформацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Протидія булінгу в закладі освіти: системний підхід. Методичний посібник / Андрєєнкова В.Л., Мельничук В.О., Калашник О.А. Київ : ТОВ «Агентство «Україна», 2019. 132 с.

REFERENCES

1. Andreenkova V. L., Melnychuk V. O., Kalashnyk O. A. Protydiia bulinhu v zakladi osvity: systemnyi pidkhid [Overcoming bullying in an educational institution: a systematic approach]. Methodical manual. Kyiv: Agency "Ukraine" LLC, 2019. 132 p. [in Ukrainian]

УДК 378.147

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/57-1-45>

Марина КОНЄВА,

orcid.org/0000-0003-1395-9838

*старший викладач кафедри англійської філології та методики викладання іноземної мови
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
(Харків, Україна) marina.koniewa@karazin.ua*

ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ СТУДЕНТАМИ

У статті зазначено основні аспекти використання інформаційних технологій при вивченні англійської мови студентами. Проаналізовано інтерактивні методи викладання англійської мови у процесі навчання студентів. Досліджено сутність інформаційно-комунікаційних технологій. Розглянуто особливості інформаційних технологій у процесі викладання іноземної мови. Доведено, що використання інформаційних технологій при вивченні англійської мови сприяє ефективному процесу навчання. Визначено, що дистанційне навчання стало невід'ємною складовою сучасних освітніх реалій. Також новітні технології дозволяють отримувати знання на відстані незалежно від місцез перебування учасників освітнього процесу. Широке використання інформаційних технологій у процесі викладання англійської мови в умовах дистанційної освіти дозволяє не тільки набути певні знання, передбачені навчальними програмами, але й досягти необхідного рівня умінь у користуванні цими технологіями, що є необхідною умовою успішності сучасного фахівця. Підтверджується, що інформаційні технології у процесі навчання англійської мови дозволяють студентам опанувати видами мовленнєвої діяльності, а це суттєво відбивається на якості знань. Виявлено, що використання інформаційних технологій робить процес вивчення англійської мови більш яскравим, незабутнім, емоційним, і, як результат, підвищує ефективність. Відповідно засвоєні студентами знання, стануть міцною основою, на яку зможуть опиратися в майбутньому. Вивчено значення інформаційних технологій у процесі навчання іноземних мов у навчальних закладах. Використання інформаційних технологій є один із способів реалізації концепції навчання, вбирає всі основні складові, закладає основу життєвої успішності й самореалізації студентів. Сучасний процес навчання англійської мови студентами з використанням ІКТ дозволяє не тільки отримати певний обсяг знань, але й навчає студента вмінню застосовувати відповідні знання у практичній діяльності, самостійно мислити та самостійно набувати знання.

Ключові слова: *інформаційні технології, навчальний процес, дистанційне навчання, англійська мова, Інтернет, онлайн, мультімедіа.*

Marina KONIEVA,

orcid.org/0000-0003-1395-9838

*Senior Lecturer at the Department of English Philology and Foreign Language Teaching Methods
V. N. Karazin Kharkiv National University
(Kharkiv, Ukraine) marina.koniewa@karazin.ua*

THE USE OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE PROCESS OF LEARNING ENGLISH BY STUDENTS

The article describes the main aspects of the use of information technologies in the study of English by students. Interactive methods of teaching English in the process of students' education are analyzed. The essence of information and communication technologies has been studied. The peculiarities of information technologies in the process of teaching a foreign language are considered. It has been proven that the use of information technologies in learning English contributes to the effective learning process. It was determined that distance learning has become an integral part of modern educational realities. Also, the latest technologies make it possible to obtain knowledge at a distance, regardless of the location of the participants of the educational process. Wide use of information technologies in the process of teaching English in the conditions of distance education allows not only to acquire certain knowledge provided by educational programs, but also to achieve the necessary level of skills in using these technologies, which is a necessary condition for the success of a modern specialist. It is confirmed that information technologies in the process of learning English allow students to master the types of speech activity, and this significantly affects the quality of knowledge. It was found that the use of information technology makes the process of learning English more vivid, memorable, emotional, and, as a result, increases efficiency. Accordingly, the knowledge acquired by the students will become a solid foundation on which they can rely in the future. The importance of information technologies in the process of learning foreign languages in educational institutions has been studied. The use of information technologies is one of the methods of realization of the concept of education, it breaks all new structures, lays a new life success

and realization of students. The modern process of learning English by students with the use of ICT allows not only to receive a certain amount of knowledge, but also teaches the student the ability to apply relevant knowledge in practical activities, think well and acquire knowledge well.

Key words: information technologies, educational process, distance learning, English language, Internet, online, multimedia.

Постановка проблеми. В останні роки все частіше порушується проблема використання нових технологій у вивченні іноземних мов. Мова є одним із важливих елементів, що впливає на міжнародну комунікаційну діяльність. Студенти використовують різні частини навичок англійської мови, такі як аудіювання, говоріння, читання та письмо, для свого володіння та спілкування. Інформаційні технології розглядаються як важливий навчальний інструмент на заняттях з мови, до яких викладачі мають зручний доступ, достатньо підготовлені та мають певну свободу в навчальній програмі. Інформаційні технології вважаються багатьма викладачами важливою частиною забезпечення високоякісної освіти.

Протягом останніх років ми стали свідками революційних змін в інформаційних технологіях. Цей швидкий розвиток технологій запропонував новий напрямок для вивчення нової моделі навчання. Інформаційні технології відіграють життєво важливу роль у викладанні англійської мови. Інформаційні технології дозволили викладачам адаптуватися до різних занять, таким чином покращуючи або заохочуючи процес вивчення англійської мови. Англійська мова вкрай необхідна кожній освіченій людині. Вивчення англійської мови – це не просто, для цього дійсно потрібно багато працювати. Інформаційні технології можуть допомогти як справжня освітня структура, що дозволяє студентам вивчати англійську зовсім по-іншому. ІТ продовжують зростати як важливий інструмент, який допомагає викладачам полегшити вивчення англійської мови для своїх студентів. У теперішній час спектр інформаційних технологій, доступних для використання у вивченні та викладанні англійської мови, став дуже різноманітним.

Аналіз досліджень. Процес інформатизації суспільства й освіти знайшло своє відображення у педагогічній літературі. Питання впровадження інформаційних технологій у педагогічний процес розглядаються у теоретичних і практичних дослідженнях як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, а саме: Т.І. Коваль, П.Г. Асоянц, Т.М. Каменева (Коваль, 2012: 5), С.В. Цимбал (Цимбал, 2022: 97), К. Колін, О. Биконі, К. Дулінг, Н. Роберт.

Аналіз досліджень дає підстави стверджувати, що використання інформаційних технологій у

навчальному процесі вищої школи – завдання складне і потребує вирішення комплексу організаційних, психологічних, навчально-методичних матеріально-технічних та інших питань.

Мета статті – дослідження значення інформаційних технологій у процесі навчання англійської мови.

Виклад основного матеріалу. Використання сучасних інформаційних технологій у викладанні англійської мови широко розуміється як інноваційне застосування методів, інструментів, матеріалів, обладнання, систем і стратегій, які безпосередньо пов'язані з викладанням англійської мови та ведуть до реалізації очікуваних цілей. Одним із важливих елементів навчання є метод, який викладачі використовують на своїх заняттях для полегшення процесу вивчення мови.

Технології завжди були важливою частиною викладання та навчального середовища. Це невід'ємна частина професії викладачів, завдяки якій вони можуть використовувати її для полегшення навчання студентів. Коли говоримо про технології у викладанні та навчанні, використовується слово «інтеграція». Оскільки технології є частиною нашого повсякденного життя, настав час переосмислити ідею інтеграції технологій у навчальну програму та прагнути впровадити технології у викладання для підтримки процесу навчання. Тобто технологія стає невід'ємною частиною навчального досвіду та важливою задачею для викладачів, від початку підготовки навчального досвіду до процесу викладання та навчання.

Навчання за допомогою технологій – це широка тема, яка включає роль медіа-інструментів, інтегрованих у системи управління навчанням, і ті, що працюють більш незалежно в усьому Інтернеті. Також включає багато різних типів носіїв, а також функцій.

Використання англійської мови набуло популярності, а також потреба в кваліфікованих викладачах, які навчатимуть студентів. У студентів є набагато більше можливостей отримати впевненості на практиці та розвиватися, крім того, для тих, хто вивчає мову не просто для розваги. Студенти повинні крокувати у світ інформаційних технологій.

Сьогодні загальновідомо про важливість інформаційних технологій в освітньому секторі.

Інформаційні технології допомагають як студентам, так і викладачам легко вивчати навчальний матеріал завдяки швидкому доступу. Вивчення предметів за допомогою онлайн-бібліотек і словників полегшило засвоєння та збільшення знань для студентів. Включення інформаційних технологій до навчальної програми в школах, коледжах і університетах допомогло їм добре зрозуміти предмет і отримати основи. Оскільки багато навчальних центрів мають онлайн-систему оцінювання (Rodinadze & Zarbazoia, 2012: 271).

У зв'язку з тим, що ноутбуки, планшетні комп'ютери та інші мобільні пристрої відіграють дедалі важливішу роль у сьогоденній освіті, розвиток розуміння інформаційних технологій – як окремої теми, так і як частини інших предметів – стає все більш життєво важливим. Інформаційне суспільство кидає виклик системі освіти. В останні роки швидка, ефективна та глобальна передача знань створила нову основу для співпраці та командної роботи як на національному, так і на міжнародному рівнях. Зростання ролі інформаційних технологій у розвитку суспільства вимагає активного реагування на виклики інформаційного суспільства. Прогрес у інформаційно-комунікаційних технологіях може відігравати важливу роль у підготовці студентів застосовувати те, що вони вивчають у будь-якому предметі, щоб знайти своє місце в глобальній робочій силі.

Інформаційні технології можуть сприяти полегшенню навчання або слугувати справжньою освітньою структурою, що дозволяє навчанню відбуватися. Інформаційні технології приносять фундаментальну користь як традиційним навчальним закладам, так і онлайн-освітнім моделям. Наприклад, мультимедійні презентації, програмне забезпечення для управління знаннями, відео конференції, хмарні обчислення та спільне редагування документів є помітними послугами інформаційних технологій, які приносять користь освіті. У наші дні інформаційні технології природно та ефективно дають більше доступу до інформації. Мультимедійна технологія пропонує відчуття реальності, значно покращує інтерес та мотивацію студентів до навчання, їхню участь у діяльності групи (Цимбал, 2022: 59).

Удосконалення інформаційно-комунікаційних технологій не тільки принесло користь освіті, але й продовжує формувати шлях розвитку самої галузі. З більш потужним програмним забезпеченням і додатками, а також мобільними пристроями, такими як планшетні комп'ютери, персональні цифрові помічники і ноутбуки, які стають все більш поширеними, інформаційні

технології пропонують багато переваг для всіх аспектів освіти.

Інформаційні технології надають викладачам нескінченний вибір мультимедіа, програмного забезпечення, програм і пристроїв, за допомогою яких можна створювати більш захоплюючі інтерактивні заняття. Традиційні лекційні заняття англійської мови, незважаючи на певну ефективність, не стимулює кожного типу учнів. Додаючи вимір до своїх занять, викладачі англійської мови мають можливість залучити більше студентів і вести більш активну, енергійну групу.

Цифрове чорнило – це важливий прогрес в інформаційних технологіях, який полегшує виконання завдань викладачами та студентами. Викладачі можуть вводити оцінки та оновлювати завдання онлайн, а не в паперовій формі журналу оцінок. Бібліотеки з цифровою базою даних замість традиційного карткового каталогу роблять свої ресурси доступними для студентів у пошуку в будь-якому місці, де є підключення до Інтернету. Співробітники можуть швидко знаходити та надсилати інформацію про стенограми та інші записи за допомогою цифрової системи файлів, заощаджуючи час і папір.

Сучасні пристрої, такі як планшетні комп'ютери, ноутбуки та проектори, все більше присутні на заняттях з англійської мови. Викладачам, студентам стає все важливіше зрозуміти роль інформаційних технологій у вивченні англійської мови. Нові технології – це не лише предмет сам по собі, але вони також можуть бути застосовані до будь-якого предмета, покращуючи досвід навчання та готуючи студентів до роботи, яка стає все більш глобальною (Rodinadze & Zarbazoia, 2012: 273).

Інформаційно-комунікаційні технології відкривають двері для кращих програм дистанційного навчання, дозволяючи мати доступ до освіти. Оскільки ця технологія робить інформацію доступною майже з будь-якого місця за допомогою мобільного пристрою чи ноутбука, навчання може бути більш гнучкими, тобто ті, хто має повний розклад і не мають часу чи можливості продовжити свою освіту, можуть обрати запис на курс онлайн та виконувати завдання у вільний час.

Інтерактивне аудіо та відео дозволяє спілкуватися в реальному часі за допомогою телефону та комп'ютера на заняттях з англійської мови. Голос через Інтернет-протокол дозволяє передавати голос людини через підключення до Інтернету. Голосові та мультимедійні презентації також можуть бути доставлені до групи студентів із запитаннями та відповідями в режимі реального часу.

Інформаційні технології роблять освіту доступною для більш широкого кола студентів. Викладачі, які використовують комп'ютери для проєктного або диференційованого навчання, охоплюють студентів з різними стилями навчання. Викладачі також використовують комп'ютери для проведення адаптованих занять для студентів з обмеженими можливостями. Онлайн-навчання також допомагає працюючим студентам, дозволяючи людям, які працюють повний робочий день і мають сімейні обов'язки, отримати професійні сертифікати або дипломи коледжу.

Програмне забезпечення для мультимедійних презентацій дає змогу як викладачам, так і студентам організувати, подавати та споживати інформацію новими способами. Наприклад, на заняттях з англійської мови можна робити різні презентації відповідно до теми за допомогою комп'ютера. Крім того, сучасне мультимедійне програмне забезпечення може надати викладачам можливість створювати аудіовізуальні теми розповідей, які передбачають реальну участь студента (навчальні відеоігри). Adobe Flash пропонує продукти промислового стандарту, які допомагають розробникам створювати такі програми.

Дистанційне навчання є така форма організації навчального процесу, передбачає дистанційне навчання з використанням комп'ютерних телекомунікаційних мереж. Головною особливістю цього навчання є опосередкований характер телекомунікації викладач-студент (Крамаренко, 2010).

Застосування таких сучасних інформаційних технологій як веб-конференції, вебінари, форуми, відео- та аудіо підкасти, блоги в асинхронному та онлайн режимах у процесі навчання іноземної мови у вищих навчальних закладах дозволяє моделювати нові навчальні ситуації, сприяючи формуванню комунікативного ядра та основоположних навичок іноземної мови у професійно-орієнтованому напрямі, та формування компетенцій для самостійного вирішення комунікативно-пізнавальних завдань.

Існує кілька програм для вивчення англійської мови, таких як YouTube, Twitter, Skype, які можуть використовувати викладачі та студенти для викладання та навчання (Шмирова, Носенко, 2017).

YouTube – це онлайн-платформа/додаток для різноманітних відео. Ми всі можемо отримати доступ до YouTube зі свого персонального комп'ютера (ПК), ноутбука чи навіть мобільного телефону. Викладачі зазвичай використовують YouTube для відображення матеріалу з вивчення англійської мови. Відео YouTube можна використовувати під час навчання англійської мови для

різних аспектів англійської мови, щоб покращити словниковий запас, акценти, вимову та багато іншого, викладач може вибрати частину або показати студентам деякі відео відповідно до потреб студентів. У групі викладачі використовують YouTube, щоб вибрати відео або, можливо, кілька відео, а потім вони зрештою попросять студентів розповісти, створивши відео, схоже на YouTube, щоб покращити свої навички мовлення.

Twitter – це програма соціальної мережі, яка може стати інструментом онлайн-навчальних технологій. Викладачі можуть використовувати дюжину заходів для використання інструменту онлайн-навчальних технологій, щоб залучити студентів до діяльності в групі. Твіттер також можна використовувати для викладання англійської мови, так само викладач може попросити студентів вибрати слово на тиждень і написати його в Твіттері, а також запросити синоніми, антоніми слова, що, звичайно, для покращення розуміння словникового запасу студентів.

Використання Skype надає необмежені можливості для викладачів і студентів для співпраці один з одним у будь-якій точці світу. Викладачі можуть використовувати скайп, щоб надавати наставницькі домашні завдання, а студенти можуть читати, виконувати або виступати для інших студентів. Це ефективний додаток для допомоги процесу навчання.

В освіті інформаційні технології справді можуть покращити процес викладання та навчання. Існує різноманітність медіа та технологій, які можна використовувати для отримання інформації та знань. Навчання за допомогою інформаційних технологій може бути ефективнішим і веселішим, оскільки викладач має багато способів створити гарний настрій у групі, і це може зробити процес навчання англійської мови у студентів більш цікавим.

Викладачі можуть використовувати різні додатки або надійні онлайн-ресурси, щоб покращити традиційні способи викладання та навчання студентів англійської мови. Викладач може використовувати такі інформаційні технології, як YouTube, Twitter, Skype. Технологія може допомогти розвинути багато практичних навичок, зокрема створювати презентації, вчитися відрізняти надійні від ненадійних джерел в Інтернеті, підтримувати належний онлайн-етикет і писати електронні листи. Це дуже важливі навички, які можна розвинути в групі за допомогою технологій. Таким чином, використання інформаційних технологій не тільки для того, щоб отримати більше інформації про щось, але й для навчання,

це може зробити студентів більш ефективними, гнучкими та цікавими у процесі навчання.

Завдяки прогресу інформаційних технологій, таких як мультимедійні програми та інтерактивне програмне забезпечення, викладачі можуть підвищити рівень грамотності та розуміння з англійської мови. Заняття з аудіо- та відеокomпонентами, до яких безпосередньо залучають студентів, мотивують до вивчення англійської мови порівняно з традиційними лекційними методами навчання, заохочуючи студентів брати участь у групі та підвищуючи рівень їхнього розуміння. Завдяки допоміжним програмам і пристроям нова технологія також допомагає студентам з обмеженими можливостями або знедоленим студентам брати участь у навчанні, які вони раніше не мали змоги.

Ще однією перевагою інформаційних технологій в освіті є можливість спільно редагувати документи з різних місць. Наприклад, студенти та викладачі, які використовують хмарні обчислення для зберігання своїх домашніх завдань, також можуть змінити параметри доступу до документа, щоб дозволити кільком редакторам і співавторам брати участь у виконанні завдання. Це дає педагогам можливість розробляти робочі завдання для команд студентів, які працюють разом, і, таким чином, виховувати дух командної роботи, готуючи їх до роботи (Rodinadze & Zarbazoiia, 2012: 274).

Зараз інформаційні технології полегшили навчання, а також навчання в групах або кластерах. На заняттях з англійської мови онлайн можемо об'єднатися для виконання бажаного завдання. Є різні програми, ігри і вони допомагають вивчати англійську мову. Ефективні поштові системи, телефон (стаціонарний і мобільний) і різноманітні системи запису й відтворення, засновані на комп'ютерних технологіях, – усі вони відіграють певну роль у освітньому мовленні в новому тисячолітті. Інтернет і його веб-сайти вже знайомі багатьом студентам у різних країнах, але вони залишаються малозначущими для значної кількості інших людей, які не мають найелементарніших засобів для існування.

Надання інформації батькам одним натисканням кнопки або клацанням миші є одним із способів допомогти їм продовжувати брати участь у навчанні своїх дітей. Зараз у багатьох закладах освіти є онлайн-системи оцінювання, за допомогою яких батьки можуть отримати доступ до даних про оцінки, відвідуваність і дисципліну онлайн, коли їм зручно. Батьки можуть стежити за процесом навчання за допомогою журналу оцінок онлайн і заохочувати його виконувати роботу вчасно. Інформаційні технології надають батькам доступ

до інформації, яка може призвести до негайного спостереження. Студенти можуть здавати іспити через комп'ютер. Крім того, вони можуть перевірити свій прогрес (бали) через Інтернет.

Використання технологій в освіті може бути великою перевагою для викладачів. Через електронну пошту чи на дошках оголошень викладачі тепер мають можливість працювати разом, щоб створювати більш значущі та цікаві інструкції для всіх студентів без необхідності планувати спільний час для планування. Викладачі можуть використовувати веб-сайти для розміщення розкладів уроків, вимог до завдань і навіть зразків для студентів. Крім того, коли викладачам потрібно зв'язатися з окремим студентом, контактну інформацію легко отримати через технологічні системи навчального закладу. Номер телефону або адреса електронної пошти студента доступні буквально одним клацанням миші, а дні сортування файлів, повних паперів, щоб знайти один номер, минули.

Інформаційні технології є невід'ємною частиною освіти XXI століття. При правильному використанні інформаційні технології можуть дозволити студентам відчувати ситуації та обставини, про які учні 20 років тому могли лише мріяти. Завдяки технологіям книги та цифри можуть раптово стати живими та застосовними до реального світу. Крім того, інформаційні технології надають ще більший шлях для взаємодії між викладачем і студентами. На заняттях з англійської мови можна робити різні відео, вправи, ігри, аудіювання. Інформаційні технології роблять вивчення англійської також доступним для широкого кола студентів.

Висновки. Отже, використання інформаційних технологій у процесі навчання англійської мови значно розширює та урізноманітнює програму вивчення англійської мови у ВНЗ, надає доступ до різноманітних автентичних матеріалів, зацікавлює студентів до вивчення англійської мови, розширює мотивацію студентів до навчання, надаючи їм можливість працювати над мовою у зручному для них темпі, сприяючи, таким чином, індивідуалізації навчання та ефективному оволодінню іноземною мовою.

Останні досягнення в галузі інформаційних технологій відкривають перед викладачами англійської мови широкі можливості для подальшого вдосконалення навчального процесу та підвищення якості здобуття знань. Використання комп'ютера, електронних книжок, фотоальбомів, віртуальних екскурсій у мовній освіті виступає одним з перспективних напрямків інформатизації освітнього процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Волкова Н.П. Професійно-педагогічна комунікація: навч. посіб. / Н. П. Волкова. К., 2006. 256 с.
2. Інформаційно-комунікаційні технології у навчанні іноземних мов для професійного спілкування: Колективна монографія / Коваль Т.І., Асоянц П.Г., Каменєва Т.М. та ін.; За ред.: Коваль Т.І. К.: Видавничий центр КНЛУ, 2012. 280 с.
3. Крамаренко Т.В. (2010) Використання інформаційних технологій у процесі вивчення іноземної мови. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2010_2_4
4. Осадчий В. В. Використання мультимедійного проєктора та електронної інтерактивної дошки в навчально-виховному процесі ВНЗ: [навч.-метод. посіб.] / Осадчий В. В., Осадча К. П., Сердюк І. М. Мелітополь: ТОВ «Видавничий будинок ММД», 2011. 132 с.
5. Програма з англійської мови для професійного спілкування / [Бакаєва Г.Є., Борисенко О.А., Зуєнок І.І. та ін.]. К.: Ленвіт, 2005. 119 с.
6. Психолого-педагогічні засади проєктування інноваційних технологій викладання у вищій школі: монографія / В. І. Луговий, М. М. Левшин, О. Ф. Бондаренко та ін.; Нац. акад. пед. наук України, ін-т вищ. освіти. Київ: Педагогічна думка, 2011. 260 с.
7. Цимбал С.В. Використання сучасних технологій у вивченні іноземних мов. Збірник. Тези доповідей. Використання дистанційних освітніх технологій у викладанні іноземних мов. Київ: Держ. торг.-екон. ун-т, 2022. 98 с.
8. Швачич Г.Г., Толстой В.В., Петречук Л. М., Іващенко Ю.С., Гуляєва О. А., Соболенко О. В. Сучасні інформаційно-комунікаційні технології: Навчальний посібник. Дніпро: НМетАУ, 2017. 230 с. URL: https://nmetau.edu.ua/file/ikt_tutor.pdf
9. Шмирова О.В., Носенко М.М. (2017) Сучасні підходи використання ІКТ у підвищенні пізнавальної активності студентів під час викладання іноземної мови. URL: https://rep.btsau.edu.ua/bitstream/BNAU/780/1/suchasni_pidhody_vykorystannja_ikt.pdf
10. Rodinadze, S., & Zarbazoaia, K. (2012). The Advantages of Information Technology in Teaching English Language. *Frontiers of Language and Teaching*, Vol. 3, 271–275.

REFERENCES

1. Volkova N.P. Profesiino-pedahohichna komunikatsiia: navch. posib. [Professionally pedagogical communication]. Training aids. / N. P. Volkova. K., 2006, 256 p. [in Ukrainian]
2. Koval T.I., Asoians P.H., Kamenieva T.M. ta in.; Za red.: Koval T.I. K.: Informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii u navchanni inozemnykh mov dlia profesiinoho spilkuvannia: Kolektyvna monohrafia. Vydavnychiy tsentr KNLU, 2012. 280 s. [Informationally communicative technologies in learning foreign languages for professional communication]. Publishing House KNLU, 2012. 280 p. [in Ukrainian]
3. Kramarenko T.V. Vykorystannia informatsiinykh tekhnolohii u protsesi vyvchennia inozemnoi movy. [Using of informational technologies while learning foreign languages]. 2010. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2010_2_4 [in Ukrainian]
4. Osadchyi V.V. Vykorystannia multymediinoho proiektora ta elektronnoi interaktyvnoi doshky v navchalno-vykhovnomu protsesi VNZ: navch.-metod. posib [Using of multimedia projector and electronic interactive board in educational appliances]. Osadchyi V.V., Osadcha K.P., Serdiuk I.M. Melitopol: Publishing house MMD, 2011. 132 p. [in Ukrainian]
5. Bakaieva H.Ie., Borysenko O.A., Zuienok I.I. ta in. Prohrama z anhliiskoi movy dlya profesiinoho spilkuvannia / [Program of English Language for professional communication]. K.: Lenvit, 2005, 119 p. [in Ukrainian]
6. V. I. Luhovyi, M. M. Levshyn, O. F. Bondarenko ta in.; Nats. akad. ped. nauk Ukrainy, in-t vyshch. osvity. Psykholoho-pedahohichni zasady proiektuvannia innovatsiinykh tekhnolohii vykladannia u vyshchii shkoli: monohrafia [Psychological and pedagogical basics of projection of innovative technologies teaching in high school]/ Kyiv. Pedagogical thought, 2011. 260 p. [in Ukrainian]
7. Tsymbal S.V. Vykorystannia suchasnykh tekhnolohii u vyvchenni inozemnykh mov. Zbirnyk. Tezy dopovidei. Vykorystannia dystantsiinykh osvitnikh tekhnolohii u vykladanni inozemnykh mov. [Using of distance-learning technologies in learning foreign languages]. Kyiv. National trade and economic university. Collected theses report, 2022. 98 p. [in Ukrainian]
8. Shvachych H.H., Tolstoi V.V., Petrechuk L.M., Ivashchenko Yu.S., Huliaieva O.A., Sobolenko O.V. Suchasni informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii: Navchalnyi posibnyk. [Modern informational and communicative technologies]. Training aids. Dnipro, 2017. 230 p. URL: https://nmetau.edu.ua/file/ikt_tutor.pdf [in Ukrainian]
9. Shmyrova O.V., Nosenko M.M. Suchasni pidkhody vykorystannia IKT u pidvyshchenni piznavalnoi aktyvnosti studentiv pid chas vykladannia inozemnoi movy. [Modern methods of using informational and communicative technologies in increasing cognition of students' activity of foreign languages]. 2010. URL: https://rep.btsau.edu.ua/bitstream/BNAU/780/1/suchasni_pidhody_vykorystannja_ikt.pdf [in Ukrainian]
10. Rodinadze, S., & Zarbazoaia, K. 2012. The Advantages of Information Technology in Teaching English Language. *Frontiers of Language and Teaching*, Vol. 3, 271–275.

Ольга КОСТЮК,

orcid.org/0000-0001-5309-2816

кандидат філософських наук, доцент,

доцент кафедри дизайну

Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

(Полтава, Україна) olgakostuck@gmail.com

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНОЇ СВДОМОСТІ МАЙБУТНІХ ДИЗАЙНЕРІВ

У статті розглянуто термінологію, особливості поняття естетичної свідомості, процес формування естетичного ставлення до дійсності, що відбувається як різновид соціально значущої діяльності. Необхідною складовою такої діяльності є створення системи орієнтації у світі естетичних цінностей, що відповідає тим уявленням про їх сутність і призначення, які склалися в даному конкретному суспільстві. Підкреслено, що естетичні емоції, естетичні почуття, естетична оцінка відіграють провідну роль у формуванні естетичної свідомості майбутніх дизайнерів на всіх етапах розвитку.

Розкрито особливості нейроестетичного сприйняття, орієнтованого на можливість особистості розпізнавати красу органами чуття, осягати розумом. Визначено, що важливим показником розвиненої естетичної свідомості дизайнерів є рівень сформованості естетичного досвіду в усвідомленні й розумінні естетичної цінності твору мистецтва і дизайну з урахуванням естетичного змісту, експресивно-емоційної привабливості. Тема формування естетичної свідомості й супроводжуючий її великий перелік різних емоцій спирається на визначення психологічної структури особистості.

Визначення психолого-педагогічних аспектів формування естетичної свідомості майбутніх дизайнерів дозволяє досліджувати, діагностувати та корегувати як внутрішні процеси, пов'язані з біологічною структурою розвитку особистості, так й зовнішні соціально обумовлені спрямування. Наголошено, що це дає можливість розвивати вміння фіксувати прекрасне, дивовижне, надзвичайне та емоційно реагувати на побачене; уміння аналізувати власні емоційно-чуттєві враження; цілісно сприймати естетичний об'єкт, гармонійно поєднувати емоційно-чуттєву діяльність і процеси естетичного розуміння.

Для з'ясування стану порушеної проблеми використано комплекс методів наукових досліджень: між-дисциплінарний аналіз філософської, мистецтвознавчої, психологічної, педагогічної літератури; для обґрунтування теоретичних положень та формулювання висновків застосовані аналіз, синтез, узагальнення. Перспективи подальших досліджень вбачаємо в розробці та експериментальній перевірці методики формування естетичної свідомості майбутніх дизайнерів з урахуванням психолого-педагогічних аспектів в процесі професійної підготовки.

Ключові слова: психолого-педагогічні аспекти, естетична свідомість, майбутні дизайнери, формування, професійна підготовка.

Olha KOSTIUK,

orcid.org/0000-0001-5309-2816

PhD of Philosophical Sciences, Associate Professor;

Associate Professor at the Department of Design

Luhansk Taras Shevchenko National University

(Poltava, Ukraine) olgakostuck@gmail.com

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS OF FORMING THE AESTHETIC AWARENESS OF FUTURE DESIGNERS

The article examines the terminology, features of the concept of aesthetic consciousness, the process of forming an aesthetic attitude to reality, which occurs as a type of socially significant activity. A necessary component of such activity is the creation of a system of orientation in the world of aesthetic values, which corresponds to the ideas about their essence and purpose that have developed in this particular society. It is emphasized that aesthetic emotions, aesthetic feelings, aesthetic evaluation play a leading role in the formation of the aesthetic consciousness of future designers at all stages of development.

The peculiarities of neuroaesthetic perception, focused on the ability of the individual to recognize beauty with the senses, and to understand it with the mind, are revealed. It was determined that an important indicator of the developed aesthetic consciousness of designers is the level of formation of aesthetic experience in the awareness and understanding of the aesthetic value of a work of art and design, taking into account the aesthetic content, expressive and emotional

appeal. The topic of the formation of aesthetic consciousness and its accompanying large list of various emotions is based on the definition of the psychological structure of the individual.

Determining the psychological and pedagogical aspects of the formation of the aesthetic consciousness of future designers allows to investigate, diagnose and correct both internal processes related to the biological structure of personality development, as well as external ones of a socially determined direction. It is emphasized that this provides an opportunity to develop the ability to capture the beautiful, amazing, extraordinary and to react emotionally to what is seen; the ability to analyze one's own emotional and sensory impressions; perceive an aesthetic object holistically, harmoniously combine emotional and sensory activity and processes of aesthetic understanding.

To find out the state of the raised problem, a set of scientific research methods was used: interdisciplinary analysis of philosophical, art history, psychological, pedagogical literature; analysis, synthesis, and generalization are used to substantiate theoretical propositions and formulate conclusions. We see the prospects for further research in the development and experimental verification of the method of forming the aesthetic consciousness of future designers, taking into account psychological and pedagogical aspects in the process of professional training.

Key words: *psychological and pedagogical aspects, aesthetic consciousness, future designers, formation, professional training.*

Постановка проблеми. В сучасному українському суспільстві на етапі духовного та державного відродження актуальності набуває спрямованість педагогічної науки на вдосконалення підготовки фахівців, серед професійних якостей яких провідне місце займає розвинена естетична свідомість. Сьогодні конкурентоспроможні дизайнери – це фахівці, що сприймають й освоюють об'єкти дійсності з урахуванням їх естетичного змісту, експресивно-емоційної привабливості, здатні у створених предметах дизайну викликати позитивні емоції та враження. Для майбутніх дизайнерів ці вимоги є основоположними. А тому вони покликані спонукати до набуття естетичних знань, необхідного естетичного досвіду, активного розвитку смаку, естетичних емоцій, що формує і реалізує певні компетентності в ознайомленні, осмисленні та оцінюванні витвору мистецтва.

У таких умовах визначення психолого-педагогічних аспектів формування естетичної свідомості стає одним з ключових завдань у професійній підготовці майбутніх дизайнерів, спрямованих на заохочення гармонійного та естетичного ставлення до навколишньої дійсності, природи, суспільних відносин тощо.

Аналіз досліджень. У теоретико-методологічних дослідженнях науковців різних галузей знань феномен естетичної свідомості набув широкого осмислення.

Теоретичну основу дослідження складають наукові праці, в яких висвітлено філософські передумови сучасної освіти (В. Андрущенко, І. Зязюн, В. Кремень та ін.). Проблема естетичної свідомості особистості розглядається у працях (Л. Газнюк, Л. Левчук, М. Федь та ін.). Структуру особистості в сучасній психолого-педагогічній літературі розглядали (І. Бех, Л. Виготський, К. Платонов та ін.). Розвиток естетичної свідомості як базового компоненту естетичної культури майбутніх дизайнерів представлено в досліджен-

нях (Є. Антонович, Л. Оршанський, В. Томашевський та ін.).

Естетична свідомість в контексті досліджень цих науковців трактується як синтез інтелектуально-творчих, емоційно-позитивних і розумових якостей особистості, що дають змогу розвивати естетичні потреби, уяву, смак і реалізовувати художньо-творчі здібності, необхідні майбутньому дизайнеру.

Мета статті – визначити психолого-педагогічні аспекти формування естетичної свідомості майбутніх дизайнерів в процесі професійної підготовки.

Виклад основного матеріалу. У науковому дискурсі поняття «свідомість» визнано як властива людині функція головного мозку, специфічна форма ідеального відображення та духовного освоєння нею реального світу. У сучасному філософському словнику «свідомість» – це людська здатність до відтворення дійсності в мисленні; психічна діяльність як переживання і відображення дійсності; сукупність мислених і чуттєвих образів, ясне розуміння чого-небудь (Філософія, 2020: 201).

Особливістю естетичної свідомості є те, що вона має емоційний характер, на що вказує вже термін «естетичний», який перекладається з грецької як «чуттєвий». Чуттєвість є не тільки механізмом сприйняття явищ навколишньої дійсності через естетичну свідомість, а й виявом ціннісного ставлення. Сприймаючи чуттєву специфіку предметів за допомогою органів чуття, людина через певне почуття виражає своє ставлення до них, тобто розкриває їх зміст і значення. Розвинена естетична свідомість дозволяє фіксувати прекрасне, дивовижне, надзвичайне та емоційно реагувати на побачене; розвивати уміння аналізувати власні емоційно-чуттєві враження. В умовах сучасного світу можна говорити про складність соціальних практик, які складають основу цього явища.

Процес формування естетичного ставлення до дійсності відбувається як різновид соціально значущої діяльності, яку суб'єкт (суспільство та його спеціалізовані інституції) здійснює по відношенню до об'єкта (індивіда, особистості, групи, колективу, спільноти) для того, щоб останній виробив систему орієнтації у світі естетичних цінностей, що відповідає тим уявленням про їх сутність і призначення, які склалися в даному конкретному суспільстві. Таким чином, властивістю естетичної свідомості є взаємодія людини з реальним світом, що сприймається, оцінюється і переживається індивідуально, виходячи з існуючих ідеалів, уподобань і потреб. Особистість прив'язана до цінностей, які трансформуються у внутрішній духовний зміст. На цій основі формується і розвивається здатність людини до естетичного сприйняття і переживання, її естетичний смак і уявлення про ідеал (Газнюк, 2011: 66).

За визначених умов тема формування естетичної свідомості й супроводжуваний її великий перелік різних емоцій спирається на визначення психологічної структури особистості. В психолого-педагогічній літературі розглядається структура особистості як цілісна система, синтез біологічного та соціального, що дозволяє досліджувати і прогнозувати процеси формування та становлення особистості загалом як індивідуального так й соціально обумовленого спрямування.

К. Платонов пропонує психологічну структуру особистості, яка включає підструктури: цілеспрямованість, досвід, форм відображення та біологічно обумовлену. Спрямованість формується в процесі соціалізації особистості й охоплює прагнення, інтереси, світогляд, ідеали (моральні, естетичні та ін.). Досвід виявляється через знання, уміння, навички, звички та культурну поведінку, що здобуваються у процесі спеціально організованого навчання. Підструктура форм відображення виявляється через індивідуальні особливості психічних процесів: відчуття, сприйняття, мислення, емоції. Біологічно обумовлена структура особистості поєднує в собі властивості темпераменту, статеві та вікові особливості людини, її патологічні, так звані органічні зміни (Платонов, 1972: 216).

Естетична свідомість є базовим компонентом естетичної культури, яка з поглядів Л. Оршанського представлена як духовне утворення, інтегральний компонент загальної культури, сукупність естетичних цінностей і рівень естетичного ставлення до навколишнього світу, що характеризує здібності, таланти і потреби особистості сприймати, відчувати, оцінювати та перетворювати цей світ й саму себе «за законами краси»

(Оршанський, 2019: 27). Прояви естетичної свідомості дизайнера, такі як: естетичні почуття, естетичні знання та естетичне світобачення мають здатність емоційно реагувати на красу в дійсності та в мистецтві; ґрунтовно розуміти й оцінювати зміст і способи існування естетичних і художніх цінностей; показувати системне бачення цих процесів і явищ, присутніх у сучасній практиці культурного розвитку суспільства.

В. Томашевський зазначає, що характеру цілісної системи естетична свідомість набуває через її завершення в естетичній теорії, з якою знайомляться дизайнери, а також на рівні їх естетичних потреб, смаків, поглядів, концепцій тощо. Важливо, що естетична свідомість дизайнера за своїм змістом виходить за межі усвідомлення його безпосередньої художньо-конструкторської діяльності, містить окрім сталих і традиційних уявлень про прояви прекрасного також уявлення про можливі форми і способи естетичного відображення предметів і об'єктів навколишньої дійсності (Томашевський, 2020: 93). Тому одним з основних завдань підготовки майбутніх дизайнерів має стати діагностика психологічних особливостей розвитку особистості з подальшим визначенням векторів теоретико-методологічних засад формування естетичної свідомості.

Розробляючи модель обробки естетичної інформації С. Маркович (Markovich, 2012) згадував про особливості естетичного досвіду і описував його як стан, що різко відрізняється від звичайного сприйняття. Послідовним є не тільки сам процес сприйняття предмету, але і його осмислення через досвід. Аналіз сутності мистецтва у взаємозв'язку з естетичним сприйняттям показує, що твір мистецтва втілює в собі результат духовної творчості особистості. Тому через сформоване естетичне сприйняття у майбутніх дизайнерів активізується емоційно-чуттєва сфера, розвивається візуальний і сенсорний досвід, поглиблюються спеціальні знання.

У цьому аспекті слушною є теза відомого педагога і шанувальника краси В. Сухомлинського, який наголошує, що чим витонченіші відчуття і сприйняття, тим більше людина бачить і чує відтінки, тони та напівтони в навколишньому світі; глибше особистісно емоційно відбувається оцінка фактів, предметів, явищ, подій; більш широким є емоційний діапазон, що характеризує духовну культуру людини. «Справжнє пізнання мистецтва починається там, де людина осягає красу для себе, для повноти духовного життя, живе у світі мистецтва, прагне долучитися до прекрасного» (Сухомлинський, 1977: 544).

Естетичні емоції, що виникають при спогляданні прекрасного, є результатом не механічних, пасивних, а необхідних заходів сприйняття, яке пробуджується в людині, розвиває уяву та інтелект. С. Гончаренко наголошує на необхідності розвитку інтелектуального потенціалу особистості, зазначаючи, що це здатність орієнтуватися в навколишньому середовищі, відповідним чином його відображати і перетворювати, мислити, вчитися, пізнавати світ і сприймати соціальний досвід; здатність вирішувати завдання, приймати рішення, діяти розумно, передбачати (Гончаренко, 2011: 198). Для майбутніх дизайнерів важливі інтелектуальні естетичні цінності. За їх участі та впливу розвивається естетична свідомість, підвищується естетична активність, ефективно реалізується механізм самоорганізації естетичної культури.

З позиції психології Л. Виготський описав мистецтво як сукупність естетичних знаків, покликаних викликати відповідні емоції, що можна вважати основним критерієм визнання в людині так званих «розумних емоцій». Вони несумісні з раціоналізмом, а пронизані вищою духовністю, насамперед, прагненням до краси (Виготський, 1998). Формування таких відповідних емоцій у майбутніх дизайнерів можна вважати основою духовно-функціонального утворення особистості, що має суспільне, професійне та особистісне призначення, забезпечує естетичне ставлення до предметів і об'єктів навколишньої дійсності та розвиток їх за законами краси в процесі художньо-творчої діяльності.

Важливим аспектом у формуванні естетичної свідомості майбутніх дизайнерів є поняття оцінки. Прикладом цьому можуть бути накопичені знання, що є результатом певного досвіду щодо витвору мистецтва, відповідно до таких характеристик як: новизна об'єкту, рівень ознайомлення, усвідомлення, складність тощо. В додаток до вищесказаного, було б доречно згадати дослідження Е. Піхко (Pihko, 2011), що аналізувала естетичні оцінки спеціалістів в галузі мистецтва та неспеціалістів з різним рівнем абстрактності. Результати показали, що рівень абстрактності вплинув на естетичні судження неспеціалістів: емоційні та естетичні оцінки були найвищими для репрезентативних прикладів мистецтва і найнижчими для абстрактних; але воно ніяк не відобразилось на групі, до якої увійшли спеціалісти у галузі мистецтва. До цього можна додати, що репрезентативне мистецтво показує легко впізнаванні елементи для більшості людей. В той час, як зростання рівня абстрактності призводить до

зменшення рівня впізнаванності. Дослідження показало, що естетичний досвід як освіченість у сприйнятті мистецтва, пов'язано з тенденцією до більш позитивних оцінок абстрактних прикладів.

Дослідник з психології мистецтва П. Сільвія (Silvia, 2005) провів серію досліджень, оцінюючи рівень інтересу до творчості та ступінь зрозумілості зображень різного ступеня складності геометричних фігур як образів сучасного мистецтва. Виявилось, що оцінка здатності розуміння багато в чому визначена складністю обраного багатокутника. Це можна пояснити тим, що люди, які відчували себе більш здатними до розуміння складного прикладу мистецтва, вибирали дуже складні багатокутники (ті, що мають найбільше сторін) як найцікавіші. Більше того, іншим учасникам потрібно було обрати «найприємніший» багатокутник. Було виявлено, що оцінка здатності до розуміння визначала рівень складності, який учасники дослідження визначали як цікавий, проте, не той рівень, який вони розглядали як приємний. Дослідження показало, що інтерес залежав від складності зображення, а також від можливості подолання тої складності як виклику. При простих зображеннях оцінка здатності в розумінні картинки не була пов'язана з інтересом. Проте, в ситуаціях з складними зображеннями здібність розуміння сильно визначала той інтерес.

За Т. Кулкою, чеським теоретиком мистецтва, до складу естетичної цінності належать компоненти єдності, складності та інтенсивності (Kulka, 1996). Коли твір мистецтва є впливовим, він представляє новий спосіб демонстрації, новий тип вирішення естетичних проблем, тобто несе інновації, створює послідовників, школи, відкриває новий напрямок. Єдність у складі естетичної цінності розуміється через відсутність яких-небудь формальних недоліків, збалансування композиції, гармонійності сюжетної лінії, форми, кольору, інших компонентів. Складність пов'язана з багатомірністю, повнотою, поєднанням різноманітних форм, розробкою структур та увагою до деталей. Кожна із складових рис знаходиться на означеному місці й не може бути поліпшена шляхом зміни базових ознак. Чим інтенсивніший твір, тим більше складових елементів естетичні.

На основі гіпотези американського філософа мистецтва М. Бердслея («Чим сильніший твір, то важче до нього щось додати чи відняти»), Т. Кулка запропонував формулу, яка описує естетичну цінність твору: доповнення, що естетично шкодять (А), естетично покращують (В) та нічого не змінюють (С). Згідно до цього, ідеальний цілісний твір (єдність) можна показати формулою А–В (ні

додати, ні відняти), а комплексність (складність) твору можна показати формулою $A+B+C$ (сукупність усіх факторів). Звідси – цілісний й комплексний мистецький твір виражається абстрактне так:

$$(A-B) \times (A+B+C).$$

Оскільки інтенсивність художнього твору Т. Кулка показує формулою $(A+B)/C$, то покращення і пошкодження прямо пропорційні нейтральним факторам, тобто численні зміни твору ведуть чи не ведуть до принципової зміни твору. Кінцева формула не кітчевого художнього твору виглядає так:

$$(A-B) \times (A+B+C) \times (A+B)/C.$$

У цій формулі поєднано єдність форми з її складністю, комплексністю та інтенсивністю. Остання категорія визначає наскільки твір є унікальним і неповторним.

Наведені практики діагностики визначення рівня сформованості усвідомлення й розуміння майбутніми дизайнерами естетичної цінності твору з урахуванням досвіду заслуговують впровадження в процесі професійної підготовки. З метою набуття досвіду, що здобувається у процесі спеціально організованого навчання, й виявляється через знання, уміння, навички, звички та культурну поведінку, доцільно є організація і проведення корекційних заходів з майбутніми дизайнерами спрямованих на узагальнення набутого естетичного досвіду, його систематизації та практичне використання.

Естетичне сприйняття дизайнера, в якому багато процесів відбувається у сфері підсвідомості, являє собою набір нейрофізіологічних складників, що існують у головному мозку людини. Філософсько-естетичні питання сприйняття розглядаються з точки зору еволюції людини як біологічного організму, відображаються адаптивні звички, сформовані еволюцією у всіх сферах діяльності сучасної людини, в тому числі, в сприйнятті об'єктів дизайну, як одного із видів мистецтва. Інтуїтивні естетичні уподобання формуються виключно в мозку і, перш за все, мають спільну для всіх еволюційну основу.

З появою сучасних технологій, серед яких можна відзначити пупілометрію, електроміографію, спостереження за електричною активністю шкіри та пульсом, а також електроенцефалографію, магнітоенцефалографію, магнітно-резонансну та позитронно-емісійну томографію, що дозволяють спостерігати за фізіологічними показниками людини в реальному часі, створюються можливості для побудови універсальних естетичних законів, для яких необхідно враховувати й досліджувати діяльність мозку, що від-

повідає за сприйняття. Нейроестетика як новий науковий напрямок на стику нейрофізіології та естетики, надає відповіді на питання естетики з позицій нейронних структур мозку: яким чином відбувається виникнення зорових феноменів у сприйнятті витворів мистецтва, художніх творів, об'єктів дизайну тощо.

Нейроестетика використовує інструменти психології та нейронауки, щоб зрозуміти природу естетичних переживань. Як розділ емпіричної естетики, нейроестетика вивчає нейронні та еволюційні основи когнітивних й афективних процесів, що відбуваються в той час, коли індивід використовує естетичне та художнє сприйняття витворів мистецтва. Естетичне сприйняття модулює широку мережу областей мозку, включаючи ділянки сенсорних шляхів вищого рівня, схему винагороди, медіальну та орбітальну префронтальну кору, а також мережу пасивного режиму. Нейроестетичне сприйняття орієнтовано на можливість людини розпізнавати красу органами чуття, осягати розумом, що є суто людською здатністю. З іншого, у людини на примітивному інстинктивному рівні відбувається реагування на ці процеси. Тому одне з основних напрямлень нейроестетики – це пошук несвідомих природних процесів, що існують у глибинах людського мозку, й виявляють зв'язок сучасної людини з еволюційним досвідом людства в цілому (Костюк, 2022).

Останніми роками за допомогою магнітно-резонансної томографії вчені дослідили, що в головному мозку є різні види нейронних мереж. Нейронна мережа – це сукупність нейронів головного і спинного мозку та гангліїв периферичної нервової системи, які функціонально об'єднані і виконують специфічні фізіологічні функції. Вчені встановили, що людський мозок має п'ять нейронних мереж (Корсак, 2021), зокрема:

- мережа пильності, яка забезпечує сприйняття внутрішніх та зовнішніх стимулів (що важливо, а що ні), тобто вона аналізує всю інформацію, яка надходить ззовні;
- виконавча мережа – стимул та реакція. Її запускає мережа пильності, тобто на основі інформації, яка надійшла зовні, відбувається реакція організму;
- мережа винагороди – дофамінова. Активується в процесі отримання нагороди (визнання, похвала);
- мережа дзеркальних нейронів, яка відповідає за співчуття, емпатію;
- мережа пасивного режиму мозку (дефолт-система) «я-орієнтована». Активується думкою про себе, коли усі інші деактивовані.

Саме остання мережа дефолт-система відіграє вирішальну роль у психологічному та духовному розвитку особистості та відповідає за рефлексію (самосвідомість), інтроспекцію (самоспостереження). Було також встановлено, що одним із факторів деактивації усіх мереж та активації дефолт-системи є мистецтво, зокрема, як процес створення, так і процес споглядання.

Тобто у формуванні естетичної свідомості важливим критерієм є естетичне сприйняття мистецтва, що вимикає центральну виконавчу систему і активізує дефолт-систему. Коли людина сприймає вражаючий твір мистецтва, запускається дефолт-система і як результат:

– по-перше, мистецтво забезпечує цілісний розвиток особистості та розкриває потенціал (рефлексія, споглядання на зовнішнє з активацією внутрішнього, вільне фантазування, емоційно-інтелектуальне збудження);

– по-друге, мистецтво лікує через переведення із підсвідомого у свідоме джерел збудження, що спричиняють естетичні переживання як у того хто творить так і того хто споглядає.

Таким чином, при естетичному сприйнятті творів мистецтва відбувається не лише задоволення, насолода, а також процеси, що породжують катарсис. Важливо наголосити, що формування естетичної свідомості майбутніх дизайнерів в процесі усвідомлення естетичного об'єкту, стимулює катарсис через естетичне почуття, естетичне переживання, естетичне сприйняття інформації (кольори, композиція, пропорції, гармонія тощо). Психологічний смисл поняття «катарсис» полягає в емоційному потрясінні, яке відчуває людина під впливом твору мистецтва, і яке здатне сприяти

внутрішньому очищенню. Особистість наближається до досконалої цілісності, розвиває вміння фіксувати прекрасне, дивовижне, надзвичайне та емоційно реагувати на побачене.

Висновки. Естетичні емоції, естетичні почуття, естетична оцінка відіграють провідну роль у формуванні естетичної свідомості майбутніх дизайнерів на всіх етапах розвитку. Важливим показником розвиненої естетичної свідомості дизайнерів є рівень сформованості естетичного досвіду в усвідомленні й розумінні естетичної цінності твору мистецтва і дизайну з урахуванням естетичного змісту, експресивно-емоційної привабливості. Формування естетичної свідомості й супроводжуючий її великий перелік різних емоцій спирається на певні складові психологічної структури особистості як цілісної системи. Тому визначення психолого-педагогічних аспектів формування естетичної свідомості майбутніх дизайнерів дозволяє досліджувати, діагностувати та корегувати як внутрішні процеси, пов'язані з біологічною структурою розвитку особистості, так й зовнішні соціально обумовленого спрямування. Це дає можливість розвивати вміння фіксувати прекрасне, дивовижне, надзвичайне та емоційно реагувати на побачене; умінь аналізувати власні емоційно-чуттєві враження; цілісно сприймати естетичний об'єкт, гармонійно поєднувати емоційно-чуттєву діяльність і процеси естетичного розуміння.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в розробці та експериментальній перевірці методики формування естетичної свідомості майбутніх дизайнерів з урахуванням психолого-педагогічних аспектів в процесі професійної підготовки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Выготский Л. С. Психология искусства. Ростов н/Д : Феникс, 1998. 480 с.
2. Газнюк Л. М. Естетика. Київ : Кондор, 2011. 124 с.
3. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Рівне : Волинські обереги, 2011. 552 с.
4. Корсак В. Як стати «ІМЕНЕМ»: монографія. Дрогобич : Коло, 2021. 236 с.
5. Костюк О. П. Нейроестетичне сприйняття візуального в об'єктах дизайну. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Вип. 50. С. 110–114.
6. Оршанський Л. В. Естетична культура майбутніх фахівців у галузі дизайну: сутність та структура. *Молодь і ринок*. 2019. № 7 (174). С. 23–28.
7. Платонов К. К. О системе психологии. Москва : Мысль, 1972. 216 с.
8. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5-ти т. Київ : Рад. школа, 1977. Т. 3. 670 с.
9. Томашевський В. В. Теоретичні і методичні засади формування естетичної культури майбутніх дизайнерів у закладах вищої освіти : дис. ... д-ра. пед. наук : 13.00.04. Хмельницьк, 2020. 500 с.
10. Філософія: словник термінів та персоналій / В. С. Біліхар, М. А. Козловець, Л. В. Горохова, В. В. Федоренко, В. О. Федоренко. Київ : КВІЦ, 2020. 274 с.
11. Kulka Tomas. *Kitsch and Art*. Penn State University Press, 1996. 168 p.
12. Markovich S. Components of Aesthetic Experience: Aesthetic fascination, Aesthetic Appraisal, and Aesthetic Emotion. *I-Perception*. January. 2012.
13. Pihko Elina. Experiencing Art: The Influence of Expertise and Painting Abstraction Level. *Frontiers in Human Neuroscience*. September. 2011.

14. Silvia Paul J. Emotional Responses to Art: From Collation and Arousal to Cognition and Emotion. *Review of General Psychology*. 9(4). 2005. P. 342–357.

REFERENCES

1. Vygotskij, L. S. (1998). *Psihologiya iskusstva* [Psychology of art]. Rostov n/D: Feniks [in Russian].
2. Hazniuk, (2011) L. M. *Estetyka* [Aesthetics]. Kyiv : Kondor [in Ukrainian].
3. Honcharenko, S. U. (2011). *Ukrainskyi pedahohichnyi entsyklopedychnyi slovnyk* [Ukrainian pedagogical encyclopedic dictionary]. Rivne : Volynski oberehy [in Ukrainian].
4. Korsak, V. (2021). *Yak staty «IMENEM»* [How to become a «NAME»]. Drohobych: Kolo [in Ukrainian].
5. Kostiuk, O. P. (2022). Neuroestetyczne spryiniattia vizualnoho v ob'iektakh dyzainu [Neuroaesthetic perception of the visual in design objects]. *Current issues of humanitarian sciences*, 50, 110–114 [in Ukrainian].
6. Orshanskyi, L. V. (2019). Estetychna kultura maibutnikh fakhivtsiv u haluzi dyzainu: sutnist ta struktura [Aesthetic culture of future specialists in the field of design: essence and structure]. *Youth and the market*, 7 (174), 23–28. [in Ukrainian].
7. Platonov, K. K. (1972). *O sisteme psihologii* [About the system of psychology]. Moskva : Mysl [in Russian].
8. Sukhomlynskyi, V. O. (1977). *Vybrani tvory* [Selected works] : v 5-ty t. Kyiv : Rad. Shkola [in Ukrainian].
9. Tomashevskiy, V. V. (2020). *Teoretychni i metodychni zasady formuvannja estetychnoji kuljturny majbutnikh dyzajneriv u zakladakh vyshhoji osvity* [Theoretical and methodological principles of the formation of the aesthetic culture of future designers in institutions of higher education]. *Doctor's thesis*. Khmeljnycjck [in Ukrainian].
10. Blikhar, V. S., Kozlovets, M. A., Horokhova, L. V., Fedorenko, V. V., Fedorenko, V. O. (2020). *Filosofia: slovnyk terminiv ta personalii* [Philosophy: a dictionary of terms and personalities]. Kyiv : KVITs [in Ukrainian].
11. Kulka, T. (1996). *Kitsch and Art*. Penn State University Press.
12. Markovich, S. (2012). Components of Aesthetic Experience: Aesthetic fascination, Aesthetic Appraisal, and Aesthetic Emotion. *I-Perception*. January.
13. Pihko, E. (2011). Experiencing Art: The Influence of Expertise and Painting Abstraction Level. *Frontiers in Human Neuroscience*. September.
14. Silvia, Paul J. (2005). Emotional Responses to Art: From Collation and Arousal to Cognition and Emotion. *Review of General Psychology*. 9(4). 342–357.

УДК 378.147:811.111

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/57-1-47>**Руслан КРАВЕЦЬ,***orcid.org/0000-0002-7459-8645**доктор педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри української та іноземних мов
Вінницького національного аграрного університету
(Вінниця, Україна) krawezj@ukr.net*

СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ВИКЛАДАЧА ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

У статті обґрунтовано доцільність запровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій в професійну діяльність викладача іноземної мови. Розкрито особливості використання їх з метою підвищення якості викладання іноземної мови для здобувачів вищої освіти. Описано роль інформаційно-комунікаційних технологій у забезпеченні студентоцентричного підходу. Проаналізовано перспективи реалізації цифрового навчання й можливості транскордонних ініціатив у рамках Болонського процесу й програми Erasmus+. Особливу увагу приділено інтернаціоналізації студентської молоді й науково-педагогічного персоналу на глобальному рівні, розвитку партнерських відносин з провідними установами світу, що покращує якість навчання, викладання й досліджень. Розглянуто розвиток освітніх партнерських відносин як важливий елемент європейської стратегії співпраці з іншими регіонами світу. З'ясовано, що широка доступність високоякісних освітніх ресурсів, здатність адаптувати ці матеріали до конкретних умов спричиняють значні якісні зміни на різних рівнях освіти в багатьох країнах. Досліджено європейський досвід у розробленні стратегій електронного навчання, структури педагогічної підготовки та інституційній підтримці, а також можливість його інтегрувати до національної системи підвищення кваліфікації викладачів іноземної мови. Наведено краці зразки функціонування низки платформ, порталів, сховищ, на кшталт Educational Era, FutureLearn, Iversity, FUN, MiriadaX, OpenEd. Визначено структуру ІКТ-компетентності викладачів іноземної мови, яка окреслює компетенції, якими вони повинні оволодіти, щоб уміло використовувати інформаційно-комунікаційні технології у своїй методиці викладання та професійному саморозвитку. Оскільки вимоги до акредитації, специфічні для певної програми, іноді створюють жорстку структуру, яка не заохочує своєчасну адаптацію курсів, включаючи впровадження нових підходів та методів навчання, то було актуалізовано питання процедур забезпечення якості вищої освіти, які б сприяли появі нових креативних та інноваційних навчальних рішень і курсів. Детерміновано низку кроків для посилення Європейського простору вищої освіти, які гарантують якість очного, дистанційної і транскордонного навчання, що уможливило безперешкодно акредитацію та взаємовизнання освітніх програм. Ці процеси становлять відповідний механізм забезпечення якості для реалізації нових підходів, заснованих на інформаційно-комунікаційних технологіях в рамках традиційних форм навчання (методи та моделі змішаного навчання).

Ключові слова: *транскордонні ініціативи, онлайн навчання, ІКТ-компетентність, Болонський процес, вища освіта.*

Ruslan KRAVETS,*orcid.org/0000-0002-7459-8645**Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Ukrainian and Foreign Languages
Vinnytsia National Agrarian University
(Vinnytsia, Ukraine) krawezj@ukr.net*

MODERN INFORMATION-COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN A FOREIGN LANGUAGE TEACHER'S PROFESSIONAL ACTIVITY

The article substantiates the expediency of introducing modern information-communication technologies into a foreign language teacher's professional activity. The peculiarities of their use in order to improve the quality of teaching a foreign language for applicants for higher education have been revealed. The role of information-communication technologies in providing a student-centred approach have been described. The prospects for implementing digital learning and the possibilities of cross-border initiatives within the Bologna Process and the Erasmus+ programme have been analysed. Particular attention has been paid to internationalisation of student youth and scientific-pedagogical staff at the global level, the development of partnerships with leading institutions of the world, which improves the quality of education, teaching and research. The development of educational partnerships as an important element of the European strategy of cooperation with other regions of the world has been considered. It has been found out that the wide availability of

high-quality educational resources, the ability to adapt these materials to specific conditions cause significant qualitative changes at different levels of education in many countries. The European experience in the development of e-learning strategies, the structure of pedagogical training and institutional support, as well as the possibility of integrating it into the national system of foreign language teachers' advanced training have been researched. The best examples of functioning of platforms, portals, storages, such as Educational Era, FutureLearn, Iversity, FUN, MiriadaX, OpenupEd, have been presented. The structure of ICT-competence of foreign language teachers has been determined, which outlines the competencies they must master in order to use information and communication technologies skilfully in their teaching methodology and professional self-development. Since the accreditation requirements are specific for a particular programme, sometimes they create a rigid structure that does not encourage timely adaptation of courses, including the introduction of new approaches and teaching methods, the issue of higher education quality assurance procedures that would contribute to the emergence of new creative and innovative learning solutions and courses has been actualised. A number of steps have been determined to strengthen the European Higher Education Area, which guarantees the quality of full-time, distance and cross-border education, that allows for unhindered accreditation and mutual recognition of educational programmes. These processes constitute an appropriate quality assurance mechanism for the implementation of new approaches based on information-communication technologies within traditional forms of education (methods and models of blended learning).

Key words: *cross-border initiatives, online learning, ICT competence, Bologna Process, higher education.*

Постановка проблеми. Величезний потенціал для розширення доступу до вищої освіти та збільшення різноманітності студентів мають інтернет-технології, які надають можливість вчитися де завгодно, будь-коли й обирати викладача курсу. Таке гнучке навчання (flexible learning) є дуже важливим для студентів з особливими потребами та змінює роль закладів вищої освіти у програмах професійного розвитку й навчання впродовж життя. Своєю чергою це дозволяє вийти на міжнародні ринки освітніх послуг і доповнити існуючі рішення в галузі транскордонної освіти.

Покращення освітніх партнерських відносин виступає стрижневим елементом європейської стратегії співпраці з іншими регіонами світу, а також механізмом підвищення показників рівня освіти в країнах із економікою, що розвивається. На місцевому рівні інноваційні технології можуть підтримувати національні зусилля щодо зміцнення співпраці між установами, обміну досвідом, створення «більш критичної маси». Важливу роль тут відіграють онлайн-курси як нові способи передачі знань з погляду на можливості навчатися впродовж життя, професійного розвитку та інтернаціоналізації вищої освіти. Нові технології сприяють тіснішій співпраці як із глобальними партнерами, так і на місцевому рівні.

Електронне навчання створює нові можливості для збору й аналізу даних про студентів, розкриває великий потенціал для більш персоналізованого навчання, хоча водночас слід дотримуватися надзвичайної обережності, щоб здобувачі вищої освіти усвідомлювали ризики і погоджувались на збір та використання їхніх персональних даних. У вітчизняній педагогічній науці роль сучасних ІКТ у професійній діяльності викладача іноземної мови недостатньо досліджена і потребує більш детального розгляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Нині багато науково-педагогічних працівників приділяють значну увагу запровадженню технологічних інновацій у контексті модернізації вищої освіти. Як наслідок, спостерігаємо зміни способів викладання й навчання студентів ЗВО. На їхню думку, хоча аудиторне навчання й надалі залишатиметься основою систем вищої освіти, воно буде доповнено новим розмаїттям інструментів та методів викладання, а також багатьма іншими можливостями електронного навчання. Позитивний вплив інформаційно-комунікаційних та інноваційних підходів на вищу освіту в рамках Болонського процесу та Порядку денного модернізації систем вищої освіти в Європі описують Н. Авшенюк, О. Джеджула, К. Ковальова, Р. Кравець, О. Левчук, О. Локшина, О. Юмачікова та інші. Такі технології вже забезпечують якісніше навчання й викладання як в університетах, так і в інтернеті, оскільки освітні ресурси з усього світу стають доступнішими, а навчання використовує більш інтерактивні медіа. Водночас науковці зазначають, що методи навчання можуть краще відповідати потребам окремих студентів, а досягнення в аналітичному процесі навчання дозволяють пришвидшити зворотний зв'язок. Тому опанування сучасними інформаційно-комунікаційними технологіями є актуальною проблемою для викладачів іноземної мови, що обумовило **мету статті** – обґрунтування доцільності та переваг запровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій на заняттях з іноземної мови у закладах вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Нові інформаційно-комунікаційні технології й онлайн-платформи розвивались і продовжують зростати у вимірах швидкості, інтерактивності та потенційного охоплення різноманітних сфер діяльності

здобувачів вищої освіти. Копіювання цифрових матеріалів мало чи майже нічого не коштує, і до авторських прав можна застосувати більш гнучкий підхід. Широкозмуговий доступ до мережі інтернет дає змогу охопити студентів у будь-якому куточку світу. За даними Міжнародного союзу електрозв'язку (International Telecommunication Union) при ООН понад 5 млрд. людей мають доступ до інтернету, а це великий потенціал (ITU Statistics, 2022).

Підвищення якості освіти викладач іноземної мови досягає шляхом надання високоякісних навчальних матеріалів та більш креативного, персоналізованого педагогічного підходу. Водночас у цьому процесі потрібно підвищувати якість контенту як першочергове значення, оскільки цифрові технології самі собою не обов'язково покращують якість викладання, але ці технології дозволяють поліпшити якість подачі та підтримати зусилля для досягнення більш особистісно зорієнтованого навчання.

Оволодіння сучасними ІКТ дозволить викладачам іноземної мови значно підвищити продуктивність професійної діяльності. У цьому процесі варто виокремити такі особливості: 1) сьогодні викладачі іноземної мови мають можливість використовувати широкий спектр матеріалів у різних форматах для покращення якості й урізноманітнення своїх навчальних програм; 2) кожний здобувач вищої освіти – це унікальна особистість, яка вчиться в індивідуальному темпі, тому засоби навчання в університетах і коледжах повинні враховувати вікові й особистісні характеристики (студентоцентричний підхід). Деякі студенти навчатимуться краще та швидше при використанні інтерактивних засобів масової інформації, що включають у себе зображення, графіку, відео й аудіо, а інші віддадуть перевагу статичному тексту і цифрам; 3) технологія навчання може поєднувати всі вище визначені елементи, щоб створити персоналізовану пропозицію для кожного студента, виходячи з його сильних сторін. Окрім підвищення ефективності навчання, така адаптація пропозиції до індивідуальних потреб може мати суттєвий вплив на збільшення кількості студентів, які здобувають другу вищу освіту; 4) інструменти цифрового оцінювання забезпечують швидкий зворотний зв'язок, можуть сформувати об'єктивні уявлення про успіхи студентів та дозволити адаптувати навчальні програми відповідно до їхніх потреб. Нові технології та комунікаційні платформи уможливають кращу взаємодію між викладачем і студентами, а також між студентами аудиторно та позааудиторно;

5) хоча більша частина змісту навчальної програми може бути реалізована за допомогою самостійного електронного навчання, викладачі можуть зосередитись на своїй ролі наставників, розвиваючи в студентів управління інформацією, навички набуття інформації й опитування, критичне мислення та практичне володіння засвоєним матеріалом. Отже, цифрові медіа можуть сприяти більш діяльнісному, проблемному викладу навчального матеріалу, краще мотивувати студентів до більшої залученості у початковий процес.

За прогнозами Н. Авшенюк (Авшенюк, 2015: 64), світовий попит на вищу освіту зросте в геометричній прогресії: з 1,8 мільйона студентів до понад 7,2 мільйонів у 2025 році. Економіки, що розвиваються, такі як Китай та Індія, будуть головними рушіями цього зростання. Навіть у багатьох країнах ЄС, де відбувається зменшення чисельності населення, кількість людей, які навчаються у закладах вищої освіти, продовжує зростати. Значний відсоток цього збільшення припадає на дорослих. Ці прогнози вимагають чітко спланованих дій, тому й науково-педагогічні працівники часто ставлять такі питання: Чи зможуть заклади вищої освіти в Європі та за її межами підтримувати і покращувати якість навчання в умовах постійного зростання й диверсифікації студентського контингенту? У який спосіб заклади освіти повинні адаптуватися до задоволення більш широкого кола потреб? Чи буде виділено достатньо фінансування на розвиток вищої освіти?

На нашу думку, розроблення й упровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій в професійну діяльність викладача – часткова відповідь на ці питання, покликана допомогти в реалізації цифрового навчання, адже темпи освітніх змін у всьому світі також пов'язані із відкриттям онлайн-курсів. Однак, варто зазначити, що такі зміни є лише однією із складових хвилі інновацій, яка впливає не лише на вищу освіту загалом, але й викладання іноземної мови й засвоєння знань студентами.

Тотожні міркування висловлюють О. Дзеджула й О. Левчук (Dzhedzhula, Levchuk, Kravets, 2021: 14), констатуючи, що зростаючий попит на відкриті освітні підходи і ресурси, розвиток інноваційних технологій навчання призвели до створення величезної кількості цифрових платформ і порталів, які пропонують легкий доступ до освітніх послуг і навчальних матеріалів, дозволяють брати онлайн участь у багатьох різних курсах. Відбулися зміни у сприйнятті та ставленні до дистанційного навчання. Люди все частіше обирають

онлайн навчання. У певний спосіб модернізують традиційні освітньо-професійні програми. Відтак викладачі іноземної мови та студенти мають доступ до більшої кількості матеріалів, а сучасні ІКТ та нові методологічні підходи застосовуються під час навчання в групі. Погоджуюся із науковцями, що ці форми навчання набувають все більшої популярності та визнання у суспільстві. Нині заклади вищої освіти розробляють онлайн-пропозиції, які охоплюють цілі навчання, програми підвищення кваліфікації та спецкурси, такі як МООС (Massive Open Online Course). В Європі ці зміни відбувались повільно, і дискусія про них не була такою широкою, як в інших регіонах світу, особливо в США. Можливий вплив цих змін не визначено в Болонській декларації, хоча забезпечення якісної та широкодоступної освіти є основною метою Європейського простору вищої освіти.

Головна мета Болонського процесу полягає у підвищенні привабливості та конкурентоспроможності європейської вищої освіти. В умовах посилення глобалізації та динамічної модернізації вищої освіти в країнах, що розвиваються, європейські ЗВО намагаються створити відомий бренд, щоб залишатися конкурентоспроможними у залученні студентів, працівників та міжнародних партнерів. Відповідно уряди європейських держав роблять різні кроки для того, щоб їхні системи вищої освіти могли ефективно та своєчасно реагувати на різні соціально-економічні виклики й глобальну конкуренцію. Вони дедалі частіше застосовують системний підхід та впроваджують нові стратегії для створення цілісної структури взаємодоповнюючих, кооперативних і різноманітних установ, пропонуючи різні форми освіти для спільного задоволення потреб людей, роботодавців, суспільства. Водночас позитивної оцінки заслуговує підтримка Європейського Союзу спільних транскордонних ініціатив, зокрема Erasmus+, оскільки це спонукає педагогічний персонал змінювати методику викладання, а державні органи влади створювати належне середовище, стимули до дій, забезпечувати якість і визнання кредитів, фінансування ЗВО на національному й інституційному рівнях (Локшина, 2018).

Науковці (Dzhedzhula, Levchuk, Kravets, 2021) обґрунтовують доцільність покращення доступу та сприяння навчанню впродовж усього життя шляхом створення більш диверсифікованої системи вищої освіти. Цілком слушно методисти-практики зазначають, що традиційні форми навчання ніколи не задовольняли потреб усіх соціальних груп, а нинішні фінансові, часові, просторові обмеження все ще заважають деяким групам

населення отримувати вигоди від вищої освіти. На наше переконання, сьогодні існує нагальна потреба у створенні можливостей для підвищення кваліфікації, перепідготовки та постійного професійного розвитку, щоб громадяни мали відповідні навички та якості, необхідні на сучасному ринку праці. Досягнення цієї мети забезпечують інформаційно-комунікаційні технології та електронне навчання. Гнучкість, властива цій формі навчання, може також забезпечити швидке пристосування до постійно мінливих потреб робочої сили й дефіциту навичок. У США є декілька цікавих проєктів на кшталт Starbucks, AT&T та Udacity, які розглядають типи партнерських відносин, досліджують різні можливості навчання, пропонують своїм співробітникам субсидовані онлайн-дослідження та спецкурси, формують їхні базові знання, уміння, навички, необхідні для роботи на займаних посадах у компанії.

Цілком слушними видаються міркування педагогів щодо покращення індивідуалізації навчання завдяки підвищенню якості збору даних. У цьому контексті онлайн-навчання дозволяє викладачу іноземної мови збирати низку даних, які можна використовувати для моніторингу успішності студентів. Відтак на основі аналізу отриманих даних можна модифікувати систему вищої освіти до індивідуальних потреб студентів. Однак, збір, аналіз та використання зібраних даних мають здійснюватися лише за згодою суб'єктів навчального процесу. Ці дані можуть сформулювати уявлення викладача іноземної мови про участь студентів у курсі, їхню співпрацю з одногрупниками, специфіку засвоєння інформації.

ЄС особливу роль у розробці й впровадженні всеосяжних національних рамок з метою розширення освітніх пропозицій та інтеграції нових способів навчання й викладання в систему вищої освіти держав-членів відводить Європейській комісії. Цей вищий орган виконавчої влади ЄС повинен сприяти взаємному навчанню з ключових аспектів, охоплюючи розвиток навичок, інфраструктуру, законодавчу базу, забезпечення якості та фінансування, зокрема шляхом використання потенціалу програми Erasmus+. Першочергово Європейська Комісія повинна підтримати заклади вищої освіти за допомогою програми Еразмус+ для збільшення цифрового потенціалу нових способів навчання й викладання та включення їх в загальну систему. Відповідно мають бути надані гранти Еразмус+ для сприяння експериментальному партнерству зі спеціалізованими постачальниками послуг (Erasmus+ Programme Guide, 2022).

На наш погляд, також є достатньо місця для співпраці між установами і країнами у розробленні стратегій електронного навчання, структури педагогічної підготовки та інституційної підтримці. Стимулом для подальших дій слугують розроблення та функціонування низки платформ, порталів, сховищ: Educational Era в Україні, FutureLearn у Великобританії, Iversity в Німеччині, FUN у Франції, MiriadaX в Іспанії, OpenupEd як ініціативи EADTU (Європейської асоціації університетів дистанційного навчання). Отже, національні органи влади повинні сприяти розробці системи компетенції щодо цифрових навичок. Цю основу слід інтегрувати до національної системи підвищення кваліфікації викладачів іноземної мови.

Від сучасного викладача очікують знань, умінь, і навичок користування сучасними ІКТ, необхідними для підвищення якості навчання, інтегрування нових способів викладання у традиційну освіту й розширення можливостей електронного навчання під час професійної підготовки здобувачів вищої освіти. Викладач іноземної мови також не залишається осторонь цих питань і стикається з проблемою вибору оптимальних інструментів, програм, цифрових технологій та джерел інформації.

Сучасні ІКТ та пов'язані з ними методи навчання вимагають інших навичок, ніж традиційне викладання, що може призвести до додаткового тиску на викладачів іноземної мови. У зв'язку з цим О. Джеджула, К. Ковальова, Р. Кравець, О. Юмачікова висловлюють міркування, що для організації якісної діяльності потрібна належна підготовка, керівництво, підтримка. Це особливо важливо, оскільки наслідком застосування цих нових форм навчання є зміна ролі викладачів

іноземної мови на експертів у певній галузі й наставників-помічників з розвитку критичного мислення. Науковці пропонують запровадити сертифіковану педагогічну підготовки для НПП й обов'язкове підвищення кваліфікації, а цифрові навички опановувати як ключовий елемент у цьому процесі (Кравець, Джеджула, Ковальова, Юмачікова, 2022).

Коледжам також рекомендують забезпечувати навчання цифрових навичок. Нещодавно результати проведеного міжнародного порівняльного опитування викладачів та студентів (Teaching and Learning International Survey) засвідчили, що у всіх країнах ЄС, більше половини студентів не використовують ІКТ у проектах або в класі. Учні недостатньо підготовлені до електронного навчання у школах. Вважаємо, що доцільно звертати увагу на включення м'яких навичок (soft skills), набутих під час навчання в школі, до освітньо-професійних програм електронного навчання (TALIS, 2022).

ЮНЕСКО у партнерстві з Cisco, Intel, ISTE та Microsoft розробила рекомендації щодо структури ІКТ-компетентності викладачів (UNESCO's ICT Competency Framework for Teachers, 2022), яка визначає компетенції, якими вони повинні оволодіти, щоб уміло використовувати ІКТ у своїй методиці викладання та професійному саморозвитку.

Моделі фінансування вищої освіти та плати за навчання у ЄС не спрямовані на розвиток онлайн-досліджень, а в деяких випадках є перешкодою для цього. Це проявляється різною мірою. У деяких країнах освіта є безкоштовною, а неможливість отримати додатковий дохід на онлайн-курсах може зменшити ентузіазм закладу інвестувати у їх розроблення. Своєю чергою ЗВО не отримують

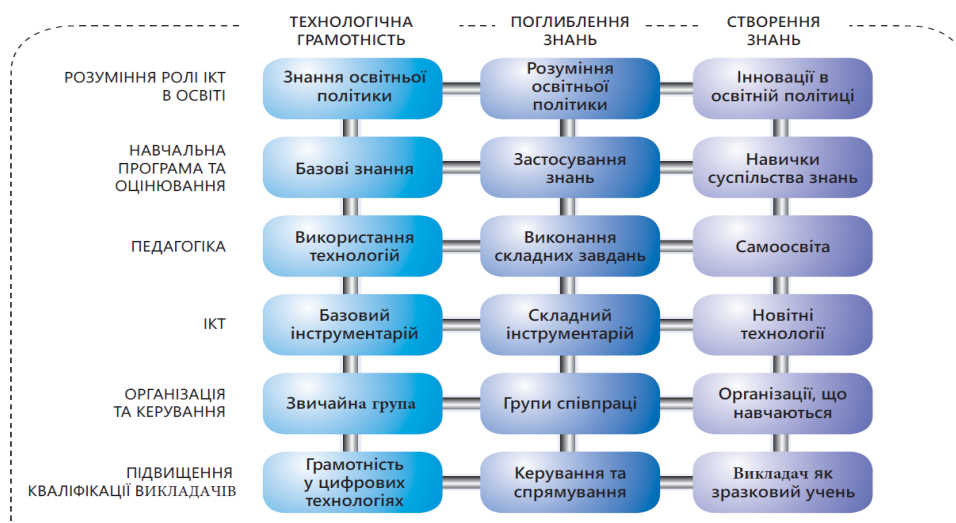

Рис. 1. Структура ІКТ-компетентності викладача іноземної мови

ватиме державного фінансування для онлайн-студентів, а отже, не існує фінансового стимулу для розширення пропозиції онлайн-курсів.

В. Григораш, О. Дегтярьова, В. Ченцов вважають, що національні рамки фінансування повинні створювати стимул для ЗВО працювати у напрямку відкритої освіти, розробляти більш гнучкі режими навчання й диверсифікувати студентське середовище. На їхній погляд, державні органи влади можуть мобілізувати цільові кошти для підтримки зусиль із запровадження нових методик викладання в системі вищої освіти. Кошти мають стимулювати спільні зусилля для задоволення потреб в інфраструктурі, педагогічній підготовці й реалізації програми. Національні та регіональні органи влади своєю чергою використовують можливості, запропоновані європейськими структурними та інвестиційними фондами, для підтримки розвитку необхідної інфраструктури, технологій та сховищ баз даних (Ченцов, Дегтярьова, Григораш, 2019).

В останньому звіті Європейської комісії щодо забезпечення якості освіти (Education and Training Monitor, 2021) актуалізовано питання заміни традиційного підходу до акредитації окремих програм на більш гнучкий підхід до розроблення та проведення курсів, запровадження інноваційних технологій та нових методів навчання у ЗВО (наприклад, відкриті освітні ресурси, інформаційно-комунікаційні технології в аудиторії тощо). На нашу думку, ці технології та методи доцільно включити до стандартних процедур забезпечення якості й акредитації, беручи до уваги європейські стандарти та керівні принципи забезпечення якості. Своєю чергою від державних органів очікуємо розроблення керівних принципів для забезпечення якості відкритого онлайн-навчання та сприяння кращому використанню ІКТ у вищій освіті. У роботі зі студентами можна виокремити п'ять моделей використання

ІКТ: 1) викладач іноземної мови використовує ІКТ для підготовки матеріалів до занять. Студенти є реципієнтами і працюють з матеріалами, поданими у паперовій формі; 2) готуючись вдома до занять, студент працює з ІКТ самостійно або в групі. Решта студентів та викладач як реципієнти використовують матеріали, створені студентами; 3) викладач іноземної мови добирає навчальні посібники за допомогою ІКТ. Студенти використовують ІКТ на занятті, працюючи з матеріалами в електронному вигляді; 4) перевернуте навчання – лектор спирається на ІКТ під час підготовки матеріалів для самостійної роботи студентів. На основі цих матеріалів студенти розробляють певний елемент занять, використовують отримані знання під час занять і навчаються один у одного за допомогою ІКТ; 5) ІКТ супроводжує навчальний процес.

Висновки. Сьогодні важко уявити університет без інтернету і комп'ютерів. Однак лише одного введення комп'ютерів у лекції чи практичні заняття недостатньо для покращення методики викладання, а використання засобів інформаційно-комунікаційних технологій на заняттях з іноземної мови не є метою навчальної роботи. Серед переваг ІКТ виокремлено: підвищення ефективності навчання, збагачення змісту навчання та форм спілкування, підтримку особистісного розвитку студентів, ріст мотивації студентів, полегшення роботи викладача, що досягається завдяки використанню на лекційних і практичних заняттях не лише своїх власних, але й мультимедійних презентації колег. Отже, сутність сучасного педагогічного процесу полягає в розробці такої концепції використання нових інформаційно-комунікаційних технологій, яка збагатить компетенції студентів та уможливить перегляд навчальних матеріалів до початку курсу, що має стати невід'ємною частиною онлайн забезпечення якості освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авшенюк Н. М. Тенденції розвитку транснаціональної вищої освіти у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. Київ : ІОД, 2015. 610 с.
2. Кравець Р. А., Дзеджула О. М., Ковальова К. В., Юмачікова О. М. Теоретичні й методичні основи формування лінгвосціологічної компетентності майбутніх фахівців аграрної галузі в контексті інтернаціоналізації ЗВО. Вінниця : ТОВ «Твори», 2022. 392 с.
3. Локшина О. Якість вищої освіти та експертний супровід її забезпечення: досвід ЄС. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика. Серія: педагогічні науки*. 2018. № 3–4. С. 56–57.
4. Ченцов В. В., Дегтярьова І. О., Григораш О. В. Фінансування вищої освіти в Україні: проблеми та ідеї для реформи. *Ефективна економіка*. 2019. № 7. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/7_2019/10.pdf (дата звернення: 26.11.2022).
5. Dzhedzhula O. M., Levchuk O. V., Kravets R. A. Theoretical and Methodological Bases of Future Agrarians' Vocational Personality Self-Development: collective monograph. Vinnytsia: «Tvory» LLC, 2021. 312 p.
6. Education and Training Monitor 2021. URL: <https://op.europa.eu/webpub/eac/education-and-training-monitor-2021/en> (дата звернення: 22.08.2021).

7. Erasmus+ Programme Guide 2023. Brussels: European Union, 2022. 441 p.
8. ITU Statistics. URL: <https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Pages/stat/default.aspx> (дата звернення: 26.11.2022).
9. TALIS – The OECD Teaching and Learning International Survey. URL: <https://www.oecd.org/education/talis> (дата звернення: 26.11.2022).
10. UNESCO’s ICT Competency Framework for Teachers. URL: <https://www.unesco.org/en/digital-competencies-skills/ict-cft> (дата звернення: 26.11.2022).

REFERENCES

1. Avsheniuk N. M. Tendentsii rozvytku transnatsionalnoi vyshchoi osvity u druhii polovyni XX – na pochatku XXI st. [Development Trends of Transnational Higher Education in the Second Half of XX – at the Beginning of XXI Century]. Kyiv : IGC, 2015. 610 p. [in Ukrainian].
2. Kravets R. A., Dzhedzhula O. M., Kovalova K. V., Yumachikova O. M. Teoretychni i metodychni osnovy formuvannia lnhvosotsiokulturnoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv ahrarnoi haluzi v konteksti internatsionalizatsii ZVO [Theoretical and Methodological Bases of Forming Future Agrarians’ Linguae-Sociocultural Competence in the Context of HEIs’ Internationalisation]. Vinnytsia: «Tvory» LLC, 2022. 392 p. [in Ukrainian].
3. Lokshyna O. Yakist vyshchoi osvity ta ekspertnyi suprovid ii zabezpechennia: EU dosvid i praktyka [Quality Assurance in Higher Education and Its Expert Support: the EU Experience]. *Lifelong Vocational Education: Theory and Practice. Issue: Pedagogical Sciences*. 2018. № 3–4. С. 56–57 [in Ukrainian].
4. Chentsov V. V., Degtyarova I. O., Hryhorash O. V. Finansuvannia vyshchoi osvity v Ukraini: problemy ta idei dlia reformy [Higher Education Funding in Ukraine: Problems and Ideas for Reform. *Effective Economy*. 2019. № 7. Retrieved November 26, 2022, from http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/7_2019/10.pdf [in Ukrainian].
5. Dzhedzhula O. M., Levchuk O. V., Kravets R. A. Theoretical and Methodological Bases of Future Agrarians’ Vocational Personality Self-Development: collective monograph. Vinnytsia: «Tvory» LLC, 2021. 312 p.
6. Education and Training Monitor 2021. Retrieved August 22, 2021, from <https://op.europa.eu/webpub/eac/education-and-training-monitor-2021/en>
7. Erasmus+ Programme Guide 2023. Brussels: European Union, 2022. 441 p.
8. ITU Statistics. Retrieved November 26, 2022, from <https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Pages/stat/default.aspx>
9. TALIS – The OECD Teaching and Learning International Survey. Retrieved November 26, 2022, from <https://www.oecd.org/education/talis>
10. UNESCO’s ICT Competency Framework for Teachers. Retrieved November 26, 2022, from <https://www.unesco.org/en/digital-competencies-skills/ict-cft>

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ

Ірина БАТЮК СТАНОВИЩЕ ДІТЕЙ В ЗАКЛАДАХ ДЕРЖАВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ОПІКИ УКРАЇНСЬКОЇ СРР В РОКИ ГОЛОДОМОРУ-ГЕНОЦИДУ 1932–1933.....	4
Лідія БІЛЧЕНКО ПІВНІЧНОАФРИКАНСЬКА КАМПАНІЯ «АФРИКАНСЬКОГО КОРПУСУ» ФЕЛЬДМАРШАЛА Е. РОММЕЛЯ НА СТОРІНКАХ ОКУПАЦІЙНИХ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ РОКІВ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.....	14
Світлана БОГАТЧУК, Василь БОГАТЧУК РОЗВИТОК АГРАРНОГО СЕКТОРА ПОДІЛЬСЬКОГО КРАЮ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.....	22
Юрій ВОЙТЕНКО РОЗВИТОК УКРАЇНИ ТА КРАЇН БАЛТІЇ ЗА РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ: МАКРОЕКОНОМІЧНІ ПОКАЗНИКИ У ДИНАМІЦІ.....	36
Світлана ГАВРИЛЮК, Валентина НАДОЛЬСЬКА ТРАНСФОРМАЦІЯ МУЗЕЙНОГО СВІТУ У ХХІ СТ.: МІЖНАРОДНИЙ ТА УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД.....	41
Микола ГЛЫЩУК «ЦИВІЛІЗАЦІЯ ПРОТИ ВАРВАРСТВА»: ПРОПАГАНДА НА СХІДНОМУ ФРОНТІ ПЕРІОДУ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.....	50

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

А ГУДАМУ СУЧАСНА РЕГІОНАЛІСТИКА: ВЕКТОРИ РОЗВИТКУ В МУЗИКОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ.....	59
Тетяна БОЛЬШАКОВА ВИКЛАДАЧІ, СТУДЕНТИ І ВИПУСКНИКИ ФАКУЛЬТЕТУ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА ХДАК ЧАСІВ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ: МИСТЕЦЬКИЙ СПРОТИВ.....	65
Лариса БУТКО, Дар'я ВАСИЛЕНКО, Віктор ОСАДЧИЙ СТИЛІСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНСЬКИХ КРАЄВИДІВ МАНЕ-КАЦА ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ СУЧАСНИХ КОНЦЕПЦІЙ ДИЗАЙН-ПРОЄКТУВАННЯ.....	75
Гао ЦІНВЕНЬ СОНАТИ ДЛЯ ФОРТЕПІАНО КАРЛА ВЕБЕРА: СПЕЦИФІКА ЦИКЛУ.....	81
Степан ГІГА АРАНЖУВАННЯ ЯК ФАКТОР СТИЛЬОВОЇ ДИНАМІКИ ЕСТРАДНО-ВОКАЛЬНОЇ КОМПОЗИЦІЇ ПОСТМОДЕРНОЇ ДОБИ.....	87
Юрій ГОРПІНИЧ, Марина РУСЯЄВА ВИТОКИ ПЕЙЗАЖНОГО КОЛОРИЗМУ МИКОЛИ МАЛИШКА (ЛІТНІ ПРАКТИКИ: 1962, 1964).....	94
Алла ДЯЧЕНКО ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ХУДОЖНЬО-ПРОМИСЛОВОЇ ОСВІТИ У СУЧАСНУ СИСТЕМУ ДИЗАЙН-ОСВІТИ.....	104
Світлана Засць, Ольга БИКОВА ХОРЕОТЕРАПЕВТИЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ В СУЧАСНІЙ ХОРЕОГРАФІЧНІЙ ПРАКТИЦІ.....	112
Оксана ЗАХАРОВА ДИПЛОМАТИЧНА КОНТРАКУЛЬТУРА.....	118
Костянтин КАЛІЄВСЬКИЙ ТВОРЧИЙ ШЛЯХ АНСАМБЛЮ «ЧОРНОБРИВЕЦЬ» ЯК МОДУС РОЗВИТКУ І ЗБЕРЕЖЕННЯ НАРОДНОЇ ХОРЕОГРАФІЇ НА ТЕРЕНАХ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	125

Тетяна КЛЮКА ХОРОВА ТВОРЧИСТЬ ІГОРЯ ГАЙДЕНКА ТА ЮРІЯ АЛЖНЄВА В АСПЕКТІ ЖАНРОВОЇ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ.....	131
--	-----

Андрій КОРНЄВ БАЗОВІ ПРИНЦИПИ КИТАЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕЙЗАЖУ: ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЇ.....	137
--	-----

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Любомира АЙЗЕНБАРТ КАРТА ТА ЛАНДШАФТ ГАЛИЦЬКОГО ЛІТЕРАТУРНОГО ПОГРАНИЧЧЯ У ТВОРЧОСТІ М. ЯЦКОВА, Й. РОТА, Б. ШУЛЬЦА.....	144
--	-----

Нуну АКОП'ЯНЦ МЕТАФОРИЗАЦІЯ АНГЛОМОВНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕРМІНОСИСТЕМИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ПЕРЕКЛАДУ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ.....	149
--	-----

Rakiza Israyil ALIYEVA SACREDNESS OF MOTHER IN POETRY (BASED ON THE CREATION OF ARIF ABDULLAZADE)	156
--	-----

Ulviyya Kerem AHMEDOVA SATIRICAL POEM CREATION BY AMIN ABID.....	162
--	-----

Богдан БІЛОУС ЛІТОПИСНА БІОГРАФІЯ КНЯЗЯ ЯРОСЛАВА МУДРОГО.....	167
---	-----

Галина ВИШНЕВСЬКА, Марія СВІДОВА ТРОПЕЇЧНА СИСТЕМА У ПОЕТИЧНІЙ ТВОРЧОСТІ ГУРТУ «БЕЗ ОБМЕЖЕНЬ».....	172
---	-----

Надія ВІТРУК, Яна ПЕТРІВ ФУНКЦІЙНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВОКАТИВНИХ РЕЧЕНЬ У ІСТОРИЧНИХ РОМАНАХ ПАВЛА ЗАГРЕБЕЛЬНОГО.....	179
--	-----

Ірина ГАВРИЛОВА ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ІНФІНІТИВНИХ КОНСТРУКЦІЙ В ТЕКСТАХ ЕЛЕКТРОТЕХНІЧНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ.....	186
---	-----

Алла ГОВОРУН, Олена ПЕТУХОВА, Вікторія ЧОРНА ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ПРИЙМЕННИКОВИХ ГРУП З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ НА АНГЛІЙСЬКУ.....	192
---	-----

Артур ГУДМАНЯН, Соломія ЧАЙКА ДЕКОДУВАННЯ ГУМОРУ В СИТКОМІ «ДРУЗІ»: СТИЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ.....	197
---	-----

Ірина ДМИТРІВ, Віра КОЗАЧОК ХУДОЖНЯ РЕЦЕПЦІЯ КАТОЛИЦЬКОЇ МЕСИ У ТВОРЧОСТІ БОГДАНА ІГОРЯ АНТОНИЧА.....	205
--	-----

Світлана ДРУЖБЯК, Іванна ПОНАЙДА ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ <i>ВІЙНА</i> У ЗІСТАВНОМУ АСПЕКТІ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЛІТИЧНИХ ПРОМОВ БОРИСА ДЖОНСОНА, ОЛАФА ШОЛЬЦА ТА ВОЛОДИМИРА ЗЕЛЕНСЬКОГО).....	211
--	-----

Тетяна ДЯЧУК, Світлана ЛІТВИНСЬКА, Надія СЕНЧИЛО-ТАТЛІПОГЛУ МОВОТВОРЧИСТЬ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ СЬОГОДНІ (НА ПРИКЛАДІ НАЗВ АКТУАЛЬНИХ ПОНЯТЬ).....	216
---	-----

ПЕДАГОГІКА

Дмитро АНТОНЮК, Олег СПІРІН, Тетяна ВАКАЛЮК ЕКОНОМІКО-УПРАВЛІНСЬКА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ МАГІСТРІВ ГАЛУЗИ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ.....	222
---	-----

Людмила БАБАЙ ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА АДАПТАЦІЇ СТУДЕНТІВ СТАРШИХ КУРСІВ ДО МАЙБУТНЬОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	229
Олена БЄЛОВА МОТИВАЦІЙНА СКЛАДОВА МОВЛЕННЕВОЇ ГОТОВНОСТІ ДО ШКОЛИ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ЛОГОПАТОЛОГІЄЮ.....	236
Наталія БУЛГАРУ, Олена РАДІУС ОСНОВНІ ФАКТОРИ, ЩО ДОЗВОЛЯЮТЬ ПЕДАГОГУ РОЗВИВАТИ КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ ПІД ЧАС ВИКЛАДАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ У ВИЩОМУ ЗАКЛАДІ.....	244
Надія ВАСИНЬОВА СТЕЙКХОЛДЕРСЬКИЙ ПІДХІД ЯК УМОВА СТРАТЕГІЧНОГО РОЗВИТКУ УНІВЕРСИТЕТУ...	250
Ігор ГАВРИЛО, Михайло РОШКО, Тетяна СЛАВИЧ ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ З ЧАСТКОЮ НЕТРАДИЦІЙНИХ СТУДЕНТІВ.....	255
Гоу КВАНДЕНГ МЕТОДИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО КРАЩОГО ПЕРСОНАЛІЗОВАНОГО НАВЧАННЯ ДЛЯ КИТАЙСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ СТУДЕНТІВ КОЛЕДЖІВ У СЕРЕДОВИЩІ ЦИФРОВОЇ ОСВІТИ.....	260
Михайло ДЕМЯНЧУК СУТНІСТЬ ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОГО САМОРОЗВИТКУ МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ СЕСТРИНСЬКОЇ СПРАВИ.....	266
Анна ДИНОВИЧ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕДУР ОЦІНЮВАННЯ Й АКРЕДИТАЦІЇ В СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ НІМЕЧЧИНИ.....	271
Ольга ЕКОНОМОВА, Емма МАКАРОВА, Віра ЯКОВЕНКО КОМПЕТЕНТНІСТЬ – ЯК ЧИННИК ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МУЗИКАНТА-ВИКОНАВЦЯ В СИСТЕМІ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ.....	278
Наталія ІГНАТЕНКО ГЕНЕЗИС ШКІЛЬНОЇ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ (1991–1996 РР.).....	285
Ян КАПРАНОВ, Євген БОХОНЬКО, Лідія ЧЕРЕДНИК РОЛЬ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ОСВІТІ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....	291
Людмила КОЛБІНА ГОТОВНІСТЬ МАЙБУТНІХ СПЕЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ ДО ПРОФІЛАКТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В РОБОТІ З ДІТЬМИ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ СХИЛЬНИМИ ДО ПРОЯВУ БУЛІНГУ.....	297
Марина КОНЄВА ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ СТУДЕНТАМИ.....	303
Ольга КОСТЮК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ МАЙБУТНІХ ДИЗАЙНЕРІВ.....	309
Руслан КРАВЕЦЬ СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ВИКЛАДАЧА ІНОЗЕМНОЇ МОВИ.....	316

CONTENTS

HISTORY

Iryna BATIUK THE SITUATION OF CHILDREN IN STATE SOCIAL CUSTODY INSTITUTIONS OF THE UKRAINIAN SSR DURING THE HOLODOMOR-GENOCIDE 1932–1933.....	4
Lidiia BILICHENKO THE NORTH AFRICAN CAMPAIGN OF THE "AFRICAN CORPS" OF FIELD MARSHAL E. ROMMEL ON THE PAGES OF THE OCCUPATION PERIODICALS OF THE YEARS OF THE SECOND WORLD WAR.....	14
Svetlana BOGATCHUK, Vasyl BOGATCHUK DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF THE PODIL REGION IN THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY.....	22
Yurii VOITENKO DEVELOPMENT OF UKRAINE AND THE BALTIC COUNTRIES DURING THE YEARS OF INDEPENDENCE: MACROECONOMIC INDICATORS IN DYNAMICS.....	36
Svitlana HAVRYLIUK, Valentyna NADOLSKA TRANSFORMATION OF THE MUSEUM WORLD IN THE XXI CENTURY: INTERNATIONAL AND UKRAINIAN EXPERIENCE.....	41
Mykola HLIBISCHUK “CIVILIZATION AGAINST BARBARISM”: PROPAGANDA ON THE EASTERN FRONT DURING THE FIRST WORLD WAR.....	50

ART STUDIES

A HUDAMU MODERN REGIONALISTIC: VECTORS OF DEVELOPMENT IN MUSICAL DISCOURSE.....	59
Tatyana BOLSHAKOVA HIGHER SCHOOL TEACHERS, STUDENTS AND GRADUATES OF THE DEPARTMENT OF MUSICAL ART OF THE KHSK DURING THE TIMES OF RUSSIAN AGGRESSION: ARTISTIC RESISTANCE.....	65
Larysa BUTKO, Daria VASYLENKO, Viktor OSADCHIY THE STYLISTIC POTENTIAL OF MANE-KATZ'S UKRAINIAN LANDSCAPES AS THE BASIS FOR THE FORMATION OF MODERN DESIGN CONCEPTS.....	75
Gao JINGWEN PIANO SONATAS OF KARL WEBER: SPECIFICITY OF THE CYCLE.....	81
Stepan GIGA ARRANGEMENT AS A FACTOR OF THE STYLISTIC DYNAMICS OF POP-VOCAL COMPOSITION OF THE POSTMODERN AGE.....	87
Yurii HORPYNYCH, Maryna RUSIAIEVA ORIGINS OF MYKOLA MALYSHKO'S PAINTING COLORISM (SUMMER INTERNSHIPS: 1962, 1964).....	94
Alla DYACHENKO TRANSFORMATION PROCESSES OF EUROPEAN ART AND INDUSTRIAL EDUCATION INTO THE MODERN SYSTEM OF DESIGN EDUCATION.....	104
Svitlana ZAIETS, Olha BYKOVA CHOREOTHERAPEUTIC TECHNOLOGIES IN MODERN CHOREOGRAPHIC PRACTICE.....	112
Oksana ZAKHAROVA DIPLOMATIC COUNTERCULTURE.....	118

Kostiantyn KALIEVSKYI THE CREATIVE PATH OF TEAM “CHORNOBRYVETS” AS A MODUS OF DEVELOPMENT AND PRESERVATION OF FOLK CHOREOGRAPHY IN KYIV REGION.....	125
Tetiana KLYUKA CHORAL WORKS OF IHOR HAYDENKO AND YURI ALZHNEV IN THE ASPECT OF GENRE SYSTEMATIZATION.....	131
Andrii KORNEV FUNDAMENTAL PRINCIPLES OF THE CHINESE LANDSCAPE PAINTING: RESEARCH AND DISCUSSION.....	137

LINGUISTICS. LITERATURE STUDIES

Liubomyra AIZENBART THE MAP AND LANDSCAPE OF THE GALICIAN LITERARY BORDERLAND IN M. YATSKOV’S, J. ROT’S AND B. SCHULZ’S WORKS.....	144
Nunu AKOPIANTS METAPHORIZATION OF ENGLISH ECONOMIC TERMINOLOGY SYSTEM AND PECULIARITIES OF ITS TRANSLATION INTO UKRAINIAN.....	149
Pakiza Israyil ALIYEVA SACREDNESS OF MOTHER IN POETRY (BASED ON THE CREATION OF ARIF ABDULLAZADE)	156
Ulvyya Kerem AHMEDOVA SATIRICAL POEM CREATION BY AMIN ABID.....	162
Bogdan BILOUS CHRONICLE BIOGRAPHY OF PRINCE YAROSLAV THE WISE.....	167
Galyna VYSHNEVSKA, Maria SVIDOVA TROPE SYSTEM IN POETIC CREATIVITY OF THE BAND «BEZ OBMEZHEN».....	172
Nadia VITRUK, Yana PETRIV FUNCTIONAL-SEMANTIC PECULIARITIES OF THE VOCATIVE SENTENCES IN THE HISTORICAL NOVELS OF PAVLO ZAGREBELNY.....	179
Iryna HAVRYLOVA PECULIARITIES OF THE TRANSLATION OF INFINITIVE CONSTRUCTIONS IN ELECTROTECHNICAL TEXTS.....	186
Alla HOVORUN, Olena PETUKHOVA, Viktoriia CHORNA PECULIARITIES OF TRANSLATION OF PREPOSITIONAL GROUPS FROM UKRAINIAN TO ENGLISH.....	192
Artur GUDMANIAN, Solomiia CHAIKA DECODING HUMOR IN THE SITCOM "FRIENDS": A STYLISTIC POINT OF VIEW.....	197
Iryna DMYTRIV, Vira KOZACHOK ARTISTIC RECEPTION OF THE CATHOLIC MASS IN THE CREATIVE WORK OF BOHDAN IHOR ANTONYCH.....	205
Svitlana DRUZBYAK, Ivanna PONAIDA VERBALIZATION OF THE CONCEPT OF <i>WAR</i> IN COMPARATIVE ASPECT (BASED ON THE MATERIAL OF POLITICAL SPEECHES OF BORIS JOHNSON, OLAF SCHOLTZ AND VOLODYMYR ZELENSKY).....	211
Tetiana DIACHUK, Svitlana LYTVYNSKA, Nadiia SENCHYLO-TATLILIOGLU LANGUAGE CREATIVITY OF THE UKRAINIAN PEOPLE TODAY (USING THE NAMES OF CURRENT CONCEPTS).....	216

PEDAGOGY

Dmytro ANTONIUK, Oleg SPIRIN, Tetiana VAKALIUK ECONOMIC AND MANAGERIAL TRAINING OF FUTURE MASTERS IN THE FIELD OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN UKRAINIAN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS.....	222
Lyudmila BABAY PEDAGOGICAL PROBLEM OF ADAPTING HIGHER COURSES TO FUTURE PROFESSIONAL ACTIVITIES.....	229
Olena BIELOVA THE MOTIVATION COMPONENT OF SPEECH READINESS FOR SCHOOL OF CHILDREN OF OLDER PRESCHOOL AGE WITH SPEECH DISORDER.....	236
Nataliia BULHARU, Olena RADIUS MAIN FACTORS ALLOWING THE TEACHER TO DEVELOP CRITICAL THINKING ENGLISH AT A HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTION.....	244
Nadiia VASYNOVA STAKEHOLDER APPROACH AS A CONDITION FOR UNIVERSITY STRATEGIC DEVELOPMENT.....	250
Ihor HAVRYLO, Mykhailo ROSHKO, Tetiana SLAVYCH THE PECULIARITIES OF TEACHING FOREIGN LITERATURE IN A HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENT WITH PART OF NON-TRADITIONAL STUDENTS.....	255
Gou QUANDENG METHODS AND SUGGESTIONS FOR BETTER PERSONALIZED LEARNING FOR CHINESE AND UKRAINIAN COLLEGE STUDENTS IN A DIGITAL EDUCATION ENVIRONMENT.....	260
Mykhailo DEMIANCHUK ON THE ESSENCE OF THE PROBLEM PROFESSIONAL SELF-DEVELOPMENT OF FUTURE BACHELORS OF NURSING.....	266
Anna DYNOVYCH ASSESSMENT AND ACCREDITATION PROCEDURES FEATURES IN THE GERMAN HIGHER EDUCATION SYSTEM.....	271
Olga EKONOMOVA, Emma MAKAROVA, Vira YAKOVENKO COMPETENCE AS A FACTOR OF THE PROFESSIONAL TRAINING OF A MUSICIAN-PERFORMER IN THE SYSTEM OF UNIVERSITY MUSIC EDUCATION.....	278
Natalia IGNATENKO GENESIS OF SCHOOL HISTORICAL EDUCATION IN UKRAINE (1991–1996).....	285
Yan KAPRANOV, Yevhen BOKHONKO, Lidiia CHEREDNYK THE ROLE OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN EDUCATION: CHALLENGES AND PROSPECTS.....	291
Lyudmila KOLBINA FUTURE SPECIAL EDUCATORS' READINESS FOR PREVENTIVE ACTIVITY IN WORK WITH CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS PRONE TO BULLYING.....	297
Marina KONIEVA THE USE OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE PROCESS OF LEARNING ENGLISH BY STUDENTS.....	303
Olha KOSTIUK PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS OF FORMING THE AESTHETIC AWARENESS OF FUTURE DESIGNERS.....	309
Ruslan KRAVETS MODERN INFORMATION-COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN A FOREIGN LANGUAGE TEACHER'S PROFESSIONAL ACTIVITY.....	316

НОТАТКИ

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ
ГУМАНІТАРНИХ НАУК:**

**Міжвузівський збірник наукових праць молодих
вчених Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка**

**HUMANITIES SCIENCE
CURRENT ISSUES:**

**Interuniversity collection of Drohobych
Ivan Franko State Pedagogical University
Young Scientists Research Papers**

**ВИПУСК 57. ТОМ 1
ISSUE 57. VOLUME 1**

Редактори-упорядники

Микола Пантюк

Андрій Душиний

Василь Ільницький

Іван Зимомря

Здано до набору 12.12.2022 р. Підписано до друку 23.12.2022 р.

Гарнітура Times New Roman. Формат 64×84/8.

Друк офсетний. Папір офсетний.

Ум. друк. арк. 38,36. Зам. № 0123/010. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.